De correspondentie van Desiderius Erasmus. Deel 8. Brieven 1122-1251

Desiderius Erasmus

Vertaald door: Tineke ter Meer en Ton Osinga

bron
Desiderius Erasmus, *De correspondentie van Desiderius Erasmus. Deel 8. Brieven 1122-1251* (vert. Tineke L. ter Meer en Ton Osinga). Ad. Donker, Rotterdam 2011

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/eras001corr09_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

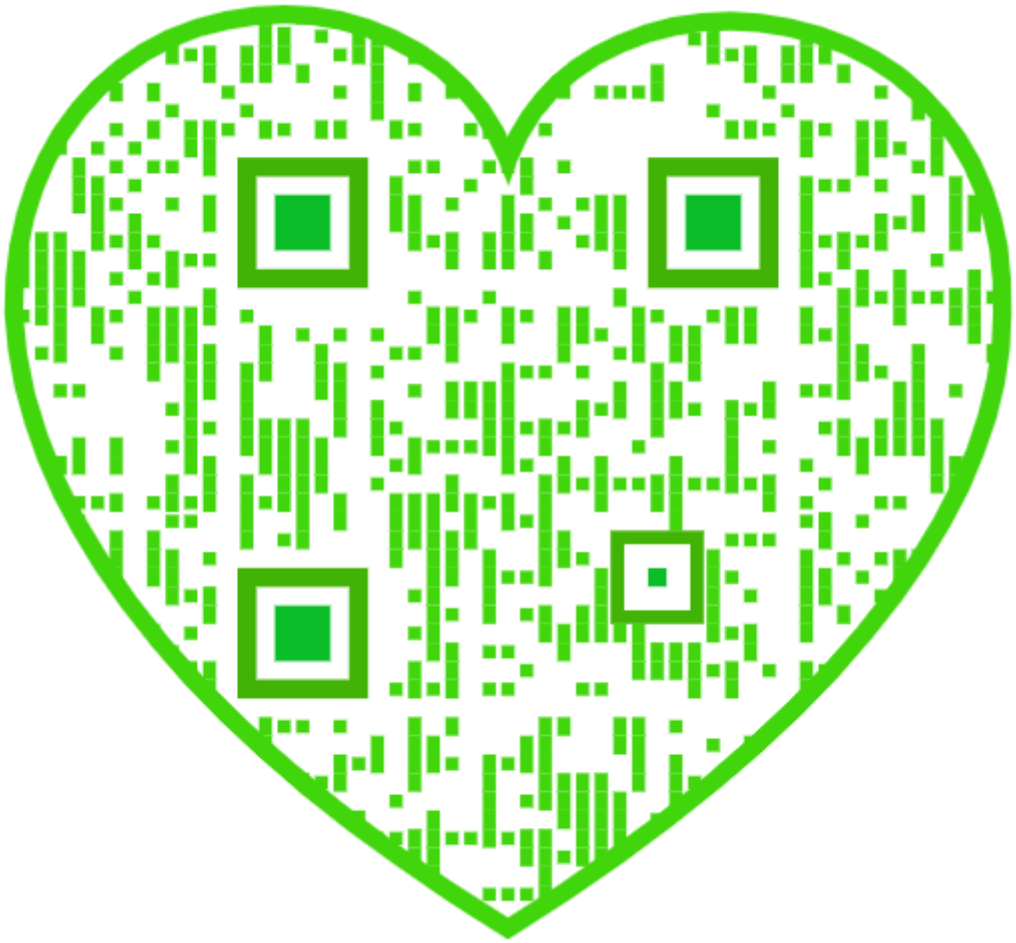

Inleiding

Deel 8 van de correspondentie van Erasmus beslaat de periode van 30 juli 1520 tot eind 1521 (brieven 1122-1251). Met inbegrip van de a-nummers zijn het er 135. De lijst van brieven laat zien dat er deze keer veel meer brieven ván Erasmus zijn dan áán hem. Toen Erasmus zijn correspondentie uit deze periode gereed maakte voor publicatie in de *Epistolae ad diversos* (Brieven aan verschillende personen), koos hij er bewust voor weinig brieven op te nemen die aan hem waren gericht, waardoor deze groep ondervertegenwoordigd is. Wat hem tot deze beslissing bracht, zet hij uiteen in de brief aan Beatus Rhenanus die als voorrede bij de bundel dienst doet (nr. 1206).

In het namenregister bij dit deel vindt de lezer achter Maarten Luther geen bladzijnummers, maar de aanduiding *passim.* Keer op keer zet Erasmus zijn visie uiteen op wat hij de tragedie rond Luther noemt. Hij zag zich immers genoodzaakt aan verschillende correspondenten duidelijk te maken wat zijn standpunt was nu zich twee partijen vormden: men werd geacht voor of tegen Luther te zijn. Deze situatie was Erasmus een doorn in het oog. ‘Mijn werken dienden nooit enige partij behalve die van Christus, waar we allemaal toe behoren,’ schrijft hij in brief 1202 aan Justus Jonas. Het verontrustte hem dat hij tegen zijn zin geannexeerd werd door de aanhangers van Luther en tegelijkertijd verdacht was bij de andere partij.

Wie in Erasmus' brieven uit deze periode een uitvoerige bespreking van de theologische opvattingen van Luther verwacht, komt bedrogen uit. Erasmus blijft benadrukken dat hij de werken van de ander nauwelijks gelezen heeft. Brief 1195 verwijst weliswaar naar een fundamentele uitspraak van Luther, maar min of meer terloops. Erasmus wil er alleen mee bewijzen dat zijn werk niet ten grondslag ligt aan Luthers opvattingen, zoals men beweerde. In brief 1225, in de op twee na laatste alinea, dient hetzelfde punt als voorbeeld van ‘een paar kleinigheden’ in Luthers geschriften die door bepaalde mensen heftig bestreden werden. Luther zelf krijgt in brief 1127a alleen te horen dat hij voorzichtiger te werk moet gaan.

Verschillende vrienden van Erasmus ontwikkelden zich tot aanhangers van de reformatie. Een van hen was Justus Jonas, die Luther vergezelde op

zijn reis naar Worms. Hij is de geadresseerde van een uitvoerige brief, waaruit zojuist al iets is geciteerd (nr. 1202). Zonder te ontkennen dat er misstanden binnen de kerk heersen, vraagt Erasmus zich af wat Luther tot zijn agressieve aanpak heeft gebracht. ‘Immers, aangezien de waarheid op zich al voor de meeste mensen iets onaangenaams heeft en het op zich al onrust geeft als er getornd wordt aan dingen die door lang gebruik gesanctioneerd zijn, was het verstandiger iets wat van nature weerstand oproept van zijn scherpe kanten te ontdoen door wellevendheid te betrachten, dan iets wat al vervelend is nog vervelender te maken.’ Erasmus wijst Jonas op de zachtmoedigheid waarmee Christus en de apostelen te werk gingen bij de verkondiging van het evangelie. Dosering van de waarheid is een belangrijk thema in de brieven uit deze tijd. Het is volgens Erasmus soms beter de waarheid af te zwakken om partijvorming en oproer te voorkomen. Dat laatste ziet hij als het grootste kwaad. ‘Wat anders immers houdt onze godsdienst in dan vrede in de Heilige Geest?’ luidt het aan het begin van de brief aan Jonas; aan Pierre Barbier schrijft hij: ‘Ik heb werkelijk zo'n ongelofelijke hekel aan tweedracht, dat ik zelfs afkerig ben van de waarheid als ze aanleiding is tot twist’ (brief 1225).

Erasmus richtte zich ongeveer een maand later nogmaals tot Justus Jonas, die dit keer twee biografieën ontvangt, van de franciscaan Jean Vitrier uit Sint-Omaars en van John Colet, deken van St. Paul's in Londen (brief 1211). Al in oktober 1519 had Erasmus zijn Engelse vrienden om gegevens over het leven van Colet gevraagd, die kort daarvoor was overleden. In een eerdere brief had Erasmus Jonas voorgehouden dat de filosofie van Christus eerder zal aanslaan wanneer men de ware vroomheid toont, zodat ‘ieder zich in stilte afmeet aan het voor ogen gestelde voorbeeld’. Dit is effectiever dan tekeergaan tegen alle mogelijke zonden (nr. 967a). Erasmus brengt dat in deze brief in de praktijk door Jonas twee voorbeelden van ware christenen te tonen waarop hij zijn koers kan afstemmen. In deze brief portretteert Erasmus niet alleen Vitrier en Colet, maar tot op zekere hoogte ook zichzelf, omdat hij laat blijken wat hij in beide personen bewondert. Dit wordt bijvoorbeeld duidelijk als de manier van preken aan de orde komt, of de houding ten opzichte van ceremoniën, de biecht, het omgaan met conflicten.

Het ergerde Erasmus zeer dat hij door bepaalde lieden werd gestigmatiseerd als aanhanger of helper van Luther of zelfs degene aan wie Luther zijn opvattingen ontleende. Onder de Leuvense theologen waren dat vooral de karmeliet Nicolaas Baechem uit Egmond en de dominicaan Vincentius Theoderici. Hun stemmingmakerij tijdens preken, colleges en andere samenkomsten bleef niet onbeantwoord. Baechem zag zich op karikaturale wijze geportretteerd in een humoristisch verslag van een gesprek dat hij met Eras-

mus had in aanwezigheid van de rector van de universiteit, Godschalk Rosemondt (brief 1162 aan Thomas More). De rector, die voor alle zekerheid tussen de twee gesprekspartners in was gaan zitten, wilde beide partijen tot verzoening brengen nadat Erasmus zich per brief over Baechem had beklaagd (nr. 1153). Vincentius Theoderici kreeg zijn trekken thuis als geadresseerde van een vermanende en soms ronduit beledigende brief (nr. 1196). Bij het gereedmaken van de brief voor publicatie in de *Epistolae ad diversos* is de naam van de aangesproken persoon vervangen door X, maar ergens in het midden is één keer Vincentius blijven staan.

De wijze waarop Erasmus beide tegenstanders aanpakt, lijkt weinig te stroken met de gedragslijn die hij Justus Jonas voorhoudt, maar men mag niet vergeten dat deze conservatieve theologen, die zich gedroegen als onruststokers, hem ten diepste antipathiek zullen zijn geweest. Op 7 november 1519 had de Leuvense universiteit in navolging van Keulen de werken van Luther veroordeeld. Een uitgebreide opsomming van de moeilijkheden die Erasmus er ondervond, is te vinden in brief 1225 aan Pierre Barbier, die op herstel van de vriendschap met de theologen had aangedrongen. Het zal niet alleen om gezondheidsredenen zijn geweest dat Erasmus de zomer en een deel van de herfst van het jaar 1521 doorbracht in Anderlecht. Daarna vertrok hij naar Bazel, waar hij tot 1529 zou wonen.

Ook in dit deel ontbreekt Guillaume Budé niet. Hij ontving een boeiend exposé over de opleiding die Thomas More zijn dochters gaf (nr. 1233). De Franse geleerde, die zich niet aan deze nieuwigheid waagde, kon een voorbeeld aan hem nemen! Ook wordt hem ingepeperd dat hij in eerdere brieven had geklaagd dat de filologie hem dubbel nadeel had toegebracht, verlies van gezondheid en van bezit. Erasmus zegt dat More juist kijkt naar de voordelen die de boeken hem hebben gebracht. In dit verband komt de opvatting ter sprake dat fervente beoefening van de studie zou leiden tot vervreemding van de maatschappij. Erasmus benadrukt dat dit bij More allerminst het geval is. Het onderwerp hield hem kennelijk op dat moment bezig, want het komt terug in twee andere brieven uit dezelfde tijd (nrs. 1237 en 1243), waar hij soortgelijke opmerkingen maakt.

De brief aan Budé is nog in Anderlecht geschreven. De eerste uit Bazel (nr. 1242) is gericht aan Stanislaus Thurzo, broer van de overleden bisschop van Wrocław. Diens dood lijkt Erasmus werkelijk te hebben geraakt, ondanks het feit dat zij elkaar alleen via boeken en brieven hebben gekend. Pas in 1906 voor het eerst gedrukt is een brief waarin Konrad Peutinger beschrijft hoe zijn vrouw hem op een zondag van zijn muntenverzameling en Tacitus afhaalt omdat ze iets bijzonders had ontdekt in Erasmus' uitgave van het Nieuwe Testament (nr. 1247). Blijkens de laatste brief die in dit deel is

opgenomen waren er nog altijd de bewonderaars die er een flinke reis voor over hadden om een keer Erasmus ontmoet te hebben. In dit geval waren het oud-leerlingen van Johannes Sapidus, hoofd van de Latijnse school in Sélestat. Het is niet bekend of Sapidus' aanbevelingsbrief, waarvoor de jongelui speciaal van hun route waren afgeweken (en dat alles midden in de winter), het gewenste effect heeft gehad.

De Latijnse tekst die ten grondslag ligt aan de vertalingen in deze reeks is die van de kritische editie van Erasmus' correspondentie door P.S. Allen (voor dit deel: *Opus epistolarum Desiderii Erasmi Roterodami*, deel 4). Voor de voetnoten en de herdatering (en soms hernummering) van sommige brieven is gebruik gemaakt van deel 6 van de *Collected Works of Erasmus*, uitgegeven door de University of Toronto Press. Uitgever en redactieraad danken de University of Toronto Press voor de toestemming haar uitgave vrijelijk te benutten. Brieven 1122-1186 zijn vertaald door Ton Osinga, brieven 1187-1251 door Tineke ter Meer. Jan Bedaux was zo vriendelijk de voorlaatste versie van de vertaling door te nemen.

In memoriam prof. dr. Jan Sperna Weiland (1925-2011)

De uitgever en de redactie van de uitgave van De correspondentie van Desiderius Erasmus hebben met leedwezen kennis genomen van het overlijden van prof. dr. Jan Sperna Weiland op 1 september 2011. Sperna Weiland was sinds 1974 hoogleraar aan de Erasmus Universiteit en maakte naam als kenner van het werk van Erasmus toen hij in 1986 samen met zijn collega Frijhoff het voortouw nam voor de viering van Erasmus' vierhonderdvijftigste sterfjaar: hij organiseerde een internationaal congres rond het thema ‘Erasmus of Rotterdam. The Man and the Scholar’, waarvan de lezingen in 1988 in druk verschenen. Ook was hij de samensteller van een rijk geïllustreerd Nederlandstalig gedenkboek, dat bij de herdenking beschikbaar was, getiteld *Erasmus. De actualiteit van zijn denken* (Zutphen 1986). Het lag dan ook voor de hand dat de uitgever Sperna Weiland betrok bij de overwegingen om een Nederlandse vertaling van Erasmus' correspondentie te publiceren. Toen Sperna Weiland een specimen van de beoogde vertaling had gezien, schaarde hij zich onmiddellijk achter dit project, nam zitting in de redactie die moest waken over het wetenschappelijk niveau van de uitgave en schreef het voorwoord voor het in 2004 verschenen eerste deel van de reeks. Uitgever en redactie zullen Sperna Weiland erkentelijk blijven voor zijn rol bij het op gang brengen van de reeks, waarvan hij de verschijning van de eerste zeven banden mocht meebeleven.

1122 *Aan Matthias [Meyner]*
Leuven, 30 juli 1520

Erasmus van Rotterdam groet de zeer geachte heer Matthias, tiendgaarder[1.] van Zijne Doorluchtigheid Georg, hertog van Saksen

Van harte feliciteer ik u, zeer geachte heer, met de gelukkige omstandigheid dat u, eindelijk bevrijd van de onbevredigende en vervelende bezigheden aan het hof, besloten hebt uw oude dag aan onze verheven wetenschap te wijden. Als jongen hoorde ik in Holland al eens de naam vallen van hertog Albrecht,[2.] de vermaarde en ervaren veldheer. Toen ik lang geleden in Engeland was, beschreef diens kanselier[3.] mij eens de bewonderenswaardige hertog Georg en de algemene mening stemde met diens woorden verrassend overeen. Daarna leerde ik niet lang geleden de meer dan heldhaftige deugden van hertog Frederik kennen, niet alleen uit de loftuitingen van onze vorsten, maar ook uit de brief en geschenken die hij me zelf stuurde.

Heinrich von Eppendorf, een jongeman van een zeldzaam karakter, wiens voorkomen alleen al een hoogstaande geest verraadt, heeft mij namens u drie klompjes ruw zilver zoals dat uit uw mijnen[4.] gedolven wordt, overhandigd; het kleinste was rood, het grootste was grijs en het middelste was bleek van kleur. Wat mij het meeste genoegen deed, was het nieuwe ervan, omdat ik zoiets nog nooit had gezien. Als u evenwel schrijft dat ik hunkerde naar uw zilveraders, weet dat ik voordien nog nooit aan uw erts had gedacht. Om iets tegenover uw vrijgevigheid te stellen kan ik u op het moment alleen maar een Erasmus in lood opsturen;[5.] persoonlijk ben ik meer van klei of misschien wel van iets nog minderwaardiger dan klei.

Verder begrijp ik niet waarom u mij uw achternaam niet gunt; die kon ik

1. Het Latijn heeft *decimarius* (‘Zehntner’). Meyners functie betrof het innen van het deel van de opbrengst uit de Saksische mijnen dat aan de overheid toekwam.
2. Albrecht III van Saksen.
3. Simon von Reischach.
4. Meyner was werkzaam in Schneeberg (Ertsgebergte).
5. Ontworpen door Quinten Metsys; zie brief 1092.

in uw brief nergens terugvinden. Zodra ik die te pakken heb, zal ik hem aan de lijst van mijn vrienden toevoegen en bepaald niet onderaan. Het ga u goed.

Leuven, 30 juli 1520

1123 *Aan Petrus Mosellanus*
Leuven, 31 juli 1520

Erasmus groet Petrus Mosellanus

Uw schrijven[1.] waarin u zich erover beklaagt dat uw brief[2.] gepubliceerd is, heb ik ontvangen. Ik van mijn kant betreur evenwel niet alleen de publicatie van deze brief; de bijval van zekere Duitsers bezorgt mij meer last dan de vijandige gezindheid van mijn tegenstanders. Waarvoor was het nu toch nodig de brief die ik aan de aartsbisschop van Mainz had geschreven, publiekelijk te verspreiden?[3.] Onze tegenstanders, die alles verheimelijken en in het geniep bekonkelen, zijn verstandiger dan wij; wij houden niets verborgen. Ik ben nu bezig met een tweede uitgave van alle brieven[4.] om te voorkomen dat iemand deze opnieuw afdrukt zoals ze nu gedrukt zijn; bepaalde zaken laat ik weg, in andere druk ik me wat milder uit. De aan Luther geschreven brief die ze daar bij u gepubliceerd hebben, is aan Leo toegespeeld; ze hebben diverse passages gekopieerd voor andere mensen om die tegen mij op te zetten. Wie leerde deze onverlaten zo bekwaam te konkelen? Ik wens u geluk met uw nieuwe waardigheid[5.] en ik ben blij dat het u financieel beter gaat. Dat van Oecolampadius wist ik uit een brief van hemzelf.[6.] Aan uw vorst[7.] zal ik schrijven als ik daar de tijd voor vind.

Ik tref voorbereidingen om naar Duitsland te vertrekken. Lee liet niets onbeproefd om mij onderuit te halen, maar gelukt is hem niets: in Engeland is er geen fatsoenlijk mens die niet op mijn hand is. In uw eerdere brief leek

1. Deze brief is niet bewaard gebleven.
2. Brief 911.
3. Brief 1033.
4. *Epistolae ad diversos* (Bazel, 1521); zie brief 1206.
5. Mosellanus maakte in de eerste helft van 1520 promotie aan de universiteit te Leipzig.
6. Oecolampadius had zich teruggetrokken in een klooster bij Augsburg (zie het slot van brief 1095).
7. Hertog Georg van Saksen.

het alsof u Hephestius[8.] enigszins naar de mond praatte. Maar hij is het die in zijn eentje op Noxus[9.] heeft ingepraat en die nu de kwade genius achter dit drama is, een onbegrijpelijk giftige en verbeten man: zo zijn meestal de mensen die uit de goot komen. Ik zag een paar puntdichten waarin Lee werd aangevallen.[10.] Die mag dan misschien zelfs wel de galg hebben verdiend, maar ik zou er toch de voorkeur aan geven dat hij door mannen van gewicht wordt bestreden met kracht van argumenten in plaats van met van die schimpscheuten. Het ga u goed.

Leuven, 31 juli 1520

1124 *Aan Konrad von Thüngen*
[Leuven, ca. 31 juli 1520]

Aan de eerwaarde vader in Christus en zeer doorluchtige vorst Konrad, bisschop van Würzburg

Gegroet, hoogwaardige bisschop. Hoewel ik te schuchter van aard ben om ongevraagd zelfs heel gewone mensen met een brief lastig te vallen en op het moment bovendien te veel omhanden heb om tijd te hebben om wie dan ook te schrijven, heeft niettemin de vrijpostigheid van Draconites mij deze brief aan Uwe Hoogwaardigheid ontwrongen, die hij u nu brengt. Ik hoor dat u altijd al veel genoegen beleefde aan de voortreffelijke en hoogst gewijde studiën, maar tegenwoordig ook nog de beoefenaren van de schone letteren in bijzondere mate begunstigt. Hopelijk kan ik mij met recht tot deze laatsten rekenen! In ieder geval denk ik dat ik gerekend mag worden tot die mensen die zich op welke manier dan ook inspannen om anderen een hart onder de riem te steken. Zoals hoornblazers dat op het slagveld doen, die zelf ondertussen wel op veilige afstand van het strijdgewoel blijven, of zij die bij wedstrijden de deelnemers met koud water besproeien[1.] zonder zelf aan de wedloop deel te nemen.

Tot nu toe verliep de aanwas van talent voorspoedig, als er tenminste geen

8. Blijkens de context is Jacobus Latomus bedoeld (vgl. brief 1113). De bijnaam laat zich wellicht verklaren uit het feit dat Latomus, evenals de god Hephaestus, mank liep (vgl. brief 1088).
9. Jan Briart. Vgl. Latijn *noxa* (‘schade, schuld’).
10. Waarschijnlijk de bundel *In Eduardum Leeum... epigrammata*, die kort tevoren in Erfurt was verschenen.
1. *Adagia* 951.

onenigheid zou zijn of deze in ieder geval beschaafder zou verlopen. Als de traditionele studies met de huidige moderne in een goede verstandhouding met elkaar zouden opgroeien, zouden beide elkaar vooruit kunnen helpen. Nu gedragen beide zich zo, dat de ene partij de andere regelrecht te gronde richt, met als resultaat dat het beide slecht gaat. Achterlijke strijdkrachten hebben samengezworen om de ondergang van onze voortreffelijke studies te bewerken. De deugnieten zijn in de meerderheid, maar de goede zaak is aan de winnende hand. En toch bestaat het risico dat naar het woord van Livius[2.] die meerderheid de partij die wél deugt, verslaat, indien wij niet door u en uws gelijken worden gesteund. Ik dank u voor uw vrijgevigheid, niet alleen uit hoofde van het algemeen belang van onze studiën, maar ook privé, uit eigen hoofde, omdat u dankzij een soort vriendschappelijke oprechtheid niet neerkijkt op mijn werken, hoe onbeduidend die ook zijn.

Als in dit volstrekt voor de vuist weg geschreven briefje u iets niet mocht aanstaan, schrijft u dat dan op het conto van Draconites. Een jongeman die geschikter is, heb ik nog niet ontmoet, maar evenmin iemand die vasthoudender is. Moge de almachtige Christus Uwe Hoogheid tot in lengte van jaren ongedeerd en in groot aanzien voor ons bewaren.

1125 *Aan hertog Georg van Saksen*
Leuven, 31 juli 1520

Erasmus groet de zeer doorluchtige hertog Georg van Saksen

Zeer doorluchtige hertog, van de uitzonderlijke roep die Albert,[1.] de vader van Uwe Hoogheid, op het stuk van oorlogvoering genoot, had ik vele jaren geleden in Holland al gehoord toen ik nog een jongen was; maar van uw veelzijdige gaven van hoofd en hart, de bij een ware vorst passende zielenadel, de zeldzaam vooruitziende blik, de soberheid, de zelfbeheersing, de onvoorstelbare geestkracht, het scherpzinnig oordeel, kortom van dat innemende en harmonieuze pakket van al uw deugden, heeft de voortreffelijke en uiterst bescheiden kanselier[2.] van Uwe Hoogheid al lang geleden in Engeland mij zo'n beschrijving gegeven dat ik op datzelfde moment een vurige genegenheid voor u heb opgevat. U kon de schittering van uw vaders roem niet helderder laten stralen dan door alles wat hij aan voortreffelijks en uitste-

2. Livius *Ab urbe condita* 21, 4, 1.
1. Albrecht III van Saksen.
2. Simon von Reischach.

kends had, te overtreffen. En aan uw roem zal het in de ogen van het nageslacht bepaald geen alledaagse glans verlenen dat u nu zo uiterst lofwaardig wedijvert met de zeer doorluchtige hertog Frederik, onder wiens bescherming de voortreffelijke letteren in Duitsland rijkelijk beginnen te bloeien. Wat heeft hij in verbazend weinig jaren die zozeer kwakkelende academie toch een grote renommée bezorgd! Ik moet me al erg vergissen of het feit dat hij de christelijke zaak met behulp van de oude talen en de meer verfijnde letteren zowel luister bijzette als op de been hield, zal in de ogen van het nageslacht niet het minste deel van zijn roem zijn.

En dus laat u het in dit strijdperk der ere niet toe dat het erop zou lijken alsof u de mindere van uw neef[3] bent. Onder uw leiding en dankzij uw weldadigheid is immers onmiskenbaar de academie van Leipzig, vanouds al vermaard en in aanzien vanwege de traditionele studies, nu dankzij u door de uitbreiding met de meer verfijnde letteren zo vermaard geworden, dat zij nauwelijks voor een andere onderdoet. Met uw vrijgevigheid hebt u de getalenteerde Petrus Mosellanus, een jonge man van een nu al grote eruditie maar bovendien nog uiterst veelbelovend, bemoedigd en vooruit geholpen. Zo hebt u ook Heinrich Stromer, die om zijn volstrekte onkreukbaarheid en uitzonderlijk scherp verstand al geruime tijd aanzien genoot, naar die stad weten te lokken om daar - uitzonderlijk geleerd medicus als hij is - een sieraad van de academie en een uiterst waardevol lid van de vroedschap te zijn. Evenzo begunstigt en ondersteunt u Simon Pistoris, hoogleraar in de rechtsgeleerdheid, en eveneens Georg von Breitenbach, die niet minder befaamd is om zijn colleges in de rechtsgeleerdheid dan om zijn familiewapens. En zelfs de vroedschap volgt bijna in haar geheel met de overige magistraten het voorbeeld van hun voortreffelijke vorst en bewijst op alle mogelijke manieren eer aan de meest verheven studiën en begaafdheden. Al die mannen, hoever van mij verwijderd ook, heb ik leren kennen uit brieven van mijn vrienden en de publiekelijk over hen gezongen lof.

Ik zou beslist menen dat de wetenschap het hier uitzonderlijk goed maakt, ware het niet dat tweedracht nogal wat roet in het eten gooit. De goden hebben het zo beschikt: bij de mensen is niets in alle opzichten zo geslaagd, dat zelfs geen enkel vlekje het ontsiert. Ik stel vast dat er van weerskanten fouten worden gemaakt. Zij die bij de studie verbeten vasthouden aan de oude richting, staan niet erg vriendelijk tegenover de moderne vormen van studie en beschouwen hen die veel nuttigs aandragen, als hun vijanden. Anderzijds dringen de vernieuwers van de klassieke literatuur liever binnen alsof zij alles willen vernielen, dan dat zij met hoffelijkheid proberen gastvrij en als

3. De vader van Frederik de Wijze, Ernst van Saksen, was een broer van Albrecht III.

vrienden opgenomen te worden. Ik geef toe dat beide zijden fouten begaan, maar verreweg het meest onbehoorlijk is toch het gedrag van hen die de betere vormen van studie verwoed van de hand wijzen en zichzelf de voordelen daarvan misgunnen. Zij hebben het over niets anders dan ketterijen, kerkscheuringen en antichristen, en maken van onbenullige kwesties gruwelijke drama's. Het zal dus ook, zeer doorluchtige vorst, een taak van u in al uw wijsheid zijn deze leerstellige tweespalt met uw wijsheid te beslechten. Dat gebeurt indien iedereen zijn eigen leerstoel tot groter aanzien brengt zonder zich over die van een ander laatdunkend uit te laten.

Heinrich von Eppendorf, een zeldzaam getalenteerd jongmens, overhandigde mij een uit uw mijnen gedolven klomp ruw zilver, die mij niet minder welkom was dan wanneer u mij een Attisch goudtalent had gestuurd; trouwens, alles wat van een vorst als u afkomstig was, zou voor mij zeer waardevol zijn. Ik ga er mijn best voor doen dat het niet lijkt alsof u deze weldaad aan een ondankbaar persoon hebt betoond. Moge de almachtige Christus Uwe Hoogheid nog zeer lang in goede gezondheid voor ons en de studie van de schone letteren bewaren.

Leuven, 31 juli 1520

1126 *Aan Hermann von dem Busche*
Leuven, 31 juli 1520

Erasmus van Rotterdam groet Hermann von dem Busche

Ik heb met u te doen, zeergeleerde Busch. Met die nietigheden van Lee en mij verdoet u immers uw kostbare tijd.[1] Tussen al die waardeloze pamfletten die de drukkerijen over mij uitbraken is er - daar zou ik mijn hoofd om durven verwedden - nog niets opgedoken dat onwetenschappelijker of zelfs stompzinniger en dan ook nog giftiger is. De geleerde wereld lacht om hem met zijn opschepperige boek waar hij het zo lang over had.[2] De fatsoenlijksten onder hen vinden het schandelijk, ook in Engeland, en zelfs zijn

1. Zie brief 1109, waarop deze brief het antwoord is.
2. Edward Lee, *Annotationes... in annotationes Novi Testamenti Desiderii Erasmi* (Parijs, 1520).

broers,[3.] onder wie mannen zijn van een verfijnde eruditie, keuren het af. Ook degenen omwille van wie hij dit spektakel opvoert, staat het niet aan. Hij wordt door de hele schouwburg uitgefloten en toch blijft hij volstrekt hardnekkig met zichzelf ingenomen, als enige staat hij voor zichzelf te klappen, ja, hij vindt het zelfs een gelukkige speling van het lot dat hij met Erasmus de degens heeft gekruist, dat hij wrevel heeft gewekt bij geleerden en notabelen en dat hij plotseling algemeen bekend is geworden. Hij heeft één uitzonderlijk domme abt als medestander,[4.] verder de vanwege zijn vele titels nogal in de kijker lopende Standish: om te beginnen minderbroeder, dan godgeleerde en ten slotte bisschop. De bijval van deze twee is hem voldoende. De naam van de abt houd ik nog even voor me. Verder zal ik u een staaltje vernuft à la Standish laten zien. Hij houdt er zelf niet van, denk ik, dat verborgen blijft waar hij openlijk en voor een groot gezelschap de aandacht op heeft gevestigd.

Hij was eens aan het preken op het kerkhof van Sint Paul's te Londen. Hoewel de inleiding van zijn preek over naastenliefde ging, begon hij plotseling met verwaarlozing van iedere vorm van respect zowel als van naastenliefde in te hakken op de reputatie die ik geniet. Hij verkondigde dat de christelijke godsdienst een totale ondergang te wachten stond tenzij alle nieuwe vertalingen onverwijld werden vernietigd. Hij vond dat de kwestie niet langer op haar beloop kon worden gelaten, nu Erasmus het had bestaan zich aan het evangelie van de heilige Johannes te vergrijpen. Want hoewel de kerk al die jaren lang had gelezen: ‘In den beginne was het Woord’,[5.] had deze daarvan nu een nieuwe lezing ingevoerd: ‘In den beginne was de Spraak’. Hij dacht hiermee een wapen in handen te hebben dat ik met geen mogelijkheid nog zou kunnen ontwijken. Daaraan voegde hij toe dat Augustinus ergens de uitdrukking ‘het Woord’ beter achtte dan ‘de Rede’ en daarbij de gronden gaf waarom dat zijn oordeel was.[6.] ‘Maar,’ vervolgde hij, ‘die gaan het begrip van onze graecus te boven.’

Nadat hij tal van dergelijke niet terzake doende domheden had uitgekraamd, begon dit welbespraakte heerschap op het gemoed te werken. Hij beklaagde zijn lot omdat hij, die al jaren doctor was en tot nu toe altijd had gelezen: ‘In den beginne was het Woord’, nu moest meemaken dat hij gedwongen werd te lezen: ‘In den beginne was de Spraak’, in de veronderstelling dat hij met dit jammerlijke geklaag het volk aan het huilen kon krijgen. Onmiddellijk daarna bezwoer hij met veel misbaar de burgemeester - die was traditiegetrouw aanwezig -, heel de vroedschap en de verzamelde burgerij dat zij het in deze hachelijke toestand voor het christelijk geloof moes-

3. Een van hen was Wilfred Lee, genoemd in brief 1053 (p. 164).
4. Richard Kidderminster of Bartholomew Linsted; vgl. brief 1061, p. 188.
5. Johannes 1:1.
6. Vgl. misschien Augustinus, *De Trinitate* 15, 16, waar *verbum* tegenover *cogitatio* staat.

ten opnemen. Hij geloofde dat zijn woorden door God waren ingegeven, maar toch was niemand het met hem eens. Alle aanwezigen, zelfs de matig ontwikkelden, verbaasden zich over de domheid van de man. Bij het gewone volk moesten degenen met gevoel voor humor lachen om zijn praatjes die losstonden van het aangekondigde onderwerp; de wat serieuzeren waren er niet over te spreken dat hij de oren van het volk met dergelijke kletspraat vulde, terwijl ze iets heel anders verwachtten.

Het toeval wilde dat hij, naar ik meen diezelfde dag, in het koninklijk paleis aan het middagmaal aanzat. Een tweetal personen, allebei hovelingen, had dit nog niet bemerkt of deze, voor Standish niet bepaald gezellige disgenoten, gingen meteen aan dezelfde tafel zitten. De een was ongehuwd en beheerste de drie talen zo goed en wist van het traditionele onderwijs zoveel dat hij op het stuk van de subtiliteiten van Duns Scotus niet onderdeed voor iemand die zijn hele leven niets anders had bestudeerd en behandeld.[7.] De ander was getrouwd, maar van een bovenmenselijke scherpzinnigheid.[8.] Hun namen houd ik gezien de situatie voor me. Om geen tijd te verliezen sprak een van hen Standish terstond als volgt aan: ‘Ik ben er buitengewoon aangenaam door getroffen dat u in uw godvruchtigheid zich ertoe hebt gezet de commentaren van Erasmus te lezen.’ Had Standish ontkend dat hij ze had gelezen, dan had hij hem natuurlijk te pakken en zou hij hem meteen voor de voeten hebben geworpen: ‘Waarom veroordeelt u dan wat u niet hebt gelezen?’ Standish voelde dit aankomen en zei: ‘Misschien heb ik wel zoveel gelezen als ik mij had voorgenomen.’ De ander antwoordde: ‘Ik twijfel er niet aan dat u ze hebt gelezen. Vandaag immers hebt u zelfs met zoveel woorden kritiek geleverd op een bepaalde passage uit diens aantekeningen op Johannes.’[9.] Standish' antwoord was opnieuw vaag, maar hij liet toch wel doorschemeren dat hij die passage had gelezen. Waarop de ander zei: ‘Mooi zo, ik wil namelijk erg graag weten op welke argumenten of schrijvers Erasmus zich beroept. Het lijdt immers geen twijfel of hij had de nodige ruggensteun toen hij het waagde die passage te wijzigen.’ Hier zat hij klem, maar hij redde zich er brutaalweg als volgt uit: ‘De door hem genoemde schrijvers of gebezigde argumenten zeggen mij niets. Ik heb voldoende aan wat Augustinus[10.] heeft geschreven, dat namelijk de Zoon van God beter wordt gedefinieerd met “het Woord” dan met “de Rede”, omdat *logos* in het Grieks beide betekenissen heeft.’ ‘Dat is wat mij betreft akkoord,’ zei de ander, ‘wat de Rede betreft, maar wat zegt dat over de Spraak? Want Erasmus vertaalde

7. Waarschijnlijk John Stokesley, kapelaan van Hendrik VIII.
8. Thomas More, zoals blijkt uit brief 1127a.
9. Johannes 1:1 (vgl. boven).
10. Zie boven, noot 6.

niet: “In den beginne was de Rede”, maar “In den beginne was de Spraak”.’ Daarop antwoordde Standish: ‘Spraak en rede hebben dezelfde betekenis.’ ‘Rede heeft integendeel een heel andere betekenis,’ luidde de reactie van de ander, ‘en uw gedrag getuigt bepaald van een gebrek aan respect. U vaart immers publiekelijk uit tegen de goede naam van deze wetenschappelijk verdienstelijke man zonder de bewuste passage te hebben gelezen of de kwestie te hebben begrepen.’ Op dat moment begon Standish te bezweren dat hij alles wat hij had gezegd, naar beste weten had beweerd, maar dat hij zich niet herinnerde waar in de heilige schrift de Zoon Gods ‘de Spraak’ genoemd werd. Vervolgens zei de ander: ‘Maar ik, die nota bene godgeleerde noch priester ben, zal uw herinnering eens opfrissen met de volgende aanhaling: “uw almachtige Spraak, Heer” enz.’[11.] Standish gaf toe dat je las ‘almachtige Spraak’, maar niet dat je las ‘In den beginne was de Spraak’. De hele tafel maakte zich toen vrolijk over dit slimmigheidje.

Hierna boog hij het gesprek om in de richting van wijsgerige spitsvondigheden, waarbij hij van de ander meteen weerwerk kreeg, die in deze tak van wetenschap net zozeer boven Standish uitsteekt als deze op het punt van de schone letteren beneden de maat is gebleven. Kijkt u nu eens over welke boeg Standish het gooide, toen hij door hem op zijn eigen terrein was verslagen: ‘Als de zaak u zo hoog zit,’ zei hij, ‘vooruit, ga de preekstoel op en bestrijd mij in uw preek.’ Deze antwoordde toen: ‘Zo gek ben ik niet dat ik onderwerpen als deze uit de losse pols aan onwetende vrouwen en het ongeletterde volk uit de doeken zou willen doen. Maar als ik dat wél zou willen, verkondigde ik openlijk en zonder aarzeling dat wat u vandaag hebt beweerd, dicht bij een ketterij komt.’ Toen Standish zijn afschuw over dit woord kenbaar maakte, vervolgde de ander: ‘Waaraan de paus tot tweemaal toe officieel zijn goedkeuring heeft gegeven, openlijk van ketterij betichten, dat ruikt toch zelf naar ketterij, of niet soms?’

Ondanks deze bejegening geneerde de man zich niet en hij bedacht zich evenmin. Wat later echter - de uitzonderlijk intelligente koning en de verstandige en bovendien vrome koningin, omgeven door talrijke geleerde en adellijke heren, waren erbij - wierp hij zich devoot op de knieën. Men verwachtte toen iets bijzonders, van de monnik, van de doorgewinterde godgeleerde van de bisschop en ten slotte van diens hoge leeftijd. Hij sprak in zijn moedertaal, waarmee hij heel aardig overweg kon, en prees de voorouders van de koning en koningin omdat zij de katholieke kerk altijd getrouw tegen ketters en scheurmakers hadden verdedigd en spoorde hen aan, bezwoer hen zelfs bij alles wat heilig is, om het voorbeeld van hun voorouders te blijven volgen. De tijden waren immers bij uitstek uiterst gevaarlijk, er waren

11. De plaats is afkomstig uit het apocriefe boek Wijsheid (18:15).

van Erasmus nieuwe boeken verschenen en daartegen was felle tegenstand geboden, omdat het anders met het christelijk geloof gedaan was. Op dit punt gekomen hief hij zijn handen en ogen ten hemel en begon hij Christus te bezweren om, als geen enkele sterveling haar dan te hulp schoot, zich te verwaardigen zelf zijn bruid te hulp te komen.

Nadat hij met een verwonderlijk vertoon van vroomheid dit en meer soortgelijks had gezegd en het tweetal dat hem eerder aan tafel zo had onthaald, toevallig bij hem stond, begon degene die leek was[12.] als volgt. Hij prees de vrome en godvruchtige woorden van de eerwaarde vader en terwijl hij zelfs op een grappige manier een beetje Standish' gebaren nadeed, bad hij de almachtige God dat Standish zou menen wat hij beweerde en dat zijn overtuiging niet van wat hij zei, zou afwijken. ‘Maar ik ben bang,’ vervolgde hij, ‘dat wij, als de zaak wat nauwgezetter wordt bekeken, ontdekken dat hij heel anders handelt dan zijn woorden lijken te verkondigen.’ In één adem door droeg hij hem op om - nu hij op dit punt zulke belangrijke vorsten bezorgd had gemaakt - meteen ook aan te geven wat er dan wel in Erasmus' boeken stond dat volgens hem tot rampzalige ketterijen en verderfelijke schisma's zou leiden. Zelfverzekerd beloofde Standish dit meteen te zullen doen. De onderdelen van zijn betoog telde hij op zijn vingers af: ‘Primo,’ zei hij, ‘Erasmus ontkent de verrijzenis. Vervolgens ontzegt hij aan het sacrament van het huwelijk elke betekenis. Ten slotte staat hij afwijzend tegenover de eucharistie.’

Hoewel dit betoog op het eerste gezicht de uiterst godvruchtige vorsten enigszins van hun stuk bracht, stak mijn verdediger uitgebreid de loftrompet op Standish, omdat deze van de kwestie een fraaie en tevens duidelijke uiteenzetting had gegeven: nu mankeerde nog slechts het bewijs van wat hij zo fraai had betoogd. Standish kende niet de minste aarzeling en bevestigde dat hij ook dit zou doen. Hij begon bij zijn duim: ‘Primo,’ zei hij, ‘dat Erasmus de verrijzenis loochent, bewijs ik als volgt: in zijn brief aan de Kolossenzen’ (de bejaarde godgeleerde is namelijk in de brieven van Paulus zozeer thuis dat hij verzint dat in de brief aan de Kolossenzen staat wat je in de eerste brief aan de Corintiërs vindt) ‘schrijft Paulus het volgende: “Allen zullen wij verrijzen, maar wij zullen niet allen veranderd worden”,[13.] maar Erasmus schrapte deze door de kerk gebezigde tekst en sprokkelde bij zijn geliefde Grieken het volgende bij elkaar: “Allen zullen wij niet ontslapen, maar allen zullen wij veranderd worden.” Het is dus duidelijk dat hij de verrijzenis loochent.’

Wie zou nu geloven dat die man hersens heeft? In mijn annotaties be-

12. Thomas More, zoals uit brief 1127a blijkt.
13. 1 Corintiërs 15:51.

spreek ik de afwijkende opvattingen, maar ik verwerp er niet één, aangezien de meest gezaghebbende schrijvers onderling verschillende lezingen volgen en soms zichzelf tegenspreken. In de doorlopende tekst vertaal ik de enige lezing die ik in de Griekse boeken aantrof. Alleen al omdat bij Paulus in tal van passages een bevestiging van de verrijzenis wordt gevonden, is de bewering dat de verrijzenis wordt geloochend indien in één passage het woord ‘verrijzen’ wordt vervangen, het toppunt van dwaasheid. Wanneer de christelijke geloofsbelijdenis de verrijzenis van de doden belijdt, moeten we soms daarom geloven dat allen moeten sterven om te kunnen verrijzen? Alsof het canonieke recht met het voorschrift dat wie het bisschopsambt is toegevallen, zijn vroegere ambt moet neerleggen, bedoelde: ‘Wie te Rome een bisschopsambt is toegevallen, moet, als hij er geen heeft, een ambt worden toegewezen om het te kunnen neerleggen.’

Maar mijn verdediger, die de hele kwestie duidelijk uit de doeken had gedaan, had daarmee in één klap 's mans onverstand op zo'n manier aan iedereen laten zien dat het zelfs leken en vrouwspersonen duidelijk was dat ik absoluut geen misslag had begaan. Zelfs de bewuste godgeleerde, hoe brutaal ook, had daar niets meer tegenin te brengen. Maar van mening dat het naar het voorschrift van Lucianus schande was er het zwijgen toe te doen[14.] verkondigde Standish om zich niet stilzwijgend gewonnen te geven, nog dat het gelijk aan zijn kant was en dat dit de lezing was die de rechtzinnige vroege schrijvers en met name Hieronymus gaven. ‘Maar,’ zei hij, ‘die verbetering ontleende Hieronymus aan de Hebreeuwse tekst.’ De knappe kop had gehoord dat Hieronymus stukken van het Oude Testament had verbeterd aan de hand van Hebreeuwse bronnen en meende nu dat hetzelfde het geval was bij de brieven van Paulus.

Deze bewering van Standish liet die ongehuwde godgeleerde, over wie ik het hierboven al had, niet ongestraft passeren. Met een kleine kniebuiging en een voorafgaande verontschuldiging, iets wat niet zijn gewoonte was, sprak hij: ‘Hopelijk vindt u het niet bezwaarlijk, eerwaarde vader, voor ons te herhalen wat u zojuist zei. Ik heb namelijk niet goed genoeg opgelet.’ Standish herhaalde zijn dwaze uitspraak, duidelijker en ook met meer omhaal, in de blijde verwachting dat zijn uitlating hem overvloedige roem ging opleveren. Hierop zei de ander, om nog meer ieders aandacht te hebben: ‘De eerwaarde vader heeft geen gering argument aangevoerd. Ik zou toch graag proberen iets te antwoorden, als tenminste zijne majesteit het niet vervelend vindt om dit aan te horen.’ De koningin stootte daarop de koning aan en zei hem goed te luisteren. Toen stak hij met een ernstig gezicht alsof hij diep nadacht en ietwat verbouwereerd was, als volgt van wal: ‘Ik zie werke-

14. *Adagia* 1604.

lijk niet goed met welke redeneringen men tegen dit argument kan ingaan en hoe het antwoord dat dit argument verdient, behoort te luiden. Ik neem immers niet aan dat de eerwaarde vader zozeer de weg kwijt is dat hij denkt dat die brieven oorspronkelijk in het Hebreeuws geschreven waren. Zelfs kinderen weten immers dat deze door Paulus in het Grieks geschreven zijn. Wat zou Hieronymus bezield kunnen hebben om de gangbare lezing te wijzigen aan de hand van Hebreeuwse handschriften? Dat pleegt immers te gebeuren aan de hand van de bronnen en er is niemand die beweert dat ook maar iemand van die brieven een Hebreeuwse tekst heeft gezien.' En dit zonder meer al dwaze en absurde feit herhaalde hij zo vaak en benadrukte hij zozeer, het werd er door hem zo ingeprent en ingehamerd, dat de koning, overeenkomstig zijn nobele menslievendheid, medelijden kreeg wegens de demonstratie van zo'n enorme stommiteit in het bijzijn van zo'n select gezelschap. Hij kwam Standish daarom in zijn beschamende toestand te hulp door zich af te wenden en over een ander onderwerp te beginnen. Zo haalde Standish dus zijn overwinning op het eerste onderdeel binnen. De andere onderdelen kwamen helemaal niet meer ter sprake.

Waarde Busch, zegt u me bij alle Muzen nu eens: denkt u dat er ook maar één wandaad bestaat die zulke lieden niet aandurven? Ze ontzien zich immers niet om je zonder blikken of blozen en zonder enige reden te belasteren en dat in het bijzijn van de meest belangrijke vorsten. Op iedere verdachtmaking bij zulke vorsten moest de doodstraf staan. En er was dan ook nog een heel gezelschap van uitzonderlijk geleerden ter plaatse! Iedereen immers die hoorde dat ik de verrijzenis loochende, kreeg het idee dat ik ontken waarvan juist ik op tal van plaatsen getuig dat het de grondslag en de kern vormt van ons geloof. Nergens ga ik grondiger te werk dan waar het gaat om de bevestiging van de verrijzenis van de doden. De bedoeling om mij schade toe te brengen ontbrak hem niet, maar het verstand ontbrak hem wel. Hij had in zijn domheid deze drie pijlen gekozen om, als hij de mensen ervan had overtuigd dat ik afwijzend sta tegenover de eucharistie, heel de clerus tegen mij op te zetten; om, als hij de mensen ervan had overtuigd dat ik afwijzend sta tegenover het huwelijk, de mannen met hun vrouwen, ja alle leken, aan te moedigen om mij te stenigen; om, als hij de mensen ervan had overtuigd dat ik afwijzend sta tegenover de verrijzenis, alle christenvorsten en -volkeren te wapen te roepen om mijn einde tot stand te brengen. Maar wat de laster over de verrijzenis betreft, de feiten alleen al maken duidelijk dat die niet alleen uit de lucht gegrepen maar ook absurd is. Verder staat het huwelijk bij mij zo goed aangeschreven dat ik te Leuven in een openbaar college van de theologische faculteit op een vrij vervelende manier gekapitteld ben omdat ik in een soort pleitrede te veel de lof van het huwelijk gezongen

zou hebben. Want dat ik elders de vraag opwerp of een echtscheiding voor ongelukkige echtelieden met een slecht huwelijk geen uitkomst zou zijn, doet aan de waarde van het huwelijk niet af.[15.] Over de eucharistie heb ik, zo waarlijk helpe mij God, nooit kunnen raden waaraan Standish hier gedacht kan hebben, omdat bij mij enige gedachte die aan de waardigheid van dat allerheiligste mysterie afbreuk zou doen, nimmer is opgekomen. Het is dus verre van mij dat ik ook maar iets anders zou hebben gezegd of geschreven. En dat alles bestaat een priester jegens een priester, een godgeleerde jegens een godgeleerde, een man op jaren jegens een man op jaren, die zich bovendien heeft bekend tot een apostolische levenswandel en ten slotte een eerwaarde vader in Christus.

De keizerlijke wetten bepalen dat een lasteraar die een valse aangifte doet, dezelfde straffen moet krijgen als degene tegen wie zijn aangifte was gericht, gekregen zou hebben indien hij die straffen inderdaad had verdiend.[16.] Dit heerschap beticht mij van drie vergrijpen tegelijk, die even gruwelijk als leugenachtig zijn, en dat ten overstaan van vorsten bij wie je zelfs over vaststaande feiten met grote zorgvuldigheid moet spreken. Daaruit kun je zonder moeite afleiden wat voor soort praat hij en zijn makkers bij hun drinkgelagen uitslaan. Stel je voor dat iemand in navolging van Ajax met scheldwoorden en wapentuig tegen een troep varkens tekeergaat en het ene varken Agamemnon, het andere Odysseus of Menelaos noemt.[17.] Niemand zal die man, nu hij zich eenmaal zo onmiskenbaar waanzinnig heeft gedragen, nog geloof schenken. Maar deze meneer die met zoveel voortreffelijke mannen als getuigen zich zo waanzinnig heeft gedragen, applaudisseert nota bene voor zichzelf, alsof hij het er goed heeft afgebracht en doet met veel aplomb uitspraken over geloofskwesties. Wat doet het er dan toe of die waanzin zijn oorsprong vindt in een lichamelijke kwaal of in een gebrek van zijn geestvermogens? Dat wil zeggen: in sappen die de werking van zijn geest aantasten dan wel in haat, dwaasheid, hoogmoed, afgunst en andere gebreken die zijn oordeel nadelig beïnvloeden. En, naar ik heb ontdekt, zijn bijna al die lieden die de schone letteren bestrijden, van zulke typen. Ze gebruiken nu eens Reuchlin, dan weer Luther, de paus van Rome en dan weer andere namen als voorwendsel, maar zij voeren hetzelfde toneelstuk op, zij het met wisselende personages en enscenering. Zij zijn dus niet slechts ongeletterd, maar ook waanzinnig.

15. In een aantekening bij 1 Corintiërs 7:36/39 in de tweede uitgave van het Nieuwe Testament; vgl. brief 1006, noot 18.
16. *Codex Iustinianus* 9, 46, 10.
17. Zie Sophocles, *Aiax*; vgl. *Adagia* 646, waar eveneens sprake is van varkens in plaats van schapen.

Ik heb in mijn verhaal over Standish zelfs nog geen syllabe erbij verzonnen, bepaalde dingen heb ik zelfs wijselijk verzwegen. Ik zou nog talloze van deze verhalen kunnen vertellen. Ik beperk me nu echter tot één, dat in dit verband wel enigszins van belang is. De naam van de betrokkene zal ik voor me houden,[18.] ook al heeft hij na een aanmaning van mij om niet langer zo tegen mij tekeer te gaan, zijn leven niet gebeterd. Ook de naam van zijn orde houd ik voor me; die is namelijk van het type dat men algemeen een bedelorde noemt. Want ik zie heel zo'n orde al in opschudding geraken als iemand aan een karmeliet of een dominicaan komt. Of hun domheid of hun onbillijkheid daarbij de overhand heeft, ik zou het echt niet weten. Want hoe is het mogelijk dat de priesterstand in zijn geheel lang niet in die mate in beroering komt, indien iemand vertelt dat een priester hem tekort heeft gedaan, zelfs met weglating van diens naam? En juist tegen deze stand hitsen die lui het volk dagelijks fel op. Zij laten het daarentegen niet passeren dat hun eigen orden zonder eretitels worden genoemd. Het gevolg is dat indien ik me erover beklaag dat een karmeliet mijn geld heeft gestolen, die orde in haar geheel een proces wegens smaad tegen mij aanspant. Er zijn erbij die dit ook doen indien iemand de waarheid spreekt, ja zelfs maar een deel daarvan en dus niet alles vertelt wat hij weet, en zo hun goede naam uit beleefdheid spaart.

Maar, om de draad weer op te nemen, ik had aan deze godgeleerde, die daarbij ook nog godvruchtig behoort te zijn, verteld (hijzelf zal met zijn zwijgen erkennen dat ik niets dan de waarheid vertel) dat ik absoluut niet begreep hoe Standish het in zijn hoofd had gehaald om mij op het punt van de eucharistie valselijk te beschuldigen. Er stond immers in mijn boeken niets dat als handvat voor zo'n aantijging kon dienen. Hij zegde mij toen toe dat hij mij de passage zou aanwijzen. Ik had daardoor meteen in de gaten dat de beide heren hadden afgesproken deze kwestie gezamenlijk af te handelen. Ik van mijn kant beloofde hem (wat ik ook heb gedaan) dat ik hem zou aantonen dat hij de bewuste passage verkeerd had begrepen, als hij die mij liet lezen. Hij las die passage haastig voor, op zo'n manier alsof hij alleen voor zichzelf las. Meteen daarna sloot hij het boek en legde dat weg alsof reeds vaststond dat ik had geschreven dat je niet stellig mocht beweren dat in de communie het lichaam van Christus werkelijk aanwezig was. Hij begon met mij te redetwisten en beweerde dat hij ook over deze materie een of ander geschrift had samengesteld waarmee hij geweldig veel eer hoopte in te leggen. Ik zei dat ik weigerde in het luchtledige een bokswedstrijd met hem op te voeren, als ik niet eerst had aangetoond dat hij de passage verkeerd had begrepen. Hij bezwoer me dat die precies zo was als hij zei. Maar ik ver-

18. De dominicaan Vincentius Theoderici; vgl. brief 1196.

trouwde hem daarom nog minder, met name omdat mij al uit ontwijfelbare aanwijzingen zijn onmiskenbare domheid was gebleken.

Een paar voorbeelden daarvan te laten zien, is wellicht wel op zijn plaats. Ik heb veel aanwijzingen om te vermoeden dat hij van zijn medebroeders opdracht had om alles uit mijn boeken te noteren waarop mogelijk iets viel af te dingen. Dat heeft hij ijverig geprobeerd, terwijl hij absoluut geen Latijn kende en van de theologische literatuur maar een heel flauwe notie had, zonder enig inzicht, met een grote mate van eigendunk en zo'n verstand dat, als zijn monnikskap hem daarvoor niet zou behoeden, zelfs de gewone man hem voor een paljas zou verslijten, zozeer droop de domheid van zijn gezicht. Op een bepaalde plaats[19.] dan had ik om een misslag van Thomas te verontschuldigen opgemerkt dat de man niet verdiende in die tijd te leven, wat natuurlijk aangaf en zelfs duidelijk uitdrukte dat Thomas een gelukkiger tijd had verdiend omdat hem het verstand noch de toewijding ontbrak. Onze godgeleerde man beklaagde zich toen ernstig over mij en riep luidkeels dat dat een godslasterlijke uitlating was die men niet over zijn kant mocht laten gaan. Ik zou die grote en heilige man immers ‘zonder verdiensten’ genoemd hebben. Volgens mij zou hij het als een compliment hebben beschouwd als ik van hemzelf had gezegd dat hij verdiende in een tredmolen te lopen; ik had hem dan immers een ‘verdienstelijk’ man genoemd. En er kwam maar geen eind aan zijn geweeklaag totdat hij een godgeleerde ontmoette die, omdat hij het Latijn beheerste, vermoedde wat er werkelijk aan de hand was en vroeg de passage aan hem te laten zien. Toen hem ten slotte die passage getoond werd, barstte hij in lachen uit. Dat voorval is bijkans een geliefde anekdote en spreekwoordelijk geworden.

Mij persoonlijk verweet hij eens in alle ernst dat ik het ergens zou hebben laten voorkomen dat smaadschriften wel door de beugel konden. Ik vond dat absurd want niemand heeft zo'n afschuw van dat genre als ik en ik wilde weten op grond waarvan hij dat zei. Hij kwam aan met een passage uit een brief van mij aan Thomas Lupset,[20.] als ik me niet vergis, waarin ik schreef dat een noodsituatie een enkele keer voor een smaadschrift als excuus kan dienen. Hij dacht dat ik onder het voorwendsel van een noodsituatie het smaadschrift verdedigde, maar (wat een beleefde man toch!) hij zei er bij dat dit mogelijk met enige schijn van gelijk wel te verdedigen was omdat ik eraan had toegevoegd ‘soms’. Die domme zedenmeester had niet door dat ik daar om wat te overdrijven de smadelijke bejegening door bepaalde lieden, die privé en zelfs publiekelijk met hun leugens andermans goede naam bela-

19. Het gaat hier wellicht om Erasmus' aantekening bij 1 Corintiërs 13:4 in de tweede druk van zijn uitgave van het Nieuwe Testament.
20. Brief 1053, p. 173-174.

gen, vergelijk met smaadschriften, of om het nog eens anders te zeggen, met een uiterst gruwelijke wandaad, nog erger dan een halsmisdrijf. Op grond van de omstandigheden toon ik dan aan dat hun scheldpartijen in enigszins mindere mate aanspraak kunnen maken op begrip dan een smaadschrift, dat in een noodsituatie immers wel eens gerechtvaardigd kan zijn, zoals bijvoorbeeld wanneer een despoot terechtgewezen of vrees aangejaagd moet worden. Het is immers te riskant hem in zijn gezicht terecht te wijzen, hoezeer het algemeen belang dat misschien verlangt. Maar de bewuste lieden konden mij vrijelijk terechtwijzen en toch belagen zij, zonder mij gewaarschuwd of gehoord te hebben, mijn goede naam met hun leugens. Daarom ben ik in die samenhang nog geen voorstander van smaadschriften, zomin als iemand die ontucht met doodslag vergelijkt een voorstander van doodslag zou zijn als hij beweert dat ontucht in zoverre ernstiger is dan doodslag, dat de doodslag slechts één deel van de mens te gronde richt en wel het minste deel en de ontucht de ziel én het lichaam bezoedelt.

Vervolgens stelde hij in het vooruitzicht dat hij de passage ging aanwijzen waarin ik zou verkondigen dat de Moedermaagd zonder erfzonde ontvangen was.[21.] Opnieuw zegde ik toe duidelijk te zullen maken dat hij de passage had misverstaan, als hij die mij liet lezen. Hij verwees naar de passage waarin ik, nadat ik enkele bewijsplaatsen uit Chrysostomus en Augustinus had aangevoerd waaruit je zou kunnen afleiden dat zij op de een of andere manier de Maagd een zondige handeling aanrekenden, dit onderdeel afsluit als volgt: ‘Maar wij gaan ervan uit dat zij absoluut voor geen enkele zonde vatbaar is.’ Daarmee zou ik volgens hem een leerstellige uitspraak hebben gedaan alhoewel ik betoogde dat wij haar ten onrechte van de erfzonde uitsloten, indien zulke vooraanstaande mannen haar terecht een zondige handeling aanrekenden. Maar toen gaf hij zijn vergissing graag toe, duidelijk in afwijking van de aanhangers van Scotus.[22.]

Daarna was het de beurt aan een bij uitstek gewaagde passage. Die staat in het elfde hoofdstuk uit de eerste brief aan de Corintiërs.[23.] Maar ternauwernood heb ik uiteindelijk van hem gedaan gekregen dat ik die passage van hem mocht zien. Hij toonde deze, maar bedekte daarbij met zijn hand de kantlijn. Toen ik die hand had weggeduwd, zag ik staan: ‘Kijk eens wat voor verderfelijks hij hier schrijft op een onderdeel waarover de kerk zich al zo dikwijls heeft uitgesproken!’ Ik reageerde met: ‘Kijkt u eens wat voor onzinnigs u schrijft met die kritiek op een passage die u niet hebt begrepen.’ Uiterst

21. Zie Erasmus' aantekening bij Mattheus 12:47 in de tweede druk van zijn uitgave van het Nieuwe Testament.
22. De dominicanen verzetten zich in Erasmus' tijd tegen het dogma van de onbevlekte ontvangenis, dat door Scotus was verdedigd.
23. 1 Corintiërs 11:24.

benieuwd begon ik te proberen van hem aan de weet te komen waaraan hij zich had gestoten. Die passage begon ermee dat Thomas de mening van hen die bestreden dat in de eucharistie het lichaam van Christus werkelijk tegenwoordig was, ketters noemde, maar de mening van wie bestreden dat Christus 'Dit is mijn lichaam' als de woorden van de consecratie had gebruikt, weliswaar afwees, maar die mening niet ketters noemde. Ik vroeg hem of er in dit stukje iets was waaraan hij aanstoot nam, wat hij ontkende. Dan volgt: 'Op alle onderdelen moet het oordeel van de kerk worden onderschreven, hoewel het er de schijn van heeft dat hier niet de consecrator aan het woord is, maar degene die het al geconsecreerde brood uitreikt.' Ik vroeg hem of hij het daarmee oneens was, wat hij ontkende. Hierop volgt: 'Het komt mij over de gehele linie verstandiger voor over zaken als deze, waarvan niet met stellige passages uit de Heilige Schrift het bewijs geleverd kan worden, maar die slechts berusten op menselijke uitleg, niet met zulke boude beweringen te komen alsof wij wensten dat onze mening als orakel zou moeten gelden.' Ik vroeg of hij hier kritiek op had; hij aarzelde. Op mijn aandringen antwoordde hij ten slotte dat het venijn hier school in de woorden: 'over de gehele linie'. Ik begreep daar niets van en met doorvragen heb ik met veel moeite boven water gekregen dat hij niet begreep wat in het Latijn onder *in totum*, 'over de gehele linie', werd verstaan. Ofschoon mijn mening was dat je geen gewaagde uitspraken moest doen, niet alleen over het onderwerp in kwestie maar over de gehele linie, had hij bedacht dat *in totum* betekende: over de beide voorafgaande onderdelen, en dat ik de spot dreef met het dogma van de kerk, die had uitgemaakt dat in de eucharistie het lichaam van Christus werkelijk tegenwoordig was. Toen ik zag hoe verschrikkelijk dom deze man was, maande ik hem om zijn Latijn te gaan bijspijkeren en vooral niet door te gaan met het leveren van kritiek op boeken die hij bij lange na niet begreep.

Zo is nu ongeveer de instelling van wie onze moderne wetenschappelijke opvatting afkraken en die alles wat zijzelf niet begrijpen maar 'poëzie'[24.] noemen. Zij zijn van een ongekende aangeboren stompzinnigheid, hebben geen benul van de literatuur en geen verstand; en als er dan sprake is van een spatje vernuft, enige mate van belezenheid, dan zijn zij door afgunst en haat zo verblind dat ze minder zien dan mollen.[25.] En dit zijn dan de eerwaarde heren rabbijnen,[26.] 'het zout der aarde', 'het licht der wereld',[27.] wier oordeel

24. Erasmus spot hier met het door zijn tegenstanders gebruikte woord *poetria*, dat geen correct Latijn is.
25. *Adagia* 255.
26. Vgl. brief 858, p. 72; zie ook brief 1234, noot 1.
27. Mattheus 5:13-14.

bepaalt of wij christenen zijn of niet; die ons, voor het eerst sinds de apostelen, nieuwe geloofsartikelen voorschrijven, die ons hun orakelspreuken verkondigen als waren zij goden en zich niet verwaardigen aan ons, nietige stervelingen, rekenschap van hun opvattingen af te leggen. Hebben zij eenmaal gezegd: ‘Dit is een dwaling’, ‘Dit is verdacht’, ‘Dit is een ketterij’, dan is dat volgens hen voldoende. En zij bestaan het dat te doen, vertrouwend op hun hondstrouwe stoottroepen, vertrouwend op de domheid van het volk, vertrouwend op de huidige situatie waarin je als nooit tevoren je brutaliteit voor wijsheid mag laten doorgaan, vertrouwend op de verdorven vorsten, geestelijke zowel als wereldlijke, van wie een groot aantal, aangezien ze de alleenheerschappij nastreven, liever te horen krijgt wat aangenaam is dan heilzaam. Boven waarlijk goede raad geven zij de voorkeur aan wat bij hun grillen past. Dankzij deze hulptroepen heeft de achterlijkheid van dit volkje het voor het zeggen; en was de ondergang van de letteren nog maar het enige gevolg daarvan! Als zij in hun streven slagen, is het met de leer van het evangelie gedaan. Het christenvolk zal zich dan neerleggen bij wat die heren, die schroom kennen noch verstand hebben, goeddunkt.

De groeten van uw gastheer,[28.] die even beroemd als hoffelijk is, aanvaard ik graag, niet als een paus, zoals u mij schertsenderwijze schrijft, maar als een sterveling wie het niet meezit, maar die de kennis van de christelijke leer wil bevorderen, nog meer dan in zijn vermogen is. Nesen is vanwege zijn afkeer van de uiterst domme drama's die bepaalde lieden hier eindeloos opvoeren, weer naar u teruggegaan. Dorp vermeit zich met de beste wetenschappelijke werken. Ik doe dat eveneens, voor zover me dat tenminste mogelijk is. Het ga u goed, zeer geleerde Busch.

Leuven, 31 juli 1520

1127 *Aan [Ludwig Platz]*
Leuven, 31 juli [1520]

Erasmus van Rotterdam groet de heer X, rector magnificus van de beroemde universiteit van Erfurt

Voortreffelijke heer, ik kan er niet omheen u erkentelijk te zijn dat u, zelf uiterst geleerd, zoals ik van de zeer betrouwbare jongeman Draconites te weten kwam, onze vernieuwde studiën buitengewoon steunt. U zorgt er daarmee voor dat de Erfurter academie, waaraan u onder gunstige voorteke-

28. Marquard von Hattstein.

nen leiding geeft, met deze uitbreiding van het curriculum haar aanzien vermeerdert en verfraait. Deze lof voor uw vooruitziende blik verdient u in het bijzonder omdat u dit bereikt zonder de opschudding die, naar ik zie, elders het gevolg is van de kortzichtigheid van zekere heren. De schone letteren moeten op zo'n manier bij de academies ingang vinden, dat zij niets weg hebben van een vijand die alles komt slopen, maar eerder als een bezoeker die van lieverlede wordt opgenomen in een hoffelijke onderlinge omgang. Van opschudding moest ik nooit iets hebben en als ik het niet bij het verkeerde eind heb, bereik je met kalm overleg meer dan met onbeheerste kracht. Ik vind het de taak van fatsoenlijke mannen zo van nut te willen zijn, dat zo min mogelijk mensen daarbij nadeel ondervinden en het liefst niemand, als dat mogelijk is. Die levenloze godgeleerdheid die alleen wil disputeren, was dermate zinloos geworden, dat het nodig was haar terug te roepen naar de bronnen. Maar ik zou toch liever zien dat men zelfs deze godgeleerdheid hervormt dan verwerpt, of anders in ieder geval gedoogt totdat er een betere opzet voor de godgeleerdheid voorhanden is. Luther heeft op veel misbruiken overtuigende kritiek geleverd. Had hij die maar wat hoffelijker geformuleerd! Hij zou dan meer weldoeners en medestanders hebben en voor Christus een rijkere oogst binnenhalen. Het zou echter onjuist zijn hem op die onderdelen waar hij gelijk had, geheel in de steek te laten. Anders durft later niemand meer de waarheid te zeggen. Ik heb er de positie noch de bekwaamheid naar om over zijn leer uitspraken te doen. Tot nu toe heeft hij de wereld ongetwijfeld een dienst bewezen. Een aantal mensen is ertoe gebracht om de boeken van de vroege godgeleerden open te slaan, sommige uit persoonlijke belangstelling, andere om het Luther lastig te maken.

Ik zou voor Draconites bij u een goed woordje willen doen, ware het niet dat hij reeds door zijn levenswandel, door zijn vriendelijke en rechtschapen inborst, noodzakelijkerwijs door iedere fatsoenlijke man hogelijk werd gewaardeerd. Ik weet dus hoezeer ik in deze niets kan uitrichten. Als er echter iets is waarmee ik uw academie van nut kan zijn of aan haar renommée nog iets kan bijdragen, dan zal ik het bewijs leveren dat het mij aan alles eerder ontbreekt dan aan goede wil en genegenheid. Het ga u goed. Leuven, 31 juli [1518].

Eigenhandig ondertekend door
Erasmus van Rotterdam

1127a *Aan Maarten Luther*
Leuven, 1 augustus [1520]

Hartelijk gegroet. Het was een genoegen Egranus, die ik al een tijd van zijn boeken kende,[1.] ook persoonlijk te ontmoeten. Edward Lee probeerde en probeert nog steeds van alles om mijn ondergang gedaan te krijgen, maar tot nu toe is het hem niet gelukt. Terwijl hij probeert mijn vrienden van me te vervreemden, raakt hij de zijne kwijt. Alle geleerden staan aan mijn kant, hij heeft alleen wat domme lieden aan zijn kant, en ook nog met een slecht karakter. Ze hadden de gezindheid van de koning en de koningin enigszins aan het wankelen gebracht, maar mijn komst verdreef alle nevelen.[2.] Ik merk duidelijk dat degenen die zich met zoveel ophef tegen de hoogste vormen van studie verzetten, niet alleen met domme dingen aankomen, maar zelfs de grootste onzin uitkramen als je ze rechtstreeks ondervraagt.

Zie hier een staaltje daarvan. Het betreft een Spaanse minderbroeder,[3.] die gevraagd was daar Scotus te doceren - want ze hebben nu een gezamenlijke tactiek waarmee ze willen bereiken dat overal Scotus wordt gedoceerd, anders zal het gedaan zijn met de christelijke godsdienst. In aanwezigheid van de Engelse koning en koningin daagde hij een zekere theoloog, kapelaan van de koning,[4.] uit om Erasmus te verdedigen. Deze man antwoordde dat ik geen verdediging behoefde en vroeg hem zijn bedoeling kenbaar te maken. Hij kwam aan met een vreselijk ketterse passage: ‘In principio erat sermo’.[5.] Hiertegen trok hij als volgt ten strijde: ‘*Sermo* betekent niet een onuitgesproken denkbeeld, dus is de propositie *In principio erat sermo* onwaar’. Hij denkt natuurlijk dat *verbum* alleen wordt gebruikt voor een onuitgesproken denkbeeld en Christus alleen op die manier het Woord wordt genoemd. In die trant verkondigde hij een hoop onzin, ten overstaan van zo belangrijke vorsten en in een grote kring van geleerden en geridderden.

Toen de koningin de man, die klem zat,[6.] uit medelijden had laten gaan, werd zijn plaats ingenomen door de dolzinnige Standish, nu bisschop. Hij liet zich op zijn knieën vallen en hief zijn handen ten hemel, waarna hij de koning en koningin begon te bezweren dat ze naar het voorbeeld van hun voorouders korte metten zouden maken met de ketterijen en schisma's, die

1. Zie brief 872.
2. Deze ontmoeting met Hendrik VIII en Catharina van Aragon vond waarschijnlijk plaats in juli 1520 in Calais.
3. Deze persoon is niet geïdentificeerd.
4. Waarschijnlijk is dit John Stokesley; vgl. brief 1126.
5. Johannes 1:1. De tekst van de Vulgaat luidt: ‘In principio erat verbum’.
6. De Latijnse tekst heeft ‘haerentis in aqua’, een formulering die waarschijnlijk op een misverstand berust. Zie *Adagia* 400 (‘In aqua haeret’) en de aantekening hierbij in de *Collected Works of Erasmus*, deel 31 (p. 382).

in groten getale ontsproten aan de boeken van Erasmus. Een van de aanwezigen was Thomas More, die hem vroeg passages te noemen die volgens hem ketters waren. De dwaas begon op zijn vingers te tellen: ‘In de eerste plaats ontkent hij de opstanding. Vervolgens hecht hij geen enkele waarde aan het sacrament van het huwelijk. Ten slotte staat hij afwijzend tegenover de eucharistie.’ Hoewel de koning en koningin verontrust reageerden, prees More hem om zijn heldere uiteenzetting: hij hoefde niets anders meer te doen dan de afzonderlijke punten te bewijzen. Hij beloofde dat te doen. Hij zei: ‘Waar onze lezing luidt: “Allen zullen wij herrijzen”, leest Erasmus: “Niet allen zullen wij ontslapen”. Hij ontkent dus de opstanding.’ Het antwoord van More op deze nonsens was zo helder, dat zelfs leken het konden begrijpen en de domme man met een mond vol tanden stond. Uiteindelijk vond hij deze uitweg: hij zei dat Hieronymus de lezing die nu gangbaar is, had hersteld uit het Hebreeuws, in de waan dat die brieven in het Hebreeuws waren geschreven. Toen hij hopeloos in het nauw werd gedreven door een zekere theoloog,[7.] kreeg de koning medelijden met de bisschop. Zich afwendend maakte hij een eind aan de discussie. Als dit soort dingen tijdens een feestmaal werden gezegd, zou je al denken dat het onzin was. Wanneer ze nu datzelfde met zoveel arrogantie zeggen in aanwezigheid van de machtigste vorsten en de grootste geleerden, gelooft niemand dat ze een kruimeltje gezond verstand hebben.

Ik kan je heel wat van dit soort verhalen vertellen. De theoloog Jan Turnhout weerlegt al sinds enkele maanden je stellingen, maar zonder je reputatie aan te vallen. Latomus is nu met hetzelfde bezig, maar kan niet nalaten af en toe uit te barsten in beschimpingen. Ik ben niet de persoon, mijn beste Luther, om je van advies te dienen, maar als je zonder pardon alle filosofie van de hand wijst, krijg je niet alleen te maken met alle universiteiten, maar ook met alle oude schrijvers, zelfs met je geliefde Augustinus, bij wie je graag houvast zoekt. Zelfs als de filosofie zonder pardon verworpen moet worden, is het evenwel onverstandig alles in één keer te willen. Het is beter de staart van het paard haar voor haar uit te trekken.[8.]

Ik wens jullie universiteit geluk met de rust daar; maar we moeten zorgen dat die rust permanent is en verder met veel, ja, zo mogelijk alle universiteiten gedeeld wordt. Het valt niet te beschrijven hoeveel er overal wordt samengezworen tegen de grondleggers van de nieuwe leer, want die term gebruiken ze. Alle hoven van koningen hebben ze in hun greep. Wat zich voordoet aan het hof van de Franse koning, laat zich makkelijk raden, omdat Guil-

7. Blijkens brief 1126 was dit waarschijnlijk John Stokesley.
8. D.w.z., geleidelijk aan, niet in één keer. Zie *Adagia* 795, ontleend aan een anekdote over de Romeinse generaal Sertorius.

laume Petit, van de orde der predikheren, het daar voor het zeggen heeft. Bij ons is Hoogstraten niet de enige. De Engelse koning is een rustige en vriendelijke man, maar toch luistert hij dagelijks naar lieden zoals ik zojuist beschreef. Hij vroeg wat ik van jou vond. Ik zei dat ik, met mijn beperkte opleiding, over een zo geleerd man als jij geen uitspraak kon doen. Hij had graag gewild dat je bij het schrijven van bepaalde dingen omzichtiger en tactvoller te werk was gegaan. Dat is, mijn beste Luther, tevens de wens van mensen die je goed gezind zijn. Het is geen geringe zaak deze lieden te provoceren, die zich niet laten overweldigen zonder dat het grote beroering met zich meebrengt. Mijn angst voor dit soort beroering is nog groter, omdat ze, eenmaal losgebarsten, vaak een andere kant opgaat dan de bedoeling was. Als iemand de zee binnenlaat, is hij niet bij machte de waterstroom in bedwang te houden. Als beroering onvermijdelijk is, wil ik liever dat iemand anders dan ik daarvoor verantwoordelijk is. Toch zal ik me niet tegen je ideeën verzetten, want ik wil niet dat ik me, als ze door Christus' geest worden ingegeven, tegen Hem verzet. Dit is het enige wat ik van je vraag: verwerk mijn naam en die van mijn vrienden niet in je publicaties op een manier die haat opwekt, zoals je deed in je reactie op de veroordeling door Leuven en Keulen.[9.] Want op die manier ontneem je hun de mogelijkheid om je te helpen, aangezien je mensen verdacht maakt aan wie je meer had als hun reputatie onaangetast was. Die lieden grijpen alles aan om ons in opspraak te brengen bij de vorsten. In Engeland klaagden ze me aan omdat ik het pamflet *Julius exclusus* geschreven zou hebben.[10.] Een tijdje geleden stuurden ze de bisschop van Luik mijn brief aan jou zoals hij in Leipzig was gedrukt, met zijn naam erin.[11.] Toen wist ik de man zo goed en zo kwaad als het ging weer gunstig te stemmen. Kort geleden kwam dezelfde brief de paus van Rome onder ogen, die behoorlijk kwaad werd op de Luikse bisschop omdat hij sympathiseerde met een tegenstander van de stoel van Rome, terwijl de bisschop toch op zoveel manieren door hem begunstigd werd. Hij heeft zijn zinnen gezet op een abdij, op het aartsbisdom Valencia en misschien zelfs wel een kardinaalshoed. Zulke mensen hebben de gunst van de paus nodig. Mijn

9. Deze *Responsio* verscheen in Wittenberg in 1520; vgl. het slot van brief 1113.
10. De dialoog *Julius exclusus e coelis*, waarin Petrus paus Julius II de toegang tot de hemel ontzegt, is waarschijnlijk wel van Erasmus' hand.
11. Het betreft een ongeautoriseerde uitgave van brief 980, waarin de bisschop van Luik, Érard de la Marck, als sympathisant van Luther wordt voorgesteld. De bisschop heeft zich hiervoor moeten verantwoorden tegenover de Leuvense theologen. Toen Erasmus zelf de brief liet drukken, paste hij de tekst aan zodat de bedoelde persoon niet herkenbaar was.

vriend Girolamo Aleandro had hem over deze kwestie een onaangename en zelfs vijandige brief geschreven.[12.] Ook deze keer wist ik de man zo goed en zo kwaad als het ging weer gunstig te stemmen. Nu hebben ze de brief gedrukt waarmee ik gepoogd heb de kardinaal van Mainz, die volgens de berichten verschrikkelijk boos op je was, milder te stemmen.[13.]

Op wiens advies ze dat doen, weet ik niet. In elk geval bezorgen ze mij last en helpen ze er jouw zaak ook niet mee. Genoeg getwist met Eck[14.] en ook met de anderen. Ik zou willen dat je een gedeelte uit de Heilige Schrift behandelde, zonder bijmenging van emoties. Misschien zal al dit kabaal intussen verstommen. Je commentaren op de psalmen[15.] zijn me overhandigd, maar pas na zes maanden. Ik heb ze nog niet allemaal gelezen, maar wat ik las, vond ik heel goed. Doe Melanchthon namens mij de groeten (ik heb hem pas geleden geschreven), en ook je kameraad Karlstadt. Het ga je goed, mijn dierbare broeder in de Heer.

Leuven, 1 augustus

Aan de eerwaarde vader Maarten Luther, uitnemend theoloog

1128 *Aan Johann Lang*
Leuven, 2 augustus [1520]

Hartelijk gegroet, voortreffelijke heer. Met Lee zou ik medelijden krijgen, als hij de kwestie maar niet zo vinnig had behandeld. Zijn landgenoten in Engeland kijken op dezelfde manier tegen hem aan. In Spanje is er nog een

12. Érard de la Marck had deze brief zelf aan Erasmus laten lezen (zie brief 1496).
13. Brief 1033 aan Albrecht van Brandenburg.
14. Sinds de disputatie te Leipzig (zie brief 911) was Eck een belangrijke tegenstander van Luther en Karlstadt.
15. *Operationes in Psalmos* (Wittenberg, 1519).

tweede Lee. Een zekere Zúñiga die, naar ik verneem, een behoorlijk vinnig boek dat tegen Lefèvre d'Étaples en mij is gericht, heeft laten verschijnen.[1.] Wijlen de kardinaal van Toledo[2.] had het verboden. Toen deze was overleden haalde hij zijn venijn uit de kast. Ik heb het werk nog niet gezien. Ze zorgen ervoor dat ik het niet in handen krijg.

Ik weet niet waar al deze opschudding op uit zal lopen. Want de kwestie leidt bepaald tot woelingen en daarvan heb ik vanouds afschuw. Als er zo nodig schandaal van moet komen, wil ik in ieder geval niet dat het zijn oorsprong bij mij heeft. Vol toewijding zweert dat volkje samen en het belegert de belangrijkste vorstelijke hoven. Ik ben bang dat zij deze veroveren.

Het nieuws over Philipp[3.] en Oecolampadius[4.] wist ik al dankzij brieven van anderen. Van u heb ik beide brieven ontvangen.[5.] Het ga u goed, eerbiedwaardige broeder in de Heer. Leuven, 2 augustus

Erasmus, van harte de uwe

Aan de voortreffelijke godgeleerde Johann Lang

1129 *Aan John Fisher*
Leuven, 2 augustus [1520]

Erasmus van Rotterdam groet hartelijk de eerwaarde vader John, bisschop van Rochester

Eerwaarde vader en uitzonderlijk beschermheer, een doctor in de beide rechten, gewezen raadsheer van keizer Maximiliaan, een ontwikkeld en bedachtzaam iemand, heeft mij in Brugge[1.] verteld dat onze vriend Reuchlin in Ingolstadt vertoeft en daar tegen een salaris van 200 gouddukaten colleges Grieks

1. Zúñiga publiceerde zijn kritiek op Lefèvre in 1519. In 1520 volgden de *Annotationes contra Erasmum Roterordamum in defensionem translationis Novi Testamenti.* Beide werken verschenen in Alcalá bij de drukker van de Complutensische Polyglot, waaraan Zúñiga had meegewerkt. Juan de Vergara, secretaris van kardinaal Jiménez tot diens dood, zou het boek uit Spanje meenemen naar Brugge, waar hij in juli 1520 Erasmus ontmoette, maar had het laten liggen. Dit is bekend uit correspondentie tussen Vergara en Zúñiga, die als bijlage is opgenomen in de uitgave van Allen en in *Collected Works of Erasmus*, deel 8, p. 335-346 (337).
2. Francisco Jiménez de Cisneros, overleden op 8 november 1517. Erasmus had deze informatie waarschijnlijk van Vergara.
3. Melanchthon was gevraagd naar de universiteit van Ingolstadt te komen, maar had het aanbod afgeslagen.
4. Zie brief 1123, noot 6.
5. Deze brieven zijn niet bekend.
1. In juni en juli vonden besprekingen plaats in Calais tussen Hendrik VIII, Frans I en Karel V. Erasmus was waarschijnlijk daarna in het gevolg van Karel V van Calais naar Brugge gereisd, waar de vorst van 25 tot 29 juli 1520 verbleef. De beschrijving zou op Konrad Peutinger kunnen slaan, maar Erasmus zelf noemt later Johannes Salzmann als de persoon die hem de informatie had gegeven.

en Hebreeuws geeft. Dit is zo voor hem geregeld door zijn vrienden, omdat het verblijf in zijn vaderstad onveilig zou zijn. Daarvan was, als ze de waarheid vertellen, dit de reden: toen de hertog van Württemberg,[2.] op wie Hutten het in zijn geschriften gemunt heeft, Stuttgart weer dreigde in te nemen, raadde Reuchlin een aantal burgers aan naar elders te verhuizen. Hijzelf zou hen daarbij vergezellen. Die burgers vluchtten, maar Reuchlin was inmiddels van mening veranderd en bleef om op zijn spullen te letten. Toen vervolgens de hertog opnieuw verslagen was, hebben vrienden van hem bewerkt dat het overwinnende leger het huis van Reuchlin niet plunderde.[3.] Maar na hun terugkeer maakten de burgers die hij misleid had, het de oude man moeilijk. Daarop nam hij al zijn eigendommen ongehavend mee en vertrok. Nu woont hij dus in alle rust te Ingolstadt. Ik vond dat u dit moest weten.

Duitsland is absoluut razend op Lee. Er is daar een vloed aan schotschriften verschenen! Al is Lee geen goed woord waard, ik zou toch graag zien dat zij het wat kalmer aan deden. Zij schrijven ronduit dat ze aan mijn verzoek slechts in zoverre gehoor zullen geven dat zij niet op de Engelsen zullen afgeven. Ik heb gedreigd dat ik Fransman zal worden, als zij niet stoppen mij op zo'n hinderlijke manier genegen te zijn. Ik voor mij zal doen wat in mijn vermogen is. Maar Lee zou er verstandig aan doen zelf wat te schrijven en uit te geven en zo zijn best te doen om hen die hij heeft geërgerd, te bedaren.

Naar ik hoor bereidt men een aanval voor op de dominicanen en de papisten. Ik ben bang dat er van dit geharrewar een geweldige brand komt. Aan de dominicanen en de papisten wordt de oorlog verklaard, maar ondertussen gaan ze tegen alle priesters tekeer, precies zoals bij de Bohemers.[4.] Het ga u goed.

Leuven, 2 augustus [1519]

2. Ulrich von Württemberg.
3. Zie brief 986.
4. Zie brief 1021.

1130 *Aan Jan van Merleberghe*
[Leuven, ca. 1518-1520]

Erasmus van Rotterdam aan Jan Merleberghe uit Diest, kanunnik van het kapittel van Sint-Maarten te Leuven

Het gedicht is geschreven in catalectische trocheïsche tetrameters.[1] Neem van elke versregel de eerste letter en de laatste bij de cesuur, die door een schuine streep wordt gemarkeerd, vervolgens de eerste en de laatste van de tweede helft en zo ook bij de rest, en u krijgt, zoals door u gewenst, IOHANNES MERLIBERCH DIEST.[2]

Ter ere van de heilige Maria Magdalena[3]

Door de tomeloze horzel van haar liefde gestoken, goot deze gelukzalige vrouw
nardusolie uit, waste zijn voeten met tranen,
droogde deze daarop met heur haar. En kijk: de koning des hemels, die eens
de bekoringen verachtte en weerstond, wordt door haar attenties
diep getroffen. Door de listen - ach! - van de boosaardige Satan
is Eva gevallen; deze vrouw, nat van tranen, wast onze schulden weg.

Om u een plezier te doen heb ik mij liever aan deze malligheid bezondigd dan als onvriendelijk over te komen. Bij deze stuur ik u ook nog de drie Magdalena's van de hand van Jacques Lefèvre d'Étaples.[4] Het ga u goed, waarde heer, en gedenk ook mij af en toe in uw gebeden.
Erasmus

1. D.w.z. versregels bestaande uit vier trocheïsche versvoeten, waarvan de laatste onvolledig is.
2. Zie hiervoor het Latijn:

   Impotenti amoris oestrO / Haec beata percitA
   Nardicum profudit ungueN, / Eluit lacrymis pedeS,
   Mox capillis tersit. eccE, / Rex Olympi, qui semeL
   Illecebras sprevit ac suB- / Egit, istis ampliteR
   Capitur oblectaculis. procH, / Daemonis technis malI
   Eva capta est: ista lacrymiS / Tincta culpas diluit.

3. Het gedicht is een bijschrift bij een schilderij waarop Maria Magdalena en Johannes zijn afgebeeld. Erasmus baseert zich hier op de opvatting dat verschillende passages uit het Nieuwe Testament betrekking hebben op eenzelfde vrouw, namelijk Maria Magdalena. Zie Lucas 7:36-50; 8:2; Johannes 12:1-8. Lefèvre d'Étaples had het tegenovergestelde betoogd in *De Maria Magdalena et triduo* Christi (Parijs, 1517) en *De tribus et unica Magdalena disceptatio secunda* (Parijs, 1519), waarmee hij reageerde op een betoog van John Fisher (zie brief 936).
4. Zie voorgaande noot.

1131 *Aan Haio Herman van Friesland*
Leuven, [ca. augustus 1520]

Erasmus van Rotterdam groet Herman uit Friesland

Zeer geleerde jongeman, ik heb aan More de passage uit jouw brief getoond die op hem betrekking had.[1] Zodra hij je stijl geproefd had, las hij de hele brief en kreeg hij waardering voor je talent. Voor het talent van Brie heb ik ongewoon veel waardering, zijn stijl bewonder ik, maar ik zou graag zien dat hij beide benutte voor een onderwerp dat meer bijval verdient. Op More, zo schrijf je mij, kijkt hij neer. Ik ben echter bang dat hij te laat ontdekt dat hij niet op More had moeten neerkijken. Wat Brie moet doen is zijn geschrijf zo matigen, dat hij niet slechts voor een geleerde, maar ook voor een fatsoenlijke en rechtschapen man kan doorgaan. Hij moest zich liever door zijn degelijke en geleerde vrienden Budé, Deloynes, Ruzé en Du Ruel laten beraden dan door zijn jeugdig enthousiasme. Brie legde een of andere uitspraak in een van mijn brieven aan Bérault uit alsof ik op het stuk van geleerdheid uitgerekend aan hém de meeste lof toezwaaide.[2] Ik ben niet zo slecht op de hoogte en ook niet zo bevriend met More, dat ik het verschil tussen hen niet duidelijk zie. Neen, ik wilde dat Brie de strijd voerde met behulp van de Muzen, niet met schelden. En ik vertrouw erop dat ik van More gedaan zal krijgen dat ook hij niet publiceert wat hij al klaar heeft en wat zo scherp is dat ik liever zou zien dat het niet door More, en evenmin tegen Brie, geschreven werd. Jou vraag ik een- en andermaal: spoor Brie aan om zijn vernuft aan een ander onderwerp te scherpen. Hij vestigt zijn reputatie dan op een wat nettere manier. Het ga je goed. Doe Bérault van mij de vriendelijke groeten. Leuven, [1521]

1. Erasmus en More hadden gelegenheid gehad om elkaar te ontmoeten in Calais en Brugge (zie brief 1129, noot 1). Voor de controverse tussen More en Germain de Brie zie brieven 620 en 1045.
2. Vgl. brief 1117, noot 2.

1132 *Aan Thomas Wolsey*
Antwerpen, 7 augustus 1520

Erasmus groet de zeer eerwaarde heer Thomas, kardinaal van York en kanselier van heel Engeland

Ik heb zo'n lange reis naar Calais[1.] gemaakt en ben daar zoveel dagen gebleven, om het genoegen te smaken van een onderhoud met Uwe Hoogheid. Uw drukke bezigheden hebben mij dat echter niet gegund. Ik weet dat uw bezigheden altijd uiterst gewichtig zijn, maar ik merkte dat ze op dat moment zo gewichtig waren, dat ik u na de eerste begroeting niet durfde te storen met een uitgebreider onderhoud. Ik ben u dankbaar voor de uitzonderlijke gunsten die Uwe Eminentie mij tot nu toe heeft betoond, hoewel zij deze niet zozeer aan mij bewijst als aan de schone letteren, waarvoor ik mij in mijn slapeloze nachten afmat. Ik wilde u met een tastbaar bewijs laten blijken dat ik dat niet vergeten heb en u erkentelijk ben, maar tot nu toe ontbrak het de wil aan een goede gelegenheid. Niettemin heb ik u in ieder geval voorlopig met een werkje - wat dat ook waard is - althans enigszins van mijn genegenheid laten blijken.[2.] Ik hoop nu maar dat u met de uw eigen vriendelijkheid dat niet te min vindt.

Duitsland briest en tiert tegen Lee als door een horzel gestoken in ontelbaar veel schotschriften. Ik ga daar in mijn brieven zoveel als ik kan tegenin. Zij beweren echter dat ze Lee nooit zullen sparen, dat ze zijn landgenoten wél zullen sparen en slechts in zoverre mij mijn zin zullen geven. Ik vind het raadzaam dat Lee iets schrijft waarmee hij de Duitsers, die hij met zijn misselijke laster aan mijn adres heeft geërgerd, wat kalmeert. Ik zal me er dan van mijn kant voor inspannen dat aan dit drama een einde komt.

Brenger dezes, Christophorus Palaeologos, een monnik van de berg Sinaï, is een man die volgens betrouwbare getuigen van voorname geboorte en een goed christen is. Bovendien is hij, zoals ikzelf uit de huiselijke omgang weet, rechtschapen, bescheiden en niet ongeestig. Hij wil graag wat geld inzamelen om zijn klooster er weer bovenop te helpen. Dat ondervindt hoe waar de uitspraak van Hesiodus is, dat een kwade buur een ramp is.[3.] Zozeer is dat klooster door de Saracenen uit de buurt geplunderd. Hier was zijn oogst uiterst mager, misschien omdat wij meer op de penning zijn of omdat de interesse voor aflaten in het algemeen overal flink begint terug te lopen. Hij hoopt dat zijn oogst bij u wat rijker zal zijn, wat ongetwijfeld zo zal zijn als Uwe Hoogheid, naar ik hoop, hem welwillend helpt. En dat gaat u doen naar ik verwacht, ter wille van de vrome zaak of anders van de rechtschapen man. Ik zou immers niet durven vragen dat een aanbeveling van zo'n onbetekenend persoon als ik bij zo'n belangrijk man als u enig gewicht in de schaal zou leg-

1. Zie brief 1129, noot 1.
2. Met de opdracht van de parafrase van de brieven van Petrus en Judas (zie brief 1112).
3. Hesiodus, *Werken en dagen* 346.

gen. Het ga u goed, hoogwaardige eminentie. Ik beveel mij ten zeerste in uw aandacht aan.

Antwerpen, 7 augustus 1520

1133 *Aan Guillaume Budé*
Antwerpen, 9 augustus 1520

Erasmus groet zijn vriend Budé

Mijn beste en tevens geleerdste vriend. Als More en Brie volkomen vreemden voor mij waren, dan zou het mij omwille van de letteren nog veel verdriet doen dat twee zo belangrijke hogepriesters van de Muzen in zulke venijnige schotschriften op elkaar inhakken,[1] zeer tot nadeel van de wetenschap en tot grote vreugde van hen die al geruime tijd met de schone letteren in oorlog zijn. Daar zij allebei vrienden van mij zijn, de een zelfs een boezemvriend, kan ik onmogelijk onder woorden brengen hoe bitter het voor mij is dat er tussen hen zo'n onenigheid is ontstaan. Van ieder van hen bewonder ik het talent en steun ik bovendien de reputatie. Zij hebben voor elkaar een geweldige minachting. Wat kan er van wederzijdse minachting echter anders komen dan een steeds maar verergerende vijandschap? Ik heb mijn uiterste best gedaan om bij More te bereiken dat hij deze zaak zwijgend langs zijn koude kleren zou laten afglijden en ik had hem zover, als Brie nu maar niet zo tergend de spot had gedreven met die passage waarin naast lof voor de koning óók, althans volgens Brie, kritiek op diens zoon staat.[2] Het is geen grapje wanneer je met Jupiter te doen hebt. Als je die niet met de voorgeschreven gebeden benaderde, liep het slecht met je af. Niet dat More iets van zijn huidige heer te duchten heeft. Vanwege zijn uitzonderlijke gaven is More hem immers ongeëvenaard dierbaar. Brie heeft niettemin laten zien dat hij More de grond in wil boren.

Hetgeen Brie tegen More aanvoerde, ging weliswaar naar ieders oordeel veel te ver, maar zijn haatgevoelens zijn daarmee nog steeds niet tevredengesteld. Elke gelegenheid om More een hak te zetten, grijpt hij aan. Er verschijnt van hem niets waarin hij More niet omstandig aanvalt, ook al heeft deze nog steeds niet gereageerd. Ik snap absoluut niet wie Brie daartoe zo aanzet. Ik verzoek je dringend dat jij met jouw gezag, omwille van de Mu-

1. Zie brief 1131, noot 1.
2. Het betreft vermeende kritiek op de vader, niet de zoon, van Hendrik VIII. Zie brief 1087, noot 10.

zen, die jeugdige bezetenheid beteugelt. Ik behartig hier niet de belangen van mijn vriend More, want, geloof me nou, als deze ruzie doorgaat, dan verwerft Brie misschien enige bekendheid, maar eer legt hij er absoluut niet mee in. Het ga je goed, allerdierbaarste Budé.

Antwerpen, 9 augustus 1520

1134 *Aan Sebastian von Rotenhan*
Leuven, 13 augustus 1520

Erasmus van Rotterdam groet de vermaarde ridder[1] *Sebastian von Rotenhan, raadsheer van de eerwaarde kardinaal van Mainz*[2]

Uw brief,[3] die zo helemaal bij uw karakter past, deed mij terugdenken aan de buitengewoon aangename omgang die ik te Mainz[4] met u had. U bent immers dankzij uw wetenschappelijke veelzijdigheid veel beroemder dan dankzij de renommée van uw voorgeslacht, op grond waarvan u echter wel tot de voornaamste adel behoort. Ik vond het dan ook metterdaad een bewijs bij uitstek van uw uiterst oprechte gevoelens, dat - te midden van al uw beslommeringen aan het hof en al het wapengekletter - uw gedachten toch uitgingen naar uw dierbare vriend Erasmus. Had u nu maar een gelukkiger aanleiding gehad om mij te schrijven dan die Edward Lee! U mag hem dan nog zo onbeschoft vinden, hij vindt dat hij het met zichzelf bijzonder gelukkig heeft getroffen. Met weinig inspanning heeft hij zich immers al grote bekendheid verworven. Die stakker was daarop zo verschrikkelijk gespitst; ‘had hij niet op de een of andere manier schade aangericht, hij zou het niet hebben overleefd’.[5] Ik verbaas me meer over de fanate inspanningen van bepaalde lieden die met voorbijzien van al het andere niets onbeproefd laten en de onderste steen bovenhalen om de letteren in hun opkomst te stuiten, waarbij zij echter onvoldoende aandacht hebben voor wat zij van oudsher voorstaan en zich ook niet eigen maken wat modern is. Bij de behartiging van hun zaak bedienen zij zich van de vreemdste listen en valkuilen en zij laten de een na de ander als acteur voor hen optreden. Overigens steunen zelfs zij Lee niet, behalve dat zij het hoe dan ook op mij gemunt hadden. Tot

1. Rotenhan was ridder van de orde van het Heilig Graf van Jeruzalem.
2. Albrecht van Brandenburg.
3. Deze brief is niet bewaard gebleven.
4. Dit kan geweest zijn tijdens Erasmus' reizen van of naar Bazel in 1515, 1516 en 1518.
5. Vergilius, *Eclogae* 3, 15.

dat doel is iedere handlanger welkom. Ik weet niet wat de wijsbegeerte mij oplevert, maar zeker is wel dat mijn goede geweten mij in staat stelt om het krankzinnige streven van lieden als zij liever te verduren dan na te volgen.

En nu doet een man als u met bovendien uw reputatie het aanbod mij tegen Lee te helpen, als de Duitsers mij in de steek mochten laten. Zo hogelijk als ik uw ongelofelijk vriendelijke geste op prijs stel, zo beslist weiger ik daarop in te gaan. Ik mag er niet aan denken dat heren van een dergelijk kaliber aan Lee de geweldige eer bewijzen dat zij in slaglinie met hun pen op hem aanvallen. Ik wens hun een eervoller thema toe! Ik heb met deze kwestie al anderhalve maand verdaan en dat lijkt me meer dan voldoende.[6.] Lee schreef namelijk zo dat hij niemand zozeer ergerde als degenen die zich de meeste zorgen maakten om zijn reputatie. Dat eerbewijs kreeg hij zelfs van mijn vijanden. Een arrogantere domoor heeft nooit bestaan. En toch noemt hij dit een dispuut.

In dichtregels van Seneca[7.] voorspelt u mij onsterfelijke roem, maar de goden moeten maar zien wat zij met mijn vermaardheid bij het nageslacht doen, als het maar ten goede komt aan die studiën die ons bij Christus aanbevelen. Want wie heeft niet door dat de wereld geleidelijk afglijdt naar een barbaars en tiranniek bestel? Zij is al geruime tijd in barensweeën, maar wat zij gaat baren, ik weet het niet. Ik wil, als dat me is gegeven, graag mijn bijdrage leveren, maar ik wil geen onlusten veroorzaken. Het ga u goed. Beveel mij aan bij uw vorst. Leuven, 13 augustus 1520

1135 *Van Ulrich von Hutten*
Steckelberg, 15 augustus 1520

Ulrich von Hutten groet Erasmus van Rotterdam

Hebt u ooit wel eens gehoord van iemand die zich in zijn waanzin erger heeft laten gaan of woester tekeerging dan hij die zich tegenwoordig Leo X noemt? Deze gelastte de vorst van Mainz[1.] meermalen schriftelijk, vergezeld van dreigementen ingeval hij dat naliet, om mij in de boeien te slaan en naar Rome te sturen. Waar moet ik bij deze man meer van opkijken: dat hij dit ver-

6. In maart, april en mei 1520 verschenen drie reacties van Erasmus op de kritiek van Lee.
7. Allen oppert als mogelijkheid *Oedipus* 503-508; vgl. brief 39, p. 97.
1. Albrecht van Brandenburg.

zoek durft te doen, aangenomen althans dat hij ook nog op inwilliging daarvan hoopt, of dat hij mijn uitlevering verlangt van zo'n vooraanstaand persoon met zulke kwaliteiten? En dus moeten we er nu echt van uitgaan dat hij blind is, maar dan wel omdat zijn verstand het gezichtsvermogen ontbeert. Hij heeft ook een legaat[2.] gestuurd naar keizer Karel, die zich buitengewoon inspant om mij moeilijkheden te bezorgen. En dat is, naar ik heb gehoord, wat die lui aan het bekokstoven zijn, de slimmeriken. Van mij denken ze echter dat ik buitengewoon benauwd ben, hoewel onlangs van hen is vernomen dat de voorwaarden heel eervol zijn, als ik het slik dat er met mij over vrede wordt gesproken. Dat proberen ze, nu ze in de gaten hebben dat ik ontsnapt ben. Want ik was al uit Mainz vertrokken, misschien wel kort voordat zij besloten te doen wat bij zulke lieden paste. Ik was namelijk door vrienden gewaarschuwd en had zelf ook al een zeker vermoeden.

U vraag ik dat u zich volledig afzijdig en uw pen in bedwang houdt om u zo voor ons te behouden. En luister nu naar mijn raad, die ik u in vertrouwen op onze vriendschap geef. Toen de kwestie-Reuchlin op haar hoogtepunt was, had het er alle schijn van dat u voor die lui banger was dan u paste. En laatstelijk met Luther, toen probeerde u met alles wat in uw vermogen lag diens tegenstanders ervan te overtuigen, dat u van de verdediging van de gemeenschappelijke zaak van de christenheid volstrekt niets moest hebben, terwijl die wisten dat u daar totaal anders over dacht. Het dunkt me dat u toen toch niet erg fraai hebt gehandeld. Ik weet natuurlijk aan welke vriend ik schrijf en dat het absoluut niets voor u is mij deze kritiek kwalijk te nemen. Ik heb wat de mensen vertelden met tegenzin aangehoord, maar ik heb het toen wél voor de goede naam van mijn vriend opgenomen, ofschoon er iets speelde wat juist voor mij onaangenaam was. Omdat nu mijn eigen belang op het spel staat, verheel ik u niets. En u moet daarom goedvinden dat hij die u altijd zeer hoog heeft gehad en die ook nu buitengewoon graag uw waardering zou willen genieten, als dat maar enigszins mogelijk is, u het volgende vraagt: laat u niet iets dergelijks ontglippen als wij in het geval van Luther en van Reuchlin zagen gebeuren. U weet hoe triomfantelijk betrokkenen nog steeds bepaalde brieven[3.] van u laten rondgaan, waarin u probeert te ontkomen aan hun ongenoegen en dit op een nogal misselijke manier op anderen afwentelt. Zo heb u bijvoorbeeld de *Epistolae obscurorum virorum* (Brieven van duisterlingen) afgekraakt,[4.] waarover u eerder zeer te spreken was[5.] en van Luther veroordeelt u dat hij roerde in wat onaangeroerd moest

2. Waarschijnlijk Marino Caracciolo.
3. Zie bijvoorbeeld brieven 1033 en 1041.
4. Zie brieven 622 en 636.
5. Zie misschien brief 363.

blijven[6.] en dat terwijl juist u in uw boeken diezelfde pestilente modderpoel in tal van passages onder handen hebt genomen. U bereikt daarmee toch niet dat betrokkenen gaan geloven dat u dat volstrekt niet meer zo meent. Op deze manier benadeelt u ons en komt u evenmin bij hen in de gunst te staan. Het is nog erger, door te ontkennen wat zo duidelijk is, strijkt u hen tegen de haren in en wekt u hun ongenoegen op.

Wat nu de zaak die ik voorsta, betreft, het beste wat haar zou kunnen overkomen is natuurlijk dat u daaraan in een van uw publicaties uw zegen zoudt geven, maar als u bang bent dat u zich daarmee enig ongenoegen op de hals haalt, heb dan tenminste voor mij over dat uw angst voor deze of gene u er niet toe brengt kleinerend daarover te spreken, maar laat haar dan maar liever volledig links liggen. Ik weet immers hoeveel nadeel een enkel door u geschreven woord mij kan berokkenen, als het erop lijkt dat u daarin wat ik voorsta, weerlegt of in ieder geval niet goedkeurt.

Ik schreef u dit vrijmoedig, zoals aan een vriend. Het ga u goed. Vanuit de burcht van het geslacht Hutten, 15 augustus 1520

Aan Desiderius Erasmus van Rotterdam, godgeleerde en dierbare vriend

1136 *Aan Leontius*
Brussel, 1520

Erasmus groet zijn vriend Leontius

De vrijpostigheid waarmee u mij schreef hoewel wij vreemden voor elkaar zijn, neem ik u niet kwalijk, als u van uw kant mij niet kwalijk neemt dat ik, een drukbezet man, u zo karig antwoord dat ik u zo goed als niets antwoord. Dat u de Muzen vereert, prijs ik ten zeerste in u, maar dat u hen die van de Muzen niet willen weten, ononderbroken met alle macht bestrijdt, heeft niet mijn instemming. Wie niet gewonnen kunnen worden, moeten we maar links laten liggen en de schone letteren moeten we op zo'n manier propageren dat studierichtingen die anderen meer boeien, niet op een vervelende manier te min worden bevonden. Het heeft in ieder geval geen nut zich in een wespennest te steken.[1.] Wat ik heb geschreven, schreef ik overigens niet om het in een of ander heiligdom op te bergen, maar om het thuis te lezen. En met dat tomeloze enthousiasme van u maakt u mij alleen maar verdacht. Ik verdien zo'n eerbewijs absoluut niet. Zelfs voor wie dat wel verdienen

6. *Adagia* 64.
1. Erasmus gebruikt *Adagia* 60 (Irritare crabrones).

worden er geen monumenten onthuld, tenzij na hun dood, zoals het gezegde luidt.[2.] Dus zult u naar mijn mening meer bereiken als u de moeite die u verdoet door met uw, wellicht onverbeterlijke, tegenstanders, te ruziën, besteedde aan het onderricht van veelbelovende jongens en jongemannen. De schone letteren zullen meer succes hebben wanneer zij op kousenvoeten hun entree maken dan wanneer zij stampvoetend binnenvallen, en makkelijker wortel schieten indien zij binnenkomen als beleefde gasten dan wanneer zij binnendringen als vijanden. Ik zal daartoe naar vermogen bijdragen, kosteloos en graag, maar komt er iemand die dat beter doet, dan maak ik zonder enig bezwaar voor hem plaats. Maar met schreeuwerige praatjesmakers ga ik, tenzij ik daartoe word gedwongen, niet in debat; sterker nog, zelfs gedwongen nog niet. Voor het overige is er over het leven dat ik leid, niets bijzonders te vertellen behalve dat ik denk dat het lot niemand zo ononderbroken vijandig gezind is als mij. Dus, als u naar mij luistert, dan gaat u op zoek naar een ander onderwerp, beter gezegd, neemt u ieder ander onderwerp eerder dan dit. Het ga u goed. Brussel, 1520

1137 *Aan Johannes Thurzo*
Leuven, 31 augustus 1520

Erasmus van Rotterdam groet de eerwaarde vader Johannes Thurzo, bisschop van Wrocław[1.]

Waarom hebben de goden toch gewild dat wij die door zo'n diepe genegenheid met elkaar verbonden zijn, door bergen en rivieren zo'n afstand van elkaar verwijderd zijn? Na zes maanden is uw brief eindelijk bij mij bezorgd, tegelijk met uw cadeautjes. Eén daarvan, ongeacht welk, was mij al uiterst welkom geweest, ook al had het niets gekost, eenvoudigweg vanwege het feit dat het van een bisschop zoals u kwam, maar nog veel meer vanwege de intentie van de gever. Nu zijn ze mij zowel door hun kostbaarheid dierbaar als door hun uitgesproken originaliteit en de voornaamheid van de schenker. Maar niets hierbij leek mij zo kostbaar dat het niet werd overtroffen door uw brief. Het was al de tweede brief die ik van u ontving,[2.] door u met

2. Een soortgelijke opmerking komt voor in brief 867, p. 111. Vgl. misschien Ovidius, *Amores* 1, 15, 39.
1. Deze brief schreef Erasmus in antwoord op nr. 1047, zonder te weten dat de bisschop op 2 augustus was overleden.
2. De eerste brief was nr. 850.

eigen hand geschreven en boeiend vanwege die voor u typische inventiviteit. Daardoor geeft hij een nog beter beeld van uw innerlijk en, lieve hemel, wat een innerlijk! God geve dat een flink aantal bisschoppen en vooraanstaande personen die inborst van u navolgen en aan hun wapenschilden zo'n uitnemend sieraad toevoegen en hun gezag vergroten door het te verrijken met fatsoen en wijsheid.

Wat een vurige liefde voor de deugdzaamheid ademen die brieven van u en wat een geweldige dorst naar de christelijke leer! Bovendien, wat een eerlijkheid en mildheid stralen zij uit. Wie zou nu geloven dat dit werd geschreven door zo'n belangrijke bisschop, door zo'n voorname vorst? Want uw gezindheid vind ik niet minder bewonderenswaardig omdat u mij bewondert terwijl ik dat niet verdien. U vergist zich hier namelijk in de persoon, niet wat de zaak betreft. U vergist u in zoverre dat u gelooft dat Erasmus is wat hij niet is, maar niet in zoverre dat u vereert en nastreeft waarvan u ten onrechte denkt dat ik dat al in mijn mars heb. Ik heb me ingespannen om de wereld die wat te zeer was afgezakt tot de slimmigheden van de scholastiek, terug te roepen tot de bronnen van de vaderen en om die wereld met haar overdreven vertrouwen op joodse rituelen te winnen voor ons streven naar de ware vroomheid.[3.] Ik hoop nu maar dat deze onderneming van mij evenveel vrucht voor anderen heeft afgeworpen als zij narigheid aan mij heeft bezorgd! Tegenslag zou ik veel beter kunnen verduren, indien ik zou zien dat deze met voordeel voor een groot aantal anderen gepaard ging. Maar dit moet uitsluitend Christus bekijken, die, als ik me niet vergis, in ieder geval mijn houding zal billijken.

Om nu op uw cadeaus ook wat nader in te gaan, ik wens u geluk met uw domein, uit de rijke bodem waarvan zulk fraai en zuiver goud gedolven wordt. Maar u bent nog beter af omdat u uit de zoveel rijkere heilige boeken de gouden wijsheid van het evangelie zo gretig opgraaft. Daarmee verrijkt u de aan uw zorgen toevertrouwde kudde, als een huisvader in goeden doen die nieuwe en oude dingen uit zijn welvoorziene schatkamer tevoorschijn haalt. Wat een verschil met het merendeel van de bisschoppen die het meest verheven deel van hun opdracht afschuiven op onbeduidende personen, die daartoe niet geschikt maar daarop ook niet onderzocht zijn, terwijl tot dit ambt toch uitsluitend personen toelating verdienen wier kennis van de christelijke leer, wier deugdzame levenswandel, wier ervaring en wier uitzonderlijk goed oordeel hun tot aanbeveling strekt.

De twee uurwerken hebben het opschrift ‘Haast u langzaam’ en het zandkorreltje dat, terwijl ik dit schrijf, langzaam door de piepkleine opening glijdt, geeft gehoor aan dit opschrift. Ons leven echter vliegt met grote snel-

3. Vgl. brief 1234, noot 1.

heid voorbij en de dood vliegt niet langzamer op ons af, zelfs al zou het zandkorreltje blijven steken. Op het tweede uurwerk staat het opschrift: ‘Haast u langzaam’ op de bovenzijde en als je het omdraait is een afbeelding van de dood te zien. Hopelijk nadert die u, waarde Thurzo, langzaam! Want u hebt werkelijk onsterfelijkheid verdiend, niet slechts een lang leven, als het lot niet zo afgunstig was dat het al het voortreffelijke wat zich onder de mensen voordoet, zo rap mogelijk uit de weg ruimt. Ik hoop dat dit vooruitzicht nog zover als maar mogelijk van u verwijderd is. Uit uw brieven en uit wat anderen over u vertellen weet ik immers dat u zo veelzijdig en zeldzaam begaafd bent, dat de luister van uw stamhuis, uw rijkdom en uw van de paus ontvangen waardigheid onder uw kroonjuwelen maar het geringste deel vormt.

Aan de bonnet heb ik alleen binnenshuis iets want die is zo chic dat hij een onaanzienlijk iemand misstaat - behalve dan als u zich misschien ook hier vergist en denkt dat Erasmus iets te betekenen heeft - en hij is in de omgeving hier tamelijk ongebruikelijk. Vroeger stond, conform het spreekwoord, fatsoenlijke mensen alles goed,[4.] nu staat alleen de machthebbers alles goed. Maar ik zal hem goed bewaren, vooral om bij mij zo de herinnering aan Thurzo levend te houden.

De gouden munt heeft veel mensen beziggehouden. Er waren er die het erop hielden dat het de drie zonen van Noach waren die uit de ark terugkeerden, met op de andere zijde de duif die een olijftak meebracht. Anderen meenden dat het twee veldheren waren met tussen hen in een gevangene en een adelaar die een tot een krans gebogen lauriertak, droeg. Het onderschrift heeft niemand nog kunnen lezen, geen graecus, geen latinist en geen hebraïcus.[5.]

Ik merk hoe ondankbaar ik ben omdat ik tegenover zoveel gaven en tegenover zo'n fraaie en vriendschappelijke brief me slechts revancheer met dit onbenullige briefje. Maar er komt nog wel een andere gelegenheid. Zorg er onderwijl voor, zeer gewaardeerde bisschop, dat u het goed maakt.

Leuven, 31 augustus 1520

4. *Adagia* 1860.
5. Uit Erasmus' beschrijving heeft men kunnen afleiden dat het gaat om een munt uit de oudheid met het Griekse opschrift *Kosôn*, waarvan een groot aantal is teruggevonden. Het opschrift wordt in verband gebracht met koning Cotiso (tweede helft 1e eeuw v.Chr.), die over het gebied rond de benedenloop van de Donau heerste.

1138 *Aan William Burbank*
Leuven, 1 september 1520

Erasmus van Rotterdam groet William Burbank, secretaris van de zeer eerwaarde kardinaal van York[1]

Wie liefheeft wie dat niet verdient, heeft pas werkelijk lief. Maar u houdt zo standvastig, zo vurig van Erasmus, dat je zo goed als niemand kunt vinden die oprechter of vasthoudender of intenser houdt van iemand die dat wél heeft verdiend. In Rome bent u begonnen mij, die zich voor u in geen enkel opzicht verdienstelijk had gemaakt, zo ontzettend hartelijk te omarmen! En ook nadien is uw belangeloze sympathie voor mij niet in het minst bekoeld, hoewel in al die jaren attenties waardoor de hartelijkheid tussen vrienden als regel wordt onderhouden en vernieuwd, achterwege zijn gebleven. Doe je dat niet, dan taant immers meestal de vriendschap. U hebt een aangeboren aanleg voor vriendschap en eerlijkheid! Als ik uw vriendschap niet beantwoord, mag iedereen van mij zeggen dat ik een hart van staal heb of - als dat bestaat - van iets nog harder dan staal.

En ook hier geldt het spreekwoord: gunst baart gunst. Mountjoy heeft u al een beetje aangestoken met zijn gevoelens voor mij en de sympathie van u beiden heeft me, als ik me niet vergis, één grote kring van vrienden bezorgd. Want welke andere oorzaak zou ik hier moeten veronderstellen? Immers, welke gift of dienst van mij heeft bij Thomas Lovell, doctor in het kerkelijk recht, zijn genegenheid voor mij zo aangewakkerd? Of wat heeft er gezorgd voor de werkelijk uitzonderlijke vriendelijkheid van de voortreffelijke geleerde Robert Toneys? Waardoor sta ik bij de veelbelovende jongeman Franciscus Philippi zo bijzonder in de gunst? Waarom zou ik hier verder nog de arts Francis noemen, weliswaar een oude, maar des te meer gewaardeerde vriend? Of waarom de ongeëvenaarde doctor Sampson? Een zuiverder en vriendelijker karakter dan het zijne kun je je niet wensen. Of waarom Gonnell, niet zomaar een vriend, maar absoluut een hartsvriend van mij? Waarom Clement, bij wie More wat vonkjes van diens vriendschap voor mij heeft aangewakkerd? Waarom Richard Pace, die niet zozeer belooft als wel bewijst werkelijk een Pylades[2] voor me te zijn? Waarom Cuthbert Tunstall, die je vergelijken moet met willekeurig wie uit de oudheid; weinig van hun door de antieken bezongen kwaliteiten wegen op tegen de zijne. Wat ben ik toch rijk! Wat een verheven en gezegende woning! De kardinaal die zich door dergelijke mannen laat beraden en zulke uitblinkers aan zijn dis heeft, is werkelijk doorluchtig!

Maar zoals deze mannen van Erasmus houden zonder enige verdienste zijnerzijds, zo hebben bepaalde anderen zonder dat hij dat heeft verdiend

1. Thomas Wolsey.
2. De vriendschap tussen Pylades en Orestes is spreekwoordelijk.

een afkeer van hem. En was het nu maar niet zo dat de kwaadwilligheid het weligst tiert! Maar ik sta liever bij wat minder, maar dan wel bij uitstek degelijke, mensen goed aangeschreven dan bij veel soortgelijken van die lui, die bijna altijd stompzinnig en ongeletterd zijn of lijden aan kennelijk ziekelijke jaloezie en afgunstigheid of aan zulke karakterfouten dat zij absoluut niemand mogen en bijna een hekel aan zichzelf hebben. We moesten maar bidden voor een betere mentaliteit bij die kwaadsprekers. Wees zo goed om bij de vrienden voor afroeper van hun namen te spelen en doe ieder van hen met naam en toenaam mijn groeten. Het ga u goed, uiterst rechtschapen man.

Leuven, 1 september 1520

1139 *Aan Willibald Pirckheimer*
Leuven, 5 september 1520

Erasmus van Rotterdam groet de vermaarde heer Willibald Pirckheimer

Van anderen, illustere Willibald, heb ik al vaker dezelfde raad gekregen die jij nu aan mij geeft,[1.] ongetwijfeld weloverwogen en vriendschappelijk, maar wel te laat. God verhoede dat venijnigheid van ongeacht wie mij zo uit mijn evenwicht brengt dat ik het kwaadspreken de vrije teugel laat en tegen die ander tekeerga. Want dat zou niets anders zijn dan dwaas met een dwaas zijn[2.] en laster van een ander op zo'n manier afstraffen dat je jezelf daardoor verlaagt. Dus ik hoop nu maar dat ik iemand ben die overeenkomstig de leer van de apostel het kwade overwint door het goede.[3.] Het klopt dat ik had besloten er het zwijgen toe te doen, maar twee of drie zaken hebben mij van dat voornemen afgebracht. In de eerste plaats was ik bang dat, als ik er zelf niet op in zou gaan, er dan in plaats van uitsluitend mijn persoon tal van lieden zouden opduiken die Lee veel hardvochtiger zouden hebben aangepakt dan ik het heb gedaan. Ook ingeval zij hem steviger of wetenschappelijker hadden aangevallen, weet ik nog niet zo zeker of zij de kwestie even doeltreffend behandeld zouden hebben. Wellicht dat bepaalde lieden die er niet van op de hoogte zijn hoe onwetend Lee is en, hoezeer er op hem ook in eigen kring wordt neergekeken, hem hoger aangeslagen zouden hebben dan hij verdient. En dan is het met die man ook nog eens zo gesteld dat hij, als hij zich de ergernis van meerdere bekende geleerden op de hals zou hebben ge-

1. In brief 1095, waarop deze brief het antwoord is.
2. *Adagia* 3614.
3. Romeinen 12:21.

haald, juist dat feit als een knap staaltje werk en de hoofdprijs had beschouwd. Ik kende die man door en door en was volkomen op de hoogte van alle omstandigheden van de affaire.

Vervolgens had Lee, die op dit gebied zijn vak wonderwel verstaat, met de gekste trucs twee jaar lang voor elkaar gekregen dat iedereen vol verwachting uitkeek naar zijn *Aantekeningen.*[4] Hij schreef ontelbare brieven, waarvoor hij de beschikking had over een aantal klerken. Hij stond vooraan bij het begroeten van buitenlands bezoek, vooral Engelsen, die hij met etentjes inpalmde en voor wie hij vervolgens kunstig verzonnen leugens opdiste. Daarbij wendde hij echter een zeldzame bescheidenheid voor om met nog meer geloofwaardigheid de goede naam van zijn naaste te kunnen afbreken. Als ze weggingen, liet hij hen, beladen met leugens van allerlei slag, vertrekken. Sommigen kregen zelfs te zien wat er bijgeval in zijn *Aantekeningen* stond dat op het eerste gezicht nogal aannemelijk leek. De gunst van kloosters, bij voorkeur die waarvan hij wist dat deze bij het volk in geur van heiligheid stonden, kocht hij met geschenken, etenswaren en wijn. Hij had overal zo zijn mensen aan wie hij een rol in dit toneelstuk had toebedeeld en die waren in hun werk allemaal even actief. Zo is het ten slotte gekomen dat zelfs zij die mij goed kenden en dachten dat zij Lee kenden, zich zorgen gingen maken. Had ik dus niets geantwoord, dan bestond het gevaar dat nogal wat mensen zich binnen een paar maanden van mij zouden distantiëren en een aanzienlijk deel van de vruchten waar ik met al die doorwaakte nachten op uit was, verloren zou gaan. Want het verlies van mijn eigen goede naam zou mij maar heel oppervlakkig beroerd hebben. Waarom zou ik immers bang zijn een deel van mijn reputatie op te offeren aan de christelijke studie, als ik daaraan een groot deel van mijn leven opoffer? Daarom heb ik aan Lee zo geantwoord dat ik hem de roem ontnam waarop hij in zijn dwaasheid hoopte, zonder de waardering die ik vanouds voor mijn terughoudendheid geniet, te verliezen.

Je kent nu, beste Willibald, de beweegredenen van mijn besluit, waarvan ik niet echt spijt heb; ook al heb ik geen enkel verlies van tijd zo erg gevonden als het verlies van die anderhalve maand waarin ik de kletspraat van Lee, even onaantrekkelijk als dom en venijnig, las én weerlegde. Verder ben je bang dat mijn milde toon veel mensen tot lasterpraat aanzet. Persoonlijk vind ik het een groter gevaar dat er, wanneer lasterpraat tot lasterpraat aanzet, geen einde komt aan de waanzin, aangezien het debat nu al bijna in razernij is ontaard. Dit had God voor toen hij verbood dat iemand wraak op Kaïn zou nemen; anders zou immers aan het over en weer wraak nemen ten slotte geen einde komen.[5] Hoe dat ook zij, ik wilde nog liever door een meu-

4. Zie brief 1126, noot 2.
5. Genesis 4:15.

te leugenaars onder de voet gelopen worden dan dat ik mijn trots dat ik in mijn publicaties nog niemand had zwartgemaakt, kwijtraakte. Lee heeft het immers aan zichzelf te danken als mensen geen hoge dunk van hem hebben. Je vermoedt voorts dat Lee is overgehaald om als een soort toneelspeler de rol van de monniken en godgeleerden te vervullen. Hoezeer ik geloof dat zijn optreden zekere personen die de schone letteren slecht gezind zijn, welkom was, ik ben toch eerder van mening dat bij hem zijn eigen aanleg, die van nature deze neiging heeft, het meeste gewicht in de schaal heeft gelegd. Hij is nooit anders geweest, vertellen degenen die hem als jongen hebben gekend. Hij was altijd al onbesuisd en aanmatigend. Hij was afgunstig op iedereen en kon niet hebben dat iemand hem inhaalde, laat staan voorbijstreefde. Hij wilde dat hij als enige hoog gewaardeerd werd, hunkerde naar een beetje roem en was buitengewoon eigenwijs. Zo was hij als jongen, zo was hij als jongeman en zo is hij ook nu als volwassen man, behalve dan dat bij het klimmen van de jaren de gebreken meestal ernstiger worden. Laten we hopen dat hij dan tenminste als grijsaard zichzelf ontrouw wordt!

Je wenst me geluk ermee dat ik zeer vele, even geleerde als invloedrijke vrienden heb en je stelt dat mij de roep van onsterfelijkheid ten deel is gevallen vanwege het gehalte van mijn werk en dat ik boven alle afgunst verheven ben. Beste Willibald, dat doe je natuurlijk uit vriendelijkheid. Zo steekt jouw vriend, die van alle kanten belaagd wordt door listen van lasteraars, met je meelevende troostwoord naar jouw idee een hart onder de riem. Om dat soort onsterfelijkheid maal ik niet en dat mijn werk zo verdienstelijk is, onderschrijf ik niet. Ik spande me met mijn werkzaamheden slechts in om de wetenschap wat te bevorderen en om de mensen ertoe te brengen de onversneden leer van Christus te omarmen. Maar ik ben bang dat het de verkeerde kant opgaat. Zij die godvruchtig waren, hadden vroeger totaal geen belangstelling voor de scholastieke en twistzieke godgeleerdheid en walgden ervan, maar zij hadden nog niet van de waarheid van het evangelie geproefd of zij monterden op. Maar zij die hun eigen glorie boven de glorie van Christus stellen, hebben zo duchtig gekonkeld dat ik bang ben dat de zaak de verkeerde kant opgaat. En dat is dan het werk van mensen die bij het gewone volk doorgaan voor het licht der wereld en het zout der aarde![6.] Tegenwoordig is het vroom en godvruchtig als je preek niet gaat over de waarheid van het evangelie, maar dat je, alsof je op de markt stond,[7.] met vuige leugens tekeergaat tegen de goede naam van je naaste. En wat een ontaarde slechtheid: om de haat tegen bepaalde mensen aan te wakkeren en om bij

6. Mattheus 5:13-14.
7. Erasmus gebruikt hier de uitdrukking ‘De plaustro loqui’ (*Adagia* 673).

vorsten, bij wie ze in het gevlij willen komen, in de gunst te geraken, verkondigen ze aan het volk standpunten die zij voor zichzelf veroordelen. De nieuwe boeken wijzen zij af, maar die danken aan de schone letteren, die zij nog erger haten dan een hond en een slang, hun pittige smaak.[8.] Om hier echter in te gaan op het onderricht dat zij ons ondertussen in hun eigen nieuwe boeken geven, daar heb ik in de gegeven omstandigheden geen tijd voor en ook geen zin in. En toch schaam ik me wanneer ik weer denk aan hetgeen zij zich niet schamen te schrijven.

Over Luther ga ik niets anders meer zeggen dan het enige wat op dit moment straffeloos mogelijk is. Ik vind het verschrikkelijk droevig dat zo'n grote geest, die voorbestemd leek om een werkelijk voortreffelijk werktuig te worden om de waarheid van het evangelie uit te bazuinen, door het dolzinnige geschreeuw van zekere lieden zo verbitterd is geraakt. Om je verslagje over de criticus van mijn vogelvreterij[9.] heb ik nogal moeten lachen en ik geef toe dat ik jou, die mij zo goed verdedigd hebt, daarvoor wel een presentje schuldig ben.

Je steekt nu wel geestig de draak met die heerlijke en gelukzalige ledige tijd van Lee,[10.] maar, gekheid terzijde, ging hij nu tenminste maar weer eens niets doen, nu hij de ongewisheid van de krijgskansen heeft leren kennen. Ze vertellen echter dat hij alles op alles zet om de strijd weer aan te gaan. Hij geniet daarbij de steun van een bepaalde abt,[11.] die werkelijk het toppunt van achterlijkheid is en als enige over de kletskoek van Lee spreekt als de ‘gewijde aantekeningen’. Wie gelooft nu nog dat Lee over zelfs maar een greintje gezond verstand beschikt? Hij geneert zich immers niet, terwijl het zo smadelijk voor hem is afgelopen, het strijdperk opnieuw te betreden. Maar doet hij dat, dan ga ik zeker niet meer met dat uitschot in debat. Van nogal wat Duitse geleerden kreeg ik bundels of beter gezegd hele boeken aan brieven toegestuurd, waarin ze van Lee volstrekt niets heel laten. Die heb ik allemaal achtergehouden; ik heb ze zelfs aan niemand laten lezen, omdat ik wil dat aan dit drama een einde komt, of omdat ik niet wil dat Lee het waard lijkt te zijn dat zoveel en zulke capabele mannen hun pen tegen hem scherpen. Daarom hoop ik dat het beslist spel en scherts is, zoals ik denk dat beslist het geval is, dat jij dreigt dat Duitsland ieder jaar een lofdicht aan Lee gaat opdragen. Want als dat gebeurt, dan gaat hij helemaal van zichzelf denken dat hij God is.

Bij de voorbereiding van mijn vertrek uit Duitsland gedraag ik me helemaal als een soort Callipides.[12.] Ik zal graag een bezoek brengen aan jouw

8. Horatius, *Epistulae* 1, 17, 30, vgl. *Adagia* 1863.
9. Zie brief 1095, p. 282-283.
10. Zie brief 1095, p. 283.
11. Zie brief 1126, noot 7.
12. D.w.z. als iemand die zijn plannen niet uitvoert; zie *Adagia* 543.

paleis, als dat tenminste zonder grote omweg kan gebeuren. Maar zelfs een hutje vind ik schitterender dan ieder paleis, als Willibald daar maar in woont. Je zegt dat bij de komst van keizer Karel de pest geweken zal zijn. Welke wichelaar heeft je voorspeld dat dit het geval zal zijn?

Je schreef me wat Oecolampadius heeft gedaan;[13.] ik had uit een brief van hem al min of meer begrepen dat dit stond te gebeuren. Of hij dat nu weloverwogen heeft gedaan of in een vlaag van verstandsverbijstering, teruggedraaid kan het niet worden en we moeten er dus maar voor bidden dat het voor hem en ons zo gunstig mogelijk uitpakt. Ik zie dat de samenleving in alle opzichten zo verdorven is, dat naar mijn mening in geen enkel tijdperk de schaamteloosheid, stompzinnigheid en misdadigheid een grotere vrijheid hadden. Soms heb ik zin om ergens heen te vluchten, maar ik vrees dat de narigheid mij volgt, waar ik ook naartoe ga. Daarom vind ik het veiliger het geneesmiddel voor dit kwaad bij mezelf te zoeken, eerder dan in een verandering van mijn woonplaats of mijn manier van leven. Wat een geluk dat Christus in deze dichte duisternis van verdorvenheid ons de vonken van de leer van het evangelie heeft nagelaten. Het ga je goed, voortreffelijke heer. Leuven, 5 september 1520

1140 *Aan Maarten Lips*
[Leuven?, juni-september 1520]

Desiderius Erasmus van Rotterdam aan zijn vriend Lips

Als het enige ongemak is dat Origenes een onmogelijk groot boek is, is er geen risico. De prior van de Sint-Agnietenberg[1.] heb ik nooit van iets onbehoorlijks verdacht, wel de broeders van Zwolle,[2.] hoewel, ook dit was maar een lichte verdenking. Ik ben er achtergekomen dat wat ze me geschreven hebben over de vrouw van Listrius[3.] en over het stoppen met het Grieks, niet klopte en ik heb bij degene die mij dat geschreven had, mijn beklag daarover gedaan; hij is namelijk een goede vriend van Listrius.

De Agniet[4.] gaf mij een standje over Augustinus, maar wel uiterst vriende-

13. Zie brief 1123, noot 6.
1. Gerard van Kloster.
2. De Broeders des Gemenen Levens.
3. Van haar is alleen de voornaam Justina bekend.
4. Gerard van Kloster was in de zomer van 1520 in Leuven; zie brief 1116.

lijk. Ik ben ook niet zo'n lichtgeraakt persoontje dat ik me door zulke standjes beledigd voel. Als ik hem nog niet tevreden heb gesteld, ik ben nu eenmaal niet zo fortuinlijk dat ik iedereen tevreden kan stellen. Die passage vroeg er niet om dat ik de lof van Augustinus ging zingen. En ik wil liever dat sommige mensen denken dat ik wat minder gunstig over Augustinus denk, dan dat ik die mensen ervan overtuig dat ik veel gunstiger over Augustinus denk dan zij menen. De prior was daarbij van de beste bedoelingen bezield, want hij nam het op voor de stichter van zijn orde. Op dezelfde manier is in de ogen van de dominicanen niemand complimenteus genoeg over Thomas. Hoe dat zij, ik heb zoveel bewonderaars en zoveel tegenstanders dat ik praktisch geen tijd heb om me druk te maken over deze of gene.

Lee heeft zijn zaak uitstekend geregeld en is al vertrokken, ik denk naar Engeland. Het ga u goed.

1141 *Aan Gerard Geldenhouwer*
Leuven, 9 september 1520

Erasmus van Rotterdam groet Gerard van Nijmegen, kapelaan van de eerwaarde bisschop van Utrecht

In Brugge[1.] stond je me niet erg aan. Ik zie je liever met dat blozende, frisse gezicht van je. Ik vraag je met klem om met je bekende welsprekendheid de zeer eerwaarde heer[2.] ervan te overtuigen dat zijn geschenk mij buitengewoon plezier deed, alhoewel ik nog geen tijd had om te bedanken. Ook geef ik er de voorkeur aan dit te doen met een werkje dat duurzaam zal zijn. Ik had gezegd dat ik nogal terugschrik voor prebenden, want ik wil niet met kapittels van doen hebben. Intussen heb ik waarschijnlijk ook voor dit probleem een oplossing gevonden.[3.]

Ik vrees het ergste voor die ongelukkige Luther; zoals van alle kanten het gekonkel woedt en zoals van alle kanten de vorsten en vooral paus Leo tegen hem worden opgestookt. Had Luther maar naar mijn raad geluisterd en zich onthouden van die vervelende en opruiende uitlatingen! Er was dan meer resultaat en minder ongenoegen geweest. Het was niet genoeg dat één mens ten onder ging: als deze onderneming hun gaat lukken, zal niemand hun impertinentie kunnen verduren. Ze zullen niet rusten totdat zij de talen en de

1. Zie brief 1129, noot 1.
2. Filips van Bourgondië, bisschop van Utrecht.
3. Vgl. de kwestie van de prebende van Kortrijk, zie brief 1245.

schone letteren over de gehele linie onderuitgehaald hebben. Nu vallen zij opnieuw Reuchlin aan, uitsluitend uit haat jegens Luther. Tegen mijn advies in heeft Luther Reuchlins naam verbonden met zijn eigen zaak, waardoor hij hem in opspraak bracht en zichzelf volstrekt geen dienst bewees. Eck ging in debat;[4.] Hoogstraten had ik weet niet wat voor sluitredenen in het vooruitzicht gesteld waarvoor iedereen zou moeten zwichten. De Leuvenaren debatteerden en stelden een verklaring op.[5.] Het wachten was op het oordeel van de Parijse universiteit[6.] en, zie daar, plotseling lijkt de kwestie in een bul en rook op te gaan.[7.] Er is een huiveringwekkende bul geproduceerd, maar de paus heeft verboden die te publiceren. Ik ben bang dat de zaak uitloopt op een geweldige opschudding. Degenen die de paus dit aanraden, geven hem naar mijn mening een advies waarvan ik de vroomheid in het midden laat, maar dat in elk geval riskant is. In het begin is de kwestie ontsproten aan uiterst slechte bronnen en daarna als gevolg van een onvoorstelbaar slecht beleid uitgegroeid tot de huidige omvang. In het begin ontstond dit drama uit afkeer van de schone letteren en de stompzinnigheid van monniken. Vervolgens ontwikkelde het zich onder geweldige ruzies en boosaardige kuiperijen tot de idioterie van dit moment. Waarop zij uit zijn, is overduidelijk. Natuurlijk willen zij, als zij de letteren, die zij niet beheersen, eenmaal ten val hebben gebracht, het met al hun barbaarsheid ongestraft voor het zeggen hebben. Ik voor mij bemoei me niet met dit drama. Overigens staat er een bisschopszetel voor me klaar, als ik de pen tegen Luther zou willen opnemen. Het doet me verdriet dat de leer van het evangelie zo onderdrukt wordt en dat tegen ons slechts dwang wordt uitgeoefend, dat wij niet onderricht worden; en dat wat ze wel onderrichten strijdt met zowel de Heilige Schrift als het gezond verstand. Het ga je goed, beste vriend Gerard, en schrijf me eens hoe je het maakt. Leuven, 9 september 1520

4. Tijdens de disputatie te Leipzig in juni-juli 1519.
5. De theologische faculteit te Leuven veroordeelde Luthers geschriften op 7 november 1519.
6. De veroordeling door Parijs zou tot 15 april 1521 op zich laten wachten.
7. Erasmus speelt met de dubbele betekenis van *bulla* (luchtbel, bul). De pauselijke bul 'Exsurge Domine', die Luther opriep om tot inkeer te komen, dateert van 15 juni 1520. De bekendmaking ervan volgde in september. De rook verwijst naar de verbranding van Luthers boeken.

1141a *Aan Jan Dirksz van der Haer*
Leuven, 9 september [1520?]

Hartelijk gegroet. Meer dan gewone vriend, je brief deed me nog meer genoegen, omdat hij na een lange tussentijd kwam en zo de herinnering aan onze vriendschap weer tot leven wekte. Ook als de studie een bezoek aan Holland zou toelaten, weerhoudt me toch de winter die in aantocht is. Overigens zou ik dolgraag die schitterende bibliotheek van je willen zien.[1.] Gerard gedroeg zich tegenover jou echt als een dichter.[2.] Ik houd me nu juist volop bezig met het bevorderen van de studie; hoewel zich de gemeenste samenzweringen voordoen tegen Luther en Reuchlin en het mij niet ontgaat dat ze het regelrecht gemunt hebben op alle literatuur. Het ga je goed, mijn allerdierbaarste Jan.

Leuven, 9 september

Erasmus, van harte de jouwe

Aan de kanunnik Jan Dirksz, mijn bijzondere vriend. Gorinchem

1142 *Van Georg Schirn*
Milaan, 10 september 1520

Gegroet. Ik heb, met het voornemen een brief te schrijven werkelijk nog nooit zo lang rondgelopen, Erasmus, allergeleerdste leraar; geen enkel plan om een brief te schrijven verdiende het, omdat het ditmaal deze brief aan u was, dat de brief met meer moeite bij mij de deur uitging.

Telkens als ik bij mezelf overdacht aan wie ik moest schrijven, als ik u dan zou schrijven, hoe bijzonder, hoe groot en veelzijdig de geleerdheid was van de man aan wie mijn geschrijf gericht was, zonk mij meteen de moed in de schoenen. Mijn geschrijf was immers toch altijd nog wat primitief en miste vooral iedere opschik in de vorm van verfijning en diepgang. Ik liet mijn voornemen u te schrijven dan varen en de zwakke ogen van mijn verstand werden afgeschrikt door de herinnering aan uw beroemde naam als door het gehoornde gezicht van Mozes.[1.] Maar het lijkt me - als ik me niet vergis -

1. De omvangrijke collectie boeken van Van der Haer werd in 1531 naar het Hof van Holland overgebracht, maar viel reeds in de 16e eeuw uiteen.
2. D.w.z. als iemand met veel fantasie; vgl. Horatius, *Ars poetica* 9-10. De bedoelde persoon kan Gerard Geldenhouwer zijn, maar ook Cornelis Gerard. Beiden beoefenden de poëzie en stonden in contact met Van der Haer.
1. De Vulgaat heeft hier, Exodus 34:29-35, '*cornutam* (gehoornd) *Moysi faciem*', de Statenvertaling (1618) vertaalt 'het vel zijns aangezichts glinsterde' en de nieuwe bijbelvertaling (2004) 'de glans op Mozes' gezicht'.

aannemelijker dat mij er geen verwijt van gemaakt mag worden dan dat ik aanspraak heb op vergeving van het feit dat ik zo vreselijk bang was voor het oordeel van iemand die op grond van zijn ongekende genie en zijn veelzijdige kennis op alle gebieden van wetenschap geheel alleen ieders bewondering heeft afgedwongen. Blijkens de getuigenissen niet alleen van de Duitsers, bij wie hij (of anderen dat nu willen of niet) thuishoort, maar ook van de Italianen en alle andere volken, wordt hij overal geprezen als de onuitputtelijke bron van alle wetenschappen, waaraan dagelijks rijkelijk nieuwe papieren stromen ontspringen ter verkwikking van het gehemelte van wie leergierig zijn. Uw enorme vriendelijkheid, die overal bekend is, zowel door uw brieven, kleinere werken en boeken als door het eenstemmige oordeel van alle mensen, uw welwillendheid en uw veelzijdige deugdzaamheid hebben echter de bleekheid van mijn angst weggevaagd. Wat de ervaring die ik volledig mis, mij heeft ontzegd, heeft uw goedheid, die als de wijn het hart des mensen verheugt,[2.] mij geschonken. Hopelijk ontvangt u dus dit epistel van mij (wat het ook waard moge zijn) welwillend en met de bij u altijd gebruikelijke hoffelijkheid als een blijvend teken van mijn genegenheid voor u, want (God is mijn getuige) niets klinkt mij aangenamer in de oren, niets vrolijkers komt mij onder ogen en niets heb ik hechter in mijn hart gesloten dan de naam Erasmus. Want indien Philippus van Macedonië van oordeel was dat de geboorte van Alexander bij leven van de filosoof Aristoteles op voorspoed wees,[3.] zullen wij wetenschappers ons er allemaal op beroemen dat wij in onze tijd als een vast en zeker uiterst gelukkig voorteken Erasmus hadden. Wat hij ook maar heeft geschreven aan sierlijks, aan ontoegankelijks, aan weldadigs, aan dienstigs en aan wetenswaardigs, wij nemen het tot ons als het toppunt van volmaaktheid uit de mond van het orakel van Apollo. Wij maken iets mee, jazeker, wij maken in onze tijd iets mee wat we geweldig kunnen vinden zodat we niet altijd tegen de klassieken hoeven op te kijken. Het is onmogelijk, Erasmus, voortreffelijke beschermheer van de schone en van de gewijde letteren, dat er iets bestaat wat zwieriger, eleganter, pittiger, rijker, degelijker, duidelijker, godsdienstiger en - in elk opzicht waaronder iets op het gebied van de letteren begerenswaardig kan zijn - begeerlijker is dan uw boeken. Vandaar dat ik, wanneer ik me ontworstel aan de nutteloze - om zo te zeggen - kronkels van vragen en antwoorden en primitieve sluitredenen en me terugtrek bij uw boeken als in een verrukkelijk lustoord, door de alom verwonderlijk grote aangenaamheid van uw taal als door de meest uitgelezen vruchten verkwikt word.

2. Psalm 104:15.
3. Gellius, *Noctes Atticae* 9, 3, 5.

Toen ik echter onlangs het werkje dat u de titel *Kort begrip van de ware godgeleerdheid* gaf, in handen had gekregen en daarin was gaan lezen en bij die passage kwam waarin u de schenders van de heilige godgeleerdheid duchtig afstraft en de grote heilige leraar Bernardus, roemrijke stichter van mijn orde, als een van hen noemt,[4.] hield ik meteen halt en stolde mij het bloed ijzig in de aderen[5.] alsof ik van een onbekende en vreemde vrucht had geproefd. Maar het gebeurt heel vaak dat iemand van onbekende en vreemde kost aanvankelijk niets moet hebben. Wanneer hij echter aan het eten daarvan gewend is en van regelmatige gebruikers vernomen heeft van de krachtige en heilzame werking van die kost, gaat hij die niet alleen gewoon eten, doch schrokt hij die zelfs buitengewoon gretig op. Dat heb ikzelf (want in een brief mag iets grappigs niet ontbreken) precies zo meegemaakt met meloenen. Toen die mij in Italië voor de eerste maal werden voorgeschoteld, was ik absoluut niet gewend die te eten en ik wist ook niet hoe dat moest (de meeste Duitsers kennen de meloen niet, zoals u weet). Er komt nu bij ons echter bijna niets op tafel dat ik liever eet. Zo, waarde Erasmus, gebeurt dat ook bijna altijd bij het lezen. Zolang we de verschillende stijlen, gedachten en bedoelingen van schrijvers minder goed begrijpen, hebben we juist met die onbegrepen schrijvers heel vaak niet veel op, maar nadat we alles wél goed hebben begrepen, is meer dan eens gebleken dat je goedkeurt, prijst en ophemelt wat je eerder veroordeelde.

Maar ik, ik heb me nimmer door zelfs niet één uitspraak in alle boeken die ik van u onder ogen heb gehad, zo aangesproken, om niet te zeggen beledigd, gevoeld, als door die zojuist genoemde uitspraak van u. Want wie zou nu toch bij zo'n deugdzame man, een redelijk goed wijsgeer en een uitstekende godgeleerde, ook maar iets wat aanstootgevend is, kunnen vinden? Op de een of andere manier lijkt mijn opvatting, hoe onbetekenend ook, over deze jegens onze vader Bernardus kritische passage anders dan gebruikelijk van de uwe te verschillen. Voor zover ik namelijk die buitengewoon heilige vader en zijn werken ken (de liefde als van een zoon en de trouw aan mijn kloostergelofte mag bij mijn oordeel geen rol spelen), stelde ik nergens vast dat hij de Heilige Schrift niet degelijk, niet juist, niet volgens de voorschriften en niet met het grootste ontzag behandelde. Daarenboven zijn er overduidelijk zijn goede werken. De schrijvers van zijn levensverhaal, zeker niet de eerste de beste, en wie hem als het ware vanaf zijn vroegste jeugd zowel in de vriendschappelijke omgang als soms ook via een briefwisseling hebben leren kennen, spreken u vierkant tegen. Als ik het me goed herinner staat er

4. LB V, 129A; de kritiek betreft het spelen met bijbelteksten, waarbij de betekenis wordt veranderd, als in een cento.
5. Vergilius, *Aeneis* 3, 259-260.

in het boek met zijn levensverhaal het volgende te lezen:[6] 'De canonieke boeken las hij zonder voorbehoud en op de rij af, graag en vaak. Naar eigen zeggen begreep hij die ook het beste in hun eigen woorden en wat hem daaruit aan goddelijke waarheid of deugdzaamheid duidelijk werd, had, verklaarde hij, voor hem meer smaak in de oorspronkelijke bron had dan in de neerwaarts stromende beken van commentaren. Eerbiedwaardige en rechtgelovige commentatoren las hij echter in alle bescheidenheid, waarbij hij zijn eigen opvattingen geenszins gelijkwaardig achtte aan die van hen, maar daaraan ondergeschikt maakte om ze aan te passen. Trouw in hun voetstappen tredend dronk hij ook vaak zelf uit de bron waaruit zij hadden geput.' enz.

U meent, zeer vermaarde heer, dat die eerbiedwaardige vader de uitspraak van de heilige Augustinus over psalm 48 niet kende, waar hij zegt:[7] 'Heel de Heilige Schrift is heilzaam voor de goede verstaander, maar een gevaar voor degenen die haar liever willen verdraaien overeenkomstig de verdorvenheid van hun eigen hart dan dat zij hun hart de waarheid van de Schrift laten volgen; dit is bij de mensen een ernstige en veel voorkomende soort verdorvenheid. Hoewel zijzelf naar de wil van God zouden moeten leven, willen ze immers dat God naar hun wil leeft, en omdat zijzelf niet gecorrigeerd willen worden, willen ze dat hij verdorven wordt, in de veronderstelling dat niet betamelijk is wat hij wil, maar wat zijzelf willen,' enz.

Het is ondenkbaar dat onze zeer heilige vader de Schrift aldus heeft gehanteerd dat hij meer zijn eigen dan Gods bedoeling zou hebben willen achterhalen. Dat zou zonder meer een verzuim zijn dat met geen enkel offer goed te maken was en met zijn heiligheid op geen enkele manier te rijmen. Ik zeg echter niet dat u woordelijk dit meende of gezegd hebt (ofschoon uw woorden voor mij wel een betekenis hebben die daar erg dichtbij komt), omdat het slot van uw uitspraak op dit punt eindigt in een tamelijk uitgebreide en eervolle lofrede aan zijn adres. Ik kijk er echter uw verstand ook niet op aan, maar mijn eigen verstand, mijn laksheid en mijn onkunde; daardoor gehinderd heb ik helemaal niet kunnen begrijpen wat u met die bewuste woorden bedoelde te zeggen. Daarom, grondlegger van de hedendaagse schone en gewijde letteren en meester op heel het gebied van de wetenschap, dring ik er bij u op aan, bid en bezweer ik u dat u in een vriendschappelijke (hoewel ik dat nog niet verdien) brief en met een duidelijker geformuleerd standpunt licht wilt brengen in mijn achterlijk onbegrip: waar of in welke passages of in ieder geval in welk werk en hoe heeft diezelfde zeer hei-

6. De passage komt voor in de biografie door Guillaume de Saint-Thierry. Zie *Patrologia Latina* 185, kolom 241A-B.
7. Augustinus, *Enarrationes in Psalmos* 48, 1.

lige vader het woord van God ‘meer innemend dan ernstig’ behandeld? Voor zover mij iets werd voorgezet wat een beetje naar kolokwinten van de profeten smaakte,[8.] laat het, gekruid met het zout van uw geleerdheid, een heerlijke smaak krijgen. Ik ben immers een beginneling in de gewijde godgeleerdheid, iemand die alles nog moet leren en ik wil erg graag weten hoe daarin verder te komen. Als ik dat dankzij uw onderricht met niet te veel moeite bereik, zal ik niet ophouden met altijd van u als mijn leraar, als mijn heer, als mijn vader te houden, en u als zodanig in ere te houden. Het liefst zou ik ook zien, mijn zeer gewaardeerde heer, dat u mij op de lijst, ik zeg niet: van uw vrienden - een dergelijke krans past mijn hoofd niet of nauwelijks - maar van uw leerlingen, en wel een van de allerlaatste, zoudt bijschrijven.

Als u mocht besluiten, waaraan ik overeenkomstig uw vriendelijkheid niet twijfel, mij iets te antwoorden, laat dat dan zo gebeuren dat het aan het klooster van Sint-Ambrosius in Milaan wordt gericht en aan de abt of aan de keldermeester wordt overhandigd en, hooggeleerde heer, neem mij, die voor u een onbekende ben, niet kwalijk dat ik u deze brief schreef, hetgeen wellicht vrijpostiger was dan paste, bij mijn onaanzienlijkheid dan wel bij de grootsheid van uw renommée. Niets zou mij liever gebeuren, gelooft u mij zonder enige aarzeling, dan dat ik u, die ik slechts uit uw brieven en als gevolg van uw uiterst grote reputatie ken, in levende lijve mocht zien en bewonderen en die meer dan welluidende woorden, vol van ieder soort van grandeur, zoals ik die uit uw brieven en de verhalen van de mensen ken, uit uw gouden mond mocht vernemen. Het ga u goed, boegbeeld van onze eeuw, redder van de letteren en heiligdom van heel de wetenschap.

Te Chiaravalle, het vermaarde klooster van de cisterciënzer orde bij Milaan, 10 september 1520

Georg Schirn, een Duitser, van de cisterciënzer orde, enz.

Aan Erasmus van Rotterdam, sieraad van Duitsland, prins van de godgeleerden en leraar in de beide talen enz., zijn zeer achtenswaardige meester

8. 2 Koningen 4:38-41.

1143 *Aan Leo X*
Leuven, 13 september 1520

Erasmus van Rotterdam groet de allerheiligste vader Leo, de tiende met die naam

Ik had geen angst, allerheiligste vader, dat een hoogstaand mens als u ertoe overgehaald kon worden om een onschuldige tekort te doen of dat u met uw bedachtzaamheid lichtvaardig geloof zou hechten aan de lasterpraat van onverlaten. Maar omdat ik zie dat Uwe Heiligheid lastig wordt gevallen met stromen moeilijkheden van overal ter wereld en omdat ik me tegelijkertijd realiseer dat het ongehoorde onfatsoen van bepaalde lieden die tegen de schone letteren samenspannen, nergens verstek laat gaan, alles aandurft en alles overhoophaalt, oordeelde ik niettemin dat mijn belang het tot op zekere hoogte met zich bracht op deze manier als met een tegengif de weerstand te versterken van Uwe Heiligheid, aan wier oog wel bijzonder weinig ontsnapt maar die tegelijk bijzonder veel omhanden heeft. Er zijn mensen, merk ik, die om hun partij een steviger positie te geven, geprobeerd hebben de zaak van de schone letteren, de zaak-Reuchlin en mijn zaak met de zaak-Luther in verband te brengen, ook al hebben die niets met elkaar gemeen. Dat heb ik dan ook altijd, zowel in gesprekken als in geschriften die ik publiceerde, met stelligheid beweerd. Ik heb Luther nooit ontmoet en zijn boeken heb ik nooit gelezen, behalve dan misschien een tien- of twaalftal bladzijden en daarvan nog slechts bepaalde passages. Uit wat ik daarvan heb bekeken leek hij mij de juiste instelling te hebben om de gewijde letteren uit te leggen op de manier van de vroege commentatoren; onze tijd van nu vermeit zich immers zonder maat te houden meer met spitsvondigheden dan met de brandende vragen. Ik sympathiseerde dus met wat goed bij hem was, niet wat slecht was, beter gezegd, ik begunstigde in hem de heerlijkheid van Christus.

Ik was zo goed als de allereerste die in de gaten had dat het risico bestond dat de kwestie op onlusten zou uitlopen; geen mens had daar altijd al zo'n afkeer van als ik. Daarom heb ik ook op de drukker Johann Froben druk uitgeoefend om geen enkel werk van Luther te drukken.[1.] Ik schreef zowel herhaaldelijk als nadrukkelijk aan vrienden om Luther aan te sporen dat hij in zijn geschriften de christelijke zachtmoedigheid indachtig moest zijn en altijd de rust in de kerk voor ogen moest houden. En toen hijzelf als eerste twee jaar geleden aan mij had geschreven,[2.] heb ik hem vriendelijk onder ogen gebracht wat ik vond dat hij moest vermijden. Had hij mijn raad maar opgevolgd! Ik verneem dat die brief[3.] in handen van Uwe Heiligheid is gespeeld met de bedoeling, neem ik aan, om mij in een kwaad daglicht te stellen, ofschoon ik daarmee eerder de sympathie van Uwe Heiligheid had verdiend. Want wat heb ik weggelaten waarvoor ik hem niet waarschuwde? Ik doe dat wel hoffelijk, maar zo boek je vlugger resultaat dan met gestreng-

1. Vgl. brief 1033, noot 4.
2. Brief 933, d.d. 28 maart 1519.
3. Brief 980, d.d. 30 mei 1519.

heid én ik schreef aan iemand die ik niet persoonlijk kende. Nadat ik hem als een soort richtlijn enkele voorbeelden onder ogen had gebracht, ga ik om te voorkomen dat de vrijmoedigheid van mijn vermaan bij hem wat te hard zou aankomen, verder als volgt: ‘Ik schrijf u dit niet om u erop te wijzen wat u moet doen, maar opdat u moogt blijven doen waarmee u bezig bent’,[4.] waarbij ik me uiteraard voorstelde dat hij uit eigen beweging al zou doen hetgeen ik wilde dat hij deed. Indien de stijl van schrijven die Luther voordien bezigde, naar mijn genoegen geweest zou zijn, waartoe was het dan nog nodig hem omstandig op andere voorbeelden te attenderen? En niettemin is het, naar ik weet, deze passage die bepaalde personen schaamteloos tot een lasterlijke aanklacht hebben verdraaid, maar nog meer hetgeen ik daaraan heb toegevoegd, namelijk dat hier velen hem welgezind zijn. Inderdaad, dat had ik naar waarheid geschreven. Wat bij hem goed is, dat genoot hier de steun van zeer velen, precies zoals dat mijn steun genoot. Dit moest hij weten, vond ik, niet om daardoor gesterkt door te gaan met zijn opruiende geschrijf, maar om zijn stijl te matigen aan de hand van de voorbeelden waarop ik hem had geattendeerd, als hij hun steun wilde blijven genieten.

Hoe in Leipzig, waar ze - waarom is onduidelijk - de brief, die strikt vertrouwelijk was, hebben gepubliceerd, de naam van de bisschop van Luik erin is geraakt, begrijp ik absoluut niet;[5.] die naam is niet in Bazel erin gezet. Dit is de zuivere waarheid: hij heeft absoluut nooit iets met Luther van doen gehad, evenmin als ik. Maar in het uiterste geval dat zijn naam wél erin gezet zou zijn, zou dat de betekenis daarvan zoals ik die zojuist gaf, niet hebben veranderd. Die brief schreef ik bijna twee jaar geleden en de kwestie had de verhoudingen nog niet zo verbitterd en men was aangespoord om in debat te gaan. Als iemand mij ooit, zelfs als er gedronken werd, heeft horen zeggen dat ik leerstellingen van Luther onderschreef, dan zal ik mij er niet tegen verzetten dat men mij een aanhanger van Luther noemt. Maar, wordt er gezegd, ik heb Luther ook niet met de pen bestreden. Om te beginnen kon ik niets weerleggen als ik het niet eerst herhaaldelijk aandachtig had gelezen. Daartoe ontbrak mij de tijd, want met mijn wetenschappelijk werk had ik het meer dan druk genoeg. Verder vond ik dat de kwestie mijn wetenschappelijke en intellectuele bekwaamheden te boven ging. Bovendien wilde ik die eer niet wegkapen voor de neus van de universiteiten, die hiermee al bezig waren.[6.] Ten slotte was ik bang dat ik me de vijandschap van een groot

4. Erasmus citeert niet letterlijk.
5. Érard de la Marck; voor deze kwestie zie brief 980, noot 3; brief 1127a, noot 11.
6. De universiteiten van Keulen en Leuven hadden Luthers werken reeds veroordeeld, Parijs zou volgen in april 1521.

aantal belangrijke mannen op de hals zou halen, met name omdat niemand mij hiermee had belast. Indien derhalve vijanden van de schone letteren mij lasterlijk bij u beschuldigen, dan ben ik daartegen achter uw wijs inzicht en achter mijn onschuld veilig verschanst. Ik ben niet zo onverstandig dat ik tegen Christus' hooggeplaatste stedehouder ook maar iets durf te ondernemen, terwijl ik zelfs niet van mening wil verschillen met mijn eigen bisschop. Ik ben niet zo ondankbaar dat ik me niet alle moeite getroost om uw meer dan vaderlijke welwillendheid jegens mij te beantwoorden. Dit beetje talent van mij, wat het ook waard is, zal in dienst staan van de heerlijkheid van Christus en van de rust binnen de christelijke kudde. Wie daar een tegenstander van is, vindt mij tegenover zich.

Luther heb ik zelfs toen de hand niet boven het hoofd gehouden, toen het iedereen min of meer vrijstond hem te steunen. Ik heb slechts de wijze van bestrijden gewraakt, niet omdat ik bezorgd was voor Luther, maar omdat ik bezorgd was voor het gezag van de godgeleerden. Ik zag dat de kwestie haar oorsprong vond in weerzin tegen de talen en, zoals dat heet, de schone letteren. Ik zag dat de kwestie bij het volk werd behandeld met verbitterde haat en oproerig geschreeuw, waarmee zij niets anders bereikten dan dat zij de werken van Luther grotere bekendheid bezorgden en bij het gewone volk de belangstelling om die te gaan lezen bevorderden. Als zij Luther eerst hadden weerlegd en uit de harten van de mensen verbannen en daarna zijn boeken hadden verbrand, hadden zij de complete Luther zonder heel de wereld in opschudding te brengen kunnen wegvegen, als hij dat tenminste verdiende zoals die heren verkondigden. Vrije en grootmoedige geesten willen graag onderricht worden, zij willen niet worden gedwongen. Deze werkwijze had de godgeleerden gebaat en Luther geschaad, indien bepaalde lieden het tenminste niet verkeerd begrepen.

Ik had me voorgenomen de winter in Rome door te brengen om een aantal passages in de bibliotheek van Uwe Heiligheid te raadplegen, maar die bijeenkomsten van de vorsten[7] hebben mij dat belemmerd. Ik hoop dat ik de volgende winter bij u ben. Christus, de almachtige, behoede uwe heiligheid.

Leuven, 13 september 1520

7. Zie brief 1129, noot 1.

1144 *Aan Francesco Chierigati*
Leuven, 13 september 1520

Erasmus van Rotterdam groet de heer Francesco Chierigati, Engels[1] *doctor in de beide rechten*

Indien ik iemand die zo oprecht, zo behulpzaam en toegankelijk is niet in mijn hart sluit, zou ik onbeschaafder zijn dan welke Geet[2] ook. Er zijn hier misschien maar weinig mensen die van de door Luther veroorzaakte opschudding net zoveel verdriet hebben als ik. Had ik die in het begin maar kunnen verhinderen of kon ik die nu maar tot bedaren brengen! Maar heel de kwestie ontstond onder onzalige omstandigheden door de bemoeiingen van bepaalde monniken die hun eigen belang voor ogen hadden, en ontaardde via onzalige verdere ontwikkelingen in razernij. Wie de hoogheid van het ambt van de paus van Rome niet ondersteunt, schiet tekort aan eerbied, zeker, maar wist die paus nu maar hoeveel bepaalde domoren die van zichzelf vinden dat zij die voortreffelijk verdedigen, aan die waardigheid afbreuk doen! Als u iets van mij wilt aannemen, geloof me, niets heeft Luther meer in de volksgunst laten stijgen dan het stompzinnige geschreeuw van deze heren ten overstaan van het volk. Maar ondertussen heeft niemand van hen een boek laten verschijnen om hem te weerleggen, waartoe ik hen altijd heb aangespoord. Want ik zag dat Luther alleen op die manier uitgeschakeld kon worden, indien hij zo'n personage zou zijn als zij afschilderden. Want over degenen die tot nu toe tegen Luther geschreven hebben, zijn ook de meest fervente tegenstanders van Luther niet te spreken. En kijk nu eens naar het onzalige plan van bepaalde niet nader te noemen personen, die aan mij meer het land hebben dan aan Luther in eigen persoon, niet omdat ik hem de hand boven het hoofd houd - want daarvan weten zij wel dat het anders ligt - maar omdat ik een bevorderaar ben van de schone letteren, waartegen zij als vanouds strijd voeren, maar omdat ik de godgeleerden terugriep naar de bronnen, maar omdat ik verkondigde in welke zaken wél de ware godsvrucht is gelegen.

Toen de bul[3] die hun beval om Luther in hun preken te bestrijden, was afgekondigd, namen twee of drie bedeltirannen tijdens een drinkpartij het besluit om tegenover het volk mij in één adem met Luther te noemen.

Er is hier een bepaalde predikheer,[4] een man die niet verdient dat zijn naam aan het papier wordt toevertrouwd, een ongeletterd mens, een dom-

1. Het is niet duidelijk waarop deze aanduiding betrekking heeft.
2. De Geten, hier genoemd als voorbeeld van barbaren (vgl. Ovidius, *Epistulae ex Ponto* 4, 13, 17-22), woonden ten noorden van de benedenloop van de Donau.
3. Zie brief 1141, noot 7.
4. Waarschijnlijk is Vincentius Theoderici bedoeld.

kop en onwijzer dan Morychus;[5] gezond verstand heeft hij ook niet, hij kent geen schaamte en heeft een brutale tong als van een vrouw. Hij laat alle andere onderwerpen liggen en rebbelt alleen tegen Erasmus, geen moment schaamt hij zich of raakt hij vermoeid.

Er is nog een andere,[6] in een stralend wit habijt maar met een zwarte ziel, oerdom en onstuimig, zo kribbig dat de hele universiteit last van hem heeft. Toen deze de bul afkondigde heeft hij in zijn toespraak meer over mij dan over Luther gesproken. In zijn openbare colleges noemt hij de naam Luther altijd in één adem met de mijne. Sterker nog, in een bepaald college heeft hij Lefèvre d'Étaples op de vingers getikt, want toen hij had opgemerkt dat Lefèvre d'Étaples en ik het niet eens waren, voegde hij daaraan toe: 'Ketters zijn het nooit met elkaar eens.'

Twee volgelingen[7] van hem uit de dominicaanse broederschap hebben bij het volk zo lachwekkend op mijn goede naam ingehakt dat de kwestie op relletjes leek uit te lopen, ook al deed ik alsof ik van niets wist en de universitaire autoriteiten, die overigens niet erg veel met mij ophadden, zagen zich gedwongen hun het zwijgen op te leggen. In Antwerpen is hetzelfde gebeurd.

In Brugge was een minderbroeder,[8] suffragaan van de bisschop van Doornik,[9] de wijn liep hem uit de ogen, die het volk uren aan een stuk tegen Luther en Erasmus opjutte en ons dan wilde dieren en dan weer ezels, kraanvogels[10] en stomkoppen noemde, maar weerleggen deed hij totaal niets. Toen hij in een andere preek ronduit had gezegd dat er in mijn boeken bepaalde ketterijen stonden, kwam iemand van de vroedschap,[11] een geletterd man, naar hem toe en vroeg wat er dan aan ketters in mijn boeken stond. U moet nu eens kijken wat deze schertsbisschop antwoordde. 'Ik heb de boeken van Erasmus,' zei hij, 'niet gelezen. De Paraphrasen wilde ik gaan lezen, maar het was te zeer hoog-Latijn. Ik ben dus bang dat hij naar de een of andere ketterij zou kunnen afglijden, vanwege dat hoog-Latijn.'

Zo zijn bijna allen die hier met veel kabaal Luther bestrijden en die, naar hun zelf voorkomt, de stoel van Rome verdedigen. De waardigheid daarvan

5. *Adagia* 1801; vgl. brief 1087, p. 266. Morychus was een bijnaam van Bacchus op Sicilië.
6. Nicolaas Baechem van Egmond (Egmondanus), die als karmeliet een witte mantel droeg.
7. Zie brief 1147, noot 6.
8. Nicolas Bureau.
9. Louis Guillard, vgl. brief 1212.
10. Kraanvogels staan bekend om hun luide roep.
11. Frans van Cranevelt.

wordt door iedereen gesteund, maar verstandige mannen zullen nooit deze praatjesmakers tolereren. Als de paus hen zo goed kende als wij hen kennen, zou hij tegen niemand met meer woede optreden dan tegen die heren. Was het maar zo dat mijn invloed op de paus net zo groot was als mijn oprecht enthousiasme voor zijn waardigheid! Ik zou hem raad hebben gegeven die zowel voor hem nuttiger als voor de hele wereld heilzamer had uitgepakt. Met lawaai maken en schrik aanjagen zal misschien het kwaad tijdelijk worden onderdrukt, maar binnen afzienbare tijd komt het dan nog fataler tot uitbarsting. Met deze manier van werken bereik je niet dat minder mensen Luther steunen of dat ze gunstiger over de paus van Rome oordelen, maar dat ze met nog grotere behoedzaamheid hun mening voor zich houden. Ik heb het in ieder geval zien gebeuren dat, door de ergernis die hun gedreig en geschreeuw wekte, wie hem voordien lauw steunden hem ijveriger steunden en dat wie hem voordien maar matig goedgezind waren, hem begonnen te steunen.

Voor mij is er niets gevaarlijks aan de hand. Ik word nooit een leraar van dwalingen en evenmin aanvoerder van een opstand. En niettemin zult u nauwelijks geloven op welke manieren ik ben aangespoord om me, al was het maar een klein beetje, in te laten met de zaak van Luther. Als ik hun daar enige hoop op had willen geven, zou Luther er nu totaal anders hebben voorgestaan. Maar laat die gedachte niet bij Erasmus opkomen. Ik heb tot op heden rust en eendracht gepredikt en tot op heden voor Christus gezwoegd. En het einde van mijn leven naakt; ik laat mijn werk niet in de steek en verspeel mijn krans niet. Deze praatjesmakers, schandvlekken van hun orde, laat ik aan Christus ter beoordeling over ofschoon zij zichzelf meer schade toebrengen dan mij, zozeer raakt het volk overal van hen vervreemd.

Op het moment geef ik het hele werk van Augustinus uit, verbeterd en van noten voorzien.[12.] Als dat achter de rug is, zal ik duidelijk maken hoezeer ik een hekel heb aan dwarsliggers en hoezeer ik van harte de stoel van Rome steun, ook al heeft deze de steun van een wormpje als ik niet nodig. Deze zal nog meer steun ontvangen van ieder fatsoenlijk mens, als de paus met oprecht gemoed de glorie van Christus begunstigt. Want de plaatsbekleder van Christus behoort niet met andere opschik te schitteren dan waarmee Christus zelf geschitterd heeft. Uw brief kreeg ik met een verbroken zegel, let dus goed op wat u schrijft. Komende winter zult u mij in Rome zien, aangenomen dat ik het leven nog heb en mijn gezondheid het toelaat. Het ga u goed, voortreffelijke beschermheer. Doe een goed woordje voor me bij de eerwaarde heer van Worcester.[13.] Leuven, 13 september 1520

12. Deze editie van Augustinus zou pas in 1528-1529 verschijnen.
13. Silvestro Gigli.

1145 *Van Frans van Cranevelt*
Brugge, 19 september 1520

Frans van Cranevelt groet zijn vriend Erasmus

Ik kan niet nalaten u, in ieder opzicht zeergeleerde heer, te bedanken, al is het dan in de vorm van een nogal stuntelige brief, voor de gunst die u mij onlangs hebt bewezen en die beslist altijd in mijn herinnering zal blijven. Ik stel dat op zo'n hoge prijs dat ik me dat zelfs voor alle rijkdommen van Croesus niet wil laten ontfutselen. Welke gunst dan wel, vraagt u? Dat u mij hebt meegenomen naar uw, ja, nu zelfs onze, zeer innemende vriend More.[1.] Na uw vertrek ben ik nog vaak bij hem geweest, op zijn uitnodiging natuurlijk. Het is niet zozeer zijn tafel, nog rijkelijker voorzien dan de Siciliaanse,[2.] die ik zo waardeer als wel zijn geleerdheid, vriendelijkheid en gastvrijheid. Ik kom er daarom rond voor uit dat ik u zeer erkentelijk ben en ik wil u mijn dankbaarheid graag laten blijken. Verder vind ik het buitengewoon pijnlijk dat ik u, toen u in Brugge was, zo zelden heb opgezocht. Ik had het druk met allerlei triviale bezigheden en zo is die kans om veel en tegelijk iets goeds op te steken aan mijn handen ontglipt; ik heb er zelfs niet van geproefd. Ik weet wel wat u vertelde over de Vlaamse manieren,[3.] maar ben er alstublieft van overtuigd dat ik u met hart en ziel ben toegedaan en door uitgerekend die manieren niet ben aangestoken.

Bij zijn vertrek schonk More aan mijn vrouw een gouden ring met in het Engels daarin gegraveerd: wil goed, al goed. Aan mij gaf hij antieke munten, een gouden en een zilveren, een met de afbeelding van Tiberius en de andere met die van de vergoddelijkte Augustus. Ik wilde dat u dit wist, omdat ik altijd aan wie het maar weten wil, zal blijven vertellen dat ik ook u hiervoor dankbaar moet zijn. Het ga u goed en als ik u ergens mee van dienst kan zijn, vraag mij dat dan. Brugge, 19 september

Onze vriend Fevijn maakt het goed en wil graag dat ik u bij deze uit zijn naam de groeten doe. In het jaar duizend vijfhonderd en twintig

1. Zie brief 1129, noot 1. Thomas More was in Brugge als lid van een handelsdelegatie.
2. *Adagia* 1168.
3. In brief 412 zegt Erasmus dat de Vlamingen laks zijn als het om de letteren gaat.

1146 *Aan Johannes Alexander Brassicanus*
Antwerpen, 26 september 1520

Desiderius Erasmus van Rotterdam groet zijn jonge vriend, de zeer geleerde Johannes Alexander Brassicanus

Beste Brassicanus, ik feliciteer je ermee dat je nog in de bloei van je jonge jaren al zoveel lof hebt mogen oogsten met je talenten voor retorica en poëtica als weinig ouderen te beurt is gevallen. Ik feliciteer de tijd waarin wij leven omdat zij laat zien dat er in bijna alle landstreken veel van jouws gelijken zijn. Jouw geleerdheid heeft echter een bijzondere glans doordat keizer Maximiliaan je talenten met een lauwerkrans heeft geëerd. De keizer kent deze eer nooit in het wilde weg toe maar slechts na uiterst zorgvuldige selectie én de krans is niet te koop. Hij reikte de krans zelfs nooit aan iemand uit zonder hem een geschenk te geven. Als nu toch eens onze bisschoppen op religieus gebied het voorbeeld dat hij op wereldlijk gebied liet zien, navolgden! Ook al is alles wat met de edele wetenschap te maken heeft, eerbiedwaardig, toch zal de schitterende erekrans, die jij je waardig zult blijven betonen met uiterst geleerde geschriften, nooit verwelken.

Wat het feit betreft dat je Erasmus met al die lofprijzingen eert, of liever overstelpt, je zou er beter aan doen een geslaagder onderwerp voor je welsprekendheid te zoeken. Je schrijft dat je een volbloed erasmiaan bent. Blijf toch vooral steeds goed bezien of je dan wel het juiste voorbeeld hebt gekozen. Bij Erasmus is wellicht iets te vinden wat iemand zou kunnen navolgen, maar wie hem in alles probeert na te volgen, zou daar volgens mij niet verstandig aan doen. Zeker deze generatie zal een volmaakter voorbeeld opleveren, als je ziet hoe overal ‘tal van leerlingen die hun leraren de loef afsteken’[1] opduiken.

Hoe het anderen die als eersten bij ons tegen de drommen barbaren hebben gevochten, te moede is, weet ik niet. Ik voor mij ben zonder meer blij dat ik op deze wijze overvleugeld word en nog meer verheug ik mij werkelijk hierover dat, terwijl in Italië in de begintijd bijna niemand onderricht in de schone letteren gaf zonder daarbij de luister van zijn talent te besmeuren met opvallende karaktergebreken, er nu bijna geen mensen zijn van een onbesprokener en godvruchtiger karakter dan de liefhebbers van de meer beschaafde Muzen.

Het ga je goed, zeer geleerde Brassicanus. Antwerpen, 26 september 1520

1. Versregel van een onbekende auteur, geciteerd door Cicero, *Epistulae ad familiares* 9, 7, 2; vgl. *Adagia* 2423.

1147 *Aan Petrus Manius*
Leuven, 1 oktober 1520

Erasmus van Rotterdam groet Petrus Manius van de orde van de dominicanen

Om meer dan één reden, geachte heer, was ik blij met uw brief, maar door allerlei toevalligheden heb ik hem nu eens uit het oog verloren, dan weer teruggevonden en zo kon het gebeuren dat ik hem nog steeds niet heb beantwoord. Eerst, toen hij bij mij bezorgd werd, was er ternauwernood tijd om hem zelfs maar te lezen; later, toen ik wat tijd had gekregen, ging hij dusdanig onder de stapels met brieven schuil dat hij ondanks enige maanden langdurig en vaak zoeken onvindbaar bleek. Ten slotte is hij, niet bij het zoeken maar spontaan, tevoorschijn gekomen en is hij, zoals Ovidius dat zegt, zonder teruggevonden te zijn weer terug.[1] Ik heb hem weer apart gelegd voor het eerste vrije moment dat zich zou voordoen. Opnieuw raakte hij zoek en ik kan niet eens raden hoe dat gekomen is. Om te voorkomen dat u mij ervan verdenkt dat uw brief mij maar matig welkom was of dat ik zo gemelijk ben dat ik er een hekel aan heb een brief van wel een onbekende, maar - naar ik heb begrepen - een fatsoenlijke en belezen onbekende te beantwoorden, zal ik uit mijn herinnering putten wat ik anders uit uw brief gehaald zou hebben.

Eerst vertelde u, als mijn herinnering juist is, met hoeveel enthousiasme, met hoeveel applaus en met hoeveel gelukwensen van heel de bevolking, maar vooral van de meer ontwikkelden, Maarten van Dorp bij gelegenheid van zijn openbare rede[2] werd begroet, en probeerde u een deel van die lofspraak naar mij over te hevelen alsof hij tot op zekere hoogte aan mijn werken te danken had dat hij de man geworden is die hij is. Dan vertelde u dat er bij u nogal wat mensen waren die mijn werken met het grootste enthousiasme omhelsden, maar dat er anderzijds enkelen waren die een even grote afkeer hadden van Erasmus zelf en van Erasmus' boeken. Zelf had u ook eens tot deze groep behoord, voordat u iets van mij las, maar door het bestuderen en overdenken van mijn boeken was u zo'n ander mens geworden dat u aan niemands geschriften evenveel genoegen beleeft en nu buitengewoon gesteld bent op die voordien door u vermaledijde Erasmus. Hierna doet u

1. Vgl. Ovidius, *Metamorfosen* 1, 654.
2. Misschien de niet bewaard gebleven redevoering ‘De vita Christo Domino instituenda’, gehouden in het najaar van 1519 voor het Hof van Holland in Den Haag.

mij, alsof u met mij al op min of meer vertrouwelijke voet geraakt was, een tweetal verzoeken. Om te beginnen vraagt u mij geen Grieks in mijn teksten te gebruiken om te voorkomen dat een lezer die geen Grieks kent, afhaakt, en verder om niet toe te laten dat Frankrijk mij voor zich opeist, maar er eerlijk voor uit te komen dat Batavië tot Duitsland behoort, vanzelfsprekend om zo te voorkomen dat zo'n belangrijke eer aan Duitsland wordt ontfutseld.[3.]

Om hierop in het kort en in de omgekeerde volgorde te antwoorden, het lijkt mij in de eerste plaats dat het er niet veel toe doet wie in welk oord is geboren en ik vind het loze opschepperij als een stad of volk er zich op laat voorstaan een bepaalde persoon te hebben voortgebracht die het dankzij zijn eigen studieuze ijver, zonder hulp van zijn geboorteland, tot aanzien en roem heeft gebracht. Meer reden om zich op de borst te kloppen dan de plaats van zijn geboorte heeft de plaats die hem tot een groot man heeft gemaakt. En dan spreek ik nog alsof ik over iets beschik waar mijn geboorteland trots op zou kunnen zijn. Ik vind het al voldoende als het zich niet voor mij schaamt, alhoewel de grote Peripateticus[4.] zulke roem niet helemaal afkeurt als deze een aansporing vormt om te wedijveren in wat deugdzaam is. Als dat op mij van toepassing zou zijn, zou ik wensen dat niet alleen van weerskanten zowel Frankrijk als Duitsland mij voor zich opeiste, maar dat iedere afzonderlijke streek en stad erom vocht Erasmus aan zich te verbinden. Dat zou dan een nuttige vergissing zijn omdat zij talrijken zou aansporen tot wat deugdzaam is. Of ik een Bataaf ben, weet ik niet zo zeker. Dat ik een Hollander ben, kan ik niet ontkennen; ik ben in dat deel geboren dat, als we de kaarten van de aardrijkskundigen mogen geloven, zich meer in de richting van Frankrijk uitstrekt dan in die van Duitsland, alhoewel er geen twijfel over mogelijk is dat heel dat gebied aan Frankrijk én aan Duitsland grenst.

Nu het punt dat ik soms in mijn teksten wat Grieks gebruik; dat doe ik niet slechts naar het voorbeeld van bijna alle geleerden, of je nu de antieke of de moderne erop nazoekt, maar naar mijn mening ook veel zuiniger dan de rest en in ieder geval nooit zonder reden. Er zijn bepaalde dingen die, wanneer ze niet in het Grieks worden gezegd, het gewicht van de nadruk, het grappige van een woordspeling of de charme van een stijlfiguur verliezen. Er

3. Kort voordat Erasmus deze brief schreef, had Gerard Geldenhouwer met zijn *Lucubratiuncula de Batavorum insula* (Antwerpen, 1520) een bijdrage geleverd aan de discussie over de vraag welk gebied in de oudheid werd bevolkt door de Bataven. Erasmus had Geldenhouwer nog onlangs ontmoet (zie brief 1141).
4. Aristoteles, *Rhetorica* 2, 10.

zijn zo nu en dan zelfs dingen waarvan ik niet wil dat iedereen die meteen begrijpt. En misschien is het wel goed hier en daar met wat Grieks te strooien. Des te meer wordt iedereen dan gedwongen zich ook aan de studie van die in menig opzicht onmisbare taal te zetten. Want als u het op zijn plaats vindt dat ik het Grieks totaal achterwege laat omdat er mensen zijn die mij anders niet begrijpen, gaat u mij in één moeite door verbieden om in het Latijn te schrijven, omdat er tal van mensen zijn die geen Latijn kennen. Maar toch ontken ik niet dat er omstandigheden zijn waarin de naastenliefde zich neerbuigt om bij het bevattingsvermogen van de eenvoudige man te komen, maar het is nu het moment niet om uit te werken hoever men aan hen moet toegeven. Zij behoren zich altijd in te spannen om verder te komen.

Verder, dat er nogal wat mensen zijn die fel tegen mij en mijn streven zijn gekant, is iets wat ik, zelfs als u dat niet had geschreven, toch van alle kanten dagelijks hoor. Want niet alleen in uw omgeving, maar op veel plaatsen, in bijna alle steden en zelfs hier in Leuven gaan uw medebroeders en hun bondgenoten, de karmelieten, tegenover de onontwikkelde menigte zo stompzinnig tegen de verheven letteren tekeer en soms ook tegen mijn goede naam dat ik me werkelijk schaam u te vertellen wat zij zonder zich te schamen dan zeggen. Nu zou ik dit nog wel op het conto van de stompzinnigheid van een paar enkelingen willen schrijven, als ze niet zo verspreid actief waren dat het er alle schijn van heeft dat ze volgens een vooropgezet plan werken, en dermate ongestraft dat er waarschijnlijk met instemming van vroedschap en volk[5.] wordt gehandeld. Want als zij zich niet generen zulke geesteloze kletspraat uit te braken en zulke ongefundeerde en gruwelijke verwijten in hun preken over de leer van het evangelie, wat denk je dan dat zij eruit flappen tegen onwijze vrouwspersonen, tegen seniele oudjes, tegen bijgelovige leken en tegen het argeloze jonge volkje, bij wie hun gezag zwaar weegt en als een godsspraak geldt? En was het nu maar zo, beste Peter, dat het iedereen zo zou vergaan zoals het u, naar u mij schrijft, vergaan is. Dat zou niet zozeer voor mij privé van belang zijn als wel meer in het algemeen voor uw orde. Zulke schreeuwlelijken brengen de goodwill van uw orde ernstige schade toe. En dan heb ik het er nog niet eens over dat zij ook het volk aansteken met verterende lasterzucht, dodelijker dan iedere andere besmettelijke ziekte, en aan het gezag van het gewijde woord afbreuk doen.

Het is mooi dat u, naar u mij schrijft, nu overtuigd, gewonnen en veranderd bent. Maar wat aardig gedroeg u zich toch jegens mij, die me van geen kwaad bewust ben, toen u mijn goede naam belaagde door, naar zich laat

5. Het Latijn heeft ‘patrum plebisque consensu’, vgl. Livius, *Ab urbe condita* 6, 42, 8 (einde van een hexameter!).

raden, terecht of ten onrechte van alles over mij te zeggen. Zij die zich openlijk bekennen tot de volmaakte godsdienst, moeten zich des te meer wachten voor venijnig taalgebruik, omdat het buitengewoon gemakkelijk is op die manier schade aan te richten, maar ook buitengewoon moeilijk om deze te herstellen. En toch zien wij geregeld dat wie menen dat het een zonde is vlees te eten of zijn singel wat anders te knopen, de uiterst misdadige kwaal als een spel beschouwen. Er zijn hier twee medebroeders van u, een godgeleerde, de ander kandidaat in de godgeleerdheid,[6.] op wie ik - als ik dat zou willen - niet beter wraak zou kunnen nemen dan door aan het papier toe te vertrouwen wat deze buitengewoon met zichzelf ingenomen heren dag in, dag uit staan te roepen om aan mijn goede naam en mijn wetenschappelijke arbeid, waarvan zij absoluut geen benul hebben, afbreuk te doen. Er is ook nog een karmeliet,[7.] een uitblinker onder de godgeleerden, die zich nooit voor zichzelf geneert ofschoon hij ziet dat iedereen hem dagelijks uitlacht. Ik steun dan nu wel de faam van Dorp, aan wie ik op grond van zijn uitmuntende gaven van intelligentie, wetenschap en welsprekendheid zelfs geen hekel kon hebben toen hij door verkeerde leidsmannen tegen mij werd opgezet,[8.] maar ik zie niet waarom hij mij daarvoor zou moeten prijzen behalve dan misschien omdat ik hem als jongeman heel vroeger heb aangespoord zich aan de studie van de schone letteren te wijden en hem met mijn publicaties tot diens wetenschappelijke arbeid heb geïnspireerd of wellicht daarbij heb geholpen. Ik moet me al erg vergissen of hem gaat lukken wat ik met minder geluk geprobeerd heb. Het ga u goed. Wees in uw gebeden mijn voorspraak bij Christus. Leuven, 1 oktober 1520

6. Waarschijnlijk Laurens Laurensen. De andere dominicaan zou Vincentius Theoderici of de prior in Leuven (vgl. brief 1164, noot 2) kunnen zijn.
7. Nicolaas Baechem.
8. Zie brief 304.

1148 *Aan Konrad Frick en Lorenz Effinger*
Leuven, 1 oktober [1520]

Erasmus van Rotterdam groet de eerwaarde vaders Konrad, abt van het klooster Schuttern, en Lorenz, abt van het klooster Ettenheim, in de Breisgau

Het is niets nieuws voor onze Zasius[1] wanneer hij, door overal op zo'n manier de lof van Erasmus te zingen dat hij van een vlieg meer dan een olifant maakt,[2] niet alleen u, doch ook veel andere mensen iets op de mouw speldt; maar zijn grenzeloze sympathie heeft dat eerst hemzelf op de mouw gespeld. Hij weet trouwens absoluut niet wat in deze mijn positie is. Als er iemand is die liever niet in hofkringen verkeert, dan is het Erasmus wel. Ook kun je daar alleen invloed uitoefenen, als je geregeld je rol in dat stuk meespeelt en daarbij door je eigen koor van aanhangers wordt ondersteund. Ik breng het niet op om bij de verschillende groepen te lobbyen, evenmin om mezelf op te dringen of een ander met de ellebogen eruit te werken en u beiden weet heus wel hoe het aan het keizerlijk hof eraan toegaat, een monster met ontelbare koppen, zelfs zo dat ik, als ik iets van een kwestie zou hebben, er de voorkeur aan geef mijn verlies te nemen en mijn rustig bestaan liever veilig te stellen dan daar achteraan te gaan.

Weliswaar ben ik in de raad van de keizer opgenomen, maar dan wel op zo'n manier dat ik zelfs niet kom als ik gevraagd ben, laat staan dat ik me opdring. Niettemin had ik er geen bezwaar tegen mij naar vermogen in te zetten voor uw zaak als de gelegenheid daartoe zich zou voordoen, hoewel het ook zonder mijn hulp daarmee zeker goed zal aflopen. Uw uiterst rechtvaardige zaak is immers in handen van een uiterst rechtvaardige vorst. Karel heeft namelijk naast andere voortreffelijke gaven deze eigenschap die bij uitstek past bij zijn gezag, dat hij krachtig vasthoudt aan wat rechtvaardig en billijk is, en weliswaar misleid, maar niet omgekocht kan worden. Des te groter is mijn vertrouwen dat dit zal gebeuren, omdat, zoals u schrijft, zijn goedgunstigheid u reeds in bescherming heeft genomen tegen het gewelddadige optreden van degene die u last bezorgt.[3] Het ga u goed, geëerde en achtenswaardige vaders.

Leuven, 1 oktober [1519]

1. Zie brief 1120, waarop deze brief het antwoord is.
2. *Adagia* 869.
3. Gangolf I von Geroldseck.

1149 *Aan Jakob Villinger*
Leuven, 3 oktober 1520

Erasmus van Rotterdam groet de zeer beroemde heer Jakob Villinger, schatbewaarder van de Roomse en Spaanse koning

Dat ik, die u slechts van naam bekend ben, me per brief tot u, ongeëvenaarde heer, richt, moet u niet toeschrijven aan vrijpostigheid van mij, maar aan uw beminnelijkheid, waarover iedereen lovend spreekt. Maar als u me niet vrijspreekt van een verwijt van vrijpostigheid, zult u zeker milder over mij oordelen als u bedenkt dat deze onbetamelijkheid haar oorsprong vond in vriendelijkheid. Want dat ik dit durfde, heeft het verzoek of, beter gezegd, hebben de verdiensten van brenger dezes, de heer Johann Faber, van mij gedaan gekregen. Omdat ik bij hem zoveel voortreffelijke gaven vaststelde: een ongewoon degelijke levenswandel, een bepaald niet alledaagse geleerdheid, een scherpzinnig oordeel en een ongelooflijke getrouwheid en vriendelijkheid, meende ik de gunst van Uwe Hoogheid te zullen verwerven door te zorgen dat u deze man leert kennen, of als u hem al kent, beter leert kennen. U immers, met uw uitzonderlijke rechtschapenheid en loyaliteit aan uw vorst, bent gewoon om hen royaal in uw gunsten te laten delen, van wie u begrijpt dat zij met hun deugden de monarchieën tegelijkertijd tot sieraad en tot stut zijn. Reken tot hen op mijn gezag beslist deze Johann Faber - als ik dan al iets over hem zeg, een zeldzaam sieraad van zijn orde -, die óók zonder mijn hulp dankzij zijn gaven bij u ruimschoots zijn eigen aanbeveling zal vormen zodra u hem van meer nabij hebt leren kennen. Wat mijzelf betreft, weet ik niet wat ik u zou kunnen toezeggen, in ieder geval zeg ik u mijn gezindheid toe en mijn genegenheid en trouw, voor het geval u in enige kwestie de dienstwilligheid van Erasmus jegens u zult willen beproeven. Het ga u goed. Leuven, 3 oktober 1520

1150 *Aan Mercurino Gattinara*
Leuven, 4 oktober 1520

Erasmus van Rotterdam groet de wijdvermaarde heer Mercurino Gattinara, grootkanselier van Karel, Rooms-koning en koning van Spanje

Grootmoedige heer, in enkele vertrouwelijke gesprekken heb ik brenger dezes, de heer Johann Faber, leren kennen als iemand begiftigd met veel gaven, een totaal ongeveinsde godsdienstigheid, een uitstekend oordeel en verstand en een gedegen geleerdheid. Dit maakte hem bijzonder geliefd bij keizer Maximiliaan, een eerlijk begunstiger, maar ook kritisch beoordelaar van elk soort verdiensten. Dan is het, zou ik vinden, wel op zijn plaats dat, zoals onze vorst Karel zijn grootvader als keizer opvolgt, hij zich ook de grootvaderlijke deugden uit diens nalatenschap eigen maakt. Overigens is het het-

geen hij wil niet alleen bij uitstek billijk, maar ook uiterst eenvoudig, namelijk dat hij eenzelfde ambt als hij onder keizer Maximiliaan bekleedde, onder Karel behoudt.[1] Dat dit gebeurt, is naar mijn mening dienstig voor het algemeen belang van het christendom en tegelijk van het aanzien van het Heilige Rijk. Wat dit inhoudt, kunt u beter van hemzelf vernemen.

Ik ben me ervan bewust dat ik Uwe Hoogheid persoonlijk niet vaak heb getroffen, maar mijn vertrouwen in u ontleen ik deels hieraan dat van u bekend is dat u openstaat voor alle goede initiatieven en deels hieraan dat ik erop reken dat u, die wij kennen als opvolger van de voortreffelijke Jean le Sauvage, in alles waar je eer mee inlegt gelijkwaardig of zelfs superieur aan deze, hem nu ook in dit opzicht aldus navolgt dat u Erasmus helpt, iemand die in dit leven niets anders doet dan met zijn wetenschappelijke arbeid de glorie van Christus en de schone letteren bevorderen. Als ik hetzij voor u, hetzij voor Zijne Majesteit de keizer, in enig opzicht iets nuttigs kan doen of iets waarmee je eer inlegt, zal ik me daar niet aan onttrekken, aangenomen dat het binnen mijn vermogen ligt. Het ga u goed, in ieder opzicht voortreffelijke heer. Ik houd me graag ten zeerste bij u aanbevolen. Leuven, 4 oktober 1520

1151 *Aan Érard de la Marck*
Leuven, 8 oktober 1520

Erasmus van Rotterdam groet de hooggeachte prins-bisschop van Luik

Hartelijk gegroet, hooggeachte bisschop. Brenger dezes, Johann Faber, vermaard theoloog van de dominicaner orde, wil graag bij Uwe Hoogheid worden aanbevolen en naar mijn mening verdient hij dat. Keizer Maximiliaan was bijzonder op hem gesteld vanwege de uitzonderlijke bekwaamheden waarmee is hij begiftigd. Met zijn geleerdheid loopt hij niet te koop, hij is snel en soepel van begrip, is bijzonder goed van de tongriem gesneden, heeft een aangenaam en open karakter en is, naar ik meen, volstrekt eerlijk. Hij geniet de gunst van veel Duitse vorsten. Toch zijn er die hem niet mogen; uitmuntendheid gaat nu eenmaal altijd gepaard met naijver. Hij heeft een zeer hoge dunk van Uwe Hoogheid en denkt dat ik bij u nogal wat invloed heb. Als ik enige invloed bij u heb, dan is dat enkel en alleen ingevolge uw vriendelijkheid en niet mijn verdienste. Ik hoop echter dat zijn deugden gedaan krijgen wat hij wil, ook al zou mijn brief dat niet gedaan krijgen.

1. Faber was raadsheer en biechtvader van Maximiliaan.

Van mijn vorst ontving ik het jaargeld zonder dat ik daar om had gevraagd, maar des te dierbaarder is mij daarom die gave van de voortreffelijke vorst en des te meer sta ik bij u en uws gelijken in het krijt. Ik ben blij dat de grenzeloze brutaliteit van bepaalde heren binnen de perken wordt gehouden, maar ik vrees wel dat dit succes de verklaarde vijanden van de schone letteren aanspoort de betere studies te onderdrukken, om nog te zwijgen van de leer van het evangelie. Het moge Uwe Hoogheid goed gaan. Leuven, 8 oktober 1520

1152 *Aan Albrecht van Brandenburg*
Leuven, 8 oktober 1520

Erasmus van Rotterdam aan de zeer eerwaarde kardinaal van Mainz

Hartelijk gegroet, zeer eerwaarde heer en zeer illustere vorst. Ik wilde niets liever dan naar u toe snellen en mij in uw armen werpen, maar een paar onbelangrijke zaken hielden mij nog vast. Maar als het weer hierna beter wordt, ben ik binnenkort in Keulen. Ik betreur het dat de brief over Luther die ik Uwe Hoogwaardigheid schreef, gepubliceerd is.[1] Ik had die beslist met de beste bedoelingen geschreven, maar ik schreef die niet om hem te laten publiceren. Van mij heeft ook niemand een kopie gehad. Ik had hem bijgesloten in een verzegelde brief aan Hutten, met het verzoek hem, als hem dat dienstig voorkwam, op een geschikt moment te overhandigen en anders achter te houden of te vernietigen. Ik begrijp daarom des te minder met welke bedoeling hij werd gepubliceerd en ook nog eens niet aan u werd overhandigd. Als dit een toevalligheid was, dan was het een uiterst ongelukkig toeval; als het woordbreuk was, dan was die erger dan de Punische.[2]

Ik hoop nu maar dat deze Johann Faber van de dominicaner orde evenveel bij Uwe Hoogheid werd aanbevolen als zijn uitzonderlijke gaven verdienen! Hij is snel en trefzeker van begrip, heeft een afgewogen oordeel en is van een degelijke geleerdheid waarmee hij niet te koop loopt, hij is een uiterst begaafd spreker en heeft een aangenaam en open karakter.

Ik merk dat de dwingelandij van bepaalde lieden al te veel veld wint. Mij schiet niets anders te binnen dan te bidden dat heel de kwestie strekt tot meerdere eer van Christus, ongeacht waarop het voor ons uitloopt. Het ga u goed, mijn pronkjuweel. Leuven, 8 oktober 1520

1. Brief 1033.
2. *Adagia* 728.

Erasmus van Rotterdam, uwe eerwaardigheid zeer toegedaan
Aan de zeer eerwaarde kardinaal en de hoogverheven vorst van Mainz enz.

1153 *Aan Godschalk Rosemondt*
Leuven, 18 oktober 1520

Erasmus van Rotterdam groet de vermaarde godgeleerde Godschalk Rosemondt, rector van de Leuvense universiteit

Ik denk niet dat het nodig is dat ik u aan uw plicht herinner. Het is uw taak dat u ervoor zorgt dat uzelf niemand benadeelt, maar ook dat niemand de kans krijgt een ander onrecht te doen. Dat Nicolaas Van Egmond, hetzij in opdracht van u, hetzij op gezag van de pauselijke bul[1] Luther fel bestrijdt, is, vind ik, iets wat mij totaal niet aangaat. Maar dat hij buiten iedere opdracht en buiten de bedoeling van de paus om, die zelfs hen voor zich wil winnen die tot nu toe aan de kant van Luther stonden en al helemaal niet wil dat een willekeurige buitenstaander erbij betrokken wordt, mij bijna meer bestrijdt, valselijk en zonder dat ik het verdien, daarvan vind ik dat uw gezag én uw rechtschapenheid met zich brengen dat u hem van zulke onbesuisde taal weerhoudt. Vooral omdat het een buitengewoon slecht voorbeeld is en het de godgeleerde faculteit en deze uiterst illustere universiteit naar mijn mening in hoge mate ontsiert, tenzij u die functie misschien niet vervult omwille van het algemeen belang van deze universiteit, maar omwille van de gevoelens van een kleine minderheid. Maar dat is het gedrag van een knecht, niet van een bestuurder.

Toen hij op het feest van de heilige Dionysius[2] in de kerk van de heilige Petrus, tijdens een voor iedereen toegankelijke dienst, nadat hij begonnen was over de naastenliefde te preken, zijn preek plotseling en in strijd met alle voorschriften tegen mij had gericht (ik was daar namelijk toevallig binnengelopen), zei hij recht in mijn gezicht, behalve een groot aantal andere dingen, dat ik Luther ten zeerste had geholpen. Toch had ik van het begin af ononderbroken verklaard, wat ook een feit was, dat ik met Luther niet anders van doen had dan wat iedere christen met ongeacht wie van diezelfde overtuiging van doen heeft. Ik beken mij tot de leer van het evangelie en van de apostelen. Verder heb ik van geen enkele sterveling zo'n hoge dunk dat ik

1. De bul ‘Exsurge Domine’, zie brief 1141, noot 7.
2. 9 oktober.

zijn leerstellingen over de gehele linie toegedaan zou willen zijn. Laat staan dat ik het voor mijn verantwoording nam de zaak te verdedigen van iemand wiens boeken ik niet had gelezen terwijl bovendien nog viel te bezien wat hij later nog zou gaan schrijven. Omdat ik dit in de van mij verschenen boeken ook publiekelijk had verklaard, kon het niemand zijn ontgaan. Door wat ik ervan had kunnen proeven en meer door het ruiken aan, dan het lezen van een paar bladzijden van Luther heb ik waardering gekregen voor bepaalde gaven van hem. Daaruit leidde ik af dat hij voor Christus een voortreffelijk werktuig kon zijn, als hij zijn gaven tot diens glorie zou willen benutten. Daar allerwegen over hem tal van gruwelijke dingen werden rondgebazuind, waarvan sommige zelfs apert onjuist waren, had het mijn voorkeur dat hij, als hij dan niet rechtzinnig was, werd terechtgewezen in plaats van te gronde gericht. Als dat betekent dat ik Luther begunstig, kom ik er eerlijk voor uit dat ik hem ook nu nog begunstig; op die manier begunstigt, naar mijn mening, ook de paus van Rome hem en ook u, zonder uitzondering, als u tenminste waarlijk godgeleerden bent, wat zeg ik: als u christenen bent. Want de paus geeft hem een nogal ruim bemeten termijn om zich te bedenken.[3.] Maar wanneer het kerkvolk 'begunstigen' hoort, denkt het natuurlijk dat ik het met hem eens ben op punten waarop anderen hem veroordelen.

Hij ging verder met wat nog schaamtelozer was: ik zou Luther niet alleen begunstigen, maar diens onderneming ook geweldig in bescherming nemen en de gek hebben gestoken met hemzelf, een natuurlijk buitengewoon gewichtig heerschap. In mijn brief aan de kardinaal van Mainz[4.] had ik immers een bepaalde karmeliet ter sprake gebracht die wat Luther had geschreven: dat het niet nodig was tegenover de priester in de biecht alle doodzonden te belijden maar uitsluitend de manifeste, aan het volk aldus zou hebben uitgelegd alsof Luther had verkondigd dat je in de biecht ernstige misdragingen mocht verzwijgen. Met 'manifeste' doelde Luther echter vanzelfsprekend niet op misdragingen die van algemene bekendheid waren, maar die voor degene die ze had begaan, ontwijfelbaar als zodanig vaststonden, zoals bijvoorbeeld doodslag, overspel, diefstal en - wat vandaag de dag geen zonde meer is - venijnige naijver. Ik had dat bepaald niet zelf verzonnen, maar was het te weten gekomen via een vooraanstaand lid van uw faculteit.[5.] Diens naam zal ik u, wanneer dat nodig blijkt, wel vertellen. Zij bevestigen ook nu nog dat wat ik toen schreef, maar al te waar is.

Verdedigt iemand soms Luther als hij zegt dat een passage verkeerd is be-

3. De bul 'Exsurge Domine' (zie boven, noot 1) gaf Luther zestig dagen om tot inkeer te komen.
4. Brief 1033 aan Albrecht van Brandenburg (p. 122).
5. Misschien Maarten van Dorp; vgl. brief 1162.

grepen? Als het weerleggen van Luther een godvruchtige zaak is, dan is het begrijpen van hem uiteraard een noodzaak. Ik ben me bewust van mijn middelmatigheid, beter gezegd van mijn tekortkomingen. Ik verbeeld me niet dat ik over zoveel kennis beschik dat ik over het geloof van iemand anders een oordeel kan vellen en ik schrijf me ook niet zoveel gezag toe dat ik dat zou willen. Ook ontbreekt me de nodige tijd om de werken van Luther te bestuderen. En zo gek dat ik in een dusdanig netelige kwestie een goed- of afkeurend oordeel zou willen uitspreken zonder al diens boeken - zoals men wel zegt: van hoofd tot hiel[6.] - zorgvuldig te hebben gelezen en herlezen, ben ik ook niet. Een overijld oordeel is nooit goed, maar in het bijzonder wanneer het tot iemands ondergang leidt. Ten slotte ben ik ook niet zo dom om me uit eigen beweging in te laten met zo'n netelige zaak, waar je voor de rest van je leven je oren naar moet laten hangen terwijl je ook rustig kunt blijven toekijken. En toch bood ik aan mijn pen voor u te hanteren, indien u mij slechts goede argumenten zoudt aanleveren. Alhoewel deze kwestie niet zozeer behoefte heeft aan een pen als wel aan inzicht, aan de grootst mogelijke deskundigheid inzake de Heilige Schrift en, in het algemeen, een instelling vrij van alle menselijke zwakten.

Gegeven deze toedracht, begrijpt u wel hoe onbeheerst Egmond handelde door meer over mij te spreken dan over Luther. En dit was nog niet genoeg. Toen hij een paar leerstellingen opnoemde die in de bul waren veroordeeld en bij de stelling over de biecht was gekomen, ging hij plotseling buiten zijn boekje, zoals het gezegde luidt,[7.] en zei: ‘Er wordt wel beweerd dat deze biecht niet door Christus is ingesteld, maar door kerkvaders. Dit is,’ zei hij, ‘onjuist,’ waarmee hij natuurlijk op mij wees omdat ik in mijn verweerschrift tegen Lee[8.] uiteenzet dat deze wijze van biechten een instelling van mensen is, en ik zet dat daar zo uiteen dat Egmond, hoewel ik geen enkele definitie formuleer, dat niet zal kunnen weerleggen. Nadat hij daarop in de meest afschuwelijke bewoordingen de dwalingen van Luther overdreven had voorgesteld, vatte hij de onderbroken opmerkingen over mij weer op en zei: ‘Luther verviel tot deze wonderlijke dwalingen omdat hij een hang had naar nieuwigheden.’ En nadat hij over wat oud en wat nieuw was had staan kletsen tot menigeen er niet goed van werd, zei hij: ‘Blijft bij het oude, loopt weg van het nieuwe, blijft bij het oude Evangelie,’ waarmee hij nogal duidelijk mijn Nieuwe Testament te kijk zette alsof ik metterdaad voor een nieuw

6. *Adagia* 137.
7. *Adagia* 1110 (‘Extra oleas’, letterlijk: buiten de olijfbomen, namelijk langs de renbaan).
8. De kritiek van Lee betrof Erasmus' aantekening bij Handelingen 19:18.

Evangelie had gezorgd in plaats van dat ik eerder het oude zowel had gezuiverd als verduidelijkt. Kortom, de voortreffelijke man en steunpilaar van onze godsdienst raakte bij dit alles dermate verhit dat heel zijn gezicht getuigde van zijn inwendige woede. En hij zou zijn dolzinnig gedrag niet hebben beëindigd als hij niet had bemerkt dat er links en rechts mensen aan het lachen waren, onrustig werden of met elkaar fluisterden.

Was dit geen fraai stukje toneel, waard om door zo'n toneelspeler in zijn stralend wit habijt[9.] in dit heiligdom voor een publiek van geleerden te worden opgevoerd? Hiermee niet tevreden hield hij de volgende zondag, terwijl ik naar Antwerpen was, nog eens praktisch dezelfde preek met daarbij een aardige toegift. Hij zei: 'En ook die lui zullen nog eens op de brandstapel terechtkomen, als zij niet ophouden.' Ik heb het nu maar niet over wat voor onzin hij in zijn colleges theologie en in zijn gewone en openbare colleges aan het adres van Lefèvre en mij verkocht. Je zou niet zeggen dat je dan een theoloog hoorde die van de kansel sprak, maar een dronkenman op een kar.[10.] Met uw scherp inzicht hebt u meteen door hoe onbeheerst deze uitlatingen zijn, zelfs indien ik met Luther had gesympathiseerd omdat het in ieder geval toegestaan was met hem te sympathiseren toen in zijn zaak nog geen beslissing was gevallen. Maar de werkelijkheid is dat niemand mij ook maar één leerstelling van Luther in bescherming heeft horen nemen, zelfs niet wanneer er werd gedronken, terwijl er geen gebrek was aan vooraanstaande godgeleerden die er niet voor terugdeinsden te beweren dat alles wat je bij Luther vond wel met behulp van goed bevonden auteurs kon worden verdedigd.

Maar die lui loopt de gal over door twee brieven; een schreef ik aan Luther zelf, de andere aan de eerwaarde kardinaal van Mainz.[11.] Maar nu vraag ik u, houdt die eerste brief soms iets anders in dan een hoffelijke vermaning? Als Luther daaraan gevolg had gegeven, was de kwestie niet uitgelopen op de opschudding van het moment. Maar ik schrijf daarin dat hij hier nogal wat volgelingen zou hebben. En hij had er werkelijk heel veel, maar dan zulke die met hem sympathiseerden op dezelfde manier als ik dat deed: niet omdat zij alles onderschreven, maar wel zeer veel en graag zagen dat alles ongerept en zuiver was. Ik schreef dit niet om hem aan te moedigen opruiende taal te schrijven; dat maakte ik hem in die brief juist tegen. Hij moest proberen zich naar het oordeel van die mannen te voegen door de punten waarop ik hem had aangesproken, te vermijden. Als hij dat had gedaan, had hij nu ook bij de paus van Rome in de gunst gestaan. In mijn andere brief streefde ik er slechts

9. Zie brief 1144, noot 6.
10. *Adagia* 673.
11. Brieven 980 en 1033.

naar dat men Luther bij voorkeur met een rustig betoog en niet met gestrengheid en geweld benaderde en hem niet aan de willekeur van de dominicanen overliet, maar met afgewogen opvattingen overreedde. Ik meende namelijk dat er lieden waren die de kardinaal aanspoorden om zijn machtsmiddelen tegen Luther in te zetten, terwijl het meer baat zou opleveren hem van zijn ongelijk te overtuigen. Er waren tal van andere redenen waarom ik vond dat dit gedaan moest worden, die ik u beter onder vier ogen kan uitleggen.

Dit betekende niet dat wat Luther schreef, mijn instemming had, maar dat ik de manier waarop en de middelen waarmee men hem probeerde eronder te krijgen, afkeurde. Dat is ook nu nog mijn standpunt. Ik heb nimmer gebillijkt, en zal dat ook niet doen, dat iemand met publiekelijk geuite kreten zo in het nauw wordt gebracht, voordat men zijn boeken heeft gelezen en grondig bestudeerd, voordat hij die dwaalde is vermaand, voordat hij met bewijzen en getuigenissen uit de Heilige Schrift is weerlegd. Als dit betekent dat je Luther helpt, dan krijgt hij hulp van belangrijke personen, maar verstandige, die nochtans zich de zaak tegen Luther wél aangetrokken hebben; ik laat u, wanneer dat nodig is, wel weten wie dat zijn. Het lijkt erop dat zelfs de paus van Rome Luther goedgezind was in zijn bul, die niettemin meer doet denken aan de wreedheid van bepaalde bedeltirannen dan aan de milde aard van onze paus Leo. Deze heeft hem immers nog een termijn gegund en er bovendien op aangedrongen tegen Luther te preken, waarmee hij bepaald niet bedoelde dat zij hem de antichrist moesten noemen, maar dat zij, indien hij iets ten onrechte had onderwezen, met getuigenissen uit de Heilige Schrift het tegendeel zouden onderrichten. Want zo moeten, vind ik, godgeleerden preken. Om iemand van de kansel luidkeels voor rund of de antichrist uit te maken, hoef je geen theoloog te zijn. Een willekeurige potsenmaker kan dat immers precies zo.

Misschien zal de uitkomst leren dat mijn advies nog niet zo slecht was. Ik zal van wat u doet aan God geen verantwoording hoeven af te leggen en met welk oogmerk ook de kwestie is gerezen, ik bid ervoor dat zij strekt tot meerdere eer van Christus. Ik heb u voorgehouden dat men de geschriften van Luther eerst zorgvuldig moest lezen en dat men hem daarna door het uitgeven van boeken en het houden van debatten van zijn ongelijk moest overtuigen, dat de waarheid moest worden nagestreefd zonder kibbelarijen en het volk geen toegang moest krijgen tot de schouwburg waarin dit schouwspel werd opgevoerd; wat er gebeurd is, weet u zelf wel. Er zijn weet ik hoeveel rabbijnen,[12.] er zijn weet ik hoevelen die zichzelf god wanen. Er is niemand opgestaan om Luther zakelijk en wetenschappelijk verantwoord

12. Vgl. brief 858, p. 72; zie ook brief 1234, noot 1.

van weerwoord te dienen, ongeacht of de reden daarvan nu onwetendheid, laksheid of bangigheid was; degelijke theologen behoren zoiets absoluut niet te kennen. En van wie dan al wél de pen tegen Luther opgenomen hebben, weet ik dat zij uw goedkeuring niet wegdragen. Silvester[13.] was de eerste, de volgende een minderbroeder[14.] en de derde een anonymus,[15.] maar hij is duidelijk een dominicaan en maakt er geen geheim van dat hij van de koning van Frankrijk een jaarwedde ontvangt. Er zijn ook anderen van wie nog geen publicaties zijn verschenen. Naar mijn mening is de eerwaarde kardinaal van Tortosa[16.] van hetzelfde gevoelen. Deze vindt dat Luther leerstellig op de korrel genomen moet worden, hetgeen wil zeggen: niet met oproerig geschreeuw, maar met leerstellige argumenten in het nauw gebracht, indien hij niet tot rede gebracht wil of kan worden.

Hooggestemde persoonlijkheden willen onderricht worden, zij verdragen niet dat zij worden gedwongen. Dwang uitoefenen is alleen iets voor despoten en zich laten dwingen alleen iets voor ezels. Bij een geschil leg je niet met ongeacht wat voor een overwinning eer in. Ik probeerde bij te dragen aan het aanzien en de luister van de godgeleerdheid en wilde dat zij een echte overwinning die als zodanig zou worden erkend, zouden binnenhalen. Als ik uw faculteit zoveel mogelijk had willen helpen, als ik Luther uiterst vijandig gezind was geweest, wat voor andere raad zou ik u dan gegeven hebben dan de raad die ik u gaf? Met het verbranden van boeken verwijdert men hem wellicht uit de bibliotheken, maar of hij zo uit de harten verwijderd kan worden, weet ik niet. Maar dat kon wél, als mijn raad ter harte genomen zou zijn. Als deze raad u niet aanstond, hoorde ik daar toch geen nadeel van te ondervinden, omdat ik de kardinaal naar beste weten van advies diende; hij was mij ter wille geweest en ik meende hem deze dienst te moeten bewijzen. Ik verstrekte dat advies in een verzegelde brief en dat die brief gepubliceerd zou worden, was het laatste wat ik kon vermoeden; naar ik verneem is hij gepubliceerd nog voordat hij aan de kardinaal werd overhandigd. Hij is echter ook niet zo uitgegeven als ik hem heb geschreven, wat al hieruit blijkt dat ik daarin, naar ze zeggen, Luther ‘mijn vriend’ noem,[17.] wat ik er bepaald nooit in gezet heb, wat ik er zelfs niet in gezet zou hebben, als hij mijn vriend zou zijn geweest.

Maar ik kom terug op onze karmeliet. Hij zwetste een hele tijd over het vermijden van nieuwigheden en het zich vastklampen aan het oude. Men

13. Silvester Prierias.
14. Augustin Alveldt.
15. Isidorus de Isolanis.
16. Adriaan van Utrecht.
17. Deze variant is niet in de vroege drukken teruggevonden.

moest alles wat nieuw was wantrouwen, zich vastklampen aan wat oud was en zich aan het oude evangelie houden. De eenvoudigen onder het kerkvolk vroegen zich af wat zij hiermee moesten; onder de ontwikkelden was er niemand die niet begreep dat dit tegen de klassieke talen was gericht en tegen het Nieuwe Testament dat ik had herzien. Wat die talen betreft, deed hij bovendien de paus, die zich bijzonder veel moeite gaf om in Rome onderricht in de Griekse letteren te laten geven,[18.] groot onrecht. Wat het Nieuwe Testament betreft, het feit dat mijn werkzaamheden de goedkeuring van Leo X hadden weggedragen, had hem voldoende moeten zijn; hij wil dat diens gezag zwaar weegt, zo vaak als het in zijn kraam te pas komt. Als het gezag van de paus voor hem weinig gewicht heeft als het gaat om de goedkeuring van mijn werk, waarom heeft dat veel gewicht voor hem als het gaat om de veroordeling van Luther? Laat ik het maar niet hebben over zijn meer dan zotte kletspraat over het oude en het nieuwe, waarbij de meeste mensen hun lachen niet konden houden. Waar hijzelf niet aan gewend was, noemt hij namelijk nieuw. Zo zal voor hem Hilarius nieuw zijn, Cyprianus nieuw zijn, Hieronymus nieuw zijn en zelfs Augustinus nieuw zijn. Niets is oud behalve de op college afgeratelde dogma's en de *Glossa ordinaria*[19.] met hun uitbreidingen. Ja, bij hem geldt zelfs het nieuwe als oud en het oude als nieuw. Ik herstel het oude en vervaardig niets nieuws. Men hoorde met afschuw zijn brutale leugen aan toen hij zei dat Luther zijn gruwelijke dwalingen ontleend had aan moderne schrijvers, terwijl hij, indien hij iets heeft ontleend, dit, zoals de lezers van zijn boeken benadrukken, aan oude schrijvers heeft ontleend. Maar misschien zal hij ontkennen dat hij mij tekort heeft gedaan omdat hij mijn naam niet heeft genoemd. In ieder geval gaf hij zulke vingerwijzingen dat iedereen die in studie geïnteresseerd was, dat wel begreep. Welke behandeling Luther ook verdient, ik ben er tegen dat het volk met zulke kreten tot ongeregeldheden wordt opgezweept, terwijl de kwestie onder geleerden afgehandeld kan worden.

Wat u hieromtrent beslist, laat ik aan uw prudentie over. Maar in een gewijd gebouw, tijdens de preek, ten overstaan van Jan en alleman, over iemand die dat niet heeft verdiend, wat zeg ik, over een verdienstelijk man, openlijk leugens verkopen, is volgens mij hetzelfde als het ondergraven van het gezag van de preek, die even smetteloos behoort te zijn als de liturgie zelf, als het kerkvolk beroven van het profijt waarop het aanspraak heeft en als het uitdoven van de luister van deze universiteit. Ik meen dat ik met mijn doorwaakte nachten een volstrekt andere beloning heb verdiend. Maar ook

18. Vgl. brief 1062, p. 215.
19. Een compilatie van bijbelcommentaren, samengesteld rond 1100 onder leiding van Anselmus van Laon (vgl. brief 1112, noot 2).

als mij inderdaad enig verwijt zou treffen, behoorde ik, omdat ik ter plaatse in persoon aanwezig ben en zonder risico met argumenten bestreden kan worden, toch niet publiekelijk aan de kaak te worden gesteld; Egmond heeft zich aan die wijze van afstraffing al te zeer gewend. Er wordt wat gedronken en toevallig vertelt iemand wat deze of gene over hem heeft gezegd. Daags nadien neemt hij in zijn preek wraak; dan wordt er weer wat gedronken en onder applaus van zijn mededrinkebroers, die van hetzelfde leer gesneden zijn, de overwinning gevierd. Niettemin, over het mij aangedane onrecht gesproken, ik ga daaronder niet erg gebukt. Maar u moet uw aandacht eens aan het volgende geven: is het bevorderlijk voor het volkskarakter dat het gewend raakt aan dergelijke kleinerende achterklap, waarvan het, als het gif eenmaal binnengeslopen is, van lieverlede de smaak te pakken krijgt? Is het bevorderlijk voor het welzijn van deze universiteit, die ik wellicht meer steun dan zekere lieden die van zichzelf vinden dat zij haar buitengewoon steunen? De vorst heeft immers in zijn vrijgevigheid deze universiteit niet gesticht om drie of vier lieden daar een aangenaam leven te laten leiden, maar om hier ten dienste van al zijn gewesten alle achtenswaardige takken van wetenschap te laten bloeien. Om Egmond een plezier te doen, zal de ‘poezie’ (zo noemt hij namelijk de poëtica, waarvan hij zo weinig weet heeft dat hij deze zelfs niet bij de juiste naam kan noemen)[20.] worden verbannen en zal er ruimte komen voor de lasterkunde, met zelfs een daaraan gewijd instituut.

Maar om u, rector magnificus, niet met een nog wijdlopiger brief lastig te vallen: als u deze stompzinnige kreten tot zwijgen brengt, bevordert u niet zozeer mijn welzijn als wel de algehele rust in onderwijs en wetenschap, het fatsoen in het algemeen maatschappelijk verkeer en het aanzien van de gewijde welsprekendheid, die door zulk geklets wordt ontheiligd, ongeacht wat voor een man ik ben. Maar als u dat niet wilt of niet kunt, zal ik misschien zelf proberen raad te schaffen. Want ik vind wel dat ik lang genoeg zijn uitbarstingen heb verdragen, waarvan ik weet dat niemand van u daar iets van moet hebben. Er zijn echter bepaalde types die misbruik van zijn karakter maken en als het ware voor een vervelende knoest een minder goede keg gebruiken.[21.]

Ik geef u dit liever op schrift omdat dat voor ieder van ons gemakkelijker was. Als het schikt en uw gezondheid het toelaat, zal ik morgen in een persoonlijk onderhoud zowel meer vertellen als meer vernemen. Het ga u goed. Leuven, 18 oktober 1520

20. Vgl. brief 1126, noot 24.
21. *Adagia* 105.

1154 *Van Arkleb van Boskovice*
Znojmo, [ca. oktober? 1520]

Gegroet. Eerbiedwaardige en uiterst dierbare vader, ook bij ons is de vermaardheid van uw naam en geschriften dusdanig dat zelfs ik, nog altijd een leek, al geruime tijd daarvan zeer onder de indruk ben. Daar komt bij dat mij bij monde van heel de geleerde stand zulke berichten over u bereiken dat het absoluut niemand verbaast dat in onze tijd de onmiskenbare zuiverheid van uw geschriften heel de christelijke wereld verlicht, en ook de twee uiterst roemruchte rijken van onze hoogst doorluchtige vorst, de koning van Hongarije en Bohemen,[1.] daarvan de beschavende invloed genieten. Het is om deze redenen dat het, naar het mij voorkwam, geen verspilde moeite was dat ik u het geschrift zou opsturen met de leefregel van die groepering die bij ons voor zichzelf algemeen de benaming ‘Broeders’ voert.[2.] Zij hebben een onwaarschijnlijke groei doorgemaakt en vormen thans uit alle rangen en standen, van beiderlei kunne, een werkelijk ontzaglijk talrijke menigte, die nog iedere dag toeneemt. Het ontbreekt weliswaar niet aan genootschappen van priesters en rechtsgeleerden die dagelijks hun leer op alle mogelijke manieren fel bestrijden, hen uitmaken voor een intens slecht en verderfelijk soort mensen, hun leer openlijk als ketterij verwerpen en hen op allerlei manieren in het nauw drijven waarbij zij zich nogal eens beroepen op vermaningen door de paus en de macht van de koning; maar intussen kan men tegen hun grote aantal niet op en wordt hun leer onvoldoende weerlegd. Iets waarover ik mij ook hierom toch al niet zozeer verbaas, omdat wij bij ons weinig mensen hebben die aan hun leerstellingen (die zij in ieder geval aan de Schrift ontlenen) met een degelijke op de Schrift gebaseerde bewijsvoering weerstand bieden en met voorbeelden van een godvruchtiger levenswandel hen ook niet echt overtreffen.

Verder meende ik dan, zeer geachte heer, dat ik u moest vragen en bidden om wat van uw tijd te reserveren om deze stukken goed door te lezen, omdat u zodoende tegelijk het welzijn en de rust van velen bevordert en u uzelf bekwaamt in een ontwijfelbaar uitmuntend werk van christelijke vroomheid. Wanneer u zichzelf voldoende op de hoogte hebt gesteld van alle onderdelen en de kwestie goed overdacht en zorgvuldig onderzocht hebt, neemt u,

1. Lodewijk II.
2. De Boheems-Moravische Broeders (Unitas Fratrum), een geloofsgemeenschap ontstaan in 1457. Boskovice duidt de meegestuurde tekst(en) aan met ‘scriptum ac Regulam’. Hier is mogelijk de *Apologia sacrae scripturae* (Neurenberg, 1511) bedoeld, al dan niet samen met andere werken.

wat ook door u het meest heilzaam en noodzakelijk bevonden mocht zijn, uw beslissing en maakt u uiteindelijk ook in onze streken de maatstaf voor de christelijke vroomheid duidelijk. Ik zou graag zien dat u zich ervan overtuigd hield dat mijn landgenoten, tot welk oordeel u dan ten slotte ook gekomen bent, u daarin moeiteloos en graag zullen volgen en dat op hoger waarde schatten dan wanneer iemand hen confronteert met decreten zelfs van de paus of ongeacht welke menselijke bliksems in de vorm van banvloeken.

De boeken en andere geschriften van Maarten Luther zijn hier algemeen verspreid en men leest die samen met de boeken van u. Het is ongelooflijk hoezeer deze bij iedereen in de smaak vallen. Ze worden bijna uitsluitend veroordeeld door lieden die veinzen aan geestelijk toezicht en al te strikte leefregels de voorkeur te geven. En omdat grootse zaken altijd wel ergens ongenoegen opwekken, worden ze toch door sommige mensen nog steeds genegeerd. Hoewel die massa de leer noch de gedachtegang van de eerbiedwaardige man goed heeft begrepen en zich zodoende in een soort onbekookte woede laat meeslepen en hem nu ook nog het misdrijf ketterij voor de voeten werpt.

Maar heeft hij niet terecht nog zeer onlangs die papist[3.] alle hoeken van de kamer laten zien? Zoals hij anderen met dezelfde denkbeelden al eerder onder handen had genomen. En als het mocht gebeuren, zoals je hier wel hoort verluiden, dat hij zonder vorm van proces wordt veroordeeld, wat hopelijk niet het geval is, is het voor iedereen toch wel duidelijk dat zijn boeken en leer niet zijn tegen te houden en door niemand als gevolg daarvan minder hoog aangeslagen zullen worden; dat integendeel daardoor zelfs eerder een grote kans bestaat dat zich tal van ernstige ongeregeldheden gaan voordoen. Je weet maar nooit of die zich op enig moment van de weeromstuit niet ook tegen de aanstichters zelf richten. Want reken maar, dat Luther over vrienden beschikt. Hier blijft overal hardnekkig het verhaal rondgaan dat onze geleerden bewust de loze geruchten en ook de meest dwaze verzinsels laten passeren en gedogen, maar dat, als iemand de waarheid van het Evangelie en de wet Gods op zuiverdere wijze uiteenzet, hij per saldo bij iedereen voor een weerzinwekkend individu doorgaat en dat hij echter bij uitstek als persona non grata geldt bij diegenen die het gepretendeerde geestelijk toezicht als een wat te persoonlijk eigendom voor zich opeisen.

Geve de almachtige God, bid ik Hem, dat uw zaad, dat, als God wil, in goede aarde valt, zich van dag tot dag vermenigvuldigt en de vrucht draagt

3. Augustin Alveldt. Luthers pamflet is getiteld *Von dem Bapstum zu Rome, widder den hochberumpten Romanisten zu Leiptzck* (Wittenberg, z.j.).

waartoe het is voorbestemd. Gaat u toch verder zoals u bent begonnen en schrijf wat naar uw oordeel het beste is om te doen, strooi het uit en wees elkander behulpzaam[4.] om zo Christus' zaad, dat platgetrapt en verstikt is, dankzij uw aansporingen te laten opschieten.[5.] Dit hebt u tot op heden zo gewetensvol gedaan; geef het dan ook niet op in de toekomst, vraag ik u. Uw inspanningen zullen immers niet vruchteloos blijven, omdat u om te beginnen in de ogen van de mensen onsterfelijke roem verwerft en binnen afzienbare tijd het loon ontvangt dat uw inspanningen verdienen.

Rest mij nog u te vragen dat u mij het idee om u te schrijven niet kwalijk neemt en zo welwillend mogelijk opvat. Ik heb dit uitsluitend zo gedaan om met u als leermeester en leidsman mijzelf een zo zuiver mogelijk oordeel te kunnen vormen en om daarvoor vervolgens naar beste vermogen de aandacht van anderen te vragen. Als u mij in antwoord hierop iets wilt schrijven - wat ik u echter wel verzoek - zoudt u uw brief naar de Fuggers in Augsburg kunnen sturen, want vandaar zal hij Wenen en vanuit Wenen mij gemakkelijk bereiken. Inmiddels, voortreffelijke en uiterst godvruchtige vader, beveel ik mij in uw gebeden aan. Het ga u goed. Ten kastele Znojmo

Arkleb van Boskovice en Czernahora,[6.] heer van Vranov, gouverneur van het markgraafschap Moravië; eigenhandig geschreven

1155 *Aan Johann Reuchlin*
Keulen, 8 november 1520

Erasmus van Rotterdam groet de zeer vermaarde heer Johann Reuchlin

Toen ik onlangs 's middags bij de eerwaarde kardinaal van Sion[1.] at, vertelde hij mij dat je overleden was. Ik wilde dat liever maar niet geloven omdat dit, was het juist, voor de letteren een slechte zaak zou zijn. Spoedig nadien echter kreeg ik van anderen meer verheugende berichten en, voortreffelijke en tevens zeer geleerde vriend, ik hoop van ganser harte dat het voorgoed zo blijft. Je kunt zien dat de tragedie die zich op het moment afspeelt een noodlottige is; hoe de catastrofale afloop daarvan eruit zal zien, is onzeker. Hoe die er ook uit zal zien, ik bid dat hij de heerlijkheid van Christus en de waarheid van het evangelie bevordert. Ik zou bij dit spektakel liever willen toe-

4. Kennelijk richt Boskovice zich hier tot Erasmus en Luther samen.
5. Vgl. Lucas 8:4-8.
6. Czernahora ligt, evenals Boskovice en Vranov, in Zuid-Moravië.
1. Matthäus Schiner.

kijken dan meespelen, niet omdat ik voor de zaak van Christus niet enig risico zou willen lopen, maar omdat ik heel goed doorheb dat zo'n opgave mijn bescheiden vermogens te boven gaat. Kon ik overeenkomstig mijn verlangen maar doen wat het meest dienstig is! Ongetwijfeld heb jij daar waardevolle vrienden die je troosten en je zo alle narigheid,[2.] als je daar last van mocht hebben, helpen vergeten zodat je mijn troost niet nodig hebt. Rechtschapen mensen hebben je te diep in hun hart gesloten dan dat de achterklap van een paar dominicanen je daaruit kan verbannen. En: de waarheid is onoverwinnelijk! Van rechtschapen mensen zijn ook de onuitgesproken oordelen van blijvende betekenis, zelfs voor het nageslacht houden zij hun gewicht.

Ik heb altijd mijn best gedaan om een duidelijk onderscheid te maken tussen de zaak van Luther en de zaak van jou en van de schone letteren,[3.] omdat anders die kwestie ons in opspraak zou brengen én hem geen zier zou helpen. Maar anderen dachten daar anders over. Ook ik heb last gehad van kwaadsprekerij en het heeft niet veel gescheeld of ook ikzelf was door die gezworen tegenstanders van de schone letteren en het evangelie aangepakt. Wat hun voor ogen staat, is volkomen duidelijk. Om daarbij zoveel mogelijk succes te boeken zwaaien ze met indrukwekkende titels en bewerken ze de paus, die bijzonder zachtaardig is, om tot zijn schade hun eigen belangen te behartigen. Waren de beoefenaren van de schone letteren (want daarop hebben die lui het gemunt) maar net zo eensgezind bij de verdediging van hun respectabele zaak, als die lui vol toewijding zijn bij het onderuithalen van onze uiterst respectabele studiën. Als bij ons de Duitsers voor een behoorlijke benadering hadden gekozen, waarvan ik altijd heb gezegd dat ze dat moesten doen, zou er misschien niet zo'n opschudding van zijn gekomen.

Die Engelse bisschop,[4.] jou welbekend, die van alle Engelsen de grootste geleerde en de heiligste bisschop is, is zo buitengewoon op je gesteld dat hij het niet kan hebben dat iemand niet royaal jouw lof zingt. Hij is van plan je komende zomer te bezoeken. Het ga je goed, mijn dierbare Reuchlin. Keulen, 8 november 1520

2. Rome had Reuchlin uiteindelijk op 23 juni 1520 schuldig verklaard.
3. In brief 967 (p. 199) plaatst Erasmus evenwel zowel Reuchlin als Luther tegenover de schone letteren.
4. John Fisher.

1156 *Aan Konrad Peutinger*
Keulen, 9 november 1520

Erasmus van Rotterdam groet Konrad Peutinger, vooraanstaand geleerde in de beide rechten en keizerlijk raadsheer

Ik wist dat u geen tijd overhield om brieven van Jan en alleman te lezen en ik, mijn waarde heer, heb niet veel meer tijd ter beschikking om u te schrijven; toch heeft Johann Faber, een theoloog van de dominicaner orde, mij hiertoe overgehaald. Hoe beter ik hem bekeek, hoe meer ik merkte dat hij beslist een man was die absoluut geen gelijkenis vertoonde met bepaalde leden van die orde. Afgezien immers van zijn degelijke geleerdheid, afgezien van zijn volmaakte levenswandel en ook van zijn vriendelijkheid, ontdekte ik dat zijn mening én zijn raad buitengewoon waardevol waren. Wij hebben onderling vaak van gedachten gewisseld over een manier om zonder veel wereldwijde opschudding de tragedie van Luther te sussen.[1.] Want niemand die het beste met de mensheid voorheeft, blijft onberoerd bij de eerste akte van dit toneelstuk. Een toneelstuk dat, als er niets tegen ondernomen wordt, het risico heeft dat het uitloopt op een voor de christelijke godsdienst uiterst gevaarlijke catastrofe. Uit een onbenullig begin zijn vaak verschrikkelijke wereldwijde scheuringen ontstaan. Als u het mij vraagt, is ook hier van toepassing hetgeen Marcus Tullius schreef: zelfs een onrechtvaardige vrede is boven de rechtvaardigste oorlog te verkiezen.[2.] Maar nu is dat stuk al verder dan mij lief is en desondanks ben ik van mening dat het euvel nog te verhelpen is. Het is in ieder geval nu beter te genezen dan wanneer het nog langer zo'n groei doormaakt als bij de aanvang. Dat genezen moest dan volgens mij zo gebeuren dat het tijdelijk onderdrukte euvel na verloop van tijd niet opnieuw en heviger tot uitbarsting komt. Dat is vaak het geval bij artsen die de koorts met een drankje verjagen, zonder eerst de aderen waar de koorts vandaan komt, gereinigd te hebben, of die een wond laten helen zonder de etter voldoende verwijderd te hebben.

Bepaalde lieden lijkt het de beste oplossing de hele zaak met geweld te bedwingen en Faber is dat wel min of meer met hen eens als hij niet bang zou zijn dat streng optreden slecht afloopt. Je flink inspannen is niet voldoende, zegt hij, om wat je voor ogen staat te realiseren. Met heel veel dingen moet rekening worden gehouden. Om te beginnen moet men denken aan de waardigheid en het gezag van de paus van Rome - met wie als de hoogste stedehouder van Christus terecht iedereen die oprecht van Christus houdt, het beste voorheeft - om te voorkomen dat de waarheid van het evangelie enig nadeel ondervindt. En het lijdt volgens mij geen twijfel dat de instelling van onze paus Leo is dat hij zich zijn eer pas dan waardig acht wanneer hij ziet

1. Zie inleiding bij brief 1149.
2. Cicero, *Epistulae ad familiares* 6, 6, 5.

dat de leer van zijn Vorst overal floreert. Hij vindt wel dat er niet slechts gelet moet worden op welke straf Luther verdient of wie met Luther sympathiseren, maar op wat bevorderlijk is voor de vrede van de mensheid als geheel. Van groot belang is wie dit euvel gaat aanpakken en met welke middelen men het gaat verhelpen. Want er gaan zich dan ook bepaalde personen met deze kwestie bemoeien die met hun averechtse bedrijvigheid het kwaad aanwakkeren en verdubbelen, waarbij zij niet zozeer het gezag van de paus als hun eigen belangen in het oog houden. Kortom, zij gaan zo te werk dat ze de schone letteren en talen niet minder benadelen dan Luther. Het is ook niet juist vanwege de kwestie Luther studiën die niemand schaden, laat staan de gewijde studiën te benadelen; evenmin heeft het nut zonder grond meer mensen in de kwestie-Luther te betrekken.

Hij voegde hieraan toe dat goed ingeschat moest worden uit welke bron de huidige opschudding was ontstaan. Uit de haat tegen de schone letteren natuurlijk, die ze nu in hun boosaardige sluwheid met de kwestie-Luther op één hoop willen gooien. Zodoende kunnen ze immers met een en hetzelfde wapen allebei ombrengen, hoe weinig ze ook met elkaar te maken hebben. Daardoor gebeurt het dat veel mensen de bestrijders van Luther vijandig gezind zijn om geen andere reden dan dat die lui met hun ondergronds gewroet het op de schone letteren voorzien hebben en onder invloed van die vijandigheid zijn er nogal wat die met Luther sympathiseren, iets wat zij anders niet zouden zijn gaan doen. Hij liet niet zonder droefenis zien in hoe weinig jaren de besmetting met dit kwaad zich zo wijd en zijd verspreid had. De instelling van de Duitsers, die zich eerder laten overreden dan dwingen, was hem goed bekend. En indien de aangeboren onverschrokkenheid van dit volk door een gestreng optreden van bepaalde lieden zou worden getergd, zou de zaak gevaarlijk kunnen gaan worden. ‘Wij zien,’ zegt hij, ‘hoezeer Bohemen nog dwarsligt en met de aangrenzende landstreken is het niet veel anders gesteld. Met geweld is in het verleden veel geprobeerd, maar niets bereikt. Er moeten heel andere geneesmiddelen worden aangewend.’ Bij veel volkeren is de afkeer van Rome diepgeworteld, volgens mij vanwege alles wat onder het volk over de manier van leven in die stad wordt verteld en vanwege het onfatsoen van bepaalde heren die nogal eens bij het behartigen van de zaken van de paus niet diens belang, maar hun eigen belang voor ogen hebben en meer voor zichzelf dan voor hem werken, alhoewel er ook niet voor de paus gewerkt moet worden behalve in zoverre als diens gezag ten dienste van Christus en van de christelijke kudde wordt uitgeoefend.

Ik merk dat de kwestie tot nu toe beduidend anders is behandeld dan verstandige mannen vonden dat het gebeuren moest. Ook als alles wat Luther had geschreven waar was, schreef hij niettemin op zo'n manier dat hij de

waarheid niet gunde dat zij vrucht droeg. Maar degenen die dwars daartegen ingingen, behartigden hun belangen publiekelijk zo dat, zelfs als zij het grootst mogelijke gelijk gehad zouden hebben, zij desondanks met hun onhandige verdediging hun eigen zaak buitengewoon in de weg stonden. Luther kreeg de waarschuwing dat hij zijn stijl moest wijzigen en zijn vinnige toon matigen; naar ik verneem, wordt wat hij schrijft van dag tot dag wilder. De anderen werden gewaarschuwd minder fel van leer te trekken als ze over de kwestie spraken; sommigen gedroegen zich zo dat het leek of zij met Luther samenspanden. Er is echter, waarde Peutinger, een soort volk dat zich aan algemene rampspoed te goed doet en het in vredestijd niet goed maakt. Er is niets waarvoor zij zich meer inspannen dan om de samenleving finaal in het honderd te laten lopen. Dan, 'in een burgeroorlog is zelfs Androclides generaal'.[3.] Zij zien liever dat dit probleem met geweld wordt onderdrukt dan dat het wordt opgelost. Zij maken zich niet druk om hoeveel verlies de hele wereld lijdt, maar slechts om hun eigen gewin.

Naar mijn oordeel zal in deze zaak niets worden bereikt, indien zij die haar behandelen zich een ander doel voor ogen stellen dan Christus' heerlijkheid. Van links en van rechts kan er op die rots worden ingebeukt, maar zij kan niet aan het wankelen worden gebracht. Daarop staan deze heilige woorden gegrift: 'De Here kent de zijnen'.[4.] Alles wat aan de geest van Christus ontspruit, kan niet met behulp van mensen worden onderdrukt, hoeveel druk er ook wordt uitgeoefend. Alles wat op grond van menselijke berekening wordt geprobeerd, is tijdelijk, met hoeveel enthousiaste toeleg er ook aan wordt gewerkt, met hoeveel moeizame inspanning ook wordt geprobeerd het te verstevigen en zo bestendig te maken. Het ligt niet op de weg van mensen zoals ik om over pauselijke bullen een oordeel uit te spreken. Er waren echter mensen die in de bul die de pauselijke nuntius meebracht de zachtmoedigheid misten die past bij hem die op aarde de hoogst gewichtige plaats bekleedt van de uiterst milde Christus en die past bij het karakter van de huidige paus Leo, die tot nu toe veel vreedzamer optrad. Betrokkenen houden daarvoor echter niet hemzelf aansprakelijk, maar wie hem daartoe aanspoorden. 'Gesteld al dat met dit strenge optreden bereikt wordt,' zegt hij,[5.] 'dat de boeken van Luther vernietigd worden, dat hijzelf zowaar uit de weg wordt geruimd, dan moeten we er beducht voor zijn dat het kwaad eerder erger wordt dan dat er een eind aan komt en dat er voor één man die uit de

3. *Adagia* 1191, gezegd van 'verachtelijke en onbetekenende mensen, die door een bepaalde gelegenheid die zich voordoet, waardigheid krijgen'.
4. 2 Timoteus 2:19.
5. D.i. Faber.

weg is geruimd, meer mensen tevoorschijn komen en dat men de kwestie ten slotte laat uitlopen op een conflict en een scheuring.'

Kortom, de huidige tijd vraagt om een bekwame vakman om in deze kwestie de koers te bepalen, om aan de golven weerstand te bieden en te voorkomen dat we in ondiep water vastlopen en wel zo dat hij, zoals dat heet, de Scylla ontwijkt en de Charybdis niet wordt binnengesleurd.[6.] Hij moet het euvel zo wegsnijden dat er onmogelijk weer een of andere slang uit kan voortkomen. Mijn vriend Faber vindt dus dat de zaak in haar geheel aan geleerde, rechtschapen en onverdachte scheidslieden overgedragen moet worden, niet omdat de paus van Rome in waardigheid teruggeplaatst zou moeten worden en aan het oordeel van anderen ondergeschikt gemaakt, maar omdat hij meent dat de paus in zijn vroomheid dit uit eigen beweging en vrijwillig zal doen, als hij begrijpt dat dit bevorderlijk is voor de algehele rust van de christelijke godsdienst.

Maar hoe het met dit plan verder moet, zal hijzelf u uitvoeriger uiteenzetten wanneer hij bij u is, en als het u aanstaat, zult u ten behoeve daarvan wel uw verstandige adviezen willen geven, zodat op de Rijksdag in Worms[7.] een besluit genomen kan worden dat de goedkeuring wegdraagt van iedereen die aan de goede kant staat. Ofschoon Johann Faber ongetwijfeld op grond van zijn verdiensten u al bijzonder is aanbevolen, verzoek ik u een- en andermaal toch dat uw genegenheid voor hem ook als gevolg van mijn aanbeveling nog enigszins mag toenemen. U kunt met geen andere dienst Erasmus meer aan u verplichten. Waar blijven nu degenen die maar roepen dat Erasmus jegens deze orde niet voldoende billijk is? Op een dergelijke mentaliteit, geleerdheid en karakter ben ik buitengewoon gesteld, ongeacht in welke pij dan ook. Het ga u goed.

Keulen, 9 november 1520

1157 *Aan Justus Jonas*
Keulen, 11 november 1520

Erasmus groet Justus Jonas

Waarde vriend, ik heb besloten dat de brieven met kritiek op Lee, zelfs al verdient hij een zuurdere reactie, weggeborgen moeten worden, om een aantal andere redenen maar ook en vooral om te voorkomen dat wij hem bij een of

6. *Adagia* 404.
7. De Rijksdag van Worms begon op 27 januari 1521.

andere kliek zouden indelen, terwijl onze tegenstanders hem niet eens zien staan. Girolamo Aleandro is hier aangekomen, een man met een redelijke beheersing van de drie talen, maar, naar blijkt, geknipt voor de huidige tragedie. Om te beginnen heeft hij in Leuven een aantal boeken van Luther verbrand,[1.] uitgerekend toen de keizer vertrok. Kort daarna deed hij hetzelfde in Luik en hij treft voorbereidingen voor eenzelfde gebeuren morgen in Keulen. Op mij zijn zij niet minder gebeten dan op Luther zelf, omdat ze vinden dat ik als enige dwarslig om te voorkomen dat Luther overal wordt weggevaagd, ofschoon ik om tal van redenen mij nooit met de zaak van Luther heb ingelaten. Ik bevorder de humaniora en ik bevorder de waarheid van het evangelie. Als dat niet openlijk mag, doe ik dat in ieder geval in stilte. Christus zal op enig moment zorgen voor rustiger tijden.

Beste Jonas, ik schrijf dit weinige om je niet zonder enige bericht te laten. Er bood zich bij mij namelijk een brievenbezorger aan, een vroegere reisgezel van je.[2.] Doe namens mij veel groeten aan Kaspar Schalbe, Draconites, Hessus en de overige vrienden. Keulen, Sint-Maarten, 1520

1158 *Aan Johannes Oecolampadius*
Keulen, 11 november 1520

Erasmus van Rotterdam groet de uiterst rechtschapen heer Johannes Oecolampadius

Uw brief of beter gezegd uw boekje heb ik nog niet in zijn geheel gelezen en op uw verzegelde brief,[1.] die mij uiterst aangenaam was, ga ik slechts met een enkel woord antwoorden; ik ben namelijk overbezet. Het zij verre van mij, broeder, dat ik wie dan ook van het kloosterleven zou willen afhouden en al helemaal u niet, die gezien uw leeftijd voldoende zelfkennis hebt en van de levenswijze in kwestie alles weet. Destijds wenste ik van harte dat wat u zou doen, goed zou aflopen, want door uw brief vermoedde ik dat u iets dergelijks in de zin had; nu wens ik u er geluk mee dat het goed afgelopen is. Wat een waarlijk gelukzalige en evangelische wijsheid, daarover ernstig te mediteren zodat de ziel, gezuiverd van alle begeerten van deze wereld, hiervandaan onbelemmerd en vrij wegvliegt, daartoe door Christus opgewekt!

De schriftgeleerden, laten we over hen maar zwijgen![2.] Ik hekelde degenen die nu onder het voorwendsel van de godsdienst de ware godsdienst be-

1. Op 8 oktober. In Luik vond hetzelfde plaats op 17 oktober.
2. Jonas bezocht Erasmus in mei 1519 (zie brieven 963 en 977).
1. Waarschijnlijk een antwoord op brief 1102.
2. Zie brief 1102.

strijden en het mij met hun verwonderlijke listen op een misselijke manier moeilijk maken. Door de last die zij veroorzaken zou je zin krijgen om, als het kon, je zelfs ergens in eenzaamheid terug te trekken en ik zou dat ook beslist doen als de zwakte van mijn nietig lijf dat niet verhinderde. Zet u die gedachte dus absoluut uit uw hoofd. Het lijdt bij mij immers geen twijfel of u hebt met de van u bekende voorzichtigheid een rechtschapen en rechtzinnige kloostergemeenschap uitgekozen.

Uw *Metaphrasis*[3.] op Prediker heb ik ontvangen, maar nog niet gelezen. In mijn volgende brief schrijf ik u wel wat ik daarvan vind. Capito[4.] is een en al hoveling en dat gaat hem goed af, maar ik ben bang dat die wereld die, zo ooit ergens, uiterst verdorven is, hem verlokt. Ondertussen kunnen we er alleen maar het beste van hopen. Het ga u goed, dierbaarste broeder in Christus. Keulen, Sint-Maarten, 1520

1159 *Aan Riccardo Sbruglio*
Keulen, 13 november 1520

Erasmus groet zijn vriend Riccardo Sbruglio

Een mens kan gemakkelijk als weinig attent overkomen, als hij boos wordt op iemand die hem zelfs buitensporig graag mag. Daarom, zeer geleerde Sbruglio, moet ik uw gedichten wel vergiffenis schenken, die uiterst elegant, maar al te welwillend, onwaarheden over mij vertellen. Maar ik twijfel er niet aan dat de vriendelijkheid van deze gedichten overeenstemt met de vriendelijkheid van uw gemoed. Met uw dichterlijk talent, even oprecht als geslaagd en weldadig, heb ik voor het eerst kennis gemaakt in een gedicht, door u uit de losse pols en spelenderwijs gemaakt, dat u in Leuven had achtergelaten.[1.] In de geest kenden wij elkaar dus al, ofschoon we elkaar niet van gezicht kenden. Maar door de vertrouwelijke omgang die ik in Keulen met u kreeg, heb ik van u nog een veel hogere dunk gekregen en dat terwijl zo'n omgang bijna altijd aan je indruk enigszins afbreuk doet.

3. *In Ecclesiastem Solomonis metaphrasis divi Gregorii Neocaesariensis Episcopi* (Augsburg, 1520). Dit is Oecolampadius' Latijnse vertaling van een parafrase door St.-Gregorius van Neocaesarea (3e eeuw).
4. Capito was op dat moment verbonden aan het hof van Albrecht van Brandenburg.
1. Misschien het *Carmen in quosdam theologastros Lovanienses sycophantas extemporale*, opgenomen in *Flores sive elegantiae ex diversis libris Hochstrati... per Nicolaum Quadum Saxonem [Nicolaas van Broeckhoven] collectae* (z. pl., z.j.), ook in een druk zonder plaats of jaar van Erasmus' *Apologia de In principio erat sermo.*

Maar, let op, mijn beste Sbruglio, blijf houden van uw vriend Erasmus, zo buitensporig als u maar wilt, op voorwaarde wél dat u daarmee wat kariger te koop loopt. U kent toch dat oude spreekwoord van de rechtsgeleerden: ‘Niet alles, niet overal en ook niet van iedereen’.[2] Zo aangenaam als het is dat je wordt geprezen door een voortreffelijk heer, zo weinig nut heeft het aan werkelijk iedereen luid te verkondigen wat uw genegenheid voor mij u ingeeft, om het er maar niet over te hebben dat bepaalde dingen mij niet toekomen. Van iemand die mij ontzegt wat er wel is, heb ik minder last dan van iemand die mij bedenkt met iets waarover ik niet beschik. Maar u, zo vaak als u, door de horzel van uw genegenheid gestoken, luidkeels tekeergaat en met ieder beschikbaar wapen tegen hen vecht die Erasmus minder hoog aanslaan dan uw genegenheid voor mij zou wensen, wat bereikt u nu anders dan dat u hen prikkelt om nog ongunstiger over mij gaan spreken en mij met hun antipathie opknapt, die dan misschien voor een niet onbelangrijk deel ook haar weerslag op u heeft? Zoals ik echter al lang aan afbrekende kritiek ben gewend, zolang heb ik ook al genoeg van complimenten en eerbewijzen. Terwijl ik er eerlijk voor uitkom dat ik niets weet, doe ik wat ik kan. Al bereik ik niet wat ik nastreef, toch wordt gewoonlijk bij eervolle en moeilijke zaken in ieder geval de poging geprezen. Als ik ergens uitglijd, troost ik me met: ik ben een mens en dat gebrek heb ik met iedereen gemeen. Als iemand mij voorbijstreeft, wens ik de wetenschap die in het belang van het algemeen is, daarmee geluk. Ik voel me niet tekortgedaan indien, aangezien ikzelf velen ben voorbijgestreefd, iemand opduikt die op zijn beurt mij voorbijloopt. Als ik beweer dat ik alles weet, word ik daarom geen haar[3] geleerder en ik ben ook niet minder geleerd als ik met Socrates ervoor uitkom dat ik helemaal niets weet.[4] Trouwens, hoe weinig inzicht ligt überhaupt besloten in al onze kennis! Want over mijn kennis zal ik het maar niet hebben.

Wat mij betreft, mijn rol is zo goed als uitgespeeld. Rest mij nog te zeggen: het ga jullie goed en nu graag: applaus![5] Ik ben blij dat er links en rechts

2. *Adagia* 1316. De rechtsgeleerde is Ulpianus (ca. 200 n. Chr.), die de zegswijze toepast op het accepteren van geschenken door een proconsul (*Digesta* 1, 16, 6).
3. *Adagia* 704.
4. Plato, *Apologie* 21 D.
5. Formule aan het slot van een Romeins toneelstuk.

mannen te voorschijn komen die mijn renommée, als er tenminste zoiets als mijn renommée bestaat, gaan overschaduwen. Ik wens hun daarbij allemaal zeer veel succes, maar u, mijn uiterst vriendelijke Sbruglio, in de eerste plaats. Het is te hopen dat onze keizer u in zijn goedgunstigheid rijkelijk beloont. Het ga u goed.

Keulen, 13 november 1520

1160 *Aan Paulus Ricius*
Keulen, [november] 1520

Erasmus van Rotterdam groet de meer dan volmaakte wijsgeer Paulus Ricius

Door uw boekje,[1] zeer geleerde Ricius, ben ik over de kabbalistiek wat gunstiger gaan denken, maar ik stond daar toch al niet erg afwijzend tegenover. Ik vind het immers een soort menselijke tekortkoming die je niemand kwalijk mag nemen, indien iemand een zwak heeft voor die studie waaraan hij het leeuwendeel van zijn tijd besteedt en waarin hij naar zijn stellige overtuiging bij uitstek goed is. Trouwens, wie kan nou die lui uitstaan die wat ze ook maar niet begrijpen achtervolgen met zulke bittere en onophoudelijke blijken van haat? En dat was niet de enige reden waarom het werkje bij mij in de smaak viel. Ik kon hier onmogelijk onbekend zijn met uw nimmer aflatende geleerdheid. Maar vooral bevielen mij de helderheid en de begrijpelijkheid, waarmee de zaak zo uit de doeken werd gedaan dat zelfs een blinde het meteen kon doorzien. Mij beviel die gezindheid, geboren voor de Gratien en de vriendschap, waarmee u met een geweldige toewijding de onschuld van de uiterst geleerde man[2] tegen hoogst onbeschaamde intriganten in bescherming neemt. Ten slotte beviel mij de beheerstheid die bij u, dat wil zeggen: bij de volmaakte en ware wijsgeer, hoort, waarmee u zo krachtig uw vriend verdedigt, dat u zich van afgeven op de tegenstander kunt onthouden en waarbij u meer denkt aan wat bij u paste dan aan wat zij verdienden. Van de beknoptheid ervan ben ik namelijk niet zo'n voorstander omdat het mij, hoe overstelpend druk ik het ook had, naar meer smaakte. Het ga u goed, zeer geleerde Ricius. Keulen, [november] 1520

1. Mogelijk Ricius' *Apologeticus adversus obtrectatorem Cabalae sermo*, een reactie op Hoogstratens *Destructio Cabalae* (Keulen, 1519). Erasmus had Ricius' tekst mogelijk in handschrift gelezen, aangezien de oudst bekende druk uit 1523 is.
2. Johann Reuchlin.

1161 *Van Ulrich von Hutten*
Ebernburg, 13 november 1520

Ulrich von Hutten groet Erasmus van Rotterdam

Alles waaraan ik bij de huidige omstandigheden met zoveel gevaar voor mezelf ben begonnen, mag nu wat mij betreft slecht aflopen, mijn beste Erasmus, als ik me niet in meerdere mate bezorgd maak over jouw veiligheid dan over mijn eigen situatie. Omdat je duidelijk inziet welke kant het opgaat, begrijp ik niet goed wat je nog daar doet waar de vijandigheid jegens onze mensen groter is dan overal elders en de bevelen van de Tiende[1] nu, naar ik hoor onbarmhartig, hun verwoestende werk doen. Of denk je daar, zelfs nu de boeken van Luther er verbrand zijn, rustig verder te kunnen leven? Alsof diens veroordeling geen precedent vormt in jouw zaak dan wel alsof aan te nemen valt dat degenen die Luther veroordeelden, jou zullen sparen! Neem de wijk, geloof me nou, neem de wijk en breng je om onzentwil in veiligheid. Zeker, ikzelf loop behoorlijk veel gevaar, zelfs oneindig veel gevaar, maar ik ben daartegen gehard en verkeer in omstandigheden die daartegen kunnen. Voor jou ligt dat anders. Neem de wijk, beste Erasmus, neem de wijk zolang het nog kan om te voorkomen dat, loopt het verkeerd, wat God verhoede, zelfs dat niet meer mogelijk is en je genoodzaakt bent te zeggen wat geen enkel verstandig mens ooit heeft gezegd: 'Daarop was ik nou toch niet verdacht!'[2] Die lieden bazuinen nu al rond dat jij van dit alles de aanstichter bent en dat jij de bron bent waaruit alles wat Leo nu tegenzit, is voortgevloeid; dat jij onze voorganger en onze leermeester bent geweest, dat jij als eerste de mensen voor de vrijheid enthousiast hebt gemaakt en dat wij en heel de rest met jou staan of vallen. En ook al is dat niet juist, je weet toch met wat voor genre mensen wij hier te maken hebben en je mag er daarom absoluut niet op hopen dat je veilig in je huidige omgeving kunt blijven. In deze kwestie staan de letteren in een kwade reuk; hoeveel te meer geldt dit dan voor wie die letteren heeft gepropageerd en ervoor heeft gezorgd dat heel Duitsland zijn geleerde inzichten kent. Welnu, de brief van de kardinaal van Tortosa[3] aan de Tiende, waarin hij hem in felle bewoordingen verwijt dat hij jou, de grote leraar op dit gebied, in Duitsland laat blijven, wat een gevolgen kan die niet hebben! Naar mijn mening moet je zonder meer de wijk nemen,

1. Paus Leo X.
2. Valerius Maximus, *Facta et dicta memorabilia* 7, 2, 2 (Erasmus, *Apophthegmata*, LB IV, 258 B). Vgl. brief 1233, noot 6.
3. Adriaan van Utrecht.

als je niet om je eigen ondergang geeft, dan toch ten minste om te voorkomen dat de wetenschap van haar eminente leidsman wordt beroofd en de letteren zonder haar eminente vader verweesd achterblijven. Mocht je nog twijfelen, dan zou je in ieder geval van Aleandro geleerd moeten hebben dat wij van niets vast op aan kunnen; wie had nu kunnen denken dat hij met geld van de geestelijkheid ingehuurd kon worden om het tegen ons op te nemen? En toch, niemand trekt nu feller van leer dan hij. Jij echter, die zich jegens de paus al zoveel jaren voorkomend en flatteus hebt gedragen en zelfs prijzende woorden voor hem had, wat heb jij daarmee bereikt behalve dat hij een vijandige afkeer van je heeft en op jouw ondergang uit is? En die zal hij nog hartgrondiger wensen, zodra hij binnenkort merkt dat een gewapend optreden tegen zijn doldriest gedrag in voorbereiding is. Dat zou er al geweest zijn, indien de politiek van Franz[4.] niet was geweest eerst de koning[5.] te benaderen omdat hij de hoop koesterde dat de koning dit zelf zou doen of in ieder geval voor een actie onzerzijds de ogen zou sluiten. En ik denk dat dit al is gebeurd, als tenminste die Slavische onverlaat[6.] met de aanbieding van de kroon aan de keizer[7.] niet alles in de war stuurt. Luther en ik worden opgeëist als de prijs die daarvoor betaald moet worden. Maak daarom dus dat je daar wegkomt. Ik moet immers gewapenderhand gaan optreden en om te voorkomen dat jij daar last van krijgt, laat ik je dit nu op voorhand weten.

Als je mijn plan niet goedkeurt, dan kun je toch tenminste de reden waarom ik dit van plan ben, de bevrijding van Duitsland, niet afkeuren. Dan gaan immers de letteren bloeien en zal de wetenschap in aanzien staan. ‘Dat karwei zal je niet gemakkelijk afgaan,’ zeg je. Allerminst gemakkelijk, maar een poging daartoe is toch eervol, ongeacht zelfs wat de uitkomst is. Want strijden tegen de uitkomst van gebeurtenissen ligt niet in mijn aard; ook al heeft Fortuna haar invloed, ik ga daar moedig en vastberaden een poging wagen. En als ik enige kans krijg, wie zal dan beletten dat ons plan het beoogde succes krijgt? Maar loopt het slecht af, dan is toch geen enkele pauselijke strategie zo uitgekiend dat zij dit eenmaal door ons aangewakkerde vuur kan blussen. Want alles daar bij jou zal in vuur en vlam staan, wat die lieden daartegen ook ondernemen, zelfs als zij ons weten te onderdrukken; want onze as zal meteen andere, zelfs nog verbetener vrijheidsstrijders voortbrengen. En met des te meer reden ga ik dit doen, omdat ik weet dat het zo zal lopen. Ik

4. Franz von Sickingen.
5. Karel V.
6. Girolamo Aleandro, wiens familie afkomstig zou zijn uit Istrië.
7. Karel was op 23 oktober 1520 te Aken gekroond tot rooms-koning, maar moest nog de keizerskroon uit handen van de paus ontvangen. Dit zou pas in 1530 gebeuren. Tot die tijd was hij gekozen rooms-keizer.

ga alles op alles zetten en waar ook maar de gelegenheid zich voordoet, zal ik die aangrijpen en niets onbeproefd laten. Bedreigingen noch gevaren kunnen mij daarvan afhouden. Ik ben nu eenmaal aan de vrijheid verknocht en zal niet dulden dat men mij daarvan scheidt. Of zou ik dat soms wel van mijzelf kunnen verkrijgen, gezien het onwaardig slavenbestaan dat mij te wachten staat als ik niet in opstand kom? Ik ga mijn oren toch zeker niet laten hangen naar die verwijfde papen en die nuffige nichten ontzien, ontuchtige pausen de voet kussen en luisteren naar bevelen van lieden zonder enig normbesef? En dat terwijl ik weet dat mijn voorouders dit aan de machtigste keizers zo vaak hebben geweigerd en het ook niet in mijn aard ligt een dergelijke onwaardige behandeling over mijn kant te laten gaan? Ik raak nog liever alles kwijt!

Om te voorkomen dat je nog weifelt over de instelling van waaruit ik handel, ikzelf ben er nu al van overtuigd dat, als Hutten zich omwille van zijn vaderland aan dit gevaar blootstelt, het voor mij noodlottig afloopt. Dat stond mij altijd zo duidelijk voor ogen, dat naar mijn mening geen dood eervoller was dan wanneer je sterft voor de vrijheid. Daarom, kom in actie, burgerij, sluit u aan, volk, laten we die verdorven machthebbers uit Duitsland gooien, ons losmaken uit de onterende knechtschap en het beschamende juk afwerpen. Laten we ons er weer van bewust worden dat we Duitsers zijn; laat hier niemand zijn die blij is te leven als hij niet in vrijheid kan leven. Als er intussen een edict van de koning komt, waarop die lieden hopen, zal het iets, niet alles, verijdelen en hij zal ook niet alle toevluchtsoorden afsluiten en ons alle hulp afhandig maken. Ik meen echter dat hij, hoewel hij nu door slechte raad uit koers is geraakt, dat niet lang nog van plan zal zijn. Hij komt immers eens weer tot inzicht en zal zich niet altijd door de influisteringen van die roomse hielenlikkers laten ompraten. Jij kunt hem immers met tal van voorbeelden gemakkelijk erop wijzen dat daar niets te vertrouwen is, maar bovendien ziet het ernaar uit dat het niet lang meer duurt voor die dwingelandij wordt afgeschaft. Ook als ikzelf dat dan niet voor elkaar kan krijgen, het kan er toch een begin van zijn. En waar zijn nu toch die lui die adviseren me rustig te houden? Net alsof voor een moedig man - en ik doe mijn best dat te zijn - een verachtelijk slavenbestaan gelijk te stellen zou zijn aan rust. En dat met name in een tijd waarin dit onwaardige gedrag op zijn hoogtepunt is, waarin die lieden menen dat hun alles geoorloofd is, waarin alles wat werelds en wat gewijd is als nooit tevoren op ontoelaatbare wijze door elkaar wordt gehaald, waarin voor koningen en pausen liegen en bedriegen een doodnormale zaak is en verwoesten en plunderen zelfs een gewijde bezigheid. Op lofwaardige wijze heb jij geprobeerd hen daarvan af te brengen, weliswaar op een vriendelijke manier, maar met je vleierij heb je niets be-

reikt, hun verstandsverbijstering heeft gewonnen. Is het daarom niet tijd dat wij, nu er geen hoop meer is op bezinning, waar ze zo weinig ontvankelijk voor zijn, die halfvergane kadavers wegwerpen, verbranden en uit ons geheugen wissen? En als we het gewapenderhand voor elkaar proberen te krijgen om tegen deze waanzin op te treden, zal er dan iemand zijn die ons voor onze moed de smalende kwalificatie van roekeloosheid in het gezicht spuugt? Het zij zo! Wij echter rekenen ons dit dan tot een eer. Maar roem jagen wij niet na, wij trotseren de gevaren vrijwillig uit liefde voor de vrijheid. Het is voor ons immers onmogelijk in slavernij te leven; het valt ons zelfs zwaar te zien dat in Duitsland anderen zo'n bestaan leiden. Wij worden misschien bevrijders van mensen die dat zelf niet willen.

Ik heb je hierover wat uitgebreider geschreven met de bedoeling dat je, nu je weet wat hier in voorbereiding is, kunt vaststellen hoe onveilig het daar voor je is, waar de eindelijk weer ontluikende vrijheid de meeste tegenstand ontmoet en het slavenjuk uiterst hardnekkig beklijft. Mijn advies luidt daarom dat je die luwte daar niet zozeer moet waarderen dat je besluit daar in die levensgevaarlijke situatie je rust te vinden. Je vrienden in Bazel zijn zeer op je gesteld; wat houdt je tegen om bliksemsnel daarheen uit te wijken? Vooral omdat de mensen nergens vrijer zijn dan daar, omdat dat al in hun aard ligt en nu ook nog omdat ze over de geschriften van Luther en een gedicht van mij in het Duits[8.] buitengewoon enthousiast zijn. Kortom: maak dat je daar wegkomt, wees verstandig en ontloop het onmiskenbaar dreigende gevaar. Dit is waartoe ik je aanspoor. Gemeenschappelijke vrienden drongen er vol bezorgdheid bij mij op aan dat ik dit zou doen omdat het hun niet lukte je te overtuigen. Geef toch een beetje toe aan ieders wens, als je je eigen leven niet wilt ontzien: dat zal je zoveelste weldaad tot nut van het algemeen zijn. Bezwijk voor onze smeekbeden, als de dreiging die van die lui uitgaat je koud laat. Wijk voor de verlangens van je vrienden, als je niet voor hun geweld vlucht. Leuven is voor jou toch niet zo belangrijk dat je omwille daarvan heel Duitsland de profijtelijke omgang met Erasmus zou willen onthouden. Je liefde voor deze ene stad wordt te duur betaald, als je aan haar de voorkeur geeft boven wat iedereen van jou verlangt. Bedenk dat gif zijn werk in het geniep doet en vergeet de sluipmoorden niet, als je openlijke dreiging niet vreest. Zij die van je houden vragen je dit met klem; geef eindelijk eens toe aan hun aandringen en breng jezelf in ons gezamenlijk belang in veiligheid. Het ga je zeer goed!

Vanuit de Ebernburg,[9.] per klerk, 13 november 1520

8. *Klag und vormanung gegen dem übermässigen unchristlichen gewalt des Bapsts zu Rom* (1520).
9. Het belangrijkste kasteel van Franz von Sickingen, bij Kreuznach.

Wat je voor deze jongeman van mij doet, beschouw dat als aan mij in eigen persoon bewezen. Ik zal het je teruggeven. Hemzelf zal ik hiervandaan niet terugsturen, want ik kan niet buiten mijn trouwe bediende.

Aan Desiderius Erasmus van Rotterdam, zeer christelijk theoloog en een dierbare vriend, gegroet. Te Mainz, Keulen of waar hij zich ophoudt

1162 *Aan Thomas More*
Leuven, [ca. november?] 1520

Erasmus van Rotterdam groet de zeer vermaarde heer Thomas More

Wat men je heeft verteld over het twistgesprek dat ik in tegenwoordigheid van de rector van onze universiteit had met Nicolaas van Egmond, is niet helemaal waar, maar ook niet helemaal onwaar; zo gaat dat nu eenmaal met geruchten: ze blazen een voorval op en geven er verschillende versies van. Maar hij is voor mij ook niet zo'n grote vijand dat ik het laat gebeuren dat hij op grond van leugens belachelijk wordt gemaakt. Neem daarom kennis van de juiste toedracht. Ik begrijp namelijk dat jullie daar over voldoende tijd beschikken om kennis te nemen van alle onzin die wij hier verkopen.

Nadat ik bij de rector van de universiteit hier schriftelijk[1] mijn beklag erover had gedaan dat Egmond mij in een preek had gekapitteld, schreef deze mij terug dat, als ik bereid was tijdens een onderhoud te luisteren naar wat de man zelf te zeggen had, de kwestie misschien kon worden bijgelegd. Ik antwoordde dat ik tot alles bereid was, ofschoon ik heel goed wist dat er uit Egmond niets verstandigs[2] zou komen. We kwamen bij elkaar, de rector nam plaats, ik kwam rechts van hem te zitten en Egmond links. En die opstelling zal niet toevallig zijn geweest. De rector kende het karakter van Egmond en met betrekking tot mijn persoon had hij zichzelf ten onrechte aangepraat dat ik iemand was die wel eens kwaad zou kunnen worden. Dus ging hij in het midden zitten om zo een handgemeen te verhinderen ingeval het gehakketak op krabben en slaan zou uitlopen. De rector zette de zaak in het kort uiteen. Dan neemt Egmond met een zonderling maar lachwekkend gewichtig gezicht het woord: ‘Ik heb in mijn preken niemand onrecht gedaan. Als Erasmus vindt dat hem tekort is gedaan, moet hij dat maar naar voren brengen. Ik zal hem van repliek dienen.’ Ik vroeg hem of hij een afschuwelijker belediging kende dan een onschuldig mens lasterlijk te bekladden in een

1. Brief 1153 aan Godschalk Rosemondt.
2. *Adagia* 738.

voor iedereen toegankelijke preek. Het heerschap windt zich dan meteen op, valt uit zijn rol van het begin, wordt zelfs nog paarser - want daarvoor was hij al rood, het was immers in de namiddag - en zegt: ‘En waarom maakt u mij in uw godsdienstige boeken belachelijk?’ ‘In mijn boeken,’ zeg ik, ‘komt uw naam nergens voor.’ ‘En in mijn preken,’ zegt hij, ‘wordt uw naam niet genoemd.’ Ik bestreed dat mijn boeken godsdienstige boeken waren; daarin vertel ik immers soms ook wat ik verzin en verkoop ik allerlei onzin. In een preek is dat niet toegestaan. ‘Bovendien,’ zei ik, ‘schreef ik veel minder over u dan met de werkelijkheid overeenkomt. U daarentegen hebt publiekelijk leugens over mij verteld door te zeggen dat ik Luther steunde, die ik nooit gesteund heb in de betekenis die het volk aan uw beweringen geeft en die uzelf daaraan hecht.’ Daarop, niet langer opgewonden maar als een bezetene, zegt hij: ‘U bent wel degelijk van dit alles de aanstichter, u bent een weerhaan en een oude vos, kwispelend als het ware met uw staart geeft u aan alles een bepaalde draai.’ En veel van dat soort fraais wat zijn glinsterend zwarte gal[3.] hem op dat moment ingaf, braakte hij meer uit dan hij het zei.

Ik merkte dat ook bij mij de gal begon op te spelen, een bepaalde uitdrukking was me al ontsnapt, ongeschikt voor het begin van een verstandig gesprek, echter niet ‘leeghoofd’[4.] maar iets anders dat wellicht wat kwalijker riekt dan zijn betekenis rechtvaardigt. Maar ik bedwong me op hetzelfde ogenblik, van mening dat het verstandiger was zowel mijn gezondheid te ontzien - ik was namelijk niet veel waard - als die van de rector, die ook onder doktershanden was. Verder vond ik het dom en ongepast met tieren op zijn tieren te reageren. Dus wendde ik me met een glimlach tot de rector en zei: ‘Ik zou het bewijs kunnen leveren van de ongehoorde laster, ik zou de laster kunnen terugkaatsen. Hij noemt mij een weerhaan; ik zou van de weeromstuit hém een vos kunnen noemen. Hij zegt van mij dat ik voor tweeërlei uitleg vatbaar ben, ik van mijn kant zou hem voor viererlei uitleg vatbaar kunnen noemen. Hij zegt dat ik met mijn staart alles verdraai; ik zou kunnen zeggen dat hij met zijn tong alles besmet. Maar dit behoren volwassen mannen niet te doen en zelfs amper vrouwen. Laten we op basis van argumenten debatteren, stel u voor dat...’ Op dit punt aangekomen, valt hij mij meteen bulderend als een varensgezel in de rede en zegt: ‘Ik stel me niets voor en wil me niets voorstellen, dat is iets voor u. Jullie, dichters, stelt je alles voor en het zijn allemaal leugens.’ Dit was al te belachelijk om er verontwaardigd over te zijn. ‘Als u zich niets wilt voorstellen,’ zeg ik, ‘ga er dan maar even van uit dat...’ Hij zegt: ‘Ik wil nergens van uitgaan.’ ‘Veronderstel dan dat het zo

3. Horatius, *Sermones* 2, 3, 141.
4. Het Latijn heeft ‘racha’, zie Mattheus 5:22.

is,' zeg ik. Hij zegt: 'Ik veronderstel niets.' 'Maar neem dan aan dat het zo is,' zeg ik. 'Ik neem niets aan,' zegt hij. 'Laat het dan zo zijn dat...' zeg ik. 'Maar het is niet zo,' zegt hij. 'Wat wilt u dan dat ik zeg?' zeg ik. Hij zegt: 'Zeg: zo is het.'

De rector kreeg nauwelijks voor elkaar dat hij mij liet uitspreken. 'Ook al zou het waar zijn,' zeg ik, 'dat ik in mijn boeken zekere dingen heb geschreven die daarin niet behoren voor te komen, dan gaf dat u nog geen vrijbrief om voor het luchten van uw gemoed misbruik te maken van het gezag van de gewijde plaats, van de eerbiedwaardige preek en van de goedgelovigheid van het eenvoudige volk. U had mij schriftelijk van repliek kunnen dienen, u had mij voor de rechter kunnen laten dagen. Nu doet u niet zozeer mij onrecht aan als wel heel onze universiteit en aan de eerbiedwaardige preek die aan totaal andere zaken gewijd is.' Omdat hij hierop geen antwoord had, gooide hij het, zoals gewoonlijk, over een andere boeg en zei: 'Ja ja,[5.] u zou zo'n gezag wellicht zelf willen hebben.' 'Welk?' vroeg ik, 'Om te preken?' Hij knikte bevestigend. 'Maar ik heb vroeger ook gepreekt,' antwoordde ik, 'en ik meen dat ik waardevollere dingen kan zeggen dan wat ik u soms hoor verkondigen.' 'Waarom doet u dat dan toch niet?' zegt hij. 'Omdat ik meen iets waardevollers te doen met het schrijven van boeken, hoewel ik op uw toewijding niets aan te merken zou hebben, als tenminste wat u verkondigt maar een passende levenswandel zou bevorderen.' Op dat moment schoot hem te binnen wat ik in mijn brief aan de rector[6.] had geschreven (die had hij namelijk gelezen) dat een en ander mij onverdiend was overkomen. Ik had dit niet verdiend en had mij integendeel zelfs verdienstelijk gemaakt. 'Op welk gebied hebt u zich verdienstelijk gemaakt?' vraagt hij dan. Ik zeg: 'Veel mensen zeggen dat ik nogal wat heb betekend voor de schone letteren.' 'Ja ja,' zegt hij, 'u noemt die zo; het zijn verderfelijke letteren!' 'En wat de gewijde letteren betreft, ik heb veel teksten in hun oorspronkelijke staat teruggebracht,' zeg ik. Hij reageert: 'Absoluut niet, u hebt veel vervalst.' 'Waarom betuigt de paus van Rome in zijn breve[7.] daaraan dan zijn instemming?' zeg ik. 'Ja ja, breve, wie heeft die breve van u gezien?' zegt hij, waarmee hij suggereert dat ik die breve heb verzonnen. Ik antwoord: 'Of verlangt u soms dat ik die breve aan iedereen laat zien of op de markt tentoonstel? Ik heb hem aan Jan Briart laten zien en Dorp heeft hem gezien.' 'Ja ja, Dorp,' zegt hij en hij stond op het punt ook Dorp onheus te bejegenen als de rector met diens blik hem niet de pas had afgesneden. 'Ook u kunt hem te zien krijgen, als u dat wilt,' zeg ik. 'Ik wil niets van u zien,' zegt hij. 'Vanwaar dan uw veroordeling?'

5. Waar vertaald is met "Ja ja" heeft het Latijn telkens "Ia".
6. Brief 1153.
7. Brief 864.

zeg ik ‘Waarom heeft het pauselijk gezag als het de veroordeling van Luther betreft voor u zoveel gewicht en is zijn instemming met mijn werk nog lichter dan vederlicht?’

Hij liet dit onderwerp varen en begon op te halen, alsof hij nu volgens de regels van de retorica op het gemoed ging werken, met hoeveel eer de Leuvense theologen mij hadden behandeld voordat ik hen in mijn geschriften had bestreden. ‘Wat hebben wij eigenlijk niet voor u gedaan?’ vraagt hij. Maar over de venijnige, minachtende kritiek waarmee Egmond zélf, zelfs voordat ik naar Leuven verhuisde, mij had fijngemaakt, geen woord! Ik antwoordde dat het niet in mijn aard lag aan mij bewezen weldaden van wie dan ook niet op waarde te schatten, maar dat ik van een weldaad van de theologen nog niet veel geprofiteerd had. Op de een of andere wijze thans milder gestemd, zegt hij: ‘Dat klopt, omdat wij daartoe niet bij machte waren.’ Waarop ik: ‘Laat u dan ook niet voorstaan op wat u niet hebt gedaan. Want wat u aan kwaad kunt aanrichten, heb ik ondervonden; van voorkomendheid uwerzijds heb ik niets gemerkt, behalve dan dat u mij uitnodigde voor uw “verhandelingen”, zoals u dat noemt, en voor bepaalde traditionele maaltijden, waarvan niemand een grotere afkeer heeft dan ik, laat staan dat ik zou menen uit hoofde daarvan bij u in het krijt te staan. U wilde ongevraagd vriendschap met mij sluiten; ik taalde daar nooit naar en gaf dienovereenkomstig nooit aanleiding die te verbreken.’

Door deze loop van het gesprek dacht hij weer aan de tussen ons bewerkte verzoening,[8.] waarmee hij als enige geen vrede had, hoewel niemand op onbehouwener wijze schade had veroorzaakt dan hij. Volgens hen is het het toppunt van godsdienstigheid dat zelfs wie ondraaglijk onrecht hebben geleden, hun te voet vallen, en ze zullen zich al helemaal niet zelf met iemand verzoenen of volgens de leer van het evangelie weldaden bewijzen aan wie je slecht heeft behandeld.[9.] ‘Goed dat u daaraan herinnert,’ zegt hij; ‘u beweert dat de samenwerking tussen ons weer hersteld was.’ Ik antwoord: ‘Wat nu? Dat was toch ook zo! We dronken in het College De Valk[10.] toch een voortreffelijk glas wijn met elkaar?’ (Die maaltijd was de regent[11.] van dat huis op een slordige duit komen te staan. En omdat het woensdag was, was er voor Egmond alleen zoveel vis klaargemaakt dat vier atleten er voldoende aan zouden hebben.) ‘Een primaire voorwaarde voor die vrede was toch dat van weerszijden alle krenkingen waren kwijtgescholden?’ Met klem ontkende

8. Erasmus en zijn tegenstanders van de theologische faculteit hadden zich op 13 september 1519 met elkaar verzoend (zie brief 1022).
9. Mattheus 5:44; Lucas 6:27; Romeinen 12:20.
10. Een van de instituten van de Leuvense artes-faculteit.
11. Nicolas Coppin.

hij wat in aanwezigheid van tal van getuigen was overeengekomen. De rector kwam tussenbeide en kalmeerde in zoverre het geruzie dat hij verklaarde dat tussen alle christenen een bepaalde vorm van overeenstemming bestond, maar dat die vrede niet tot in alle details volmaakt was.

Met een glimlach vroeg ik hoe groot een drinkgezelschap moest zijn om een theologenvrede te kunnen sluiten; een eenvoudig mens als ik meende dat tussen fatsoenlijke lieden ook zonder zo'n gezelschap wel een vrede tot stand kon worden gebracht. Zo kwam hij weer op een andere gedachte en zei: 'Goed dat u mij eraan herinnert: u drijft de spot met ons en schildert ons af als dronkaards.' Op mijn vraag waar ik hem een dronkaard had genoemd antwoordt hij: 'U schrijft dat ik na een wat royaal middagmaal in kennelijke staat verkeerde.[12.] Wat is dit anders dan dronken zijn?' Ik zei daarop: 'Dit heb ik geschreven zonder uw naam te noemen en ik vertel het als een uitspraak van anderen, want het waren uw eigen karmelieten die onder dit motto u verontschuldigden om te voorkomen dat iemand te zwaar zou tillen aan wat u na het wat royale middagmaal had gezegd toen u in kennelijke staat verkeerde.' 'Ja ja! *uw eigen*!' reageerde hij, verontwaardigd, neem ik aan, omdat ik *tui* gezegd had, niet *vestri.*[13.] 'En indien ik uw naam nu juist wél had genoemd,' zeg ik, 'wat was er voor schandelijks aan dat ík wat ú in het openbaar durfde te zeggen, met zo'n zelfde soort van vrijheid verder zou hebben verteld? Nu laat ik uw naam uit respect voor u achterwege en het weerzinwekkende voorval vertel ik op een beschaafde manier. U had gezegd dat wij, Lefèvre en ik, die nu met elkaar de degens kruisten, dat ooit in het diepst van de Tartarus zouden gaan doen.' 'Ja ja!' zegt hij, 'Dit hebt u van anderen gehoord.' 'Dat is waar, maar van meer dan één zegsman,' antwoord ik. 'Durft u de uitspraak te loochenen?' Hij deed daar het zwijgen toe en zodoende nam ik tot mijn verbazing voor het eerst bij hem een onverwacht gevoel van schaamte waar.

Vlug zocht hij een ander terrein op en zei dat hij met zijn gefulmineer tegen Luther nooit zou ophouden voordat hij hem uit de weg zou hebben geruimd. Ik antwoordde dat hij wat mij betrof tegen Luther mocht fulmineren tot hij een breuk kreeg als hij zijn gezwets maar niet tegen mij richtte; en dat ik er niet over klaagde dat hij tegen Luther had geschetterd, maar tegen mij. Als hem dat zo na aan het hart lag, moest hij daar maar mee doorgaan; daar zou hij echter niets mee bereiken behalve dan dat hij zich bij iedereen bespottelijk zou maken. Ik had immers bij die preek iedereen om mij heen

12. In de *Apologia qua respondet duabus invectivis Eduardi Lei.*
13. Dit laatste was beleefder. In werkelijkheid zal de karmeliet Egmondanus zich eraan gestoord hebben dat zijn medebroeders werden voorgesteld als zijn handlangers.

zien lachen. Waarop hij: ‘Ja ja! Maar dat waren dan ook aanhangers van u.’ Ik reageerde: ‘In hoeverre zij aanhangers van mij waren, weet ik niet; de meesten kende ik zelfs niet eens van gezicht.’ Bij alle lelijks wat hij mij voor de voeten wierp zat ook nog het volgende, dat ik mij beriep op de *Brieven*[14.] van vooraanstaande mannen, die mij nogal hoog aansloegen. Daarmee gaf hij te kennen dat deze brieven door mij verzonnen waren en dat niemand mijn standpunten onderschreef. En dat terwijl ik dat genre brieven bijna helemaal niet publiceer. Tegelijkertijd gaf hij zo te kennen dat slechts wat door zijn keurmerk werd aanbevolen, geacht mocht worden deugdelijk te zijn. Hieruit kunt u natuurlijk zowel 's mans bescheidenheid leren kennen, omdat hij zo'n weinig hoge dunk van zichzelf heeft, als zijn open en zuiver christelijke instelling, omdat er geen kwaad is waarvan hij zijn naaste niet verdenkt.

Ik had onder meer gezegd dat het niet verbazingwekkend mocht lijken als ik hier en daar in mijn boeken nogal eens mijn beklag deed over theologen, omdat de minderbroeder John Standish,[15.] een theoloog en bisschop van St. Asaph, ten overstaan van de koning en koningin van Engeland in aanwezigheid van een groot aantal autoriteiten en geleerden hoogst schaamteloos op drie onderdelen beschuldigingen aan mijn adres uitte. Om te beginnen dat ik de verrijzenis zou loochenen, vervolgens dat ik het sacrament van het huwelijk niet op zijn juiste waarde zou schatten en verder dat ik afwijzend zou staan tegenover de eucharistie. En dan te bedenken dat ik mij in al mijn boeken over niets zo stellig heb uitgelaten als over de verrijzenis en in een gepubliceerde retorische oefening[16.] het huwelijk zo heb geprezen dat er theologen waren die meenden dat het een ketterse dwaling bevatte omdat ik het huwelijk te hoog zou hebben aangeslagen. Ten slotte heb ik het over de eucharistie toch nergens in woord noch geschrift anders gehad dan zoals het hoort, dat is te zeggen: met de grootst mogelijke eerbied. Hij reageerde: ‘Ja ja, dat alles is wellicht toch wel waar’. Dat is nou echt een opmerking van een buitengewoon eigendunkelijk persoon, van iemand die meent zich alles te kunnen permitteren! Waarom zouden al deze tegen mij gerichte beschuldigingen eerder waar zijn dan wanneer iemand zou zeggen dat Egmond de schatkamer van de kerk heeft geplunderd; dat hij stervenden de hersenen heeft gespoeld om hun vermogen aan hem na te laten en hun erfgenamen het nakijken te geven; dat hij wat hij onder biechtgeheim heeft gehoord, uit

14. Blijkens brief 1196 gaat het om de bundel *Epistolae aliquot eruditorum virorum*, steunbetuigingen voor Erasmus, gericht tegen Edward Lee.
15. Bedoeld moet zijn Henry Standish. In het Latijn wordt hij hier aangeduid als bisschop ‘a sancto Asino’ (= ezel).
16. *Encomium matrimonii.*

winstbejag heeft doorverteld? Dit is met groter waarschijnlijkheid op hem van toepassing dan dat waar zou zijn waarvan hij wil dat het op mij van toepassing zou zijn. Aan deze heilige man vertrouwen ouders hun kinderen toe om de beginselen van de ware godsdienst in zich op te nemen.

Waarom zou ik je nu nog ieder detail vertellen? Alles wat op grond van welke aanleiding ook werd gezegd, werd aangegrepen om te ruziën, precies zoals bij ruziënde jongelui of brutale volksvrouwen. Wat ik ook zei, hij stuurde het rechtsomkeert. Hij verweet mij dat ik Luther een brief had geschreven.[17.] Ik zei: 'Daarin zeg ik hem wat hij zou moeten vermijden.' 'Absoluut niet,' zegt hij dan, 'u leert hem hoe hij moet schrijven.' Het leek wel alsof dat heerschap het zelfs maar moeilijk zou kunnen verkroppen als Luther wat beter zou hebben geschreven, zozeer verlangde hij diens ondergang en niet dat hij werd terechtgewezen. Maar wat hij op geen enkele wijze verdroeg was mijn toevoeging: 'Ik zeg u niet wat u moet doen, maar dat u moet blijven doen wat u doet.' Toen ik op dit punt retorische hoffelijkheid ter verontschuldiging aanvoerde om zo te ontkennen dat ik hem terechtwees terwijl ik hem juist wél terechtwees, wond hij zich weer op. 'Dat hebt u fraai gezegd,' zei hij. 'Dat is nou typisch voor retoren, alles mooier maken, fantaseren en liegen.' Met een lachje gaf ik toe dat retoren soms inderdaad liegen, maar dat onze godgeleerde magisters soms toch ook wel liegen. Toen ik wat verder zei dat ik het aanzien van de theologen goed in het oog hield, antwoordde hij: 'Laat u die zorg nou aan ons over, wij houden elkaar wel in de gaten.' Toen ik ook nog zei dat door zijn boeken te verbranden Luther uit de bibliotheken werd verwijderd, maar daarmee nog niet uit de harten, zei hij: 'Ja ja! Uit de harten; daar hebt u hem een plaats bereid!'

Op geen enkel punt werd er overeenstemming tussen ons bereikt, zozeer dat wanneer ik sprak van de schone letteren hij die terstond de kwalijke letteren noemde; sprak ik van een verbeterd uitgegeven boek, dan noemde hij het een verslechterd boek. Als ik beweerd had dat ik met geen van partijen iets te maken had, noemde hij mij meteen partijaanvoerder. Hij zou ook ontkennen dat er iets hards zit in een olijf of om een walnoot,[18.] als ik iets dergelijks beweerd zou hebben. Daarom maakte de rector een einde aan het geruzie dat al te lang had geduurd, hij vond dat dit theologen onwaardig was. Hij wilde liever luisteren naar wat bevorderlijk voor het herstel van de vrede zou kunnen zijn. 'Vooruit,' zei ik, 'wanneer die vrede volgens u niet alleen met een drinkpartij tot stand kan komen, wat is er nog verder nodig om die volledig te maken?' Op aansporing van de rector zei hij: 'Dat u de schade herstelt die u aan onze goede naam hebt berokkend.' Ik vroeg hem: 'Waar dan,

17. Brief 980.
18. Vgl. Horatius, *Epistulae* 2, 1, 31 en *Adagia* 873.

in mijn *Brieven*?' Hij knikte. 'Die zijn al uitgegeven en daarom ligt wat u vraagt buiten mijn bereik; trouwens, ik heb daarin aan niemands goede naam afbreuk gedaan,' antwoordde ik. Hij weer: 'Herroep het dus.' 'Wat dan?' 'Schrijf dat in Leuven de theologen eerlijk[19.] en degelijk zijn.' Ik antwoordde: 'Dat heb ik nooit ontkend, maar als degenen op wie ik scherpe kritiek heb geoefend, mij een gegronde reden daartoe geven, zal ik buitengewoon gunstig over hen schrijven.' Geërgerd reageerde hij nu: 'En als u ons reden geeft om ons gunstig over u uit te laten, zullen wij ons over u gunstig uitlaten. U weet de pen te voeren, wij zijn goed van de tongriem gesneden. U verwijt ons dat wij achter uw rug tegen u tekeergaan; ik durf het recht in uw gezicht te zeggen.' 'Daar kijk ik niet van op,' zeg ik, 'u met uw karakter zou zelfs een fatsoenlijk mens in diens gezicht durven spuwen.' Hij bestreed toen dat hij nog zo recalcitrant was.

De rector onderbrak het gesprek en vroeg ons om het over Luther te hebben omdat dat toch de hoofdzaak was: 'Vooruit,' zegt Egmond dan, 'u hebt ten gunste van Luther geschreven, schrijf nu tegen hem!' Daarop ontkende ik dat ik ten gunste van Luther had geschreven, maar ten behoeve van de theologen eerder tegen hem. Nadat ik van alles als excuus had aangevoerd: geen tijd, gebrek aan ervaring, angst, wendde ik onder meer voor dat ik de verdenking van wreedheid op me zou laden als ik met mijn pen tekeer zou gaan tegen iemand die al op de grond lag en overwonnen was. 'Dat is precies wat u moet schrijven,' zegt hij, 'dat Luther door ons is verslagen.' Ik antwoordde dat het niet ontbrak aan lieden die dit luid verkondigden, zelf als ik mijn mond hield en dat het bovendien meer op zijn plaats zou zijn als degenen die haar behaald hadden zelf hun eigen overwinning vierden, ten slotte dat het voor mij geen uitgemaakte zaak was dat zij hem verslagen hadden, daar hun boeken nog niet verschenen waren. Hij wendde zich daarna wanhopig tot de rector en zei: 'Heb ik u niet voorspeld dat wij niets zouden bereiken? Zolang als hij weigert de pen tegen Luther op te nemen, zolang blijft hij voor ons als een aanhanger van Luther gelden.' 'Maar,' antwoordde ik, 'volgens die redenering zult u voor mij als aanhanger van Luther gelden, omdat u niets tegen hem schrijft; en u niet als enige, maar tallozen met u.' En zo vertrok hij met een woordeloos gebaar van vaarwel voor de rector, niet voor mij, zoals bij een zwaardvechtersopleiding degenen die een onreglementair toegebrachte verwonding hebben opgelopen, aan de rest wel een hand geven maar niet aan wie hen verwondde.

Hiermee heb je ongeveer het belangrijkste van deze geruchtmakende bespreking, waarvan Egmond vond dat die voor hem toch zeer aangenaam was verlopen, omdat die werd gevoerd met het doel dat hij mij met zijn wel-

19. Het Latijn heeft "synceres" in plaats van "synceros", zie brief 1196.

sprekendheid ertoe zou verleiden Luther met mijn pen in het nauw te brengen. En hij heeft zich de roem van dit gevecht niet laten ontglippen. Tegenover zijn drankvrienden sneed hij erover op hoe krachtig hij Erasmus recht in het gezicht weerstand had geboden. De rector vertelde zijn vrienden dezelfde dingen en zei hun lachend dat hij nooit zou hebben geloofd dat ik zoveel zelfbeheersing had, hoewel ik mij daar niet op laat voorstaan, want ik zou stapelgek zijn geweest als ik het debat met hem was aangegaan. En toch, er zijn er een paar die nog boosaardiger zijn dan hij. Want Egmond is dan wel hinderlijk en hij weet niet van ophouden, maar hij speelt geen komedie en is altijd zichzelf. Naar men zegt was hij als knaap, als kandidaat, als bachelor en als hoogleraar in de theologie al zo als hij nu als karmeliet is. Zelfs Vulcanus zou hem niet anders smeden en Mercurius[20.] zou hem niet een nieuwe gedaante geven. In zijn eigen ogen is hij echter een steunpilaar bij uitstek van de christelijke godsdienst en een sieraad van de karmelietenorde. De universiteit hier heeft van hem net zoveel plezier als ogen van een strontje.[21.] Maar deze zweer kan niemand verwijderen.

Het ga je goed, mijn beste More.

Leuven, 1520

1163 *Aan Adrianus Cornelii Barlandus*
30 november 1520

Erasmus groet zijn vriend Barlandus

Ik ben er haast wel zeker van dat u met de van u bekende bedachtzaamheid zulke brieven hebt uitgezocht waarin absoluut geen venijnigheden voorkomen. U maakt immers zelf mee hoe vandaag de dag bepaalde lieden de eerste de beste gelegenheid aangrijpen om er aanstoot aan te nemen. Desondanks had ik het wenselijker gevonden dat u op een ander idee was gekomen. Ik ben namelijk bang dat het alleen al slecht bij hen valt wanneer zij merken dat werk van mij gereed wordt gemaakt voor behandeling op scholen.

Met moeite heb ik voor elkaar gekregen dat men de *Farrago* niet opnieuw uitgaf.[1.] Ik heb het werk opnieuw bekeken, sommige brieven weggelaten, be-

20. Mercurius staat hier evenals in brief 1219 voor beweeglijkheid en veranderlijkheid.
21. *Adagia* 1765.
1. D.w.z. zonder herziening door Erasmus. Deze verzameling brieven was voor het eerst in 1519 verschenen in Bazel.

paalde zelfs afgezwakt zodat het in die vorm verschijnt, liever dan zoals het eerst was gedrukt toen niet ik de initiatiefnemer was, maar op dit punt toch toegaf aan de wensen van mijn vrienden.

Ik vind het vervelend dat Dirk[2.] geweigerd heeft het boek van onze magister Turenhout[3.] te drukken. In de eerste plaats was het beter dat hij zijn mening maar voor zich had gehouden. Vervolgens zou ik dit werk om tal van redenen graag wél zien verschijnen. Hij is een man die inzake theologie bij uitstek deskundig is en het is voor mij buiten kijf dat hij het schreef zoals hij debatteerde, met een deugdelijke bewijsvoering, niet met scheldwoorden.

En al keurde ik af dat Luther werd tegengewerkt met veel lawaai en gekonkel, ik zou toch heel graag willen dat hij werd weerlegd aan de hand van getuigenissen uit de Heilige Schrift en met sluitende redeneringen. Ook al kent men aan de pauselijke bul het grootste gewicht toe, toch zou dit meer indruk maken op de ontwikkelde en zelfs op de meest talentvolle mensen. Probeer dus de man ertoe te brengen dat hij niet langer weigert het te drukken. Mijnerzijds zal ik voor zover in mijn vermogen ook hetzelfde proberen. Het ga u goed.

Leuven, de dag van Sint-Andreas, 1520

1164 *Aan Godschalk Rosemondt*
[Leuven, ca. december 1520]

Erasmus groet de uitmuntende godgeleerde heer Godschalk Rosemondt, rector van de vermaarde universiteit van Leuven

Tegen mijn zin val ik u erg vaak lastig met een brief, maar toch is dat voor ieder van ons het gemakkelijkst. Hij had een poos zijn mond gehouden, die Friese predikheer,[1.] die een tijd terug mijn *Lof der zotheid* van commentaar voorzag en dat nu doet met de *Antibarbaren*, waarbij hij zo tegen mijn goede naam en faam tekeergaat dat hij geen enkele belediging overslaat. Hij denkt dat hij dat terecht doet, vooral met het argument dat ik in mijn boeken de monniken heb aangepakt, hoewel ik nergens spreek over die gruwelijkheden die maar al te vaak - hopelijk ten onrechte - door het volk over hen wor-

2. Dirk Martens.
3. Het bedoelde werk zal kritiek op Luther hebben bevat (vgl. brieven 1164 en 1165).
1. Blijkens brief 1166 is dit Laurens Laurensen.

den verteld, onlangs zelfs tijdens een drukbezocht feestmaal door de kardinaal van Sion,[2.] en nimmer namen of zelfs ordes noem. Tenzij ze misschien denken dat de hele dominicanenorde wordt beledigd, wanneer iemand klaagt over onrecht dat de een of andere dominicaan hem heeft aangedaan. Schrijft Hieronymus, zelf een monnik, soms niet over de ondeugden van monniken en nonnen?[3.] Als het op geen enkele manier geoorloofd is het over de ondeugden van monniken te hebben, dan zal het ook niet zijn toegestaan het over die van priesters en hovelingen te hebben. Maar tegen hen plegen die lieden als komedianten op een kar[4.] met grote vrijpostigheid tekeer te gaan. Wat werpt Batt, die ik sprekend invoer, de monniken anders voor de voeten in de *Antibarbaren* dan hun weerzin tegen de verfijnde letteren? Geven zij dat niet zelf duidelijk te kennen, zelfs als ik mijn mond erover houd, zo venijnig als ze overal openlijk op de oude talen en schone letteren inhakken? Op dit punt in ieder geval verschillen zij verregaand van mening met de paus, die in zijn breven aan mij zegt dat zij schone letteren worden genoemd én zíjn,[5.] en evenzeer met het jongste concilie van Lateranen, dat voor die studie in het totaal vijf jaar inruimt en haar ook daarna niet verbiedt, mits in enige mate gecombineerd met serieuzer studie.[6.]

Maakt hij bovendien, daar hij ervoor uitkomt dat hij mij onderuit haalt omdat ik de monniken aanpakte, niet voor iedereen duidelijk dat hij uit wraakzucht handelt? Wat is er echter schandelijker dan om je te wreken misbruik te maken van het godshuis, van de kansel, bestemd om de heerlijkheid van Christus te verkondigen, en van de goedgelovigheid van het onwetende volk? Dit alles is des te schandaliger omdat het aan deze beroemde universiteit gebeurt en onder uw ogen, alsof u erachter zoudt zitten of in ieder geval daaraan uw goedkeuring geven. Wat zal nog ongerept blijven, als het gewijde woord ons een wapen gewordt om de naaste over de kling te jagen? Als iemand op onwaardige wijze het lichaam des Heren nuttigt, begaat hij een geweldige schanddaad.[7.] Maar als iemand het woord van het evangelie perverteert, treft een grotere calamiteit een groot aantal mensen. Als ze gekrenkt zijn, kunnen ze toch langs een andere weg hun verhaal zoeken, zonder onrecht aan het gewijde woord te doen. Bepaalde heren zal het naar mijn mening reeds genoegen doen, als zij merken dat iets voor mij onaangenaam

2. Matthäus Schiner.
3. Zie bijv. Hieronymus, *Epistulae* 22 en 125.
4. *Adagia* 673.
5. Zie brief 339.
6. Dit werd in 1513 bepaald tijdens de achtste sessie van het vijfde concilie van Lateranen (1512-1517).
7. Vgl. 1 Corinthiërs 11:27.

is. Ik heb echter bepaald wel groter tegenslag doorstaan en dat kan ik nog steeds. Maar ik zou liegen als ik zei dat deze zaken langs mijn koude kleren afgaan. Als ik een mep kreeg van een muildier of een dolleman, zou ik dat gemakkelijker over mijn kant laten gaan, maar ik zou er toch de voorkeur aan geven dat ik geen mep kreeg. Wie zijn eigen leven en reputatie veracht, heeft andermans leven en reputatie in zijn macht. Iemand krenken kost niemand moeite. En het zij verre van mij dat ik van mijn kant zou willen uitproberen wat ik daar in dit geval van terechtbreng. Hoewel ik lang in Keulen verbleef, heb ik tegenover niemand enige klacht geuit, vertrouwend op uw woorden, omdat u zei dat u hoopte dat Egmond voortaan zijn mond zou houden. Want van deze Fries verwachtte ik niet nog meer narigheid. Uw gezag kan met een enkel woord aan deze wantoestand een einde maken. Of dat moet, is ter beslissing aan u; ik meen dat het moet, zo niet om mijnentwille dan in ieder geval om de rust te herstellen.

Voordat ik deze brief afmaakte, genoot ik met de eerwaarde heer Maximiliaan,[8.] abt te Middelburg, het middagmaal en ging ik, omdat het dichtbij was, op goed geluk bij de prior van de predikheren langs.[9.] Hij zei dat hij niet wist wat de man had gezegd, maar met zijn gezichtsuitdrukking, zijn houding en alles wat hij zei, liet hij niettemin duidelijk blijken dat hij van het gebeurde had geweten en ermee had ingestemd. Daags nadien kwam die Fries naar me toe alsof hij zich kwam vrijpleiten. Een jongeman met een verbazend groot zelfvertrouwen die van zichzelf vond dat alles wat hij zei louter juwelen waren, louter stijlbloemen en louter godsspraken. Hij vertelde dat hij op de feestdag van de heilige Catharina[10.] meer had gezegd dan mij was doorverteld. Tot zijn rechtvaardiging bracht hij verbluffend onverschrokken bepaalde dingen naar voren die zo dwaas waren dat daarop te reageren het toppunt van dwaasheid was; ik heb toch met een enkel woord gereageerd. Aan het begin van zijn colleges over Paulus heeft Egmond ervoor gebeden dat - precies zoals Paulus van kerkvervolger tot kerkleraar is geworden - ook Luther en Erasmus eens bekeerd mochten worden. Hoe loopt het met die mensen af? Hoe dan ook onaangenaam zijn, dat willen zij het liefst. Zij kunnen het niet hebben dat ik geen aanhanger van Luther ben, wat ik inderdaad niet ben, behalve dan als hij zich aan de heerlijkheid van Christus wijdt.

Ik weet van mezelf dat ik tamelijk loslippig ben. Niemand heeft mij echter ooit de leer van Luther horen onderschrijven. Ik heb me nooit beziggehouden met het lezen van zijn boeken, behalve dan enkele bladzijden en

8. Maximiliaan van Bourgondië.
9. Het is niet bekend wie dat op dat moment was.
10. 25 november.

daarvan heb ik meer genipt dan ik ze heb gelezen. De tegen Luther gerichte disputaties aan uw universiteit hebben altijd mijn bestendige goedkeuring weggedragen, maar de publicaties nog veel meer, met name die van onze magister Jan Turenhout,[11.] die erudiet en zonder op het gemoed te werken zijn betoog hield, naar ik verneem. Toen de boeken verbrand werden, zag niemand mij bedroefder dan anders. Ik ben er altijd voor uitgekomen dat er bij hem heel veel was wat mij niet aanstond. Ik heb aan hem persoonlijk veel geschreven en veel in het midden gebracht wat hem van zijn opruiend geschrijf moest afhouden, en toch zeggen ze dat ik een aanhanger van Luther ben! Als uw universiteit grappen als deze vermakelijk vindt, ik ben een man die daarmee wel kan leven. Want dat doe ik liever dan wraak nemen. Maar naar mijn mening had het de voorkeur verdiend dat de kwestie op een andere manier was behandeld. Vincentius[12.] geeft mij de schuld van de opschudding in Holland, omdat hij daar na een volkomen dwaze preek door het volk bijna werd gestenigd, alhoewel ik aan geen enkele Hollander, in goede noch in kwade zin, over Luther heb geschreven.

Het ga u goed in Christus, heer rector magnificus. [1519]

Uw toegenegen Erasmus

1165 *Aan Wolfgang Faber Capito*
Leuven, 6 december 1520

Hartelijk gegroet. Onze Hollanders hebben de bul van de paus, of beter gezegd: van de Leuvenaren, scherp veroordeeld. De president[1.] antwoordde dat hij wachtte op schriftelijk bericht van een paus die beter op de hoogte was, en dat hij van de vorst nog geen opdracht had gekregen, maar dat hij, als die kwam, wel wist hoe de vorst tevreden gesteld kon worden. Ook van de bisschop van Utrecht wordt verteld dat hij de bul niet accepteert.

Toen onze magister Vincentius,[2.] een schavuit en een platvoerse opposant van Erasmus, in Dordrecht tegen Luther preekte, was hij nauwelijks de preekstoel af of de pastoor beklom die en spoorde het volk aan om wie de leer van het evangelie ondermijnen, niet hun gang te laten gaan. Vrouwen trokken Vincentius' toog aan stukken toen hij zich wilde verzetten. Hij wist ternauwernood te ontkomen. Terug in Leuven strooide de onnozelaar rond dat

11. Vgl. brief 1163, noot 3.
12. Vincentius Theoderici.
1. Nicolaas Everaerts, president van het Hof van Holland.
2. Vincentius Theoderici.

mijn werken hiervoor hadden gezorgd. De theologen wilden dat Egmond, de karmeliet,[3.] daarop afgestuurd werd, maar die vertrouwde het niet en paste ervoor een martelaar te worden. De Leuvenaren hebben bijna spijt van dit alles. Latomus[4.] en Turenhout[5.] durven hun boek niet te laten verschijnen, terwijl ik hen daartoe toch aanmoedig in de hoop dat Luther dan vlugger uit de gedachten van de mensen wordt verdreven.

Er is hier nog een andere predikheer opgedoken, een baccalaureus die voor zijn licentiaat bezig is, een domme en aanmatigende jongeman.[6.] In alle openbaarheid verkoopt hij zijn tegen Erasmus gerichte kletspraat, maar dan zo stompzinnig dat de jongelui hem uitlachen. Een lector die dominicaan is en een andere lector die karmeliet is, stuurden me hun werkje over ‘In den beginne was de spraak’, waarin zij kritiek op mij oefenen.[7.] Ik heb ervoor gezorgd dat het werd uitgegeven, tot meerdere eer van hen. Het is het toppunt van dwaasheid.

Ik zag het slot van de dialoog waarin sprake is van de kardinaal van Engeland.[8.] Als u er lucht van kunt krijgen wie daarvan de schrijver is, waarschuw hem dan dat hij het boek niet laat verschijnen en het ook niet opnieuw laat drukken. Hij moet zich in de toekomst evenmin met dit genre dat hij onvoldoende beheerst, bezighouden. Lee in Engeland is samen met Polidoro[9.] iets aan het uitbroeden en voert ik weet niet wat in zijn schild. Maar er zijn mensen die het hem niet makkelijk maken. De theologen, met name de kameliet, praten nu Dorp naar de mond; een teken van een slecht geweten. Kortgeleden begon Turenhout tijdens een maaltijd plotseling, als het ware door razernij overvallen, tot verbazing van iedereen en terwijl ik er niet bij was op een uiterst misselijke manier tegen mij uit te varen. Weinige dagen nadien raakten we in gesprek en was hij uiterst hoffelijk jegens mij. Ik van mijn kant liet niet merken dat ik wist wat hij er uitgeflapt had; wat een vroom volkje! In Antwerpen was het rustig gebleven totdat de pastoor van de belangrijkste

3. Spotnaam van Egmondanus.
4. Van hem verscheen *Articulorum doctrinae fratris Martini Lutheri per theologos Lovanienses damnatorum ratio* (Antwerpen, 1521), waarin hij de veroordeling van Luther door de Leuvense theologen verdedigde.
5. Vgl. brief 1163, noot 3.
6. Wellicht Laurens Laurensen, vgl. brief 1147, noot 10.
7. De *Apologia* van de dominicaan Jacques Hasard, wiens broer, de karmeliet Julien Hasard, in het colofon wordt vermeld als de schrijver van de tekst. Het werkje verscheen in Leuven bij Dirk Martens in 1520.
8. Thomas Wolsey. Misschien gaat het om de dialoog *Hochstratus ovans.*
9. Polidoro Virgilio.

kerk,[10.] een licentiaat die men naar Leuven had laten komen en die daar opgeleid was, tegen het volk tekeer begon te gaan, maar hij haalde zich slechts hun woede op de hals. In Mechelen kwamen de vrouwen in opstand vanwege de hoge graanprijs; in Leuven even later ook. Om die reden zijn hier nu soldaten van de koninklijke garde.

Schrijf aan Nesen dat hij, als hij *Het leven van Sint-Nicolaas* laat verschijnen - en hij[11.] verdient dat absoluut - zijn eigen naam daarbij zet om te voorkomen dat iemand anders ervan wordt verdacht. De theologen denken dat Luther onmogelijk te verslaan is als ik niet naar de pen grijp en zonder het zo te zeggen verlangen ze van mij dat ik dan zijn ideeën weerleg. Het zij verre van mij dat ik zo dwaas ben! Dorp moet op geen enkel wijze met deze vervelende kwestie in verband worden gebracht; maar toch kan hij zich niet vriendelijker betonen dan hij doet.

Het ga u goed. Leuven, op de dag van Sint-Nicolaas, 1520

Het ziet ernaar uit dat de Italianen hebben bekonkeld om aan de Duitsers de hele glans van hun geleerdheid te ontfutselen. Daarvoor heeft Aleandro meer belangstelling dan voor de kwestie-Luther. Maar als hem dat bij de Duitsers ongestraft lukt, dan word ik Fransman. Andermaal, het ga u goed.

Doe de groeten aan mijn vriend Carinus en aan Hartmann.[12.] Wanneer er bij gelegenheid een betrouwbare bode is, laat mij dan eens weten hoe de kardinaal van Mainz over mij denkt. Hopelijk ben ik in maart weer daar. Aan de graaf van Neuenahr heb ik toestemming gegeven om het zegel op mijn brief aan jou te verbreken en om die met zijn eigen zegel opnieuw te verzegelen.

Aan de beroemde theoloog Wolfgang Capito, raadsheer van de hoogeerwaarde kardinaal van Mainz. Te Mainz

1166 *Aan [...]*
[Leuven, ca. december 1520]

Erasmus van Rotterdam [...][1.]

Naarmate ik meer overdenk hoezeer ik over niets beschik waardoor ik uw

10. Hendrik Hoevelmans, pastoor van de Onze-Lieve-Vrouwekerk in Antwerpen.
11. Nicolaas Baechem, doelwit van Nesens *S. Nicolai vita*, verschenen achter diens *Epistola de magistris nostris Lovaniensibus* (Sélestat, 1520).
12. Hartmann von Hallwyl.
1. De persoon tot wie Erasmus zich in dit fragment richt, is onbekend.

gunst ooit heb verdiend of in de toekomst kan verdienen, heb ik meer bewondering voor de natuurlijke oprechtheid waarmee u, hoewel u het in uw brieven aan Dorp al vaak over mij had, mij nu zelfs een eigen brief waardig hebt geoordeeld, met name omdat u druk bezet bent met uiterst gewichtige, onophoudelijk op u afkomende kwesties. Ik was reeds drie jaar eerder in de kring van raadsheren opgenomen. Er ontbrak nog slechts een oorkonde van de vorst, waarvoor Jean le Sauvage, destijds de kanselier, zich sterk had gemaakt. Diens dood heeft het hem echter onmogelijk gemaakt zijn woord gestand te doen. Welbeschouwd is dit alles echter iets waarvan ik niet goed begrijp waarom ik hiermee bijzonder gelukgewenst zou moeten worden; ik ben niet geschikt voor het hof en het hof ook niet voor mij. Mij dunkt dat ik voor de bevordering van de schone letteren het mijne wel zo ongeveer heb gedaan; ik zal die echter niet in de steek laten, maar me wel langzamerhand uit het strijdperk terugtrekken, tenzij de toestand in de wereld volstrekt omslaat. Tot op heden valt geen sprankje hoop daarop van welke kant ook te verwachten, zoveel succes hebben degenen die onder het voorwendsel van de godsdienst, ter verdediging van hun buik en hun dwingelandij, de voortreffelijke wetenschap en de ware leer van het evangelie te lijf gaan. De elite aan het hof houdt zich met andere zaken bezig; de kerkelijke elite jaagt op mijters en rode hoeden. De theologen van de oude stempel sluiten zich aan bij de predikheren en de karmelieten, mensen die zich in woord noch daad volstrekt nergens voor schamen. Je hebt hier de karmeliet Egmond, die in zijn preken en colleges vaak op de meest dwaze manier hatelijke opmerkingen over mij maakt; de toehoorders lachen om hem als om een dolleman en toch blijft de oude heer buitengewoon met zichzelf tevreden als hij zo dwaas bezig is.

Een paar maanden geleden kwam hier een Friese predikheer, Laurens[2.] geheten, een jongeman zonder eruditie, maar op het krankzinnige af zelfgenoegzaam. Hij heeft gedurende enkele weken bepaalde passages uit de *Lof der zotheid* voor het volk verklaard, waarbij hij mij de ernstigste verwijten naar het hoofd slingerde. Ik negeerde hem en ten slotte is vanwege de universiteit de praatjesmaker het zwijgen opgelegd. Een poosje hield hij zijn mond. Kortelings begon hij opnieuw te raaskallen; ik weet niet op aansporing van wie. Niemand heeft voldoende gezag om hem in toom te houden. Hij mist iedere ontwikkeling, is een botterik en staat altijd klaar om een gevecht aan te gaan. Als hij zo op dreef is, dan beschikt hij over mensen die koud water over hem heen gieten.[3.] Ga ik met hen in debat, dan neem ik het op tegen bruten en tegen hele massa's; schrijf ik kritisch over hen, ze schamen

2. Laurens Laurensen.
3. D.w.z. hem helpen ermee door te gaan. Zie *Adagia* 951 (vgl. brief 1124).

zich al sinds lang nergens meer voor. Zij denken bij zichzelf: ‘Laat hem maar voor de ontwikkelden schrijven, daar zijn er maar weinig van; wij zullen het volk wel toeblaffen.’ Als je met klem blijft protesteren, is het maximale effect dat wie fout heeft gehandeld, naar een ander klooster wordt overgeplaatst; dan is het nog beter dat er maar op één plaats kabaal gemaakt wordt. Onze magisters staan dit oogluikend toe. Een aantal van hen gedragen zich allang weinig behoorlijk jegens mij; waarom begrijp ik niet. Zij roepen mij niet ter verantwoording, maar brengen het evenmin op zich met mij te verzoenen. Telkens weer winden ze zich op over nieuwe verdenkingen, waarvan zij eerder al eens ontdekten dat die volstrekt vals waren.

Er is hier een zekere Vincentius,[4.] een dominicaan uit Alkmaar, een van onze magisters, een man met een uiterst geringe ontwikkeling en van een aangeboren botheid. Toen hij al geruime tijd links en rechts kletspraat over mij had verkocht en, een- en andermaal daarover onderhouden, daaraan geen einde maakte, heb ik de man ten slotte benaderd en hem de raad gegeven om, als hij ergens mee zat, mijzelf daarover aan te spreken. Hij wees mij op bepaalde passages uit mijn boeken die hij had gemarkeerd en waarvan hij letterlijk niets had begrepen. Er is dan ook nog een zogeheten prior,[5.] een ongeletterde man, maar van een hoerige gemenigheid, afkomstig uit een klooster daar bij jullie: hij zit achter dit soort larie. Maar als zij er straffeloos vanaf komen, wanneer ze, als ze zich gekrenkt voelen of wantrouwen koesteren, misbruik maken van het gezag van het huis en het woord van God om verhaal te zoeken voor hun gekwetst gemoed, hoewel duidelijk is wat voor lieden het zijn, dan vraag ik u: waar moet dat nu toch op uitlopen?

Over Luther gesproken, u weet dat er in Leuven wat rook is opgestegen,[6.] natuurlijk het werk van onze theologen die aan de wieg van de bul stonden; wat later in Luik, waar de bisschop, die naar een kardinaalshoed dingt, een oogje dichtknijpt en ten slotte, nog veel weerzinwekkender, in Keulen, waar Hoogstraten de scepter zwaait.[7.] Weliswaar draagt hetgeen Luther schrijft niet ieders goedkeuring weg, maar iedereen heeft wel een hekel aan die manier van optreden en tirannieke wreedheid. In Keulen zouden zij dat ook niet ongestraft hebben kunnen doen, als de aanwezigheid van de vorst hen niet afgeschermd had.[8.] Nu verkopen ze daar Luther zoals voordien. Hier hebben er twee Luther met hun pen bestreden, Latomus en Jan Turenhout,[9.]

4. Vincentius Theoderici.
5. Zie brief 1164, noot 9.
6. Zie brief 1141, noot 7.
7. Zie brief 1157.
8. Karel V was van 29 oktober tot 16 november in Keulen.
9. Zie brief 1165, noten 4 en 5.

maar naar het schijnt zal geen van die twee zijn boek laten verschijnen. Ik denk dat zij aan zichzelf twijfelen en met bullen en rook is het veel gemakkelijker een overwinning te behalen dan met argumenten. Ik heb mij nooit met de zaak van Luther ingelaten, ook al heb ik nooit het luidruchtige misbaar van die lui hier goedgekeurd en evenmin de pamfletten van degenen die inmiddels Luther bestrijden. En dat nu nemen zij mij kwalijk. Als ik mij bij Luther zou aansluiten, zullen zij met diezelfde slimmigheden van hen ook op mij aanvallen; neem ik het tegen Luther op, dan zullen zij - de mannen van een evangelische zachtmoedigheid en onschuld - de woede van de Duitsers, die ik daarmee wel over mijn hoofd zal afroepen, benutten en dan wordt dat mijn ondergang. Bij de apostolische nuntius hebben ze mij valselijk beschuldigd met hun leugens, alsof ik in mijn eentje Luther overeind zou houden zodat hij daarom niet weggevaagd kan worden. Want dat laatste is het enige wat zij nastreven; zij willen niet dat hem de juiste weg wordt gewezen.

De legeraanvoerder Franz von Sickingen vertelde dat hij bij keizer Karel zijn beklag had gedaan over het decreet dat deze volgens zeggen had laten uitgaan, en dat de keizer hem had geantwoord dat hij iets dergelijks niet had bevolen. Hertog Frederik van Saksen kreeg toen hij het met de keizer over Luther had, het volgende antwoord: ‘Luther wordt niet veroordeeld, alvorens hij is gehoord.’ De bisschoppen werden gedwongen hun mening voor zich te houden. Toen de hertog de breve werd getoond met het bevel om Luther in de gevangenis te werpen totdat in andere zin over hem zou worden beslist, heeft alleen hij geantwoord dat het hem bevreemdde dat de paus zoiets van hem verlangde, omdat hijzelf een leek was en het bovendien nog maar de vraag was of Luther wel verdiende dat hem dit werd aangedaan. De zaak zou daarom moeten worden aangehouden tot de Rijksdag van Worms.[10.] Dit antwoord viel zeer slecht bij de nuntii.

Het staat vast dat de paus verbood de bul algemeen bekend te maken. Aleandro, die de bul meebracht, verklaarde omtrent zijn missie alleen dat hij kwam om met de universiteiten overleg te plegen. Hij is een man met een volmaakte beheersing van de drie oude talen, maar algemeen wordt beweerd dat hij jood is. In ieder geval is iedereen het er over eens dat zijn levenswandel voortreffelijk is. Wat hij hier in Neder-Duitsland doet, doet een zekere Eck, een soldatesk theoloog, in Opper-Duitsland. De Duitsers bepleiten hun zaak in schotschriften en het verbaast me dat niemand een methode kan vinden om dit rumoer tot bedaren te brengen. Wat Luther schrijft wordt van dag tot dag grimmiger en het lijkt wel duidelijk dat hij op een tweespalt

10. De Rijksdag van Worms begon op 27 januari 1521.

uit is, tegen mijn advies in. Hij schrijft[11.] dat hij de pauselijke bul volkomen links wilde laten liggen, maar dat hij op advies van vrienden zijn oude grief heeft herhaald. Aan de kardinaal van Gurk[12.] is te Keulen een breve overhandigd met het bevel Staupitz, de vicaris-generaal van de augustijnen, die de zijde van Luther gekozen zou hebben, te ontbieden en hem te dwingen alle leerstellingen van Luther af te zweren. Als hij dat niet wilde moest hij hem in de boeien slaan of op een door hem te bepalen andere manier straffen.

De boeken van Luther bevatten veel dat de moeite loont om er kennis van te nemen; er zijn sommige dingen toegevoegd die beter waren weggelaten, en het is allemaal te grimmig, om niet te zeggen oproerig, onder woorden gebracht. Als hij wat ter zake dienstig is, gematigder had gezegd, ook al had hij de onduldbare feilen van de Romeinse curie uiterst vrijmoedig op de korrel genomen, zou iedereen hem zijn bijgevallen; en toch is het op een of andere manier een feit dat zij die tegen Luther schrijven, niets te berde brengen wat de moeite van het lezen loont. Als Luther raaskalde toen hij schreef, dan raaskallen die lieden nog veel erger wanneer ze antwoorden. En bij hen die op Luthers ondergang uit zijn, tref ik geen enkele fatsoenlijke man aan. De brieven van Adriaan, kardinaal van Utrecht, wasemen een onbegrijpelijke bitterheid uit. Hij neemt het op voor zijn eigen leerlingen, van hetzelfde laken een pak: kille, geposeerde strebers en scherprechters. De bisschop van Luik wacht op zijn rode hoed en heeft nog op het nippertje een abdij te Antwerpen in de wacht gesleept.[13.] Ik las een brief van Hutten, waarin hij zijn beklag erover doet dat de paus geschreven heeft dat hij in de boeien geslagen moest worden. Toen ik in Keulen was, heeft hij zich nergens laten zien. Naar zeggen maakt hij met veertig handlangers de wegen onveilig om de papisten, aan wie hij de oorlog heeft verklaard, te overvallen. Hoe een en ander gaat aflopen, ik weet het niet. Ik voor mij bemoei me op geen enkele wijze met deze zaak. ‘Het lot zal zijn weg vinden.’[14.] De minderbroeders-observanten hebben vanwege hun oversten te verstaan gekregen dat zij hun mond moeten houden. Zij zijn wat Luther betreft verstandig. De predikheren blijven zichzelf en zorgen altijd wel ergens ter wereld voor wat opschudding. Hun orde brengt Christus ten val, indien deze ooit ten val gebracht wordt...

11. Waarschijnlijk in zijn antwoord op brief 1127a, dat niet bewaard is gebleven.
12. Matthäus Lang.
13. De norbertijner Sint-Michielsabdij.
14. Vergilius, *Aeneis* 3, 395.

1167 *Aan Lorenzo Campeggi*
Leuven, 6 december 1520

Erasmus van Rotterdam groet de hoogeerwaarde heer Lorenzo Campeggi, kardinaal met de San Tomasso in Parione als titelkerk

Ik had besloten in Rome te overwinteren, onder meer omdat ik voor een aantal passages de pauselijke bibliotheek wilde raadplegen. Er is hier namelijk een groot gebrek aan godgeleerde boeken in het Grieks. Van de drukkerij van Aldus hebben wij immers nog niet veel meer ter beschikking gekregen dan profane schrijvers. Maar die talrijke besprekingen tussen de koningen waarbij ik bezwaarlijk helemaal verstek kon laten gaan, hebben me hier vastgehouden.[1] Daarom zal ik wat nu onmogelijk is, met Christus' hulp, doorschuiven naar het volgend jaar. Ik wil eigenlijk zelfs alle tijd die de goden mij nog gunnen, in Rome doorbrengen. Niet alleen heerst daar voor de studie van de schone letteren de nodige rust, maar zij geniet daar ook aanzien. Onze streek hier wordt dan wel iedere dag wat beschaafder, maar zij kan haar primitieve inslag toch nog niet helemaal van zich afschudden. En de oude onbeschaafdheid kent hier uiterst vasthoudende voorvechters.

Volgens mij worden er van beide kanten fouten gemaakt. Zij die de nieuwe studierichting aanhangen, komen liever als vijanden binnenvallen dan dat zij van gasten langzaam maar zeker tot collega's en vrienden worden. Zij verdrijven de oude bewoners liever van hun terrein dan wat wél deugt van elkaar over te nemen en zo hun wederzijdse belangen te behartigen. Van de andere kant gaan zij die zo verschrikkelijk dom waren zich aan te praten dat zij bij het volk ernstig aan achting zouden inboeten, als zij die letteren die zijzelf niet hebben leren beheersen en waarvoor zij nu geen tijd hebben, niet met wortel en tak uitroeiden, met zulke venijnige en met zulke aartsdomme aantijgingen daartegen tekeer, publiekelijk en privé, zelfs vanaf de preekstoel, dat ik me ervoor schaam hier de revue te laten passeren wat zij zonder zich te schamen voor Jan en alleman breed uitmeten in hun aanval op de oude talen en de schone letteren. Die worden hogelijk gewaardeerd door zowel de elite van de vorsten als door Leo, de hoogste bisschop, niet alleen op het stuk van de godsdienst maar ook van die studies, waarvan hij begrijpt dat zij de christelijke filosofie verklaren, verbreiden en schragen. En ze bekonkelen dat onderling en met veel toewijding. Misdadiger is nog dat zij voor hun verwerpelijke zaak misbruik maken van de godgewijde preek. Dat deze ongerept blijft is voor een ordelijke samenleving van groter belang dan

1. Vgl. het slot van brief 1143.

de heilige eucharistie. Want wie daar op onwaardige wijze aan deelneemt, bewerkt alleen zijn eigen ondergang.[2.] Wie echter het gezag van de ruimte, wie de goedgelovigheid van het volgzame volk niet ten dienste van de heerlijkheid van Christus, maar voor zijn eigen liefhebberijen misbruikt, leidt de talrijke zielen die verlangen naar het voedsel van het goddelijk woord om de tuin en besmet deze bovendien met zijn vergif en ondermijnt het gezag van het godgewijde preek. Maar zij vinden het nog niet voldoende dat ze in hun strijd tegen de schone letteren terecht of ten onrechte van alles zeggen. Vaak schrikken zij er niet voor terug om zich vanaf de kansel te vergrijpen aan de goede naam van wie zij ervan verdenken dat zij de bloei van de studie bevorderen. Tot die groep rekenen zij bij uitstek Erasmus. Ik zou liegen als ik zou ontkennen dat ik de schone letteren bevorder, maar mijn steun is wel in overeenstemming met mijn wens dat zij de heerlijkheid van Christus dienen.

De belangrijkste acteurs van dit toneelstuk zijn zekere leden van de broederschap van de heilige Dominicus. Zoals deze orde vroeger beschikte en naar ik meen ook nu beschikt over tal van mannen die uitmunten in geleerdheid en godsvrucht, zo hoeft het ook geen verbazing te wekken als er bij zoveel duizenden ook mannen zijn die helemaal niet op die lieden lijken. Deze lieden, die uit de kudde van wie zich om mij onduidelijke redenen karmelieten noemen er een paar bij zich hebben ingelijfd, beelden zich in dat ik hun vijand ben, alhoewel niemand de ware godsdienst meer toegedaan is dan ik. Ik vereer en prijs de christelijke godsvrucht, in wat voor toog of in wat voor habijt men daarvan met betrouwbare bewijzen blijk geeft, een witte dan wel een zwarte, een linnen dan wel een wollen, een doffe dan wel een vergulde. En als er bij gelegenheid eens kritisch wordt gesproken over de ondeugden van de monniken, dan is het toch minstens zo ongerechtvaardigd dat zij zich daarover opwinden als wanneer de priesterstand zich zou opwinden telkens wanneer iemand de degelijke priester ten voorbeeld stelt en vervolgens aantoont hoezeer het gros van de priesters daarvan afwijkt, of de vorsten telkens wanneer hun ondeugden gehekeld worden. Als er echter een stand ontzien moet worden, dan was dat toch allereerst de priesterstand, die door Christus zelf is ingesteld en waarvan hij persoonlijk deel uitmaakte. Ook het aanzien van vorsten moest worden ontzien; wanneer dat te vaak wordt getergd, heeft dit voor het mensdom ernstige rampen ten gevolge.

Ik houd er helemaal niet van om ook maar één enkele orde wat al te fel aan te pakken, maar zij maken voor zichzelf op al te veel achting aanspraak en dat terwijl zij zich jegens anderen werkelijk alles permitteren. Met hun onverbloemde en publiekelijk geuite leugens tasten zij andermans goede naam

2. Vgl. 1 Corintiërs 11:27.

aan, zij verklaren tot ketterij wat ze niet begrijpen of stellen het op zijn minst op uiterst verwerpelijke wijze in een kwaad daglicht. Over hun orde mag je van hen alleen spreken als daaraan eerst de nodige lof is toegezwaaid en wie zich in zijn vriendenkring erover beklaagt dat een van die ordebroeders hem geld heeft ontstolen of zijn vrouw heeft verkracht, krijgt de hele dominicanenorde tegen zich. In hoeveel passages schetst Sint-Hieronymus, zelf een monnik, ons niet de ondeugden van de monniken![3.] De geestige spot waarmee hij de levenswijze van monniken en nonnen hekelt! Niettemin namen Paula noch Eustochium hem dat kwalijk. Ik veroorloof mij echter nergens wat Hieronymus zich veroorloofde. Ik val geen enkele orde aan, ik kom niet aan de goede naam van wie dan ook, terwijl zij nu juist mijn goede naam dikwijls niet ontzien. Hooguit leg ik in een paar passages uit wat ware godsvrucht inhoudt en nergens roer ik het schandelijke gedrag aan waarvan velen de mond vol hebben en waarvoor zij die hun leefregel oprecht bewonderen, zich dan schamen.

De bron en broedplaats van dit hele drama is gelegen in hun ongeneeslijke haat jegens de oude talen en schone letteren. Maar de taferelen wisselen vaak en spelers en rollen zijn telkens anders! Zeker, maar het stuk dat wordt opgevoerd, blijft steeds hetzelfde. Vandaar die storm van protest tegen Johann Reuchlin, zogenaamd om het geloof te verdedigen hoewel het er in waarheid uitsluitend en alleen om ging dat één enkel heetgebakerd persoon[4.] genoegdoening kreeg. Toen hun zaak, naar zij vonden, nog te weinig voortgang boekte en enkele geschriften van Maarten Luther, naar het leek, onder ongunstige voortekenen waren verschenen, vatten de heren onmiddellijk weer moed omdat zij dachten dat hun hiermee een wapen in handen was gegeven waarmee zij in één moeite door de oude talen en schone letteren én Reuchlin én Erasmus dodelijk konden treffen. Ik beweer niet dat alle theologen deze instelling hadden. Maar dat dit het doel was van de initiatiefnemers van dit drama wordt in elk geval bewezen doordat een paar lieden van dit slag spoedig op allerlei plaatsen, als op een afgesproken teken op alle denkbare manieren tekeer begonnen te gaan tegen de studie van de humaniora. Daarbij probeerden zij de beweging van Luther zo antipathiek mogelijk voor te stellen en de humaniora in die antipathie te laten delen. Zoals zij verkondigden kwamen ketterij, scheuringen en antichristen uit deze letteren voort, terwijl wij weten dat zij onze godsdienst zowel buitengewoon veel glans als steun hebben verleend, hetgeen ook onze heilige Vader Leo in zijn breven verklaart[5.] en al zou hij daarvan niet bij geschrifte getuigen, dan

3. Zie brief 1164, noot 3.
4. Johann Pfefferkorn.
5. Zie brief 1164, noot 5.

nog spreken de feiten voor zich nu hij niemand met meer status en eerbewijzen overstelpt dan de mannen die qua bekwaamheid in deze letteren uitblinken.

Omdat mij niet ontging waarop zij uit waren - natuurlijk om de twee naar hun aard verschillende zaken onder één noemer aan elkaar te koppelen - heb ik verder in woord en geschrift, privé en publiekelijk, verklaard dat Reuchlin in geen enkel opzicht iets met de zaak van Luther gemeen had en ik met geen van hen beiden, met dien verstande dat ik wel iets meer met Reuchlin had, met wie ik me wel eens had onderhouden[6.] en de belangstelling voor de bevordering van de oude talen en de schone letteren gemeen had. Ook had ik indertijd veel baat van de bestudering van diens boeken. Luther daarentegen heb ik zelfs van gezicht nimmer leren kennen en qua ervaring op het gebied van de oude talen of schone letteren heeft hij niet zo'n niveau bereikt dat zijn zaak de voorstanders van die studies ook maar enigszins raakt.

Ik denk dat die heren daarvan wel op de hoogte waren, maar zij zochten naar een handvat om hun persoonlijke antipathie te kunnen botvieren. Omdat zij dit niet te pakken kregen, zijn ze ontevreden en liegen ze van alles bij elkaar om mij daarmee bij mensen die niet op de hoogte zijn, óf gehaat óf verdacht te maken. Om te beginnen waren een of twee in wat beter Latijn geschreven voorwoorden bij boeken van Luther hun voldoende bewijs dat ik Luther bij het schrijven van zijn boeken had geholpen. In die boeken staat echter geen jota die van mij komt! Alsof er in Wittenberg niemand is die Latijn kan schrijven, om van de rest van Duitsland nog maar te zwijgen. Hier weten die lui zelf wel dat ik niets verzin en veel zwijgend laat passeren om al te gevoelige typen niet voor het hoofd te stoten. Intussen kwam er een brief van mij aan Luther in omloop,[7.] kort daarna een tweede, aan de zeer eerwaarde heer kardinaal van Mainz,[8.] allebei gedrukt en wel! Ik kan in deze kwestie maar niet begrijpen wat degenen bezielde die wat ik onder wassen zegel had geschreven ter lezing door één bepaalde persoon, onverwijld aan de openbaarheid hebben prijsgegeven. Vandaar mijn verdenking dat dit is gebeurd met hulp van vijanden die overal zaken aangrijpen om mij schade te kunnen toebrengen. Want de brief die ik aan de kardinaal van Mainz geschreven had, deed eerder in gedrukte vorm onder het publiek de ronde dan hij, gezegeld en wel, aan hem werd overhandigd. Eerstgenoemde brief deed hier allereerst onder bisschoppen en leden van de hofhouding de ronde. En

6. In 1515 in Frankfurt; vgl. brief 967, p. 299.
7. Brief 980.
8. Brief 1033 aan Albrecht van Brandenburg.

natuurlijk was deze voor hen het overtuigende bewijs dat Erasmus met de Lutherse leer sympathiseerde. Daarna is hij, ben ik uit een brief van Girolamo Aleandro[9.] en een gesprek met hem aan de weet gekomen, ook aan de paus van Rome toegespeeld, niettegenstaande die brief nog duidelijker uitsprak dat ik niet sympathiseerde met wat Luther schreef, behalve dan wanneer iemand alles verkeerd uitlegt.

In al de boeken van Luther heb ik niet meer dan een twaalftal bladzijden gelezen en die dan ook nog te hooi en te gras. Niettemin meende ik uit wat ik meer had geproefd dan gelezen, een zeldzame begaafdheid te ontdekken en een fraai talent om de verborgen betekenis van teksten op de wijze van de vroege exegeten uit te leggen en de vonk van de leer van het evangelie te laten ontvlammen. Het lijkt erop dat zowel de algemeen geldende fatsoensnormen als de universiteiten, tegenwoordig te zeer ontvankelijk voor spitsvondige, eerder dan voor de essentiële kwesties, ernstig van die leer zijn afgedwaald. Ik hoorde dat uitmuntende mannen van een beproefde rechtzinnigheid zich gelukkig prezen dat zij de boeken van deze man hadden leren kennen. Ik zag dat naarmate iemand uiterst integer was en het zuivere evangelie het best benaderde, deze minder vijandig tegenover Luther stond. Diens levenswandel werd verder hogelijk geprezen, ook door wie zijn leer afwezen. Overigens wilde ik wat de innerlijke beweegredenen van de man betreft, waarover alleen God met zekerheid kan oordelen, zoals dat past, liever het goede dan het slechte denken. Ten slotte had het er alle schijn van dat de wereld die nu als het ware zijn bekomst had van deze te zeer op menselijke uitlegkunde en regelgeving toegespitste leer, dorstte naar dat levende en glasheldere water dat uit de bronnen van het evangelie en de apostelen wordt geput. Om die dorst te lessen had Luther, leek mij, zowel de juiste aanleg als het nodige enthousiasme.

Op deze manier heb ik Luther dus de hand boven het hoofd gehouden; ik heb het opgenomen voor het goede dat ik óf in hem zag óf geloofde te zien. Ik heb het ook helemaal niet voor hém opgenomen, maar voor de heerlijkheid van Christus. Ik zag echter bij hem ook dingen die mij niet weinig zorgen baarden en achterdocht wekten. Toen hij mij met zijn eigen brief op dat idee bracht,[10.] heb ik daarom terstond de gelegenheid aangegrepen en hem vriendelijk gewezen op wat hij naar mijn mening zou moeten vermijden om zo, na gekapitteld en gecorrigeerd te zijn, met zijn talenten grotelijks ten profijte van iedereen en tot meerdere glorie en gewin van Christus de evangelische filosofie, reeds zo goed als verlept, opnieuw voor ons tot bloei te brengen. En als hij dit voor elkaar had gekregen, zou het naar mijn mening

9. Misschien diens brief aan Érard de la Marck waarvan sprake is in brief 1127a. Het gesprek vond plaats rond 9 november 1520 in Keulen.
10. Met brief 933. Erasmus antwoordde met brief 980, waaraan hij in het nu volgende gedeelte refereert.

ongetwijfeld zo verlopen dat hij juist in de persoon van Leo een vooraanstaand medestander van dit plan zou vinden. Ik meen namelijk dat deze niets nader aan het hart ligt dan de heerlijkheid van Christus, wiens plaats hij tijdelijk bekleedt, en het heil van de hem toevertrouwde kudde. Bekijkt u nu alstublieft of dit een brief is van iemand die Luther in bescherming neemt, indien deze iets schreef dat met de christelijke leer of godsvrucht streed!

Omdat al heel gauw in zijn publicaties onbeheerste en hardvochtige uitlatingen, die te weinig de zachtmoedigheid van geest van het evangelie ademden, aanstoot gegeven hadden, heb ik hem gemaand om naar het voorbeeld van Christus en de apostelen in alle zachtmoedigheid datgene te onderrichten wat voor de waarachtige godsvrucht van belang is. Om dat met meer vrucht te kunnen doen, vermaande ik hem de paus van Rome te ontzien, wiens aanzien je het beste als onschendbaar kunt beschouwen. En om de vorstelijke waardigheid te ontzien; wanneer die onheus worden aangevallen of op het verkeerde moment terechtgewezen, beteren zij niet alleen hun leven niet, maar in hun verbittering veroorzaken zij soms gevaarlijk zwaar weer. Het gebeurt dan wel dat én wie hun de les las, zijn invloed verliest en soms ook zijn leven, én wie vermaand werd, daar geen baat van heeft. Maar evenals het nooit geoorloofd is de waarheid tekort te doen, is het in bepaalde situaties soms goed die achter te houden. Verder is het altijd van het grootste belang hoe gelegen het moment is en hoe tactvol en beheerst je de waarheid naar voren brengt. Theologen hebben het onder elkaar over bepaalde onderwerpen, maar het heeft geen zin het volk daarvan op de hoogte te brengen. En een op het juiste moment geuite, vriendelijke en hoffelijke waarschuwing brengt vaak mensen tot inkeer, die een onbeheerste en op het verkeerde moment gebrachte schrobbering verloren zou doen gaan. Want ik ga hier niet beweren wat de overtuiging van Plato[11.] geweest schijnt te zijn, dat namelijk gewone en ongeschoolde mensen niet in het gareel gehouden kunnen worden als deze niet van tijd tot tijd met schone schijn en een leugentje om bestwil om de tuin worden geleid. Maar zoals die taak om een daadkrachtige man vraagt, vraagt hij om een bij uitstek tactvol persoon.

Ik heb hem gewaarschuwd zich jegens universiteiten en ordes niet totaal misprijzend te gedragen, maar hun hoffelijk te wijzen op de volgens hem wenselijke veranderingen. Daarbij zou hij ten opzichte van oudergewoonte eerder ingeslopen dan goed doordachte praktijken zich van een sluitende, degelijk gestaafde bewijsvoering moeten bedienen en niet zozeer van blote beweringen. Omdat ik de Duitse mentaliteit goed kende en goed wist dat hij op het overdreven bitse geschrijf van bepaalde auteurs geprikkeld reageer-

11. Plato, *De re publica* 3, 389B; 5, 459C-D. Vgl. brief 1195, p. 189, en 1202, p. 225.

de, zei ik hem geschimp niet met geschimp te beantwoorden, maar dit óf absoluut te negeren óf feitelijk te weerleggen. Van verwensingen moest hij helemaal afzien. Omdat ik beducht was dat zijn grote vrijmoedigheid op woelingen zou uitlopen, waarschuwde ik hem bovendien om geen aanmatigende of opruiende dingen te zeggen of te doen. Ten slotte moest hij eens bij zichzelf te rade gaan - het lag niet op mijn weg daarover een oordeel te geven - of hij niet enigszins te lijden had van opvliegendheid, haatdragendheid en ijdele eerzucht, die dikwijls zelfs tijdens het vervullen van godsvruchtige opdrachten op de loer liggen. Wie aan die gemoedsbewegingen onderhevig was, was immers waarschijnlijk geen geschikte verkondiger van de christelijke filosofie. Zegt u nu zelf, welk onderwerp waarop Luther aangesproken had moeten worden, mankeert hier nog?

Ofschoon ik dit schreef vanuit een oprecht welgezinde instelling waren er nogal wat Duitsers die deze brief aan Luther gebruikten als een stok om Luther te slaan, alsof die brief de spot dreef met diens leer, terwijl de rest op die brief de kwaadaardige kritiek leverde dat het wel leek of hij van een van diens aanhangers kwam. Maar een aantal nam het mij zelfs kwalijk dat ik Luther antwoord had gegeven. Alsof het mij euvel geduid zou moeten worden dat ik zelfs de sultan had geantwoord, als die mij als eerste had geschreven, met name omdat die het met mij niet over zijn geloof zou hebben. Anderen namen het mij kwalijk dat ik hem zo hoffelijk had geantwoord. Maar die hebben dan niet door hoe graag iedereen zichzelf naar de mond praat en hoe zuur het per definitie is om te worden terechtgewezen. Luther kende ik zelfs niet van gezicht en dat is nog steeds zo; van zijn boeken had ik slechts enkele bladzijden bekeken. De kwestie was nog niet uitgegroeid tot de tweespalt van nu. Slechts een enkeling liet luid van zijn afkeuring blijken en van hem dacht iedereen dat hij daarbij op zijn eigen belang uit was. Men drong aan op een debat, men drong aan op rechters. Met welk recht zou uitgerekend ik, die om te beginnen van de zaak niet op de hoogte was, voorts op geen enkel gezag kon bogen en verder buitengewoon weinig ter zake kundig was, me jegens Luther de rol van strenge scheidsrechter hebben aangemeten? Hoe kon je hopen dat hij mij als zodanig zou aanvaarden en wat kon je anders verwachten dan dat ik door hem te berispen uiteindelijk zijn pen zou scherpen voor een aanval op mij? Iemand die daar niet om gevraagd heeft, uit eigen beweging de les lezen, is nu juist buitengewoon onhoffelijk. Ik was me er terdege van bewust dat we met een hoffelijke en vriendelijke terechtwijzing als regel veel meer bereiken dan met een onbeheerste reprimande.

Ik heb niet de pretentie dat ik over zoveel scherpzinnigheid en over zoveel kennis beschik dat ik me over het geloof van iemand anders zou durven

uitspreken, behalve wanneer iemand onmiskenbaar tegen algemeen aanvaarde leerstukken ingaat. Wat anderen zich aanmatigen, moeten zijzelf weten. Sommigen beweren dat ik niets anders ben dan een taalkundige. Of ik niet iets anders ben, laat ik nu maar even buiten beschouwing; één ding is zeker: zij zijn wél iets anders. Maar ter zake! Zouden die heren een taalkundige hebben geaccepteerd die inzake ketterij het oordeel velde? Maar zelfs met de grootst mogelijke geleerdheid zou ik de boeken van Luther niet kunnen weerleggen, als ik die niet meerdere malen terdege had gelezen en nadat ik bij de schrijvers de passages waar hij zijn leerstellingen vandaan had, erop had nagelezen. Hij putte voornamelijk uit de oude schrijvers; als hij die overal met naam en toenaam had genoemd, zou hij heel wat minder weerstand hebben opgeroepen. Maar ik had nauwelijks tijd om mijn eigen werk te lezen en als er dan nog wat vrije tijd restte, zou ik die liever, om het eerlijk te zeggen, aan de bestudering van de oude schrijvers willen spenderen. Verder hadden veel geleerden en ook universiteiten[12.] zelf de opgave om Luther te weerleggen ter hand genomen. Wat een genante vertoning zou het daarom zijn geweest dat ík van buitenaf me daarmee zou gaan bemoeien en anderen hun bevoegdheid tot oordelen en tevens de eer van het succes afhandig zou maken. Overigens lijkt het dat zij die aanstoot nemen aan het feit dat ik, na hem te hebben verteld hoe hij zijn boodschap moest inkleden, daaraan toevoegde: ‘Ik dring er niet op aan dat u dit doet, maar dat u blijft doorgaan met te doen wat u doet,’ totaal geen weet hebben van de retorische hoffelijkheid, waarmee wij de gestrengheid van een terechtwijzing plegen te verzachten. Dergelijke stijlmiddelen zijn toch algemeen bekend!

Maar ik maak u opmerkzaam op wat u allang wist en ik geef een geleerde onderricht; het varken dat Minerva de les leest![13.] Natuurlijk stelde ik me toen meteen voor dat hij uit zichzelf zou doen wat ik van hem verlangde. Als er bij hem anders niets was geweest dat mij niet aanstond, was het toch dwaas hem zo uitvoerig te vertellen op welke andere manier hij moest schrijven. En die lui geven daaraan de volgende uitleg: ‘Schrijf als een onruststoker, schrijf als een ketter’! En toch, zelfs als Luther dit was geweest, dan konden mijn woorden toch niet anders worden begrepen dan in overeenstemming met de richtlijn die ik hem voorhield. Zij leggen ook nog verkeerd uit wat ik daaraan heb toegevoegd, te weten dat er hier en in Engeland velen zijn die sympathiseren met de boeken van Luther, namelijk alsof ik zijn arrogantie zou hebben willen aanmoedigen. En dat terwijl ik dit eerder deed om hem aan te sporen gematigder en voorzichtiger te schrijven om op die manier beter te voldoen aan het oordeel van weldenkende mannen en over zulke onderwer-

12. Zie brief 1141, noot 4, en 1143, noot 6.
13. *Adagia* 40.

pen te schrijven en op zo'n gematigde toon daarover te schrijven dat hij blijvend aanspraak kon maken op de sympathie van godvruchtigen en geleerden. Op die manier spoort men, door hun gunsten in het vooruitzicht te stellen, sportlieden aan, niet met de bedoeling dat zij zich in de wedstrijd achtelozer gaan gedragen, maar dat zij zich de sympathie van hun supporters waardig betonen. Bepaalde personen hebben daarbij onvoldoende in de gaten dat ik in diezelfde brief twee onderwerpen behandel, een over het boegeroep aan het adres van de schone letteren en de leraren daarvan en een tweede over het gejeremieer over Luther. Wat het eerstgenoemde onderwerp betreft ben ik het volledig oneens met die lieden. Met betrekking tot het laatste onderwerp werp ik me noch als rechter, noch als tegenstander, noch als beschermheer op. Ik breng Luther slechts onder ogen wat hij volgens mij zou moeten vermijden.

Wat heb ik verder met mijn brief aan de zeer eerwaarde heer kardinaal van Mainz[14.] anders op het oog dan dat men hem niet zonder vorm van proces met geweld uitschakelt en dat bepaalde lieden niet de gelegenheid kregen om te veroordelen wat zij niet weerleggen en - naar ik haast wel aanneem - zelfs niet begrijpen? En toch kom ik er in diezelfde brief rond voor uit dat bepaalde zaken van Luther mij niet aanstaan. Ik hield Luther in zoverre de hand boven het hoofd, dat ik niet wilde dat hij overgeleverd zou worden aan de willekeur van degenen die ieder voorwendsel aangrepen om de schone letteren onderuit te halen. Maar ik nam het toch niet in die zin voor hem op dat ik niet zou willen dat men hem aan de hand van bewijsplaatsen uit de godgewijde literatuur overtuigde en met kracht van argumenten weerlegde, als hij verdiende weerlegd te worden. Edelmoedige geesten willen graag onderricht worden, maar kunnen niet tegen dwang. Onderricht geven is werk voor theologen, dwang toepassen uitsluitend voor despoten. Ik heb het in zoverre voor Luther opgenomen dat ik, indien hij in enig opzicht dwaalde, liever zag dat hij werd terechtgewezen dan in het ongeluk gestort, liever tot de orde geroepen dan uit de weg geruimd. Iedereen die ooit wat heeft geschreven, heeft gedwaald, de canonieke boeken slechts uitgezonderd. Zo bekeken denk ik dat thans zelfs alle serieuze theologen Luther een goed hart toedragen. Ja, ik merk zelfs dat ook paus Leo in hoogst eigen persoon zulks doet. Cyprianus hield van de boeken en de heldere geest van Tertullianus,[15.] leerstellig verschilde hij met hem van mening. Hieronymus hield van de scherpzinnigheid van Origenes,[16.] van diens opvattingen die veroordeeld waren, nam hij afstand. Augustinus schiep, naar het schijnt,

14. Zie boven, noot 8.
15. Zie het begin van brief 1232.
16. Hieronymus, *De viris illustribus* 54.

genoegen in de boeken en de scherpzinnigheid van Tychonius,[17] van diens sekte moest hij tezelfdertijd absoluut niets hebben.

Ik zou echter toch niet willen dat Luther van dit alles nadeel ondervindt. Ik spreek mij voor noch tegen hem uit, hij heeft zijn eigen rechters. Mijn waardering heeft hem in het geheel niet geholpen en ik zou daarom nu graag zien dat hij evenmin last ervan ondervindt wanneer ik in enig opzicht kritisch over hem denk. Ik wilde slechts duidelijk maken hoe weinig hetgeen men mij verwijt, doel treft. Ik was de eerste die van zijn boeken dacht dat deze onlusten tot gevolg konden hebben. Ik was de eerste die mij ertegen verzette dat deze in Bazel gedrukt zouden worden en ik verzette mij daar uit alle macht tegen,[18] aanvankelijk ter plekke in besprekingen en door met sancties te dreigen, korte tijd later, toen ik daar weg was, per brief. Vaak en met klem bracht ik hem onder ogen wat hij van mij achterwege moest laten, de ene keer per brief, dan weer via vrienden, en dat deed ik met zo'n vrijmoedigheid dat vrienden mij in hun brieven ervoor waarschuwden dat ik door links en rechts zulke dingen als ik schreef te vertellen, het gros van de Duitsers van mij zou vervreemden, terwijl de theologen die geloofden dat zij Luther stevig partij boden, niets in die trant ondernamen. Niemand gaf Luther een broederlijke vermaning, niemand hield hem tegen, niemand onderrichtte hem en niemand weerlegde hem. Het enige wat ze deden was luid verkondigen dat er een nieuwe ketter was opgedoken, die predikte dat het niet nodig was al je doodzonden te biechten en dat de komst van de antichrist aanstaande was.

Over de kwestie zelf heb ik mij nimmer uitgesproken. Ik heb alleen de manier waarop hij werd aangevallen afgekeurd als voorbarig, als onfatsoenlijk, als hardvochtig en als ondoeltreffend. Of is degene die wil dat iemand die van hoogverraad wordt verdacht, niet eerder wordt veroordeeld dan nadat hij ter zake terecht heeft gestaan, daardoor alleen al een voorstander van hoogverraad? Heult degene die adviseert hoe de vijand ten koste van zo weinig mogelijk manschappen verslagen kan worden, ja, die zelfs adviseert te proberen of de vijand zonder het wisselvallige wapengeweld tot overgave kan worden gedwongen, soms met de vijand? Als iemand die liever heeft dat de vijand gespaard blijft dan dat hij te gronde gaat, het algemeen belang naar behoren behartigt, met welk recht van spreken kapittelt men dan degene die van de theologen verlangt dat zij hetzelfde doen? Als ik dit zo formuleer, ga ik er even vanuit dat Luther een dwaalleer verkondigt, wat voor mij niet vaststond. Toch heb ik onder zijn aandacht gebracht wat volgens mij de beste handelwijze was; anderen liet ik niettemin volstrekt vrij hun eigen mening

17. Augustinus, *Contra epistolam Parmeniani* 1, 1.
18. Vgl. brief 1033, noot 4.

te volgen als die hun beter leek. Ik zag dat het riskant was zonder onderscheid des persoons deze etterbuil bij het gewone volk aan te roeren. Daaronder zijn er zeer velen die de biecht ondervinden als een last die zij het liefst zouden afschudden, indien zij erachter zouden komen dat een theoloog, een man van onbesproken gedrag, deze mening huldigde. Het is echter ook nu nog niet zeker of Luther dit in zijn werken wel zo heeft bedoeld. Het enige resultaat van hun luidruchtige actie was dat diens boeken, waarvan voordien maar zeer weinig mensen weet hadden, meer bekendheid kregen en dat wie anders die boeken nooit zouden lezen, tot het lezen daarvan werden gestimuleerd. Zeer tot voordeel van de boekhandelaren die hun boeken beter verkochten naar gelang die heerschappen onbeheerster tekeergingen. Maar ondertussen gaven zij geen onderricht aan het volk en evenmin aan Luther. Op grond waarvan gaan zij dan prat op hun titel van leraar, als ze geen onderricht geven?

Wat voor iemand Luther dan ook was, het was in ieder geval menselijker te proberen hem weer beter te maken dan hem naar het leven te staan. Oudtijds gebruikten bisschoppen regelmatig hun gezag zelfs ten gunste van schuldig bevonden misdadigers; zozeer horen dienaren van de kerk zich verre te houden van het verlangen iemand in het verderf te storten. Augustinus kwam op voor de Donatisten en ik denk dat die toch nog wel verderfelijker ketters en groter schurken waren. Hij wist dat zij hem naar het leven stonden en bepleitte toch bij de keizerlijke prefecten dat deze hen ongedeerd zouden laten.[19.] Natuurlijk wilde de voortreffelijke man dat zij tot inkeer zouden komen, maar niet dat zij zouden omkomen. Hij wilde dat zij overleefden om tot inkeer te komen en hij wilde dat zij overleefden ongeacht het risico dat hijzelf daardoor liep. In die oude tijd werd een ketter gehoord én met respect; dat blijkt duidelijk uit de geschriften van Augustinus. En toch was toen de straf voor een schuldig bevonden ketter die in zijn dwaling volhardde, slechts hun uitsluiting uit de gemeenschap van de rechtgelovigen.[20.] Thans heeft de betichting van ketterij wredere gevolgen dan een vogelvrijverklaring. Niettemin ligt bij die lieden, hoe begrijp ik niet, die zich de taak van de bisschoppen toe-eigenen, niets zo voor op de tong. Van een aantal hunner weet ik dat hun karakter zodanig is dat ik mezelf geen haar beter zou voorkomen als zij plechtig van mij zouden verklaren dat ik volgens hen rechtzinnig in de leer ben, om nu eens eerlijk te zeggen wat ik vind.

Wijze mannen krijgen bijval voor hun standpunt dat zij zelfs de grootste misdadigers vrijuit wilden laten gaan, omdat zij van mening waren dat men

19. Augustinus, *Epistulae* 100, 133, 134, 139, 204; vgl. brief 858, noot 20.
20. Vgl. Titus 3:10-11.

zich niet het hoofd moest breken over wat een passende straf was voor hen voor wier misdaden onmogelijk een gerechte straf te bedenken was, maar wél over wat de eer van Rome vereiste en wat het publieke belang leek te dienen. Paulus spaart overal de schijnapostelen[21.] om te voorkomen dat deze, wanneer zij getergd worden, de zwakke en jonge kerk nog meer schade berokkenen. Hoeveel te minder was het dan op zijn plaats terstond zo tekeer te gaan tegen hem wiens levenswijze door iedereen werd geprezen en aan wiens geschriften zoveel uitmuntende, vooraanstaande mannen, zoveel geleerden en zoveel godvruchtigen, genoegen beleefden! Maar als Luther zo zou zijn geweest als zij wilden dat men tegen hem aankeek, dan was dit de methode bij uitstek om in één moeite door hem zwart te maken en de overwinning van de theologen in de schijnwerper te plaatsen. Dezen zagen het liefst dat Luther volledig werd weggevaagd. En als óf zijn dwaling óf zijn hardnekkigheid het uiterste middel rechtvaardigde, dat nadat alle andere tevergeefs beproefd zijn uiteindelijk op als verloren beschouwde lidmaten wordt toegepast, natuurlijk was het dan mogelijk dat Luther op deze wijze volledig werd weggevaagd, als hij eerst uit de harten van de mensen was verwijderd en daarna ook uit de bibliotheken en dat zonder dat de hele christenheid in opschudding geraakte. Uit de harten kon hij worden verwijderd, als zijn leerstellingen met gedegen argumenten en bewijsplaatsen uit de goddelijke Schrift waren weerlegd door hen wier uitzonderlijke geleerdheid hun tot aanbeveling strekte en wier bewezen onkreukbaarheid hen bewaarde voor elke verdenking van omkoopbaarheid.

Voor iedere christen is het gezag van de paus van groot gewicht en zo hoort het ook. Maar hoe meer gewicht dit heeft, des te meer dient men in de gaten te houden dat dit gezag niet te veel toegeeft aan de particuliere voorkeuren van bepaalde personen en des te minder mag dat gezag aan het onuitgesproken oordeel van geleerde en godvruchtige personen minachtend voorbijgaan. Want in het algemeen durf ik het volgende wel te zeggen: niemand schaadt de pauselijke waardigheid meer dan de lieden die hem op een onwijze of onoorbare manier de hand boven het hoofd houden. Want wie weet nu niet dat de paus van Rome in staat is wie hij maar wil in het verderf te storten of de schrik op het lijf te jagen? Maar welk bestel was ooit zo ingericht dat alleen de angst het overeind hield? Zelfs God wilde dat hij ook bemind werd, niet alleen maar gevreesd. Vandaar, zoals ik was begonnen te zeggen: hoe gewichtiger en verder reikend het gezag van de paus is, hoe meer de kwestie een halszaak is, des te meegaander en terughoudender diende het naar mijn mening te werk te gaan. Als ik als enige dit zou hebben aanbevolen, had ik volgens mij geen berisping verdiend. Nu merk ik dat op dit punt iedereen

21. 2 Corintiërs 11:13.

die zijn verstand gebruikt, mijn mening deelt, niet alleen hier, maar ook in Rome, niet alleen bij de leken, maar ook bij de theologen en zelfs bij de dominicanen.[22.] Degenen onder hen die graag de veroordeling van Luther willen, willen niet dat hij op deze manier wordt veroordeeld. Want ik ga hier niet uit de doeken doen wat voor lieden het zijn die in deze kwestie de boventoon voeren en niet vertellen wat voor leerstellingen zij ons voor de veroordeelde leerstellingen van Luther in de plaats geven. Die zijn wellicht, zoals de mensheid er op het moment voorstaat, aanzienlijk veiliger, maar voor wie de kwestie vanuit het oogpunt van een op het evangelie geënte godsvrucht bekijkt, aanzienlijk schadelijker. Ook de theologen die voor de rest Luther met allerlei geschut aanvallen, moeten daar niets van hebben.

Deze gedragslijn van mij is dus slechts in zoverre Luther tot steun geweest, dat men hem niet onverdiend, ten onrechte, vergezeld van tumult en wereldwijde onlusten het onderspit liet delven. En deze gedragslijn leek veel beter ten goede te komen aan de waardigheid van de paus van Rome en het gezag van de theologen. Hun oordelen behoren buitengewoon zwaar te wegen, hun levenswandel behoort ook uiterst ingetogen te zijn, wars van iedere verdenking van dwaasheid, afgunst, schraapzucht, eerzucht, haat, vleierij en andere neigingen die ons het verstand doen verliezen. Zoals niemand de paus van Rome minder steunt dan wie hem onverstandig steunt, onoorbaar steunt, zo zit niemand de reputatie van de theologen meer in de weg dan wie eropuit zijn van theologen ofwel vleiers dan wel despoten te maken. Mozes volgde zonder aarzelen de raad van zijn schoonvader Jethro[23.] en mij nemen ze mijn gedegen advies kwalijk. Wat mij betreft echter, stond het hun vrij mijn raad niet op te volgen. Als we de waarheid willen horen, moet het iedereen vrijstaan zijn mening te uiten en moet zelfs wie een slecht advies geeft, dat niet kwalijk worden genomen, als hij dat maar naar beste weten geeft. Maar als de een als beloning een mijter wacht, en de ander een groot onheil, hoe kun je dan nog hopen de waarheid te leren kennen? Van alle universiteiten die we hebben, zijn er maar twee die enkele van Luthers paradoxen hebben veroordeeld.[24.] En zelfs deze twee zijn het onderling niet eens, erger nog: ook de theologen van een van die twee universiteiten zijn het zelfs onderling niet eens.[25.] Het wachten was op het oordeel van de uni-

22. Erasmus zal hier vooral gedacht hebben aan de dominicaan Johannes Faber.
23. Exodus 18:17-24.
24. Zie brief 1141, noot 4, en 1143, noot 6.
25. In brief 1162 vertelt Erasmus hoe Godschalk Rosemondt, rector van de Leuvense universiteit, Nicolaas Baechem te verstaan geeft dat hij zijn mond moet houden over Maarten van Dorp.

versiteit van Parijs, die op het stuk van de theologie altijd de eerste plaats heeft ingenomen, precies zoals de stoel van Rome dat deed op het stuk van de christelijke godsdienst. Moest het, terwijl het wachten was op dat oordeel, mij tot nadeel strekken, zelfs al zou ik met bepaalde leerstellingen van Luther hebben gesympathiseerd? Ik héb echter nooit iets van hem verdedigd, zelfs niet toen dat nog mocht; ik verwierp alleen maar het onbesuisde en lawaaierige oordeel van hen, van wie ook de bestrijders van Luther niets moesten hebben.

Wat een vreemde nieuwe aanhanger van Luther! Als eerste heb ik de boeken van Luther in ieder geval in zoverre veroordeeld als zij onlusten leken te beogen, die ik altijd resoluut verafschuwde. Als eerste heb ik mij tegen de uitgave van zijn geschriften verzet. Als bijna absoluut enige heb ik zijn boeken niet gelezen, als enige heb ik nooit geprobeerd iets van hem te verdedigen, zelfs niet bij een drinkgelag, wanneer men wat daar wordt uitgekraamd, in wijn pleegt te noteren.[26.] Ik propageerde altijd dat wie dat konden, met Luther in debat zouden gaan en hem met de pen zouden bestrijden. Toen dat in Leuven begon, heb ik dat steeds welwillend bekeken; helaas hebben ze dat op de verkeerde manier aangepakt! Van twee universiteiten is een voorlopige veroordeling van Luther uitgegaan. Op het gezag van de paus van Rome zag een schrikaanjagende bul het licht. Boeken werden verbrand. Het volk werd op hoge toon toegesproken. Een onverkwikkelijker aanpak van de kwestie is nauwelijks denkbaar. Iedereen vond de bul[27.] hardvochtiger dan bij de zachtmoedigheid van onze paus Leo paste. Niettemin hebben degenen die met de uitvoering daarvan belast waren er qua felheid nog een flinke schep bovenop gedaan. Bij dat alles zag echter niemand dat Erasmus ongerust of droeviger was dan gewoonlijk.

Ik heb nog niet gehoord dat ook maar iemand zijn instemming heeft betuigd met wat Silvester Prierias tegen Luther heeft geschreven, zelfs niet uit de gelederen van hen die het meest op Luther zijn gebeten. De minderbroeder Augustin[28.] heeft nog minder bijval gehad dan Silvester. Over Tomasso Radini zeg ik voorlopig maar niets, want naar zijn werk heb ik slechts vluchtig gekeken. In Leuven was er maar één man, buitengewoon goed op de hoogte van de scholastieke theologie en niet ongeschoold in die van de vroege tijd. Zijn naam is Jan Turenhout. Hij heeft dagenlang een aantal stellingen van Luther in het openbaar aangevochten en hij vocht die aan zoals een theoloog betaamde, zonder valse beschuldigingen. Hij schreef ook een boekje over deze kwestie en ik twijfel er niet aan of hij schreef dit met dezelfde

26. D.w.z. er geen consequenties aan te verbinden; zie *Adagia* 601.
27. Zie brief 1141, noot 7.
28. Augustin Alveldt.

beheerstheid waarmee hij debatteerde. Niemand heeft zich meer ingespannen dan ik om te bereiken dat dit boekje werd uitgegeven. En dat zou dus iemand doen die Luthers dwalingen onderschrijft? Wat heb ik voor band met Luther? Of wat voor beloning kan ik van hem verwachten, zodat ik tegen de leer van het evangelie voor hem partij zou willen kiezen? Of tegen de kerk van Rome, die naar mijn mening niets anders leert dan de universele kerk? Of tegen de paus van Rome, het hoofd van de hele kerk, ik die zelfs mijn eigen bisschop niet wil tegenspreken? Ik ben niet zo trouweloos dat ik met de universele kerk van mening verschil en niet zo ondankbaar dat ik van mening verschil met paus Leo, wiens goedgunstigheid én wiens buitengewone lankmoedigheid ik heb ondervonden. Ten slotte ben ik niet zo onverstandig dat ik mij zou verzetten tegen iemand tegen wie zelfs vorsten zich niet zonder risico kunnen verzetten, zelfs als ik voor zijn zaak weinig sympathie zou hebben, in het bijzonder omdat daarvan niets goeds te verwachten zou zijn.

Indien de bedorven zeden van de Romeinse curie dringend vragen om een uitgebreid en onverwijld ingrijpen, ligt het in ieder geval niet op de weg van mij of mijns gelijken deze taak op zich te nemen. Ik geef de voorkeur aan de huidige stand van zaken, hoe die ook is, liever dan nieuwe onlusten te verwekken, die vaak anders aflopen dan men had verwacht. Wie zeewater in nieuwe afgravingen laat lopen, komt vaak bedrogen uit, omdat het water eenmaal binnen niet de loop volgt die degene die het binnenliet, had bepaald, maar zich naar eigen believen snel zijn weg baant, tot groot nadeel van de aanwonenden.[29.] Ik ben, voor zover ik weet, geen dwaalleraar geweest en ik word dat ook niet en ik zal absoluut geen ongeregeldheden aanvoeren of daarbij de helpende hand bieden. Anderen mogen het martelaarschap nastreven; ik acht mij deze eer niet waardig. Ik weet dat ik bij bepaalde lieden gehaat ben - niet omdat ik volgens hen een aanhanger van Luther ben, want het steekt hun juist dat ik geen aanhanger van Luther ben - maar bij lieden die bij niemand in de smaak vallen, behalve bij zotte vrouwtjes, ongeletterden en bijgelovigen. Erasmus staat bij absoluut niemand anders slecht aangeschreven dan bij wie niets moeten hebben van de schone letteren en de waarheid van het evangelie; dat is te zeggen: bij hen die hun voedsel en rijkdom te danken hebben aan de dwaasheid van het volk.

Ik heb u dit wat uitgebreider geschreven zodat u, als er daar bij u lieden mochten zijn die verdenkingen tegen mij opperen, zich aan hun laster niets gelegen laat liggen, in de zekerheid en overtuiging dat Erasmus de stoel van Rome, waaraan ik mij uit hoofde van tal van redenen zeer verplicht gevoel, altijd bijzonder was toegedaan en dat ook altijd zal blijven en dat iedereen

29. Hetzelfde beeld gebruikt Erasmus in brief 1127a.

die het tegen daartegen opneemt in mij zijn tegenstander zal vinden. Hadden de Duitsers maar liever een verstandig plan bedacht om deze kwestie met Luther op te lossen met oog voor zowel de waardigheid van de paus van Rome als voor de openbare orde en rust, in plaats van met hun schaamteloze en opruiende schotschriften deze etterbuil, op zich al onheilspellend genoeg, nog te verergeren! Naar de mening van tal van belangrijke en verstandige mannen zag het ernaar uit dat de zaak gunstiger zou aflopen, als zij door bedachtzame, geleerde en kalme mannen met meer terughoudendheid en minder onstuimigheid was behandeld, anders gezegd, indien in deze zaak paus Leo ervoor zou hebben gekozen liever zijn eigen natuur te volgen dan toe te geven aan de gevoelens van anderen. Maar hoe het begin van de kwestie dan ook is geweest, ik bid Christus, de algoede en almachtige, dat Hij haar tot een einde brengt dat voor iedereen gunstig is, vol glorie voor Hemzelf, schitterend en eervol voor Zijne Heiligheid wiens roem ik, voor zover in mijn vermogen, steeds zal dienen, als wat ik schrijf iets waard is. Het ga u goed!

Leuven, op het feest van Sint-Nicolaas, 1520

1168 *Aan Christoph Hegendorf*
Leuven, 13 december 1520

Erasmus van Rotterdam groet Christoph Hegendorf van Leipzig

De afstand tussen mij en Odysseus, voor wie u mij in uw brief[1.] laat doorgaan, is even groot als die tussen u en Thersites,[2.] met wie u zich vergelijkt. Van de lof voor mijn geleerdheid waarmee u mij zo overspoelt dat ik er genoeg van krijg, bid ik al tijden lang vergeefs verschoond te mogen blijven. De lof die u mij voor mijn hoffelijkheid en welwillendheid toezwaait, zou ik graag aanvaarden, als mijn drukke bezigheden en de boosaardige fortuin toelieten dat ik evenveel kon realiseren als ik graag wil. Qua geleerdheid laat ik graag de eerste de beste voorgaan en dat ik qua hoffelijkheid soms word overtroffen, is het gevolg van de dwang der omstandigheden, niet van mijn inborst. Wat staat ons, als Philippus Melanchthon getrouwd is,[3.] anders te doen dan dat wij hem daarmee gelukwensen? Want wat geschied is, kan niet ongedaan worden gemaakt. Waartoe dient het dus nu de meningen van zijn vrienden in te zamelen?

1. Deze brief is niet bewaard gebleven.
2. Een van de Grieken uit de *Ilias*, een boosaardig en brutaal personage.
3. Melanchthon was eind november 1520 getrouwd met Katharina Krapp.

Wat Eck daar bij jullie doet,[4.] doen bepaalde lieden hier met nog meer enthousiasme. Maar ik had besloten dat ik bij dit schouwspel voorgoed een toeschouwer blijf. Op die manier maak ik, als het goed mocht aflopen, geen aanspraak op enige lof, maar ik kan, mocht het anders aflopen, evenmin bekritiseerd worden. Het lot zal zijn weg vinden.[5.] A propos, dat ze op aanplakbiljetten de spot drijven met Eck,[6.] bevalt mij in veel opzichten niet. Eerstens is het een gevaarlijk precedent, waarvan iedereen de onmiddellijke weerslag kan ondervinden. Voorts, wat is er dwazer dan die mensen uit te dagen die je onmogelijk de baas kunt? Wat is ten slotte ongepaster voor Duitsers, wier moedige strijdbaarheid hun in het verre verleden de hoogste lof heeft bereid, dan de strijd met anonieme schotschriften te voeren? Tegelijkertijd brengt dat menige onschuldige in moeilijkheden wanneer de verdenking op hem valt en de zaak van de tegenstanders heeft er zelfs baat bij.

Zoals het niet mijn methode is om behalve ingeval van dringende noodzaak naar de wapens te grijpen, zo is het naar mijn oordeel helemaal ongepast en echte mannen nogal onwaardig het gevecht met schotschriften te voeren. Het heeft meer nut goed rond te kijken naar een manier waarop deze moeilijke kwestie in haar geheel zonder opschudding tot een goed einde gebracht kan worden. Op het moment provoceert Luther mensen die, zelfs als zij een slechte zaak zouden voorstaan - wat naar mijn oordeel niet het geval is - nog niet eens verslagen kúnnen worden. En hij berokkent intussen schade aan de schone letteren, waarop hij deze horzels[7.] afstuurt; ze zijn nauwelijks te verdragen als ze geen succes hebben; wie zal tegen hen bestand zijn als ze victorie kraaien? Ik ben ofwel ziende blind of zij hebben het op iemand anders dan Luther gemunt. Zij haasten zich om de voorhoede van de Muzen buiten gevecht te stellen! Ik mag voor leugenaar doorgaan als de werkelijkheid mijn gelijk niet bevestigt. Het ga u goed.

Leuven, 13 december 1520

4. Namelijk het bekendmaken van de pauselijke bul en het verbranden van Luthers boeken.
5. Vergilius, *Aeneis* 3, 395.
6. Op 29 september in Leipzig.
7. Vgl. *Adagia* 60 (Irritare crabrones).

1169 *Aan Agostino Scarpinelli*
Leuven 13 december 1520

Erasmus groet de uiterst vermaarde heer Agostino Scarpinelli van Napels

Zo'n reis als ik had toen ik vliegensvlug naar hier terugkeerde, wens ik alleen mijn vijanden toe. Wat een rukwinden, wat een stortbuien, wat een watersnood! Het scheelde maar een haar of we leden, nog wel in de bergen, schipbreuk, want de paarden moesten zwemmen. Het paard van mijn bediende geraakte maar nauwelijks weer veilig op het droge; ik prefereerde immers lessen te trekken uit gevaren die anderen liepen. De koningin van Aragon, die al anderhalve mijl van Aken verwijderd was, zag zich genoodzaakt met haar gevolg naar de stad terug te keren. Ik, een flinke kerel die het een schande vond indien ik als een verliezer weer op het punt van vertrek zou terugkeren, tot leedvermaak van mijn gastheer, de vriendelijkste man ter wereld - te weten Leonardus Priccardus, die met al zijn smeekbeden niet voor elkaar had kunnen krijgen dat ik mijn vrienden die dat heel graag wilden, die dag nog had gegund - ik zette door waaraan ik was begonnen. Want wat voor verwijten zou hij mij niet hebben gemaakt, als rukwinden en stortregens wél aan mij hadden ontwrongen, wat zo'n goede vriend, en hij niet als enige, wat de zondag, die zelfs van de boeren gedaan krijgt dat zij niet werken, niet voor elkaar gekregen hadden. Nagenoeg heel de reis legden wij te paard af zonder iemand te ontmoeten. We zagen totaal geen rovers, ook al joegen vreselijke verhalen veel mensen de stuipen op het lijf.

Maar jij, wat heb jij daar onder handen? Ben je al min of meer een echte Duitser geworden? Hoe gelukkig word je van de Duitse kachels?[1.] Wat heb je het toch getroffen dat je hartje winter van zomerse hitte geniet! Maar ten slotte, hoe maakt Cicero, je grote liefde, het? Is er hoop dat jij hem nog eens compleet tot leven brengt? Maar let goed, goed op dat je niet zo verkikkerd raakt op Marcus Tullius dat je er, zoals Hieronymus,[2.] een rug aan overhoudt die bont en blauw is van de zweepslagen. Je lacht, het was maar een droom? Hieronymus, die het heeft ervaren, ontkent echter dat het slechts een droom was. Maar nu in ernst, waarde Agostino, ik prijs je ijver omdat je je zozeer met hart en ziel op Cicero toelegt. Had ik hetzelfde gedaan, dan hadden wellicht fatsoenlijker lieden mij oprechter dankbaarheid betoond dan bepaalde lieden mij nu betonen, aan wie het uiterst riskant is een gunst te bewijzen.

Binnenkort ben ik weer in jullie gezelschap.[3.] Groet namens mij ondertussen de uiterst vriendelijke Saeverus, je kompaan, evenals die grote man, Luigi Marliano, bisschop van Tui. Het ga je goed.

Leuven. 13 december 1520

1. Vgl. brief 1248, noot 3.
2. Zie Hieronymus, *Epistulae* 22, 30.
3. Het gezelschap dat zich in Aken bevond ter gelegenheid van de kroning van Karel V. Erasmus verwachtte deze mensen wellicht weer in Worms te ontmoeten ter gelegenheid van de Rijksdag.

1170 *Aan Leonardus Priccardus*
Leuven [of Bazel, 1520-ca. 1523]

Erasmus van Rotterdam groet Leonardus Priccardus, kanunnik te Aken

Zeer geleerde Priccardus, zoals Aristophanes het fraai uitdrukte: ‘Tegen laster is geen kruid gewassen’.[1.] Tegen het gif van de adder hebben ze toverspreuken bedacht, tegen slangenbeten en de beet van een dolle hond hebben de artsen middelen voorgeschreven, maar tegen de beten van kwaadsprekers bestaat geen enkel middel. Ik verneem dat een bepaalde theoloog bij u een oude zweer weer heeft opengekrabd, erger nog, van een gesloten litteken een ernstige wond heeft gemaakt. Hij beweert dat ik er de oorzaak van ben dat aan de universiteiten om uw kanunniken wordt gelachen, vanwege een brief aan Beatus Rhenanus.[2.] In de eerste plaats kwam wat mijn bedoeling betreft, niets ooit minder bij me op dan dergelijke mannen aan wie ik zeer veel heb te danken, met wat ik schreef ook maar enigszins in een kwaad daglicht te stellen. Integendeel, als ik op enige wijze hun aanzien kan bevorderen of hun van nut kan zijn, zal ik daartoe graag bereid zijn. Want, wat ter wereld zou er nu grover zijn dan dat ik hun overgrote vriendelijkheid zou hebben willen vergelden met een affront?

Dit wilde ik u in de eerste plaats aangaande mijn bedoeling verzekeren. Wat is er verder, als je naar de zaak zelf kijkt, in 's hemelsnaam dat aan hun waardigheid afbreuk afdoet? Soms dat de maaltijd tot diep in de nacht heeft voortgeduurd? Natuurlijk, we waren laat aan tafel gegaan; dit was nu juist een kwestie van beleefdheid, dat ze, door ter ere van mij wat gasten uit te nodigen, het diner wat hebben laten uitlopen. Want een drinkgelag is het daar absoluut niet geworden en iedereen was minder aangeschoten dan ikzelf. Dat de deken[3.] mij tegen mijn zin daarheen meetroonde? Daarmee verwijt ik hem toch alleen maar zijn opmerkelijke vriendelijkheid. Op dezelfde manier dwongen twee van zijn leerlingen Jezus om bij hen zijn intrek te nemen.[4.]

Ik verwijt aan de vice-provoost[5.] toch alleen maar dat er uitsluitend aal op tafel kwam en in de wind gedroogde vis, omdat een storm de vissers verhin-

1. Aristophanes, *Plutus* 885.
2. Zie brief 867, waarin Erasmus zijn terugreis van Bazel naar Leuven in september 1518 beschrijft en verslag doet van zijn bezoek aan de kanunniken te Aken (p. 106-107).
3. Misschien Johann Schoenraid.
4. Lucas 24:29.
5. Werner Huyn van Amstenrade.

derde uit vissen te gaan. Alsof hetzelfde te Rome niet van tijd tot tijd bij de meest belangrijke kardinalen voorkomt. En ik vind toch deze gedroogde vis uit mezelf al heerlijk. Voorts, dat moten daarvan onvoldoende gaar waren, kwam vermoedelijk omdat er meer gasten op afgekomen waren dan waarop hij had gerekend. Ik vond in ieder geval die vice-provoost een jongeman van een uitzonderlijke vriendelijkheid en bepaald een matig drinker. Kortom, ik heb bijna nooit eerder een gezelschap getroffen dat mij meer bevallen zou hebben, als mijn gezondheid mij maar niet in de steek had gelaten. Hoe kan men nu vinden dat ik dat gezelschap belachelijk maak omdat ik gewag maak van 'tafelen' bij toerbeurt? Hoe kan men een spottende toon ontdekken in mijn vermelding van 'etentjes bij toerbeurt'?[6.] Alsof dat bij het gros van de kanunniken om tal van goede redenen geen prijzenswaardig gebruik is, om met die bij toerbeurt overal gehouden maaltijden vriendenkringen te vormen, hetzij om de omgang met leken te vermijden en zodoende te voorkomen dat het respect lijdt onder de vertrouwelijke omgang, hetzij om de kosten te drukken, die waar meer gasten bijeen komen, lager zijn. En in één moeite door word je bij de maaltijden nog iets wijzer, er wordt een probleem behandeld en soms worden ook misvattingen gecorrigeerd. Vandaar dat Plato,[7.] de filosoof met de strengste maatstaven, aan zulke kleinere drinkgelagen zijn zegen geeft en zelfs ook de aansporingen om, zoals bij de Grieken gebruik is, wat meer te drinken niet veroordeelt, mits 'de in alles te betrachten maat'[8.] niet overschreden wordt.

Daarom vraag ik u, waarde Leonardus, dat u door de juiste versie te geven, rechtzet wat die kwaadspreker door het onjuist te vertellen heeft verdraaid. Zegt u namens mij alstublieft aan mijn vrienden alles toe wat men van een niet vergeetachtig en dankbaar man mag verwachten. Als zij mij niet op mijn woord vertrouwen, moeten zij de proef maar op de som nemen. Ik zal me nergens aan onttrekken, wat voor een geweldige opgave het ook mag zijn. Doe mijn groeten aan Vlatten en alle anderen. Leuven, [1517]

6. Zie brief 897.
7. Plato, *Leges* 1, 639d-641d.
8. De tekst heeft Gr. *pantôn metron ariston*, vgl. Diogenes Laertius, *Vitae philosophorum* 1, 94.

1171 *Aan Matthäus Schiner*
Leuven, 16 december 1520

Dit is het voorwoord bij Erasmus' parafrasis van de brief van Jakobus (*In epistolam Iacobi paraphrasis*), verschenen te Leuven bij Dirk Martens in december 1520.

Erasmus van Rotterdam groet de zeereerwaarde heer Matthäus, kardinaal van Sion, graaf van Valais

Het leek me dat ik in deze ronde de eindstreep had bereikt en ik gunde mezelf vakantie, althans wat dit type werkzaamheden betreft. Ik had namelijk het commentaar voltooid op alle brieven die naar mijn oordeel werkelijk van Paulus waren. De twee brieven van Petrus en de ene brief van Judas voegde ik daaraan toe[1] omdat die niet alleen met die van Paulus overeenstemmen in hun evangelische zeggingskracht, maar zelfs in grotere duisternis zijn gehuld dan diens brieven. De zogeheten brief aan de Hebreeën immers[2] - nog afgezien van het feit dat uit tal van aanwijzingen kan worden afgeleid dat deze niet van Paulus is, omdat hij is geschreven in een stijl die eerder retorisch dan apostolisch is - levert minder moeilijkheden op, zoals evenzeer geldt voor de brieven die aan Jakobus en Johannes[3] worden toegeschreven. Want Johannes is door de rijkdom van zijn stijl als het ware zijn eigen schriftverklaarder, terwijl Jakobus zich bijna in gemeenplaatsen wentelt. Bijvoorbeeld: om Christus' wille moet men tegenslag moedig dragen en daarbij vooral op Gods hulp steunen; de mens wordt niet slecht door een tekortkoming van de natuur of van God, maar door eigen schuld, ongeacht of het lot hem tegen- of meezit; overmoedige praat en je toorn de vrije loop laten zijn uit den boze; het is niet voldoende het evangelie met de mond te belijden als wij daaraan niet metterdaad en in onze genegenheden uitvoering geven; godvruchtigheid die met onbeheerst woordgebruik gepaard gaat, werkt niets uit; ware vroomheid bestaat uit de hulp waarmee wij de behoeftige medemens barmhartig ondersteunen; men moet een ander niet beoordelen naar zijn uiterlijke rijkdom maar naar zijn ware, geestelijke rijkdom; het belijden van het geloof heeft geen nut als dat niet zijn bevestiging vindt in vrome werken; niemand moet lichtvaardig het onderricht in de leer op zich nemen; de grootste rampen in het leven komen van een tomeloze tong en zo is ook niets van meer nut dan een fatsoenlijke tong die maat weet te houden; tussen de wijsheid van de wereld en de wijsheid van Christus bestaat een onmetelijke afstand; vrede houdt geen stand als de begeerten van de mens niet uit diens geest zijn gebannen; God en de wereld gaan volstrekt niet samen; God

1. Zie brief 1112.
2. Zie brief 1181.
3. Zie brief 1179.

trekt zijn handen af van wie overmoedig op hun bezittingen vertrouwen, maar begunstigt degenen die niet op zichzelf vertrouwen en zich van God afhankelijk weten; wie zijn naaste veroordeelt, doet God onrecht aan; geluk in dit leven is onbestendig en vluchtig; machthebbers die nu ongestraft hun gang kunnen gaan, staan in het hiernamaals de strengste straffen te wachten; vergelding van kwaad moet men overlaten aan de rechtspraak Gods; gebeden van godvruchtige mensen bereiken bij God het meest; dat God wordt bewogen om onze zonden te vergeven, bereiken we het beste als we de broeder die tegen ons zondigt, vergeven en als we degene die dwaalt, liefdevol terugroepen op de goede weg, en meer van dergelijke zaken waarover nauwelijks misverstand kan rijzen hoewel het zeer veel moeite kost om ernaar te handelen. Er komen echter ook enkele passages voor waarmee ik enigszins moest worstelen, zoals de passage waarmee Augustinus niet goed raad weet: 'Wie op één punt struikelt, is schuldig aan overtreding van alle geboden'.[4.] Zo ook dat hij leert dat geloof zonder de werken niets uitwerkt,[5.] terwijl Paulus integendeel stellig beweert dat Abraham niet op grond van zijn werken maar op grond van zijn geloof bij God werd gerechtvaardigd en Gods vriend werd genoemd.[6.] Er zijn voorts ook enkele warrige passages, zodat het me de nodige moeite kostte om die in hun juiste samenhang te zien.

Maar hoe dit ook zij, vanaf het eerste ogenblik dat ik dit werk op me nam, was het mijn bedoeling dat dit uitsluitend tot eer zou strekken van Paulus en Petrus, de twee apostelen die de grondleggers zijn van de evangelische wijsbegeerte. En ziedaar, nu ik de eindstreep al heb bereikt en uitkijk naar wat vrije tijd, roept u mij terug in de renbaan en spoort u mij een- en andermaal aan om geen enkel onderdeel van dit werk aan anderen over te laten, niet alleen omdat u van oordeel bent dat deze arbeid bij uitstek nuttig is voor degenen die streven naar de wijsheid van het evangelie, maar ook omdat dit als enig werk tot dusver door alle muggenziftende criticasters ongerept is gelaten, hoewel er vandaag de dag bijna niets is waarin de kwaadsprekers hun tanden niet zetten. Ik volg u daarheen, zeereerwaarde heer, waarheen uw gezag mij roept. Het is mij niet ontgaan hoezeer u de ware christelijke leer bevordert, waarmee u zich jarenlang met vrucht bezig hebt gehouden, hoe oprecht uw steun aan Erasmus is, hoe scherpzinnig uw inzicht, hoe juist en onafhankelijk uw oordeel. Als de katholieke kerk meer van zulke mannen telde, zou de christenheid er stukken beter voorstaan en wat meer rust kennen.

Welke mentaliteit echter degenen bezielt die ten koste van hun goede naam en hun gezag, met schending zelfs van de gewijde woord van de preek, met

4. Jakobus 2:10; zie Augustinus, *De peccatorum remissione II*, 3, 3.
5. Jakobus 2:20.
6. Romeinen 4:1/3.

zo'n verbeten ijver trachten te bewerken dat onze geschriften voor de geïnteresseerden minder vrucht afwerpen, laat ze dat zelf maar ontdekken. Ik hecht meer waarde aan het oordeel van anderen wier buitengewone geleerdheid en onberispelijke levenswandel hen vrijwaren van iedere verdenking van ijverzucht en kwaadwilligheid. Ik ding op niemands beroemdheid af, verdrijf niemand van zijn leerstoel, dwarsboom niemand in zijn wetenschappelijk werk, wil geen carrière maken en jaag niet op gewin, maar stel de geringe gaven waarover ik beschik ten dienste van het algemeen belang. Wie mijn werk niet bevalt, staat het vrij dit links te laten liggen; ik stel het om niet ter beschikking. Als iemand beter werk wil leveren, steun ik hem met opgestoken duimen. Ik heb mij nooit bij enige kliek aangesloten en in mijn geschriften nooit iemand zwartgemaakt, nog voor geen zier.

Iedere generatie heeft de vrijheid hier en daar van mening te verschillen met de meest geziene auteurs. Als ik alleen met Thomas[7.] van mening verschilde, zou de indruk kunnen ontstaan dat ik iets tegen hem had. In feite verschil ik dikwijls van mening met Ambrosius, met Hieronymus, met Augustinus, maar respectvol, en jegens Thomas ben ik vrijmoediger dan menig verdienstelijke geleerde prettig vindt. Maar ik vind niet dat ik zulk respect aan alle Hugo's of Lyra's[8.] verschuldigd ben, zelfs al ben ik Lyra wel iets verschuldigd. In elke tijd, hoe gelukkig die ook was, vielen de beste dingen altijd maar bij een minderheid in de smaak. Maar ik vraag me af of er ooit een tijd is geweest waarin zozeer de vrije hand werd gelaten aan onwetendheid, arrogantie, onbeschaamdheid, stompzinnigheid en onbeschoft taalgebruik. Liever dan met boeken, die zijn onderworpen aan het rustige oordeel van de geleerden, wordt de strijd gevoerd met een giftige tong en dat ten overstaan van het eenvoudige volk, van lichtgelovige vrouwen. Heel hun hoop op de overwinning is gevestigd op de onnozele goedgelovigheid van deze mensen. Wat zijn dat toch flinke kerels die vrees inboezemen met dit ene wapen, waarmee elke sukkel angst kan zaaien! En vervolgens wijten ze het aan mij als hun reputatie bij sommigen schade lijdt of als zich minder mensen aansluiten bij hun godgewijde kudde, terwijl zij met hun gedrag in alle openheid laten zien dat zij meer weg hebben van goddeloze kwaadsprekers dan van belijders van de ware vroomheid. Maar op enig moment zullen zij hun trekken thuis krijgen, want zij halen hun onheil met hun eigen wagen binnen[9.] en ergens zal de keg vandaan komen die de knoest treft.[10.] Ik voor mij

7. Thomas van Aquino.
8. Middeleeuwse commentatoren op de bijbel zoals Hugo van Saint-Cher en Nicolaas van Lyra.
9. *Adagia* 50.
10. *Adagia* 105.

acht het niet raadzaam de strijd aan te binden met samenzwerende dikbuiken die geen oren en geen hersens hebben. Het is voor een christen bovendien betamelijker sukkels te gedogen dan ze na te doen. Onder aansporing van u en uws gelijken, maar bovenal met Christus als leidsman, zal ik mijn slaap blijven opofferen om zowel mijzelf als anderen op te roepen zich aan meer verheven zaken te wijden. Het ga u goed, mijn allerachtenswaardigste beschermer.

Leuven, 16 december 1520

1172 *Aan Godschalk Rosemondt*
Leuven, [tussen 16 en 25 december] 1520

Erasmus van Rotterdam groet de heer Godschalk Rosemondt, vermaard theoloog, rector van de Universiteit van Leuven

Meneer de rector magnificus, het lijdt voor mij geen twijfel of u weet - wat iedereen weet - hoe opruiend nog een tweede dominicaan[1] tegen mijn goede naam is tekeergegaan, ter ondersteuning van de vorige haarklover.[2] Hij deinst voor geen enkele belediging terug en is daarbij een onmiskenbare leugenaar. Want waar schaamt dat volkje zich nog voor? Nadat hij tot zijn eigen verzadiging en de onpasselijkheid van alle toehoorders zijn gezwets ten beste had gegeven, droeg de grapjas zijn gehoor doodleuk op voor mij tot God te bidden om mij toch ooit eens tot inkeer te brengen. Als dit niet gebeurde op initiatief en met medeweten van bepaalde theologen, zouden ze zich niet aan een dergelijke brutaliteit wagen binnen onze beroemde universiteit en dat nog wel in hun preken en ook nog eens zonder ophouden. Ik verbaas mij er absoluut niet over dat de dominicanen dit durven, maar ik verbaas mij er wel over dat de theologische faculteit hieraan haar goedkeuring hecht. Die kon niet over haar kant laten gaan dat het ene woordje ‘kletsmajoor’ zijdelings tot Baechem werd gericht, terwijl ze deze opruiende, meer dan grove taal laten rustig laat passeren en zelfs aanmoedigt, als ik me niet vergis. Deze manier om Erasmus om hals te brengen bevalt hun klaarblijkelijk. Stel dat ik me net zo te buiten zou gaan als zij, zou dat geen ongekende opschudding geven?

Ik weet wat ik waard ben en kan in de gegeven omstandigheden zelfs er-

1. De naam van deze dominicaan, die Erasmus aanviel tijdens zijn zondagse preek in de Pieterskerk op 16 december 1520, is onbekend.
2. Laurens Laurensen; zie brief 1166.

ger verdragen, maar wat geeft die brutaliteit nu voor een voorbeeld? En waarop gaat dit uitlopen? En wat een fraaie vertoning in de adventstijd! Ik ben niet zo onwijs dat ik met heel de schare predikheren de strijd wil aanbinden. Ik laat het oordeel over hen, zo goed en zo kwaad als ze zijn, aan God over. Ik ben geen vijand van de monniken en evenmin van de theologen, tenzij men een vijand zou zijn van alle christenen wanneer men iets heeft aan te merken op hun levenswandel. Als de theologische faculteit iets tegen mij in te brengen heeft, laat zij mij dan om rekenschap vragen en mij voorleggen wat zij wil. Ik ben bereid verantwoording af te leggen van al mijn werkzaamheden aan iedereen die bij zinnen is, want met Egmond valt niet te praten. De kluchtspeler zegt het zeer juist: ‘Wie met een dronkenman twist, praat met een afwezige’,[3.] maar twisten met een dolleman is nog veel erger. Dit potsierlijke spektakel valt zelfs verkeerd bij leken; des te minder twijfel ik eraan dat het ook een voortreffelijk man als u mishaagt. Maar de zachtmoedigheid die u tegenover mij en zelfs tegenover de hele universiteit aan de dag legt, komt neer op hardvochtigheid. Het was uw taak, zelfs als ik mijn mond had gehouden, aan heel het klooster, ja aan alle predikers, het zwijgen op te leggen zodat zij van dergelijke brutaliteiten zouden afzien. De vorige lasteraar heeft zo'n verbod gekregen, onder dreiging van de zwaarste straffen. Wie heeft ooit ook maar het geringste ondernomen tegen de huidige? Wat dit betekent, begrijpen zelfs kinderen.

Ik zal u, hooggeachte heer, hierna niet meer tot last zijn; ik hoop dat u zult doen wat uw plicht is. Is dit niet het geval, dan is mijn instelling dat ik een en ander langs mijn koude kleren af laat gaan. Maar als er consternatie van komt, zal dit worden geweten aan degenen die geen acht hebben geslagen op de eerste verschijnselen daarvan of deze hebben begunstigd. U kunt dit in ieder geval niet meer over het hoofd zien. Het ga u goed, meneer de rector magnificus, en als u wenst dat ik iets onderneem, draag mij dat dan op. U zult merken dat ik een uiterst gezeglijk mens ben.

Leuven, 17 december 1520

1173 *Aan Frans van Cranevelt*
Leuven, 18 december 1520

Dit is een antwoord op brief 1145.

3. Publilius Syrus, *Sententiae* A 12.

Erasmus van Rotterdam groet de zeer vermaarde Frans van Cranevelt, doctor in de beide rechten, pensionaris van de stad Brugge

Dit is natuurlijk waarvan de mensen gewoonlijk zeggen: één dochter heeft mij twee schoonzonen bezorgd.[1] U bedankt mij omdat u via mij met de voortreffelijke More bevriend bent geraakt, maar op zijn beurt bedankt More mij omdat hij via mij Cranevelt heeft leren kennen. Ik wist meteen, gegeven de overeenkomst van levenswandel en begaafdheden, dat u al met elkaar bevriend zoudt raken als u elkaar alleen maar leerde kennen. Het bezit van dergelijke vrienden is bijzonder kostbaar, maar tevens uiterst zeldzaam, met name in de huidige tijd, en moet daarom des te meer worden bevorderd en gekoesterd.

Zekere Pieter, wiens achternaam De Vriendt luidt, heeft zich in onze streken gevestigd, een nog jonge man die in levenswandel en intellect voor niemand onderdoet. Hij heeft een aantal jaren in huis gewoond bij Gilles van Busleyden, wiens kinderen hij onderricht gaf en die van hem hield alsof hij zijn eigen zoon was, vanwege zijn loyaliteit en zijn eerlijkheid. Hij kijkt nu uit naar een wat royalere positie en die is hij naar mijn mening meer dan waard. Hij is uitstekend onderlegd in de beide talen, heeft zich bovendien jarenlang met succes op de studie van de rechten toegelegd en is ook nog eens een zeer betrouwbare secretaris. Ik twijfel er niet aan dat zijn eigen gaven de man ruimschoots tot aanbeveling strekken, maar hij meent toch dat het in beschaafde kringen nog meer tot zijn aanbeveling zou strekken indien hij in uw vriendenkring wordt opgenomen. Ik heb er wat mij betreft geen bezwaar tegen dat mijn naam opnieuw op uw debiteurenlijst wordt bijgeschreven als u de man, die mij bijzonder dierbaar is, een handje helpt, al denk ik dat ik, zoals eerder is gebeurd, ook nu weer u beider dankbaarheid zal oogsten.[2]

Onze oude vrienden hier blijven wie ze waren: ze konkelen, morren, blaffen en dreigen. Ze wijten het aan mij dat de verwikkelingen rondom Luther kalmer verlopen dan zij zouden willen. De karmeliet Egmond stenigt mij van tijd tot tijd in zijn preken en in openbare voordrachten, maar intussen wordt hij zelfs door zijn medebroeders uitgelachen. Toen hij onlangs na een klacht van mij voor de rector van onze universiteit moest verschijnen, slingerde hij mij zoveel leugenachtige beschuldigingen naar het hoofd dat hij nog bereid zou zijn geweest mij uit te maken voor heiligschenner, moordenaar, verduisteraar en wat niet al, als hem dat maar te binnen was geschoten. Hij hield

1. Zie *Adagia* 604.
2. Naar aanleiding van deze brief benaderde Cranevelt de bisschop van Doornik, Louis Guillard, die De Vriendt een positie bezorgde als docent aan de plaatselijke domschool.

zichzelf zo voor een flinke kerel, maar voor de rector en mij leek hij meer op de waanzinnige die hij inderdaad was. Wat een wonderlijk onbeschaamde taal voor een theoloog, een monnik en een heer op leeftijd! Aanvankelijk deed 's mans brutaliteit bij mij de gal overlopen, maar al vlug wilde ik liever om hem lachen dan hem tegenspreken.

Ten slotte liep zijn langdurige tirade op het volgende uit: als ik in mijn geschriften wilde bevestigen dat de Leuvense theologen gedegen en eerlijk zijn en als ik Luther met mijn pen wilde doodsteken, zouden we broeders zijn; op andere voorwaarden zou er geen vrede tot stand komen. Ik antwoordde dat zij liever zelf moesten tonen dat zij de mensen zijn voor wie zij graag worden aangezien. Ten aanzien van Luther antwoordde ik dat ik er niets voor voelde mij nu te laten betrekken in zo'n netelige kwestie, waarmee ik me nimmer had ingelaten. Het stond mij inderdaad niet aan dat Luther ten overstaan van Jan en alleman op hoge toon werd aangevallen; liever moest men hem bestrijden door boeken te publiceren; dit advies richtte zich tegen Luther en was gunstig voor de theologen. Op die manier kon immers definitief met hem worden afgerekend, als hij maar eerst uit de harten van de mensen was verdwenen, terwijl nu slechts zijn boeken uit de bibliotheken werden verwijderd en Luther zelf stevig in de harten bleef zitten. Pauselijke bullen waren van groot gewicht, maar de geleerde wereld hechtte toch veel meer waarde aan een boek dat met goede argumenten en verwijzingen naar de Schrift niet dwong, maar overtuigde, want edele geesten lieten zich moeiteloos leiden door de rede en niet zo gemakkelijk dwingen door bevelen. Men moest immers niet slechts in aanmerking nemen wat Luthers verdiende loon was, maar vooral op welke manier deze plaag kon worden genezen.

Verder antwoordde ik dat het niet billijk leek dat ik mij eigener beweging zou mengen in een kwestie die niet door mijn toedoen was ontstaan. Het was meer op zijn plaats dat juist diegenen die dit spektakel hadden aangevangen, het voltooiden en zelf het weefsel afmaakten waaraan zij waren begonnen, zelf de vijzel leegaten met de knoflook die zij hadden fijngestampt. Trouwens, waarom zou ik bij voorkeur tegen Luther moeten schrijven en niet een willekeurige ander? Mocht het dwaas zijn dat alle theologen tegen één man zouden schrijven en kon dit maar door een beperkt aantal mensen worden gedaan, dan was het toch veel gepaster dat de pen tegen hem werd opgenomen door degenen die met hem hadden gedebatteerd, die in hun preken niets van hem hadden heel gelaten en die hem in hun vooringenomenheid nog eerder hadden veroordeeld dan de paus zelf. Want gesteld dat ik een vaardige stilist ben, dan was ik toch niet de enige en in deze kwestie telde niet de stijl maar de geleerdheid, die zij juist voor zichzelf opeisten.

Bovendien kon het hardvochtig lijken dat ik met mijn pen een man zou neersteken die al afgebrand languit op de grond lag. Ook was het bepaald riskant dat ik het misnoegen zou oproepen van iemand die in staat is zijn tanden te laten zien en van zich af te slaan en die, zoals zijn boeken aantonen, hooi om de hoorns heeft.[3] Het was in mijn geval ook onbedachtzaam om al die Duitse vorsten en al die geleerden zonder reden tegen mij in het harnas te jagen. Het zou zelfs overmoedig lijken wanneer ik een taak op mij zou nemen die mij niet door een bevoegde autoriteit was opgedragen, met name omdat ik zie dat tal van monnikenordes en tal van universiteiten bij dit spektakel liever toeschouwer zijn dan acteur, misschien omdat ze twijfelen hoe het gaat aflopen. Het is immers geen denkbeeldig gevaar dat er een onbeheersbare ramp van komt als de zaak niet met meer tact wordt aangepakt. Maar hoe de afloop ook zal zijn, ik bid dat deze de glorie van Christus ten goede komt. Misschien waren er wel mensen die beweerden dat ik op roem uit was en dat ik, als de strijd was gestreden, zou toesnellen om met de eer van andermans prestaties te gaan strijken.

Ten slotte zei ik dat ik niet zo'n gebrek aan zelfkennis had dat ik, een theoloog van de tweede rang, of eerder nog een schoolmeester, zoals zijzelf het gewoonlijk formuleren, een taak op me zou willen nemen die de inzet vereist van een voortreffelijk theoloog met groot gezag. Want ik koester liever niet de verdenking dat zekere lieden dit deden met de onoprechte bedoeling om, nadat ik de Duitsers tegen mij zou hebben opgezet met tegen Luther gerichte geschriften, de zo ontstane haatgevoelens te misbruiken voor het bewerken van mijn ondergang. Ik voegde hieraan toe dat mijn werk niets zou uitrichten, want wat zou mijn mening ertoe doen voor lieden op wie de uitspraak van twee universiteiten en een pauselijke bul geen indruk maakten? En ook als dit niet zo zou zijn, zou ik toch onmogelijk kunnen weerleggen wat ik niet herhaaldelijk van begin tot eind had gelezen en Luther is een veelschrijver. Ik had zelfs nauwelijks tijd over om mijn eigen boeken kritisch door te nemen. Zij moesten maar liever hun eigen pamfletten de wereld insturen, die Latomus en Turenhout al klaar hadden liggen, twee geleerde mannen van wie er één toch de pen heel goed wist te roeren.

Uiteindelijk wilde Egmond er wel genoegen mee nemen wanneer ik, als ik dan niet met Luther de strijd wilde aanbinden, ten minste zou verklaren dat hij door de Leuvense theologen was verslagen. Ik antwoordde dat er mensen genoeg waren om dit standpunt te verkondigen, maar dat mij nog onvoldoende duidelijk was dat Luther was verslagen zolang de Leuvenaren hun argumenten niet openbaar hadden gemaakt. Zeker voor theologen was

3. *Adagia* 81: om de hoorns van gevaarlijke stieren werd hooi gewikkeld als een waarschuwing aan voorbijgangers.

het immers weinig fraai of prijzenswaardig de overwinning te behalen met behulp van bullen en boekverbrandingen. Zo heb ik het gesprek verlaten; ik werd nog net niet bespuwd!

Nu is om een of andere reden hun ergernis opnieuw gewekt, en het ziet ernaar uit dat zij bekonkeld hebben mij in hun preken af te kraken. Toen ik te Calais was voor de ontmoeting van de koningen,[4.] is een jonge dominicaan,[5.] ingebeeld en zelfverzekerd als een tweede Phormio, wekenlang in Leuven tegen mij tekeergegaan door een kar met laster over mij om te kieperen. Hij gaf aan het kerkvolk een kwaadaardige uitleg van *De lof der zotheid.* Ten langen leste is, terwijl ik deed alsof ik van niets wist, de man het zwijgen opgelegd, maar pas nadat hij alles wat hem beliefde eruit had geslingerd. Kortgeleden begon hij opnieuw, met nog meer venijn, onaangenaam getroffen door mijn *Antibarbari*, dat hij niet begrijpt; ondanks nieuwe, herhaalde bevelen zijn mond te houden, bindt hij nog steeds niet in. Ten slotte is eergisteren weer een andere dominicaan,[6.] die naar men zegt uit Frankrijk was teruggekomen, de preekstoel opgegaan om alle mogelijke laster over de met naam en toenaam genoemde Erasmus uit te storten, zo vlegelachtig dat alle toehoorders, zelfs de leken, er niets van moesten hebben. Wat een ongekende soepelheid van onze theologen! Dit laten ze rustig over hun kant gaan, terwijl het huis te klein is wanneer men op bedekte wijze het woordje 'kletsmajoor' tegen de kameliet[7.] Egmond richt. Iedereen heeft door dat dit met instemming en deels zelfs met aanmoediging van bepaalde theologen gebeurt. Een waardig strijdmiddel voor theologen! In je gezicht vragen ze je geen verantwoording, achter je rug halen ze naar je uit en maken ze hun achterbakse plannetjes, met zulke piassen voeren zij hun stuk op. Toen magister Nicolaas van Egmond college gaf over de brieven van Paulus, laste hij een kostelijke grap in. Paulus was van een woeste vervolger tot een zachtmoedige heraut van het evangelie geworden. 'Zo moeten we nu ervoor bidden,' zei hij, 'dat Luther en Erasmus terugkeren van hun dwalingen.' Alsof ik meer met Luther van doen zou hebben dan Egmond zelf. Het leek hun een fraaie krijgslist, aan de borreltafel uitgedacht, om Luther en Erasmus over één kam te scheren; het is alsof men een stier koppelt aan een damhert.

U vraagt zich wellicht allang af waarom ik u met deze kletspraat lastigval. Ik vond het prettig mijn wederwaardigheden met een vriend te delen en mijn hart met alle onbenulligheden van dien bij u uit te storten. Maar ik be-

4. Zie brief 1087, noot 37.
5. Laurens Laurensen.
6. Het is niet bekend om wie het gaat.
7. Een opzettelijke 'verschrijving' van Erasmus. *Camelita* betekent kameeldrijver.

grijp niet waarom hun orde, die ik hoger acht dan de andere ordes en misschien wel met meer reden dan zij zo'n hoge dunk van zichzelf hebben, zo'n buitengewoon genoegen schept in dergelijke rellen. Alsof zij na zoveel opschudding te hebben veroorzaakt - om te beginnen over de ontvangenis van de Moedermaagd,[8.] vervolgens te Florence met Girolamo Savonarola,[9.] daarna te Bern met andere aartsschavuiten,[10.] dan weer met Jacob Hoogstraten in zijn vete met Reuchlin en later weer tegen de graaf van Neuenahr, een man die in heel Duitsland uiterst geliefd is - nog niet voldoende haat over zich hadden afgeroepen als zij niet bovendien met hun opruiend gekrakeel tegen mij een nog grotere afschuw zouden wekken onder alle redelijk denkende lieden. Want redelijke mensen moeten van een dergelijke brutaliteit niets hebben, zelfs als Erasmus hun misschien weinig aanstaat. Daarbij schilderen zij mij, die hun nooit iets heeft misdaan, als hun vijand af, sterker nog: voor mijn weldaden krijg ik stank voor dank. Toen Reuchlin tegen hen tekeerging, heb ik hem een- en andermaal geschreven dat hij hun orde buiten schot moest laten, maar uitsluitend degene moest aanpakken onder wie hij te lijden had.[11.] En ook toen Hermann graaf von Neuenahr, die zich volkomen terecht beledigd achtte, alle dominicanen verbood hun kazen op te komen halen,[12.] heb ik hem per brief vriendelijk verzocht hun dat weer toe te staan,[13.] waarop hij, zoals dat past bij een man met een waarlijk edel en hoogstaand gemoed, de hem aangedane smadelijke behandeling vergat en afzag van wraak, en dit is hoe zij mij nu bedanken. Zij denken dat de hele orde wordt beledigd wanneer er iets wordt gezegd over monniken die niet deugen, alsof er helemaal geen monniken zouden zijn die niet deugen. Zij moesten hun verontwaardiging liever richten op diegenen die met hun levenswandel de orde in diskrediet brengen. Het is nog erger: als iemand de ideale monnik beschrijft, vatten zij dit op als op hen gerichte kritiek.

Als zij dit laatste met recht doen, hebben zij alle reden om zich kwaad te maken op Chrysostomus, die in zijn vijftigste preek en nog enkele die daarop volgen,[14.] een dusdanig beeld schetst van het monnikenleven dat dit

8. Zie brief 1126, noot 22.
9. Zie brief 1033, noot 16.
10. Zie brief 1033, noot 17.
11. Zie brief 300.
12. Zie brief 877.
13. Deze brief is niet bewaard gebleven.
14. De citaten die Erasmus laat volgen, zijn ontleend aan een serie preken (*Ad populum Antiochenum*) die ten onrechte aan Chrysostomus werden toegeschreven, zoals Erasmus zelf zou vaststellen in zijn uitgave van de werken van Chrysostomus uit 1530.

iemand die met de monniken van onze tijd van doen heeft, veel stof tot overdenken biedt. ‘Ze ontvluchtten de marktpleinen, de steden en drukke gezelschappen,’ zegt hij, ‘en kozen voor een leven in het gebergte, dat met de hedendaagse wereld niets gemeen heeft en waar ze geen last hebben van wat des mensen is: niet van de droefenis van het aardse bestaan, van smart, van zorg, van gevaren, van hinderlagen, van afgunst, van jaloezie, van ongepaste verlangens of van andere soortgelijke dingen.’ Nadat hij het uitgebreid over de karige voeding en kledij, de werklust, de gastvrijheid en de godgewijde studies heeft gehad, bespreekt hij vervolgens ook hun tafelgesprekken: ‘En als u aan de weet wilt komen hoe zij tafelen,’ zegt hij, ‘kom dan wat dichterbij en u zult ervaren wat voor gesprekken zij voeren, alles vriendelijk en aangenaam, vol van de geur van spirituele harmonie. Uit die monden kan geen enkel ongepastwoord komen, geen grofheid, geen bitterheid, maar alleen wat des hemels is.’ Even later voegt Chrysostomus toe, na de giftige jaloezie onder leken in herinnering te hebben gebracht: ‘Hun monden zijn te vergelijken met beken die overvloeien van honing en waardoor een heldere stroom vloeit.’ In een volgende preek heet het: ‘Laten we daarom bij deze monniken gaan wonen, in de zekerheid dat ons daar een aangename tafel wacht met onnoemelijk veel goeds, waar niets ontbreekt, die vrij is van zorg, afgunst en nijd, die bestand is tegen elk onheil, rijk is aan hoopvolle verwachtingen en vele zegeningen biedt. Er is daar geen opschudding, geen ziekte, geen opvliegendheid, maar louter rust en vrede.’ Deze teksten moeten zij schrappen als zij er niet voor kiezen andere mensen te worden, en niet alleen deze teksten maar ook alles wat Hieronymus, wat Bernardus in hun geschriften over de ware godsvrucht hebben geleerd. Zij zeggen: ‘Het is gewenst dat het gewone volk de hoogste achting heeft voor monniken.’ Dat is wellicht juist als het om fatsoenlijke monniken gaat, maar het is nog beter dat zij zijn zoals degenen voor wie zij zo graag willen doorgaan. Anders is het een ramp indien zij onder het mom van godvruchtigheid hun stempel op de wereld drukken. Het is gewenst dat het volk voor zijn herders de nodige achting heeft, evenals voor de bisschoppen en de wereldlijke gezagsdragers, maar tegen die beide laatsten gaan zij juist naar believen tekeer, zonder de geringste terughoudendheid.

Maar hierover heb ik nu al meer dan voldoende gezegd. Wilt u mijn raad aannemen, laat u zich dan zo min mogelijk in met dit soort treurigheid. Het ga u goed, voortreffelijke man.

Leuven, 18 december 1520

1174 *Aan Maarten Lips*
Leuven, 20 december [1520]

Erasmus van Rotterdam groet Maarten Lips van Brussel

Vriend Maarten, ik weet zeker dat je al geruime tijd bij mij de vriendelijkheid mist, maar dit wordt niet ingegeven door mijn natuur, wel door bittere noodzaak. Ik heb tegen alle laster reeds een dikke huid ontwikkeld. De zaak is ontaard in razernij. De dikbuiken maken de dienst uit, potsierlijke onbeschaamdheid zwaait de scepter onder een religieuze dekmantel. De Satan zingt al zijn triomflied. Ik voor mij ga me hier bezighouden met de wijsheid van Christus, om geen aanleiding te geven tot verdeeldheid of rumoer. En als de wereld zich ondankbaar toont: Christus is zo overvloedig rijk dat hij mijn doorwaakte nachturen zal vergelden.

Drie jaar geleden ben ik opgenomen in de kring van de raadsheren van de keizer, maar als gevolg van het overlijden van Le Sauvage is de oorkonde nooit gereed gemaakt. Ik heb erop aangedrongen met een air alsof ik die van geen belang vond. Nu is die dan gereed. Wat het gewicht daarvan is, weet ik niet; ik ben er in ieder geval niet erg van onder de indruk.

De band met de beide Testamenten in het Grieks was, toen jij daarom vroeg, bij de minderbroeders; nu heb ik hem nodig voor mijn herziening van het Nieuwe Testament. Ik zal echter navragen of hij hier te koop is, maar ik ben bang dat de prijs hoog is en hij kan niet worden gesplitst.[1] Ik werk aan een herziene uitgave van Augustinus. Als jullie bibliotheek oude handschriften heeft, laat me dat dan weten. Maak het goed en schep genoegen in je gewijde studiën.

Leuven, 20 december 1520

1175 *Aan Polidoro Virgilio*
Leuven, 23 december 1520

Erasmus van Rotterdam groet zijn vriend Polidoro Virgilio

Wat ben je toch een hardvochtige man! Het was je niet voldoende dat Edward Lee me de eer afhandig maakte dat ik de tekst van het Nieuwe Testament had herzien, maar jij moest me ook nog goeddeels het succes komen af-

1. Erasmus zou Lips toch zijn exemplaar uitlenen; zie brief 1189.

pakken dat ik aan mijn *Adagia* heb te danken.[1] Dit is immers hetgeen je met veel omhaal van woorden lijkt te doen in het voorwoord waarmee je jouw half heidense, half christelijke boek[2] bij de lezer aanbeveelt. Op het succes daarvan ben ik zo weinig afgunstig dat ik, toen Johann Froben er niets voor voelde het te drukken, hem nog eerder heb gedwongen dan overreed om je werk in de mooiste letter en op het fraaiste papier te laten verschijnen. Wel verre van jou je reputatie en je prestaties te misgunnen, mijn waarde Polidoro, maakt onze vriendschappelijke omgang van destijds en je hartveroverende geestigheid dat ik bijna niemand evenzeer ben toegedaan. Maar nog hardvochtiger is dat jij de lof voor de primeur van de behandeling van deze materie in het Latijn op zo'n manier voor je opeist dat je probeert mij verdacht te maken als een ingebeeld en jaloers persoon, terwijl er nauwelijks iemand is die zo oprecht en belangeloos de beoefenaren van de schone letteren ondersteunt. Ik word door hen zelfs graag in de schaduw gesteld, zo weinig probeer ik de reputatie van wie dan ook te benadelen. Maar jij bent me zo dierbaar dat ik er geen moment over zou twijfelen jou zelfs meer roem te schenken dan die ik volgens jouw klacht ten onrechte voor mezelf opeis.

Dat echter in mijn eerste editie niet van Polidoro wordt gerept, mag geen verbazing wekken, omdat ik destijds geen Polidoro kende, uitgezonderd het personage uit de tragedie dat door Polymnestor ‘wordt afgeslacht en met geweld van diens goud wordt beroofd’.[3] Maar jij denkt dat ik op dit punt huichel en vindt het onwaarschijnlijk wat ik zeg, omdat het voorwoord van Matthias Schürer aantoont dat hij, voordat hij mijn *Adagia* drukte, jouw boek al had uitgegeven.[4] Wat Schürer heeft geschreven, weet ik niet, maar het valt niet te ontkennen dat mijn *Adagia* al tien jaar tevoren in Parijs door Johannes Philippi waren gedrukt, voordat ik van Schürer had gehoord. Maar wat doet dit ertoe? Hij was immers niet de eerste drukker van jouw boek en

1. Evenals Erasmus had Virgilio een verzameling spreuken en zegswijzen uit de oudheid samengesteld. De eerste druk daarvan was verschenen in 1498, twee jaar voor de eerste druk van Erasmus' *Adagia.* Een vermeerderde uitgave verscheen in 1521 bij Johann Froben. Erasmus had het voorwoord daarvan al te zien gekregen.
2. In de vermeerderde uitgave van Virgilio's werk zijn de spreuken van heidense en christelijke auteurs afzonderlijk gerangschikt.
3. Geciteerd naar Vergilius, *Aeneis III*, 55/56; de tragedie is Euripides, *Hecuba.*
4. In het voorwoord bij zijn uitgave van Erasmus' *Adagia* uit 1509 verwees Matthias Schürer naar zijn herdruk uit 1508 van het werk van Virgilio. Virgilio ging er kennelijk van uit dat Erasmus' uitgave van 1509 diens eerste was.

evenmin van het mijne, zodat dit argument even weinig zegt over de vraag wie van ons beiden de ander voor is geweest dan de spreekwoordelijke witte streep op een witte steen.[5.]

En toch, toen wij lang geleden bij het middageten het schertsenderwijs eens over deze kwestie hadden, heb ik je duidelijk gemaakt waar je het bewijs vandaan zou kunnen halen, te weten op de plek waar mijzelf bleek dat ik je voor was geweest: natuurlijk, het colofon van het boek! Wij waren nog vreemden voor elkaar toen dat boek van mij, hoe men daarover ook mag oordelen, al enkele jaren werd stukgelezen door de studerende jeugd en toen de pest, die voortdurend niet alleen Parijs maar ook Keulen teisterde, mij dwong de wijk naar Leuven te nemen.[6.] Waarom ik van die plaats, hoe bekoorlijk ook, altijd een afkeer heb gehad die leek te zijn ingegeven door een onheilspellend voorgevoel, heb ik nu eindelijk begrepen. Hier had een wildeman, zekere Lucas,[7.] een theoloog met wie ik in mijn tijd daar tamelijk vriendschappelijk omging, maar die weinig ophad met mijn werk - volgens mij uitsluitend omdat hijzelf jarenlang zonder succes de onwillige muzen het hof had gemaakt - links en rechts onder zijn drinkebroers het gerucht verspreid dat ik een vogel was die met andermans veren pronkte. Een zekere Polidoro zou al eerder deze materie grondig hebben behandeld en ik was niets anders dan een plagiator en diens na-aper.

Omdat ik dit had gehoord en nergens van wist, gaf ik een paar jongelui opdracht naar het boek van Polidoro Virgilio te zoeken. Hoewel het nergens te koop was - want het was volgens mij nog niet buiten Italië voorhanden - ontdekte ik het tenslotte bij toeval in de bibliotheek van de vermaarde Hiëronymus van Busleyden.[8.] Die was namelijk op om het even welk boek verkikkerd en had het uit Italië meegebracht. Verheugd met de onverwachte aanwinst vergelijk ik dag en jaar die drukkers gewoontegetrouw vermelden. Mijn boek was namelijk in Parijs gedrukt tijdens mijn afwezigheid. Ik ontdek dan dat dit op 15 juni 1500 de drukkerij van Johann Philippi heeft verlaten, zoals blijkt uit de aanbevelingsbrief van Fausto[9.] die de drukker van hem had weten los te krijgen en die natuurlijk geschreven moest zijn voordat het boek gereed was, en dat jouw boek drie maanden later in Italië is verschenen. Maar zelfs als iemand met een uitgave te voorschijn mocht komen die ouder is dan die welke Johann Philippi voor mij heeft gemaakt, wat naar

5. *Adagia* 488.
6. In september 1502.
7. Lucas Walters.
8. Busleyden bezat de tweede editie, van november 1500, waarvan Erasmus dacht dat het de eerste was.
9. Fausto Andrelini.

mijn overtuiging niemand zal kunnen, zou dat nog geen reden zijn om mij van diefstal of plagiaat te beschuldigen. Want het kon wel eens zo zijn, en ik geloof stellig dat het is zo is gebeurd, dat toen wij beiden ongeveer tezelfdertijd op hetzelfde idee kwamen, jij nog nooit van Erasmus en ik nog nooit van Polidoro zelfs maar had gehoord. Als er dus eer valt te behalen aan originaliteit, zou elk van ons deze voor zich kunnen opeisen zonder de ander onrecht te doen. Ik heb dit weliswaar eens gekscherend opgemerkt tijdens een maaltijd, want ik dacht absoluut dat het je geen ernst was, maar jij had de eerste editie van jouw boek nauwkeurig met de eerste editie van het mijne moeten vergelijken voordat je in je voorwoord een vriend die van geen kwaad weet en je reputatie gunstig gezind is, beschuldigde van jaloezie en plagiaat tegelijk.

Maar vooruit, stel dat jouw boek het eerst was uitgekomen, stel dat mij dit bekend was, stel dat ik zo belust was op roem dat ik er niet voor terugschrok om een vriend te bestelen: wat voor eer valt er te behalen aan originaliteit in dit soort werk? We maken immers geen spreekwoorden, maar verzamelen ze slechts. Ontdekkers op het gebied van de geneeskunde of van de sterrenkunde oogsten veel bewondering, maar hoe gering is de lof die toekomt aan degene die uit weilanden waar iedereen toegang heeft, een paar bloemetjes plukt die voor iedereen zichtbaar zijn en deze in een mand bijeenbrengt! Met de bespreking leg je misschien nog enige eer in, maar met het verzamelen ervan is uiterst weinig eer te behalen. Voor zover het wel zo is, komt die roem toe aan de Grieken, die vele eeuwen geleden hun spreukenverzamelingen aan ons hebben nagelaten. Bovendien had jij je spreuken uit overbekende schrijvers verzameld, dus waarom had ik jou als bron moeten vermelden in plaats van degenen uit wier bronnen degenen hadden geput die jij bij voorkeur navolgt? Beroaldo vermeld ik nergens als bron; Poliziano wel, omdat die bepaalde schrijvers kende die ik nog niet had gelezen.

Denk ook nog eens aan een ander argument. Als ik jouw spreuken had gelezen en ik die alleen maar had overgenomen, zou ik geen spreuken van jou hebben overgeslagen. Maar onder jouw spreuken zijn er enkele die niet te versmaden zijn en die toch niet in mijn editie voorkomen.

Verder begrijp ik niet goed wat je wilt zeggen met je opmerking dat ik niets heb toegevoegd behalve een forse omvang. Mijn eerste uitgave telde zo'n tachtig spreuken, terwijl jij tot een kleine tweehonderd bent gekomen. Ik heb mijn bescheiden verzameling slechts eenmaal uitgebreid, in 1506, toen ik mij in Parijs gereedmaakte voor een reis naar Italië. Op verzoek van mijn vriend Bade, die een heruitgave voorbereidde, heb ik ongeveer twintig korte spreuken toegevoegd en wel uit de grote massa die ik gereed had voor

de Venetiaanse editie.[10] En jouw verzameling is datzelfde jaar in Milaan door Giovanni Angelo[11] herdrukt. Verder zie ik niet in waarom men zijn neus moet ophalen voor de omvang van de uitgave van Aldo, waarin ik enkele duizenden spreuken heb samengebracht, zeker als men bedenkt dat het in dit soort werk vooral gaat om de verzamelijver en ik mijn meeste materiaal heb vergaard uit Griekse bronnen of uit schrijvers die veel minder bekend zijn dan Perotti of Beroaldo. Of ik in mijn bespreking van dit materiaal in geen enkel opzicht je meerdere ben, mogen anderen uitmaken. Ik voor mij zou graag zien dat de schone letteren zo opbloeien dat iedereen mij voorbijstreeft, niet alleen Polidoro.

Aangezien dit alles zonneklaar is en onmogelijk kan worden betwist, waar blijft dan toch die ‘waarheid die haar stralen wijd verbreidt’, waarvan je in het voorwoord spreekt en op grond waarvan je aanneemt dat ik als een geslepen huichelaar bezit heb proberen te nemen van jouw roem? Mijn waarde Polidoro, ik mag je zo graag en ben je reputatie zozeer toegedaan dat ik je zonder bezwaar wel de helft van al mijn roem cadeau zou doen, als jou dit werkelijk zozeer ter harte gaat, ware het niet dat jij op zo'n manier genoegdoening eist dat jij mij niet dankbaar zou zijn en het nageslacht zou denken dat ik niet welwillend ben jegens een vriend, maar een dief ben van andermans roem, aangenomen dat het nageslacht leest wat wij schrijven. Was het maar zo dat de geleerden over de hele linie even gunstig over je werk oordeelden als ik! Veel van jouw geschriften zijn me uitstekend bevallen, in het bijzonder *De rerum inventoribus.*

Uit het volgende zou je kunnen opmaken hoe weinig onbillijk ik jegens jouw boek ben geweest. Zoals ik al zei, heb ik Froben gedwongen het uit geven, terwijl hij daar niets voor voelde. Jouw voorwoord, waarin je mij ervan langs geeft, hadden ze me toegestuurd als iets verfoeilijks. Ik heb het retour gestuurd en de opdracht gegeven je werk getrouw te drukken in de vorm waarin jij het had geschreven. Ze hadden de passage geschrapt waarin jij met veel eerbied spreekt over Lee. Ik heb gezegd dat ze die terug moesten zetten. Dit is toch het werk van iemand die het voor je opneemt, of niet soms? Jij bent een verstandig man die geen advies van mij nodig heeft. Toch zou ik je willen aanraden, mijn waarde Polidoro, dat je in het vervolg bij het uitgeven van je werken het oordeel inwint van Thomas More, Cuthbert Tunstall, Thomas Linacre en William Latimer, werkelijk geleerde mannen en vrienden. Het ga je goed, zeer geleerde Polidoro, en doe je best om de zaak van de letteren te bevorderen.

Leuven, 23 december 1520

10. Die van 1508, gedrukt door Aldo Manuzio.
11. Giovanni Angelo Scinzenzeler.

1176 *Aan Thomas Bedyll*
Leuven, 31 december 1520

Erasmus groet Thomas Bedyll, secretaris van de aartsbisschop van Canterbury

Wat u vertelt over de genegenheid die de hoogwaardige aartsbisschop[1.] voor mij koestert, was mij bijzonder welkom, maar beslist geen nieuws. Wanneer u mij echter steeds maar weer kapittelt omdat ik niets van hem zou vragen, bent u te hard voor mij, waarde Bedyll. Ik verzoek hem immers al geruime tijd mij een fikse prebende in de schoot te werpen. Hij zal mij met mijn zwak gestel ongetwijfeld overleven, maar niets is zeker op dit ondermaanse. Om dan maar ietwat brutaal te zijn, ik zou onder de gegeven omstandigheden graag zien dat hij mij opnieuw een toelage voor volgend jaar uitkeert of ten minste een wissel stuurt die ik hier of in Italië kan innen. Ik ben namelijk van plan tijdens de komende vastentijd op reis te gaan en de zomer in Bazel door te brengen om vandaar wellicht weer naar Italië te gaan, tenzij zich tijdens de bijeenkomst van de vorsten[2.] iets voordoet waardoor ik word opgehouden.

Paulus werd slechts eenmaal gestenigd, maar mij gebeurt het hier dagelijks in de vorm van scheldpartijen door de dominicanen en de karmelieten en dat in voor iedereen toegankelijke preken waarin ik met naam en toenaam wordt genoemd. Maar het enige wat ze bereiken is dat zelfs het eenvoudige volk begrijpt dat zij door boze geesten worden opgejaagd.

Breng mijn hartelijke groeten over aan de zeereerwaarde aartsbisschop, mijn beschermheer zonder weerga, en voorts aan dr. Welles en aan de bijzonder innemende rentmeester. Het ga u goed, waarde Pylades.

Leuven, daags voor 's Heren Besnijdenis, 1520

1. William Warham.
2. De befaamde Rijksdag te Worms, gehouden van januari tot mei 1521, tijdens welke Luther in de ban werd gedaan.

1177 *Aan Andreas Knopken*
Leuven, 31 december 1520

Erasmus van Rotterdam groet de voortreffelijke priester Andreas Knopken

Van de drie brieven die u, naar u zegt, mij hebt geschreven, heb ik er maar twee ontvangen.[1] Aanvankelijk was er niemand aan wie ik een antwoord kon meegeven. Ten slotte bood zich in Keulen iemand aan, maar toen die zich herhaaldelijk tevergeefs bij mij had gemeld, is hij niet meer langsgekomen; hij geloofde er niet meer in, denk ik. Dit was echter niet mijn schuld, want ik had onvoldoende tijd en was ook nooit alleen. Bovendien was ik, om de waarheid te zeggen, niet van plan u terug te schrijven als u mij daarom niet zo vaak had verzocht en gesmeekt, aangezien ik in uw brieven niets had zien staan wat dringend om een antwoord vroeg.

Ik ben geweldig ingenomen met uw vrome instelling en uw geestdriftige toewijding aan de christelijke leer, want van beide levert uw brief het bewijs. In uw geval is dit des te prijzenswaardiger omdat u onder mensen verkeert die, zoals u schrijft, meer zijn begaan met hun buik dan met hun geweten. Bovendien heeft u de Russen als buren,[2] die u betitelt als ruige baardmannen, naar ik aanneem vanwege hun onbeschaafde zeden en gewoonten. Terecht zegt het spreekwoord dat wie in Athene zijn fatsoen bewaart, een wel zeer fatsoenlijk man moet zijn.[3] Zo moet ook iemand die in de nabijheid van ketters niet van het katholieke geloof afwijkt en die zich te midden van barbaren, slaven van hun gulzige buik, geheel wijdt aan eerzame studiën en door geen enkel bederf wordt besmet, een bijzonder goed mens zijn. Mocht u mij derhalve om raad vragen, dan krijgt u niets anders te horen dan dat u onverschrokken moet doorgaan met wat u doet, want u bent, naar het mij voorkomt, de juiste weg ingeslagen die tot het ware geluk leidt. Evenmin betwijfel ik dat u zich naar vermogen inspant om degenen die daar vatbaar voor zijn, over te halen tot uw levenswandel. Het verbaast mij namelijk in hoge mate dat, hoewel overal tal van herders zijn te vinden, er niemand opstaat om het voorbeeld te volgen van de Goede Herder, die er niet tegen opzag voor één verdwaald schaap allerlei ongemak te ondergaan.[4] Ik zie zeer velen die op tiendrenten azen, maar vrijwel niemand die dorst naar het heil van de zielen. Hier wemelt het van de monniken, waar geen enkel gevaar dreigt en waar de oogst rijk is. Waarom gaan zij niet liever naar de Russen om die met hun lering en vroomheid terug te voeren naar de schaapskooi van de kerk? Hier zetten zij zich in voor de kerk, die zij eerder tot last zijn dan tot steun. Maar daarginds, waar een oprechte en ware christen nodig is die zijn leven wil wagen voor de zaak van Christus, zijn zij nergens te zien. Zodoende wordt, terwijl ieder van ons zijn eigen belangen koestert, het christenvolk verwaarloosd.

1. Deze brieven zijn niet bewaard gebleven.
2. Knopken woonde in Riga.
3. *Adagia* 3053.
4. Mattheüs 18:12-14, Lukas 15:3-7.

Helaas is ons gedrag er mede de oorzaak van dat weinigen zich bij ons aansluiten. Ze nemen kennis van het evangelie en de leer van de apostelen en zien vervolgens dat ons leven daarvan mijlenver afwijkt. Ik heb het hier niet eens over het gewone volk dat doorgaans niet anders is dan zijn leiders, maar over de kerkelijke elite, over de priesters en de monniken. Velen van ons dienen hun beurs, hun buik, hun eerzucht of hun machtswellust. Het geloof is niet meer dan een voorwendsel. Dat stoot degenen af die we met minzaamheid, verdraagzaamheid en dienstbetoon voor ons moesten winnen. Maar toch ben ik hoopvol nu ik zie dat er ook bij u mensen zijn die blaken van liefde voor de leer van het evangelie.

Mijn parafraseis van alle paulinische brieven heb ik voltooid, met uitzondering van de brief aan de Hebreeën. Ik heb er een parafrasis aan toegevoegd van de twee brieven van Petrus, de brief van Judas en de brief van Jakobus. De overige brieven van de apostelen volgen binnenkort;[5.] dat willen mijn geleerde vrienden zo. Het gedicht met uw beste wensen deed me genoegen en ik wens u van mijn kant, niet in versvorm maar uit een zeer oprecht hart, het eeuwige leven toe. Het ga u goed, mijn waarde heer; beveel mij in uw gebeden bij Christus aan.

Leuven, 31 december 1520

1178 *Aan Godfried Rhodus*
Leuven, 1520

Erasmus van Rotterdam groet Godfried Rhodus Stegrius

Dat ik nogal laat ben met mijn reactie op uw schrijven,[1.] mijn beste Rhodus, komt door de vele mensen die met brieven en zelfs hele boekwerken mij kwamen storen, zodat u mij niet moet verdenken van onbeleefdheid of onwil. U weidt uit over mijn geschriften; waren die maar even nuttig voor de mensheid of even heilzaam voor de schrijver ervan als ze talrijk zijn! Maar zo ontevreden als ik was met het spiegelbeeld dat u mij voorhield, zo verheugd was ik over uw gaven. Ik zag u daarin namelijk even duidelijk weerspiegeld als mijzelf, en uw beeld heb ik met meer genoegen aanschouwd dan het mijne. Mij beviel uw talent dat bezonnen is en vruchtbaar, sober en vrij van alle aanstellerij. Ook bevielen mij uw eerlijkheid, ingetogenheid en uw stijl, die

5. Zie de brieven 1179 en 1181.
1. Dit schrijven (klaarblijkelijk een lofdicht op Erasmus) is niet bewaard gebleven.

niet hinderde door effectbejag of een overvloed van loze woorden. Bovendien bewonderde ik ten zeerste dat u in een gedicht, dat strikter aan wetten is gebonden dan andere genres, zo gemakkelijk uw gedachten verwoordt, te meer daar u een droog en onaantrekkelijk onderwerp behandelt. Misschien hebt u dit stoffige en ondankbare thema wel met opzet gekozen om grotere roem te vergaren voor uw talent, want u kunt van een mug nog een olifant maken.[2.] Ik vond het namelijk weinig aangenaam dat u met die onverdiende en buitensporige lofprijzingen van u alleen maar een last op mijn schouders legt, ook al is dit in de poëzie zo gebruikelijk dat dichters het recht lijken te hebben om zo te werk te gaan.

Indien het lot voor mij niet zo onbillijk was geweest dat niemand van mij enige gunst kan verwachten, zouden er nu wellicht mensen zijn die zowel jegens u als jegens mij verdenkingen zouden koesteren: jegens u omdat u mij met uw loftuitingen zou hebben ingepalmd, jegens mij omdat ik in dergelijke loftuitingen behagen zou scheppen. Des te meer heb ik te doen met u die voor niets zoveel werk hebt verzet, aangezien u van mij zelfs niet retour krijgt wat pakezels elkaar geven door elkaars rug te krabben.[3.] Om toch nog enige wederdienst te bewijzen voor de vriendelijkheid die u mij heeft betoond, geef ik u de raad om uw kostbare tijd voortaan in betere boeken te steken en nooit meer de beuzelpraat van Erasmus ter hand te nemen, tenzij geen betere boeken voorhanden zijn. En dan nog dit: als u nog eens uw stijl wilt oefenen en met uw talenten wilt woekeren, kiest u dan een beter onderwerp. Het ga u goed, waarde Rhodus. U kunt op de gunst van Erasmus rekenen in de mate waarin u zich verdienstelijk maakt voor de schone letteren.

Leuven, 1520

1179 *Aan Matthäus Schiner*
Leuven, 6 januari [1521]

Dit is het voorwoord bij Erasmus' parafrasis van de drie brieven van Johannes. De parafrase werd opgenomen in *Paraphrases in omnes epistolas Pauli germanas et in omnes canonicas*, verschenen te Bazel bij Johann Froben in maart 1521.

2. *Adagia* 869.
3. *Adagia* 696.

Erasmus van Rotterdam groet de hoogeerwaarde heer Matthäus, kardinaal van Sion, graaf van Valais

Onlangs heb ik u Jakobus aangeboden,[1.] in het Latijn en duidelijker dan tevoren, en nu bied ik u Johannes aan. Op deze manier verricht ik mijn werk bij kleine beetjes tegelijk en vermijd ik Uwe Hoogwaardigheid, die haar handen vol heeft aan de keizerlijke politiek, te overstelpen, voor zover haar al enige tijd rest om kennis te nemen van mijn werk. Het ga u goed, Eminentie.

Leuven, 6 januari

1180 *Van Leo X*
Rome, 15 januari 1521

Dit is een antwoord op brief 1143. De brief is namens Leo X geschreven door Jacopo Sadoleto. Een kopie van de brief werd in maart verstuurd aan Girolamo Aleandro, die de paus vertegenwoordigde op de Rijksdag van Worms.

Aan Erasmus van Rotterdam

Beminde zoon, gegroet enz. Uw brief was ons zeer welkom, daar deze ons opheldering verschafte omtrent iets waaraan wij enigszins waren gaan twijfelen, niet alleen op grond van verklaringen van een aantal toch verstandige en rechtschapen lieden, maar meer nog op grond van sommige geschriften die van u in omloop zijn, te weten dat u niettemin vervuld bent van een niet aflatende en uitstekende gezindheid jegens ons en de Heilige Stoel alsook jegens de algemene vrede en eensgezindheid en bovenal jegens de belangen en de wetten van de christelijke gemeenschap. Dit is onmiskenbaar in volkomen harmonie met de gaven die u, met Gods begunstiging, op voortreffelijke wijze hebt aangewend voor de hoogste vormen van wetenschap, alsook met de religieuze ijver waarvan u altijd hebt getuigd. Zodoende aanvaarden wij met grote vreugde dat wij, die ondanks uw afwezigheid in gedachten vaak bij u verwijlden, en die enigermate waren teruggekomen van ons voornemen uw buitengewone verdiensten te onderscheiden met een passende beloning, hersteld zijn in onze vroegere genegenheid jegens u, dankzij de plichtsbetrachting en zorgzaamheid die blijkt uit uw brief.

Was het nu maar zo dat wij bij alle andere mensen de overtuiging zouden terugvinden die zich inmiddels in ons heeft vastgezet van uw trouw en welwillendheid jegens de Heilige Stoel en ons gezamenlijk geloof! Want om met vernuft en kennis van zaken de goddelozen te bestrijden was geen enke-

1. Zie brief 1171.

le tijd geschikter en geen zaak was ooit rechtvaardiger. Voor deze loffelijke taak, waarmee vroeger en nu velen als vrome en geleerde mannen roem hebben vergaard, is naar ons oordeel, gebaseerd op uw geleerdheid, niemand geschikter dan u. Wat die mannen betreft, was het God die hen riep; wat u betreft moet dit aan uw eigen inzicht worden overgelaten. Van onze kant zijn wij dankzij Gods hulp en ons geduld bestand tegen hoon en beledigingen van oproerige lieden, maar wel bedrukt het ons dat samen met het onkruid ook een groot deel van de goede oogst zijn verderf tegemoet gaat, en elk verlies dat de ons toevertrouwde kudde lijdt, treft ons deerlijk. Hoe zouden wij immers geen verdriet kunnen hebben van het ongeluk dat goede mensen treft die tot dwaling worden verleid, terwijl wij zelfs de redding wensen van degenen die de dwalingen en het ongeloof bewerkstelligen? Maar God zal ons niet verlaten en wij zullen evenmin verzaken aan onze taken en plichten.

Wat uw brief betreft, wij zijn inmiddels niet alleen overtuigd van uw voortreffelijke gezindheid, maar wij zullen tevens uw komst naar onze stad, wanneer die ook mag plaatsvinden, met vreugde en dankbaarheid begroeten.

Gegeven te Rome, 15 januari 1521, in het achtste jaar van ons pontificaat Jacopo Sadoleto

1181 *Aan Silvestro Gigli*
Leuven, 17 januari 1521

Dit is het voorwoord bij Erasmus' parafraseis van de Brief aan de Hebreeën (*Paraphrasis in Hebraeos*), verschenen te Leuven bij Dirk Martens in januari 1521.

Erasmus van Rotterdam groet de hoogwaardige heer Silvestro, bisschop van Worcester, ambassadeur van zijne majesteit de koning van Engeland bij Zijne Heiligheid Leo X

Uw vroomheid en uw uitzonderlijke verdiensten voor de schone letteren, hooggeachte bisschop, rechtvaardigen dat iedereen die de pen hanteert, uw naam aanbeveelt bij het nageslacht, niet omdat u in uw bescheidenheid gesteld bent op menselijke lofprijzingen, maar om velen ertoe aan te zetten zich op de eerzame studie toe te leggen indien zij zien dat voortreffelijke mannen met grote verdiensten voor de christelijke gemeenschap de roem die ze niet eens nastreven, maar daarom des te meer verdienen, niet mislopen. De diensten die u mij heeft bewezen, rechtvaardigden dat op geen en-

kele bladzijde in mijn boeken de naam Silvestro zou ontbreken, maar tot dusver lukte het mij beter te wensen uwe hoogwaardigheid mijn dankbaarheid te betonen dan dit te doen. Liever had ik hiermee nog even gewacht, om u het volle pond te kunnen geven. Maar nu ik bemerk dat ik van dag tot dag door een grotere massa werk word overladen en ik, naar het woord van Varro, iedere dag meer tot een luchtbel word,[1] leek het mij goed dit werkje aan u op te dragen, niet om met dit gebaar mijn schuld te delgen, maar om te erkennen dat ik op zoveel gronden verplichtingen aan u heb dat ik niet de hoop koester deze ooit te kunnen voldoen. Maar als mij tijd van leven wordt gegund en de gelegenheid zich voordoet, zal ik niettemin een poging doen, niet om mijn naam uit uw kasboek te laten verdwijnen - dit verlang ik geenszins, want ik sta bij niemand liever in het krijt dan bij u - maar om te voorkomen dat ik als ondankbaar word nagewezen.

Ik stuur u bij deze een Paulus[2] die met mijn hulp geleerd heeft uitvoeriger en duidelijker te spreken en wel in het Latijn. Niet omdat ik vind dat er aan zijn welsprekendheid iets zou mankeren, maar omdat onze traagheid zijn hoge vlucht niet kon volgen. Ik elk geval heb ik bereikt dat hij vaker ter hand wordt genomen dan vroeger gebruikelijk was. Tevoren werd hij nauwelijks begrepen door geleerden die zich moeizaam op hem toelegden, nu wordt hij zelfs begrepen door matig ontwikkelde lezers, vooropgesteld dat zij het Latijn enigszins beheersen. Als hiervoor geen lof toekomt aan mijn talent en mijn geleerdheid, dan toch wel, tot op zekere hoogte, aan mijn nijvere arbeid. In de tijd dat ik met mijn werk anderen het werk bespaarde, had ik kunnen luieren, slapen en drinken, mijn fortuin kunnen najagen of ander vertier kunnen zoeken. Sommigen besteden hieraan al hun tijd, uitgezonderd de uren waarin zij afgeven op andermans werk. Met de klassieke talen en schone letteren is het bijna zover gekomen dat je mag hopen dat ze in veiligheid zijn, ofschoon zelfs nu de voorvechters van de vroegere onwetendheid verbeten tegenstand bieden. Kon dezelfde hoop maar worden gekoesterd voor het herstel van de evangelische leer in zijn oorspronkelijke zuiverheid en eenvoud! Maar op dit gebied woedt nog een felle strijd. Toch is er gerede hoop op een overwinning als Christus behulpzaam is door tussenkomst van u en mensen zoals u. Dat zal hij ook zijn als wij zijn zaak oprecht behartigen. Beide doeleinden worden in hoge mate bevorderd als Leo, de eerste bisschop van onze godsdienst, zich voortdurend inspant voor de roem van degene wiens plaats hij bekleedt. Het ga u goed, doorluchtigste onder de bisschoppen.

Leuven, 17 januari 1520

1. Varro, *Res rusticae*, inleiding; *Adagia* 1248.
2. Kort tevoren nog had Erasmus het auteurschap van Paulus verworpen (zie de brieven 1064 en 1171).

1182 *Aan Willibald Pirckheimer*
Leuven, 26 januari [1521]

Gegroet, zeer geachte Willibald. Onlangs ontving ik uw brief,[1] waarin u zich erover beklaagt dat ik uw brief niet heb beantwoord. Dit verbaast me nogal, omdat mijn uitgebreide antwoordbrief[2] al geruime tijd geleden in Bazel is gedrukt. Het bevreemdt me dat u naar Rome bent ontboden omdat de paus, naar ik weet, in zijn richtlijnen heeft bepaald dat onschuldigen geen schade mag worden toegebracht, terwijl zelfs degenen die zich inlaten met, zoals zij dat noemen, ketterij en hiervan aanhangers zijn, op allerlei manieren weer moeten worden binnengelokt. Maar enkele rabiate theologen denken daar anders over. Ik wens u alle sterkte toe en hoop dat u uiteindelijk veilig zult ontkomen.[3]

Wat mijn persoon betreft, dagelijks word ik hier door de predikheren in hun preken gestenigd en in verband gebracht met Luther, met wie ik niets te maken heb, maar ze doen dat zo dom dat zelfs de achterlijkste mensen hen doorzien. Een doeltreffender manier om de paus tegen te werken en Luther geliefd te maken, kan men niet bedenken. Nu is het zo ver gekomen dat men op zijn hand is. Wist Leo maar hoe het hier toeging! Dan zou hij hun pas laten zien dat hij een leeuw[4] is. Het ga u goed, waarde heer.

Leuven, 26 januari 1521

Uw toegenegen Erasmus

Aan de hooggeachte heer Willibald Pirckheimer, raadsheer van de vermaarde stad Neurenberg

1. Dit verwijst ofwel naar brief 1095, die Erasmus al had beantwoord met brief 1139, ofwel naar een brief die niet bewaard is gebleven.
2. Brief 856 (een antwoord op brief 747). Mogelijk verwart Erasmus hier zijn vroegere correspondentie met recentere brieven.
3. Op 3 januari 1521 was een pauselijke bul tegen Luther uitgevaardigd. Op dezelfde dag werden instructies verzonden naar de pauselijke gezanten in Duitsland, waarin onder meer Pirckheimer in de veroordeling van Luther werd betrokken en diens absolutie werd voorbehouden aan de paus. Aleandro, de voornaamste pauselijke gezant, vroeg en verkreeg in augustus 1521 toestemming Pirckheimer te absolveren.
4. Latijnse woordspeling: ‘leo’ is het woord voor ‘leeuw’.

1183 *Aan [Arkleb van Boskovice]*
Leuven, 28 januari 1521

Erasmus groet de gezaghebbende heer N.

Zeer vermaarde heer, de brief[1] van Uwe Hoogheid is aangekomen toen ik volop in beslag werd genomen door mijn literaire werk en werd mij bezorgd door een volstrekt onbekende man, die in de brief met geen woord werd vermeld. Toch was ik genoodzaakt zijn reisgeld te vergoeden, omdat hij beweerde dat hij daarvan door bandieten ergens was beroofd. Om deze redenen schrijf ik u nu tamelijk beknopt terug. Binnenkort zal ik door tussenkomst van de Fuggers uitgebreider schrijven, vooropgesteld dat ik over wat meer tijd beschik en merk dat u dit van mij verwacht. Het boek[2] had ik al zes maanden geleden ontvangen van twee mensen uit Bohemen,[3] ook al heb ik nog geen gelegenheid gehad het te lezen en van de kerkscheuring heeft Jan Šlechta mij tamelijk nauwgezet verslag gedaan.[4] De kwestie heeft mij inderdaad pijnlijk getroffen, want ik ben altijd een groot voorstander geweest van vrede en eendracht onder alle mensen, zover dat mogelijk is, en in het bijzonder onder christenen. God heerst immers met vreugde over zijn wijd en zijd verspreid volk, zoals de profeet getuigt,[5] terwijl wij zien hoe de christenheid binnen nauwe grenzen is teruggedrongen. Wie zou dan niet worden gekweld door de gedachte dat hetgeen nog over is, met zoveel ziekelijke opvattingen en zoveel zedenbederf is besmet en in zoveel sekten is verdeeld en verscheurd? Ik heb het hierover eens gehad met kardinaal Campeggi,[6] een geleerd en vriendelijk man, toen deze bij ons verbleef, en later met een pauselijke gezant.[7] Beiden antwoordden tamelijk minzaam en gaven blijk van hoop op herstel van de eenheid. Ik voor mij ontleen nog meer hoop aan het milde en vredelievende karakter van onze Leo, als hij tenminste liever zijn karakter volgt dan zijn oren te laten hangen naar de gevoelens van bepaalde lieden die naar mijn oordeel geen oog hebben voor zijn waardigheid en het algemeen belang ondergeschikt maken aan hun eigen voordeel.

Dat u voorts een of andere richtlijn van mij vraagt die, zoals u schrijft,

1. Brief 1154.
2. *Von dem Bapstum zu Rome, widder den hochberumpten Romanisten zu Leiptzck* (Wittenberg, z.j.).
3. Mikuláš Klaudyán en Laurentius Voticius, die Erasmus in de zomer van 1520 een bezoek hadden gebracht.
4. Zie brief 1021.
5. Geen letterlijk citaat; vgl. Zefanja 3:17, Hosea 4:16.
6. Zie brief 1062.
7. Misschien Marino Caracciolo of Girolamo Aleandro.

voor uw landgenoten van groter gewicht zal zijn dan wanneer de paus zijn banbliksems op hen afslingert, schrikt mij, die van dergelijke ondernemingen altijd verre ben gebleven, nog meer af, want daarvoor bezit ik niet het nodige gezag en evenmin de vereiste kennis. Ik weet zelfs niet of u enig standpunt kunt innemen dat mij nog sterker doet terugdeinzen voor datgene waartoe u mij probeert te verleiden. Wie ben ik immers dat ik mij over andermans geloof zou uitspreken of iets zou bepalen in toevoeging op de regels die de katholieke kerk heeft vastgesteld? Mocht ik ervan overtuigd zijn dat de katholieke kerk een verkeerde beslissing heeft genomen, dan zou ik wellicht een vraag stellen of een eerbiedige aanbeveling doen, als de gelegenheid zich voordeed. Er is echter geen denken aan dat ik mij zou aanmatigen iets op eigen gezag te beslissen. Ik heb met mijn werk niets anders beoogd dan de schone letteren, die onder mijn landgenoten bijna dood en begraven waren, weer tot leven te brengen; verder een wereld die te veel belang hecht aan joods ceremonieel, op te wekken tot aandacht voor de ware, evangelische godsvrucht; ten slotte, de academische theologie, die te veel is afgegleden tot spitsvondige beschouwingen over onbeduidende kleinigheden, terug te roepen naar de bronnen van de Heilige Schrift. Ik heb nooit stellige beweringen gedaan en altijd de schijn vermeden dat ik dogma's zou uitvaardigen, met name wanneer het ging over zaken die al begrepen waren onder de geloofsartikelen, al moet ik wel zeggen dat sommige theologen over bepaalde zaken uitspraken hebben gedaan die zij, naar mijn oordeel althans, zonder schade voor de evangelische vroomheid in het midden hadden kunnen laten.

Ik heb dus niets, waarde heer, wat ik u kan voorschrijven, maar wel iets wat ik wens. Ik zou namelijk graag zien dat uw hele land zich allereerst verenigt in christelijke eendracht en vervolgens met alle andere landen vreedzame en rimpelloze betrekkingen aangaat, met terzijdelating van alle meningsverschillen. Inmiddels aanvaardt reeds zo niet het grootste, dan toch in elk geval het belangrijkste deel van het rijk de algemene kerkelijke eendracht. Daarbij komt dat bij u zelfs het gewone volk, naar ik hoor, een diepe afkeer heeft van de gruwelijke sekte van de nicolaïeten.[8.] Nu moet alleen nog de hereniging met de sekte van de pygharden[9.] tot stand worden gebracht. Ik heb goede hoop dat deze tot stand komt indien u, de paus en enkele vorsten de zaak toevertrouwen aan een aantal geleerde mannen van onbesproken gedrag; van dit college moeten dan wel degenen worden uitgesloten die zich overal mee bemoeien, terwijl zij het tegendeel verkondigen. Niet dat ik een hekel aan hen heb, als ze tenminste deden wat ze beweerden, maar we zien

8. Zie brief 1021, noot 7.
9. De taborieten; zie brief 1021, noot 13.

uit hun midden van alle kanten lieden te voorschijn komen die de zaak van de paus behartigen (zoals dat hunzelf voorkomt) met zoveel ophef, opschudding en hielenlikkerij dat volgens mij niemand het aanzien van de paus grotere schade berokkent. Ze gaan immers zozeer tekeer dat zelfs simpele zielen vinden dat ze raaskallen. Bovendien heeft niemand Luther geliefder gemaakt bij het gewone volk dan degenen die met dolle haat op Luther hebben ingehakt. Die lui zijn bang voor de hemel mag weten wat en grijpen alles aan om hun heerschappij te versterken. Ik zou daarom willen dat deze lieden geen enkele bemoeienis krijgen met de voorgestelde arbitrage. Wordt de zaak behandeld met kalme en gematigde overwegingen, dan zou ik kunnen hopen op een afloop waarbij paus Leo lof zou oogsten voor zijn herderlijke barmhartigheid en de betrokkenen voor hun christelijke volgzaamheid, al levert die in de eerste plaats winst op voor henzelf.

Ook de houding van degenen die de paus kwetsen met beledigingen of door de modder halen, is op geen enkele wijze te billijken. Want als Petrus terecht degenen berispt die minachting tonen voor de aanzienlijken, te weten degenen die de staatsmacht uitoefenen, zelfs als zij heidenen zijn,[10.] hoeveel minder moet men dan degene aanvallen aan wie bijna alle kerken het oppergezag toekennen? Ik wil nu niet ter discussie stellen op welke grond hem dat gezag is toegekend; zeker is dat zoals lang geleden uit een groot aantal nog gelijkwaardige priesters één bisschop werd gekozen om kerkscheuringen te vermijden, het tegenwoordig een goede zaak is dat uit alle bisschoppen één paus wordt gekozen, niet alleen om verdeeldheid te voorkomen, maar ook om de dwingelandij van andere bisschoppen te beteugelen, mocht iemand zijn kudde verdrukken, en ook van wereldlijke vorsten. Ik weet van de klachten over de Heilige Stoel die algemeen worden geuit, maar zoals het onverstandig is meteen geloof te hechten aan geruchten die de ronde doen, zo onbillijk lijkt het alles wat in Rome gebeurt, de paus aan te rekenen. Er gebeurt veel waarvan hij geen weet heeft - niemand kan immers van alles op de hoogte zijn - en veel tegen zijn wil en waartegen hij zich verzet. Zelfs als Petrus in eigen persoon het in Rome voor het zeggen zou hebben, zou hij zich volgens mij bij de huidige stand van zaken gedwongen zien de ogen te sluiten voor zaken die hij in zijn hart geenszins zou goedkeuren. Maar hoe dit ook zij, er kan veel meer worden bereikt met redelijke verzoeken, argumenten en vriendelijk geformuleerde bezwaren dan met laster of verbitterde geschriften. Als wij door onze zonden verdienen dat de wereld met grootscheepse onlusten wordt gestraft en ‘het noodzakelijk is dat er ergernissen komen’,[11.] dan zal ik er in ieder geval voor zorgen dat

10. 1 Petrus 2:13/14.
11. Mattheüs 18:7, Lukas 17:1.

dit niet door mijn toedoen gebeurt. In mij zal niemand een dwaalleraar of oproerkraaier vinden.

Dat de boeken van Luther bij u in trek zijn, zoals u schrijft, doet me niet veel verdriet, mits uw landgenoten ze op dezelfde manier lezen als ik pleeg te doen. Als er wat goeds in staat, pik ik dat op; als er wat slechts in staat, sla ik dat over. In de huidige omstandigheden zeg ik liever niet wat ik van de man vind. Ik wil alleen zeggen dat deze tragedie grotendeels voortkomt uit de tomeloze hebzucht van sommige theologen, voornamelijk predikheren en karmelieten, over wie ik nu geen verdere mededelingen wens te doen. Laat ik uitsluitend dit zeggen: als Leo zou weten wat ik zie en hoor, dan zou hij hun niet bovenmatig dankbaar zijn voor hun toewijding, tenzij ik volstrekt abuis ben in mijn mening over hem. Tussen Luther en mij bestaat slechts een vriendschap zoals die onder christenen past; dat is de zuivere waarheid en die heb ik vaak genoeg verkondigd. Ik ben niet zijn inspiratiebron noch zijn beschermheer, niet zijn raadsman noch zijn rechter. Ik geloof bovendien dat wij niet over dezelfde zaken hebben geschreven en ook niet op dezelfde wijze. Over zijn opstelling wil ik geen oordeel vellen; dat is ook niet aan mij. Ik heb ook niet bijzonder veel van hem gelezen, overbezet als ik was met mijn eigen werk. Ik heb nooit een mening van hem bestreden of verdedigd; ik heb slechts gewenst dat hij af en toe iets meer evangelische zachtmoedigheid zou bezitten.

Evenmin heb ik de wildheid en het rumoer goedgekeurd van degenen die, nog zonder zijn boeken te hebben gelezen, tegenover het volk op de zotste manier tegen hem te keer gingen en hem ‘ezel’, ‘oproerkraaier’, ‘domkop’, ‘ketter’, ‘antichrist’ en ‘de pest van de wereld’ noemden, terwijl zij hem intussen geen betere inzichten bijbrachten en hem evenmin van repliek dienden. Met hun kabaal hebben zij slechts bereikt dat meer mensen de boeken van Luther gingen kopen en des te gretiger lezen. Nu is er een bul uitgevaardigd,[12.] die niet heeft geholpen om het volk van Luther los te weken, ook al is ze ongehoord afschrikwekkend. Verder hebben sommigen in beschonken toestand de vaste afspraak gemaakt in hun preken zijn naam steeds in één adem met de mijne te noemen, met de kennelijke bedoeling om mij samen met hem onder antipathie te bedelven. Mij beschouwen ze als een vijand omdat ik ergens heb geschreven dat wie zich zodanig toelegt op spitsvondigheden à la Scotus dat hij niet meer aan de bronnen van de goddelijke wijsheid toekomt, op de verkeerde weg is; omdat ik in mijn aantekeningen op het Nieuwe Testament wel eens met Thomas van mening verschil; omdat ik erop heb gewezen dat men geen jongelui moet overhalen om zich aan het

12. De bul *Exsurge Domine*, uitgevaardigd op 15 juni 1520, waarin de paus Luther opriep terug te keren van 41 dwalingen.

monnikenleven te binden alvorens zij de nodige zelfkennis hebben opgedaan en begrijpen wat godsdienst inhoudt; omdat ik erop heb geattendeerd dat de ware vroomheid niet in rituelen, maar in de innerlijke gesteldheid zit; omdat ik het opneem voor de schone letteren, waaraan zij al vele jaren geleden de oorlog hebben verklaard. Wanneer hun toehoorders vragen welke ketterij zij in mijn boeken hebben aantroffen, luidt hun antwoord dat zij die niet hebben gelezen, maar dat het gevaar schuilt in mijn moeilijke Latijn. Ditzelfde antwoord geven theologen en monniken, net zoals potsenmakers en soms zelfs bisschoppen. Door zulke schreeuwlelijken wordt de pauselijke waardigheid verdedigd en de kerk geschraagd. Maar overal komt het volk tot bezinning en als zij geen betere argumenten gebruiken, zie ik niet in wat zij zullen bereiken.

U raadt mij aan dat ik mij bij Luther aansluit; dit zal mij geen moeite kosten, zodra ik zie dat hij aan de kant van de katholieke kerk staat. Niet dat ik hem tot een buitenstaander van de kerk verklaar, want het is niet aan mij iemand te veroordelen. Of hij staat of valt gaat alleen zijn eigen heer aan.[13.] Mocht de situatie ontaarden in totale verwarring, zodat de positie van de kerk naar weerskanten wankel wordt, dan zal ik mij intussen vasthouden aan die stevige rots[14.] totdat de zaken zijn bedaard en duidelijk is geworden waar de kerk zich bevindt. Erasmus zal daar te vinden zijn waar de vrede van het evangelie maar zal heersen.

Hier heeft u dan, hooggeachte heer, wat mij op dit moment te binnen schoot, zodat degene die uw brief heeft bezorgd, niet met lege handen hoeft te vertrekken. In uw brief ontbrak een vermelding van de dag en van het jaar.

Het ga u goed.

Leuven, 28 januari 1521

Aan de zeer vermaarde heer Arkleb van Boskovice en Czernahora, heer van Vranov, kapitein-generaal van het markgraafschap Moravië[15.]

13. Romeinen 14:4.
14. Vgl. Mattheüs 7:24-25, Lukas 6:48.
15. Deze adressering staat niet onder brief 1183 (die alleen bewaard is gebleven in de geanonimiseerde vorm waarin hij door Erasmus werd gepubliceerd), maar onder het origineel van brief 1154, in Erasmus' handschrift.

1184 *Aan Guillaume Budé*
Leuven, 16 februari 1521

Erasmus groet Guillaume Budé

Ziedaar, mijn beste Budé, hoe het afgunstige noodlot, alsof er nog niet genoeg ellende was, ons de voornaamste van alle Willems heeft afgenomen. Zoals u immers weet, is Willem van Croÿ overleden,[1.] de aartsbisschop van Toledo. Hij overleed als een kwetsbare bloem, geplukt in haar eerste bloei, ons hiermee duidelijk makend dat er geen afdoende bescherming bestaat in zaken die onderworpen zijn aan de grillen van het lot; daarover hebt u een boek geschreven,[2.] zoals ik van brenger dezes heb vernomen. Wat kon hij van het lot nog wensen dat hem niet reeds in overvloed in de schoot was geworpen? Afstamming uit een zeer oud geslacht; een oom[3.] die bij onze Karel zo in de gunst stond dat het bijna leek of het oppergezag over het rijk bij één man berustte; in de bloei van zijn leven, want hij was niet ouder dan drieëntwintig jaar; een soepel en krachtig gestel; zoveel verschillende waardigheden dat de luister van zijn kardinaalshoed nauwelijks nog opviel; buitengewoon hoffelijk en oprecht van karakter. Hij steunde de schone letteren van ganser harte en had geen hekel aan Erasmus. Onze vriend Vives is ongetwijfeld een beschermheer kwijtgeraakt zoals hij die niet gemakkelijk meer zal vinden.[4.]

Vives heeft me uw laatste brief aan hem voorgelezen.[5.] Zouden zowel Brie als More mij onbekend zijn, dan nog zou ik het betreuren dat het de geleerde wereld zo slecht vergaat. Nu ik met beiden bevriend ben en ik beider geestesgaven bewonder, kan ik hun conflict,[6.] dat naar ik vrees al te fel zal oplaaien, slechts met diepe droefenis bezien. Want de brief van More,[7.] die u naar ik meen hebt gezien voordat hij deze te Calais in reeds gedrukte vorm aan mij toonde, is van dien aard dat ik, die volgens sommigen stevig van me af kan bijten, met deze brief vergeleken, volstrekt tandeloos ben. Niettemin heeft hij mij min of meer beloofd zijn brief terug te nemen als Brie zich rustig zou houden. De gevatheid van Hutten mocht ik ook graag, maar die is door de Lutherse storm voor de muzen verloren gegaan.

Brenger dezes is een van de Willems die Erasmus een warm hart toedragen.[8.] Toen hij van mij had begrepen wat voor man u bent, vatte hij het streven op kennis met u te maken en naar mijn mening verdient hij het inderdaad dat u hem uw vriendschap waardig acht. Hij heeft een levendige geest,

1. Op 6 januari 1521, te Worms.
2. *De contemptu rerum fortuitarum* (Parijs, 1520).
3. Willem van Croÿ, heer van Chièvres, die in mei zou overlijden, eveneens te Worms.
4. Vives was privéleraar van de overledene.
5. Van 10 januari 1521.
6. Naar aanleiding van de *Antimorus* van Brie; zie brief 1087.
7. *Epistola ad Germanum Brixium* (Londen, 1520).
8. Deze Willem is niet nader bekend.

een onberispelijk karakter en is bijzonder handig in zaken. Van de letteren is hij een groot liefhebber en hij is er bovendien aardig in onderlegd. Kortom, de gelijkenis met u blijft niet beperkt tot zijn naam.

Zorg ervoor, waarde Budé, dat u zo gezond mogelijk blijft, want in dit rottige klimaat hier, met al mijn geleerde werk, en al helemaal met mijn weerzin tegen schreeuwende bedriegers en de vis van de vastendagen, lukt het me nauwelijks mijn gezondheid te bewaren.

Leuven, 16 februari 1521

1185 *Aan Nicolas Bérault*
Leuven, 16 februari 1521

Erasmus groet Nicolas Bérault

Voor zover valt af te leiden uit de brief van onze vriend Budé aan Vives[1.] is het onvermijdelijk dat More en Brie elkaar in de haren blijven vliegen. Ik bewonder de gaven van beide mannen en zou liever zien dat twee anderen met elkaar slaags raken, maar wat we niet in de hand hebben, moeten we overlaten aan de grillen van het lot. Aangespoord door uw brief[2.] heb ik aan deken Hué geschreven,[3.] die blijft zwijgen alsof ik hem met mijn attentie heb beledigd. Als dit het geval is, zorg dan voor een verzoening met de man met wie u mij bevriend wilde maken.

Er zijn hier enkele monniken die zo uitzinnig tekeergaan tegen de schone letteren dat mijn weerzin onderhand sterker is dan mijn werklust. Door de predikheren word ik iedere dag met aantijgingen gestenigd, in hun preken. Als ik dit omwille van het geloof zou verduren, zou ik zelfs niet onderdoen voor Stefanus, de eerste martelaar. Hij werd eenmaal gestenigd, waarna een eind kwam aan zijn leed, en kreeg alleen maar keien naar zijn hoofd. Mij gebeurt het steeds opnieuw en op verscheidene plaatsen, met in dodelijk gif gedrenkte leugens en lasterpraat. Maar al doende laten ze zich kennen en zetten ze zich bij het volk te kijk. Ze slaan zo'n figuur dat nauwelijks iemand het zou hebben geloofd als ik hen zou hebben beschreven; nu leveren ze zelf het bewijs. Maar hun verblinding is zo groot dat ze graag schofferen, al gaat het ten koste van henzelf.

Luther bedelft mij en de schone letteren onder intense haatgevoelens.

1. Zie de vorige brief.
2. Brief 989.
3. Brief 1003.

Iedereen wist dat de kerk gebukt ging onder dwingelandij, rituelen en menselijke, uit winstbejag bedachte voorschriften. Velen wensten al een remedie of hadden daar plannen voor, maar remedies die met onvoldoende tact worden beproefd, verergeren dikwijls de zaak, zodat degenen die vruchteloos proberen het juk af te werpen, aan een nog grimmiger slavernij worden onderworpen. Had de man zich maar liever nergens mee bemoeid of anders de zaak rustiger en met meer omzichtigheid aangepakt! Om Luther geef ik niets, ik werk voor Christus' glorie; want ik ken bepaalde mensen die zich zozeer opmaken voor de strijd dat als zij het pleit winnen, er niets anders opzit dan een graflied te schrijven voor de leer van het evangelie.

Het ga u goed, zeergeleerde Bérault. Breng mijn groeten over aan onze gezamenlijke beschermheren, Ruzé en Deloynes; aan Budé heb ik al geschreven. En doe namens mij de hartelijke groeten aan Herman van Friesland, een uiterst veelbelovende jongeman.

Leuven, 16 februari 1521

1186 *Aan Nicolaas Everaerts*
Leuven, 25 februari 1521

Gegroet, hoogverheven heer. Met wat een haatgevoelens belast Luther zowel de schone letteren als de christelijke zaak! Hij spant iedereen zoveel mogelijk voor zijn karretje. Niemand beweerde dat de kerk niet onder de dwingelandij van bepaalde personen gebukt ging en veel mensen lieten hun gedachten al gaan over een remedie. Nu is hij te voorschijn gekomen en heeft hij de zaak op zo'n manier aangepakt dat hij het juk nog ondraaglijker voor ons heeft gemaakt en dat er niemand is die het zelfs maar voor zijn heilzame beweringen durft op te nemen. Zes maanden geleden heb ik hem gemaand de haat niet aan te wakkeren.[1] Zijn *De captivitate Babylonica*[2] heeft veel mensen van hem vervreemd en hij smeedt van dag tot dag wildere plannen. Ik zie niet in wat hij hiermee hoopt te bereiken, behalve misschien als hij zich op de Bohemen verlaat. Ik vrees dat we de Scylla van Luther op zo'n manier ontwijken dat we in de Charybdis vallen.[3] Uit belustheid op wraak aanvaarden sommigen nu het juk en de strakke teugels van pauselijke bullen, die zij later misschien vergeefs willen afschudden, zoals het paard uit de fa-

1. Zie brief 1127A.
2. *De captivitate Babylonica ecclesiae* (‘Over de Babylonische gevangenschap van de kerk’; Wittenberg, 1520).
3. Vgl. *Adagia* 404.

bels.[4.] En Luther is als de bok in een kuil beland, zonder te weten hoe hij eruit moet komen.[5.]

Er komen twee lieden naar u toe om de boeken van Luther te verbranden: Nicolaas van Egmond, een man van een stompzinnige stijfhoofdigheid die wonder wat van zichzelf denkt, en Vincent,[6.] een predikheer van wie men zegt dat hij te Dordrecht niet erg welkom was, een man van een aangeboren onnozelheid, zonder oordeelsvermogen en zelfs voor iemand uit zijn kringen onderontwikkeld, maar een brutale praatjesmaker. Niemand heeft zich mondeling of schriftelijk tegen Luther gekeerd zonder Luther door onwetendheid of dwaasheid in de kaart te spelen. Silvester,[7.] Augustin,[8.] Tedeschi en Eck hebben hun tegenstander een dienst bewezen. Maar Luther valt in zijn eigen zwaard. Dat moeten we volgens mij maar aan het lot overlaten. De Duitsers publiceren werkelijk alles en zijn zo dom de mensen te verraden die hen zouden kunnen helpen. Ik had nooit gedacht dat zij zo weinig verstand hebben.

Het ga u goed, mijn hooggeachte beschermheer.

Leuven, daags na Sint-Matthias, 1521

Erasmus

Aan de voortreffelijke heer Nicolaas Everaerts, edelhoogachtbare president van het Hof van Holland

1187 *Aan Lorenzo Bartolini*
Leuven, 1 maart 1521

Erasmus van Rotterdam groet de abt Lorenzo Bartolini

Meer dan eens gaf het me een ontevreden gevoel, zeer geachte Bartolini, dat ik u, met die bijzondere aanleg, die tot het goede en de literatuur is voorbestemd, niet met meer voorkomendheid heb verwelkomd toen u samen met Longueil hier was.[1.] Voor dat soort beleefdheden ontbreekt het mij echter aan tijd, meer dan dat ik er niet toe genegen zou zijn. Wie zou niet weg zijn

4. Zie Phaedrus, *Fabulae IV*, 4.
5. Zie Phaedrus, *Fabulae IV*, 9.
6. Vincentius Theoderici.
7. Silvester Prierias.
8. Augustin Alveldt.
1. Longueil en Bartolini hadden in oktober 1519 een bezoek gebracht aan Erasmus in Leuven.

van dat karakter van u? U hongert zo naar kennis dat u, zelf een Italiaan, bereid was door zoveel barbaarse streken te reizen, niet zozeer om een soort wijsheid als van Odysseus te vergaren, die de gewoonten van mensen en steden leerde kennen,[2.] als wel om mensen te ontmoeten die bekend staan om hun geleerdheid. Iemand had u wijsgemaakt dat ook Erasmus tot die categorie wordt gerekend. Wat dat betreft weet ik heel zeker dat u in uw verwachting bedrogen bent, maar wellicht hebt u toch op een ander punt vooruitgang geboekt, namelijk dat u voortaan niet zo gauw geloof hecht aan dat soort lofprijzingen óf onheuse kritiek. Maar de ruimdenkendheid van de Italianen vind ik intussen geweldig: ze bewonderen buitenlands talent terwijl wijzelf elkaar het licht in de ogen niet gunnen. Bij uw vertrek had u gevraagd of we op afstand met elkaar konden praten in brieven. Daarom neem ik als eerste de vrijheid, ook al heb ik op dit moment niet veel tijd om te schrijven en dient zich geen serieuze stof aan. Zorg goed voor uw gezondheid en laat me weten hoe het met u is. Leuven, 1 maart 1521

1188 *Aan Nicolaas Everaerts*
Mechelen, [ca. maart 1521]

Erasmus van Rotterdam groet Nicolaas Everaerts, president van het Hof van Holland, zeer hartelijk

Als Luther op gematigder toon had geschreven, had hij, ongeacht zijn vrijmoedigheid, voor zichzelf meer lof geoogst en zich voor de wereld verdienstelijker gemaakt. Maar het lot besloot anders. Het verbaast me ten zeerste dat de man zich nog steeds staande houdt. Hij bezorgde Reuchlin veel vijanden, mij nog meer, ten slotte ook de literatuur, voor zover dat althans in zijn vermogen lag. Omgekeerd gaan zijn tegenstanders zo stompzinnig te werk, dat het lijkt alsof ze met hem onder één hoedje spelen. Als ik de doodsvijand van bepaalde jakobijnen en karmelieten was, zou ik hun geen ander verstand toewensen dan ze hebben. Pas geleden begon een minderbroeder, die men voor de samenzwering had weten te winnen, ten overstaan van het volk tekeer te gaan. Hij heet Matthias[1.] en komt uit Holland. Van de overheid kreeg hij opdracht het evangelie te verkondigen; welnu, in zijn eerstvolgende preek zei hij: ‘Uw pastoor vertelt u over het evangelie, al had hij een dag ervoor met een prostituee geslapen.’ De wereld voorziet in het onderhoud

2. Vgl. Homerus, *Odyssee* 1, 3 en Horatius, *Ars poetica* 142.
1. Matthias Weynsen uit Dordrecht.

van dergelijke monsters, verwent ze, ja, maakt ze zelfs tot tirannen. Het enige wat je volgens mij tegen dit soort lieden kunt doen, is ervoor zorgen dat ze geen giften meer ontvangen en hun de toegang tot de huizen van rechtschapen mensen wordt ontzegd. Laten jonge mensen worden onderricht door hun ouders, vrouwen door hun echtgenoten, laten ze biechten bij hun pastoor. Ontneem de predikanten hun toehoorders; ja, laat de meerderheid opstaan en huiswaarts keren wanneer ze op een dergelijke manier beginnen te razen. Dit soort maatregelen zal ervoor zorgen dat ze in elk geval op gematigder toon tekeergaan.

De mensen hier bevestigen dat een plakkaat is opgesteld, nog veel grimmiger dan de pauselijke bul;[2.] een of andere duistere angst staat het uitvaardigen ervan in de weg. Ik verbaas me er werkelijk over dat de paus een dergelijke zaak afhandelt via dergelijke mensen, voor een deel dom, maar allemaal in elk geval mateloos arrogant. Bestaat er een hooghartiger en meer van zijn verstand beroofd wezen dan kardinaal Cajetanus, dan Karl von Miltitz, dan Marino,[3.] dan Aleandro? Ze houden allemaal van de raad die de jonge mannen gaven: ‘Mijn pink is dikker dan mijns vaders lendenen’, enz.[4.] Aleandro is evident een maniak, een boosaardig en dwaas mens. Antonio Pucci in Zwitserland is een ongelofelijk opvliegend persoon zonder zelfbeheersing. In Parijs wordt Luther vooral door twee mensen aangevallen: De Quercu,[5.] een Normandiër, een giftig oud mannetje, en Béda van Standonck,[6.] eerder een blok hout dan een mens. Naar ik hoor gaat men nu met vergif te werk; in Parijs zijn er een paar uit de weg geruimd die Luther openlijk verdedigden. Misschien hoort dat bij hun opdracht: dat de vijanden van de Roomse stoel (zo noemen ze immers mensen die niet klakkeloos doen wat die harpijen zeg-

2. De pauselijke bul ‘Exsurge Domine’ (15 juni 1520) riep Luther op tot inkeer te komen, met de bul ‘Decet Romanum pontificem’ (3 januari 1521) werd hij geëxcommuniceerd. Van 20 maart 1521 dateert een plakkaat van Karel V dat opriep tot verbranding van Luthers werken.
3. Marino Caracciolo.
4. 1 Koningen 12:10; 2 Kronieken 10:10. De Israëlieten hadden koning Rehabeam gevraagd om verlichting van het juk dat Rehabeams vader, koning Salomo, hun had opgelegd. De jonge mannen raden de koning aan hierop als volgt te antwoorden: ‘Mijn pink is dikker dan mijns vaders lendenen. Welnu, mijn vader heeft u een zwaar juk opgelegd, maar ik zal uw juk nog verzwaren; mijn vader heeft u met zwepen getuchtigd, maar ik zal u tuchtigen met gesels.’
5. Guillaume Duchesne.
6. Noël Béda volgde Jan Standonck op als hoofd van het Collège de Montaigu.

gen) met vergif uit de weg worden geruimd, omdat ze niet op een andere manier eronder te krijgen zijn; dit alles met de pauselijke zegen. Aleandro verstaat die kunst goed. Hij nodigde me in Keulen[7.] heel nadrukkelijk uit voor het eten; hoe meer hij aandrong, hoe stelliger ik de uitnodiging afsloeg. Een middel dat de aflaten zal tegengaan is, dat er niets betaald wordt; tot zich een betere gelegenheid voordoet om een eind te maken aan deze goddeloze vorm van handeldrijven.

Ik ben, geachte heer, nogal openhartig geweest tegenover u. Zorgt u vooral dat de brief niet in veler handen terechtkomt; want de Duitsers publiceren alles wat ze te pakken kunnen krijgen. Het ga u en de uwen goed. Doet u Jacob Mauritsz en Sasbout de groeten.

Mechelen. In haast in de herberg, toen zich toevallig brenger dezes had aangediend.

1189 *Aan Maarten Lips*
[Leuven, maart 1521]

Desiderius Erasmus van Rotterdam groet heer Maarten van Brussel heel hartelijk

Bijzondere vriend van me, om bepaalde redenen heb ik de reis enkele weken uitgesteld. Ik twijfel geen moment of je zult, vriendelijk als altijd, het aan mijn bezigheden wijten dat het lijkt alsof je uit mijn gedachten bent. Ik heb drie filippen[1.] voor je; die zullen besteed worden waaraan je maar wilt. De Griekse bijbel[2.] kost minstens tien florijnen; ook is die er niet op dit moment in Antwerpen. Ik stuur je mijn eigen exemplaar, maar direct na Pasen wil ik het terug hebben, want ik zal het moeten gebruiken, als jij het tenminste niet al te zeer nodig zult hebben. Sommige minderbroeders vroegen er nadrukkelijk om, maar ik ben liever jou ter wille, aangezien het jou ter harte gaat. Ik stuur Augustinus' *Contra Faustum* terug. Schrijf me als jullie wellicht andere boeken in een vrij vroege hand hebben; hier had ik namelijk heel veel aan. Het ga je goed, mijn beste Maarten, en beveel me bij Christus aan in je gebeden.

7. Erasmus was in Keulen ongeveer van eind oktober tot half november 1520.
1. D.w.z. filippusguldens.
2. Zie brief 1174.

1190 *Aan Maarten Lips*
[Leuven, ca. maart 1521]

Desiderius Erasmus van Rotterdam groet heer Maarten Lips

Dierbare broeder in Christus, zo erg als ik het vond dat je ziek was, zo blij ben ik dat je beter bent. Nu moet je nog zorgen dat je geen terugval krijgt en het kalm aan doet. Ik heb de bode drie filippen[1.] meegegeven, voor het geval je ze terug wilt. Wil je de eerbiedwaardige patriarch van jullie college, Jan Aerts, namens mij hartelijk danken voor het geschenkje? Ik zal eens nadenken over een tegenprestatie, wanneer de gelegenheid zich voordoet. De Parafrasen zijn er nog niet.[2.] Ik zou je een bezoek hebben gebracht, maar mijn hele lijf heeft van de stormen een soort koorts opgelopen. Zodra het een beetje beter gaat, kom ik een keer langs. De reis staat nog niet helemaal vast. Ik wacht op een brief uit Worms.[3.] Het ga je goed, mijn beste Maarten. De Here Jezus, bron en hernieuwer van al ons heil, moge je geest en lichaam versterken.

1191 *Aan Lodewijk van Vlaanderen*
Leuven, [januari-mei] 1521

Erasmus van Rotterdam groet de illustere heer Lodewijk van Praet, prefect van Gent

Illustere heer (en wel illuster om meer dan één soort heldendaden), Antonius Clava schrijft mij geregeld en bij geen enkel onderwerp wordt hij in de steek gelaten door die verbluffende overredingskracht van hem, die hij van nature in zich heeft en door oefening en studie verder heeft ontwikkeld. Nooit evenwel heeft hij een zaak vuriger en uitvoeriger bepleit dan in zijn laatste brief, waarin hij met grote nadruk bij mij zijn beklag doet, dat ik niet denk aan mijn oude belofte en tot nu toe niets aan Uwe Hoogheid heb geschreven, die zoveel voor mij deed en dagelijks doet. Hij handelt als een

1. Zie brief 1189, noot 1.
2. Waarschijnlijk de uitgave met de verzamelde parafrasen op de brieven uit het Nieuwe Testament, verschenen bij Froben in maart 1521.
3. De Rijksdag van Worms vond plaats van 27 januari tot 25 mei 1521. Luther was aanwezig van 16 tot 26 april. Op 26 mei sprak Karel V de rijksban over hem uit (Edict van Worms).

vriend door mij aan te sporen u te schrijven - ook al was die aansporing niet nodig, als de enorme inspanning van de studie had toegelaten in dit opzicht zowel aan mijn eigen behoefte als aan de verzoeken en verdiensten van mijn vrienden tegemoet te komen. Maar hij zou nog meer als een vriend handelen als hij ook stof voor een brief had aangeleverd. Vroeger, in Leuven,[1] toen u nog jong was, had ik iets geproefd van uw waarlijk edel karakter, beslist uw illustere voorouders waard, en nu zorgen de lovende woorden van verschillende mensen geregeld voor informatie. Bovendien arriveert er hier nauwelijks iemand uit uw richting, of hij weet nauwkeurig te vertellen met hoeveel enthousiasme, hoeveel welsprekendheid en hoe krachtige stem u overal de zaak van Erasmus bepleit.

De grootste en beste advocaten werden gewoonlijk ingeschakeld voor zaken met de minste kans, en bij een vooraanstaande beklaagde paste een gezaghebbend advocaat. Maar ik stel niets voor, en mijn zaak staat zo sterk, dat degenen die het mij moeilijk maken, mij dank verschuldigd zijn om precies datgene waarom ze mij aanklagen. De schaamteloosheid van de tegenstanders evenwel en de dichtheid van hun gelederen, bovendien deze ongunstige tijd, waarin arrogantie, schaamteloosheid, huichelarij, winzucht, eerzucht, vleierij alle ruimte hebben, zijn er de oorzaak van dat belangrijke en vooraanstaande mensen gedwongen worden de simpele zaken van onaanzienlijke beschermelingen te bepleiten. Ooit, zoals de fabels vertellen, waren de leden van het lichaam een samenzwering begonnen tegen de buik.[2] Nu spannen omgekeerd de buiken samen en voeren oorlog tegen de rest van het lichaam; als ik het slecht met hen meende, zou ik hun niets anders toewensen dan het verstand dat ze hebben. Hoe meer gesnater van die lieden uit protest tegen de literatuur, hoe meer ze overal opbloeit.

Ik heb nooit iets met Luther te maken gehad behalve dat hij een medechristen is. Niemand steunt zijn zaak meer dan zij die haar met allerlei geschut aanvallen. Het is wonderbaarlijk hoe ze, door meedogenloos de spot met hem te drijven, de vijand bij het volk geliefd maken en zichzelf animositeit bezorgen. Als Luther zich niet met zijn eigen pijlen doorboorde, door zich in zijn geschriften steeds onbuigzamer op te stellen, zou hij heel wat verschuldigd

1. Waarschijnlijk tijdens Erasmus' eerdere verblijf daar (1502-1504).
2. Deze aesopische fabel (zie B.E. Perry, *Aesopica*, Urbana, Illinois, 1952, nr. 130) komt ook voor bij Livius. Volgens diens versie (*Ab urbe condita* 2, 32, 8-12) werden de ledematen boos op de buik omdat zij al het werk deden en de buik alleen maar voedsel tot zich nam. Ze besloten niets meer voor de buik te doen, wat tot gevolg had dat het hele lichaam wegkwijnde. Dit maakte duidelijk dat ook de buik werk verrichtte en het voedsel niet voor zichzelf hield.

zijn aan de domheid van zijn vijanden. Ik voorzie dat ons, als we deze Scylla weten te ontvluchten, Charybdis wacht, die in één keer de volledige vrijheid van de christenheid zal opslokken en elk vonkje van de evangelische leer doven. Want wie houdt het uit met dit domme slag mensen, dat tot op heden Christus' kudde tiranniseerde met bedrog en boze listen, wier gulzigheid, hoogmoed, wellust, hebzucht onverzadigbaar zijn? Het is te hopen dat God hen óf tot inkeer brengt óf naar een onbekend oord stuurt, zodat ze niet langer het evangelie van Christus kunnen tegenwerken. Ik blijf met ongebroken geestkracht doen wat ik altijd deed: naar vermogen zorg dragen voor de literatuur en de ware vroomheid, maar zo dat ik me op geen enkele wijze in weerzinwekkende onlusten meng. Ik wil de mensen van nut zijn, bovendien is het beter je terug te trekken wanneer er geen enkel succes in het verschiet ligt.

Maar om mijn brief af te sluiten, u moet verder weten dat ik heel goed weet hoeveel ik te danken heb aan uw gezindheid jegens mij, en dat ik ook, als zich een gelegenheid voordoet, duidelijk zal laten zien dat zoveel dienstvaardigheid niet besteed werd aan iemand die ondankbaar is en snel vergeet. De grote en almachtige Christus geve dat u zo lang mogelijk bij ons blijft en die gezindheid zo lang mogelijk bij u!

Doet u de groeten aan alle vrienden, met name Antonius Clava - geen betrouwbaarder, geen aardiger mens dan hij - en Willem de Waele, beslist waard om bijgeschreven te worden op mijn lijst met Willems. Daar hebben de jaloerse schikgodinnen juist iemand van afgehaald, namelijk de kardinaal van Croÿ; aan de hand van zijn geval heeft de fortuin kort en bondig duidelijk gemaakt wat ze naar beide kanten vermag. We zagen hoe hij ineens tot de hoogste waardigheid opklom en plotseling als een bloempje met de duim werd geplukt door de schikgodinnen.[3.] Het ga u goed, zeer illustere heer. Het voorgaande is voor de vuist weg, omdat Clava me anders opnieuw aanpakt, en dan nog harder.

Leuven, 1521

3. Het beeld herinnert aan Vergilius, *Aeneis* 11, 68: ‘qualem virgineo demessum pollice florem’.

1192 *Aan Alexander Schweiss*
Leuven, 13 maart [1521]

Erasmus van Rotterdam groet de hooggeachte heer Alexander, secretaris van de zeer illustere graaf van Nassau,[1.] *zeer hartelijk*

Deze bode, familie van mij,[2.] bezorgt mij om de zoveel tijd last en ik bezorg jou op mijn beurt last. Wil je alsjeblieft ervoor zorgen dat je hem, als er geen hoop is, of als de hoop bijzonder klein is, afhelpt van hoop die zinloos is. Want ik heb andere dingen te doen.

Ik lees geen boeken van Luther; ik heb niets met de man te maken behalve dat hij een medechristen is. Inderdaad zou ik liever willen dat hij in de goede richting werd gebogen dan verdelgd. Als hij gif verspreidt onder het volk, zal niemand het beter weer terug kunnen halen dan degene die het heeft ingespoten.[3.] Maar ik houd ze niet tegen als ze Luther liever gebraden of gekookt willen. Het verlies van één mens weegt niet zwaar. Maar toch mag de algemene vrede niet uit het oog worden verloren.

Degenen die deze zaak behandelen, volgen een meer overhaast dan heilzaam plan; laten we hopen dat ze de waardigheid van de paus van Rome met evenveel wijsheid steunen als met klaarblijkelijke ijver. Hier althans wordt de pauselijke waardigheid door niemand meer tegengewerkt dan door hen die de lelijkste dingen over Luther roepen. Niemand maakt hem geliefder bij het volk - zo dom, met zoveel stemmingmakerij pakken bepaalde monniken de zaak aan, van wie er geen een voor een goed mens doorgaat. De bul[4.] verordent dat zij zich in hun preken tegen Luther keren, dat wil zeggen dat ze zijn opvattingen weerleggen met het getuigenis van de Heilige Schrift en andere, betere dingen verkondigen. Maar niemand neemt op dit moment de pen op om hem te weerspreken, hoewel iedereen daarop aandringt; niemand bewijst zijn ongelijk; ze schelden alleen maar, waarbij ze vaak ook nog liegen. Ze zeggen dat hij de biecht wil opheffen, dat hij het vagevuur wil opheffen, dat hij godslasterlijke dingen schrijft. Een jakobijn te Antwerpen beweerde dat hij had geschreven dat alle wonderen die Christus had verricht, met magische kunsten waren gedaan. Een karmeliet beweerde in een preek ten overstaan van de Franse koning[5.] dat de komst van de antichrist nabij is en dat er al vier voorlopers zijn, een of andere minderbroeder in Italië, Jacques Lefèvre d'Étaples in Frankrijk, Reuchlin in Duitsland en Erasmus in Brabant.

In Brugge heeft een minderbroeder, suffragaanbisschop van Doornik,[6.] in

1. Hendrik III van Nassau.
2. Allen vermeldt een publicatie uit 1581, waarin sprake is van de schilder ‘Guerard Gregoire Hollandois, compatriote et parent d'Erasme de Roterdam’. Allen acht het mogelijk dat deze Grégoire Guérard (bekend 1518-1530 in Bourgogne) via Erasmus aan opdrachten voor schilderijen probeerde te komen.
3. Voor de beeldspraak zie brief 1196, noot 3.
4. Zie brief 1188, noot 2.
5. Frans I.
6. Nicolas Bureau.

de Sint-Donaaskerk een preek van een heel uur gehouden, gericht tegen Luther en mij; want monniken hebben al drinkend de regel ingesteld dat ze mij altijd aan Luther koppelen, al heb ik geen contact met hem. Toch heeft hij niets aangetoond; hij heeft ons alleen maar uitgemaakt voor kraanvogels,[7] ezels, beesten, domkoppen, antichristen, zelfs zo dat alle mensen van oordeel waren dat de man niet goed bij zijn hoofd was. Tijdens een andere preek beweerde hij dat er ketterijen in de boeken van Erasmus staan. Na afloop van de preek legde iemand van het stadsbestuur, een geleerd man,[8] hem de vraag voor wat die ketterijen dan waren, waarop hij zei dat hij mijn boeken niet had gelezen. Hij wilde weliswaar de Parafrasen gaan lezen, maar was vanwege de diepzinnigheid van het Latijn bang dat ik wel eens in een of andere ketterij zou kunnen vervallen. Je hoort een bisschop praten als een schaamteloze grappenmaker.

Nog dommere kletspraat verkopen de jakobijnen in Antwerpen, wat met zoveel stemmingmakerij gepaard ging, dat het allesbehalve domme stadsbestuur hen uit angst voor rellen aanspoorde Luther ten overstaan van het volk niet te prijzen en niet aan te vallen, maar het evangelie van Christus te verkondigen. Daarop verschijnt een minderbroeder ten tonele, een zeer begaafd spreker, luisterend naar de naam Matthias,[9] die beweert: ‘Als jullie het evangelie willen horen, kunnen jullie dat horen van jullie pastoors, ook al hebben ze 's nachts omgang gehad met een prostituee.’

In Leuven zei een karmeliet, Nicolaus Egmondanus, tijdens een van de gewone colleges theologie, dat Paulus van een vervolger van de kerk een goed mens is geworden en dat we moeten bidden dat hetzelfde gebeurt bij Luther en Erasmus. Tijdens een ander college zei hij dat er ruzie was tussen Erasmus en Jacques Lefèvre, ‘geen wonder,’ zei hij, ‘ketters zijn het nooit met elkaar eens.’ En deze man is de belangrijkste theoloog van deze universiteit: iemand die zich gedraagt als een dwaas en een bezetene en ongelofelijk koppig is!

Dit zijn een paar van de vele verhalen; je kunt nu wel raden hoe de andere zijn. Als Zijne Heiligheid[10] toch eens wist op wat voor manieren men hier te werk gaat! Werkelijk, de monniken behartigen niet zijn, maar hun eigen belangen. Welke behandeling Luther ook verdient, het is beslist tijd dat Karel maatregelen neemt om de rust binnen het christendom te bewaren. Dat zal het geval zijn als beide kanten absoluut stilzwijgen tegenover het volk wordt opgelegd, en Luther stopt met het schrijven van dergelijke boeken; ja, als hij

7. Zie brief 1144, noot 10.
8. Latere brieven (nrs. 1967 en 2045) maken aannemelijk dat dit Frans van Cranevelt was.
9. Matthias Weynsen.
10. Paus Leo X.

de boeken die hij schreef zuivert van alle elementen die aanleiding tot conflicten geven. Mensen die algemene rampspoed gebruiken om aanzien te verwerven, willen liever dat er met harde hand een eind aan de kwestie wordt gemaakt. Werd er maar op de juiste manier een eind aan gemaakt tot eer van Christus! Maar niemand zou willen geloven tot aan welke streken toe Luther is binnengedrongen in de geest van tal van volken, en hoe diep hij zich heeft vastgezet, door zijn boeken die in alle talen overal verspreid zijn. Er wordt hier gefluisterd over een of ander verschrikkelijk plakkaat van Karel.[11.] Ik bid dat al het handelen van de grote vorst een zegen zal zijn voor de christenheid, maar ik ben bang dat het effect sommigen zal tegenvallen.

Je zult je afvragen, mijn allerbeminnelijkste Alexander, waarom ik je dit schrijf. Om geen andere reden dan dat rampzalige onlusten worden voorkomen, die volgens mijn voorspelling niet lang op zich laten wachten, als vorsten zich liever laten leiden door de emoties van een bepaalde groep, in plaats van aandacht te hebben voor het landsbelang. Ik bemoei me niet met Luthers zaken, ook al is het belangrijk op welke wijze hij wordt gestraft: ik ben bezorgd voor de algemene vrede en, zoals je weet, in onrustige tijden staan de slechtsten er het beste voor. Ik ben de orde van de predikheren goedgezind, ik heb geen hekel aan de karmelieten. Maar van een paar van hen weet ik dat ze zo erg zijn, dat ik liever de Turk gehoorzaam dan dat ik de tirannie van die lieden onderga. Het is daarom aan de wijsheid van de paus en het inzicht van de vorsten om te voorkomen dat dergelijk volk wordt losgelaten op het lot en het leven van mensen met een goed karakter.

Het ga je goed, mijn beste Alexander, en beveel mij vooral aan bij de zeer illustere graaf. Als zich een geschikte gelegenheid voordoet, wil je dan de groeten doen aan heer Floris van IJsselstein?[12.] Zijn zoon[13.] bracht me gisteren een bezoek - dat doet hij geregeld, en hij kan met verbluffend gemak Homerus in het Grieks opzeggen. God beware deze jongen, die een groot sieraad voor zijn land zal zijn. Leuven, 13 maart

1192a *Aan Georgius Spalatinus*
Leuven, 13 maart 1521

Gegroet. Hier was ik de hele tijd bang voor, toen ik zag dat Luthers werk zo veel omvatte en zijn aanpak tegelijkertijd zo agressief was. Het was beter het

11. Zie brief 1188, noot 2.
12. Floris van Egmond.
13. Maximiliaan van Egmond.

kwaad te verduren dan een onhandige poging tot genezing te doen. Nu vrees ik dat het ons vergaat als lieden die proberen hun boeien af te werpen: als het niet gaat zoals ze hopen, krijgen ze nog zwaardere. Ongelofelijk wat een indruk Luther op het volk maakt, ja, zelfs op de allergeleerdsten. Enkele jakobijnen en karmelieten staan zo ten overstaan van het volk te schreeuwen, dat ze zichzelf niet erger voor schut kunnen zetten, de zaak van de paus geen grotere schade kunnen toebrengen en Luther niet geliefder bij de mensen kunnen maken. Wist Leo, wist Karel maar wat zich werkelijk voordoet! Hun toorn zou zich vooral op hen richten. Nu weet de paus niets behalve wat hij opmaakt uit de brieven van enkele lieden die meer hun eigen belang dan dat van hem dienen.

Misschien weegt het verlies van één mens niet zwaar. Maar, als Luther iets overkomt, voorzie ik meedogenloze overwinnaars, die ons zullen opdragen dingen te geloven die zijzelf niet geloven. Mijn hemel! Wie zal later geloven dat er theologen bestonden van het soort waarvan er nu een aantal rondloopt? We moeten bidden tot Christus, dat Hijzelf zijn bruid beschermt en de vorsten heilzame besluiten ingeeft.

Ik had het plan opgevat daar[1.] aanwezig te zijn, maar ik werd onder meer weerhouden door een zwakke gezondheid, die niet toeliet dat ik me aan de reis en bovendien nog de veertigdaagse vasten zou wagen. Beveel me vooral aan bij de illustere hertog.[2.] Het ontgaat mij niet hoeveel ik hem verschuldigd ben. Waren alle vorsten maar zo gezind, vonden ze allemaal maar het algemeen welzijn belangrijker dan hun persoonlijke verlangens! Moge Christus je bewaren.

In haast. Leuven, 13 maart 1521

Erasmus

Aan Georgius Spalatinus

1193 *Aan de lezer*
Leuven, [ca. maart] 1521

Deze brief is opgenomen als voorrede in een bundel met vroege gedichten van Erasmus, de *Progymnasmata quaedam primae adolescentiae*, in 1521 verschenen bij Dirk Martens te Leuven.

1. In Worms, waar de rijksdag werd gehouden.
2. Frederik de Wijze.

Erasmus van Rotterdam groet de leergierige jeugd

Het zijn brutale mensen die tijdens mijn leven mijn werk in gedrukte vorm openbaar maken,[1.] maar veel brutaler zijn zij die ook nog eens de bedenksels uit mijn kindertijd verspreiden. Maar het brutaalst van allemaal zijn zij die andermans onbenulligheden voorzien van mijn naam, zoals onlangs een of andere duistere persoon heeft gedaan, door een boekje over de methode van het schrijven van brieven uit te geven.[2.] Behalve een handvol gestolen woorden staat er niets in wat van mij is. Evenmin heb ik ooit iemand gekend die Petrus Paludanus heet.[3.]

Omdat ik minder goed was in elegische verzen, was ik ooit als jongen begonnen me te oefenen door een paar opstelletjes (zou je kunnen zeggen) in die versmaat te schrijven. Naar ik zie zijn die herhaaldelijk uitgegeven.[4.] Ik begrijp niet wat erin staat wat publicatie verdient, behalve misschien dat door het voorbeeld van een jongen jongens met verstand aangespoord worden om hun pen eerder te oefenen met dit soort onderwerpen[5.] dan met het uit den treure bezingen van hun verliefdheden, wat sommige geleerden zo prachtig vinden. Maar niettemin heb ik deze rommel, ongeacht wat het waard is, herzien en toegestaan dat het opnieuw werd gedrukt. Wat kan ik anders?

Het ga je goed, lezer, en als ik je een raad mag geven, besteed je energie aan iets beters. Leuven, 1521

1194 *Aan de lezer*
[Leuven, 1521]

Deze brief is de voorrede bij de eerste uitgave van *De contemptu mundi epistola*, een jeugdwerk van Erasmus, in 1521 verschenen bij Dirk Martens te Leuven. Het werk behelst een lofprijzing van het kloosterleven.

1. Erasmus doelt op ongeautoriseerde uitgaven.
2. Bedoeld is de *Brevissima maximeque compendiaria conficiendarum epistolarum formula*, mogelijk in 1519 of 1520 gedrukt zonder medeweten van Erasmus. In 1522 publiceerde Erasmus zelf zijn *De conscribendis epistolis* over hetzelfde onderwerp.
3. Aan de *Formula* gaat een brief vooraf die gericht is aan een waarschijnlijk gefingeerde persoon, Petrus Paludanus. Deze brief toont grote gelijkenis met nr. 71, waarmee Erasmus een voorloper van zijn *De conscribendis epistolis* aan Robert Fisher had opgedragen.
4. Bekend is alleen een uitgave uit 1513.
5. De gedichten zijn moraliserend van aard.

Erasmus van Rotterdam groet de welwillende lezer zeer hartelijk

Ik heb vaak geklaagd, beste lezer, over de last die mij wordt bezorgd door overijverige vrienden, die bij mijn leven en ondanks mijn protest alle willekeurige onbenulligheden publiceren die ik als jongen zonder serieuze bedoeling schreef als stijloefening, volstrekt niet met het idee dat ze door mensen gelezen zouden worden. Wat de situatie voor mij nog ongelukkiger maakt, is dat ze nu in deze vruchtbare eeuw verschijnen; ze zouden minder met grijnzende blikken zijn bekeken als ze meteen uitgegeven waren toen ze geschreven waren. Nu denken de lezers dat ik als oud man iets publiceer wat ik zelfs op jonge leeftijd niet met dat doel heb geschreven; en dat zijn lezers van deze generatie, die zo rijk is aan mensen met een fijne neus.

Een hele tijd geleden heb ik, amper twintig jaar oud, op schaamteloos aandringen van een zekere Theodoricus (die nog altijd onder de levenden is), een brief geschreven waarmee hij zijn neef Jodocus wilde overhalen deelgenoot te worden van zijn levenswijze.[1.] Deze brief is vaak gekopieerd en alom verbreid met mijn naam erbij, terwijl ik helemaal geen neef heb die Jodocus heet. Ik heb hem niet volgens mijn eigen ideeën geschreven en er, zoals de tekst zelf duidelijk laat zien, weinig zorg aan besteed: ik speelde voor de vuist weg met de gebruikelijke bewijsmiddelen, want ik was toen niet uitgerust met enige kennis van de auteurs. Maar de drukkers dreigden openlijk tot een uitgave over te gaan als ik het zelf niet deed. Ik heb de tekst opnieuw gelezen en na aanpassing van een paar woorden toegestaan dat hij naar de drukkerij ging. Zo zal het misschien ooit gebeuren dat ze ophouden[2.] te dwepen met de bedenksels uit mijn kindertijd.

Het ga je goed, beste lezer; en als je dit leest, wees een toegeeflijke lezer en lees het als iets wat niet volgens mijn eigen ideeën geschreven is.

1. Dat een zekere Theodoricus Erasmus om een pleidooi voor het kloosterleven zou hebben gevraagd, is een fictieve voorstelling van zaken blijkens een handschrift met een oudere versie van *De contemptu mundi.*
2. Allen volgt de lezing ‘desinam’ uit de druk van Martens. De vertaling is gebaseerd op de variant ‘desinant’ uit de Bazelse *Omnia opera* uit 1540.

1195 *Aan Luigi Marliano*
Leuven, 25 maart [1521]

Erasmus van Rotterdam groet de eerwaarde vader Luigi Marliano, bisschop van Tui, raadsheer van keizer Karel

Uit brieven van een aantal vrienden,[1] niet de eerste de besten en beslist mensen van gewicht, maar die uit genegenheid misschien overbezorgd zijn, is me bekend dat in uw omgeving allerlei geheimzinnige lieden met onzuivere bedoelingen voortdurend nieuwe geruchten en insinuaties verspreiden dat ik Luther steun; verder dat ik als auteur word beschouwd van allerlei schotschriften, waarvan er naar verluidt in uw omgeving voortdurend nieuwe in zwermen uitvliegen, telkens ergens anders. Ik weet dat in deze tijden de laster het voor het zeggen heeft en dat in geen enkele periode ongeremde kwaadsprekerij meer vrijheid had; maar bij geleerde, verstandige en waardige personen, waartoe ik beslist als een van de eersten Uwe Eerwaardigheid reken, hoort er geen ruimte te zijn voor dergelijke beschuldigingen. In uw wijsheid had u mij al eens de raad gegeven (al vroeg u volgens de uitdrukking aandacht voor iets waar ik al aan dacht),[2] dat ik me niet moest inlaten met Luthers zaak. Ik heb me er niet mee ingelaten, ik heb me er zelfs uit alle macht tegen verzet dat het op deze situatie zou uitlopen, die ik beslist niet wilde. Alleen in het begin, voordat ik in de gaten kreeg waar Luther op uit was, keurde ik luidruchtige stemmingmakerij ten overstaan van het volk af. Ik heb aangeraden de zaak onder geleerden in boeken af te handelen. Ik wilde liever dat Luther in de goede richting werd gebogen dan verdelgd, en als hij uitgeschakeld moest worden, wilde ik liever dat hij onschadelijk werd gemaakt zonder dat de wereld in beroering werd gebracht. Dat plan zou ook nu nog door de paus worden goedgekeurd, als hij zou weten hoe men de zaak hier aanpakt en met hoeveel enthousiasme Luther in zeer veel landen wordt ontvangen. Maar het was een idee van bepaalde monniken, die evenzeer op mij als op de literatuur gesteld zijn, dat ze mij, of ik nu wil of niet, zouden betrekken bij de zaak van Luther.

Degenen die duidelijk aan de kant van Luther staan, probeerden op alle mogelijke manieren mij naar hun kamp te lokken. Degenen die Luther vervolgen, probeerden me naar zijn partij te drijven door overal tijdens openbare preken tegen mij tekeer te gaan, op een heel wat onaangenamer manier dan tegen Luther zelf. Ik heb me evenwel door alle machinaties niet van de wijs laten brengen. Ik erken Christus, Luther ken ik niet; ik erken de kerk van Rome, die naar mijn mening niet in strijd is met de algemene christelijke kerk. Daarvan zal zelfs de dood me niet losmaken, behalve wanneer zij zichzelf openlijk losmaakt van Christus. Ik heb altijd een grote afkeer gehad van opstandigheid; hoe graag zou ik willen dat Luther en alle Duitsers er ook zo over dachten! Ik merk dat in de meeste gebieden ten noorden van de Alpen zeer veel mensen, als door een beslissing van het lot, aan de kant van Luther staan.

1. Een van hen was Wolfgang Faber Capito blijkens brief 1482 van 2 september 1524.
2. *Adagia* 112.

Wonderbaarlijk genoeg wordt Luther geholpen door zijn vijanden, terwijl hij op zijn beurt zijn vijanden helpt, alsof ze over en weer onder één hoedje spelen. Niemand werkt Luther meer tegen dan hij zichzelf tegenwerkt met telkens nieuwe en steeds weerzinwekkender pamfletten. Omgekeerd staan bepaalde lieden zo dom, zo dwaas, met zoveel neiging tot stemmingmakerij te schreeuwen ten overstaan van het volk, dat ze zichzelf bij iedereen gehaat maken, Luther populariteit bezorgen en de zaak van de paus benadelen, zoals slechte advocaten doorgaans hun cliënt benadelen. Ik prijs degenen die de paus van Rome steunen, die de steun krijgt van ieder vroom mens; want wie staat niet aan de kant van hem die Christus het dichtstbij navolgt en zich geheel wijdt aan het heil van de christenheid? Maar zijn verdedigers zouden mensen met meer verstand mogen zijn. Het enige wat ze willen is Luther verslinden, en het interesseert mij niet of ze hem gekookt of gebraden willen. Door mij te betrekken bij een zaak die niets met mij te maken heeft, handelen ze als goddeloze en ook kortzichtige mensen; want ze zouden Luther eerder onschadelijk maken als ik erbuiten was gelaten.

Wat dit betreft mis ik tot mijn spijt in Aleandro, overigens een man begiftigd met meer dan gewone wellevendheid en uitzonderlijke geleerdheid, de wijsheid die bij zo'n riskante zaak nodig is - mits het waar is wat er over hem al dan niet in brieven beweerd wordt. Ooit gingen we zeer vertrouwelijk met elkaar om.[3.] Toen hij naar Frankrijk ging, gaf ik hem aanbevelingsbrieven mee; overal sprak ik tegenover iedereen in de meest eervolle bewoordingen over hem, ook op schrift.[4.] Ik bewonderde zijn geleerdheid, ik vond hem sympathiek, hoewel hij zo zijn eigenaardigheden heeft; de genius van de een kon het duidelijk goed vinden met die van de ander. Het behoorde tot zijn opdracht dat hij op alle mogelijke manieren zelfs de mensen naar zich toe zou trekken die tevoren tot de partij van Luther hadden behoord, en Zijne Heiligheid wilde al helemaal niet dat een onschuldig persoon verstoten zou worden. Hoewel van zichzelf niet onvriendelijk van aard is hij door bepaalde lieden die hem ophitsten in een andere richting geduwd. Maar volgens mij zou hij de zaak Luther makkelijker tot een goed einde kunnen brengen, als hij zich in zijn keuzen bij mij had aangesloten. Dan had hij als het om de vroomheid gaat een medestander gehad, en als het om de paus gaat in elk geval geen tegenstander.[5.]

3. In Venetië in 1507-1508.
4. In *Adagia* 1034.
5. Dit heeft betrekking op Luther.

Men beweert dat Luther zich voor een groot deel op mijn boeken heeft gebaseerd. Een schaamtelozer leugen bestaat niet. Meteen het eerste artikel[6.] toont al de onwaarheid aan van het evidente gezwets van die lieden. Waar geef ik aan dat al ons handelen zondig is? Om niet te spreken van talloze andere artikelen, waarvoor geen enkele parallelle plaats te vinden is, zelfs niet in wat ik voor de grap heb geschreven. Niettemin haalden ketters in vroeger tijden hun vergif uit de evangeliën en de brieven van de apostelen. Intussen praat ik alsof hij iets had geschreven wat als ketterij te beschouwen is, en hij dat uit mijn werk had gehaald. Naar men zegt ontkent hij verantwoordelijk te zijn voor sommige pamfletten. Misschien deed hij er verstandig aan door te zeggen dat hij voor geen enkel pamflet verantwoordelijk was, als hij dat tenminste aannemelijk kan maken. Maar van welke kant hij ook hulp krijgt bij het schrijven, in alle boeken die onder zijn naam circuleren staat geen lettergreep van mij. Ik zou niet aarzelen dat te zweren bij alles wat heilig is.

Al heel wat jaren is uw buitengewone wijsheid mij - en anderen - welbekend, welbekend ook uw onbevooroordeelde en welwillende houding jegens mij; en iedereen kent uw gezag. Daarom zou ik u willen vragen om tegenover dit soort vileine laster mijn onschuld te bepleiten. Alles mogen ze nagaan, zelfs wat ik in de meest vertrouwelijke brieven schreef als ik mijn hart uitstortte bij vrienden, misschien (want zo ben ik nu eenmaal) openhartiger dan op bepaalde momenten goed is; zelfs wat ik er wel eens uitflap als er gedronken wordt mogen ze nagaan: ze zullen niets vinden behalve dat ik liever wilde dat Luther in de goede richting werd gebogen dan verdelgd, toen er nog hoop was dat hij tot inzicht zou komen. Ook nu zou ik liever hebben dat het conflict sluimert dan zich onder veel beroering toespitst. Ik had liever dat men het goede van het kwade scheidt, dan dat onvrede met bepaalde dingen die slecht lijken, heel goede verloren doet gaan. Ten slotte wil ik ervoor pleiten dat de Scylla van Luther op zo'n manier wordt ontweken, dat we ons niet hals over kop in de Charybdis van de andere partij storten. Als dit straf verdient, hebben ze een beklaagde die schuld bekent. Ik in elk geval heb nooit een andere bedoeling gehad dan om te doen wat goed is voor de waardigheid van de paus van Rome en van de theologen, en voor de algemene vrede binnen de christenheid. Tot nu toe heb ik geen enkel boek van Luther, hoe dun ook, volledig gelezen; geen enkele paradox van hem heb ik ooit verdedigd, zelfs niet voor de grap. De ophef die sommigen maken en die smaakt naar onwetendheid en stemmingmakerij, keur ik af, zoals ieder weldenkend mens hier doet. Ik begrijp wel waar ze op uit zijn: de ondergang van de literatuur natuurlijk en het verstevigen van hun alleenheerschappij. Kortom, ik blijf uit de buurt van Luther, maar daarmee is niet gezegd dat ik het gedrag van deze lieden kan billijken. Het zijn er maar weinigen, maar ze

6. Het eerste punt dat aan de orde komt in de bul ‘Exsurge Domine’ en in Luthers *Assertio omnium articulorum... per bullam... damnatorum* (Wittenberg, 1520) betreft de rechtvaardiging door het geloof.

brengen onrust onder velen. Ik veroordeel hun orde niet, maar zij zelf schaden de belangen van hun orde.[7.]

Ik heb mijn hart, eerwaarde vader, volledig voor u opengelegd. Als er iets in uw omgeving wordt beweerd wat strijdig is met de christelijke godsdienst, wat de algemene vrede verstoort, wat zich verzet tegen de waardigheid van de stoel van Rome, wees er absoluut zeker van dat het niet van Erasmus afkomstig is, onder welke naam het ook circuleert. Dat dit werkelijk zo is, zal de tijd, die alles aan het licht brengt,[8.] ooit een keer duidelijk maken; ook ben ik nu bereid met alle mogelijke bewijzen aan te tonen dat ik geen vingerbreed[9.] wil afwijken van hen die instemmen met de algemene christelijke kerk. Ik weet dat men alles moet verdragen: dat is beter dan dat de algemene stabiliteit in de wereld verstoord wordt met alle nadelige gevolgen van dien; ik weet dat het soms van vroomheid getuigt de waarheid te verbergen en dat die niet op iedere willekeurige plaats, niet op ieder willekeurig moment, niet tegenover ieder willekeurig persoon, niet op willekeurige wijze, en niet overal volledig onthuld mag worden. Niemand met enige ontwikkeling ontgaat het dat bepaalde dingen geaccepteerd zijn - bijvoorbeeld door ongemerkte gewenning of het gefleem van moderne rechtsgeleerden of de drieste definities van scholastici of ten slotte de handigheid en trucs van vorsten - die beter afgeschaft konden worden. Maar het getuigt van christelijke wijsheid een geneesmiddel zo uit te proberen, dat het niet bij verkeerde toepassing de ziekte verergert in plaats van wegneemt en op de ziekte de dood laat volgen. Want ik zou niet graag willen beslissen of op een of andere manier de opvatting van Plato[10.] voor christenen aanvaardbaar is: hij staat de wijze wachters toe het volk om eigen bestwil met leugens om de tuin te leiden, aangezien het niet lukt met deugdelijke filosofische redeneringen de bonte menigte ervan te weerhouden dat ze afglijdt naar iets ergers.

Ik heb er altijd op gelet geen onrust te veroorzaken of iets ondogmatisch te beweren. Heel wat belangrijke mensen hebben me gevraagd me aan te sluiten bij Luther; ik heb teruggeschreven dat ik bij Luther zal horen als hij aan de algemene christelijke kant staat. Ze hebben me gevraagd een richtsnoer voor het geloof te geven; ik heb teruggeschreven dat ik geen ander geloof ken dan dat van de algemene christelijke kerk.[11.] Ik heb die mensen ertoe aan-

7. Erasmus zal in het bijzonder aan de dominicaner orde hebben gedacht.
8. Vgl. *Adagia* 1317.
9. *Adagia* 406.
10. Plato, *De re publica* 3, 389B; 5, 459C-D; vgl. brief 1167, p. 126, en 1202, p. 225.
11. Zie brieven 1154 en 1183.

gespoord zich te verzoenen met de paus en heb hun bezwaren ontkracht. Ik was de eerste die zich verzette tegen Luthers pamfletten, om verschijning in druk te voorkomen.[12.] Niet lang daarna heb ik er bij hem op aangedrongen dat hij zich zou onthouden van stemmingmakerij in zijn geschriften,[13.] want ik was altijd al bang dat het zo zou aflopen. Ik zou nog verder zijn gegaan, als mij niet, naast andere dingen, een zekere schroom had weerhouden, bang als ik was dat ik misschien in een onbedacht moment in strijd met Christus' geest zou handelen.

Velen werden en worden door mij ertoe aangespoord zich te onthouden van schotschriften, vooral die anoniem zijn; want daarmee hitsen ze de mensen alleen maar op, wat niet alleen de christelijke vrede geen goed doet, maar ook niet in het belang is van degene die ze denken te steunen. Ik kan waarschuwen, maar niet dwingen. De wereld wemelt van drukkerijen, wemelt van pruldichters en scribenten. De onrust die zij teweegbrengen, heb ik niet in de hand en ook is het onredelijk dat mij andermans onbezonnenheid wordt aangerekend. Wat dit laatste punt betreft ben ik minder ontevreden over Hutten[14.] (ook al vind ik het heel erg dat dat talent, dat die gelukkige gave van welsprekendheid in proza en poëzie, niet voor gelukkiger onderwerpen wordt aangewend), aangezien hij nergens zijn stijl of zijn naam verbloemt en zodoende niemand anders opzadelt met boze reacties dan zichzelf. Die andere lieden verspelen hun krediet doordat ze, niet zeker van hun zaak als het ware, hun naam niet durven te vermelden; bovendien zadelen ze onschuldige mensen, en geen klein aantal, op met boze reacties.

Ik zou al bij u geweest zijn, samen met de zeer doorluchtige Ferdinand, als ik met zekerheid had kunnen weten dat u nog in Worms was. Maar het is verbazingwekkend hoe onzeker hier alles is, zelfs voor de hooggeplaatsten aan het hof. Het ga u goed, sieraad van de bisschoppen en niet de geringste parel aan de kroon van het keizerlijk hof.

Enige tijd geleden schreef ik een brief aan Agostino Scarpinelli.[15.] Wilt u hem alstublieft namens mij de groeten doen, evenals Severus, een bijzonder zachtmoedig man, geheel anders dan zijn naam.[16.]

Leuven, 25 maart [1520]

12. Zie brief 1143, noot 1.
13. Zie brief 980.
14. Erasmus had Ulrich von Hutten aanbevolen bij Marliano door middel van brief 1114.
15. Brief 1169.
16. *Severus* (‘hard, wreed’) is het tegenovergestelde van *mitis* (‘zacht, vriendelijk’); vgl. het slot van brief 1169.

1196 *Aan [Vincentius Theoderici]*
[Leuven, ca. half maart 1521]

Erasmus van Rotterdam groet de vasthoudendste van zijn critici

Het past allen die bij de doop hun naam opgaven bij Christus, dat ze hun uiterste best doen om hun vorst en leermeester na te volgen, die lasteraars niet met laster vergold, maar bittere verwijten terugbetaalde met heilzaam onderricht. Maar vooral toch past dit degenen die de leer en de levenswijze van een theoloog willen uitdragen. Hoe onmetelijk ver echter, mijn beste X, zijn mensen van dit ideaal verwijderd die weldaden terugbetalen met een wandaad, die een broeder die zich zelfs jegens hen verdienstelijk maakte, zonder ophouden verwonden met het dodelijk gif van hun tong!

Sinds je komst naar Leuven[1.] liet je geen moment onbenut om op allerlei plaatsen van leer te trekken tegen Erasmus' reputatie, hoewel niet de minste belediging je daartoe ooit aanleiding had gegeven. In het begin wilde ik het niet geloven. Het leek me namelijk iets wat niet paste bij, ik zal niet zeggen een priester, een verkondiger van het evangelie, een theoloog, een monnik, maar een man; want het is iets van vrouwen, brutale, domme vrouwen wel te verstaan, dat ze hun gevoelens afreageren met het wapen van de tong. Toen er kort daarna van verschillende kanten allerlei berichten kwamen, wat je hier aan tafel had gezegd, daar in kloosters, ergens anders op wagens en schepen, geloofde ik weliswaar dat de verhalen waar waren, maar meende ik niettemin dat de hele zaak, wat de feiten ook waren, geen aandacht behoefde. Ondertussen was je heel vriendelijk tegen mij als we elkaar tegenkwamen en sprak je me aan als vriend, kennelijk in de veronderstelling dat het mij niet ter ore kwam wat je overal rondvertelde.

Toen je me uiteindelijk na een feestelijke maaltijd bij de augustijnen[2.] met een buitengewoon vriendelijk gezicht vroeg wat je voor me kon doen, omdat je op het punt stond naar Holland te vertrekken, droeg ik je broederlijke naastenliefde op, waaraan je tot dan toe niet genoeg aandacht gaf. Daarmee wilde ik je natuurlijk op een aardige en hoffelijke manier een stille wenk geven dat je een keer zou ophouden jezelf, eerder dan mij, belachelijk te maken met je drieste taal, en de harten van eenvoudige mensen te infecteren met verderfelijk gif dat je naderhand niet weer kunt opzuigen. Want een schorpioen[3.] die op de wond wordt gezet, haalt het gif dat hij met de stekel aan zijn

1. In 1517.
2. De augustijnen-eremieten van het klooster aan de Vismarkt of de augustijnen van Sint-Maartensdal.
3. Ook in de *Parabolae sive similia* schrijft Erasmus de schorpioen deze eigenschap toe. De noot hierbij in *Collected Works of Erasmus*, dl. 23, p. 271, verwijst naar Plinius, *Naturalis historia* 29, 91. Erasmus gebruikt hetzelfde beeld in brieven 1192 en 1212.

staart had ingespoten, weer naar zich toe; ook loopt niemand gevaar behalve wie getroffen is. Maar hier is het zo dat degene die je eenmaal geraakt hebt met je giftige tong, niet kunt genezen; en het kwaad grijpt ver om zich heen, omdat de besmetting steeds meer mensen te pakken krijgt.

Toen je gedrag ondanks mijn goede raad verslechterde, dreef christelijke naastenliefde me ertoe naar je kamer te gaan, iets wat niet mijn gewoonte was, zoals je ook toegaf. Ik gaf je onder vier ogen de openhartige, maar toch liefdevolle raad om die welbespraaktheid van je in een andere richting te buigen en voor iets beters te gebruiken. Dat gesprek maakte je duidelijk met hoeveel bewijzen ik je logge en werkelijk beschamende onwetendheid kon aantonen. Niettemin ging je volledig op in het aanwijzen van mijn gevaarlijke dwalingen, waarbij je me zelfs van ketterij beschuldigde, terwijl je niet eens begreep wat ik had geschreven. De situatie was namelijk zo hopeloos geworden, dat X gedwongen werd iets te doen aan de gevaarlijke toestand waarin de christelijke godsdienst zich bevond. Immers, toen ik ter verontschuldiging van Thomas,[4.] ja, zelfs om hem te prijzen, had geschreven dat hij het niet verdiende in die tijd geleefd te hebben, waarmee ik vanzelfsprekend bedoelde dat zo'n begaafd iemand het had verdiend in een gunstiger tijd te leven, nam je overal hemel en aarde tot getuige, dat ik zo'n belangrijk kerkleraar, en nog wel een die heilig is verklaard, maar vooral een van de dominicaanse regel, een onwaardig man had genoemd.

Ergens anders had ik, met de bedoeling de lasterzucht groter voor te stellen, het voorbeeld van een schotschrift aangevoerd, dat als het ware een halsmisdaad is, om door vergelijking te laten zien wat een ernstig vergrijp het is samen te zweren om de reputatie aan te vallen van iemand die dat niet verdient.[5.] Jij dacht dat ik een schotschrift goedkeurde; alsof iemand werkelijk doodslag goedkeurt die, met de bedoeling de mensen af te houden van overspel, beweert dat dit onder bepaalde omstandigheden erger is dan moord. Ik had enkele plaatsen bij Augustinus en Chrysostomus aangevoerd,[6.] waar zij de Moedermaagd blijkbaar menselijk gevoel toeschrijven, dat iets van zonde nabijkwam. Daarbij had ik opgemerkt: ‘En wij maken haar volledig vrij van elke zonde’, natuurlijk bedoelend dat wij haar ten onrechte vrijmaken van de erfzonde, als zij haar naar waarheid een door haar begane zonde toeschrij-

4. Thomas van Aquino. Zie brief 1126, noot 19.
5. Zie brief 1126, noot 20.
6. Zie brief 1126, noot 21.

ven. Jij vatte het op alsof ik bepaalde dat de Moedermaagd vrij was van de smet van de eerste ouders. Als ik dat had gedaan, was er niets aan de hand: die opvatting is immers gunstiger en komt mij beslist waarschijnlijker voor. Maar intussen begreep je niet, scherpzinnig als je bent, dat ik eerder andersom redeneerde. Hier aanvaardde je meteen mijn rechtvaardiging en zou je me zelfs vergeven als ik was afgeweken van het oordeel van de kerk, mits ik de zienswijze van Thomas had onderschreven.

Ik had uit de commentaren van Thomas een passage geciteerd[7.] waar hij de opvatting van hen die ontkennen dat bij de eucharistie het waarlijke lichaam van Christus aanwezig is, ketterij noemt, maar de zienswijze van hen die ontkennen dat Christus consacreerde met de woorden 'Dit is mijn lichaam', weliswaar weerlegde, maar het een dwaling noemde, geen ketterij. Ik voegde er even later aan toe dat het mij *in totum* (over het geheel genomen) verstandiger leek als de kerkelijke leiders over deze zaken, die niet aangetoond konden worden met onbetwistbare getuigenissen uit de Schrift of deugdelijke argumenten, geen uitspraken deden alsof ze wilden dat hun opvatting voor een orakel werd gehouden. Jij was van oordeel dat daarin een groot gevaar school; immers, door een vergissing als gevolg van je gebrekkige kennis van het Latijn vatte je de woorden 'over het geheel genomen' op als 'met betrekking tot beide gedeelten die voorafgingen', terwijl in het Latijn *in totum* 'in het algemeen' betekent, dat wil zeggen niet alleen met betrekking tot dit onderwerp, maar ook met betrekking tot andere vergelijkbare; vergelijkbaar natuurlijk met het tweede gedeelte waarover het toen ging, dat niet met argumenten of onbetwistbare getuigenissen aangetoond kan worden. Jij had er eigenhandig in de marge bijgezet: 'Merk op hoe verderfelijke dingen hij hier schrijft over een zaak waarover de kerk zich zo vaak heeft uitgesproken', natuurlijk om aan te geven dat ik de waarlijke aanwezigheid van het lichaam ontkende. Toen ik me erover beklaagde dat je zoiets lasterlijks neerschreef bij een plaats die je gelezen maar niet begrepen had, antwoordde je, werkelijk heel gevat, dat je het recht had in je eigen boek te schrijven wat je wilde. Alsof anderen niet hetzelfde recht hebben op papier te zetten waar ze zin in hebben; alsof mensen die aangeklaagd worden wegens een schotschrift, voor het gerecht worden gedaagd omdat ze in andermans boeken schreven! Toch beviel deze geestige reactie je zo goed, dat je die in het laatste gesprek telkens weer herhaalde, volgens het bekende principe 'wat goed is graag twee of drie keer'.[8.] Ik betrapte je in een kort gesprekje op deze evidente stommiteiten, terwijl jij er zelf mee kwam aandragen alsof je iets prachtigs en onweerlegbaars had gevonden. En ik twijfel

7. Zie brief 1126, noot 23.
8. *Adagia* 149.

niet of je was met nog veel grotere stommiteiten komen aandragen, als ik er niet de voorkeur aan had gegeven je als een vriend terecht te wijzen in plaats van je als een sluwerd uit de tent te lokken.

Maar toch was je gedrag tot nu toe zo, dat het zelfs de hechtste vriendschap had kunnen verbreken; hoewel ik geen enkele band met jou heb behalve die van een christen met een christen, vergold ik evenwel al die kwaadwilligheid met gedienstigheid, in de hoop dat je een keer tot inzicht zou komen. Ik gaf je, als een broer, de serieuze raad om de moeite die je spendeerde aan het bekritiseren van andermans boeken zonder ze begrepen te hebben, te besteden aan het bestuderen van de grammatica en de literatuur; want door gebrekkige kennis daarvan maakte je overal zulke lelijke fouten en zag je dingen niet die zelfs kinderen zien. Ik raadde je aan, als je je ergens aan stoorde, me desnoods in mijn gezicht een berisping te geven, maar me niet bij anderen belachelijk te maken terwijl ik dat niet verdien. Je leek deze raad - meer van een vriend dan van een vleier - niet af te wijzen.

Niet lang daarna kwam de bul,[9.] die naar men zei gericht was tegen Luther. Hoewel ik het met geen mens daarover had gehad, kwam plotseling je ware aard weer boven en begon je te roepen dat ik me tegen een officieel schrijven van de paus verzette. Vermoedelijk was je daartoe aangespoord door een zeker iemand wiens geest hopelijk niet zo zwart is als zijn mantel wit is.[10.] Eigenlijk moest ik je toen al op gezag zelfs van Paulus als onverbeterlijk beschouwen, omdat ik je een- en andermaal vergeefs terechtgewezen had;[11.] maar aangezien volgens dezelfde Paulus de liefde alles hoopt,[12.] ging ik opnieuw naar je toe en deed mijn beklag bij je zonder aanwezigheid van anderen, wel iets openhartiger, want dat vereiste de zaak, maar toch met goede bedoeling. Je ontkende terwijl ik wist dat het absoluut waar was, en kwam gauw met iets anders, namelijk de brief die ik aan de kardinaal van Mainz had geschreven,[13.] waarin ik jullie orde had beledigd. Je gaf zonder blikken of blozen toe dat je de brief niet had gelezen waar je zo boos om was. Geen spoor van terughoudendheid, net als bij die vriend van je, de karmeliet Nicolaus Egmondanus. Nadat hij terechte en onterechte dingen[14.] over mijn herziene uitgave van het Nieuwe Testament had geroepen, vroeg ik hem, na mijn verhuizing naar Leuven, verschillende keren na het eten of hij mij persoon-

9. Zie brief 1188, noot 2.
10. Nicolaas Baechem (Egmondanus), die als karmeliet een witte mantel droeg.
11. Titus 3:10.
12. 1 Corintiërs 13:7.
13. Brief 1033 aan Albrecht van Brandenburg.
14. Vergilius, *Aeneis* 9, 595.

lijk de plaatsen in mijn werk wilde aanwijzen waaraan hij zich ergerde. De onnozele hals antwoordde dat hij het werk nooit had gelezen. Ik hield mijn mond, in de veronderstelling dat hij althans zoveel van dialectiek afwist dat hij begreep wat ik uit zulke premissen afleidde. Hij had op een manier waar de honden geen brood van lusten staan roepen dat de komst van de antichrist ophanden was, terwijl hij nog nooit had gelezen wat hij veroordeelde!

Maar over de brief straks meer; ik houd nu even de volgorde van de gebeurtenissen aan. Nadat ik je op je plicht had gewezen, ben ik weggegaan, met niet al te veel hoop dat je gedrag zou verbeteren, maar toch ook niet geheel zonder enige hoop. Een paar dagen later vertelde Johannes Faber,[15.] een medebroeder van je (was het maar zo dat de gelijkenis niet beperkt bleef tot kap en mantel en je ook op het punt van geleerdheid, gedrag en wijsheid zijn evenbeeld was!), hoe hij jou in verband met deze kwestie een waarschuwing had gegeven of liever had terechtgewezen; want ik had hem toevallig over de situatie verteld. Jij antwoordde (als het waar was wat hij zei) dat je voortaan de trouwste vriend van Erasmus zou zijn, als ik je je schuld zou vergeven. Toen de ander daarop had gezegd dat hij mij geen praatjes voor zekerheden wilde verkopen, bevestigde je met een handdruk dat het zou zijn zoals je beloofde. Toen hij mij ervan overtuigd had dat het absoluut waar was, begon hij mij bij de christelijke liefde te bezweren dat ik me zou laten vermurwen en met jou vrede zou sluiten. Altijd bereid tot vriendschap als ik ben, antwoordde ik dat ik niet alleen alles wat er gebeurd was wilde vergeven, maar ook vergeten.

Als dit niet de waarheid is, is er in elk geval geen syllabe bij die door mij is verzonnen. Het werd zo verteld door iemand die niet jong meer is, een priester, een theoloog en wel een die op zijn vakgebied behoorlijk onderlegd is, predikant aan het keizerlijk hof, prior van het klooster te Augsburg. Hijzelf mag me tot de grootste leugenaars rekenen, als hier een woord van gelogen is. Hoewel zich van mijn kant niets nieuws voordeed, kwam toch meteen je ware aard weer boven en liet je, of het gelegen kwam of niet, overal je giftige tong los op iemand die met zo vriendschappelijke bedoelingen raad had gegeven en met zoveel mildheid had vergeven. Toen zich in Dordrecht[16.] na je preek een of ander opstootje had voorgedaan en je per rijtuig gauw naar Leuven was teruggegaan, nog niet echt bereid om je leven te riskeren om het geloof, riep je (zo zei men) dat ook dit de schuld was van mij en mijn geschriften. En dat terwijl ik in Dordrecht geen sterveling ken, ja, terwijl ik op dat moment niemand in Holland iets over Luther had geschreven, in positieve of in negatieve zin.

15. Zie de inleiding bij brief 1149.
16. Blijkens brief 1165 vond dit incident plaats voor 6 december 1520.

Omdat je giftige geest dit allemaal nog niet genoeg vond, werd een paar dagen geleden op de dag van St.-Thomas van Aquino[17.] een jongeman van jouw orde geïnstrueerd om in een fraaie verhandeling de roem van Thomas te vermengen met de slechte reputatie die ik geniet. De jongeman had de rede, of liever de potpourri, uit zijn hoofd geleerd en droeg die als een papegaai voor zonder te begrijpen wat hij zei. Hoeveel hij begreep kun je alleen al hieruit afleiden, dat hij bij het aanhalen van de regel uit Horatius, *feriuntque summos fulmina montes* (bliksem treft de hoogste bergen),[18.] zo luid als hij kon *feruntque summos fulmina montes* uitgalmde. Verder zei hij tijdens de voordracht *illi antistes* in plaats van *illi antistites*,[19.] zoals *ciconia* bij de inwoners van Praeneste *conia* wordt en *arrabo* bij dat onontwikkelde personage uit Plautus *rabo* wordt.[20.] En omdat het de anderen niet mocht ontgaan wie er achter dat fraaie toneelstuk zat, stond jij dicht bij het spreekgestoelte, fluisterend dat het *feriunt* en *antistites* moest zijn.

Wat een opzienbarende en gelukkig uitgevallen lofrede op St.-Thomas! Aan hem wordt welsprekendheid toegeschreven, mij wordt die ontzegd. Wie heeft niet door dat dit je reinste retorica is? Op die manier vergelijkt Plutarchus de Griekse aanvoerders met de Romeinse,[21.] op die manier vergelijk je een mier met een kameel.[22.] Wat is er schaamtelozer dan dat een jeugdige analfabeet staat te verkondigen hoeveel verstand ik van theologie heb of wat ik voorstel op het gebied van welsprekendheid? ‘X is een uitstekend theoloog, een voorvechter van het geloof, Erasmus heeft geen enkel verstand van theologie. Wat een bedrieger is Erasmus! Hij schrijft parafrasen op de brieven van de apostelen, hij schrijft aantekeningen bij het Nieuwe Testament, hij dient enkele theologen van repliek, terwijl hij zelf van theologie niets afweet.’ Ikzelf maak geen aanspraak op welsprekendheid, zoals ik ook weinig pretenties heb op het gebied van de theologie. Maar ik ben niet zo ontevreden met mijn geleerdheid, mijn beste X, dat ik die zou willen ruilen voor die van jou. Wat jij voorstelt op je eigen vakgebied nog wel, heb je

17. 7 maart.
18. Horatius, *Oden* 2, 10, 11-12. Door het weglaten van de *i* van *feriunt* verandert de betekenis (‘treft’ wordt ‘draagt’).
19. Het meervoudige *illi* (‘die’) kan niet samengaan met het enkelvoudige *antistes* (‘hogepriester’).
20. Plautus, *Truculentus* 687-691, waar het personage Stratilax *rabo* zegt in plaats van *arrabo* (‘onderpand’) en dit vergelijkt met *conia* in plaats van *ciconia* (ooievaar) bij de inwoners van Praeneste (Palestrina). Vgl. hierna noot 52.
21. In de *Parallelle levens.*
22. *Adagia* 447.

zelf voldoende duidelijk gemaakt, toen we jou tijdens disputaties het meeste van het blad hoorden oplepelen, en zelfs dat met moeite, waarbij je antwoord een aantal keren weinig gelukkig was. Jij, een aanhanger van Thomas, viert diens feestdag op dezelfde manier als de inwoners van Lindus vroeger aan Hercules offerden,[23.] of de Grieken aan Bacchus:[24.] het ritueel werd niet op de juiste manier voltrokken als het niet met beschimpingen gepaard ging. En dan verbaas je je achteraf dat verstandige huisvaders en welgestelde moeders hun kinderen niet naar jullie orde sturen, waar ze op jonge leeftijd dit soort trucs leren met jou als docent en leren kwaad te spreken over hun naaste nog voordat ze kunnen spreken.

Als Thomas zo heilig is als jullie willen dat hij lijkt, is er geen twijfel mogelijk dat hij een hekel heeft aan onheuse kritiek, iets wat verafschuwd wordt door God en ieder vroom mens; als jullie denken dat hij behagen schept in dergelijke lofredes, waarin hijzelf op zo'n manier wordt geprezen dat er niets overblijft van de reputatie van een medemens, hebben jullie ontegenzeggelijk een zeer lage dunk van hem. Terwijl de andere toehoorders met geroffel van hun voeten lieten blijken dat deze goddeloze vertoning hun niet aanstond, voelden jij en je leerlingen, die de godsdienst van het evangelie uitdragen, geen schaamte. Nee, jullie lachten elkaar toe alsof het een geslaagde actie was, ook voordat die papegaai van jullie die schitterende en weldoordachte rede uitsprak, want iedereen moest natuurlijk weten dat dit volgens een gezamenlijk plan gebeurde. Je bent boos over het feit dat ik ergens afwijk van Thomas; waarom ben je niet bozer over het feit dat ik ergens van Hieronymus, van Ambrosius, van Augustinus afwijk? Als Thomas' reputatie beschadigd is, omdat ik een andere mening heb dan hij, waarom red je zijn eer niet liever door mij te weerleggen? Dat doe je niet, waarmee je duidelijk genoeg aangeeft dat je het niet kunt. Hoe durf je te roepen dat iemand niets van theologie weet die op verschillende plaatsen meer weet dan Thomas zelf, die volgens jullie zo ver voorop loopt dat anderen pas op lange afstand volgen! Omdat je dit keer dus niet verborgen wilde houden dat jij de regisseur van dit stuk was, is er voor niemand twijfel mogelijk op wiens instigatie jouw medebroeders zo tekeergingen tijdens openbare preken, als interpreten van de *Zotheid* en de *Antibarbaren*, verkondigers van hun eigen dwaasheid terwijl ze die van mij aan de kaak willen stellen.

23. Hercules had in Lindus op Rhodos twee ossen geslacht die van een boer waren. Tijdens de maaltijd schepte hij genoegen in de boze woorden van de eigenaar. Daarom gingen de offerplechtigheden in die stad gepaard met scheldpartijen. Zie *Adagia* 1419.
24. Bedoeld zal zijn in een staat van razernij.

Nu kom ik terug op de brief aan de kardinaal.[25.] Die heeft bij jou zoveel irritatie gewekt, dat je nu anders dan daarvoor, toen je alleen aan tafel en op schepen en wagens kletspraat over mij verkocht, als een uitzinnige overal jezelf speelt, zelfs met geheime helpers, alsof jij, als het op kwaadspreken aankomt, niet tegen heel wat mensen opgewassen bent! Ten eerste, waar anders gaat het in die hele brief om dan dat Luther beter in de goede richting kan worden gebogen dan verdelgd, dat hij beter kan worden weerlegd dan met samenzweringen onderdrukt, dat het beter is de mensheid te onderrichten dan enkel te dwingen? Uitgangspunt daarbij was de waardigheid van het beroep van theoloog, de waardigheid van de paus van Rome, de vrede binnen de christenheid. Op dat moment had de paus nog niet ingegrepen en zijn gezag laten gelden. Ook wist ik waar bepaalde lieden, die niets najagen behalve de alleenheerschappij, naartoe wilden. Daarom waarschuwde ik de vorst, die mij welgezind is en door wie ik goed behandeld ben, in een verzegelde brief, dat zijn gezag door niemand misbruikt mocht worden. Ik weet niet of degenen die die brief openbaar maakten kwade bedoelingen hadden, maar het heeft me in elk geval geen goed gedaan. Ik zou niet geschroomd hebben zulke raad aan paus Leo in eigen persoon te geven, als zich een gelegenheid had voorgedaan, en ik twijfel niet, of hij had er gunstig over geoordeeld. De werkelijkheid zelf laat in elk geval zien dat het geen domme of zinloze raad was, en ik ben bang dat we dat hierna steeds meer gaan inzien.

Maar daar maakte je je weinig druk om. Wat jou ondraaglijk voorkwam, was dat ik jullie orde ter sprake bracht en Bern noemde.[26.] Want ik kon een glimlach niet onderdrukken toen je zei dat jullie orde zoveel jaar had standgehouden, alsof ik op het punt stond die omver te werpen! Wat mij betreft zal je orde blijven bestaan en zelfs bloeien tot aan het einde van de wereld. Werd soms de reputatie van de gehele orde beschadigd, omdat ik had geschreven dat er bepaalde lieden zijn die de alleenheerschappij najagen? Jullie zijn met zoveel duizenden kloosters, met ontelbare tienduizendtallen mensen; moeten ze allemaal de wapens opvatten als iemand bij gelegenheid zijn beklag doet over een enkeling van die gemeenschap? Als iemand vaststelt dat een priester heeft doorverteld wat tijdens de biecht is gezegd, en hij een vriend waarschuwt dat hij niet blindelings iedereen moet vertrouwen, omdat gebleken is dat niet iedereen zich aan het biechtgeheim houdt, moeten ze allemaal gaan roepen dat hun reputatie is beschadigd? Wat ik had geschreven is niettemin geen geheim, integendeel, het is overal bekend en het is een algemene klacht. Dat ik verder Savaronella[27.] en het schandalige gebeuren in

25. Zie boven, noot 13.
26. Zie brieven 1033 (noot 17) en 1173 (noot 10).
27. Zie brieven 1033 (noot 16) en 1173 (noot 9).

Bern vermeldde, was niet om de orde gehaat te maken, zoals ik daar ook nadrukkelijk zeg, en het was niet op een lelijke toon of met veel omhaal; maar het was nodig gezien het onderwerp dat ik toen behandelde. Wat zou er echter gebeurd zijn, zelfs als ik het bij gelegenheid vermeld had? Was de wereld gedoemd tot onwetendheid als juist ik als enige had gezwegen?

Het wordt anders als je geen enkele groep ter sprake mag brengen. Maar jullie zelf vallen openlijk en ongeremd vorsten, magistraten, bisschoppen en abten aan, soms zelfs op een opstandige toon, en jullie vinden het onredelijk dat iemand jullie om die reden aanklaagt, omdat jullie de zaak hekelen en personen met rust laten. Tegen niemand varen jullie liever uit dan tegen pastoors, die waken over de kudde van de Heer. Het is een paar dagen geleden dat een monnik te Antwerpen (ik zal de orde sparen),[28] die van de magistraten de raad had gekregen het evangelie te verkondigen en zich te onthouden van luidruchtige stemmingmakerij, tijdens een openbare preek zei: 'Ik krijg de opdracht het evangelie te prediken; maar dat kun je horen van jullie parochiepriesters, al hebben ze een dag ervoor met een regelrechte prostituee geslapen.' Ze permitteren zich deze even obscene als stemming makende uitspraak en hebben niet het idee dat ze mensen met een functie hebben beledigd die ontwijfelbaar door Christus is ingesteld. En jij overweegt een aanklacht wegens majesteitsschennis als iemand bij gelegenheid een predikheer of karmeliet ter sprake brengt? Als er een naam ontzien moest worden, dan was het wel die van christen; en het is belangrijk dat goddelozen geen kans krijgen ons onze ondeugden voor te houden. De christelijke geschiedschrijving legt niettemin de schanddaden van christenen vast en onthoudt zich daarbij zelfs niet van namen. Waarom verscheuren nonnen niet de boeken van Hieronymus, omdat hij op die manier de ondeugden van maagden beschrijft?[29] Waarom verscheuren bisschoppen niet de boeken van Cyprianus, die zo hevig uitvoer tegen de bisschoppen uit zijn tijd en hun het verwijt maakte van schandelijke winzucht waarbij zelfs woeker niet geschuwd werd?[30] Of zal het, zoals men ooit bepaalde goden zelfs niet mocht noemen, niet geoorloofd zijn over predikheren of karmelieten te spreken behalve met een betuiging van respect?

Die leerling van je zei dat het, al was het waar, toch om de goede naam van de orde verzwegen had moeten worden; hoe komt het dan dat bepaalde lieden, die vinden dat hun orde zoveel respect verdient, in het openbaar leugens vertellen over anderen, die ze met naam en toenaam noemen? Ik zou met een groot aantal voorbeelden kunnen aantonen dat ik de waarheid spreek. Terwijl ik op zoveel manieren word uitgedaagd, heb ik nergens in mijn werk

28. De minderbroeder Matthias Weynsen.
29. Zie brief 1164, noot 3.
30. Cyprianus, *De lapsis* 6.

de naam van een predikheer of karmeliet laten vallen. Ik voel zelfs meer sympathie voor de orde van de predikheren dan voor de andere, alleen al hierom dat ze minder gebukt gaat onder ceremoniën. Ik zal zelfs tegenover jou volhouden dat ik de ware predikheren niet minder goedgezind ben dan jij, hoewel je zweert bij de woorden van Thomas. Evenmin ben ik zo onbillijk dat ik de orde de fouten aanreken die deze of gene maakt. Dat gaat zelfs zover, dat ik geregeld degenen spaar door wie ik op buitengewoon onaangename wijze ben geprovoceerd, om de orde te ontzien, die daar niets aan kan doen, in de overtuiging dat wat die lieden doen wordt afgekeurd door ieder respectabel lid van de orde. En toch wordt het door zovelen gedaan en zo straffeloos, dat een argwanend persoon zou kunnen denken dat het in opdracht van vooraanstaande mensen gebeurt. En denk je nu nog steeds dat ik een tegenstander van de orde ben, terwijl ik die op een waarachtiger wijze goedgezind ben dan jij en je medebroeders? Of heb je meteen de eer van je orde gered als je mij te schande hebt gemaakt, of die wit gemaakt als je mij zwart hebt gemaakt? Als je werkelijk je orde wilt aanbevelen bij alle weldenkende mensen, zorg dat ze diezelfde gaven terugkrijgt waardoor ze eens is ontstaan, zich heeft verbreid en zich bij de wereld heeft aanbevolen: een zuivere levenswijze, ongeveinsde vroomheid, verachting van de wereld, de evangelische leer, christelijke zachtmoedigheid. Wie deze dingen nastreeft, krijgt van iedereen steun, applaus en goede wensen. Maar wat wórden er telkens opnieuw voor schandelijke dingen over jullie rondverteld! Wat een klachten, wat een misdrijven komen ons overal ter ore! Waren ze maar verzonnen, of waren ze in elk geval maar ongeloofwaardig!

Hoe weinig behoefte ik zelfs heb om welke orde dan ook in opspraak te brengen, zal alleen het volgende je al duidelijk kunnen maken. De uitnemende vorst Hermann, graaf van Neuenahr, was razend op jullie, omdat hij ten onrechte was aangevallen in een geschrift van Jacob van Hoogstraten. Als hij had volhard in zijn toorn, had de zaak wel eens flinke gevolgen voor jullie orde kunnen hebben. Ik heb in een zorgvuldig opgestelde brief geprobeerd mijn vriend ertoe over te halen het geschil te laten voor wat het was. Het was zijn werkelijk edele zachtmoedigheid die ervoor heeft gezorgd dat hij dat ook inderdaad heeft gedaan. Hermannus Buschius, een geleerd en welbespraakt man, had mij verteld dat hij met een werk bezig was dat, zoals ik zelfs uit de titel kon opmaken, zich behoorlijk scherp zou uitlaten over jullie orde.[31.] Ik heb er bij hem flink op aangedrongen dat hij zijn plan zou wijzigen; het werk is verschenen, maar wel herzien en beheerster van toon, zelfs met een andere titel. Er is iemand anders[32.] die zoveel talent heeft op

31. Waarschijnlijk is diens *Vallum humanitatis* bedoeld (Keulen, 1518).
32. Misschien Ulrich von Hutten; zie brieven 636 en 951.

het gebied van de welsprekendheid en de geleerdheid, dat ik voorspel dat al wat hij zal schrijven, beslist zal voortleven. Hij was begonnen de vreselijke schanddaden van de predikheren en karmelieten op papier te zetten. Ik heb niet gerust totdat ik de man op andere gedachten had gebracht, enerzijds omdat ik het onredelijk vond dat de fouten van dezen en genen werden gebruikt om de orde te schande te maken, en anderzijds omdat het naar mijn oordeel geen nut had als de wereld met zulke verhalen werd besmet. Er zijn immers bepaalde misdrijven waarvan het niet verstandig is dat erover bericht wordt, zoals onnatuurlijke vormen van wellust, betovering, vergiftiging, waarzeggerij en meer van dat soort, die mensen zoals jullie soms leren kennen door de biecht en die sommigen zelfs nadoen.

Je ziet, mijn beste Vincentius,[33.] hoe vijandig mijn houding ten opzichte van jouw orde is. Maar je zult misschien aanvoeren dat het allemaal verzonnen is; ja, er zijn nog genoeg mensen in leven om me te weerspreken. En toch zal het nageslacht inzien dat ik minder dan de waarheid zeg, wanneer de brieven zijn uitgegeven die nu door vrienden worden achtergehouden. Je klaagt evenwel dat hier en daar een enkeling terugschrok voor jullie levenswijze na lezing van mijn boeken, en dat het ook nog om gegoede lieden ging. Ik weet niet of dat waar is. Misschien zijn ze na een nadere beschouwing van de levenswijze van sommigen van gedachten veranderd, omdat ze zagen dat het gedrag niet in alle opzichten beantwoordde aan het kleed dat ze dragen; dat dit onlangs hooggeplaatste en uiterst respectabele mensen is overkomen, is te bekend om nog verteld te hoeven worden. Toegegeven, op verschillende plaatsen[34.] wijs ik erop dat een zeer gering deel van de godsdienstigheid is gelegen in voedsel, kleding of vergelijkbare ceremoniën, dat het belangrijkste deel is gelegen in gezuiverde verlangens en blijken van naastenliefde. De heiligste belofte is die welke we afleggen tegenover Christus bij de doop; we moeten vooral doen wat van ons allemaal wordt gevraagd. Wie dat doet, heeft weinig reden om een andere gelofte te begeren.

Ik heb jonge mensen gewaarschuwd[35.] zich niet blindelings in het labyrint van een dergelijke levenswijze te storten voordat ze zichzelf hebben leren kennen en ook begrijpen waarin de ware godsdienstigheid is gelegen. Ik heb lieden veroordeeld die zee en land rondtrekken om wie ze maar kunnen in hun netten te verstrikken, om de winst of om de eer of om een andere reden die nog schandaliger is dan de genoemde. Als iemand door dergelijke waarschuwingen voorzichtiger is geworden en er bijtijds van afzag, spijt me

33. Op deze ene plaats is, waarschijnlijk bij vergissing, de naam van de aangesproken persoon blijven staan.
34. Zie bijvoorbeeld brief 858.
35. Zie voorgaande noot.

dat eerlijk gezegd in het geheel niet. Als iemand door mijn werk vervreemd was geraakt van Christus, zou ik, om de waarheid te spreken, ontroostbaar zijn en mijn eigen boeken haten. Maar als iemand afzag van een levenswijze waarvan hij spijt had gekregen zodra hij eraan begonnen was, heb ik geen reden om te treuren; en het was ook jullie taak nadrukkelijk de dingen onder de aandacht te brengen waar ik op gewezen heb. Want als jullie rechtschapen mensen zijn, willen jullie er, naar ik mag aannemen, liever minder, maar die werkelijk vroom zijn, dan veel, ongeacht hun hoedanigheid - om het nu maar even hierbij te laten. Ik heb liever dat tien mensen er door mijn waarschuwingen terecht van afzien, dan dat er één door mijn toedoen ten onrechte verstrikt raakt. Als dit er bij iedereen ingehamerd was, zouden er wellicht minder zijn die met hun gedrag hun gelofte te schande maken; en dan zouden we niet overal zoveel mensen vergeefs horen klagen dat ze zich hebben laten halsteren. Misschien zou zelfs jij niet tot deze orde behoren, maar in plaats van boeken de ploegstaart hanteren, of iets anders dat meer bij je aanleg en lichaamsbouw past.

Als jullie zo veel mogelijk mensen naar jullie groep willen lokken, moeten jullie ervoor zorgen dat jullie manier van lopen, oogopslag, taalgebruik, gedrag, handelen, tekenen van ware godsdienstigheid vertonen. Het moet zo zijn dat we overal verhalen horen hoe jullie te midden van luxe soberheid betrachtten, hoe jullie genot dat voorhanden was resoluut afwezen, hoe jullie vroomheid boven gewin lieten gaan, hoe jullie Christus' glorie belangrijker vonden dan die van jullie, hoe jullie met christelijke zachtmoedigheid onrecht verdroegen, hoe jullie iemand die dat niet verdiende overstelpten met vriendelijkheden, hoe jullie omwille van de waarheid het ongenoegen van rijke mensen en vorsten riskeerden. Jullie moeten zorgen dat iedereen die met jullie in gesprek raakt, daarna als een beter mens weggaat; dat iedereen die met jullie de maaltijd gebruikt, een voorbeeld van soberheid meekrijgt; dat iedereen die met jullie onderhandelt over een of andere aardse aangelegenheid, merkt dat jullie beter zijn dan de massa, minder hebzuchtig, minder kieskeurig, minder huichelachtig, minder ontrouw. Kortom, laten de mensen overal die evangelische eenvoud herkennen, zowel in jullie daden als in jullie woorden.

Ik heb geen zin om nu uiteen te zetten hoeveel de gebruikelijke berichten over jullie hiervan verschillen. Dat zou verhuld kunnen worden, als bepaalde lieden zichzelf niet zouden verraden bij openbare preken. Of denken jullie soms dat het volk nergens gevoelig voor is? Of baseer je je oordeel over iedereen soms op de geestelijke vermogens van jou en anderen zoals jij? Zelfs het gewone volk beschikt over enige wijsheid, door aanleg, door ervaring, door contact met geleerden en door het lezen van boeken. Wat voor gedach-

ten komen volgens jou bij de mensen op, wanneer ze zien hoe een theoloog, die opvalt door zijn gewijde kleding, op een gewijde plaats, vanaf de preekstoel vanwaar men de evangelische leer verwacht, met ongebreidelde haat en giftige tong tekeergaat tegen de goede naam van een naaste, met ogen die vuur schieten, met schuim op de lippen, met bulderende stem, terwijl zijn hele lichaamshouding jaloezie en vijandigheid uitstraalt? Als ieder woord waar was van wat ze zeiden, dan nog is het volk slim genoeg om door te hebben dat het niet op de juiste plaats wordt gezegd; het heeft heus wel door dat zulke vijandige uitspraken niet uit een vroom hart komen. Het gevolg is dat men hun minder geloof schenkt, zelfs als ze op de goede manier onderrichten. Wie vertrouwt immers iemand die evident zichzelf niet in de hand heeft, maar een slaaf is van zijn emoties? Wat dan wel niet wanneer ze, wat niet zelden voorkomt, evidente leugens horen? Want zover laten sommigen zich door hun blindheid meevoeren.

Als jullie eens het onderlinge gemopper van vrouwen en ook mannen konden horen, mensen die heel wat wijzer zijn dan zulke predikanten! ‘Wat?’ zeggen ze, ‘Komen we daarvoor naar de kerk, om aan te horen waarover deze of gene boos is op een ander? Wij laten onze bezigheden thuis in de steek en komen hierheen om Christus tot ons te horen spreken uit het hart van de priester, om als betere mensen terug te keren naar huis, om iets van de heilige leer, iets van weldadige troost mee naar huis te nemen: en dan leren we in de kerk de reputatie van onze naaste onderuit te halen en gaan we naar huis met voedsel voor haat, jaloezie en onheuse kritiek! Tijdens het eten, bij de haard wordt de strijd hervat, omdat de meningen uiteenlopen. Waarom zouden we iets in de kerk gaan halen waar we thuis meer dan genoeg van hebben? Waarom wordt ons telkens weer verteld dat er lieden zijn die het Magnificat verbeteren, die het gebed des Heren verbeteren,[36.] die het evangelie van Johannes verbeteren?[37.] Als daar iets mee aan de hand is, waarom verbeteren ze dat dan niet zelf in onderling overleg, in plaats van ons op te roepen tot steniging, in plaats van twist te zaaien onder eensgezinden? Wij voorzien in hun onderhoud met de bedoeling dat zij ons sterken in het geloof: en dan worden we door hen aan het twijfelen gebracht! We voorzien in hun onderhoud met de bedoeling dat wij door hen onze slechte gewoonten afleren en kennismaken met de evangelische leer: en dan laten ze ons kennismaken met het allerslechtste wat er bestaat: het gif van onheuse kritiek, verspreid door de tong! Als het zulke mensen zijn, vertrouw ik mijn kinderen niet aan hun hoede toe, vertrouw ik hun mijn hartsgeheimen niet toe. Want je kunt er niet van op aan dat ze zich aan het biechtgeheim hou-

36. Vgl. brief 948 (p. 251-252).
37. Vgl. brieven 1072 en 1126 (p. 20-21).

den; en mensen die zich niet door oordeel laten leiden en zich laten meeslepen door blinde emoties, zijn geen goede raadgevers.'

Dit horen we, mijn beste X, dagelijks, zelfs uit de mond van schippers, van voerlui, van onnozele vrouwtjes. Er is geen weldenkend, verstandig man of hij ziet in dat hun klacht volkomen gerechtvaardigd is. De uitkomst is in zoverre precies omgekeerd, dat jullie, terwijl jullie andermans reputatie aanvallen, die van julliezelf beschadigen. Wat levert dit soort kletspraat jullie voor winst op behalve het ongenoegen van ieder respectabel mens? Hoeveel niet te versmaden vriendschappen heeft dit drieste optreden jullie gekost? En dat zullen er nog meer worden, als jullie niet tot bezinning komen. Kijk om je heen en zie of er soms een geleerd of rechtschapen man te vinden is die een voorstander is van een dergelijk driest optreden! Dat heb je met onheuse kritiek: zelfs als die kritiek geloofwaardig overkomt, heeft de toehoorder toch een lagere dunk van degene die de kritiek uitte. Zo heeft een vorst ook een hekel aan een verrader, ook al vindt hij dat degene die verraden werd het verdiende bedrogen te worden. Maar dit soort senaatsbesluiten komen bij jullie op bij de wijn, en vervolgens denken jullie dat de hele wereld goed zal vinden wat goedgevonden werd door twee of drie die met elkaar aan het drinken waren. Jullie hebben een zeer lage dunk van het mensdom als jullie denken dat iedereen hiermee zal instemmen. De mensheid is nog niet zo doof geworden voor alle natuurlijke gevoelens en heeft zich nog niet zover ontdaan van iedere hang naar evangelische vroomheid. Als jullie in alle openheid, in alle vrijheid de waarheid van het evangelie zouden verkondigen en de bewezen dienst tot haat zou leiden, was Christus' vertroosting op jullie van toepassing: 'Zalig zijt gij, wanneer u de mensen haten'.[38] Nu raakt ieder respectabel mens van jullie vervreemd door jullie slechte gedrag.

Dit alles was bij je opgekomen, X, als je te rade had willen gaan bij de rede in plaats van de haat. Je gaat de kloosters langs, zelfs die van de kartuizers,[39] en na een gastvrije ontvangst ben je verplicht - want ze verwachten dat - om op jouw beurt voor de dag te komen met iets wat je bent tegengekomen bij de gewijde studie die je beoefent, bij die momenten van stille meditatie, wanneer theologen (zo denken de anderen) telkens weer met God spreken - iets wat bij hen de liefde voor het hemelse leven zal aanwakkeren, wat hen zal vervullen van geestelijke troost, wat een zaadje als het ware, een vonkje van de evangelische naastenliefde zal achterlaten. Op zo'n moment begin jij, een priester, predikheer, theoloog, een verhaal over Erasmus, een mengeling van waarheid en leugens, waarbij je ongegeneerd opdist wat over zijn posi-

38. Lucas 6:22.
39. Erasmus had groot respect voor deze orde, zoals blijkt uit het begin van zijn *Apologia adversus debacchationes Petri Sutoris.*

tie, zijn levenswijze en zijn kennis verzonnen of gezegd kan worden. Evenmin onthoud je je van onheuse kritiek, zelfs wanneer je aan de gezichten ziet dat het bij iedereen tot ontstemming leidt, ja, zelfs wanneer je hoort dat iedereen protesteert. Wat zullen die vrome vaders wel niet van jou denken wanneer ze dat allemaal horen, en hoe zullen ze onder elkaar klagen?

Mijn positie is zodanig dat ikzelf er met recht veel over te klagen heb en dat ook geregeld doe. Maar niemand is bij machte zelf zijn lot te veranderen. Ook vind ik het lovenswaardiger ondanks een onwillige fortuin op te klimmen tot deugdzaamheid en haar zelfs af te wijzen als ze je toelacht, dan wanneer mij een aanzienlijke positie in mijn slaap ten deel was gevallen.[40.] De kans ontbrak niet en evenmin was ik onbekend met de manier waarop men zich een betere positie verwerft, als ik die had willen kopen voor een zo hoge prijs als veel mensen om mij heen ervoor betalen. Ook zeg ik niet dat mijn leven vrij is van alle fouten die denkbaar zijn, vooral het leven dat ik op jonge leeftijd leidde. Ik schrijf mijzelf zeer weinig kennis toe, ook al vind ik het niet goed dat jij en anderen zoals jij optreden als beoordelaars van mijn kennis. Jij denkt me verschrikkelijk te beledigen als je me een redenaar of dichter noemt. Ik wijs voor mijzelf beide benamingen af, maar mensen die weten wat een voorraad kennis, hoeveel vernuft, hoeveel welsprekendheid dichters en redenaars bezitten, denken dat dergelijke uitspraken eerder bij varkens dan bij mensen passen. Jullie mogen zoveel als jullie willen neerkijken op de ‘poëtrie’,[41.] waar jullie zo onbekend mee zijn dat jullie zelfs de juiste benaming niet weten; uit hetzelfde blok hout zou je eerder twee uitmuntende thomisten kunnen maken dan één draaglijke dichter of redenaar.

Maar zoiets als dit komt niet over bij mensen die zich de woede van alle Muzen op de hals hebben gehaald. En toch, als je de uren die verloren gaan met het belachelijk maken van je broeder zou besteden aan het lezen van goede schrijvers, of in elk geval aan het lezen van de boeken van Ambrosius, Hieronymus en Augustinus, zou je minder tevreden zijn over je eigen kennis en minder ontevreden over die van een ander. Ook ik zou onderzoek kunnen doen naar jouw positie, naar jouw levenswijze en kennis, ik zou kunnen naspeuren of je wellicht ergens de tafel ondergekotst hebt, een non verkracht hebt of ooit op jonge leeftijd enige andere schanddaad hebt uitgedacht of zelfs nu aan het uitdenken bent. Maar God verhoede dat ik zover zou afdwalen van de leer van Christus; God verhoede dat ik zozeer alle christelijke schroom zou afleggen, en zou doen wat zelfs heidenen die een beetje meer verstand hebben niet doen. Bepaalde lieden wrijven mij zonder blikken of blozen aan dat ik een al te scherpe pen heb. Maar mensen met ver-

40. Vgl. *Adagia* 482.
41. Zie brief 1126, noot 24.

stand en een zuiver oordeel erkennen dat sinds eeuwen niemand op een gemener manier werd aangevallen dan Erasmus en toch niemands pen minder rood van het bloed was, en dat geen ander op een beschaafder manier de menselijke ondeugden hekelde en namen en personen ontzag, ook al werd mijn naam en persoon door velen niet ontzien.

Als je mij aanvalt omdat ik jullie orde beledigde, dan geef je daarmee in de eerste plaats toe dat je je laat meeslepen door wraakzucht en niet laat leiden door de rede, terwijl het bij je gelofte hoort zelfs wandaden met weldaden te beantwoorden. Daarnaast koos je de verfoeilijkste soort wraak van allemaal, die zelfs beneden de waardigheid van mannen is. Die heidense aanvoerder sloeg iemand met een stok omdat hij over de vijand kwaadsprak, terwijl hij betaald werd om te vechten.[42.] En jij hebt geen ander wapen dan een kwaadsprekende tong, waar boosaardige vrouwen op vertrouwen? Als het gaat om het schrijven van heilzame boeken, kun je geen pen vasthouden, als het gaat om het prediken van de filosofie van Christus, ben je je tong verloren, als het gaat om boosaardige kritiek op Erasmus, ben je welbespraakt en zit je niet om woorden verlegen. En intussen volg je Saulus na, de Saulus van voor zijn bekering: je helpt en bemoedigt anderen die Erasmus in hun preken stenigen.[43.] En wat het nog schandaliger maakt, is dat jullie om persoonlijke gevoelens af te reageren misbruik maken van de godsdienst en het gezag van de evangelische preek, en liever hemel en aarde dooreen willen mengen met vuur, dan niet toe te geven aan jullie wraakgevoelens.

Maar dat getuigt slechts van goddeloosheid; het getuigt ook nog van onverstand, dat jullie in een poging mij een schram toe te brengen de eigen reputatie een veel ernstiger wond toebrengen. Ik weet dat sommige mensen gunstiger over mij gingen denken, toen ze zagen dat ik jou en je medebroeders zo mishaagde. Van jullie heeft iedereen nu in elk geval een lagere dunk, ongeacht hoe ze over mij denken. Kort geleden bracht je een beleefdheidsbezoek aan die man die werkelijk een theoloog is,[44.] die zo kundig is op het gebied van de scholastiek, dat hij in Parijs om niets anders dan zijn wetenschappelijke kennis de eerste plaats verdiende, en toch daarnaast is onderlegd in de literatuur en de talen als hulpmiddelen - iemand volstrekt anders dan jij. Je had zo weinig controle over je haatgevoelens, dat je amper groette en meteen losbarstte in een reeks verwijten aan mijn adres. Waar heb ik dat aan te danken? Omdat hij, wellevend als hij is, de dag ervoor bij mij had gege-

42. Erasmus doelt op een anekdote uit Plutarchus' verzameling *Regum et imperatorum apophthegmata* (*Moralia* 174 B) over de Perzische legeraanvoerder Memnon, die strijd voerde tegen Alexander de Grote.
43. Handelingen 7:57-8:1.
44. Misschien Herman Lethmaet.

ten, hoewel bij de maaltijd en ook tijdens het vrij lange gesprek dat ik met hem had, met geen woord over jou is gesproken. Zo heb je, werkelijk heel beleefd, die eerste begroeting met je kwaadsprekerij als voorteken tot een weinig goeds voorspellend begin gemaakt. Het kwam niet bij je op hoe weinig je jezelf geliefd maakte bij twee deskundigen op het gebied van die literatuur waarvan ik altijd een voorstander ben geweest en die ik zelfs enigermate heb bevorderd. Hiermee was je haat nog niet bevredigd. De hele maaltijd heb je gekruid met smakeloze onaangenaamheden, tot zelfs je vrienden er allemaal genoeg van kregen; want ook zij hebben geklaagd dat die brutale en ongebreidelde tong van je op geen enkele manier was in te tomen.

Wil je weten wat je bereikt hebt met je drieste optreden? Je hebt die geleerden zozeer van je vervreemd, dat ze zeiden nooit geloofd te hebben dat je zo ongeremd laster en gif spuide, als je niet zelf het bewijs had geleverd. Ik vroeg of ze zelfs mij niet geloofd zouden hebben. ‘Geen mens,’ luidde hun antwoord, ‘had ons daarvan kunnen overtuigen, als hijzelf ons niet metterdaad had overtuigd,’ en ze wensten je alleen meer verstand toe. Zo ging het ook in Antwerpen, toen tijdens een groot feestmaal die geachte jakobijn[45.] die zijn naam ontleent aan honing, maar niets dan pure gal spuwt, zei dat er geen ergere ketter in deze streken was te vinden dan Erasmus; hoe denk je dat die uitspraak werd ontvangen? Iedereen vond het geraaskal van de man vreselijk, vooral de mensen die mijn boeken hadden gelezen. Maar wie vindt deze uitspraak van jou niet eveneens vreselijk: ‘Luther is een vloek voor de mensheid en Erasmus nog meer, want aan diens borst heeft hij al zijn gif ingezogen.’ Degenen die ons allebei hebben gelezen, kunnen slechts concluderen dat jij van alle mensen op de wereld de meest schaamteloze leugenaar bent, de meest drieste kwaadspreker en de dolzinnigste woesteling. Ja, zelfs mensen die je niet kennen en die je op schepen of wagens horen discussiëren over het katholieke geloof, vragen wie die dominicaan is met dat welgedane gezicht, die sardonische lach, dat krachtige stemgeluid, maar die dwaze tong, die zo makkelijk woorden vindt om Erasmus te belasteren? Kon je maar eens horen wat op zo'n moment de reacties zijn, en jezelf in je eigen kleuren afgebeeld zien!

Ik ben in jouw ogen een vijand van je orde, terwijl ik waarschuw op welke punten men aan de waardigheid van de orde moet denken; jij, die overal met je tong en je gedrag je orde te schande maakt, zonder te letten op tijd, plaats of personen, bent een steunpilaar van de orde. Ik ben in het geheel niet boos op welke groep mensen dan ook, de franciscanen niet, de karmelieten niet, de dominicanen niet, de schippers niet, de voerlui niet, omdat ik weet dat in

45. Waarschijnlijk Petrus Mellis (Lat. *mel*, genitivus *mellis*, betekent ‘honing’).

elke groep wel mensen met een goed karakter te vinden zijn. Zoals vroomheid en integer gedrag welgevallig zijn ongeacht mantel of naam, zo wekt schaamteloosheid overal bij weldenkende mensen ongenoegen op. Maar als ik de aartsvijand van jouw orde was, zou ik haar niets ergers kunnen toewensen dan een paar lieden zoals jij. Werkelijk, spreek jij het beslissende woord of wij christenen zijn, jij, die er nooit serieus over hebt nagedacht wat het inhoudt werkelijk een christen te zijn? Overal lopen jullie te koop met je onwetendheid, met gedrag dat weinig strookt met jullie gelofte en met de etter waarvan jullie hart overloopt: en dan komt het voor mijn rekening als de hele wereld een lagere dunk van jullie heeft? Overal zien we hoe jouw medebroeders door leken en zelfs onnozele vrouwtjes worden weerlegd en hoe ze tot hun schande tot zwijgen worden gebracht, zodat ze niets hebben om te antwoorden. En aangezien jullie tekeergaan tegen de levenswijze van anderen, brengen zij op hun beurt de mysteriën van jullie bacchanalen naar buiten - een maar al te dankbaar onderwerp!

In Antwerpen was onder de bevolking, een smeltkroes van mensen met allerlei nationaliteiten, door jullie luidruchtige stemmingmakerij bijna een opstand ontstaan, terwijl de magistraat het keer op keer had verboden. Hoeveel bijval voor Luther, hoeveel haat jegens julliezelf hebben jullie hiermee geoogst! Geen enkele vriend heeft door jullie toedoen afstand van mij genomen; door jullie kwaadsprekerij heb ik er zelfs een aantal nieuwe bij. Maar hoe groot is het aantal goede en geleerde mensen dat van jullie afstand heeft genomen! Hoeveel mensen hebben spijt van hun vrijgevigheid jegens jullie! Hoeveel meer achting zou Jacob van Hoogstraten hebben genoten, als hij niemand had aangevallen of als hij niet op zo'n bittere toon had geschreven!

Vertel me, hoeveel winst heeft Nicolaus Egmondanus geboekt door al die keren zo onbeheerst, ja, zo dom van alles over mij te roepen? Hoe fraai stond het iemand die priester, theoloog, karmeliet en ook nog een bejaard man is, zulke lelijke dingen te roepen over een werk waarvan hij zelf zei het nooit gelezen te hebben en dat hij wellicht niet zou begrijpen als hij het zou lezen! Geen kind dat niet om hem moest lachen, toen hij telkens in zijn preken op een dwaze manier tekeerging tegen de ‘poëtrie’[46.] (want dat woord gebruikt hij), tegen de retorica, tegen de talen, waar zeer geprezen mannen zo vol lof over zijn en waar zij zo om vragen. Hoe fraai past het bij zijn witte mantel[47.] dat hij als enige, terwijl andere theologen opriepen tot eensgezindheid, liever ruzie wilde![48.] Op de vraag waar hij zich aan stoorde, antwoordde hij dat

46. Zie boven, noot 41.
47. Zie boven, noot 10.
48. Zie brief 1162, p. 105.

ik mijn Nieuwe Testament had geschreven. Toen hem daarop werd gevraagd: ‘Wat is daar dan mee?’, antwoordde hij: ‘Dan is alles wat wij doen niets waard.’ Dat is nog eens logisch redeneren: natuurlijk is het met de hele theologie gedaan, als er zonder aantasting van de Vulgaat een paar dingen verbeterd of opgehelderd zijn. En dan roept hij dat ik me niet verwaardig op dit soort redeneringen van hem in te gaan, terwijl hijzelf zich niet verwaardigt de *Apologie*[49.] te lezen waarin ik alle denkbare tegenwerpingen in deze trant ontzenuw. Het was natuurlijk niet genoeg dat ik voor iedereen had geschreven, ik moet ook nog, alsof ik niets anders te doen heb, hele dagen één voor één met die querulanten, of liever domoren en botteriken in discussie gaan.

Wat een fraai staaltje godsdienstigheid was dat, toen hij tijdens een regulier college theologie in het openbaar zei dat ik ruzie maakte met Lefèvre en dat eens zou doen in de krochten van de hel! Hij zag er geen been in zulk gif uit te gieten over Lefèvre, een bejaard man, geleerd en bij iedereen geacht om zijn altijd vrome levenswijze; niettemin had hij er geen idee van waarover ik met Lefèvre van mening verschilde: dat bleek immers uit wat hij zelf zei. Wie uit het publiek was zo'n groot bewonderaar van hem, dat hij niet onaangenaam werd getroffen door zo'n onbeheerste uitval? Iedereen was van mening dat hij niet goed bij zijn hoofd was. Zijn beste vrienden voerden als excuus aan dat het vlak na het eten was toen hij dat had gezegd. Dat kon misschien als excuus gelden voor een pooier, maar niet voor een theoloog. Hoewel hij het misnoegen opwekte van ieder weldenkend mens, kon hij toch niet misnoegd zijn over zichzelf. Werkelijk, hij gaf ook nog in eigen kring een demonstratie van een kameel die danst (zoals dat heet),[50.] want toen hij van start zou gaan met de brieven van Paulus, merkte hij op dat Paulus ooit de kerk vervolgde, maar van een wolf een schaap was geworden. ‘We moeten maar bidden dat hetzelfde gebeurt in het geval van Luther en Erasmus.’ Dat is nog eens Attische humor![51.] Leuke opmerkingen (*cavillos*) die niet veel verschillen van *caulis*![52.] Hoewel hij overal werd uitgelachen, overal

49. Dit is de verantwoording die Erasmus aan zijn uitgave van het Nieuwe Testament liet voorafgaan. Vanaf de tweede druk wordt de *Apologie* gevolgd door de *Capita argumentorum*, waarin hij zich verdedigt tegen zijn critici.
50. *Adagia* 1666, gezegd van iemand die probeert iets te doen wat hem niet ligt.
51. D.w.z. humor van de beste soort (hier uiteraard ironisch bedoeld); zie *Adagia* 157.
52. Vertaling van ‘o cavillos qui non multum absint a caulis!’ Dit is een toespeling op Plautus, *Truculentus* 682-686, uit dezelfde scène die Erasmus eerder in deze brief gebruikt (zie noot 20). Ook hier gaat het om het taalgebruik van Stratilax, die op de vraag of hij soms ‘cavillationes’ bedoelt, antwoordt: ‘Istud pauxillum differt a cavillibus’ (Dat verschilt maar een ietsepietsje van ‘cavillibus’). *Caulis* kan ‘schaapskooi’ betekenen, maar Erasmus kan ook opzettelijk, om Egmondanus belachelijk te maken, incorrect Latijn hebben gebruikt en ‘koolstronken’ (*caulibus*) bedoelen.

werd uitgefloten, liet hij bijna geen enkel college onbenut om mij een veeg uit de pan te geven, en dat deed hij zelfs tijdens preken. Toen hij de bul bekend maakte die tegen Luther was uitgevaardigd,[53.] en hij mij toevallig tijdens de preek in het oog had gekregen, liet hij meteen zijn oorspronkelijke onderwerp varen en richtte zijn aanval meer op Erasmus dan op Luther zelf. Hij wist van geen ophouden en van geen maathouden. Af en toe pakte hij de onderbroken preek weer op; hoewel zijn toehoorders elkaar aankeken en zaten te lachen, brak hij niettemin zijn boosaardige preek eerder af dan dat hij tot een afronding kwam, waarbij je aan zijn hele gezicht kon zien dat hij geen controle had over zijn haatgevoelens.

Toen ik hierover mijn beklag deed in aanwezigheid van Godschalk,[54.] de rector van de universiteit, wierp hij mij briesend van woede zulke verwijten of liever leugens in mijn gezicht, dat Balatro[55.] nauwelijks tegenover Nomentanus de woorden in de mond zou durven nemen die hier de ene grijsaard, priester en theoloog de andere toevoegde, en dat allemaal in aanwezigheid van de rector van de universiteit. Hij zei dat ik me telkens anders voordeed, een dubbele tong had, achter alle ophef rond Luther zat en van alles verzon; dat ik Luther een plaats in de harten van de mensen heb gegeven en dat ik op vele plaatsen het Nieuwe Testament heb vervalst. Hij zinspeelde erop dat ik gebruik maakte van verzonnen documenten, dat ik de *Brieven van geleerden*[56.] had verzonnen die als eerbewijs aan mij waren gericht, terwijl ik er heel veel uit bescheidenheid achterhoud. Zo kan ik doorgaan. Als een kijvende haaibaai greep hij elk woord direct aan als gelegenheid om mij een verwijt te maken. Ik had toevallig gezegd: ‘Denk je eens in dat het zo is,’ wat bedoeld was als: ‘Stel dat het zo is.’ De man reageerde als door een wesp gestoken: ‘Ik wil me niets indenken; dat is wat jullie doen: jullie denken je van alles in en verzinnen allerlei leugens.’ Ik had het op een bepaald moment over de retorische beleefdheid, waarmee we soms ontkennen dat we iemand

53. Zie brief 1188, noot 2.
54. Godschalk Rosemondt; zie brief 1162.
55. De grappenmaker Balatro en de parasiet Nomentanus zijn personages uit Horatius, *Sermones* 2, 8, een komische beschrijving van een overdreven luxe diner.
56. De *Epistolae eruditorum virorum* (Bazel, 1520), geschreven door medestanders van Erasmus, richten zich tegen Edward Lee (zie brief 1083).

ergens toe aansporen terwijl we dat toch doen.[57.] Het was alsof hij opeens een wapen had: ‘Precies,’ zei hij, ‘Zo is alles wat liefhebbers van de retorica zeggen gelogen, verzonnen en gehuicheld.’ Je kon geen woord zeggen, of hij greep de kans om me een verwijt te maken.

Toen hij eindelijk uitgeraasd was en zich genoeg had laten gaan, toen hij mijn gezicht voldoende met laster had bespuwd, kwam hij eindelijk op aandringen van de rector met twee vredesvoorwaarden. De ene hield in dat ik zou herroepen wat ik over de Leuvense theologen had geschreven, en op de manier van Stesichorus[58.] zou schrijven dat de theologen in Leuven eerlijke (*sinceres*, want dat woord beliefde hem op dat moment),[59.] deugdzame mensen zijn. Alsof hijzelf, als ik dat had geschreven, meteen aangezien zou worden voor een ander mens dan hij altijd was! De andere voorwaarde hield in dat ik Luthers opvattingen zou bestrijden. Als ik dat beloofde en de belofte zou nakomen, dan zouden we broeders zijn; als ik het afwees zou hij me voor altijd als een aanhanger van Luther beschouwen. Alsof hijzelf niet volgens dezelfde redenering als een aanhanger van Luther beschouwd moest worden, aangezien hij nergens diens opvattingen heeft bestreden!

Een leerling van hem, de prior van Antwerpen,[60.] doctor met paarse bonnet, werd ervan beschuldigd op luidruchtige wijze stemming te hebben gemaakt tegen Luther. Hij probeerde zich tegenover de magistraat vrij te pleiten door te verklaren dat hij Luthers boeken niet had gelezen, maar die uitspraken had gedaan op schriftelijke aanwijzingen van de eerwaarde vader Nicolaus Egmondanus. Rond diezelfde tijd hebben de aanzienlijken van het dominicaner klooster zich zo onbehoorlijk gedragen, dat ze ieder fatsoenlijk mens van zich hebben vervreemd. Een van hen zei, terwijl een paar gewone mensen meeluisterden: ‘Ik wou dat ik met mijn eigen tanden Luther de strot kon afbijten! Ik zou niet schromen met het bloed nog aan mijn mond het lichaam van Christus te naderen.’ Is er enig fatsoenlijk mens zo boos op Luther dat hij niet walgt van een priester die dit soort dingen uitbraakt?

Ik heb je het verhaal over Standish verteld,[61.] die zoveel domheid tentoonspreidde in aanwezigheid van de Engelse koning,[62.] een uiterst verstandig ie-

57. Dit betreft een passage uit brief 980 aan Luther.
58. De Griekse dichter Stesichorus (ca. 630-ca. 555) zou blind zijn geworden nadat hij in een gedicht over de ontrouw van Helena had verteld, en weer ziende nadat hij in een palinodie de eerdere versie herroepen had. Vgl. *Adagia* 859.
59. Zie brief 1162, noot 19.
60. De karmeliet Sebastiaan Craeys.
61. Vgl. brief 1126.
62. Hendrik VIII.

mand, en de koningin,[63.] een zeer wijze vrouw, dat de vorst zich zelfs beschaamd voelde over zoveel dwaasheid in zijn aanwezigheid. Maar wat zou ik zandkorrels tellen?[64.] Dagelijks en op tal van plaatsen bedenken zekere medebroeders van jullie dingen die zo dwaas en onbeschaamd zijn, dat als ze die niet zelf in het openbaar aan veler ogen en oren opdrongen, niemand het zou geloven als daarover verteld werd. Door dit soort dingen te doen denken ze zelf dat ze vrome mensen zijn en ze gaan regelmatig naar Christus' heilige tafel; en dan zijn ze achteraf verbaasd dat er mensen van hen vervreemd raken, alsof de wereld alleen bewoond werd door wilde beesten! Hun hele gedrag is zodanig, dat ze kennelijk liever angst inboezemen met boosaardigheid dan zich geliefd te maken met ingetogenheid en vroomheid. Ze hebben onvoldoende in de gaten dat angst beslist geen goede bewaker is van een bewind dat duurzaam wil zijn.[65.]

Maar laat ik een keer een eind maken aan deze breedvoerige brief. Hoewel ik door jou op zoveel manieren beledigd ben, mijn beste X, zal ik toch, zelf een zondaar die de genade van de Heer heeft ondervonden, mijn best doen Hem na te volgen. Ik wil je nadrukkelijk adviseren en aansporen te stoppen met kwaadspreken en te leren hoe je iemand kunt prijzen - daarmee bespaar je jezelf én je orde een boel ellende; en dat je het oog gericht houdt op wat de leer van Christus voorschrijft, meer dan wat je drinkgezel Egmondanus je dicteert; op wat verstandige en serieuze mensen zouden goedvinden, meer dan wat een paar meelopers van hetzelfde gehalte al drinkend goedkeuren. Ook je medebroeders trouwens verfoeien de ongebreidelde driestheid van de taal die je uitslaat, mensen die mij bepaald niet goedgezind zijn, maar ze begrijpen dat dit strekt tot schande en nadeel van hun orde.

Je wekt bij mij niet zozeer woede op als wel medelijden, en nog meer medelijden omdat je nog steeds niet in je eigen ogen meelijwekkend bent. Genezing zit grotendeels in het onderkennen van je ziekte. Als de natuur je het talent heeft ontzegd om een uitnemend geleerde te worden, of de welbespraaktheid om een goed predikant te zijn, of het stijlgevoel om met boeken de wereld voordeel te kunnen bezorgen, moet je in elk geval proberen een goed mens te zijn. Iemand begint een goed mens te zijn als hij is opgehouden slecht te zijn. Slecht is iemand die kwaadspreekt over zijn naaste. Dubbel slecht is iemand die kwaadspreekt over wie zich verdienstelijk maakt. Als je niemand tot voordeel kunt zijn wegens gebrek aan talent, welbespraaktheid, stijlgevoel, ontwikkeling, inzicht of oordeel, zorg er dan in elk geval voor dat je niemand tot nadeel bent. Misschien is men enige toegeeflijkheid

63. Catharina van Aragon.
64. *Adagia* 344.
65. Vgl. Cicero, *De officiis* 2, 23.

verschuldigd aan mensen die op tal van manieren anderen tot voordeel waren en toch in een enkel geval schade toebrachten. Maar het getuigt van ongeneeslijke boosaardigheid wanneer je, zonder in enig opzicht van nut te zijn, al je streven richt op de ondergang van anderen. Luther, die vloek voor de mensheid, zoals jij overal verkondigt, bracht niettemin ook jou geen gering voordeel. Je werd gedwongen zijn boeken te lezen, waaruit je heel wat hebt kunnen leren; je werd gedwongen ook iets van de oude schrijvers te proeven. Door hem leerde de wereld die omgekeerde silenen kennen,[66.] die de steunpilaren van het geloof leken, die alles leken te weten, terwijl ze van allebei ver verwijderd zijn. En om met een grapje de waarheid te zeggen, hij bezorgde menigeen een florissanter bestaan; ook jijzelf hoopt misschien op een mijtertje ergens, als beloning voor je geschreeuw. Je hebt ook iets te danken aan die nog grotere vloek voor de mensheid, Erasmus. Terwijl je diens boeken doorlas in je ijver om te vitten, heb je toch een beetje je gebrekkige stijl verbeterd en heb je een paar dingen geleerd die je ontgaan waren, al ben je 'onze magister'.[67.]

Aangezien deze aansporing voortkomt uit broederlijke genegenheid, zal ze mij in elk geval tot voordeel zijn in de ogen van Jezus Christus. Het is nu aan jou om ervoor te zorgen dat ze ook jou van nut is; dat zal het geval zijn als je luistert naar iemand die je goede raad wil geven. Het ga je goed. 1521

1197 *Van Mercurino Gattinara*
Worms, 5 april 1521

Mercurino Gattinara, kanselier van keizer Karel, groet Desiderius Erasmus van Rotterdam

Zeer geëerde heer, gisteren is mij uw brief overhandigd, waarin u aangeeft bang te zijn dat er door onheuse critici lasterlijke aantijgingen tegen u in omloop zijn gebracht, en u zich naar vermogen verdedigt en rechtvaardigt. Allereerst moet ik u natuurlijk hartelijk danken voor de hoge dunk die u van mij hebt en het vertrouwen dat u in mij stelt. Want ik denk dat ú altijd makkelijk hebt kunnen opmaken hoe ik tegenover u sta, werkelijk zo dat geen vriend grotere genegenheid van de kant van een ander zou durven hopen. Zeker aanvaard

66. Zie *Adagia* 2201. In Plato's *Symposium* vergelijkt Alcibiades Socrates met beelden van silenen, die open konden en godenbeeldjes bevatten. In dit geval blijkt het binnenste van minder waarde dan de buitenkant.
67. Dit was de aanspreektitel van een gepromoveerde theoloog.

ik, voor zover het mij betrof, niet alleen graag uw verdediging, maar deze heeft ook bewerkstelligd dat ik, hoewel ik eerder niet anders over u kon denken dan u schrijft, nu meen dit werkelijk te zien. Nooit immers had ik enige reden om te denken dat u, uitzonderlijk sieraad van de literatuur in Duitsland, die al uw energie en zelfs uw leven besteedde aan de eer en luister van het rechtzinnige geloof en daarvoor dag en nacht zwoegt, ook maar een vingerbreed van de heilige leerregels afwijkt of enigermate anders denkt; en ik kan zeggen dat ik gemerkt heb dat ieder weldenkend mens die mening is toegedaan.

Als er misschien iets is wat u verdacht maakt - waarvan mij evenwel tot nu toe niets is gebleken -, kon het de stijl van bepaalde boeken zijn, die erg in de richting van de uwe leek te gaan. Dat zijn evenwel boeken die zonder auteursnaam zijn verschenen en, kort gezegd, geen ketterij bevatten. Daarom moet het voor u zo zijn, dat u er volkomen van overtuigd bent dat niet alleen ú bij weldenkende mensen vrij bent van iedere verdenking, maar dat ook wíj ons ervoor zullen inspannen dat, als zich enige verdenking vastgezet zou hebben in de hoofden van bepaalde mensen, u daar van dag tot dag minder door gehinderd wordt. Wees er verder van overtuigd dat ik voor u altijd iemand zal zijn die liever wil dat u in werkelijkheid dan op papier ondervindt hoeveel achting hij heeft voor u en uw werk. Het ga u goed. Worms, 5 april 1521

1198 *Van Luigi Marliano*
Worms, 7 april 1521

Luigi Marliano, bisschop van Tui, groet Erasmus van Rotterdam[1.]

Hoeveel achting ik voor u had of wilde dat anderen hadden, is niet alleen u genoegzaam bekend, maar ook hun met wie ik door enige relatie of geregelde omgang verbonden ben. Want ik hechtte zoveel waarde aan onze vriendschap, die voortkwam uit uw uitzonderlijke verdiensten en mijn grote bewondering voor u, dat ik nooit iets heb nagelaten waarmee ik uw positie kon verbeteren en uw aanzien kon vergroten. Ik meende immers dat mijn situatie en mijn lot geheel met u verbonden waren. Daarom zorgde ik tijdens ons verblijf in Spanje[2.] ervoor dat Barbier, ons beiden zeer genegen, u zou schrijven dat u, uitgediend en boven alle onzekerheid verheven, niet dagelijks in de arena moest afdalen om te strijden en niet zo vaak uw geluk be-

1. Deze brief is het antwoord op nr. 1195.
2. In het gevolg van Karel gedurende de jaren 1517-1520.

proeven, omdat u voldoende gezorgd had voor uw eer en faam. U beloofde in uw brief aldus te handelen.[3.] Het deed me namelijk leed dat u soms slaags raakte met mensen voor wie het prachtig was door u te worden overwonnen, en dat u zich prijsgaf aan de deining van de ondeskundige massa.

Na onze terugkeer uit Spanje, toen ik u ontmoette in Brussel,[4.] vroeg ik u niet met Luther samen te werken. Op dat moment waren er immers lieden (beslist dwaze lieden) die de verdenking koesterden dat uw ideeën niet volstrekt anders waren dan die van Luther. U beloofde echter te zullen doen wat ik vroeg, en wel zo dat ik anderen garandeerde dat het zo zou zijn, zowel wat u als wat mij betreft. Daarna won die rampzalige Lutherse catastrofe van dag tot dag steeds meer terrein; ze zette zich zo vast in de hoofden van vele mensen, dat er geen anderen over zijn die nog voor besmetting vatbaar lijken. Vandaar dat ik de huidige toestand weinig hoopgevend vind; we zien immers dat de kwalen de remedies ver te boven gaan. Want we kunnen de kwalen niet verdragen, maar evenmin remedies aandragen, omdat de mensen zich tegenwoordig kennelijk eerder door kletspraat en onzin laten inpakken dan dat ze zich door deugdelijke redeneringen laten tegenhouden.

Onze vriend Aleandro, naar ik meen iemand die door gemeenschappelijke studie en over en weer bewezen diensten nauw met u verbonden is en een oude vriend van u, heb ik over u alleen dingen horen zeggen waarvan hij graag zou willen dat ze over hem werden gezegd. Hij is werkelijk heel bescheiden, wat ik bewonderenswaardig vind bij zo'n veelheid aan talen en verscheidenheid aan vakken, een vriendelijk man en zeer prettig in de omgang; bovendien met zo'n mild karakter, dat hij geen slechtere dingen over anderen zegt dan hij over zichzelf zou willen horen. Verder zegt u dat u, zoveel als in uw vermogen lag, Luther en heel wat Duitsers ervan heeft weerhouden de pen op te nemen. Daarmee deed u iets wat u past, omdat u liet zien van nut te willen zijn voor de staat en de godsdienst, zoveel als u kon. De handelwijze van anderen evenwel keur ik evenmin goed als u, omdat hun remedies hem tot razernij brachten. Hij had inderdaad op een andere manier aangepakt moeten worden.

U mag niet denken dat ik op mijn beurt heb stilgezeten, want ik heb twee redevoeringen tegen Luther geschreven,[5.] waarvan de een vrij mild is en de ander, na de recent door hem uitgegeven boeken, nogal scherp; niet dat ik

3. Zie brief 1114 aan Marliano, waarin Erasmus verwijst naar de (niet bewaard gebleven) brief van Barbier.
4. Waarschijnlijk eind augustus 1520.
5. Een ervan, getiteld *In Martinum Lutherium oratio paraenetica*, werd waarschijnlijk gedrukt in 1520 te Straatsburg. De andere redevoering is niet bewaard gebleven.

zou willen dat de man werd veroordeeld, maar wel dat de zaak werd veroordeeld, en het is mijn wens dat de staat en de godsdienst behouden blijven en tegelijk ook hij behouden blijft. Ik zou ze u sturen als we niet al besloten hadden tot de terugreis; na onze terugkeer kunnen we over allerlei dingen praten waarover ik nu niet kan en niet wil schrijven. Intussen zal ik over uw belang en waardigheid waken, op zo'n manier dat ik het niet voor mezelf, en u niet, als u hier ter plaatse was, voor uzelf beter zou wensen. Als er iets is wat u kunt doen om dit oproer te bedwingen of dit conflict te sussen, doe uw best, zoveel als uw invloed en gezag vermogen. U zult immers de onsterfelijkheid waarnaar u streeft en die uw boeken u beloven, moeiteloos verwerven als daar deze blijk van vroomheid bijkomt.

Ik heb Agostino Scarpinelli en Severus namens u de groeten gedaan; zij verbazen zich erover en vinden het vervelend dat de brieven die u, naar u schrijft, aan hen had gericht, niet aan hen zijn overhandigd, terwijl ze er juist zeer naar uitkeken. Niettemin had u in hen vurige verdedigers van uw reputatie.

Het ga u goed. Worms, 7 april 1521

1199 *Aan Luigi Marliano*
Antwerpen, 15 april 1521

Erasmus van Rotterdam groet de eerwaarde vader Luigi Marliano, bisschop van Tui, raadsheer van keizer Karel[1.]

Ik zou de ondankbaarste zijn van alle mensen waar ook ter wereld, zeer geeerde bisschop, als ik me niet bewust was van uw gezindheid jegens mij en uw interesse in mij. Verder zou ik wel dwaas zijn als ik niet graag uw adviezen volgde, terwijl er geen ander is wiens adviezen met meer graagte en meer resultaat door de keizer zelf worden gevolgd. Ik moet de huidige catastrofe wel toeschrijven aan het noodlot; ik zie ook geen enkele remedie, tenzij er een *deus ex machina* verschijnt, die een einde maakt aan de tragedie. Berichten over Aleandro's houding tegenover mij ontving ik van te veel en te serieuze mensen om volstrekt ongeloofwaardig te kunnen zijn. En toch spreekt zijn geleerdheid, spreekt onze oude vriendschapsband het tegen; ook neem ik over het algemeen niet gauw iets aan wat de band van de Gratiën losmaakt.[2.] Ik ben blij dat u evenals ik ontevreden bent over die lieden

1. Deze brief is het antwoord op nr. 1198.
2. Naar Horatius, *Oden* 3, 21, 22.

die Luther bestrijden met zulke domme redeneringen, dat ze hun eigen zaak schaden en zichzelf belachelijk maken; ze houden onvoldoende de waardigheid van de paus in het oog en kwetsen vele onschuldige mensen en, wat het allerergste is, ze brengen de massa ertoe partijen te vormen. U zou mij werkelijk nog meer bijvallen, als u met eigen ogen zou zien en met eigen oren zou horen wat zij dagelijks voor dwaze plannen uitbroeden.

Uw redevoeringen wil ik heel graag lezen; ik heb al het oordeel van Cuthbert Tunstall daarover vernomen. Ik twijfel niet of u laat daarin zien wat in uw pennenvruchten gebruikelijk is, namelijk uitnemende geleerdheid verbonden met even uitnemende wijsheid.

Uit brieven van vrienden maak ik op dat degene die mij met zijn brief waarschuwde dat er in uw omgeving verdenking was gerezen,[3.] zich meer zorgen over mij maakte dan nodig was. Ze schrijven immers dat er volstrekt geen sprake was van verdenking, behalve naar aanleiding van een redevoering met op de titelpagina de vermelding: ‘van Didymus Faventinus’; de elegante stijl en de hier en daar rondgestrooide humor waren er de schuld van dat sommigen het tot mijn werk rekenden, maar dat was slechts een vluchtig vermoeden. De redevoering werd me later toegestuurd. Ik barstte terstond in lachen uit om de achterdocht van de mensen, omdat de tekst aan het eind ook de ware naam van de auteur prijsgeeft, maar dan in het Grieks.[4.] Zelfs als die er niet bij stond, was de auteur me geenszins ontgaan.

Iemand wees me erop dat er in Keulen een *Advies*[5.] was verschenen van iemand die meende dat de zaak zo geregeld moest worden dat de paus lof zou oogsten om zijn mildheid, Luther om zijn volgzaamheid; en dat het niet ontbrak aan mensen die dachten dat het van mij afkomstig was. Inderdaad heeft men het mij laten zien toen de keizer in Keulen was, maar in handschrift en bovendien toen nog niet de boeken verschenen waren waardoor zeer velen van Luther vervreemd zouden raken; verder zei men dat het van iemand van de dominicaner orde was. En, om eerlijk te zijn, het stond me toen wel aan. Maar als de vorsten liever kiezen voor een strenge aanpak om een eind aan de kwestie te maken, bid ik dat het gelukkigst uitvalt wat hun

3. Zie brief 1195, noot 1.
4. *Adversus Thomam Placentinum pro Martino Luthero theologo oratio*, geschreven door Philippus Melanchthon en gedrukt in 1521 te Wittenberg.
5. Het *Consilium cuiusdam ex animo cupientis esse consultum et Romani pontificis dignitati et christianae tranquillitati* (zie inleiding bij brief 1149). Erasmus beschouwde de dominicaan Johannes Faber als de auteur ervan, maar hijzelf zal via de gesprekken met Faber op zijn minst aan de inhoud hebben bijgedragen.

het beste lijkt - ik bedoel het beste voor het christendom, niet het meest tot voordeel van bepaalde mensen, die zich bekommeren om zaken die van deze wereld zijn. Het ga u goed, onvergelijkelijke beschermheer. Antwerpen, 15 april 1521

1200 *Aan Wilhelmus Frederici*
Leuven, 30 april 1521

Erasmus van Rotterdam groet Wilhelmus, pastoor van de stad Groningen

Er is, zeer geachte heer, geen reden mij voor het terugroepen van de jongeman[1.] te bedanken. Zo'n kleinigheid geeft geen aanspraak op lofprijzingen; maar ik zou een gewetenloos man zijn geweest, die de christelijke naastenliefde veronachtzaamt, als ik me niet, terwijl ik de kans ertoe had, aan de jongen gelegen had laten liggen. De vergulde beker is mij uit uw naam overhandigd door Goswinus,[2.] een allervriendelijkst man; en het kon niet anders, of het geschenk, afkomstig van een hoogstaand man en gebracht door een hoogstaand man, was zeer welkom. Het enige waar ik bang voor ben is, dat hij uit genegenheid voor mij u bij uw oor getrokken heeft[3.] om dit te doen, terwijl zoiets zelfs in mijn stoutste dromen niet bij mij opgekomen zou zijn.

Uit zijn brief en ook uit wat hij vertelde werd mij duidelijk met hoeveel enthousiasme u daar al de taken vervult die eens werden vervuld door hen die niet alleen in naam bisschoppen waren.[4.] U overtreft iedereen als het gaat om een zuivere levenswandel, u voedt uw kudde onophoudelijk met de evangelische leer, u omringt zich met priesters die met hun rechtschapenheid en gewijde kennis uw kerk sieren en het pastorale werk onder de gemeenteleden van u kunnen overnemen; en wel op zo'n manier dat men die nieuwe soort predikers[5.] volstrekt niet nodig heeft, die niet door Christus zijn aangesteld, maar dankzij de luiheid van de herders hun intrede konden

1. Blijkens een aantekening van Heinrich Eppendorf in zijn exemplaar van een uitgave van Erasmus' brieven (*Epistolae ad diversos*) is dit Hieronymus Frederici, een onwettige zoon van degene aan wie deze brief is gericht.
2. Goswinus van Halen.
3. D.w.z. aangespoord heeft, zie *Adagia* 640.
4. Het Griekse woord *episkopos* betekent ‘toezichthouder’.
5. Het Latijn heeft ‘Praedicatorum’, zoals ook de predikheren (dominicanen) werden genoemd.

doen. Als er overal mensen zoals u waren geweest, had de wereld geen wolf bij de oren gehad,[6.] waarmee ze het niet uithoudt, maar waarvan ze ook niet weet hoe ze hem van zich af moet schudden. U bent voor uw parochie geen drinkgezel, maar ze kent u als een betrouwbaar en vriendelijk iemand die onderwijst, troost, aanspoort, waarschuwt, raad geeft. U neemt uw kudde niets af, het is zelfs zo dat u voor eigen rekening onbekrompen steun biedt aan hen die onder armoede gebukt gaan. U vergaart geen rijkdom voor uzelf, maar snelt met groot enthousiasme af op de prijs van de onsterfelijkheid, waar u bij die hoogste Herder vast op kunt rekenen, de eerste van alle herders, die om niet zijn leven gaf voor zijn schapen. Hoeveel rijkdom een mens ook tijdens zijn leven vergaarde, hij kan niet anders dan volkomen arm hiervandaan gaan, want het is hem überhaupt niet mogelijk iets van wat hij vergaarde mee te nemen. Iemand sterft pas echt als een rijk mens als hij sterft met voldoende van zulke tegoeden achter de hand. Het zijn voorlopig nog tegoeden, maar Hij is betrouwbaar met wie we te maken hebben. Ook ontstaat er geen risico als de tegoeden enorm aanwassen: Hij van wie wij onze beloning verwachten, is rijk genoeg om iedereen te geven.

Mij werd uw vroomheid ook duidelijk uit het feit dat u bezig bent in de sacristie een bibliotheek op te zetten,[7.] overvloedig gevuld met vooral die auteurs wier werken de evangelische naastenliefde ademen, zoals Origenes, Chrysostomus, Cyprianus, Ambrosius, Augustinus en Hieronymus. Bij het lezen van deze schrijvers voelen we hoe ons hart ontvlamt in liefde voor het hemelse, en gloeit van verachting voor zaken die het voorwerp zijn van een blind verlangen dat de samenleving volledig in de war stuurt. Na het lezen echter van de auteurs die de officiële universiteiten ons schonken, voelen we ons verkild als we opstaan, soms zelfs met een minder vast geloof dan we daarvóór hadden meegebracht.

Verder wordt uw tafel niet alleen gesierd door soberheid, maar ook nog gekruid met gespreksonderwerpen die uit de Heilige Schrift worden gehaald als voedsel voor de geest die hongert naar dergelijke spijzen. Ieder presenteert zijn eigen bloempje dat hij plukte in de velden van de goddelijke boeken; een ander laat wat honingzoet vocht vloeien, op de manier van de bijen ingezogen toen hij rondvloog langs al de bloempjes van de geheimnisvolle Schrift. U laat niet toe dat uw tafel wordt bezoedeld met giftige praatjes, die smaken naar jaloezie en haat. Hoe vastberaden hebt u onlangs twee mensen, die zich opwerpen als heilige verkondigers van het evangelie, het

6. *Adagia* 425.
7. Na de dood van Frederici kwam een groot deel van zijn boeken in het bezit van de Groningse Martinikerk. In de 17e eeuw zijn ze overgebracht naar de universiteitsbibliotheek.

zwijgen opgelegd toen ze hele tirades, even schaamteloos als bijtend, over Erasmus begonnen uit te storten! U onderbrak hun vuilspuiterij met de vraag of ze soms mijn boeken hadden gelezen; ze bekenden ze nooit gelezen te hebben. Waarop u uw verbazing te kennen gaf over het feit dat ze zonder blikken of blozen van alles roepen over de kennis van iemand wiens boeken ze niet hadden gelezen. Toen zelfs deze vermaning geen paal en perk kon stellen aan hun botheid, die op dat moment ook nog driester was geworden door de wijn, sprak u uw misnoegen uit over tafelgenoten die met zulke praatjes uw tafel bevuilden; ze konden kiezen tussen een ander onderwerp van gesprek of een andere plek. Zij zijn het die al schreeuwend ten overstaan van het volk stemming maken tegen, zoals ze dat noemen, wereldlijke pastoors, aan wie zij eerder zelf een voorbeeld zouden moeten nemen als het gaat om soberheid en gematigdheid.

Moge het de wil van de grote en almachtige Christus zijn, dat er overal talloze mensen zoals u komen: dan zal de wereld dit slag irreguliere en rondtrekkende leraren afwijzen, of zullen zijzelf worden gedwongen hun luie weelde en weelderige luiheid weer te verruilen voor het streven naar ware vroomheid. Het ga u goed.

Leuven, 30 april 1521

1201 *Van Bonifacius Amerbach*

Deze brief is te vinden onder nummer 1233a.

1202 *Aan Justus Jonas*
Leuven, 10 mei 1521

Erasmus van Rotterdam groet Jodocus Jonas

Hier doet al geruime tijd een hardnekkig gerucht de ronde, mijn allerdierbaarste Jonas, dat je Maarten Luther in Worms[1] voortdurend tot steun bent geweest. Ik twijfel er niet aan, of je hebt uit plichtsgevoel gedaan wat ik gedaan zou hebben, als ik aanwezig had kunnen zijn, om te zorgen dat deze tragedie met een beheerste aanpak gedempt werd, en wel zo dat ze niet naderhand opnieuw met nog ergere gevolgen voor de mensheid tot een uitbarsting kon komen. Ik verbaas me dat het niet zo gegaan is, terwijl de zaak toch

1. Zie brief 1190, noot 3.

de aandacht had van uiterst respectabele mensen, die, zoals het ware christenen betaamt, niet wilden dat de rust binnen de kerk in het gedrang kwam, want de kerk mag niet meer kerk heten als ze niet bijeengehouden wordt door saamhorigheid. Wat anders immers houdt onze godsdienst in dan vrede in de Heilige Geest? Verder had de kerk van Christus, daar ze tot op de dag van vandaag goede en ondeugdelijke vis bijeenbrengt in hetzelfde net[2.] en onkruid tussen het graan voortbrengt,[3.] ook vroeger te kampen met zware zonden, zoals de oude orthodoxe schrijvers getuigen. Geregeld klagen zij over de verdorven zeden van die groepen mensen waaruit juist voorbeelden van oprechte vroomheid zouden moeten voortkomen. Hoezeer de Roomse kerk ook vroeger afdreef van haar streven naar evangelische zuiverheid, maakt alleen Hieronymus al duidelijk, die haar het Babylon uit Openbaring noemt,[4.] of de heilige Bernardus in zijn werk dat hij de titel *De consideratione* (Over de beschouwing) gaf.[5.] Overigens ontbrak het het ook later niet aan schrijvers van naam die vroegen om algemeen herstel van de kerkelijke tucht.

Maar misschien hebben hoge kerkelijke functionarissen wel nooit zo begerig en zo openlijk geaasd op het geluk van deze wereld, dat volgens Christus' leer veracht dient te worden, als we vandaag zien. De studie van de Heilige Schrift was evenzeer in verval geraakt als het gedrag. Het boek van God werd gedwongen als dienaar op te treden van de menselijke begeerten en de lichtgelovigheid van het volk werd aangewend tot voordeel van een paar mensen. Dit ontlokte menige zucht aan mensen met een vrome geest, voor wie niets belangrijker is dan Christus' glorie. Deze situatie had tot gevolg dat Luther in het begin van alle kanten zoveel steun kreeg, als in geen eeuwen meer enige sterveling ten deel was gevallen. Ze meenden namelijk - want we geloven al gauw wat we graag willen - dat een mens was opgestaan die, vrij van alle begeerten van deze wereld, een geneesmiddel wist voor deze ernstige kwalen. Ook ik had beslist enige hoop, behalve dat ik meteen bij de eerste keer dat ik proefde van de werkjes die onder Luthers naam begonnen te verschijnen, al vreesde dat de situatie zou uitlopen op onlusten en algehele verdeeldheid onder de mensheid. Daarom waarschuwde ik per brief zowel Luther zelf als vrienden van hem van wie ik het idee had dat zij invloed op hem zouden hebben. Welk advies zij hem gaven weet ik niet, in elk geval is de kwestie zo aangepakt, dat er gevaar is dat onze kwaal door verkeerd toegepaste geneesmiddelen wordt verdubbeld.

2. Mattheus 13:47-48.
3. Mattheus 13:24-30.
4. Hieronymus, *Epistulae* 46, 12; vgl. Openbaring 17.
5. In dit werk probeert Bernardus paus Eugenius III een richtsnoer te geven.

Ik vraag me werkelijk af, mijn beste Jonas, door wat voor godheid Luther werd gedreven op de momenten dat hij met zo'n teugelloze pen losging op de paus van Rome, op alle universiteiten, op de filosofie, op de bedelorden. En als het allemaal waar was geweest wat hij schreef - volgens hen die zijn werken beoordelen ligt dat heel anders -, wat konden we na de provocatie van zoveel mensen voor andere afloop verwachten dan we nu meemaken? Ik heb tot nu toe geen tijd gehad Luthers boeken te lezen, maar proefde er wel iets van en ving terloops wat op als anderen eruit citeerden. Het is dan misschien niet aan een middelmatig persoon als ik te beslissen over de juistheid van de opvattingen die hij naar voren bracht, maar het werd in elk geval wel duidelijk dat zijn methode en de manier waarop hij de zaak benaderde geenszins mijn goedkeuring hadden. Immers, aangezien de waarheid op zich al voor de meeste mensen iets onaangenaams heeft en het op zich al onrust geeft als er getornd wordt aan dingen die door lang gebruik gesanctioneerd zijn, was het verstandiger iets wat van nature weerstand oproept van zijn scherpe kanten te ontdoen door wellevendheid te betrachten dan iets wat al vervelend is nog vervelender te maken.

Waar was het goed voor met paradoxen te schermen en bepaalde zaken zo te presenteren dat ze op het eerste gezicht nog meer ergernis wekken dan wanneer je ze dichterbij en aandachtiger bekijkt? Want bepaalde zaken kunnen ook hinderlijk zijn door wat je gezochte duisterheid zou kunnen noemen. Waar was het goed voor met zo scherpe verwijten uit te varen tegen mensen tegenover wie hij zich onverstandig gedroeg als hij hen wilde genezen, goddeloos daarentegen als hij hen tot schade van de gehele mensheid wilde provoceren? Terwijl een verstandige rentmeester de waarheid bovendien altijd zal doseren - dat wil zeggen ermee voor de dag komen wanneer de situatie erom vraagt, en niet meer dan nodig is, en voor ieder wat passend is -, gooit hij met die stortvloed aan pamfletten er in een keer alles uit, waarbij hij alles in de openbaarheid brengt en arbeiders deelgenoot maakt van zaken die gewoonlijk onder geleerden als mysteriën en geheimenissen worden behandeld. Geregeld gaat hij, meegevoerd door een soort ongetemperde onstuimigheid, over de grens van wat gerechtvaardigd is. Terwijl het bijvoorbeeld voldoende is de theologen erop te wijzen dat ze er te veel peripatetische of beter gezegd sofistische filosofie doorheen mengen, noemt hij de complete filosofie van Aristoteles de dood van de ziel.

De geest van Christus uit de evangeliën wordt gekenmerkt door een bepaalde wijsheid en een bepaalde wellevendheid en zachtmoedigheid. Zo schikte Christus zelf zich naar de mentaliteit van de joden. Hij zegt andere dingen tegen de scharen mensen, die trager van begrip zijn, dan tegen de discipelen; ook tegenover hen toont Hij zich lange tijd verdraagzaam, als hij

hen stap voor stap dichter brengt bij het begrijpen van de hemelse filosofie. Met die gedachte geeft Hij de zijnen opdracht om eerst bekering en de nabije komst van het koninkrijk Gods te prediken,[6.] maar over Christus te zwijgen. Zo is het geen beledigende, maar een vriendelijke en liefdevolle preek waarmee Petrus in de Handelingen der Apostelen zo'n grote schare bijeen krijgt als eerste opbrengst voor de kerk.[7.] Hij spreekt niet met stemverheffing tegen hen die Christus hadden gedood; hij benadrukt niet op woedende toon hun goddeloze waanzin, hoewel het waarschijnlijk was dat zich onder hen mensen bevonden die Christus de dood in hadden gejaagd. Maar, alsof hij hen wil opbeuren, zegt hij dat dit volgens Gods raad is volvoerd;[8.] daarna schuift hij zelfs de goddeloosheid van deze misdaad op de tijd waarin ze leefden, als hij zegt: 'Laat u behouden uit dit verkeerde geslacht.'[9.] Hij kaatst de belediging niet terug toen er van hen werd gezegd dat ze te veel most hadden gehad,[10.] maar voert rustig redenen aan ter verontschuldiging: dat het de kracht van een nieuwe geest, niet van nieuwe wijn is. Hij brengt het getuigenis van Joël[11.] naar voren, waarvan hij wist dat het in hun ogen veel gewicht in de schaal zou leggen. Hij maakt nog niet kenbaar dat Christus God en mens is; dit mysterie bewaarde hij voor het goede moment. Intussen noemt hij Hem een rechtvaardig man,[12.] en maakt hij kenbaar dat Hij Heer en Messias is, en wel door God, die ook zij volgens strikte regels vereren, zodat hij de bekendheid met de Vader aanwendt om de mensen te winnen voor de Zoon.[13.] Bovendien, toen hij uitlegde dat niet over David, maar over Christus wordt gezegd wat volgens hun interpretatie over David gaat, verzachtte hij vooraf de woorden die aanstoot zouden geven door te zeggen: 'Mannen broeders, men mag vrijuit tot u zeggen van de aartsvader David.'[14.]

Zo wordt Paulus alles voor allen om allen voor Christus te winnen,[15.] en leert hij de zijnen met alle mogelijke zachtmoedigheid te onderwijzen en niemand af te stoten door barsheid van gedrag en taal, maar met zachtmoedigheid zelfs lastige en barse mensen te vermurwen. Hoe vriendelijk predikt

6. Mattheus 10:5-7.
7. Handelingen 2:14-41; deze passage staat centraal in de rest van de alinea.
8. Handelingen 2:23.
9. Handelingen 2:40.
10. Handelingen 2:13 en 15.
11. Handelingen 2:17-21; Joël 2:28-32.
12. Handelingen 3:14.
13. Handelingen 2:36.
14. Handelingen 2:29.
15. 1 Corintiërs 9:19-22.

hij Christus voor de Atheners,[16.] waarbij hij hun ondeugden op de tijd waarin ze leven schuift! Hij zegt: ‘God, die voorbijziet aan de tijden der onwetendheid’.[17.] Henzelf begroet hij op correcte en prettige wijze met ‘Mannen van Athene’.[18.] Hij valt niet met harde woorden de zondige aanbidding van godheden aan, maar hij beticht hen op beschaafde toon van bijgeloof, omdat ze er meer vereerden dan nodig was. Het opschrift van een altaar dat hij toevallig had gezien, gebruikt hij als bewijs van hun geloof, zelfs door enkele woorden te wijzigen en weg te laten.[19.] Ook noemt hij Christus niet anders dan de man, die God had aangewezen als degene door wie Hij het gehele menselijke geslacht zou redden.[20.] Hij voerde evenmin de getuigenissen van de profeten aan, die in hun ogen van weinig betekenis zouden zijn, maar discussieert met hen met gebruikmaking van een getuigenis van Aratus.[21.] Hoe welgemanierd bepleit hij zijn zaak tegenover Festus en Agrippa![22.]

Zo weerlegt Augustinus de uitzinnige donatisten en de meer dan dwaze manicheeërs: hij gaat minder tekeer dan de zaak verdient en mengt er overal de zoetheid van de naastenliefde bij, dorstend naar hun redding, niet naar hun ondergang. Deze zachtmoedige manier van onderrichten, deze verstandige manier om het Woord van God te doseren, veroverde de wereld en bracht haar, wat geen wapens, geen filosofische scherpzinnigheid, geen welsprekendheid van retoren, geen menselijke kracht of handigheid was gelukt, onder het juk van Christus. Des te meer behoren wij, als we van nut willen zijn, ons te onthouden van elke vorm van beschimping, vooral als degenen op wie we onze pijlen richten, als gezaghebbers boven de rest uitsteken. Paulus wil dat magistraten eer bewezen wordt, zelfs als het heidenen zijn;[23.] en neemt zijn woorden terug toen hij een mozaïsche en duidelijk schurkachtige hogepriester had uitgescholden.[24.] Hij wil dat slaven die in de godsdienst van Christus zijn ingewijd nog stipter hun heidense meesters gehoorza-

16. Het nu volgende betreft Paulus' rede op de Areopagus (Handelingen 17:22-31).
17. Handelingen 17:30.
18. Handelingen 17:22.
19. Handelingen 17:23. Vgl. Erasmus' aantekening bij deze plaats in zijn uitgave van het Nieuwe Testament.
20. Handelingen 17:31.
21. Handelingen 17:28 bevat een citaat afkomstig uit de *Phaenomena* van de Griekse dichter Aratus (ca. 315-vóór 240).
22. Handelingen 26.
23. Romeinen 13:1-7; Titus 3:1.
24. Handelingen 23:2-5.

men dan ze daarvoor hadden gedaan,[25.] hij wil dat echtgenotes na de belijdenis van hun geloof in Christus nog volgzamer zijn tegenover hun ongelovige echtgenoten,[26.] alleen hierom, dat ze met hun voorkomendheid iedereen ertoe zouden verleiden de evangelische leer lief te hebben. Iemand met een vroom gemoed wil hoe dan ook niets anders dan de mensen tot voordeel zijn, óf door te zwijgen als er geen enkele hoop op resultaat is, óf door de waarheid op zo'n manier te presenteren en te doseren, dat hij niet in plaats van te genezen de ziekte verergert.

Brutus[27.] toont zich verontwaardigd over Cicero, omdat hij met zijn redevoeringen en geschriften mensen prikkelde die hij, als ze eenmaal kwaad waren, niet in bedwang kon houden. Plato[28.] vond dat bedrog en valse schijn een filosoof die de staat regeert niet misstonden, als hij de trucs maar gebruikte ten behoeve van het volk. Een christen dient zich inderdaad ver te houden van iedere vorm van bedrog; maar toch gebeurt het wel eens dat de waarheid terecht verzwegen wordt, en altijd is het van groot belang op welk moment, tegenover wie en op welke manier ze naar voren wordt gebracht. Betrouwbare artsen gaan niet meteen over tot de uiterste middelen. Eerst maken ze het zieke lichaam daartoe gereed met lichtere medicijnen; ook regelen ze de dosis zo, dat ze genezen en niet de patiënt doen bezwijken. Ook luister ik niet naar lieden die beweren dat de ziekte van deze tijd te erg is om met lichte remedies genezen te kunnen worden. Volgens het Griekse spreekwoord[29.] is het beter het kwaad te laten zoals het is dan het met verkeerde remedies aan te wakkeren.

Ik ontken niet dat God zijn kudde soms op het rechte pad brengt door oorlogen, epidemieën, rampspoed; toch mogen vrome mensen geen oorlog beginnen of op de manier van goddelozen rampspoed brengen over anderen, als God wel eens het kwaad van anderen aanwendt ten behoeve van de zijnen. Het kruis van Christus redde de wereld, en toch vervloeken we hen die Hem kruisigden. De dood van de martelaren verschafte de kerk van God luister en maakte haar tegelijk sterker; toch veroordelen we de goddeloosheid van hen door wie ons dit voordeel te beurt viel. Velen zouden minder slecht zijn, als ze van hun rijkdom werden beroofd. Toch mag een rechtschapene niemand van zijn bezittingen beroven om hem tot een beter mens te maken.

Omdat iedere vernieuwing onrust met zich meebrengt, zelfs als iemand zorgt voor verbetering, behoorde bovendien al wat afweek van het gebruikelijke in die vorm te worden gepresenteerd, dat de afwijking zo klein moge-

25. 1 Timoteus 6:1; Titus 2:9-10.
26. 1 Corintiërs 7:12-16.
27. Cicero, *Epistulae ad Brutum* 25 (1, 17), 1.
28. Zie brief 1195, noot 10.
29. *Adagia* 62.

lijk leek. Maar ze zeggen dat Luther af en toe, hoewel hij hetzelfde verkondigt als anderen, juist door de formulering, zo lijkt het, probeert ogenschijnlijk iets heel verschillends naar voren te brengen. Aangezien verder mensen geneigd zijn te doen wat slecht is, moest de remedie tegen hun ondeugden zodanig zijn, dat anderen geen aanleiding werd gegeven om ongeremder te zondigen. Paulus predikt de evangelische vrijheid tegenover de verderfelijke slavernij van de wet, maar hij voegt wel toe: 'gebruikt echter die vrijheid niet als een aanleiding voor het vlees'.[30.] Hij ontraadt hun de zielloze werken van de wet,[31.] maar wel zo dat hij voortdurend aanspoort tot de werken van de liefde. Misschien waren er mensen die zonder enige bijbedoeling wilden dat de orden en de hoge kerkelijke functionarissen de goede richting werd gewezen. Maar wellicht zijn er lieden die nu hun kans schoon zien en azen op de rijkdom van de geestelijkheid; niets is volgens mij zo misdadig en funest voor een vredige samenleving als dat. Want als ze menen dat het geoorloofd is af te stormen op de bezittingen van priesters, omdat sommigen ze misbruiken voor luxe dingen of anderszins voor weinig eervolle zaken, zal ook voor heel wat burgers en hooggeplaatsten de beschikking over hun eigendommen geen vanzelfsprekendheid zijn. Dat is nog eens de mensheid vooruithelpen: priesters op gewetenloze wijze van hun bezit beroven, zodat soldaten er erger misbruik van kunnen maken; zij verspillen hun eigen bezittingen en soms ook die van anderen op zo'n manier, dat geen mens er iets aan heeft.

Ik luister zelfs niet, mijn beste Jonas, naar hen die beweren dat Luther, geprovoceerd als hij was door de brutaliteit van zijn tegenstanders, onmogelijk de christelijke gematigdheid in acht had kunnen nemen. Hoe de anderen zich ook gedroegen, wie zo'n rol op zich nam, behoorde zichzelf met voorbijgaan van al het andere gelijk te blijven. Daarnaast had hij de afloop in het oog moeten houden voordat hij naar die bron afdaalde, om te voorkomen dat hem hetzelfde overkwam als de geitenbok uit de fabel.[32.] Ook waar het om vroomheid gaat is het dwaas aan iets te beginnen wat je niet ten uitvoer kunt brengen; vooral als een weinig geslaagde poging in plaats van het beoogde voordeel het ergst denkbare verlies oplevert. We zien dat het zover gekomen is, dat ik werkelijk geen goede afloop voorzie, tenzij Christus met

30. Galaten 5:13.
31. Romeinen 3:20 en 28; Galaten 2:16; 3:2, 5 en 10.
32. Phaedrus 4, 9. Een vos daalt af in een kuil met water, maar kan er daarna niet meer uit. Hij spoort een geit aan om ook van het water te drinken. Als de geit beneden is, gebruikt de vos hem om omhoog te klimmen, om vervolgens te verdwijnen zonder zich om het andere dier te bekommeren.

zijn kundigheid de onbezonnenheid van bepaalde lieden een wending weet te geven in het voordeel van de samenleving.

Sommigen voeren als verontschuldiging aan dat het onder druk van anderen was dat hij eerst te fel van leer is getrokken en vervolgens zich niet heeft willen overgeven aan het oordeel van de zeer genadige paus Leo en de rechtschapenheid van keizer Karel, verreweg de beste en zachtmoedigste vorst die er is. Maar waarom wilde hij liever naar hen luisteren dan naar andere vrienden, geleerde en ervaren mensen, die hem opriepen een andere richting te kiezen? En dan, zeg me eens: met wat voor afweermiddelen probeerde het merendeel van zijn aanhangers hem te verdedigen? Met belachelijke pamfletten en loze dreigementen. Alsof dat soort onbenulligheden tegenstanders bang maakt of een reden tot vreugde is voor weldenkende mensen, aan wier oordeel de hele zaak aangepast had moeten worden, als ze hadden gewild dat hun toneelstuk aan het eind een wending ten goede zou nemen. Nu evenwel maakte de hele stroom onheil die uit dit onbesuisde gedrag voortvloeide, de studie van de literatuur en een grote groep respectabele mannen niet weinig gehaat. Zij waren aanvankelijk niet afkerig van Luther, ofwel omdat ze hoopten dat hij anders met de zaak zou omgaan, ofwel omdat ze gemeenschappelijke vijanden bleken te hebben. Door een of ander toeval was het namelijk zo dat degenen die in het begin Luther last bezorgden, vijanden waren van de literatuur; daarom waren de beoefenaren daarvan minder afkerig van Luther, om niet door steun aan de tegenpartij de troepen van de vijand tegen zichzelf te versterken. Desalniettemin behoorde men ongeacht de situatie eerst aan de godsdienst te denken en dan aan de studie.

Ook hier, mijn beste Jonas, zocht ik enkele malen vergeefs naar een blijk van een evangelisch gemoed, omdat ik merkte dat Luther, maar meer nog zijn aanhangers, met een zekere listigheid probeerden anderen te betrekken bij hun gehate en riskante onderneming. Wat voor zin had het immers Reuchlin, die tot dan toe al genoeg te verduren had, nog erger gehaat te maken? Waarom was het nodig mijn naam zo vaak een vervelende klank te geven, terwijl de feitelijke situatie daar geenszins om vroeg? Ik had Luther raad gegeven in een persoonlijke, verzegelde brief; meteen werd hij in Leipzig gedrukt.[33.] Ik had de kardinaal van Mainz in een verzegelde brief de raad gegeven om Luther, wiens zaak tot dan toe in de ogen van toch heel wat weldenkende mensen bijval verdiende, niet zo maar uit te leveren aan de willekeur van bepaalde lieden.[34.] Nog voordat hij was overhandigd werd hij in druk verspreid. In een brief aan mij[35.] klaagt Willibald dat enkele gedrukte

33. Brief 980.
34. Brief 1033 aan Albrecht van Brandenburg.
35. Deze brief van Willibald Pirckheimer is niet bewaard gebleven.

brieven in omloop zijn die niemand hem ooit heeft overhandigd. Daarin sporen ze hem aan om te volharden in wat hij begonnen was, namelijk om hem op die manier, of hij nu wil of niet, in te lijven bij hun partij.

Uit mijn boeken, die ik schreef voordat ik kon dromen dat Luther ten tonele zou verschijnen, plukten ze een paar beladen passages en publiceerden die in Duitse vertaling, zodat ze verwant zouden lijken met bepaalde leerstellingen van Luther. En zij die dit doen willen vrienden lijken, terwijl een doodsvijand niets gemeners zou kunnen doen. Mijn fanatiekste tegenstanders waren niet zo geraffineerd. Zij hebben mijn vijanden dit wapen aangereikt, zodat die nu tijdens openbare preken verkondigen welke overeenkomsten er tussen mij en Luther zijn. Alsof de waarheid niet aan weerszijden de leugen naast zich heeft, als je de grens passeert. Ik raad misschien ergens aan om niet zomaar geloften af te leggen en ben niet enthousiast over lieden die vrouw en kinderen, over wier leven en zedigheid ze horen te waken, thuis achterlaten en naar Santiago de Compostella of Jeruzalem rennen, waar ze niets te zoeken hebben. Ik waarschuw jonge mensen dat ze zich niet moeten laten verleiden tot de kluisters van de godsdienst voordat ze zichzelf kennen en weten wat godsdienst inhoudt. Luther veroordeelt, naar men zegt, elke gelofte. Ergens anders klaag ik erover dat de druk van de biecht vergroot is door de valstrikken van bepaalde lieden. Naar men zegt, houdt Luther de mensen voor dat de hele biecht verworpen moet worden als iets verderfelijks. Weer ergens anders gaf ik aan dat je eerst de beste schrijvers moet lezen, met daarbij de opmerking dat de boeken van Dionysius niet zoveel profijt opleveren als de titels lijken te beloven. Ik hoor dat Luther de man een dwaas noemt, die überhaupt niet het lezen waard is.

Werkelijk een fraai soort overeenkomst, als wat ik bij gelegenheid naar waarheid en op een beheerste manier zeg, wordt vervormd door een ander, die over de omheining springt.[36.] Men past onuitvoerbare regels op mij toe, als ik voor elkaar moet krijgen dat ook in de toekomst niemand mijn werken zal misbruiken. Dat is zelfs de apostel Paulus niet gelukt, als we zijn ambtgenoot Petrus mogen geloven.[37.] Ik moet trouwens eerlijk bekennen dat ik, als ik vooraf geweten had dat er zulke tijden zouden aanbreken, niet geschreven zou hebben wat ik heb geschreven, of het anders geschreven zou hebben. Ik wil immers op zo'n manier iedereen van nut zijn, dat ik, indien mogelijk, niemand kwets. Er worden pamfletten verspreid van samenzweerders, waarin ook Erasmus wordt afgebeeld. Maar er is geen woord waar ik zo'n grote hekel aan heb als samenzwering, of schisma, of partij.

Dit hele toneelstuk, van welk gehalte ook, werd in gang gezet in weerwil

36. *Adagia* 993.
37. 2 Petrus 3:16.

van mijn advies; zeker tegen de aanpak had ik voortdurend bezwaar. Mijn werken dienden nooit enige partij behalve die van Christus, waar we allemaal toe behoren. Wat ik met mijn talent, wat ik met mijn werk vermag, weet ik niet; het was in elk geval mijn streven en het is ook nu mijn wens dat ik mij nuttig maak, niet alleen voor de Duitsers, maar ook voor Fransen, Spanjaarden, Britten, Bohemers, Russen en zelfs Turken en Saracenen, als ik dat zou kunnen. Er is daarom geen sprake van dat ik me ooit wilde inlaten met een partij die zoveel gevaren in zich heeft. Intussen mis ik bij hen die met dit soort listen iemand naar hun kamp denken te lokken, ook nog eens iedere realiteitszin. Op welke manier zouden ze, als ze een verstandig man van zich wilden vervreemden, dat beter kunnen doen? Ze laten echter duidelijk genoeg zien dat het, zoals dat heet, hulp van vijgenhout is,[38.] wanneer ze bij zo'n riskante onderneming vertrouwen op dergelijke middelen. Ook ben ik doodsbang dat deze kwestie ons Duitse vaderland een geweldig slechte naam bezorgt bij andere landen, zoals het gros van de mensen de gewoonte heeft de dwaasheid van een enkeling het hele land aan te rekenen.

Wat is er met al die agressieve pamfletten, al die gebakken lucht, al die vreselijke dreigementen en hoogdravende woorden bereikt behalve dat, wat voorheen op de universiteiten werd besproken als een prijzenswaardige zienswijze, voortaan een geloofsartikel is, en het nu zelfs amper veilig is het evangelie te verkondigen, aangezien de emoties zo hoog opgelopen zijn dat iedere gelegenheid tot laster wordt aangegrepen? Luther kon Christus' kudde van groot nut zijn door haar te onderrichten in de filosofie van het evangelie, hij kon de mensheid van nut zijn met het uitgeven van boeken, als hij zich onthouden had van dingen die onvermijdelijk op onrust zouden uitlopen. Ook mijn pennenvruchten heeft hij een groot deel van het beoogde nut ontnomen. Zelfs de disputaties aan de universiteiten zijn niet vrij meer, terwijl men daar altijd de volle vrijheid had. Als iemand dan haatgevoelens mag koesteren wegens persoonlijke grieven: niemand hebben Luthers aanhangers meer schade berokkend dan mij. En toch is het mijn wens dat dit rampzalige conflict bijgelegd wordt zonder dat hem iets overkomt, en op zo'n manier wordt bijgelegd dat het niet naderhand tot een nog gevaarlijker uitbarsting komt, zoals bij onvoldoende genezen zweren gebeurt.

Je zult tegen me zeggen, mijn allerdierbaarste Jonas: ‘Wat voor zin heeft het dat je deze klacht voor mij in elkaar zet, nu het al te laat is?’ In de eerste plaats hierom, dat men, hoewel de zaak uit de hand gelopen is, toch waakzaam blijft en kijkt of zich een mogelijkheid voordoet om al deze ophef te sussen. We hebben een paus die van nature zeer genadig is, we hebben een

38. *Adagia* 685, waar uitgelegd wordt dat vijgenhout nergens bruikbaar voor is.

keizer die begiftigd is met een zachtmoedig en verzoeningsgezind karakter. Als er geen mogelijkheid is, wil ik niet dat jij je met deze zaak inlaat. Ik heb altijd de bijzondere gaven van Christus in jou liefgehad; des te meer wil ik dat je behouden blijft voor de zaak van het evangelie. Hoe meer ik de begaafdheid van Hutten bewonder, des te meer betreur ik het dat hij door al deze ophef niet meer bij ons hoort. Wie zou zich niet wanhopig voelen als Philippus Melanchthon, een jongeman voorzien van zo uitnemende gaven, als gevolg van deze storm niet kan beantwoorden aan de algemeen geuite verwachtingen van de geleerden? Als zij die met hun beslissingen de menselijke aangelegenheden sturen in bepaalde opzichten aanstoot geven, meen ik dat zij aan hun eigen heer overgelaten moeten worden.[39.] Als het rechtvaardig is wat ze voorschrijven, is het redelijk dat we gehoorzamen; als het onrechtvaardig is, getuigt het van vroomheid als we ons lijdzaam tonen, om erger te voorkomen. Als deze generatie de gehele Christus[40.] niet duldt, is het toch belangrijk Hem te verkondigen voor zover het mogelijk is.

Ik zou willen, mijn beste Jonas, dat je wat ik nu met jou bespreek, ook met Philippus bespreekt, en, als ze er zijn, met anderen zoals hij. Ik vind bovenal dat een conflict, een groot gevaar in de ogen van ieder weldenkend mens, vermeden moet worden. We moeten ons met een soort vrome listigheid schikken naar het moment,[41.] op zo'n manier dat toch niet de schat van de evangelische waarheid verraden wordt, aan de hand waarvan het aangetaste normbesef hersteld kan worden. Misschien zal iemand vragen of mijn houding tegenover Luther soms anders is dan vroeger. Nee, mijn houding is niet veranderd. Het is altijd mijn wens geweest dat hij bepaalde dingen die mij niet aanstonden zou wijzigen en louter de filosofie van het evangelie uiteen zou zetten, waarvan - hoe droevig! - het gedrag van deze generatie al te ver verwijderd is geraakt. Ik heb altijd liever gewild dat hij werd terechtgewezen dan uitgeschakeld. Ik wilde dat hij op zo'n manier de belangen van Christus behartigde, dat het door de hoogste kerkelijke functionarissen werd goedgekeurd, of in elk geval niet afgekeurd. Ik wilde dat Luther zulke bewonderaars had, dat je openlijk en zonder risico een bewonderaar van hem kon zijn. Mijn houding tegenover de kakelaars die mij aanvallen is niet anders dan tegenover hem. Als hun verkondiging van Christus van evenveel vroomheid zal getuigen als hun tirades tegen mij van goddeloosheid blijk gaven, zal ik vergeten wat ze met mij gedaan hebben en met vreugde hun

39. Romeinen 14:4; vgl. brief 1219, noot 6.
40. D.w.z. Christus en de kerk. Zie 1 Corintiërs 12:12-27; Augustinus, *In Ioannem evangelium tractatus* 21, 8.
41. Erasmus schreef deze uitspraak toe aan Paulus; zie brief 740, noot 2.

liefde voor Christus begroeten. Ik zal zwetsers niet haten als ze herauten van Christus worden. Het ga je goed.

Leuven, 10 mei 1521

1203 *Aan Ludwig Baer*
Leuven, 14 mei 1521

Erasmus van Rotterdam groet de zeer deskundige theoloog Ludwig Baer, proost van het kapittel van St. Peter te Bazel, onvergelijkelijk beschermheer en vriend

Zeer geleerde heer, fantastisch zoals Luther voor ons gezorgd heeft, door bepaalde lieden die een uitzinnige haat koesteren jegens de literatuur het wapen van hun dromen te overhandigen, waarmee ze levensgevaarlijk kunnen optreden tegen respectabele mensen, die zonder enige bijbedoeling de leer van het evangelie aanhingen, en tegen de beste literatuur. Tenzij ik het volkomen mis heb, is hij vooralsnog bezig met een waardeloze opvoering van een uitstekend toneelstuk. Een uitstekend verdediger van de evangelische vrijheid, die hij op zo'n manier nastreeft, dat ik bang ben dat we in plaats van een enkel een dubbel juk opgelegd krijgen, en het ons vergaat zoals lieden die op een onhandige manier proberen uit te breken en dan dubbele boeien krijgen, of die door verkeerd gebruik van een medicijn hun ziekte verergeren. Hijzelf is misschien in veiligheid,[1.] maar des te erger gaan die razende wilde beesten en fervente tegenstanders van een betere soort geleerdheid hier tekeer tegen de meest respectabele mensen. Ze denken namelijk dat iedere willekeurige persoon die de filosofie van het evangelie aanhangt of de verfijndere literatuur propageert, bij het kamp van Luther hoort. In al hun preken, bij feestmalen, in gesprekken stenigen ze me met verwijten, zodat ik zelfs niet onder lijk te doen voor Stefanus in eigen persoon.[2.] Zijn lijden was ten einde toen hij eenmaal gestenigd was, mij blijven al die zwermen kakelaars aan een stuk door stenigen, terwijl ik mij toch tegenover hen verdienstelijk maak.

De kwestie is door de ruwe taal van Luthers aanhangers en het stompzinnige gedrag van bepaalde lieden die met meer ijver dan verstand deze kwaal proberen te genezen, op een punt gekomen dat ik werkelijk niet weet hoe dit kan aflopen zonder dat ons bestaan met veel tumult in een chaos veran-

1. Luther was van 16 tot 26 april 1521 aanwezig bij de Rijksdag van Worms. Op 4 mei liet Frederik de Wijze hem naar de Wartburg brengen.
2. Handelingen 7:57-60.

dert. Welke boze geest heeft dit verdorven zaad gemengd onder het doen en laten van de mensen? Ik heb tijdens mijn verblijf in Keulen geprobeerd te bereiken dat Luther lof zou oogsten voor zijn gehoorzaamheid, de paus voor zijn mildheid, een advies dat enige vorsten zeker aanstond. En zie, het verbranden van de decreten,[3.] de *Babylonische ballingschap*[4.] en die al te krachtige *Bevestigingen*[5.] maakten de kwaal naar het zich laat aanzien ongeneeslijk. Luther wekt bij mij de indruk te handelen alsof hij niet gespaard wil worden. Verder gaan bepaalde lieden ten overstaan van het volk zo stompzinnig met de zaak om, alsof ze met Luther onder één hoedje spelen en in de zaak van de paus samenspannen met de tegenpartij. Dit is het enige wat overblijft, mijn beste Baer, dat ik bid dat de grote en almachtige Christus alles een goede wending geeft; Hij alleen immers is daartoe in staat.

Ik was al een hele tijd van plan naar u toe te komen, maar er waren en zijn dingen waardoor mijn vertrek tot nu toe is uitgesteld. Ik hoop dat ik de volgende herfst bij u zal zijn. Moge Christus u intussen samen met al de uwen behoeden en bewaren.

Leuven, 14 mei 1521

1204 *Aan Adrianus Cornelii Barlandus* [Leuven, ca. mei 1521]

Deze brief is opgenomen in een ingekorte versie van Erasmus' *Adagia* (*In omnes Erasmi Roterodami adagiorum chiliades epitome*), samengesteld door Barlandus en verschenen in juni 1521 bij Dirk Martens te Leuven.

Erasmus van Rotterdam groet zijn vriend Adrianus Barlandus

Werkelijk, hooggeachte Barlandus, jij verdient het dat de hele jeugd jou in haar hart sluit, omdat je altijd zo ijverig iets op touw zet wat de hogere studie bevordert, meer dan je eigen vermogen of reputatie. Liever zorg je voor de jongelui door nuttige stof te kiezen, dan jezelf roem te bezorgen met een illuster onderwerp. Dat is een waarlijk edele en christelijke houding, om zonder vergoeding en onbezoldigd zich verdienstelijk te maken, niet alleen tegenover

3. Op 10 december 1520 verbrandde Luther de bul *Exsurge Domine* en de boeken met decreten die het canoniek recht vormen.
4. *De captivitate Babylonica ecclesiae praeludium* (1520).
5. *Assertio omnium articulorum M. Lutheri per bullam Leonis X novissimam damnatorum* (1520).

het vaderland - dat, zoals Plato terecht schreef, rechtmatig aanspraak maakt op ons deel -,[1] maar zelfs tegenover de gehele mensheid. Wat ik van je werk proefde, beviel me in hoge mate. Je bewijst me geen geringere dienst dan Florus[2] Livius bewees, als je mij met Livius zou mogen vergelijken. Het boekwerk met mijn *Chiliaden* is te omvangrijk om door minder draagkrachtigen gekocht te kunnen worden, of op scholen gelezen te worden, of meegesjouwd te worden door mensen wier toneelstuk zich door hun vele reizen op verschillende plaatsen afspeelt. Nu kan jouw ingekorte versie, die weinig kost, zelfs door de minst draagkrachtigen worden aangeschaft, en op scholen door kinderen stukgelezen worden, en zal ze voor reizigers weinig extra bagage zijn. Verder kan mijn werk voor degenen die jouw compendium als lesmateriaal gebruiken, weer dienstdoen als commentaar. Ik zou je het volgende willen aanraden, waar je ongetwijfeld al uit jezelf aan gedacht hebt: allereerst, dat je beter in plaats van alles op te nemen een selectie kunt maken van wat het meest geschikt is; en verder dat je, als zich iets minder welvoeglijks voordoet (de meeste spreekwoorden zijn immers ontleend aan menselijk gedrag), dat weglaat of zo behandelt dat het bij de jeugd geen kiem van verval achterlaat - we willen graag dat de jeugd wordt ingewijd in de literatuur, maar wel zo dat ze niet besmet wordt met verdorven zeden. Verder zijn bepaalde ondeugden van dien aard dat onschuld op dat gebied grotendeels is gelegen in onbekendheid ermee.

Als je misschien wilt weten wat de plannen van mijn Muzen op dit moment zijn (aangezien ze van geen ophouden willen weten), het is mijn streven alle werken van Augustinus[3] voor iedereen bereikbaar te maken, in een verbeterde versie en met verklarende aantekeningen, met markering en niet verwijdering van teksten die ten onrechte aan hem worden toegeschreven. Bij zo'n groot karwei ontkom ik er niet aan andere geleerden als hulptroepen te gebruiken, maar wel zo dat ieder zijn deel van de eer krijgt. Want op dit punt wil ik liever zelf tekortgedaan worden dan me hebzuchtig tonen. Er zijn mensen die vinden dat alle boeken van deze man als heel goed verbeterd mogen gelden. Maar ik zou nooit geloofd hebben dat er zoveel monsterlijke fouten in zaten als ik nu ontdek, deels door nauwkeuriger te lezen, deels door vergelijking met oude handschriften. Het ga je goed.

1. Aangehaald door Cicero in *De officiis* 1, 22.
2. Auteur van een *Epitoma de Tito Livio bellorum omnium annorum* DCC (2e eeuw n. C.).
3. Deze editie van Augustinus zou pas in 1528-1529 verschijnen.

1205 *Aan William Warham*
Antwerpen, 24 mei 1521

Erasmus groet William, de eerwaarde aartsbisschop van Canterbury, primaat van geheel Engeland

Zacharias[1.] van Friesland schreef mij uitgebreid over uw gezindheid jegens mij. Ooit was hij mijn dienaar en leerling, nu is hij beschermeling van Uwe Hoogheid, een eerlijke en trouwe jongeman, die het beslist waard is dat uw goedheid hem helpt om verder te komen. Ik heb eindelijk de Italiaan het geld ontwrongen,[2.] niet zonder de nodige moeite en kosten. Hij wilde geen goud geven, maar stuivers, en hij gaf ze met tegenzin, terwijl het ook nog grotendeels afgekeurde munten waren. Hij haalde een tiende van het bedrag af, voor honderd hier gebruikte florijnen gaf hij er negentig, voor vijftig vijfenveertig. Zo werden mij vijftien florijnen afhandig gemaakt. Hij is geen handelaar, maar een koppelaar: geen misdadiger slag mensen dan dat! Hij lijdt nu zelf aan de Franse pokken en is onder behandeling van een slechte arts, niet zonder gevaar voor zijn leven. Zijn waarnemer heeft dezelfde ziekte, zowel geestelijk als lichamelijk. Ik had met smerige schurftigheid te maken. Toch heb ik met hulp van vrienden een deel van het geld los weten te krijgen. U zult in uw wijsheid voortaan goed overwegen aan wie u het geld toevertrouwt; want dit keer was het niet in goede handen.

Die eerste warme dagen bezorgden me fikse koorts, maar slechts eenmalig. Er is nu geen tijd om ziek in bed te liggen of met artsen in de weer te zijn; zozeer word ik in beslag genomen door werkzaamheden die geen uitstel dulden. Het keizerlijk hof betaalde het eerste deel van het jaargeld[3.] over de afgelopen zes maanden. Dat is een goed teken; het is immers een enorm gunstbewijs wanneer ze daar iets geven behalve mooie woorden. Het ontbreekt aan het hof niet aan beschermers, maar het is beter dat ik doe wat ik doe. Ook wordt mijn gezondheid van dag tot dag zwakker, ook al vermindert mijn geestkracht niet.

Luther brengt geweldige onrust teweeg; ik voorzie dat hier geen eind aan komt, tenzij Christus onze onbezonnenheid een andere wending geeft, zoals de uil voor een goede afloop placht te zorgen als de Atheners dwaze plannen hadden opgevat.[4.] Ik zou willen dat Luther over bepaalde dingen had gezwegen, of er op een andere manier over had geschreven. Zoals het er nu

1. Zacharias Deiotarus.
2. Misschien Benedetto de' Fornari of Raffaele Maruffo, bankiers afkomstig uit Genua. Naar alle waarschijnlijkheid gaat het hier om het jaargeld dat voortvloeide uit de prebende die Warham Erasmus had geschonken in 1512.
3. Als raadsheer ontving Erasmus een jaargeld.
4. Zie *Adagia* 744; vgl. brief 1228.

voorstaat, ben ik bang dat we Scylla vermijden om terecht te komen bij een veel gevaarlijker Charybdis. Als die lieden die omwille van hun vraatzucht en machtswellust alles durven, slagen in hun opzet, rest mij niets anders dan voor Christus een grafschrift te maken, omdat hij nooit meer zal herleven. Het is gedaan met het vonkje van evangelische naastenliefde, gedaan met de kleine ster van evangelisch licht, gedaan met de bronader van de hemelse leer: zo ongegeneerd vleien zij vorsten en hen van wie zij voordeel verwachten, iets waaronder de christelijke waarheid zwaar te lijden heeft. Ikzelf probeer de hele zaak op zo'n manier in goede banen te leiden, dat ik de literatuur en Christus' glorie niet geheel en al verwaarloos, en me evenmin inlaat met conflicten. Een lichtpunt is de rechtvaardigheid van onze paus Leo, waardoor er enige hoop is dat hij de glorie van Christus belangrijker vindt dan die van hemzelf, of liever dat hij begrijpt dat hij pas dan een paus met een glorierijke naam zal zijn als hij alles aanwendt tot de glorie van deze ene.

Dat u zich zo bezorgd toont en bang bent dat mij iets ontbreekt, daarin herken ik uw werkelijk vaderlijke genegenheid voor mij. Maar iemand die geleerd heeft met weinig tevreden te zijn, zal niet gauw gebrek lijden. Overigens voel ik me nu een soort satraap, die twee paarden onderhoudt die met meer zorg worden omringd dan hun meester zelf, en twee dienaren[5.] die meer op luxe zijn gesteld dan hun meester. Wat betreft de prebende die u in uw goedheid belooft, ik ben bang dat het van de harpijen niet mag. Er zijn daar bij u zoveel gieren die maanden van te voren voelen dat er aas gaat komen. Ik zou willen dat zich een gelegenheid voordeed dat ik Uwe Hoogheid nog een keer kon zien en spreken; en misschien zal die zich nog wel eens voordoen. Ik sla een langer leven niet af, als Christus het toestaat, maar het is niet iets waar ik intens naar verlang. Ik zou willen dat ik zoveel tijd van leven kreeg dat ik het nageslacht een bewijs van mijn dankbaarheid jegens u kan geven en de mensen nog enthousiaster kan maken voor de zuivere filosofie van Christus. Ik denk dat ik met die houding Jezus, onze vorst, welgevalliger zal zijn dan wanneer ik drie keer op blote knieën over de drempel van de St.-Pieter kruip. Het ga Uwe Eerwaardigheid goed, bij wie ik ten zeerste aanbevolen wil zijn.

Antwerpen, 24 mei 1521

5. Johannes Hovius en Lieven Algoet.

1206 *Aan Beatus Rhenanus*
Leuven, 27 mei [1521]

Deze brief is opgenomen als voorrede in Erasmus' *Epistolae ad diversos*, volgens het titelblad verschenen te Bazel op 31 augustus 1521, maar in werkelijkheid in het voorjaar van 1522.

Desiderius Erasmus van Rotterdam groet Beatus Rhenanus van Sélestat

Ik merk, mijn beste Beatus, dat wat je schrijft maar al te waar is. Maar waar ik me over verbaas is dat mijn Duitse vrienden vooral om datgene vragen wat mij weinig geliefd maakt. Je weet immers onder welk een ongunstig gesternte de *Epistolae*[1.] zijn verschenen, die jij voor de eerste keer liet drukken; maar hoeveel ongunstiger nog waaronder de *Farrago* verscheen![2.] De verschijning daarvan is deels afgedwongen door vrienden die erom smeekten, deels door omstandigheden, omdat ik merkte dat mensen zich gereed hadden gemaakt om desnoods tegen mijn zin te publiceren wat ze aan brieven van mij hadden. Ze dreigden al openlijk in brieven aan mij dat ze daartoe zouden overgaan. Om het niet zover te laten komen stuurde ik je een bundeltje, waarbij ik de keus aan jou overliet en je zelfs het recht gaf veranderingen aan te brengen, voor het geval er iets bij was wat naar jouw idee niet goed was voor mijn reputatie of waardoor iemand zich diep gekrenkt zou voelen. Ik twijfel er ook niet aan dat je, welwillend als je altijd jegens mij bent, vol ijver de plicht van een oprecht vriend hebt vervuld. Toch werd ook daar iets gevonden wat bij bepaalde lieden tot de meest verschrikkelijke woede-uitbarstingen leidde. Daarom had ik besloten helemaal af te zien van dit genre; vooral omdat alles op dit moment in beweging is als gevolg van de enorme onrust die er heerst, en velen door hun haat zo verbitterd zijn, dat je niets kunt schrijven, hoe vriendelijk, hoe eenvoudig, hoe omzichtig je het ook doet, of ze gebruiken het als stof voor laster.

Hoewel ik op jonge leeftijd en zelfs nog als volwassene heel veel brieven heb geschreven, is er amper een die ik schreef met de bedoeling dat hij uitgegeven werd. Ik oefende mijn pen, ik kortte er mijn lege uren mee, ik wisselde beuzelarijen uit met vrienden, ik deed waartoe ik de neiging had; kortom, ik schreef op dat soort momenten vrijwel alleen dingen voor de grap, zonder ook maar in het minst te verwachten dat dergelijke nonsens overgeschreven en bewaard zou worden door vrienden. Want, toen ik in Siena was, ontdekte Piso,[3.] die uiterst vriendelijke man, die toen namens zijn koning onderhandelingen voerde met paus Julius, dat er bij een boekhandelaar een bundel

1. *Auctarium selectarum aliquot epistolarum* (Bazel, 1518).
2. *Farrago nova epistolarum* (Bazel, 1519).
3. Erasmus was in 1509 in Siena en Rome. Jacobus Piso was gezant van Vladislav II, koning van Bohemen en Hongarije.

met brieven van Erasmus te koop werd aangeboden, maar in afschrift; hij kocht die en stuurde hem op naar mij. Er zat veel bij wat misschien de moeite waard leek om bewaard te worden, maar toch heb ik hem compleet in het vuur geworpen, onaangenaam getroffen als ik was door iets zo onverwachts. Na mijn terugkeer ontdekte ik dat hier bij verschillende mensen soortgelijke bundeltjes werden bewaard, waarvan een handvol afschriften was gemaakt. Ook in dit geval heb ik alles wat ik van kennissen heb weten te bemachtigen, aan het vuur toevertrouwd. Maar uiteindelijk merkte ik dat te maken had met een veelkoppige hydra.

Zo kwam het dat ik toestemming gaf om bepaalde brieven te publiceren, met het idee dat ze zouden ophouden er nog meer te vragen als ze verzadigd waren, of in elk geval zelf zouden afzien van hun plan om ze uit te geven, wanneer ze erachter kwamen dat ik die taak ter hand had genomen. Bovendien zouden ze dan in ieder geval gepubliceerd worden na enige selectie, en zou de tekst minder bedorven zijn dan van de afschriften die zich bij tal van mensen bevinden, ten slotte zouden ze minder bitterheid bevatten. Met dat idee heb ik de *Farrago* herzien: ik heb bepaalde passages verduidelijkt die sommigen in ongunstige zin hadden opgevat; ik heb bepaalde passages geschrapt waar sommige beslist al te gevoelige en lichtgeraakte geesten zich, naar mij was gebleken, aan hadden geërgerd; ik heb bepaalde passages verzacht. Maar opnieuw zorgde het huidige tijdsgewricht ervoor dat ik spijt kreeg van mijn idee. Al geruime tijd laaide de haat op tussen twee richtingen, zij die het opnemen voor de talen en de literatuur, en die dwaze lieden die zichzelf wijsmaken dat alles wat de hogere literatuur wint aan succes, afgaat van hun privileges. Kort daarop ontbrandde de tragedie rond Luther en ontstond er zoveel strijd, dat je niet kunt spreken en niet zwijgen. Alles wordt in een andere richting getrokken, zelfs wat met de beste bedoelingen wordt geschreven; niet eens de tijd waarin iemand iets schreef telt mee, maar wat op het moment zelf met reden was geschreven, hevelen ze over naar een tijd die er volstrekt niet bij past.

Daarom had ik onze vriend Froben per brief op het hart gedrukt dit werk van de markt te houden of te bewaren voor een ander moment, of in ieder geval uit te stellen tot ik terug was; hij kon de *Parafrasen*[4] versnellen, waaraan, voorzover ik wist, tot dan toe niemand aanstoot had genomen. Maar zoals hij bij mij wel vaker verkeerde ideeën heeft, schoof hij (naar ze me schrijven) alles terzijde en haastte hij zich een bundel brieven te drukken; hij was zonder dat ik het wist al bij het eenenveertigste katern van zes bladen; niets houdt de publicatie tegen behalve het voorwoord en het slot. Hij zegt dat hij

4. Waarschijnlijk de bundel die in maart 1521 was verschenen (zie brief 1171).

het werk niet langer van de markt zal houden, zelfs als ik weiger iets bij te dragen; hij zal het werk eerder zonder voor- of nawerk uitbrengen dan voor niets zoveel kosten te hebben gemaakt. Uiteraard moet hij zijn zin krijgen en zal ikzelf wellicht enig verlies aan reputatie lijden om zijn belang niet in de weg te staan. Maar aangezien ik niet kon krijgen wat ik wilde, moet jij, welwillend als altijd, erop toezien dat ik mij met de verschijning van het werk zo min mogelijk compromitteer. Ik herinner me niet goed meer welke brieven ik heb gestuurd. Daarom gaf ik hem opdracht met dezelfde jongeman met wie ik het eerste deel van het Nieuwe Testament stuurde,[5.] hierheen te sturen wat uit de *Epistolae* was gedrukt. Ik kan niet echt bedenken waarom hij dit niet heeft willen doen.

Dus bezweer ik je bij onze vriendschap, mijn zeer geleerde Beatus, in deze situatie als een waar alter ego te doen wat ik gedaan zou hebben, als het mogelijk was geweest, en in alle opzichten zo te handelen, dat niets Erasmus' afwezigheid verraadt. Maak je niet druk over het beetje verlies dat we voor lief moeten nemen wanneer enkele bladen worden gewijzigd. Ik wil dat alle kosten voor mijn rekening komen. Ik vind het niet goed dat Froben iets betaalt. Ik zie het als winst, iedere keer dat met geldelijk verlies mijn reputatie wordt veiliggesteld. Dat beetje geld haal ik makkelijk weer ergens vandaan. Aan een zwakke reputatie is niet zo makkelijk iets te doen. Zelfs als er op dat punt geen gevaar dreigde, vind ik het toch van een christelijke houding getuigen, wanneer we ons uiterste best doen om iedereen tevreden te stellen, in die zin dat we zelfs niemand onopzettelijk kwetsen. Een of ander noodlot dat mij achtervolgt zorgt dat ik door omstandigheden word losgerukt van de dingen waarvoor ik van nature aanleg heb en naar een geheel ander terrein word gedreven, of je nu kijkt naar de manier van leven of de soort studie. Want, om geen details te noemen, hoewel ik voorbestemd leek voor die vloeiende en vrije stijl die gewoonlijk voor preken, algemene vraagstukken of zelfs stijloefeningen wordt gebruikt, ging de tijd die ik voor studie had grotendeels op aan een spreekwoordenverzameling, aan verklaringen en noten.

Overigens zou ik misschien niet geheel ongeschikt kunnen lijken voor het schrijven van brieven, maar er waren allerlei dingen die mij van dat genre afhielden. Allereerst, als het in brieven ontbreekt aan oprechte gevoelens en ze niet iemands leven weerspiegelen, verdienen ze het al niet meer brieven genoemd te worden. Van dat soort zijn die van Seneca aan Lucilius; zelfs onder de brieven die Plato ooit schreef en die Cyprianus, Basilius, Hieronymus en Augustinus kennelijk naar het voorbeeld van de apostelen schreven, zijn er maar heel weinig die je niet beter boeken dan brieven zou kunnen

5. Voor de derde uitgave, die in voorbereiding was.

noemen. Verder, de brieven die een onbekende ons onder de naam Brutus naliet, onder de naam Phalaris,[6.] aan Paulus onder de naam Seneca:[7.] wat zijn het anders dan stijloefeningen? Die echte soort brieven daarentegen, die iemands karakter, die iemands lotgevallen, die iemands gevoelens, die zowel de algemene situatie als iemands persoonlijke toestand weergeeft als op een schilderij, de soort waaronder de brieven van Cicero en Plinius meestal vallen, en die van Aeneas Pius[8.] onder de recentere schrijvers: die soort levert aanzienlijk meer risico op dan een geschiedwerk over recente gebeurtenissen - een onderneming, zoals Horatius het uitdrukt, vol van riskante onzekerheid.[9.]

Daarom zou ik, als er iets in dit genre moet worden uitgegeven, niemand willen aanraden dat zelf tijdens zijn leven te doen; het is beter dat hij dat aan een of andere Tiro[10.] overlaat. Overigens is men van mening dat hij bij het uitgeven van de geschriften van zijn beschermheer meer ijver dan oordeel aan de dag legde. Of je nu iemand prijst of terechtwijst, er zijn altijd mensen die er aanstoot aan nemen; om het maar niet te hebben over bepaalde lieden die zelfs niet willen hebben dat ze in gedrukte boeken worden geprezen, omdat ze het versmaden door wie dan ook vermeld te worden, of omdat ze bang zijn dat iemand hen ervan zal verdenken dat ze graag gevleid worden. Des te meer verbaast het me dat de heilige Bernardus zijn brieven openbaar heeft gemaakt, waarin zoveel namen met zwart worden gemerkt.[11.] Maar nu, als iemand het heeft over een jakobijn of karmeliet, zelfs zonder namen te noemen, moet er een uitgebreide betuiging van respect bij, want anders is het blijkbaar iets waarvoor je gestenigd moet worden. Verder is er nog dit nadeel, dat - aangezien menselijke aangelegenheden veranderlijk zijn - de beste vrienden soms de ergste vijanden worden en omgekeerd, met als gevolg dat je spijt hebt de ene groep geprezen, de andere aangevallen te hebben. Ten slotte is het niet bevorderlijk voor de reputatie van de schrijver dat velen het volledige karakter van een persoon afleiden uit één willekeurige brief, terwijl we wel eens iets schrijven als we gedronken hebben, een enkele keer als we slaperig zijn, af en toe als we moe of zelfs ziek zijn, of ergens anders mee bezig zijn, soms niet naar onze eigen smaak, omdat we geregeld de

6. Opgenomen in de verzameling Griekse brieven die in 1499 verscheen bij Aldus in Venetië.
7. Vgl. brief 325, p. 59.
8. Enea Silvio Piccolomini (paus Pius II).
9. Horatius, *Oden* 2, 1, 6.
10. M. Tullius Tiro, (vrijgelaten) slaaf en secretaris van Cicero.
11. De formulering (‘carbone notantur’) is ontleend aan Horatius, *Sermones* 2, 3, 246 of Persius, *Satiren* 5, 108.

stijl aanpassen aan het bevattingsvermogen of het oordeel van de persoon aan wie we schrijven. Zo gebeurt het wel dat onervaren lieden ons van wisselvalligheid verdenken, terwijl die verscheidenheid toe te schrijven is aan verschil in leeftijd, stemming, personen en omstandigheden.

Dit alles zou een ander, in een hoe gunstige positie ook, er al van weerhouden brieven uit te geven, en terecht. In mijn geval was het speciaal dit waardoor ik werd afgeschrikt: aangezien het lot mij altijd weinig aanzien en ook nog voortdurend tegenspoed heeft gebracht, en mijn leven niet zo is gelopen dat ik het zou willen of kunnen vrijpleiten van elke schuld, had ik geen reden om graag te willen dat er veel sporen van beide zouden overblijven. Om dezelfde reden zou ongerustheid kunnen ontstaan bij degenen aan wie we schrijven, die misschien niet willen dat de ontboezemingen die ze per brief toevertrouwen aan een geliefde vriend, aan iedereen bekend worden gemaakt. Er zijn immers mensen, bij hun geboorte omringd door vertoornde Gratiën, die niets kunnen lezen zonder het in ongunstige zin op te vatten. Het gebeurt dikwijls dat een opmerking die goed valt tijdens een maaltijd of in het gezelschap van aardige mensen, wellicht vreselijke tragedies teweegbrengt als ze bij de verkeerde gelegenheid wordt gemaakt. Dat is de reden waarom ik van de brieven die ik beantwoord er vrij weinig opnam; toch nam ik er enkele op, vooral van geleerden, omdat ik enerzijds geen zin had in de moeite die Angelo Poliziano zich getroostte door telkens een samenvatting te geven van de brief waarop hij reageerde; anderzijds omdat er toch, ook al voeg je een samenvatting toe, iets aan duidelijkheid en authenticiteit verloren lijkt te gaan als je niet eerst de brief leest die beantwoord wordt.

Zie hier, Rhenanus, de overwegingen die mijn strategie bepaalden. Er rest niets anders dan allereerst jou te vragen je bij de keuze een waarachtig vriend te betonen en vervolgens een bede tot de goden te richten dat ze hun zegen geven aan jouw oordeel en mijn toegeeflijkheid - niet alleen jegens mijzelf, voor wie het onmogelijk is hardnekkig te blijven ingaan tegen de verlangens van vrienden, maar ook jegens hen die mij met meer ijver dan oordeel deze toegeeflijkheid ontwrongen hebben. Het ga je goed.

Leuven, 27 mei [1520]

1207 *Van Basilius Amerbach*
Bazel, 30 mei 1521

Het is fraai zoals je me behandelt, Erasmus, uniek sieraad van deze tijd: hoewel je mij met je onsterfelijke pennenvruchten onsterfelijk hebt gemaakt,

hecht je tegelijkertijd zoveel waarde aan dat beetje moeite waarmee ik een paar keer bijdroeg aan[1.] de tweede uitgave van het Nieuwe Testament, dat je, hoewel je overeenkomstig de ruil die tussen Diomedes en Glaucus plaatsvond goud voor brons gaf,[2.] toch nog steeds meent je niet dankbaar betoond te hebben. Wat een druk legt dit op mij, nu ik op alle onderdelen bij jou in het krijt sta! Stel dat ik een schuldbekentenis moest tekenen: ik ben beslist niet in staat te betalen en zal uit eigen wil mijn bezittingen afstaan. Ik heb immers voor iets sterfelijks iets onsterfelijks, voor iets alledaags iets uitnemends, voor iets onbeduidends het grootste ontvangen. Maar wellicht mag ik dit toeschrijven aan je wellevendheid, waarin je zelfs de Gratiën overtreft. Ik zal er dan ook vrede mee hebben dat ik op dit punt ben overwonnen, aangezien ik, als één van velen, niet de strijd met jou wil of kan aanbinden als het gaat om dit soort weldaden. Toch zal ik intussen tegenover jou blijven streven naar terugbetaling door middel van mijn hoogachting, wat dat ook voorstelt. Als me dat niet lukt, aanvaard dat ik je van ganser harte toegedaan ben, aangezien de poging lof verdient.

Van dit ene wil ik dat je, alsof het van de drievoet[3.] komt, overtuigd bent: dat ik alles zal doen ter wille van jou, als ik daartoe tenminste ooit in staat zou zijn. Nu heb ik bij je Nieuwe Testament[4.] daartoe niet de gelegenheid. Hoe erg ik dat vind zal ik niet in een paar woorden kunnen uitdrukken. Ik heb namelijk besloten naar het buitenland te vertrekken en nu, terwijl ik bijna klaar voor de reis ben, ontvang ik je brief. Ik betreur het, en wel ten zeerste, dat je Nieuwe Verbond juist op dit moment aan ons is gestuurd, nu ik absoluut Bazel moet verlaten, of ik wil of niet. Daarom, zeer geleerde Erasmus, zou ik willen dat je me mijn noodzakelijke vertrek niet kwalijk neemt; in het andere geval, als ik in Bazel zou blijven of je brief ons eerder had bereikt, had ik bij de correctie van je boek tijdens het drukken geen steen op de andere gelaten,[5.] zodat je mijn genegenheid jegens jou had kunnen merken, waaraan beslist grote bereidwilligheid is verbonden; jij hebt met het volste recht alle vrijheid tegenover mij. Het ga je goed, Erasmus, steunpilaar van de geleerdheid en sieraad van Duitsland.

1. Het Latijn luidt ‘praefui’. Vertaald is alsof er ‘profui’ stond.
2. Volgens Homerus (*Ilias* 6, 232-236) ruilden Diomedes, koning van Argos, en Glaucus, aanvoerder van de Lyciërs en bondgenoot van de Trojanen, van wapenrusting, waarbij Glaucus brons voor goud kreeg. Vgl. *Adagia* 101 (‘Diomedis et Glauci permutatio’).
3. Hierop was de priesteres gezeten die in Delphi de orakels van Apollo uitsprak. Vgl. *Adagia* 690 (‘Ex tripode’).
4. Het betreft de derde uitgave, die in maart 1522 zou verschijnen.
5. *Adagia* 330.

Bonifacius is een maand geleden teruggekomen uit Avignon; hij is nu evenwel naar Freiburg vertrokken en weet niet dat je bode er is, daarom schrijft hij niets. Hij is echter met elke mogelijke eed aan jou verbonden, daar kan ik namens mijn broer in alle oprechtheid voor instaan. Mogen wij beiden, die jou ten zeerste zijn toegenegen, zeer geleerde Erasmus, bij jou aanbevolen zijn en blijven!

Bazel, 30 mei 1521

Basilius Amerbach, van harte de jouwe

Aan de zeer illustere en geleerde heer, de heer Erasmus van Rotterdam, zijn beroemde leraar. Leuven

1208 *Aan Maximiliaan van Horn*
Anderlecht, 31 mei 1521

Erasmus van Rotterdam groet de zeer illustere heer Maximiliaan, heer van Horn en Gaasbeek

Zeer illustere heer, de lieflijkheid van deze omgeving en de ongehoorde hoffelijkheid van de gastheer[1.] geven me zoveel nieuwe kracht en weldadige rust, dat ik het gevoel heb dat ik weer helemaal opleef. Daar voegt zich nog het plezierige gezelschap van Leonard[2.] bij, die werkelijk als een vader uw zoon[3.] in zijn kindertijd vormt en onderwijst. Als ik de jonge leerling hoor praten denk ik er echter vaak aan dat Uwe Hoogheid mij een goed hart toedraagt: immers, hoe meer ik daardoor bij u in het krijt sta, des te minder verdien ik het. Was er maar iets waarmee ik op mijn beurt mijn dankbaarheid jegens u kon tonen! Misschien blijf ik hier drie maanden, want ik heb mijn hele bibliotheek hierheen gebracht. Als ik intussen met advies of met enige inspanning van mijn kant de studie van uw zoon kan bevorderen, zal ik geenszins de plicht van een dankbaar mens verwaarlozen. De aanleg van de jongen bevalt me zeer; toch is het van groot belang bij wie en van wie hij onderwijs krijgt. Ik wens u omstandigheden toe die beter bij uw gezindheid passen. Het ga Uwe Hoogheid goed, samen met uw zeer illustere echtgenote.[4.]

Anderlecht, de dag na Sacramentsdag, 1521

Uw Erasmus. Eigenhandig en onvoorbereid

1. Pieter Wichmans.
2. Misschien Leonard Casembroot.
3. Maximiliaan van Horn had vier zonen.
4. Barbara van Montfoort.

1209 *Aan Conradus Goclenius*
[Anderlecht], 8 juni 1521

Erasmus van Rotterdam groet Conradus Goclenius

Zou je willen denken aan het huren van een huis dat geschikt voor mij is en een tuin heeft? Je kunt dit bespreken met Dorp. Want ook al ga ik deze herfst naar Duitsland, wegens het Nieuwe Testament,[1.] ik zou graag daar een kant en klaar nest willen hebben. Ik stuur het boek waar Rutgerus[2.] om vroeg. Wil je de brieven aan de Zwitser[3.] teruggeven? Het ga je goed.

8 juni 1521

Zorg dat je van deze snaphaan een niet afgemaakt hemd krijgt, dat de vrouw van Froben[4.] me stuurde. Want hij schijnt het als zijn eigendom bestempeld te hebben.

1210 *Aan Richard Pace*
Anderlecht, 11 juni 1521

Erasmus van Rotterdam groet Richard Pace

Enkele geleerde mensen schrijven mij, vanuit de drukkerij van Froben, dat de spreekwoorden van Polidoro[1.] worden gedrukt in een groot font, op zulk bijzonder papier, dat er geen ander werk is dat Froben grotere eer of zorg waardig heeft gekeurd. Hij zal het boek *De rerum inventoribus* erbij doen, even prachtig verzorgd. Hij doet dat op aansporing, ja, aandrang van mij. Want hij had het werk eenvoudigweg teruggestuurd naar Antwerpen, met zijn zoon Hieronymus; op geen enkele manier was hij ertoe te brengen dat hij zich eraan zou wagen. Beide werken zullen uitkomen met de eerstvol-

1. Het Latijn (‘ob nomen, tamen...’) is hier onduidelijk. De vertaling is gebaseerd op een gissing van Allen: ‘ob Novum Testamentum’.
2. Rutgerus Rescius.
3. Misschien Hieronymus Froben.
4. Gertrud Lachner.

1. In juli 1521 verscheen bij Froben de tweede druk van de spreekwoordenverzameling van Polidoro Virgilio (*Adagiorum liber*), samen met een encyclopedisch werk over de oudheid, *De rerum inventoribus* (Over de uitvinders). Vgl. brief 1175.

gende Frankfortse beurs, onder goede voortekenen. Laat Polidoros nu maar eens die roddelaars geloven die beweren dat ik jaloers ben op zijn roem!

Ik begrijp dat More het van raadsheer van de koning tot schatbewaarder heeft gebracht, een eervol ambt, bovendien met een niet te versmaden salaris. Naar ik zie gaat het hofleven hem zo goed af, dat ik medelijden met hem heb. Maar het beurt me op dat er volgens hem enige hoop is op een weerzien in augustus.[2.]

Maar het is een kwelling voor me, mijn beste Pace, dat ik niets hoor over de papieren met aantekeningen die in Rome zijn achtergebleven. Laat je alsjeblieft niet door kosten ervan weerhouden ze hierheen te krijgen. Het komt niet voor jouw rekening; de onkosten zullen tot op de cent worden terugbetaald. Als alleen het tweede boek van de *Antibarbari* terugkomt, zal ik zonder problemen het verlies van de rest voor lief nemen.[3.] Het ga je goed.

Van mijn buitenverblijf te Anderlecht, 11 juni 1521

1211 *Aan Justus Jonas*
Anderlecht, 13 juni 1521

Erasmus van Rotterdam groet Jodocus Jonas van Erfurt

Waar je me zo dringend om vraagt, hooggeachte vriend, dat ik voor jou in enkele woorden, in de vorm van een snelle schets als het ware, het leven van John Colet beschrijf, zal ik met des te meer genoegen doen, omdat ik het vermoeden heb dat je voor jezelf op zoek bent naar een uitnemend voorbeeld van vroomheid, waarop je je eigen koers kunt afstemmen. Ik voor mij, mijn allerdierbaarste Jonas, geef weliswaar toe dat ik met heel wat mensen ben omgegaan die ik zeer waardeerde om hun rechtschapenheid, maar toch heb ik nog steeds niemand ontmoet in wiens gedrag ik niet nog iets van de christelijke onbedorvenheid miste, zodra ik iemands persoonlijkheid vergeleek met de zuiverheid van deze twee. Ik had het geluk de een te leren kennen in de stad in Artois die gewoonlijk Sint-Omaars wordt genoemd, toen de pest (die me waarachtig in dit opzicht te stade kwam) me uit Parijs daarheen had gedreven;[1.] de ander in Engeland, waar genegenheid voor mijn vriend Mountjoy me naartoe had gelokt. Je boekt winst, waarnaar je zoals ik weet zeer begerig bent: ik geef je er twee in plaats van één.

2. In augustus 1521 vond in Brugge een ontmoeting plaats tussen Karel V en Thomas Wolsey, in wiens gevolg zich Thomas More bevond.
3. Zie brief 1110.
1. In mei 1501; zie inleiding bij brief 153.

De eerste is Jean Vitrier, een franciscaan (want op jonge leeftijd was hij bij dit type leven beland); naar mijn oordeel doet hij in geen enkel opzicht onder voor Colet, behalve dat hij wegens de gebondenheid die zijn levensstaat meebracht een minder grote groep van nut kon zijn. Hij was ongeveer vierenveertig jaar oud toen ik hem leerde kennen; hij vatte meteen genegenheid op voor mij, die een heel ander iemand ben dan hij. Hij stond in hoog aanzien bij de meest respectabele mensen en genoot de achting van veel vooraanstaande personen. Hij was rijzig van gestalte en goedgebouwd, met een gelukkige aanleg en zo verheven van geest, dat er niets beschaafders bestond dan hij. Hij was als kind vertrouwd geraakt met de scotistische scherpzinnigheden, die hij niet volstrekt afwees, omdat soms iets slims werd gezegd, zij het in onzuivere taal, maar waar hij ook weer niet veel waarde aan hechtte. Toen hij echter eenmaal de kans had gehad van Ambrosius, Cyprianus en Hieronymus te proeven, vond hij in vergelijking met deze schrijvers die andere dingen buitengewoon weerzinwekkend. Van niemand bewonderde hij de aanleg voor de gewijde literatuur meer dan van Origenes, en toen ik zo nodig moest opmerken dat het me verbaasde dat hij genoegen schepte in de werken van een ketter, antwoordde hij kordaat: ‘Het kan niet anders, of in dat hart woonde de Heilige Geest, als het zoveel geleerde en met zoveel vuur geschreven boeken voortbracht.’

Trouwens, die levensstaat, waar hij door jeugdige onwetendheid in verzeild was geraakt of naartoe was gelokt, keurde hij geenszins goed. Herhaaldelijk benadrukte hij in mijn aanwezigheid dat het eerder een leven van een zot dan van een godsdienstig mens is als je op het teken van de bel slaapt, opstaat, weer gaat slapen, praat, je mond houdt, komt, gaat, voedsel tot je neemt, stopt met eten, kortom bij alles wat je doet eerder het voorschrift van mensen dan de regel van Christus volgt. Niets was volgens hem onredelijker dan gelijkheid bij mensen die zo ongelijk zijn, vooral omdat er vaak goddelijke talenten, geboren voor hogere dingen, verloren gaan onder de druk van ceremoniën en door mensen bedachte regeltjes of zelfs jaloezie. Toch heeft hij nooit iemand aangeraden van levensstaat te veranderen, en ook zelf is hij nooit zoiets van plan geweest, bereid als hij was liever alles te verdragen dan enige sterveling ook maar de minste aanstoot te geven: ook op dit punt was hij het evenbeeld van zijn geliefde Paulus, die hem tot voorbeeld strekte.[2.] Er was niets zo onredelijk dat hij het niet in zijn streven om de vrede te bewaren met de grootste opgewektheid doorstond.

De Heilige Schrift, vooral de brieven van Paulus, kende hij zo goed, dat niemand zijn eigen nagels en vingers beter kende[3.] dan hij de woorden van

2. Vgl. 1 Corintiërs 9:12.
3. Juvenalis, *Satiren* 7, 232; vgl. *Adagia* 1391.

zijn geliefde Paulus. Als je het begin van een willekeurige passage had gegeven, zou hij meteen met de hele brief verder zijn gegaan, zonder een enkele fout. Ambrosius kende hij grotendeels uit zijn hoofd. Het is bijna niet te geloven hoeveel er ook van de andere kerkvaders in zijn geheugen lag opgeslagen. Dit was deels het resultaat van een aangeboren goed geheugen, deels van voortdurende oefening.

Toen ik hem tijdens een vertrouwelijk gesprek vroeg hoe hij zich voorbereidde als hij ging preken, antwoordde hij dat hij de gewoonte had Paulus ter hand te nemen en hem zo lang te blijven lezen tot hij een gloed van binnen voelde. Op die plaats stopte hij en begon hij vurige gebeden tot God te richten, totdat men hem vertelde dat het tijd was om te beginnen. Hij gebruikte bij zijn preken meestal geen indelingen - wat de meesten wel doen, alsof het verplicht is, waardoor het vaak gebeurt dat het aangebrachte onderscheid volkomen nietszeggend is. Trouwens, al die aandacht voor het onderverdelen van begrippen maakt een verhandeling dor, en omdat het wijst op een bepaalde methode, doet het af aan de geloofwaardigheid van de spreker.[4.] Hij verbond echter in de ononderbroken stroom die zijn preek was, het Epistel met de lezing uit de evangeliën, zodat de toehoorder rijker aan kennis en met een vuriger verlangen naar een vroom leven naar huis ging. Hij maakte geen dwaze gebaren, hij zorgde niet al tierend voor ophef, maar hij was zich ten volle bewust van de woorden die hij uitsprak, zodat je merkte dat ze voortkwamen uit een vurige en oprechte en tegelijk bedachtzame geest. Nergens bleef hij tot vervelens toe bij stilstaan, evenmin praalde hij met bonte opsommigen van namen; want op die manier stellen ze nu eens uit Scotus, Thomas en Durandus, dan weer uit boeken over de beide rechten, dan weer uit de filosofen, dan weer uit de dichters nietszeggende mozaieken samen om bij het volk de indruk te wekken dat ze alles weten. Alles wat hij zei was vervuld van de Heilige Schrift en iets anders kon ook niet over zijn lippen komen. Hij hield van wat hij zei.

Hij werd gedreven door een vurige begeerte, die werkelijk ongelofelijk was, om mensen over te halen tot de ware filosofie van Christus. Hij streefde met zijn inspanningen op dit gebied naar de eer van het martelaarschap. Daarom kreeg hij, zoals ik van mensen uit zijn directe omgeving heb gehoord, ooit toestemming van zijn meerderen om naar streken te gaan waar Christus onbekend is of niet trouw gediend wordt, omdat hij meende dat hij gelukkig zou zijn als hij door iets dergelijks op zich te nemen de erepalm van het martelaarschap had verdiend. Maar halverwege werd hij teruggeroepen, toen hij een stem als uit de hemel hoorde, die zei: ‘Keer om, Jean, bij je landgenoten

4. Vgl. bijv. brief 948, p. 252, waar sprake is van een preek die voor een groot deel werd besteed aan de onderverdeling van het begrip wijsheid.

zal het martelaarschap je niet ontgaan.' Hij gaf gehoor aan de godsspraak en merkte dat het waar was wat de stem had voorspeld. Er was daar een nonnenklooster[5.] waar de algehele discipline van het godsdienstige leven zo in verval was geraakt, dat het eerder een bordeel dan een klooster was. Toch waren er enkelen onder hen die op het goede pad gebracht konden en wilden worden. Terwijl hij hen met veelvuldige preken en aansporingen terugriep naar Christus, hadden acht uit hun midden die niet te redden waren een complot gesmeed; nadat ze hem hadden opgewacht sleurden ze hem mee naar een afgelegen plek en daar snoerden ze zijn keel dicht met stroken stof. Ze gingen door totdat toevallige voorbijgangers een eind maakten aan deze goddeloze misdaad. Hij was al bewusteloos en is maar net van de verstikkingsdood gered. Toch heeft hij op geen enkel moment hierover geklaagd, zelfs niet tegenover hen die hij als zijn vertrouwelingen beschouwde; evenmin liet hij ook maar iets na van de dingen waarmee hij voor hun zielenheil placht te zorgen, ja, zelfs de blik waarmee hij hen aankeek leek nooit minder vriendelijk dan gewoonlijk. Hij wist wie er achter deze samenzwering zat. Het was een theoloog, een jakobijn, suffragaanbisschop van de bisschop van Terwaan;[6.] de man leefde openlijk in goddeloosheid. Zelfs hem heeft hij nooit met een enkel woord lastig gevallen, ook al was hij van geen enkel type mensen afkeriger dan van hen die zich uitgeven voor leraren en wegwijzers op het gebied van de vroomheid, maar door hun goddeloze gedrag en lering de mensen vervreemden van Christus.

Soms preekte hij zeven keer op een dag; het ontbrak hem nooit aan stof voor een erudiete preek, als hij het maar over Christus kon hebben. Zijn hele leven was trouwens niets anders dan een gewijde preek. Hij was opgewekt en allerminst stug bij de maaltijd, maar zo dat hij nooit enige indruk van lichtzinnigheid of onverstand en veel minder nog van bandeloosheid of onmatigheid wekte. Hij droeg geleerde onderwerpen van gesprek aan, meestal godsdienstig van aard, ter bevordering van de vroomheid. Zo waren gesprekken met hem, als iemand naar hem toeging, of als hij iemand bezocht. Als hij ergens een reis naartoe maakte, had hij invloedrijke vrienden, die hem een enkele keer een muildier of paard verschaften,[7.] om makkelijker met elkaar te kunnen praten. Dan vertelde de voortreffelijke man met blij enthousiasme dingen waarvan de waarde niet in edelstenen uit te drukken is. Hij zond niemand bedroefd heen, integendeel, hij zond niemand heen die niet een beter mens was geworden en meer geneigd de vroomheid lief te hebben.

5. Het convent van Sint-Margaretha in Sint-Omaars.
6. De bedoelde persoon is Jean Vasseur. De bisschop van Terwaan was Filips van Luxemburg.
7. Volgens de regel van zijn orde diende Vitrier te voet te reizen.

Er was niets waarbij je zou kunnen denken dat hij ook maar enigszins zijn eigen belangen diende. Hij was geen slaaf van gulzigheid, van eerzucht, van hebzucht, van wellust, van haat, van jaloezie, of van enige kwade begeerte. Voor alles wat hem ten deel viel, dankte hij God. Hij kende geen andere vreugde dan wanneer hij sommigen had doen ontvlammen in geestdrift voor de evangelische vroomheid. Zijn moeite was niet vergeefs; hij had verschillende mensen, zowel mannen als vrouwen, voor Christus weten te winnen. Hoezeer deze mensen verschilden van het gros van de christenen, bleek bij hun sterven. Het zou je namelijk zijn opgevallen dat zijn leerlingen met een uiterst opgewekt gemoed stierven en vlak voor hun dood werkelijk een zwanenzang zongen, door gedachten te uiten die getuigden van een gemoed dat bezield was door de goddelijke geest. Anderen daarentegen bliezen hun laatste adem uit nadat de ceremoniën waren volbracht en de vaste formules waren gebruikt, al dan niet vertrouwend op God. Getuige hiervan is de uitnemende arts van die stad, Ghisbert,[8.] trouw vereerder van de ware vroomheid, die aanwezig was bij het sterven van een groot aantal mensen van beide richtingen.

Hij had ook enkele medebroeders meegetrokken, maar niet heel veel, zoals ook Christus onder zijn eigen mensen niet vele krachten heeft kunnen doen.[9.] Want zij hebben graag lieden die met hun onderricht veel proviand voor hun keuken vergaren, liever dan mensen die veel zielen voor Christus winnen. Die zuivere geest en werkelijk aan Christus gewijde tempel[10.] was afkerig van alle soorten ondeugden en in het bijzonder van wellust, zozeer dat hij bij een zweem van zoiets al ten zeerste ontstemd was en al zeker geen onzedige taal kon verdragen. Nooit ging hij op een weerzinwekkende manier tekeer tegen de ondeugden van het volk, evenmin bracht hij iets naar voren wat hij tijdens de biecht had gehoord, maar hij schetste een beeld van deugdzaamheid, zodat ieder zich in stilte bewust werd van zijn eigen gedrag. Bij het geven van adviezen toonde hij wonderbaarlijke wijsheid, onbaatzuchtigheid, bereidwilligheid. Hij nam niet graag de biecht af, maar ook op dat punt deed hij wat de naastenliefde van hem vroeg; hij liet openlijk zijn afkeer van overnauwkeurige en telkens herhaalde bekentenissen blijken.

Hij hechtte zeer weinig waarde aan bijgeloof en ceremoniën; hij gebruikte willekeurig voedsel, met matigheid en onder dankzegging. Zijn kleding verschilde niet van die van de anderen. Hij had de gewoonte af en toe om gezondheidsredenen op reis te gaan, als hij had gemerkt dat zijn lichaam druk ondervond van een van de sappen. Op een dag dan, toen hij samen met de

8. Vgl. brief 95.
9. Mattheus 13:58; Marcus 6:5.
10. 1 Corintiërs 3:16-17; 6:19.

medebroeder die hem vergezelde[11.] bezig was met zijn portie metten, voelde hij zich, misschien door het vasten van de dag ervoor, misselijk worden. Hij ging het dichtstbijzijnde huis binnen en nam wat te eten, waarna hij terugliep en verder ging met bidden. Toen zijn medebroeder vervolgens meende dat alles vanaf het begin herhaald moest worden, omdat hij voedsel tot zich had genomen voordat de priemen uitgesproken waren, zei hij kordaat dat er geen sprake van enige schuld was, integendeel, God zou er zelfs bij winnen: 'Eerst waren we onverschillig en traag aan het bidden; nu gaan we met opgewekt gemoed voor Hem de hymnen uitspreken. Hij heeft behagen in offeranden die door een blijmoedige gever worden geschonken.'[12.]

Ikzelf verbleef toen[13.] bij Antoon van Bergen, de abt van Sint-Bertinus. Men at daar niet voor het middaguur en mijn maag verdroeg het langdurige vasten niet (het was de tijd van de veertigdaagse vasten), vooral omdat ik geheel opging in de studie. Daarom placht ik voordat er gegeten werd een beetje lauwe pap te nemen om mijn maag te sterken, zodat die het tot etenstijd zou uithouden. Toen ik hem hierover om raad vroeg, omdat ik wilde weten of dit wel mocht, antwoordde hij, terwijl hij erop lette dat de leek die toen zijn metgezel was, er geen aanstoot aan kon nemen: 'Integendeel, je zou zondigen als je het niet deed en om een beetje eten je studie van de gewijde literatuur zou opgeven en dat fragiele lichaam van je schade toebrengen.'

Toen paus Alexander van één jubeljaar er twee had gemaakt,[14.] zodat de winst overvloediger zou zijn, en de bisschop van Doornik[15.] voor eigen risico met contant geld diens dispensatie had gekocht,[16.] legden de gemachtigden zich er vol ijver op toe dat de bisschop zijn kapitaal niet kwijt zou raken, ja, dat er een niet te versmaden winst bovenop zou komen. Hierbij kregen vooral degenen die om hun preken bij het volk geliefd waren, een rol toegeschoven. Onze vriend, die doorhad dat geld in schatkisten verdween waarmee vroeger de armen werden geholpen, verwierp niet wat de paus aanbood, maar vond het ook niet goed. Wat hij evenwel afkeurde, was dat de behoeftigen het zonder de gebruikelijke steun moesten stellen, en hij veroordeelde de dwaze lichtgelovigheid van mensen die dachten dat ze door een munt in een geldkist te doen vrij van zonden waren.

11. Een franciscaner monnik hoorde volgens de regel van zijn orde samen met een medebroeder te reizen.
12. 2 Corintiërs 9:7.
13. In de winter van 1501-1502; vgl. brieven 163 en 169.
14. Reeds in 1470 had paus Paulus II vastgesteld dat elk vijfentwintigste jaar een jubeljaar zou zijn. In een eerdere periode was dit elk vijftigste jaar.
15. Misschien is de bisschop van Terwaan bedoeld (zie boven, noot 6).
16. De opbrengst van de aflaten kwam daarmee toe aan de bisschop.

Uiteindelijk boden de gemachtigden honderd florijnen voor de bouw van de kerk (want er was toen een kerk in aanbouw bij zijn klooster), op voorwaarde dat hij, als hij de pauselijke aflaten niet wilde aanbevelen, in elk geval geen dingen meer zou zeggen die nadelig werkten. Daarop antwoordde hij, gedreven als het ware door heilige bezieling: 'Ga weg hiervandaan, bedrijvers van simonie, en neem jullie geld mee. Houden jullie me soms voor iemand die om geld de waarheid van het evangelie zal achterhouden? Als die waarheid jullie winst in de weg staat, welnu, ik hoor meer om zielen te geven dan om jullie winst.' De mannen zwichtten toen met een knagend geweten voor de kracht van een hart dat vol van het evangelie is, maar toch werd onverwachts bij het eerste ochtendlicht zijn excommunicatie aangeplakt, die echter door een inwoner van de stad werd weggehaald voordat veel mensen er kennis van konden nemen.

Zonder zich door deze dreigementen enige schrik te laten aanjagen onderrichtte hij het volk en droeg hij de mis op. Hij liet geen enkele angst merken voor een banvloek die als wapen werd gebruikt wegens de verkondiging van Christus. Kort daarop werd hij bij de bisschop van Terwaan ontboden. Hij gaf gehoor aan de oproep van zijn bisschop; hij nam één metgezel mee, volstrekt onbekommerd als hij was om zijn eigen persoon. Maar inwoners van de stad hadden buiten zijn medeweten langs de weg wachtposten te paard opgesteld, om te voorkomen dat hij vanuit een hinderlaag overvallen en in een of ander donker hol geworpen zou worden. Die vervloekte honger naar goud[17.] is immers tot alles in staat! De bisschop confronteerde hem met enkele punten die ze uit zijn preken hadden verzameld. Hij reageerde op fiere toon en stelde de bisschop tevreden. Enige tijd later werd hij weer ontboden; hij werd met nog meer punten geconfronteerd. Toen hij ook daarop had gereageerd, vroeg hij waarom de aanklagers niet aanwezig waren om hem ook persoonlijk voor eigen risico aan te klagen. Hij zei dat hij tweemaal was gekomen uit respect voor hem, omdat hij de bisschop was, maar dat hij geen derde keer zou komen, als hij op dezelfde manier werd ontboden: hij had thuis wel iets beters te doen. Zo werd hij dankzij zijn vernuftige inval met rust gelaten, ofwel omdat een directe aanleiding ontbrak om hem schade toe te brengen, ofwel omdat ze bang waren voor onrust onder de mensen: hij had om zijn goedheid de steun verworven van de meest respectabelen onder het volk, ook al was hij volstrekt niet daarop uit.

Je zult je al een tijd afvragen hoe het met deze man is afgelopen. Hij was niet alleen bij de gemachtigden weinig geliefd, maar ook bij een aantal van zijn medebroeders. Niet omdat ze zijn levenswandel afkeurden, maar omdat deze deugdzamer was dan zij dienstig voor henzelf vonden. Hij haakte

17. Vergilius, *Aeneis* 3, 57.

naar het winnen van zielen, maar als het ging om de uitrusting van de keuken of de bouw van muren, om het lokken van jongelui met veel geld, legde hij minder ijver aan de dag dan ze wilden - ook al besteedde de voortreffelijke man ook daar aandacht aan, mits het ertoe diende te voorzien in noodzakelijke levensbehoeften, maar hij besteedde daar niet zoals de meesten onevenredig veel zorg aan. Ja, hij had zelfs een grote vis van zich vervreemd. De bedoelde persoon[18.] was een hoveling en zijn gedrag was geheel dat van een hoveling: buitenshuis ging hij van bed naar bed en bezoedelde hij alom andermans huwelijk, terwijl hij zijn vrouw feitelijk in de steek liet. Zij was afkomstig uit een roemrijke familie en moeder van enkele kinderen. Op een zeker moment gebeurde het dat ook zij werd verleid. Meteen zette hij de arme vrouw bij haar eerste misstap aan de kant, terwijl hij zichzelf zoveel misstappen had vergeven. Zij raakte uiteindelijk nog meer aan lager wal en kwam in de grootste ellende terecht; naast alle schande leed ze ook nog aan wat ze de Franse pokken noemen. Alle pogingen van Vitrier om de vrouw met haar man te verzoenen waren vergeefs; respect voor verwanten, of liefde voor hun beider kinderen, of zijn eigen geweten - daar hijzelf, door zo vaak overspel te plegen en haar te verwaarlozen, de gelegenheid had gecreeerd -, konden zijn verharde gemoed niet vermurwen. Daarom gaf hij de man op als iemand die niet te helpen was. Kort daarop stuurde de man volgens de traditie een ham of schouder van een varken. Maar Jean (want hij was toen gardiaan) droeg de portier op niets in ontvangst te nemen zonder hem geroepen te hebben. Toen het geschenk er was, werd hij er inderdaad bij geroepen. Hij zei toen tegen de dienaren die het uit naam van hun meester kwamen afleveren: ‘Neem jullie vracht maar weer mee naar de plaats waar die vandaan kwam. Wij nemen geen geschenken van de duivel aan.’

Zo kon het gebeuren dat hij, al wisten ze heel goed dat zijn leven en leer een uitstekende broedplaats van evangelische vroomheid waren, toch, aangezien hij niet in dezelfde mate bijdroeg aan de ontwikkeling van de keuken, de opdracht kreeg zijn functie als gardiaan neer te leggen, wat hij liever deed dan wat dan ook.[19.] Als zijn opvolger werd iemand van buitenaf gekozen die ik ken, laat ik maar niet zeggen wat voor iemand en hoezeer hij van de ander verschilde - kort gezegd leek hij mij iemand aan wie geen verstandig mens zijn groentetuin zou willen toevertrouwen; óf hij is naar voren geschoven door degenen die van hem af wilden, óf hij leek voor het doel geschikter. Toen vervolgens uit het contact met hem een of twee mensen voortkwamen die, gegrepen door eenzelfde enthousiasme, liever wilden ijveren voor de christe-

18. Deze persoon is niet geïdentificeerd.
19. Dit gebeurde in 1502. De hierna bedoelde opvolger van Vitrier is niet bekend.

lijke vroomheid dan de etensvoorraad te vergroten, stuurden ze hem weg naar een nonnenklooster in Kortrijk. Daar is hij zoveel mogelijk zichzelf gebleven en heeft hij onderwezen, getroost, aangespoord, waarna hij een gelukkige dood is gestorven. Hij liet enkele boekjes na die hij had geoogst uit de gewijde schrijvers, in het Frans;[20.] ik twijfel er niet aan of ze zijn zoals hij leefde en sprak. En toch hoor ik dat ze nu worden veroordeeld door sommigen, die menen dat het vreselijk gevaarlijk is als het volk iets anders leest dan de dwaze verhalen van de historiën of wat monniken fantaseren. In veler harten is nog steeds een vonkje van zijn leer aanwezig; als je hen vergelijkt met anderen, zou je zeggen dat die laatsten geen christenen, maar joden zijn.[21.] Zo werd deze uitnemende man door de zijnen met minachting bejegend, maar als de apostel Paulus hem toevallig als ambtgenoot had gehad, zou hij zonder twijfel aan hem de voorkeur hebben gegeven boven zijn Barnabas of Timotheus.

Je kent nu onze vriend Vitrier, iemand werkelijk als een edelsteen,[22.] onbekend onder de mensen, gevierd en beroemd in het koninkrijk van Christus. Nu komt Colet, die veel op hem leek. Ik had de een verteld wat voor iemand de ander was en beiden brandden van verlangen om de ander te ontmoeten; daarom stak Vitrier over naar Engeland. Later vertelde Colet mij dat een minderbroeder bij hem op bezoek was geweest, wiens wijze en vrome conversatie hem uitermate veel genoegen had gedaan, maar dat iemand anders van dezelfde orde erbij was gehaald, een stoïsch type, die zich leek te ergeren aan hun christelijke conversatie en hen onderbrak.

Misschien verdient Colet om deze reden nog wel meer lof, dat noch de toegevendheid van de fortuin, noch de druk van de aangeboren status, die hem in een heel andere richting trok, hem kon afhouden van zijn streven naar een evangelische levenswijze. Hij was immers de zoon van aanzienlijke en welgestelde ouders,[23.] en ook nog in Londen; want zijn vader bekleedde tweemaal in zijn stad het hoogste stedelijke ambt, dat zij ‘mayoralty’ noemen. Zijn moeder, die nog leeft, een bijzonder rechtschapen vrouw, schonk haar man elf zonen en evenveel dochters. Colet was van hen de oudste en zou daarom volgens de Engelse wetgeving de enige erfgenaam zijn, ook al leefden de anderen nog; maar hij was van hen de enige die nog leefde toen ik hem leerde kennen. Bij deze voordelen die de fortuin hem schonk, kwam nog dat hij goedgebouwd en rijzig van gestalte was.

20. Van Vitrier is alleen een boek met preken overgeleverd, uitgegeven in 1971 door André Godin.
21. Zie brief 1234, noot 1.
22. Erasmus speelt hier misschien met de naam Vitrier (glasblazer).
23. Sir Henry Colet, burgemeester van Londen in 1486 en 1495, en Dame Christian Knyvet.

Op jonge leeftijd maakte hij in zijn eigen land zorgvuldig studie van al wat er was op het gebied van scholastische filosofie en verwierf de titel die kennis van de zeven vrije kunsten aangeeft. Daarvan was er geen een waarin hij zich niet vol ijver en met succes had bekwaamd; want hij had ook de werken van Cicero verslonden en de werken van Plato en Plotinus met de grootste aandacht uitgeplozen, en geen enkel onderdeel van de wiskunde liet hij onaangeroerd. Daarna ging hij, als een koopman die uit is op goede handelswaar, naar Frankrijk en vervolgens naar Italië. Daar wijdde hij zich volledig aan de bestudering van de gewijde schrijvers; maar na eerst met grote belangstelling een rondreis langs alle soorten geschriften te hebben gemaakt, schepte hij vooral genoegen in de vroege schrijvers: Dionysius, Origenes, Cyprianus, Ambrosius, Hieronymus. En over geen van de oude schrijvers oordeelde hij harder dan over Augustinus.[24.] Toch las hij ook Scotus en Thomas en anderen van hetzelfde slag, als een passage dat een keer vereiste. In de literatuur over beide rechten was hij goed thuis. Ten slotte was er geen boek over de voorouderlijke geschiedenis of instellingen dat hij niet had gelezen. Het Engelse volk heeft schrijvers voortgebracht die in hun land hetzelfde hebben gedaan als Dante en Petrarca in Italië. Door hun werken te bestuderen heeft hij zijn taal gepolijst en daarmee bereidde hij zich toen al voor op de verkondiging van het evangelie.

Na zijn terugkeer uit Italië verliet hij het ouderlijk huis om in Oxford te gaan wonen. Daar gaf hij kosteloze openbare colleges over alle brieven van Paulus. Hier leerde ik hem kennen, want een of andere godheid had mij toen eveneens daarheen gedreven. Hij was toen ongeveer dertig, twee of drie maanden jonger dan ik. Hij had geen enkele graad in de theologie verworven en daar ook niet naar gestreefd. Toch was er daar geen enkele doctor in de theologie of het recht, geen enkele abt of in het algemeen iemand die een ambt bekleedde, of hij bevond zich onder de toehoorders, zelfs met meegenomen boeken, of de eer nu toekomt aan het gezag van Colet, of aan de interesse van de toehoorders, die zich niet schaamden op hoge leeftijd iets te leren van iemand die nog jong was, en als doctor van iemand die geen doctor was - ook al is hem later ongevraagd de doctorstitel verleend, die hij meer aannam om hun ter wille te zijn dan uit eerzucht.

Hij werd van deze vrome inspanningen afgehaald en terug naar Londen geroepen door de gunst van koning Hendrik VII; hij werd deken van St. Paul's zodat hij aan het hoofd stond van het kapittel van hem wiens brieven hij zo bewonderde.[25.] Het is in Engeland de hoogste positie die men als

24. Het Latijn luidt: ‘Atque inter veteres nulli erat iniquior quam Augustino’. Het is is onduidelijk waarom Erasmus dit zegt, omdat niets wijst op geringe waardering van Colet voor Augustinus.
25. Colet bekleedde deze positie in elk geval vanaf 1505.

deken kan hebben, ook al zijn er andere met een rijkere opbrengst. De voortreffelijke man, geroepen als het ware tot het werk, niet de positie, herstelde daarop de in verval geraakte discipline van zijn kapittel en voerde in, wat daar nieuw was, dat hij op elke feestdag in zijn kerk preekte, naast de speciale preken die hij nu eens aan het hof, dan weer op allerlei andere plaatsen hield. Verder koos hij in zijn eigen kerk niet telkens apart een onderwerp uit het evangelie of uit de brieven van de apostelen, maar behandelde hij één onderwerp waar hij in verschillende preken mee verder ging tot het klaar was, zoals het evangelie van Mattheus, de geloofsbelijdenis of het gebed des Heren. Onder zijn talrijke toehoorders bevond zich het merendeel van de notabelen van de stad en van het hof van de koning.

De maaltijd ten huize van de deken, die daarvoor onder het mom van gastvrijheid in het teken van luxe stond, bracht hij terug tot een sober gebeuren. Want, daar hij ook enkele jaren daarvoor geheel gestopt was met avondeten, had hij 's avonds geen gasten. Omdat hij verder nogal laat het middagmaal gebruikte, had hij er ook dan minder; en hun aantal was des te kleiner, omdat het eten eenvoudig werd gehouden (al was het verzorgd), men kort aan tafel zat en de conversatie tenslotte zodanig was dat alleen ontwikkelde en weldenkende mensen er genoegen in schepten. Meteen na het tafelgebed droeg een jongen luid en duidelijk een hoofdstuk voor uit de brieven van Paulus of de spreuken van Salomo. Daaruit koos hij gewoonlijk zelf een passage, die hij herhaalde en gebruikte als aanleiding tot een gesprek, door aan geleerde of intelligente mensen, zelfs leken, te vragen wat een zinswending hier of daar te betekenen had. Hij stuurde het gesprek zo, dat het vroom en ernstig was en toch volstrekt niet saai of pretentieus. Tegen het eind van de maaltijd, wanneer niet aan de lekkere trek, maar aan de noodzakelijke behoefte al enigszins voldaan was, bracht hij een ander onderwerp ter sprake; bij het afscheid waren zijn gasten zo naar geest en lichaam verkwikt, dat ze als betere mensen weggingen dan ze kwamen, en met een maag die allerminst overladen was.

Hij schepte groot genoegen in gesprekken met vrienden, die hij vaak tot diep in de nacht liet duren; maar alles wat hij zei ging over een tekst of over Christus. Als er niemand was met wie hij een prettig gesprek kon hebben - want niet iedere willekeurige persoon kon hem boeien -, droeg een jongen een stuk voor uit de Heilige Schrift. Soms nam hij mij ook mee op pelgrimstocht.[26.] Dan bestond er geen vrolijker iemand dan hij; maar er ging altijd een boekje mee als reisgezel en er waren geen gesprekken behalve over

26. Erasmus beschreef een gezamenlijke pelgrimstocht naar Canterbury in een van de *Colloquia* (*Peregrinatio religionis ergo*).

Christus. Hij kon tegen geen enkele vorm van onzuiverheid, zelfs zo dat hij geen taalfouten of barbarismen duldde. Wat hij aan huisraad had of aan spullen op het gebied van eten, kleding, boeken, moest netjes zijn, maar hij gaf niet om uiterlijk vertoon. Hij droeg alleen donkere kleding, terwijl de priesters en theologen daar meestal in het purper gekleed gaan. Zijn bovenkleding was altijd van wol en eenvoudig; als dat vanwege de kou nodig was, beschermde hij zich met onderkleren van bont.

Wat er aan inkomsten was uit prebenden, gaf hij voor de huishoudelijke uitgaven aan zijn rentmeester; zijn gehele vaderlijk erfgoed - en dat was aanzienlijk - gaf hij een vrome bestemming. Want na het overlijden van zijn vader, toen hij een enorme som geld had geërfd, stichtte hij,[27.] om te voorkomen dat er, als hij het behield, enige zwakte in hem zou ontstaan, een nieuwe school op het kerkhof van St. Paul's, gewijd aan het kind Jezus, in een prachtig gebouw, met een prachtig huis erbij, waar twee schoolmeesters woonden, voor wie hij een ruim salaris reserveerde, zodat ze kosteloos les konden geven, maar op voorwaarde dat de school niet meer dan een bepaald aantal aannam. Hij verdeelde de school in vieren. Als je binnenkomt heb je als het ware eerst de catechumenen; niemand wordt evenwel toegelaten die nog niet heeft leren lezen en schrijven. In het tweede gedeelte zitten degenen die van de hulponderwijzer les krijgen. In het derde die door de bovenmeester worden onderwezen. Het ene gedeelte wordt van het andere gescheiden door een soort gordijn, wat dicht en open kan naar behoefte. Boven de lessenaar van de leraar zit het kind Jezus, voortreffelijk uitgebeeld, in de houding van iemand die onderwijst; het wordt door de hele groep bij het binnenkomen en weggaan met een lofzang begroet. Daarboven is het gelaat van de Vader te zien, die zegt: ‘Hoort naar Hem!’,[28.] want die woorden heeft hij er op mijn advies bijgezet. Achteraan is er een kapel, waar een dienst gehouden kan worden. De hele school heeft geen hoekjes of stille plekken, er is zelfs geen zolder of kamer. Ieder kind heeft zijn eigen plaats op treden die geleidelijk omhoog lopen, met precies afgemeten tussenruimten. Iedere klas heeft er zestien, en wie de beste van zijn klas is, heeft een wat hogere stoel dan de anderen. Ze laten niet zomaar iedereen toe, maar er vindt selectie plaats op grond van karakter en talent.

Scherpzinnig als hij was, zag hij in dat de toekomst van een land voornamelijk was gelegen in goed onderwijs van jongs af aan. Hoewel dat ontzaglijk veel geld kost, liet hij toch niemand toe als compagnon. Iemand had voor de bouw honderd Engelse ponden nagelaten. Zodra Colet in de gaten had dat leken wegens dit gunstbewijs aanspraak maakten op bepaalde rechten,

27. In de jaren 1508-1512.
28. Mattheus 17:5; Lucas 9:35.

besteedde hij het geld met toestemming van zijn bisschop[29.] aan kerkelijke gewaden. Aan het hoofd van de financiën en de hele onderneming plaatste hij geen priesters, niet de bisschop of het kapittel, zoals ze dat noemen, en ook geen belangrijke personen, maar enkele gehuwde burgers met een goede reputatie. Gevraagd naar de reden antwoordde hij dat bij menselijke aangelegenheden niets zeker is, maar dat hij bij hen toch de minste verdorvenheid aantrof.

Terwijl deze daad ieders goedkeuring wegdroeg, vroegen velen zich verbaasd af waarom hij een schitterend huis liet bouwen binnen de muren van het kartuizer klooster dat niet ver van Richmond Palace is gelegen. Hij zei dat hij daar een plek gereedmaakte om zijn oude dag door te brengen, wanneer hij, niet meer tegen het werk opgewassen of verzwakt door ziekte, gedwongen werd zich terug te trekken uit de samenleving. Daar wilde hij filosoferen met twee, drie uitnemende vrienden, tot wie hij mij placht te rekenen; maar de dood was hem voor. Want toen hij enkele jaren geleden de zweetziekte had opgelopen, een ziekte die vooral in Engeland woedde, die drie keer terugkwam, herstelde hij toch min of meer, maar aan de ziekte hield hij een aandoening over die de ingewanden verteerde, en daaraan is hij overleden. Een van de artsen meende dat het waterzucht was. Sectie leverde niets nieuws op, behalve dat de uiteinden van de lobben van de lever ruw bleken door uitstekende plukjes. Hij is begraven in zijn kerk, aan de oostzijde van het koor, in een eenvoudig graf dat hij al enkele jaren eerder voor dat doel had uitgekozen, met het opschrift IOAN. COL.

Ik zal stoppen, mijn beste Jonas, maar ik wil nog een paar dingen vertellen, eerst over zijn natuur, vervolgens over zijn verrassende opvattingen en ten slotte over de stormen waardoor de oprechte vroomheid van de man op de proef is gesteld. Die vroomheid was voor een zeer klein deel te danken aan zijn natuurlijke aard, aangezien hij behept was met een groot gevoel van eigenwaarde en zich snel gekwetst voelde, hij niet ongevoelig was voor vrouwelijk schoon en overdreven luxe en graag veel sliep, bovenmatig geneigd was tot scherts en grappen (dit heeft hij mij zelf verteld), en niet geheel bestand was tegen geldzucht. Hij streed hiertegen met de filosofie en de gewijde studie, doorwaakte nachten, vasten en gebeden, zodat hij zijn gehele levensweg vrij heeft weten te houden van de smetten van deze wereld. Want voor zover ik heb kunnen opmaken uit het contact met hem en de vertrouwelijke gesprekken die we hadden, heeft hij het sieraad van de ongereptheid tot aan zijn dood behouden. Hij gaf zijn vermogen een vrome bestemming. Tegen zijn zelfbewustheid streed hij met de rede, zelfs zo dat hij er ook tegen kon door een bediende vermaand te worden. Met vrouwelijk

29. Richard Fitzjames.

schoon, slaap en overdreven luxe maakte hij korte metten door zich permanent te onthouden van avondeten, door voortdurende soberheid, onvermoeide studie en vrome gesprekken. En toch, als zich een keer een gelegenheid voorgedaan zou hebben om in een geestig gezelschap te schertsen, met dames te praten of overvloedig te tafelen, had je enige sporen van zijn natuurlijke aard kunnen ontwaren. Daarom onthield hij zich gewoonlijk van de omgang met leken, maar vooral van feestmalen; als hij een keer gedwongen was daaraan deel te nemen, nam hij mij of iemand zoals ik mee, om met gesprekken in het Latijn wereldse conversatie uit de weg te gaan. Intussen was hij tevreden met een klein beetje eten, dat hij van maar één gerecht nam, en een paar slokken bier, en hij onthield zich van wijn; toch hield hij van goede wijn, maar dronk die met mate. Terwijl hij zichzelf altijd op die manier in de gaten hield, hoedde hij zich voor alles waaraan iemand aanstoot zou kunnen nemen. Want hij was zich er terdege van bewust dat alle ogen op hem gericht waren.

Nooit zag ik iemand met gelukkiger aanleg en daarom schepte hij een bijzonder genoegen in soortgelijk talent bij anderen, maar hij wilde zich liever in alle bescheidenheid bezighouden met onderwerpen die voorbereidden op de onsterfelijkheid van het komende leven. In alles zag hij een aanleiding om te filosoferen, als hij zich een keer ontspande met wat luchtiger verhalen. Bij jongens en meisjes schepte hij genoegen in de zuiverheid en eenvoud van hun aard, die Christus de zijnen voorhoudt ter navolging;[30] hij placht hen met engelen te vergelijken.

Om nu het tweede deel van mijn schuld in te lossen,[31] in zijn opvattingen week hij sterk afvan de massa, maar met grote wijsheid paste hij zich op dit punt aan bij anderen, om niemand aanstoot te geven, of om geen smet op zijn reputatie op te lopen, want hij was zich er terdege van bewust hoe onredelijk het oordeel van de mensen is, en hoezeer lichtgelovigheid geneigd is tot het slechte, en hoeveel gemakkelijker het is iemands reputatie met kwaadsprekerij te bezoedelen dan met vriendelijke woorden te herstellen. Onder vrienden en geleerden sprak hij in alle vrijheid uit wat hij vond. Hij zei dat scotisten, aan wie het gros van de mensen een als het ware geheel eigen scherpzinnigheid toekent, in zijn ogen dom en stompzinnig waren en alles eerder dan vernuftig. Want dat je eindeloos zit te praten over gedachten en formuleringen van anderen, nu eens dit aanvalt, dan weer dat, en alles minutieus ontleedt, getuigt volgens hem van een dorre en armzalige geest. Over Thomas echter oordeelde hij om een onduidelijke reden harder dan over Scotus.

30. Mattheus 18:3.
31. Erasmus komt nu bij het tweede punt van de drie die hij aankondigt op p. 256.

Want toen ik een keer in zijn bijzijn Thomas prees als iemand onder de latere schrijvers die men niet mocht verwerpen, omdat hij zowel de gewijde boeken als de oude schrijvers bestudeerd leek te hebben - dat idee had ik gekregen door de zogeheten *Catena aurea*[32] - en hij iets van gevoel in zijn geschriften had gelegd, negeerde hij dat de hele tijd en deed hij er het zwijgen toe. Maar toen ik opnieuw tijdens een ander gesprek nog nadrukkelijker hetzelfde beweerde, keek hij me aan om te zien of ik het serieus bedoelde of dat het ironie was; toen hij merkte dat ik het meende, riep hij uit, alsof een geest over hem kwam: 'Wat ben je me daar die man aan het ophemelen! Hij moet wel vreselijk arrogant zijn geweest, anders had hij niet met zoveel vermetelheid en zoveel hoogmoed alles gedefinieerd; ook moet hij enige wereldlijke inspiratie hebben gehad, anders had hij niet op die manier de hele leer van Christus bezoedeld met zijn heidense filosofie.' Ik was verbaasd over de bezieling waarmee hij sprak en begon aandachter de werken van Thomas te bestuderen. Moet ik nog meer zeggen? Inderdaad werd mijn achting voor hem aanzienlijk minder.

Hoewel niemand een groter voorstander was van christelijke vroomheid, had hij toch weinig op met kloosters, waarvan de meeste nu ten onrechte die naam dragen. Hij schonk aan deze instellingen niets of zo weinig mogelijk en zelfs bij zijn dood kregen ze niets toebedeeld. Niet omdat hij vijandig stond tegenover de kloosterorden, maar omdat de mensen niet overeenkomstig hun gelofte leefden. Want het was beslist een wens van hem zich volstrekt los te maken van deze wereld, als hij ergens een gemeenschap had gevonden die zich werkelijk bij ede had verbonden om volgens het evangelie te leven. Hij droeg mij die taak op bij mijn vertrek naar Italië; hij vertelde dat hij in Italië enkele monniken had aangetroffen die werkelijk wijs en vroom waren. Want hij meende dat godsdienstigheid niet was wat men gewoonlijk denkt, omdat het wel eens aan de juiste aanleg ontbreekt. Hij prees ook enige Duitsers, bij wie nog altijd sporen van de vroege godsdienstigheid aanwezig waren. Steeds weer zei hij dat hij nergens minder verdorvenheid aantrof dan bij gehuwden, omdat de genegenheid die in hun aard ligt, de zorg voor kinderen en het huishouden hen als het ware binnen een afrastering hielden, zodat ze niet tot elke soort van wandaad konden vervallen.

Hoewel hijzelf een uiterst zedig leven leidde, oordeelde hij toch, van de groep die hij niet prees, minder hard over hen die, ook al waren ze priesters of zelfs monniken, slechts zondigden door zinnelijke liefde. Niet omdat hij de zonde van de onkuisheid niet verafschuwde, maar omdat hij had gemerkt dat zij veel minder slecht waren als hij ze vergeleek met anderen, die hoog-

32. Dit is een commentaar op de evangeliën, door Thomas van Aquino samengesteld uit de kerkvaders.

moedig, jaloers, geneigd tot laster en onheuse kritiek, onoprecht, leugenachtig, dom, met heel hun hart geld en eerzucht toegedaan waren, en toch meenden dat ze heel wat voorstelden. De erkenning dat ze zwak waren, maakte de anderen daarentegen nederiger en bescheidener. Hij zei dat bij een priester hebzucht en trots verfoeilijker waren dan wanneer hij honderd minnaressen zou hebben. Niemand mag dit in die richting ombuigen, dat hij meent dat bij een priester of monnik wellust een gering vergrijp is; het gaat erom dat het andere type verder afstaat van de ware vroomheid.

Geen enkele soort mensen maakte hem bozer dan bisschoppen die zich als wolven gedroegen in plaats van herders; geen andere groep verwenste hij meer. Ze brengen zichzelf immers aan de man met gewijde kleding, ceremonien, zegeningen en vergeving, terwijl ze met heel hun hart de wereld zijn toegedaan, dat wil zeggen roem en gewin. Hij had het een en ander in zich opgenomen uit Dionysius en andere oude theologen. Hij bewonderde hen, maar niet op zo'n manier dat hij op enig punt tegen de kerkelijke decreten inging, maar wel met het gevolg dat hij minder hard oordeelde over degenen die het niet eens waren met zo grote verering overal in de kerken van afbeeldingen - geschilderd of van hout, steen, brons, goud of zilver. Hetzelfde gold voor degenen die twijfelden of een priester die onmiskenbaar en openlijk in verdorvenheid leefde, iets tot stand bracht bij de bediening van de sacramenten. Niet dat hij een voorstander was van hun dwaling, maar hij was verontwaardigd over hen die aanleiding gaven tot dergelijke gedachten door openlijk aan alle kanten hun leven te bezoedelen.

De kapittels,[33.] die in Engeland groots zijn opgezet en veel kosten, belemmerden volgens hem de hogere studie en waren niets anders dan plaatsen waar mensen naartoe werden gelokt die niets omhanden hadden. Evenmin hechtte hij veel waarde aan de publieke scholen, omdat de strijd om te mogen lesgeven en de winzucht die alles bederft, de zuiverheid van alle disciplines aantastte.

De biecht keurde hij weliswaar met volle overtuiging goed - hij zei dat hij nergens anders zoveel troost en moed uit putte -, maar overnauwkeurig en telkens herhaald biechten veroordeelde hij krachtig. Hoewel het in Engeland gewoonte is dat priesters bijna dagelijks de mis opdragen, stelde hij zich tevreden met een viering op zon- en feestdagen, of in elk geval op weinig dagen daarbuiten: ofwel omdat hij het druk had met de gewijde studie, waarmee hij zich op de preek voorbereidde, en de taken die bij zijn kerk hoorden, ofwel omdat hij merkte dat hij met meer gevoel de mis opdroeg als hij dat met tussenpozen deed. Toch keurde hij geenszins het gebruik af van mensen die graag dagelijks tot de tafel des Heren naderen.

33. Colleges van kanunniken, waaraan scholen waren verbonden.

Hoewel hijzelf zeer geleerd was, hield hij niet van overnauwkeurige en moeizaam verworven wijsheid, die met kennis van alle vakken en lectuur van alle auteurs, door alles aan te grijpen als het ware, wordt geperfectioneerd. Hij benadrukte dat op die manier dat aangeboren gevoel voor redelijkheid en zuiverheid afslijt, en de mensen onverstandiger worden en minder geschikt voor christelijke onschuld en pure naastenliefde zonder bijbedoelingen. Hij hechtte zeer veel waarde aan de brieven van de apostelen, maar hij had zoveel ontzag voor die wonderbaarlijke grootheid van Christus, dat vergeleken daarmee de geschriften van de apostelen iets van hun glans verloren. Bijna alle uitspraken van Christus had hij met groot vernuft teruggebracht tot drietallen; hij had zich voorgenomen daar ook een boek van te maken.[34.] Het verbaasde hem zeer dat priesters, zelfs als ze het druk hadden, gedwongen waren zich dagelijks door zulke lange gebeden heen te werken, ook thuis en onderweg; hij was er namelijk een groot voorstander van dat de kerkdienst een luisterrijke gebeurtenis was.

Er zijn tegenwoordig talloze dingen volkomen geaccepteerd op de universiteiten waarmee hij het ten zeerste oneens was. Daarover placht hij met vertrouwde vrienden wel eens van gedachten te wisselen; in het bijzijn van anderen liet hij niets merken, om zich geen dubbel ongemak op de hals te halen: dat het alleen maar averechts zou werken en dat zijn goede naam eronder zou lijden. Er was geen boek zo ketters of hij bestudeerde het aandachtig, waarbij hij opmerkte dat hij daar soms meer aan had dan aan de boeken van hen die alles definiëren, op zo'n manier dat ze vaak de ijdelheid strelen van de coryfeeën en soms ook van zichzelf. Hij vond het niet goed dat welsprekendheid werd gezocht in de voorschriften van de grammatici; hij beweerde met grote stelligheid dat die een goede stijl in de weg stonden; die kreeg je volgens hem alleen door de beste auteurs te bestuderen. Maar hijzelf moest boeten voor deze opvatting. Hoewel hij immers van nature en door onderricht welbespraakt was en bij het spreken beschikte over een bijzonder overvloedige stijl, verviel hij toch bij het schrijven af en toe in dingen waarop critici aanmerkingen plegen te maken. Tenzij ik me vergis, was dat de reden dat hij zich onthield van het schrijven van boeken. Had hij dat maar niet gedaan! Want ik had graag gewild dat de overdenkingen van een dergelijk man waren vastgelegd, het maakt niet uit in welke taal.

Omdat niemand mag denken dat er iets ontbrak aan de volmaakte vroomheid van Colet, zal ik nu iets zeggen over de stormen die hij moest trotseren.[35.]

34. Een lijst met geschriften van Colet uit 1551 vermeldt een *Breviloquium dictorum Christi*, dat evenwel niet is overgeleverd.
35. Erasmus komt nu bij het laatste punt van de drie die hij aankondigt op p. 256.

Hij had het nooit goed met zijn bisschop[36.] kunnen vinden. Over het karakter van deze man zal ik het maar niet hebben. Hij was een blind en verstokt aanhanger van Scotus en daarom in zijn eigen ogen een halfgod. Hoewel ik enkele mensen van dat soort ken die ik geen slechteriken zou willen noemen, heb ik er tot nu toe geen een meegemaakt die je naar mijn idee een waar en zuiver christen zou kunnen noemen. Ook was hij[37.] niet erg geliefd bij de meesten van zijn kapittel, omdat hij nogal vasthield aan reguliere discipline; ze klaagden geregeld dat ze als monniken werden beschouwd, hoewel dit kapittel ooit het oostelijke munster[38.] was en in oude oorkonden zo wordt genoemd.

Toen nu het ongenoegen van de bejaarde bisschop - hij was immer al minstens tachtig jaar - te erg werd om verborgen gehouden te kunnen worden, koos hij twee bisschoppen met evenveel verstand en een even giftige tong als bondgenoten en begon hij Colet last te bezorgen, met hetzelfde wapen als die lieden altijd gebruiken als ze uit zijn op iemands ondergang. Hij bracht hem aan bij de aartsbisschop van Canterbury,[39.] nadat hij enkele laakbare punten uit de preken van de ander had gehaald. Een daarvan was dat hij had gezegd dat men geen beelden mag vereren. Het tweede was dat hij Paulus de zo geprezen gastvrijheid[40.] had ontnomen, omdat hij bij het verklaren van de passage uit het evangelie met het drievoudige ‘Weid mijn schapen’[41.] weliswaar bij de eerste twee keer instemde met de overige interpretatoren (‘weid met voorbeelden van gedrag, weid door te preken over de leer’), maar bij de derde keer met hen van mening verschilde. Hij vond namelijk dat het niet klopte dat de apostelen, die toen arm waren, de opdracht kregen hun schapen te weiden met aardse ondersteuning. Hij had daarvoor iets anders in de plaats gezet. Het derde punt was dat hij, door in een preek op te merken dat sommigen van het papier preekten (iets wat veel mensen in Engeland doen, zonder echt gevoel), zijdelings de bisschop een veeg uit de pan had gegeven, aangezien hij deze gewoonte had wegens zijn hoge leeftijd. De aartsbisschop, die uitstekend op de hoogte was van Colets talenten, nam de verdediging van de onschuldige op zich en werd van rechter advo-

36. Zie boven, noot 29.
37. D.i. Colet.
38. ‘Orientale monasterium’ (Eastminster), vgl. de aanduiding Westminster voor de aan Petrus gewijde westelijk gelegen kerk (Westminster Abbey). Eastminster verwijst normaal gesproken naar de cisterciënzer abdij St. Mary of Graces.
39. William Warham.
40. Paulus roept op tot gastvrijheid in Romeinen 12:13; Titus 1:8.
41. Johannes 21:15-17.

caat, terwijl Colet zelf zich niet verwaardigde op deze en andere, nog dwazere, beschuldigingen te antwoorden.

Toch bleef er bij de oude man een gevoel van ongenoegen. Hij probeerde het koninklijk hof tegen Colet op te zetten, en vooral de koning zelf.[42.] Ze hadden nu een ander wapen te pakken: hij zou in het openbaar tijdens een preek gezegd hebben dat een onbillijke vrede te verkiezen was boven de meest rechtvaardige oorlog.[43.] Men was immers al bezig de oorlog tegen de Fransen voor te bereiden.[44.] Niet de onbelangrijkste rol in dit toneelstuk werd gespeeld door twee minderbroeders,[45.] van wie de een, een agitator, een mijter in de wacht sleepte, en de ander met een krachtig stemgeluid in zijn preken uitvoer tegen de dichters. Zo immers betitelde hij Colet, die evenwel niets van versmaten wist - overigens was hij geen ondeskundige op het gebied van muziek. Hier gaf de voortreffelijke jonge koning een duidelijke blijk van zijn karakter, het koningschap waardig, door Colet persoonlijk aan te sporen om in alle vrijheid door te gaan met zijn onderwijs - om op die manier iets te doen aan de verdorven zeden van die tijd -, en zulke duistere tijden zijn licht niet te onthouden; hij zei dat het hem niet ontging wat die bisschoppen ertoe bracht zich tegen hem te keren, en dat hij heel goed wist hoeveel profijt het Engelse volk heeft gehad van zijn levenswijze en gewijde kennis. Hij voegde eraan toe dat hij hun pogingen zou afkappen, en wel zo dat het anderen duidelijk was dat wie Colet aanviel, niet vrijuit zou gaan. Daarop bedankte Colet hem voor zijn koninklijke houding, maar tegelijk vroeg hij hem dringend het aanbod niet ten uitvoer te brengen, waarbij hij zei dat hij niet wilde hebben dat iemand benadeeld werd om hem: liever legde hij het ambt neer dat hij vervulde.

Maar enige tijd later zagen ze hun kans schoon en hoopten ze dat Colet dit keer definitief uitgeschakeld kon worden. Na Pasen zou de veldtocht tegen de Fransen worden voorbereid.[46.] Op Goede Vrijdag hield Colet voor de koning en het hof een verbazingwekkende preek over de overwinning van Christus, waarin hij alle christenen aanspoorde onder het vaandel van hun Koning te strijden en te overwinnen. Want wie uit haat of eerzucht als verdorvenen streden met verdorvenen en elkaar over en weer uitmoordden, streden volgens hem niet onder de banier van Christus, maar van de duivel. Tegelijk liet hij zien hoe moeilijk het is een christelijke dood te sterven, hoe

42. Hendrik VIII.
43. Vgl. Cicero, *Epistulae ad familiares* 6, 6, 5.
44. Zowel in 1512 als in 1513 werden veldtochten tegen Frankrijk voorbereid.
45. Edmund Birkhead en Henry Standish.
46. Deze veldtocht liep uit op de slag bij Guinegate (16 augustus 1513).

weinigen een oorlog beginnen zonder aangetast te zijn door haat of begeerte, dat het nauwelijks mogelijk is dat iemand broederlijke naastenliefde voelt (zonder welke niemand God zal zien) en zijn zwaard in het lichaam van zijn broeder steekt. Hij voegde eraan toe dat ze eerder Christus als hun vorst moesten navolgen dan figuren als Julius of Alexander.[47.] Zijn welsprekende betoog bevatte nog meer in deze trant, en wel zo dat de koning enige vrees koesterde dat deze preek het moreel van de troepen die onder zijn bevel zouden uitrukken, zou ondermijnen. Iedereen die kwaad in de zin had vloog hier op af, als op een uil,[48.] in de hoop dat de koning inderdaad dit keer verbitterd zou raken en zich tegen hem zou keren. Colet werd op bevel van de koning ontboden; hij kwam en gebruikte de maaltijd in het franciscanenklooster dat gelegen was naast het paleis te Greenwich. Zodra de koning dat hoorde, daalde hij af naar de kloostertuin en toen Colet naar buiten kwam stuurde hij iedereen van zijn gevolg weg.

Zodra zij onder elkaar waren, verzocht hij hem het hoofd te bedekken en gewoon met hem te praten; die uiterst wellevende jongeman opende het gesprek als volgt: ‘Om te voorkomen dat u overhaaste conclusies trekt, heer deken, ik heb u niet hierheen laten komen om uw zeer vrome werkzaamheden in de war te sturen, die ik als geen ander bewonder, maar om mijn geweten te ontlasten van enkele dingen die mij dwars zitten, en om met behulp van uw advies mij beter van mijn taak te kwijten.’ Maar laat ik niet het hele gesprek navertellen, dat bijna anderhalf uur duurde. Al die tijd was Birkhead, een franciscaan die bisschop was geworden, aan het hof bijna niet te houden; hij dacht niet anders dan dat het er voor Colet om spande, terwijl er tussen Colet en de koning in alle opzichten overeenstemming was. Wel wilde de koning graag dat Colet wat hij geheel naar waarheid had gezegd, een keer duidelijker zou uitleggen, wegens het gebrek aan ontwikkeling bij de soldaten, die het anders interpreteerden dan hij had bedoeld, namelijk dat voor christenen geen enkele oorlog gerechtvaardigd is. Colet, verstandig en bijzonder tactvol als hij was, stelde de koning niet alleen tevreden, maar deed bovendien de oude gunst nog toenemen. Zodra ze terug waren in het paleis en het moment kwam dat de koning Colet wilde laten gaan, liet hij een beker brengen en dronk hij hem toe, en hij liet hem gaan na hem vriendelijk omhelsd te hebben en alles beloofd te hebben wat van een zo minzaam vorst verwacht mag worden. Vervolgens kwam de hele schare hovelingen om hem

47. Julius Caesar en Alexander de Grote, maar ook de krijgslustige pausen Julius II en Alexander VI.
48. Vgl. Ovidius, *Metamorfosen* 11, 24-25, waar de maenaden die Orpheus willen doden, worden vergeleken met vogels die afkomen op een uil die zich overdag laat zien.

heen staan, in afwachting van de uitkomst van dit onderhoud. Toen sprak de koning, terwijl iedereen luisterde: ‘Laat ieder zijn eigen leraar hebben, laat ieder achter zijn eigen leraar staan. Dit is die van mij.’ En zo vertrokken enkelen als wolven met opengesperde muilen, zoals ze zeggen,[49] en vooral Birkhead; sinds die dag heeft niemand meer geprobeerd Colet aan te vallen.

Zie hier, Jodocus, niet zozeer een portret als wel een schets, voor zover de beperkte ruimte van een brief het toeliet, van twee in mijn ogen ware en oprechte christenen die in onze tijd leefden. Het zal jouw taak zijn van elk van beiden over te nemen wat naar jouw idee het meest tot ware vroomheid strekt. Verder, als je je afvraagt wie ik boven de ander stel: naar mijn mening verdienen ze evenveel lof, hoewel hun omstandigheden verschilden. Immers, het was een grote prestatie dat Colet in die positie standvastig nastreefde, niet waartoe zijn natuur, maar waartoe Christus hem riep. Toch is het een indrukwekkender verdienste van Vitrier, dat hij bij een dergelijke levenswijze zoveel van de geest van het evangelie heeft behouden en aan de dag heeft gelegd, als een vis die in een poel leeft en toch niet naar het moeras gaat smaken. Maar bij Colet waren er enkele dingen die duidelijk maakten dat hij een mens was; bij Vitrier bespeurde ik nooit iets wat naar menselijke zwakte smaakte. Als je naar mijn raad wilt luisteren, Jonas, aarzel niet deze twee toe te voegen aan de lijst van heiligen, ook al neemt geen enkele paus hen ooit op in de canon.

Gelukzalige geesten, aan wie ik zoveel te danken heb, bid voor Erasmus, die hier nog worstelt met het leed van dit leven, dat ik weer bij u mag komen wonen, om daarna niet meer van u gescheiden te worden.

Het ga je goed, mijn beste Jonas. Het zou mooi zijn als ik aan jouw verlangen heb voldaan; want ik weet dat ik geenszins aan de stof recht heb gedaan.

Van mijn buitenverblijf te Anderlecht, 13 juni 1521

1212 *Aan Louis Guillard*
Anderlecht, 17 juni 1521

Erasmus van Rotterdam groet de eerwaarde vader Louis, bisschop van Doornik

Die brief van mij aan Pieter de Vriendt viel voor mij werkelijk zeer gelukkig uit, eerwaarde bisschop; hij had tot gevolg, wat ik nauwelijks had durven

49. In *Adagia* 1258 is sprake van een wolf die heen en weer loopt met opengesperde muil nadat hem de begeerde prooi is ontgaan.

wensen, dat Uwe Hoogheid in een brief, mij in alle vriendelijkheid geschreven, getuigde van uw genegenheid jegens mij, en een als het ware levensecht beeld gaf van die bijzondere goedheid van uw natuur en uw streven naar ware vroomheid, waarvan ik al had gehoord omdat velen er in lovende bewoordingen over spreken.

Uw suffragaanbisschop[1.] zou ik het makkelijk kunnen vergeven dat hij op aandrang van anderen ten overstaan van het volk zulke lelijke dingen over mij heeft gezegd, als het om een onbeduidende belediging ging of als hij gezien zijn rol in de maatschappij aanspraak maakte op toegeeflijkheid. Maar wat is er erger dan in een openbare, ja, in een gewijde dienst met openlijke verwijten en zelfs leugens de reputatie aan te vallen van iemand die dat niet verdient, ja zich zelfs verdienstelijk maakt, en hem ketterij aanwrijft - de verschrikkelijkste beschuldiging die er in de ogen van christenen bestaat? En degene die dit doet is een monnik, een man op leeftijd, theoloog en bisschop, tenslotte plaatsvervanger van u, dat wil zeggen van een alom geprezen prelaat. Welke grappenmaker zou zonder blikken of blozen een brutaler antwoord durven geven dan deze man deed, toen men hem vroeg aan welke ketterse uitspraken in mijn boeken hij zich geërgerd had. Hij zei: ‘Ik heb geen boeken van Erasmus gelezen. Ik was van plan de Parafrasen te lezen, maar het Latijn leek zo diepzinnig dat de vrees bestaat dat hij wel eens in een of andere ketterij zou kunnen vervallen.’ Zo verontschuldigde zich die geweldige theoloog tegenover een verstandig iemand die niet zo maar geleerd is.[2.]

U, bekleed met gezag, gaf de man per brief een terechtwijzing, dat hij voortaan niet zo driest te keer mocht gaan tegen hen die zich verdienstelijk maken voor de gewijde studie; daarmee vervulde u de plicht van een goed prelaat. Maar deze aanpak was meer in het belang van anderen dan van mij. Als die schorpioen[3.] toch het gif dat hij heeft ingespoten in de harten van zijn onontwikkelde toehoorders weer naar zich toe kon halen! Uit brieven van vrienden weet ik dat een monnik ten overstaan van de allerchristelijkste koning van Frankrijk in een preek nog grotere onzin verkondigd heeft. Hij zei dat de komst van de antichrist nabij was, omdat er vier voorlopers zijn, een of andere minderbroeder in Italië, Luther in Duitsland, Jacques Lefèvre in Frankrijk en Erasmus in Brabant. Wie dat durft, houdt zo iemand niet de belangrijkste vorsten voor achterlijke lieden, die niets begrijpen en alles geloven, of voor schurken, die genoegen scheppen in giftige leugens? Of veracht zo iemand hen niet eenvoudigweg?

Maar omdat zulke dingen bijna aan de orde van de dag zijn, had ik er al-

1. Nicolas Bureau.
2. Waarschijnlijk Frans van Cranevelt, zie brief 1192, noot 8.
3. Zie brief 1196, noot 3.

lang een dikke huid voor moeten hebben; vooral omdat ik merk dat zij met enorm veel opschudding niets anders bereiken dan dat ze hun eigen botheid etaleren, gecombineerd met eenzelfde portie onwetendheid en kwaadwilligheid. Ik voor mij weet niet of ik van enig nut ben geweest voor de gewijde studie, maar ik heb het in elk geval uit alle macht geprobeerd, zodat ik, als ik blijkbaar geen roem verdien, in elk geval niet de indruk kan wekken deze beschimpingen te verdienen. Op dit moment zie ik geen kans aan de slag te gaan met het onderwerp dat u mij in uw vroomheid aan de hand doet, ook al spreekt het me zeer aan, omdat ik volop bezig ben met het voorbereiden van de derde uitgave van het Nieuwe Testament en het herzien van de werken van de heilige Augustinus.[4.] Maar ik zal er later over nadenken, als er weer tijd is. Intussen verbaas ik me erover dat Uwe Hoogheid dat probeert uit mijn poelen te halen, terwijl u thuis een bron hebt die overloopt van het allerbeste, Josse Clichtove. U biedt mij iedere vorm van genegenheid en dienstvaardigheid aan. Op dit moment vraag ik niets van u behalve dat u de hogere literatuur en gewijde studie blijft steunen, en Erasmus onder de uwen rekent. Dan zult u een toegenegen beschermeling hebben die u weinig tot last is. Het ga u goed.

Van mijn buitenverblijf te Anderlecht, 17 juni 1521

1213 *Van Paolo Bombace*
Rome, 18 juni 1521

Paolo Bombace groet zijn vriend Erasmus hartelijk

Dat ik zo nalatig ben met brieven en je weinig schrijf, mijn beste Erasmus, mag je nergens anders aan toeschrijven dan aan een eindeloze, warrige opeenhoping van werkzaamheden, die een schril contrast vormen met onze studie van vroeger.[1.] Die werkzaamheden leggen al heel wat jaren zoveel beslag op me, dat ze me bijna van alle wetenschap en literatuur wegtrekken en me in de richting duwen van een leven zonder Muzen, wat dat ook mag zijn. Daaraan probeer ik me niet alleen, tegen mijn aard in, te onderwerpen, maar ik probeer ook nog op alle mogelijke manieren in de smaak te vallen. Daartoe word ik gedreven door een soort schroom, want ik wil niet dat de bemoeizieke massa meent dat ik me zo'n kans om goed te presteren liet ontglippen,

4. Zie brief 1204, noot 3.
1. Erasmus verbleef in 1506-1507 in Bologna, waar Bombace onder meer Grieks doceerde.

en mij van gebrek aan doorzettingsvermogen beticht. Intussen schrijden de jaren voort, zoals je weet, en neemt mijn vermogen niet in die mate toe, dat ik helemaal tevreden ben en daarmee het gemis van de literatuur gecompenseerd kan worden. Overigens is men niet zo karig tegenover mij dat ik bang ben weer les te moeten gaan geven. Want ik heb mijn jaarlijks inkomen omhoog gebracht tot vierhonderd dukaten, waaraan geen priesterdiensten verbonden zijn en die ik niet aan de fortuin, maar aan mijn eigen inzet te danken heb. Daar had ik na dat luie leventje tussen de boeken nooit op kunnen hopen of ook maar van kunnen dromen. Als ik van dat geld samen met jou ooit in vrijheid zou kunnen genieten, zou ik Croesus zijn schatten niet benij den en zou ik met recht vrijgesteld worden van deze dwaze en weinig verheven taken. Daarom, zoals Hercules dat deed om Theseus te bevrijden,[2.] zo moet ook jij, om Bombace van zijn boeien te verlossen, je niet zoals die held naar de onderwereld begeven, maar naar het volle licht hier, dat voor anderen onbegrensder en helderder is; dat bid en smeek ik je - mits je in mij iemand ziet die je niet zal teleurstellen als studiemakker, of althans als bewonderaar van wat jij doet.

Je moet weten dat hier verschillende belangrijke figuren aanwezig zijn, die je reputatie geweldig bevorderen en je tegen wie dan ook verdedigen. Leo X is je zeer genegen; zodra men hem een brief van jou aan een willekeurige persoon laat zien, leest hij hem gretig en zegt hij er iets aardigs over. Enkele dagen nadat hij jouw laatste brief aan mij had gelezen, die hem via mijn meester, de eerwaarde kardinaal,[3.] had bereikt, vroeg hij er opnieuw om en liet hij hem aan Sadoleto en andere geleerden lezen. Daarin leek je deze ene fout gemaakt te hebben, naar mijn oordeel tenminste, dat je te veel over X[4.] schreef; want je reputatie heeft reeds een punt bereikt dat je lak mag hebben aan wat voor opmerkingen dan ook over jou die meer jaloezie dan oordeel verraden; vooral omdat paus Leo zo'n hoge dunk van jou heeft, dat hij, naar ik hoor, een of andere Spanjaard[5.] die zo brutaal is jouw boeken aan te vallen, heeft aangeraden voortaan niets meer te publiceren wat een aanval op jouw reputatie inhoudt, en als hij zo graag de waarheid wil verdedigen, dat zo beheerst te doen dat hij haat of jaloezie geen ruimte geeft.

Zo goedgunstig is hij nu al jegens jou, terwijl jij je in stilzwijgen hult als

2. Theseus vergezelde Pirithoüs, die Persephone wilde schaken, tijdens diens tocht naar de onderwereld, waar zij vervolgens door Hades voor straf werden vastgehouden. Hercules wist van de beide vrienden alleen Theseus te redden.
3. Lorenzo Pucci.
4. Waarschijnlijk Girolamo Aleandro.
5. Diego López Zúñiga.

het gaat om die zo rechtvaardige en vrome zaak van hem: denk je eens in hoe het zal zijn als je de wapens opneemt en geducht, zoals jij dat kunt, strijd levert ten gunste van hem of liever van de waarheid zelf - want haar proberen die aanhangers van Luther op allerlei goddeloze manieren te verscheuren en grondig te vernielen, door een revolutie na te streven en reeds verworpen en uitgeroeide ketterijen op ondoordachte wijze weer tot leven te wekken. Dit was wat de meeste mensen van jou verwachtten; ze zeiden dat die monsters als door een beslissing van het lot alleen voor jou bestemd waren, zodat je belangrijk en onsterfelijk zou worden. Ik zou je aansporen tegen hen ten strijde te trekken, als ik het idee had dat ik, vooral bij deze zaak waarvan je goed op de hoogte bent, iets wist wat jou ontgaat. Eén ding staat in elk geval voor mij vast: dat al de overige inspanning die je je tot nu toe al schrijvend tijdens doorwaakte nachten hebt getroost, volstrekt vruchteloos is geweest, vergeleken bij het effect van alleen deze inspanning. Ik weet wel wat je vooral hiervan weerhoudt: ik bedoel niet het misnoegen van veel mensen,[6.] dat je onvermijdelijk en niet zonder risico over je heen haalt, maar het grenzeloos drieste optreden van een aantal dwaze lieden. Zij spannen als het ware opzettelijk met de tegenpartij samen; terwijl ze immers hun best doen om een op zich goede zaak te steunen, brengen ze die juist veel schade toe en weerhouden ze de meest respectabele mensen ervan haar te verdedigen, want die letten er zelf zorgvuldig op dat ze zich niet evenals zij als dwazen lijken te gedragen. Ikzelf zou hun dwaas getier niet zo zwaar laten wegen, dat ik vergeten leek te zijn wat mijn eigen taak was. Je schrijft dat we erbij gebaat waren als deze kwestie door anderen en op andere manieren werd behandeld; heel wat mensen zijn het nu met je eens en ikzelf ben altijd die mening toegedaan geweest. Maar laten we het hier niet opnieuw over hebben, in plaats van naar een oplossing te zoeken.

Wanneer ik hoor dat je in Bazel bent gearriveerd, zal ik proberen het met mijn werkzaamheden zo te plooien dat ik daartussendoor je vaker met een brief kom groeten en zelfs storen. Tot nu toe, terwijl je in Leuven was, kon ik me er nauwelijks toe zetten je iets te schrijven, als ik eraan dacht hoe groot de afstand was. Nu ga ik ervoor zorgen dat je nooit te klagen hebt over mijn beuzelingen, die ik, hoe druk ik het ook heb, zal aandragen tot verzadiging toe.

Ik heb eindelijk in de bibliotheek van het Vaticaan de eerste brief van Johannes gevonden, geschreven in heel oude letters.[7.] De verzen uit hoofdstuk 4 luiden:

6. Aanhangers van Luther. Voor het volgende vgl. brief 1195.
7. Bombace citeert naar alle waarschijnlijkheid codex B (Vaticanus) uit de 4e eeuw.

Ἀγαπητοί, μὴ παντὶ πνεύματι πιστεύετε, ἀλλὰ δοκιμάζετε τὰ πνεύματα, εἰ ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστιν, ὅτι πολλοὶ ψευδοπροφῆται ἐξεληλύθασιν εἰς τὸν κόσμον. Ἐν τούτῳ γινώσκετε τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. Πᾶν πνεῦμα ὃ ὁμολογεῖ Ἰησοῦν Χριστὸν ἐνσαρκὶ ἐληλυθέναι, ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστι. Καὶ πᾶν πνεῦμα ὃ μὴ ὁμολογεῖ τὸν Ἰησοῦν, ἐκ τοῦ Θεοῦ οὐκ ἔστιν. Καὶ τοῦτό ἐστι τὸ τοῦ ἀντιχρίστου. Ἀκηκόατε ὅτι ἔρχεται, enzovoort.[8.]

Eveneens uit hoofdstuk 5:

Ὅτι τρεῖς εἰσιν οἱ μαρτυροῦντες, τὸ Πνεῦμα καὶ τὸ ὕδωρ καὶ τὸ αἷμα, καὶ οἱ τρεῖς εἰς τὸ ἕν εἰσιν. εἰ τὴν μαρτυρίαν τῶν ἀνθρώπων λαμβάνομεν, ἡ μαρτυρία τοῦ Θεοῦ μείζων ἐστίν. Ὅτι αὕτη ἐστίν ἡ μαρτυρία τοῦ Θεοῦ, ὅτι μεμαρτύρηκε περὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ. Ὁ πιστεύων εἰς τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ ἔχει τὴν μαρτυρίαν ἐν αὐτῷ· ὁ μὴ πιστεύων τῷ Θεῷ ψεύστην πεποίηκεν αὐτόν, ὅτι οὐ πεπίστευκεν εἰς τὴν μαρτυρίαν ἣν μεμαρτύρηκεν ὁ Θεὸς περὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ. Καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ μαρτυρία, ὅτι ζωὴν αἰώνιον, enzovoort.[9.]

Waarin dit verschilt van de gedrukte boeken, is iets wat je niet van mij hoeft te horen. Als er iets is waarover je mijn mening wilt weten, niet zozeer hierover als wel over tal van andere dingen waarover de geleerden twisten, zal ik tegenover jou niet huichelen of mijn mond houden, maar vrijmoedig spreken zoals je van me gewend bent. Het ga je goed. Beveel me aan bij de schare geleerden. Uit de Stad, 18 juni 1521

8. 1 Johannes 4:1-3: ‘Geliefden, vertrouwt niet iedere geest, maar beproeft de geesten, of zij uit God zijn; want vele valse profeten zijn in de wereld uitgegaan. Hieraan onderkent gij de Geest Gods: iedere geest, die belijdt, dat Jezus Christus in het vlees gekomen is, is uit God; en iedere geest, die Jezus niet belijdt, is niet uit God. En dit is de geest van de antichrist, waarvan gij gehoord hebt, dat hij komen zal,...’.
9. 1 Johannes 5:7-11: ‘Want drie zijn er, die getuigen: de Geest en het water en het bloed, en de drie zijn tot één. Indien wij het getuigenis der mensen aannemen, het getuigenis van God is meerder, want dit is het getuigenis van God, dat Hij van zijn Zoon getuigd heeft. Wie in de zoon van God gelooft, heeft het getuigenis in zich; wie God niet gelooft, heeft Hem tot een leugenaar gemaakt, omdat hij niet geloofd heeft in het getuigenis, dat God getuigd heeft van zijn Zoon. En dit is het getuigenis: [God heeft ons] eeuwig leven [gegeven]...’. Overeenkomstig het citaat is in de vertaling het gedeelte weggelaten dat wordt aangeduid als het ‘comma Johanneum’.

1214 *Aan Lieven Hugenoys*
Anderlecht, 21 juni 1521

Erasmus van Rotterdam groet de eerwaarde vader Lieven, abt van het klooster van St.-Bavo te Gent

Wat iemand krijgt zonder dat hij er iets voor gedaan heeft, wordt gewoonlijk des te meer gewaardeerd; wat iemand ten deel valt zonder dat hij het verwacht, geeft gewoonlijk meer reden tot vreugde. Soms krijgt het geschenk ook extra waarde als het afkomstig is van een belangrijk persoon. Niets evenwel is van zichzelf zo gering, dat het niet buitengewoon dierbaar wordt als het voortkomt uit een gevoel van vriendschap. Om hoeveel redenen dan denkt u dat ik blij was met uw geschenk, uitnemend prelaat, dat u mij stuurde met een buitengewoon man als de fiscaal advocaat Cornelis?[1.] En ik was zo verrast, dat het niet onverwachter had kunnen komen als het uit de hemel gevallen was. Want wat ongevraagd wordt gestuurd, aan iemand die er niets voor gedaan heeft, die het zelfs in zijn dromen niet had verwacht, dat moet wel uit een hart komen dat overloopt van vriendschap. Het geschenk, dat op zichzelf al zeer welkom is, maakt u met uw woorden nog aantrekkelijker. U zegt dat het geen geschenk is, maar een teken van uw gevoelens. U zegt dat u het niet zond om me rijk te maken, maar om me een groet te brengen. Ik aanvaard dus graag die gevoelens van u, en ik erken mijn schuld. Ook al ben ik u op mijn beurt evenzeer genegen, toch zult u met één punt winnen: dat u het initiatief nam tot de vriendschap. Want toen we bij elkaar waren in Gent en Dendermonde, heb ik me zo onbeleefd gedragen, dat ik meer dan eens vreesde dat ik u volledig van mij vervreemd had. Wie na zo'n provocatie nog genegenheid kan voelen, verdient naar mijn mening de welgemeende genegenheid van de ander.

Marcus Laurinus, deken van het kapittel van St.-Donaas,[2.] beloofde mij een zeer oud handgeschreven boek uit uw bibliotheek, met de commentaren van de heilige Hieronymus op de psalmen.[3.] Als mij dat niet zonder problemen toegestuurd kan worden, zou ik in elk geval graag willen dat er enkele bladzijden uit overgeschreven werden, wat mij in staat zou stellen er door vergelijking achter te komen, of de gedrukte versie die we van deze commentaren hebben onecht of incompleet is, of niet. Voor het geval ook dit proble-

1. Waarschijnlijk Cornelis van Schoonhove.
2. In Brugge.
3. *Commentarioli in Psalmos* (= *Breviarium in Psalmos*).

men geeft: ik denk dat ik omstreeks 1 augustus opnieuw naar Brugge[4.] zal gaan. Dan zal ik dus, al is het maar bij het passeren, Uwe Hoogheid groeten. Het ga u goed, alom hooggeachte vader in Jezus Christus.

Uit Anderlecht, 21 juni 1521

1215 *Aan Karl Harst*
Anderlecht, 22 juni 1521

Erasmus van Rotterdam groet zijn vriend Karl Harst

Ik heb een dubbele schuld bij jou, mijn beste Karl, omdat je mij wilde bezoeken en omdat je daarvan afzag om mij niet bij mijn studie te storen. Wat betreft je gelukwens dat ik hier buiten de stad verblijf, inderdaad heb ik in maanden niets gedaan wat gunstiger uitgevallen is. Het was mijn einde geweest als ik niet de walm van de steden achter me had gelaten. Ik was al met artsen in de weer: zoveel verschillende als ik raadpleegde, zoveel verschillende middeltjes kreeg ik voorgeschreven. Niets weerhield me ervan ze te gebruiken, behalve dat ik geen tijd had om ziek te zijn, omdat telkens nieuwe bezigheden me ergens anders heen riepen. Overigens dringen ook hier de bedeltirannen[1.] door: waartoe hebben die lieden geen toegang? Dagelijks hoor ik van nabij smakeloze verhalen.

Waar je mijn aandacht op vestigde met betrekking tot Carinus, heb ik allang in orde gemaakt. Ik heb de brief aan Nesen gestuurd; degene aan wie ik hem had meegegeven, zegt dat hij hem aan onze vriend Capito heeft overhandigd.[2.] Zorg jij ervoor dat je op alle mogelijke manieren Conradus Goclenius plundert, die beschikt over een schat aan geleerdheid op ieder gebied, en keer naar je vaderland terug als een bedrijvig en op winst belust handelaar, beladen met de prachtigste koopwaar. Maar scherp eerst je pen, zodat je ooit een keer die kakelaars, die op zo'n domme manier protesteren tegen de hoogste vormen van studie, in hun eigen kleuren kunt afschilderen. Het ga je goed.

Van mijn buitenverblijf te Anderlecht, 22 juni 1521

4. Zie brief 1222, noot 5.
1. De monniken; zie brief 998, noot 4.
2. Wilhelm Nesen, Carinus' leermeester, was uit Leuven naar Frankfurt vertrokken. Carinus was als secretaris in dienst getreden van Wolfgang Faber Capito in Mainz.

1216 *Aan Pierre Barbier*
Anderlecht, 26 juni 1521

Erasmus van Rotterdam groet Pierre Barbier

Eindelijk heb ik het boek te pakken waarin Diego López Zúñiga mij aanvalt,[1] wat hij heel wat geleerder en tegelijk minder giftig doet, als je het vergelijkt met de lasterlijke aantijgingen van Lee. Ik wil geen afbreuk doen aan zijn verdiensten; het is zelfs zo dat ik hem het dubbele wens van wat hij zichzelf zo gul toekent. Tegenover mij evenwel is hij zo karig, dat hij mij alles ontzegt - intelligentie, een goed geheugen, oordeel, geleerdheid, bijbelkennis, kennis van de talen en zelfs van de grammatica -, terwijl hij zichzelf, heel aardig, een ware hoorn van overvloed van dat alles toeschrijft. Hij biedt beslist een prachtig tegenwicht tegen de overdreven bewondering van bepaalde mensen: zij verheerlijken mij zo dat ze van een vlieg een olifant maken;[2] hij maakt van een dwerg een mug. Dat hij zichzelf zo buitengewoon goedgezind is, is voor mij geen reden tot verbazing of jaloezie. Maar ik vraag me wel af wat de man zo tegen mij in het harnas heeft gejaagd, hoewel hij door mij met nog geen enkel woord ooit beledigd is. Ik kan namelijk niet geloven dat mensen van goede geboorte (want hij koppelt, naar ik hoor, geleerdheid aan een roemrijk geslacht) zoveel haat opvatten, tenzij er een boosaardig persoon aanwezig is die hen opstookt. Maar ik hoor juist dat de kardinaal van Toledo zaliger gedachtenis,[3] wiens opvolger onze wederom reeds te betreuren landgenoot Croÿ was, hem had aangeraden dat hij zijn werk eerst aan mij zou sturen alvorens het te publiceren: als ik mij in mijn antwoord voldoende zou rechtvaardigen, was het volgens de kardinaal beter voor de auteur dat het boek niet op de markt kwam dan dat het verspreid werd; maar als ik niet zou antwoorden of mijn antwoord vrijpostig en ondeskundig zou zijn, kon hij zijn werk met grote kans op succes publiceren. Hij gaf zijn werk evenwel meteen na de dood van de kardinaal aan de

1. *Annotationes contra Erasmum Roterodamum in defensionem tralationis Novi Testamenti* (Alcalá, 1520). López Zúñiga werkte mee aan de uitgave van de Complutensische Polyglot, waartoe kardinaal Jiménez (zie hierna, noot 3) het initiatief had genomen. Deze brief haakt op verschillende plaatsen in op de voorrede die López Zúñiga aan zijn *Annotationes* vooraf liet gaan.
2. *Adagia* 869.
3. Francisco Jiménez de Cisneros, overleden op 8 november 1517. Zijn opvolger was Willem van Croÿ, die op 6 januari 1521 overleed.

drukkers,[4.] terwijl het hem toen toch niet ontgaan kon zijn, dat de tweede druk van het Nieuwe Testament al verschenen was of ieder moment kon verschijnen.[5.]

Hoe dit ook zij, het doet mij in elk geval genoegen dat de talen en de literatuur ook in Spanje tot bloei komen; en van Zúñiga's talent heb ik aardig hoge verwachtingen. Maar ik ben bang dat dit werk, waarmee hij naam wilde maken, hem onder verstandige en geleerde mensen niet die overvloed aan roem opleverde die hij zichzelf kennelijk in het vooruitzicht stelt. Immers, stel dat hij iedereen doet geloven dat hij als geen ander toegerust is met alle talen en alle literatuur en met langdurige en nauwkeurige lectuur van de oude schrijvers, en uitstekend weet dat je een interpretator enige toegeeflijkheid verschuldigd bent als hij zich een keer vergist in dingen die overduidelijk zijn; stel dat hij iedereen doet geloven dat ik gisteren of eergisteren begonnen ben met het lezen van de bijbelexegeten, dat ik geen woord begrijp van Hieronymus, al schreef ik twintig jaar geleden het *Enchiridion*, al voer ik in dit ongeordende werk (zoals hij terecht schrijft) zoveel bewijsplaatsen aan - zonder hulp van registers intussen,[6.] op welk punt hij beter af was dan ik: wie zal hem geloven als hij zegt dat hij dit werk niet op zich heeft genomen om kwaad te willen spreken, maar ‘met een houding die wars is van iedere vorm van rivaliteit’? Terwijl hij het hele werk door, van begin tot eind, niets anders doet dan me op een hooghartige manier belachelijk te maken, te bekritiseren, onderuit te halen. Zelfs andermans fouten werpt hij me op een onaangename manier voor de voeten, bijvoorbeeld die van de zetters en van Oecolampadius,[7.] en soms zet hij gruwelijke tragedies in gang naar aanleiding van dingen die zonder enige bijbedoeling zijn gezegd. Ik schreef bijvoorbeeld dat Napels nu door Spanje wordt ‘bezet’, en dat bij Paulus *Spania* in plaats van *Hispania* wordt gebruikt.[8.] Daarbij maakt hij me geregeld bij wijze van ernstige belediging uit voor Hollander. Alsof het mij te verwijten valt, al was ik in Sogdiana geboren![9.] Alsof Holland een streek is

4. Dit is niet juist, zoals uit de voorgaande noten blijkt.
5. De tweede druk van het Nieuwe Testament verscheen in 1518/1519.
6. In mei 1520 was het door Oecolampadius samengestelde register bij de Bazelse editie van Hieronymus' werken verschenen.
7. Oecolampadius hielp bij de correctie van de eerste druk van Erasmus' uitgave van het Nieuwe Testament.
8. Zie Erasmus' aantekeningen bij Handelingen 16:11 en Romeinen 15:24 in zijn uitgave van het Nieuwe Testament. López Zúñiga merkt op dat Napels toebehoort aan Spanje en er daarom geen sprake is van bezetting.
9. Landstreek in Azië (ongeveer het huidige Oezbekistan).

die door welke andere streek ook veracht moet worden, of je nu kijkt naar de mate van ontwikkeling, naar de drukte in de steden, naar de materiële overvloed of naar de reputatie van het aanwezige talent - dat zich daar bij hen overal in een zo gelukkige vorm voordoet, dat ik vergeleken bij hen werkelijk zou kunnen lijken zoals Zúñiga mij voorstelt!

Het was niet genoeg de voorrede bij het werk zo te hebben ingericht, dat het aantal sneren aan mijn adres bijna even groot is als het aantal woorden. Bijna aantekening voor aantekening voorziet hij van een nieuwe inleiding en afsluiting om mij af te kraken. Alsof ook dat niets voorstelde, voegde hij bovendien nog trefwoorden toe in de marge, stekeliger dan de tekst zelf: werkelijk niets kan hem, met zijn bezonnen houding, ‘die wars is van iedere vorm van rivaliteit’, tevredenstellen.

Verder kan ik me voorstellen dat het niet echt als een uitspraak van een verstandig man zal overkomen, als je beweert dat deze vertaler[10.] het Nieuwe Testament knap en met smaak vertaald heeft. Men zal niet het idee hebben dat hij het pleidooi levert waarmee hij belooft zijn vertaler tegen elke aantijging te zullen verdedigen, omdat hij niet reageert op al die taalfouten die ik heb aangewezen. Ja, hij veroordeelt met zijn stilzwijgen degene die hij wel eens even in bescherming zou nemen, ook al was ik er zelf niet op uit de vertaler aan te vallen, want wat zou ik daar voor voordeel van hebben? Maar terloops maak ik een aantekening als er iets is waar de leergierige lezer wellicht zijn voordeel mee kan doen. Hoeveel schade Zúñiga aan mijn reputatie heeft toegebracht, weet ik niet, maar ik had in elk geval gewild dat hij beter voor de zijne had gezorgd. Want ik voor mij vind al gauw alles goed wat de studie voordeel brengt. Ook scherpt een gematigde vorm van rivaliteit de geest. Maar ik zou willen dat dit soort boosaardigheid, waardoor op dit moment, door een duistere beslissing van het lot, alles vlam vat, zich ver houdt van alle deugdelijke studie, maar vooral van de gewijde.

Jij, mijn beste Barbier, kwelt me door me al te lang naar jouw komst te laten uitkijken, waarbij je me telkens voedt met nieuwe hoop. Er waren nog andere redenen waarom ik mijn vertrek heb uitgesteld, maar de belangrijkste was mijn verlangen jou te ontmoeten. Als jij van jouw kant verlangt mij te ontmoeten, moet je je haasten. Want ik word hier dagelijks door kakelaars gestenigd met beschimpingen, zodat de kans bestaat dat ik bezwijk onder al die rotsblokken die op dit ene hoofd afkomen. De tragedie rond Luther is hier afgelopen;[11.] was die maar nooit op de planken gebracht! Het enige waar sommige mensen bang voor zijn, is dat we uit verlangen Scylla te vermijden terechtkomen bij Charybdis, en dat sommigen op een wredere manier deze

10. De vertaler van de Vulgaat.
11. Op 26 mei 1521 was het Edict van Worms uitgevaardigd.

overwinning uitbuiten dan goed is voor het christendom. Het ga je goed, onvergelijkelijke mecenas. Uit Anderlecht, waar ik tegenwoordig - geen stedeling meer, maar een buitenman - een behoorlijk aangenaam leven leid. 26 juni 1521

1217 *Aan de Leuvense theologen*
Anderlecht, [juni-juli] 1521

Erasmus van Rotterdam groet de Leuvense theologen

Eerwaarde vaders en hooggeachte heren, zodra ik denk aan de waardigheid van de theologische faculteit en aan mijn onschuld, of liever nog aan wat ik gedaan heb voor de liefhebbers van de gewijde literatuur (als ik een keer een beetje mag opscheppen), wil ik maar niet geloven wat mij verteld wordt. Toch wordt het mij door zo vele en zo serieuze personen verteld, dat het onmogelijk helemaal uit de lucht gegrepen kan zijn, wat door de eenstemmigheid van zo'n aantal van zulke zegslieden geloofwaardig wordt gemaakt. Het was in ieders belang dat er eindelijk een punt werd gezet achter die tragedies die al enkele jaren tussen ons worden opgevoerd met zeer nadelige gevolgen voor u en mij. Hoe verdienstelijk ik mij heb gemaakt met mijn doorwaakte nachten, zal het nageslacht beter kunnen beoordelen; wat ik in Leuven heb moeten verduren door de drieste taal van bepaalde lieden, kan voor niemand een geheim zijn. Nu hoor ik evenwel dat sommigen de tragedie nieuw leven inblazen, onder leiding en op instigatie van Vincentius[1.] en Latomus. De een voelt zich aangevallen door de brief aan de kardinaal van Mainz,[2.] waarin ik naar zijn idee de orde van de dominicanen beledig. De ander ergert zich aan een anoniem gepubliceerd *Advies* over beëindiging van de tragedie rond Luther, waarvan enkele achterdochtige lieden telkens opnieuw beweren dat het van mij afkomstig is.[3.]

De brief, om daarmee te beginnen, geschreven toen de veroordeling door uw universiteit nog niet bekend was gemaakt en de censuur van de paus evenmin,[4.] gaat in hoofdlijnen nergens anders over dan dat Luther beter kan worden terechtgewezen dan worden uitgeschakeld met alle ophef van dien. De brief, die verzegeld was, had ik naar een van de raadsheren van de kardi-

1. Vincentius Theoderici.
2. Brief 1033 aan Albrecht van Brandenburg.
3. Zie de inleiding bij brief 1149.
4. Zie brief 1141, noten 5 en 7.

naal gestuurd;[5.] hem gaf ik de volmacht om de brief te overhandigen als hem dat goed leek, zo niet, om hem te verbranden. Hij heeft hem pas laat overhandigd en daarvoor laten drukken, naar verluidt zelfs met veranderingen. Terwijl ik 'Luther' had geschreven, maakte hij daarvan 'mijn vriend Luther'.[6.] Dat de kwestie meteen met druk geschreeuw werd behandeld ten overstaan van de bonte massa, keurde ik toen niet goed en nu ook niet. De veroordeling door de Parijzenaren heeft voor iedereen meer gewicht gekregen door het feit dat ze pas laat bekend is gemaakt.[7.] Nooit heb ik enige orde beledigd of gehaat. Ik haat slechte mensen, ongeacht het kleed waarmee ze zich bedekken. Of een orde bij iedereen in hoog aanzien staat, hangt van de leden zelf af, niet van mij. Als zij erom geven dat ze bij iedereen hoog aangeschreven staan, laten ze dan die gaven verwerven die leiden tot een goede naam, die leiden tot gezag bij de mensen, maar ook tot sympathie. Als ze merken dat ze minder hoog aangeschreven staan dan ze zouden willen, moeten ze veranderen wat ze beschouwen als de oorzaak van hun verminderde reputatie.

Tot zover de brief. Het bewuste *Advies* is niet van mij afkomstig, maar van een dominicaans theoloog, een uitzonderlijk geleerd man.[8.] Het werd voorgelegd aan een bepaalde vorst,[9.] zodat hij kon afwegen of het instemming verdiende; dat was vóór de publicatie van *De captivitate Babylonica*,[10.] toen er nog genezing mogelijk leek. Ook dit *Advies* is door een of ander toeval door de Duitsers gepubliceerd, die er kennelijk een bepaalde strategie op na houden om alles in de openbaarheid brengen. Ook aan mij is het toen door die dominicaan voorgelegd, die niet zal ontkennen dat het van hem is; en om eerlijk te zijn, het stond mij niet geheel tegen. De bedoeling ervan was immers niet dat het pauselijk besluit of dat van u ongedaan werd gemaakt, maar dat iets gedaan werd met het idee dat onder de mensen leeft, die riepen en nog steeds roepen dat Luther door het gezag wordt onderdrukt; het gezag van de paus zou ook niet geschonden worden als hij vrijwillig iets van zijn strengheid zou laten varen om de algemene vrede. Het *Advies* viel ook bij koningen in de smaak, als *De captivitate* en andere soortgelijke pamfletten niet bij velen antipathie hadden opgewekt. Wanneer om advies wordt gevraagd, staat het volgens mij een ieder vrij zijn mening te geven. En het ge-

5. Ulrich von Hutten.
6. Deze variant is niet in de vroege drukken teruggevonden.
7. Zie brief 1141, noot 6.
8. Johannes Faber.
9. Albrecht van Brandenburg.
10. Luthers invloedrijke geschrift *Over de Babylonische ballingschap*, dat handelt over de sacramenten, was in 1520 in Wittenberg verschenen.

tuigt van vroomheid te willen zorgen voor de algemene vrede, mits dat gebeurt met behoud van de pauselijke waardigheid.[11.] Als dat niet geoorloofd is, hoe brutaal was het dan van uiterst gerespecteerde mannen juist dit met vuur te bepleiten, toen Luther in Worms was! En daar kregen ze ook nog complimenten voor! Daarom, als dit *Advies* van mij zou zijn, wat niet het geval is, dan zie ik toch niet in waarom men er tegenover mij zoveel ophef over moet maken. Maar het heeft een eigen schrijver, die zich er niet voor zal schamen dat te erkennen.

U herinnert zich nog wel hoeveel ophef er rond mij ontstond, gebaseerd op een onjuist vermoeden, toen voor het eerst de werken van Luther waren verschenen, wegens een onbeduidend voorwoord dat een beetje beter geschreven was; terwijl het toch de zuivere waarheid is, en door mij talloze malen bevestigd is dat er in al zijn boeken geen lettergreep staat die met mijn medeweten of instemming geschreven is. Integendeel, ik ben altijd bang geweest dat het zo zou aflopen en heb daarom op alle mogelijke manieren geprobeerd de man af te houden van deze schrijfstijl. Het is nu aan u in al uw wijsheid ervoor op te passen dat u niet opnieuw op grond van een soortgelijk vermoeden uw naaste schade toebrengt. Een aanval op iemands reputatie is een vorm van moord. Des te meer vraag ik me af wat Vincentius voor ogen heeft, die geen gelegenheid voorbij laat gaan om de meest lelijke dingen over mij te zeggen, te pas en te onpas Erasmus' naam aan stukken te scheuren en me met beschimpingen te stenigen. Als ik zou zijn zoals hij valselijk beweert, dan nog is het voor iemand die zowel priester als monnik en theoloog is, ongepast zulke brutale taal uit te slaan, een vloek ook voor uw universiteit, want het gevaar bestaat dat de mensen die daaraan verbonden zijn, zich in navolging van hem aanwennen om zelfs tegen onschuldigen zo tekeer te gaan. Bovendien is dit het slechtste wat hij voor zijn orde kan doen. Want giftige en onbeheerste kwaadsprekerij valt ook bij hen die mij slecht gezind zijn niet in goede aarde. Verder raken mensen die al vijandig tegenover mij staan, er niet door vervreemd van mij; juist mensen die mij goedgezind zijn worden erdoor gekwetst. En er zijn overal mensen, en geen klein aantal, die het goede met mij voor hebben, allerminst omdat ik hun gunst nagejaagd heb, maar omdat ik hen aan mij verplicht heb door mijn nuttig werk. Als ik zo onbeschaamd gebruik zou maken van mijn pen als hij van zijn tong, zou het onvermijdelijk uitlopen op openlijke razernij. We zouden tot een steen des aanstoots worden voor christenen, maar ook voor de vijanden van de christenheid. Maar hij veracht mij, alsof ik op mijn beurt niet meer redenen zou hebben om hem te verachten - als het christelijk zou zijn dat

11. Vgl. de titel van het *Consilium*, geciteerd in de inleiding bij brief 1149.

we elkaar over en weer verachten; alsof het mij zou passen de degens te kruisen met mensen zoals hij, aangenomen dat we te werk gaan met de middelen van het verstand. Maar als er gestreden moet worden met een giftige, schaamteloze, brutale tong, zal er makkelijk een vrouw te vinden zijn die met dit soort mensen de strijd wil aanbinden.

Maar het onderwerp Vincentius laat ik nu rusten. Ik zal niet accepteren dat ik door hem, het type persoon dat hij is, word overtroffen, als hij met mij wedijvert in het goede, dat wil zeggen: als hij met iets komt wat meer bijdraagt tot Christus' glorie en de ware vroomheid. Maar met Latomus verschil ik niet graag van mening, vanwege zijn geenszins gering te schatten geleerdheid en ook vanwege enige omgang met de lieflijker Muzen. Het is dan ook met tegenzin dat ik geloof hecht aan wat ik van zoveel kanten hoor, vooral omdat ik hem nooit gekrenkt heb. We moeten, al is het laat, opletten, dat we met het bekvechten over en weer elkaar niet uitputten. Ik heb altijd een hekel gehad aan tweedracht. Ik heb me nooit ingelaten met een partij, niet die van Reuchlin en ook niet die van Luther; ik heb me altijd naar beste vermogen ingezet voor Christus' glorie. Ik ben uw universiteit niet tot schande of nadeel geweest. Ik heb me meer dan wie ook ter wereld verzet tegen de pamfletten van Luther,[12.] niet dat het mij ontgaat dat zijn waarschuwingen vaak terecht zijn, maar ik weet dat het beter is zonder kwalijke gevolgen te zwijgen dan een ongelukkige poging tot verbetering te doen. In alles wat terecht of ten onrechte aan hem wordt toegeschreven, staat geen tittel die van mij is. Kon ik die schotschriften, die overal in zwermen uitvliegen, maar tegenhouden, al was het maar om mijzelf! Want allemaal bezorgen ze me vijanden, sommige brengen me zelfs in opspraak, en ik word meer beschadigd door de lof die erin staat dan door de laster. Dit is absoluut zeker: in al die pamfletten staat niets wat van mij is. Bij een aantal heb ik enig vermoeden wie de auteur is, maar in de meeste gevallen lukt het me zelfs niet iets te vermoeden over de herkomst.

Heel wat mensen, ook hooggeplaatsten, hebben mij gevraagd openlijk de zijde van Luther te kiezen. Ik heb ook andere dingen ondervonden die ik hier niet hoef te vertellen. Ik heb alles met handen en voeten[13.] van me afgehouden. Zijn tegenstanders, vooral monniken, hebben me zo fel aangevallen, dat ik, al was ik eerst Luthers tegenstander geweest, door hun vijandigheden ertoe had kunnen komen me bij hem te voegen. Omgekeerd merkte ik dat aanhangers van Luther uit alle macht probeerden mij met trucs bij deze strijd te betrekken, en als dat niet lukte, mij met geweld, of ik wilde of niet, mee te sleuren. Niets van dat alles heeft mij van mijn standpunt af kunnen

12. Zie brief 1143.
13. *Adagia* 315.

brengen. Kam alles uit wat ik heb geschreven, zelfs alles wat ik me als grapje bij de wijn heb laten ontvallen: men zal niets anders ontdekken dan dat ik misnoegd was over de plotselinge luidruchtige stemmingmakerij ten overstaan van het volk, en dat ik er de voorkeur aan gaf dat de zaak werd afgehandeld zonder dat er onrust onder de mensen ontstond. Als anderen de voorkeur gaven aan een andere aanpak, bid ik Christus dat die succesvol mag zijn; maar tot nu toe heb ik geen idee hoe het zal aflopen.

Als het van mij afhing, zou deze storm morgen bedaard zijn. Als er geen hechte vriendschap tussen ons is, ligt dat niet aan mij. Er was een begin mee gemaakt in De Valk;[14.] we waren overeengekomen dat we zouden vergeten wat er gebeurd was, ook al kwam alles wat er verkeerd was gegaan op mij neer. Ook zou Johannes Atensis niet naar verzoening gestreefd hebben, als hij niet voor zichzelf wist dat hij misleid was door een ongegrond vermoeden toen hij mij die tragedie bereidde. Ik zie niet wat het gedijen van deze vrede heeft tegengehouden, behalve dat Egmondanus onvoldoende tevredengesteld was. Ik zie niet waarom hij kwaad op mij is, behalve dat ik voor de scheldwoorden, die hij mij naar het hoofd slingerde zelfs voordat hij me had ontmoet, niet keurig dank u wel heb gezegd. Als het de bedoeling van bepaalde lieden is me hoe dan ook aan te vallen, zelfs met de mentaliteit van een gladiator[15.] en met verzonnen beschuldigingen, laten ze in de eerste plaats kijken of dit wel met zo gunstige wind[16.] gaat verlopen als ze denken, en als het inderdaad zo verloopt, laten ze kijken of dat wel zoveel voorspoed brengt als ze zichzelf beloven. Als ze ten slotte hebben besloten Luther volledig uit te bannen, zal dat een beetje beter lukken als ze mij erbuiten laten. Wat anderen ook voor plannen bedenken, niemand zal mij losrukken van de rots Christus, niemand zal mij inpassen in enige partij. Als ik een aanhanger van Luther was geweest - laat ik alleen dit zeggen: dan stonden zijn zaken er beter voor. Maar God verhoede dat ik iets anders ben dan een christen.

Tot nu toe heb ik zijn opvattingen niet bestreden. Dat is waar. Als het risico niet als excuus mag gelden en evenmin - naast talloze andere bezwaren - mijn gebrek aan tijd, mijn leeftijd, mijn verzwakte lichaam, laat dan in elk geval mijn onkunde op het gebied van de theologie als excuus gelden, iets wat ze me daar bij u in de hoogste graad toeschrijven en waar ik grotendeels mee instem. Wat kan ten slotte, wanneer drie universiteiten Luther hebben veroordeeld,[17.] wanneer de paus zelf hem met zijn bliksem[18.] heeft getrof-

14. Zie brief 1162, noot 8.
15. D.w.z. met de wil om te strijden ongeacht het risico dat men loopt (*Adagia* 276).
16. *Adagia* 1416.
17. De universiteiten van Keulen, Leuven en Parijs.
18. De banvloek, uitgesproken in de bul ‘Decet Romanum pontificem’ (3 januari 1521).

fen, wanneer de keizer daar de zijne[19.] aan toegevoegd heeft, mijn oordeel - van een wormpje eerder dan van een mens - nog voor gewicht in de schaal leggen? Vooral wanneer er overal zoveel - naar uw oordeel - uiterst geleerde mensen op het toneel verschijnen om Luthers opvattingen te bestrijden. En toch zal ik mij naar mijn beste vermogen inzetten voor de rust binnen de algemene christelijke kerk, de evangelische waarheid, de waardigheid van de paus van Rome, wanneer dit mogelijk zal zijn.[20.] En misschien leg ik daarmee meer gewicht in de schaal dan zij die denken dat de kwestie opgelost kan worden met dit soort tumult. We moeten opletten dat we Luther niet op zo'n manier haten, dat we uit haat jegens hem ook de dingen die heel goed zijn mislopen; ook moeten we zo om onze waardigheid denken, dat we geen afbreuk doen aan het gezag van de evangelische waarheid, en ons zo wijden aan menselijke glorie, dat we geen belemmering vormen voor Christus' glorie. Als u intussen iets dwarszit, grijp niet naar beschimpingen, zoals onlangs Egmondanus deed ten overstaan van Rosemondt, de rector,[21.] en zoals Vincentius geen moment nalaat te doen. Gebruik argumenten, dan zal ik me op alle punten tegenover u rechtvaardigen. Als u in gedienstigheid wilt wedijveren, zal ik niet dulden dat ik word overtroffen. Als er mensen zijn die zich liever met mij meten in slechte bedoelingen, zal ik me zeker niet inspannen om op dat gebied een overwinning te behalen; maar ik zal wel proberen mijn onschuld te verdedigen, en ik denk dat het niet zal ontbreken aan de steun van Christus en mensen met een goed karakter. Het ga u goed, eerwaarde heren en geachte broeders in Christus.

Uit Anderlecht, 1521

1218 *Aan Richard Pace*
Brussel, 5 juli 1521

Gegroet. Kon een *deus ex machina* maar een eind maken aan dit toneelstuk dat Luther met slechte voortekenen voor ons in gang heeft gezet! Hijzelf verstrekte zijn vijanden de pijl waarmee hij doorboord kon worden, en hij ging zo met de kwestie om alsof hij geen redding wilde, hoewel hij geregeld, door wat ik schreef en wat vrienden zeiden, was aangespoord om de scherp-

19. Met het Edict van Worms (26 mei 1521).
20. Vgl. voor dit voorbehoud brief 1195, p. 186.
21. Zie brief 1162.

te van zijn pen te matigen. Hij heeft zoveel bitterheid in zich, dat, al was het allemaal volkomen waar wat hij schreef, een goede afloop niettemin uitgesloten is. Maar ik ben bang dat de jakobijnen en sommige theologen hun overwinning zullen uitbuiten; vooral die uit Leuven, die een soort persoonlijke haat jegens mij koesteren. Ze hebben al het instrument gevonden dat daarvoor bij uitstek geschikt is, Girolamo Aleandro. Hij gedraagt zich van zichzelf al dwaas genoeg, ook al wordt hij door niemand opgehitst; nu wordt hij ook nog opgehitst door lieden die zelfs de kalmste geest tot razernij kunnen drijven. Overal vliegen schotschriften van de giftigste soort in zwermen uit; die schrijft Aleandro allemaal aan mij toe, terwijl ik in veel gevallen het bestaan niet kende voordat ik er van hem over hoorde. Luther heeft zijn boeken ten overstaan van de keizer als de zijne erkend;[1] toch schrijft Aleandro een van die boeken, *De captivitate Babylonica*, aan mij toe. Wat ben ik toch productief, dat ik zoveel pamfletten kan schrijven! Terwijl ik ondertussen de tekst van het Nieuwe Testament herstel, wat heel moeilijk werk is, de boeken van Augustinus zuiver, naast nog andere taken op het gebied van de studie. Ik mag sterven als in al Luthers boeken één lettergreep staat die van mij is, of als er enig schotschrift op mijn aanraden is verschenen; integendeel, ik probeer ijverig anderen ervan te weerhouden.

Nu proberen ze de mensen wijs te maken dat Luther bepaalde dingen uit mijn boeken heeft gehaald, alsof hij niet meer uit de brieven van Paulus heeft gehaald! Nu pas heb ik door dat de Duitsers het plan hadden mij, of ik wilde of niet, mee te sleuren en in de zaak van Luther te betrekken. Mijn hemel! Wat een onverstandig plan! Is er iets wat meer tot verwijdering had kunnen leiden? Wat had ik voor Luther kunnen doen, als ik het gevaar met hem gedeeld had, behalve dat er twee in plaats van één ten onder zouden gaan? Telkens weer vraag ik me af waardoor hij werd gedreven bij het schrijven, in elk geval heeft hij de beoefenaars van de literatuur enorm veel vijandschap bezorgd. Het was dikwijls uitstekend wat hij betoogde en adviseerde. Had hij toch maar niet het goede verknoeid met onaanvaardbare fouten! Ook als de toon van zijn werken vroom was geweest, was ik toch niet geneigd mijn leven op het spel te zetten om de waarheid. Niet iedereen heeft voldoende kracht voor het martelaarschap. Want ik vrees dat ik, als er onlusten zouden uitbreken, hetzelfde zou doen als Petrus.[2] Als pausen en keizers de juiste beslissingen nemen, ben ik volgzaam - dat is vroom; als ze verkeerde beslissingen nemen, verzet ik mij niet - dat is verstandig. Dat mogen volgens mij ook mensen met een goed karakter, als er geen enkele hoop op resultaat is.

1. Op 17 april 1521 tijdens de Rijksdag van Worms. Voor het hierna genoemde werk zie brief 1217, noot 10.
2. Dit doelt op Petrus' verloochening van Jezus (Mattheus 26:69-75).

Opnieuw wrijven ze mij het pamflet over Julius aan:[3] werkelijk niets laten ze onbeproefd om niet zozeer mij als wel de hogere vormen van studie schade toe te brengen, waarvan ze de opbloei met lede ogen aanzien.

Maar Christus zal acht op mij slaan, in wiens dienst het altijd zal staan wat ik aan onbeduidende geschriften produceer. Nu Luther tot as is geworden[4] en de predikheren en sommige dubbelhartige theologen beweren dat dit hun verdienste is, is het de taak van verstandige vorsten erop te letten dat ze niet een ruimere bevoegdheid krijgen om streng op te treden tegen onschuldige mensen die zich verdienstelijk maken tegenover de christelijke godsdienst, en dat we ons niet zo door haat jegens Luther laten meeslepen, dat we het profijt dat we kunnen hebben van de goede dingen die hij heeft gezegd, mislopen.

De rest kun je lezen in de brief die More heeft.[5] Beveel mij zo nadrukkelijk mogelijk aan bij de eerwaarde heer kardinaal,[6] mijn onvergelijkelijke beschermheer en meester. Het ga je goed, zeer illustere Pace.

Brussel, 5 juli 1521

Je vriend Erasmus

1219 *Aan William Blount, lord Mountjoy*
Anderlecht, [ca. 5 juli?] 1521

Erasmus van Rotterdam groet de zeer illustere William, lord Mountjoy

Hoe oprechter uw genegenheid jegens mij is, zeer illustere heer, en hoe meer u een vriendelijke mecenas voor mij bent, des te meer doet het me verdriet dat ik voor u niet de door het geluk begunstigde vriend ben die uw welwillende houding verdiende. U schrijft dat niet nader genoemde lieden in uw omgeving het gerucht verspreiden dat ik niet alleen een aanhanger van Luthers partij ben, maar ook een helper en bijna een stichter; en u spoort me aan dat ik mij van blaam zuiver door een boek te publiceren waarin ik Luther aanval. Omdat dit een even schaamteloze leugen is als wanneer iemand zegt dat

3. De dialoog *Julius exclusus e coelis.*
4. De veroordeling door enkele universiteiten, de banvloek en het Edict van Worms leidden ertoe dat Luthers boeken werden verbrand.
5. Dit is een niet bewaard gebleven brief of een niet bewaard gebleven versie van brief 1220.
6. Thomas Wolsey.

Erasmus vleugels heeft, zal ik in een paar woorden duidelijk maken uit welke bron dit gerucht afkomstig is.

Er zijn hier enkelen die mijn bloed wel kunnen drinken, omdat ze denken dat ik de talen en de literatuur over hun koninkrijk heb gebracht. Ook toen de wereld nog niet van Luther had gehoord, zochten zij overal naar een wapen waarmee ze hun ergernis konden afreageren. Daarom waren de eersten die dit gerucht lieten ontstaan, zelf nog niet overtuigd van datgene, waarvan ze anderen probeerden te overtuigen. Dezelfde mensen probeerden Girolamo Aleandro, de pauselijke nuntius, een uitermate geleerd man, door een lange en zeer prettige vriendschap met mij verbonden, met wonderbaarlijke leugens tegen mij op te hitsen. Er vlogen allerlei schotschriften heen en weer. Om de verdenking van het auteurschap van zich af te houden, schoven sommige Duitsers het op mij. Waarom een lang verhaal? Ze wisten de man - ijverig en trouwhartig van karakter, maar ook lichtgelovig - ervan te overtuigen dat mijn mening en uitspraken over hem van weinig vriendschap getuigden. Evenmin ontbrak het aan mensen die de vriendschap op de momenten dat ze hechter werd, telkens met nieuwe beschuldigingen uit elkaar trok.

Hieraan mag u nog minder twijfelen dan aan enig blad van de Sibille:[1] in alle boeken van Luther of zijn aanhangers is geen enkele syllabe te vinden die van mij is of die met mijn medeweten is geschreven. Ik sta evenmin aan zijn kant, tenzij je misschien aan iemands kant staat als je hem ontraadt door te gaan met wat hij begonnen was, en uit alle macht probeert tegen te houden dat zijn boeken gepubliceerd worden. Want als eerste van iedereen voorzag ik dat deze kwestie zou uitlopen op grote onrust onder de mensen. Noch met Luther, noch met een van zijn aanhangers heb ik heimelijk een verbond gesloten; ook heb ik niemand aangemoedigd, integendeel, iedereen die ik kon heb ik nu eens mondeling, dan weer schriftelijk geprobeerd af te houden van de gevaarlijke weg die was ingeslagen. Alleen stemde ik niet in met het voorbarige rumoer dat bepaalde lieden veroorzaakten, vooral ten overstaan van het volk, nog voordat voldoende duidelijk was welke kant Luther uit zou gaan.

Niemand ontkent dat de kerkelijke tucht een heel eind is afgedreven van de evangelische zuiverheid, dat de christenen onder tal van lasten gebukt gaan en het geweten van de mensen verstrikt is geraakt in allerlei beuzelingen. Weldenkende en geleerde mensen hadden de indruk dat Luther met een remedie tegen deze kwalen zou komen. Terwijl hij overal steun kreeg, was ik de enige die opstond om hem aan te raden zijn stijl te veranderen en de zaak te behandelen met evangelische zachtmoedigheid. Niemand weet

1. *Adagia* 691. De Sibille zou haar voorspellingen op palmbladeren hebben geschreven.

beter dan u hoezeer ik mij altijd heb bekommerd om de vrede en hoezeer ik oorlog haat. Als alles waar was geweest wat Luther schreef, dan nog zou zijn rebelse vrijmoedigheid me daarom geweldig tegenstaan. Ik zou zelfs liever op sommige punten ongelijk hebben dan met mijn strijd voor de waarheid zoveel onrust onder de mensen teweeg te brengen. Bij dit soort twisten blijkt soms achteraf, na het bloedvergieten, als de zaak is onderzocht, dat beide partijen dezelfde mening zijn toegedaan en er slechts om de formulering strijd is geleverd.

Ik koos altijd partij voor de leer van het evangelie en Christus' glorie, ik koos partij voor de literatuur voor zover ze in dienst stond van Christus' glorie. Ik betreurde het dat al te veel waarde werd gehecht aan een theologie die om subtiliteiten draait; ik vond het erg dat de oude[2.] volledig werd afgeschaft. Daar draaide het om in mijn pennenvruchten. En ik heb geen spijt van dit uitgangspunt. Hoe kon ik van te voren weten dat er een Luther op zou staan die misbruik zou maken van mijn werk? Ze beweren namelijk dat hij bepaalde dingen uit mijn boeken heeft gehaald. Op wat voor manier kan ik bereiken dat niemand misbruik maakt van mijn werk, wanneer talloze mensen misbruik hebben gemaakt van de evangeliën? En toch, als een of andere godheid mij voorspeld had dat er een dergelijke tijd zou aanbreken, zou ik bepaalde dingen niet geschreven hebben, of niet zo geschreven hebben; niet dat het schadelijk is wat ik heb geschreven, maar niet alles kan zomaar op een willekeurig moment worden gezegd. Het ligt in mijn aard dat ik zelfs de Turken geen aanstoot wil geven, als dat had gekund. De Duitsers morren dat ik tegen Luther ben; en in uw omgeving, begrijp ik, ga ik door voor een aanhanger van hem? En zo, als een soort beweeglijke Mercurius, ben ik hier het een en daar het ander. Maar noch de listen van bepaalde lieden, noch de beloften of vijandigheden van anderen konden mij, of kunnen mij in de toekomst ooit ertoe brengen iets anders te zijn dan een christen. Vervloekt zij een ieder die behagen schept in namen die tot een scheuring kunnen leiden! Als een aanhanger van Luther iemand is die vasthoudt aan alles wat Luther heeft geschreven of zal schrijven, hoe dwaas zou ik zijn als ik voor een aanhanger van Luther wil doorgaan terwijl ik zijn boeken niet lees? Wat voor reden zou ik hebben me in zo'n gevaarlijke partij te storten? Ik moest wel lachen om die criticus[3.] uit uw brief, die uit een gesprek had opgemaakt, dat Luther niets anders was dan een boerenkinkel en een domkop zonder enig verstand van theologie! Had de man[4.] maar evenveel zelfbeheersing als hij

2. D.w.z. uit de tijd van de kerkvaders.
3. Deze criticus is niet geïdentificeerd. De hierna bedoelde theoloog zou John Stokesley kunnen zijn.
4. D.i. Luther.

verstand van theologie had! En hield zijn streven naar christelijke saamhorigheid maar gelijke tred met de blijken die hij gaf van zijn niet geringe kunnen op het gebied van de gewijde literatuur! Maar goed, hoe zit het intussen met het oordeel van die persoon die bij u als de deskundige bij uitstek op het gebied van de theologie wordt gezien en dat ook is? Hij heeft in het paleis publiekelijk gezegd, dat Luther Erasmus even ver achter zich laat als het gaat om kennis van de gewijde literatuur, als Erasmus de ander overtreft in welsprekendheid. En nu zien ze er geen been in mij te laten strijden met Luther, terwijl ze hiervoor zaten te zeuren dat ik niets meer was dan een schoolmeester!

Maar stel dat Luther dom is. Hoe zit het dan verder? Werkelijk een briljante redenering van die persoon die, zoals u schrijft, u rustig aankeek en suggereerde dat, als Luther geen geleerd man was, zijn boeken van mij afkomstig zijn! Duitsland wemelt van welsprekende geleerden en alleen ik heb hem, op zo grote afstand, geholpen bij het schrijven! Waarom zou je op zulke domme opmerkingen reageren? - Maar het zijn vooraanstaande personen die het zeggen. - Maar stamboom noch gouden keten geeft wijsheid. Het is beter dat ze het bij de maaltijd over de jacht hebben dan over zaken die ze niet begrijpen. Luther heeft al zijn boeken ten overstaan van de keizer als de zijne erkend.[5.] Ik heb nooit iets uitgegeven wat ik niet van mijn naam voorzag. Evenmin heb ik mij ooit andermans werk toegeëigend, of mijn eigen werk voor dat van een ander laten doorgaan. Van onwelvoeglijkheid, stemmingmakerij en gevaarlijke koppigheid heb ik mij altijd onthouden. Ik heb mijn werk altijd onderworpen aan het oordeel van de kerk en graag geluisterd naar de adviezen van geleerden; ook nu ben ik bereid tot aanpassingen, als er iets is waar geleerde en ernstige mensen aanstoot aan nemen. Ik zonder enkelen uit die duidelijk blijk geven van ongebreidelde haat en een weinig zuiver oordeel. Het is nooit mijn bedoeling geweest de strijd aan te binden met de kerkelijke leiders. Als ze dingen verordenen die goed zijn voor Christus' glorie, zal ik ze graag aanvaarden. Als er iets is wat mij met recht tegenstaat, zal ik me, mits het niet ronduit goddeloos is, er niet tegen verzetten. Zij hebben hun eigen heer, voor wie zij staan of vallen.[6.] Ik ben van mening dat het geoorloofd is over de waarheid te zwijgen als er geen hoop is dat het iets zal opleveren. Zo zweeg Christus tegenover Herodes.[7.] Ook ben ik niet zo onbezonnen dat ik de strijd wil aanbinden met edicten van de machtigste vorsten, nietig wormpje dat ik ben. Als ze mij om raad vragen en ik die wat hen betreft zonder risico mag geven, zal ik in alle oprecht-

5. Zie brief 1218, noot 1.
6. Romeinen 14:4.
7. Lucas 23:9.

heid raad geven, en als die raad niet verstandig is, getuigt hij in elk geval van trouw. Het is niet zonder reden dat mensen in zoveel landen zich mee hebben laten voeren en het kwaad telkens nieuwe scheuten krijgt. Misschien heeft het meer effect wanneer we verstandige artsen navolgen, die alle etter verwijderen voordat ze de wond laten dichtgaan, die alles wat de ziekte veroorzaakt uit de aderen drijven, liever dan artsen die met alle geweld koorts verdrijven die weldra terug zal komen. Als ze mij niet om raad vragen, zal ik mij stilhouden en voor zover mogelijk de zaak van het evangelie dienen; en als iets op een andere manier wordt aangepakt dan ik zou willen, zal ik bidden tot Christus dat Hij die mensen tot betere gedachten brengt.

Verder schrijft u dat het in mijn macht ligt al die onrust te beteugelen. Was het maar waar wat Uwe Hoogheid beweert! Dan was die hele tragedie niet eens ontstaan! Ze roepen dat ik nu opeens geen pen heb. Integendeel, ik heb een pen, maar er zijn talloze dingen die mij het gebruik ervan ontraden. Het is heel makkelijk Luther uit te maken voor stommeling; maar de zaak van het geloof verdedigen met geschikte argumenten, vind ik in elk geval heel moeilijk. Ook zijn anderen er tot nu toe niet bijster goed in geslaagd. Toch zou ik mij met meer animo gereedmaken voor dit werk, als ik er zeker van kon zijn dat bepaalde lieden, die onder de dekmantel van het geloof opkomen voor wereldse belangen, hun overwinning zouden aanwenden ter bevordering van de christelijke godsdienst. Toch zal ik naar Bazel gaan met het idee dat ik, als het klaar is wat ik onder handen heb, iets op touw zou kunnen zetten waardoor de storm van onenigheid eerder zal gaan liggen, of dat ik in elk geval blijk zou kunnen geven van mijn intentie. Maar toch begrijp ik niet waar het goed voor is dat ik zo'n lastige taak op me neem, terwijl er geleerde, belangrijke, waardige, met het hoogste gezag beklede personen zijn, die het werk al aangevat hebben. Werkelijk een briljant thema waar die lieden mee aankomen, die zeggen: ‘Wie zwijgt, stemt toe’. Als iedereen zwijgt die niet schrijft, heerst er grote eenstemmigheid. En toch was mijn zwijgen zo, dat ik alle aanhangers van Luther tegen me in het harnas joeg.

Maar om tot een afronding te komen, voortreffelijke mecenas, er is geen enkele reden om twijfels te hebben over uw vriend Erasmus; noch de vroomheid, noch de godsdienst, noch de publieke moraal, noch de algemene vrede zal schade van mijn werk ondervinden. Ik kan instaan voor mijn onschuld, maar over de tongen van de mensen heb ik geen macht. Mensen die zulke kletspraat verkopen, zullen zich tegenover God verantwoorden voor hun onbezonnenheid of boosaardigheid. Als mijn pogingen weinig goedkeuring kunnen wegdragen onder de mensen, vertrouw ik er in elk geval op dat ze Christus' goedkeuring zullen wegdragen. En als er in deze tijd weinig waardering is voor mijn werk, zal het nageslacht billijker in zijn oordeel zijn.

Tenslotte is het niet gering, al is het van niemand anders, dan toch Christus' instemming verworven te hebben.

Dit is in haast voor de vuist weg geschreven, omdat zich toevallig een bode aandiende. Een andere keer zal het verzorgder zijn.

Uit Anderlecht, 1521

1220 *Aan Thomas More*
Anderlecht, [juni-juli 1521]

Erasmus van Rotterdam groet de zeer illustere Sir Thomas More, schatbewaarder van de zeer doorluchtige koning van Engeland

Ik vind het een heel goede en lovenswaardige karaktertrek van je, zeer illustere More, dat je geen enkele soort rijkdom met meer vreugde begroet dan trouwe en oprechte vrienden, en dat je meent dat hierin het voornaamste genoegen tijdens dit leven is gelegen. Anderen waken er vooral voor dat ze niet met valse edelstenen bedrogen worden; jij veracht dergelijk bezit en vindt jezelf meer dan rijk als je eigendommen uitgebreid zijn met een waarachtig vriend. En niemand houdt zoveel van dobbelen, schaken, jagen of muziek, als jij van een ongedwongen gesprek met een geleerde en oprechte vriend.

Van dat soort rijkdom ben je al zeer ruim voorzien, maar omdat ik weet dat een hebzuchtig mens nooit genoeg heeft, en omdat ik en jij er al vaak succes mee hadden, zal ik je er toch nog een aanreiken, die je in zijn geheel, geheel met je gehele hart kunt liefhebben. Het is Conradus Goclenius, van Westfaalse afkomst. Dat volk wordt gewoonlijk als vrij onbeschaafd beschouwd, maar heeft ons heel wat mensen geschonken met uitnemend talent en onalledaagse geleerdheid. Er is geen ander soort mensen dat beter bestand is tegen hard werken; ze staan vooral bekend om hun trouw en eerlijkheid, om eenvoudige wijsheid en wijze eenvoud. Zoals je weet, is nog niet zo lang geleden in Leuven het Collegium Trilingue opgericht. Daar geeft hij openbare colleges over de Latijnse literatuur, waarvoor hij veel lof oogst en waar de gehele universiteit de vruchten van plukt. Hij gedraagt zich daarbij zo integer en correct, dat hij de literatuur waarover zijn colleges gaan, zelfs geliefd maakt bij hen die haar eerder afwezen. Hij heeft een scherp verstand, waar hij met succes blijk van heeft gegeven, zelfs als het gaat om de gebruikelijke vakken op de universiteiten. Hij heeft gevoel voor humor,

Attische humor[1] wel te verstaan, en kan zelfs met jou wedijveren in geestige anekdoten. Als dichter bezit hij een eigen charme, altijd helder, altijd welluidend en lieflijk. Geen onderwerp zo taai, of het verliest zijn weerbarstigheid als hij het behandelt. In proza is hij zozeer zichzelf, of liever, is hij zozeer zichzelf ongelijk, dat je, als je een prozatekst van hem leest, het idee hebt dat hij volstrekt niets op heeft met poëzie.

Hij lijkt absoluut geboren voor vriendschap: als je eenmaal vriendschap met hem hebt gesloten, hoef je niet bang te zijn dat die door enig toeval verbroken wordt. Dat gebeurt bij mensen die van nature trouweloos zijn of hun emoties niet in bedwang hebben; aangezien dat soort mensen de gewoonte heeft zich los te maken zodra er gelegenheid is, en, zonder zich te bekommeren om de regels van de vriendschap, toe te geven aan hun neiging. Hij is niet iemand die haakt naar roem, of iemand die beslist een belediging wil wreken, of iemand die uitermate begerig is naar enig genoegen. Wat jaloezie is, daarvan heeft hij zelfs in een droom nooit enig idee gehad, zo groot is zijn welwillendheid tegenover anderen. Wat de dagelijkse omgang betreft, er bestaat geen inschikkelijker wezen dan hij of met een grotere afkeer van lichtgeraaktheid. Verder bestaat er geen wezen met een grotere aversie tegen winzucht, ook al is zijn vermogen tot nu toe bescheiden en voorziet het alleen vrij aardig in zijn levensonderhoud en in benodigdheden voor de studie. Als onze vorsten, zowel wereldlijke als kerkelijke, hadden geleerd uitnemend talent eer te bewijzen, zoals in Italië het geval is, zou onze vriend Goclenius een en al goud zijn.

Maar toch beginnen ze te ontwaken. Er is immers bijna niemand meer onder de aanzienlijken die zijn kinderen niet een zorgvuldige opleiding in de literatuur laat volgen, ook al is er onder de vooraanstaande personen aan het hof niemand die wat van boeken weet, behalve Joris van Halewijn; hem heeft zijn literaire belangstelling tot nu toe niets opgeleverd behalve vijandigheid, hoewel hij er binnenkort, als ik me niet vergis, veel eer mee zal inleggen. Nu hoop ik dat jullie beiden mij, zodra je Goclenius nader hebt leren kennen, dank zullen betuigen. Dat gebeurde laatst ook bij Frans van Cranevelt,[2] die zozeer jouw gehele persoon beheerst, dat ik bijna jaloers op hem ben. Het ga je goed. Anderlecht, [1520]

1. D.w.z. humor van de beste soort; zie *Adagia* 157.
2. Zie brief 1145.

1221 *Aan Daniël Tayspil*
Anderlecht, 5 juli 1521

Erasmus van Rotterdam groet de eerwaarde heer Daniël Tayspil, bisschop van Jbeil, suffragaanbisschop van de eerwaarde heer bisschop van Terwaan

Eerwaarde vader, zodra mij in Brussel uw brief werd overhandigd, liet ik Gilles de Busleyden komen voor een gesprek, iemand die de literatuur een warm hart toedraagt, zelfs zozeer dat hij zichzelf benadeelt. Hij was verrukt dat u zoveel welgemeende aandacht wilde schenken aan de hogere studie en de glorie van de naam Busleyden. Hij las uw brief aan mij en die van Agathius[1] aan u. Hij kreeg een goede indruk van de man en wilde dat hij zou komen, vooral omdat hij ook om zijn integriteit wordt aanbevolen, en wel door u, iemand die aanbeveling verdient om alle mogelijke deugden. Daarom wil ik dat het bericht dat hem over de stand van zaken wordt gestuurd, precies de werkelijke situatie weergeeft.

De universiteit van Leuven doet tegenwoordig wat betreft het aantal mensen dat er rondloopt voor geen enkele andere universiteit onder, behalve die van Parijs. Het zijn er ongeveer drieduizend en dagelijks komen er meer bij. Het Collegium huisvest heel weinig mensen, één voorzitter,[2] aan wie de zorg voor de dagelijkse gang van zaken is opgedragen, drie hoogleraren[3] en ik geloof twaalf jongelui, en wel kosteloos. Behalve aan deze kleine groep biedt het gebouw plaats aan mensen die op eigen kosten bij de voorzitter en de hoogleraren verblijven. Het auditorium is, zoals bij deze universiteit te verwachten is, meestal behoorlijk vol, met soms wel driehonderd personen. Ons klimaat hier zal hem goed bevallen en de vriendelijkheid van de mensen zal hem niet onwelgevallig zijn. Het Collegium heeft een fraaie ligging en het is een zeer smaakvol gebouw. Het salaris is in verhouding tot de inkomsten behoorlijk ruim, maar eerlijk gezegd voor een hoogleraar te krap, maar kan met het oog op de persoon of zijn inzet enigszins verhoogd worden als de executeurs-testamentair daartoe besluiten. Ook staat het hem vrij buiten het rooster om naar keuze colleges Grieks of Hebreeuws te geven. Hij zal te maken krijgen met voortreffelijke en uiterst betrouwbare mensen. Bovendien is er goede hoop dat over niet al te lange tijd het Collegium door de vrijgevigheid van vorsten een gunstige ontwikkeling zal doormaken, vooral als

1. Waarschijnlijk gaat het om de hebraïst Agazio Guidacerio, die blijkbaar interesse had getoond voor een hoogleraarsplaats bij het Collegium Trilingue.
2. Jan Stercke.
3. Conradus Goclenius (Latijn) en Rutgerus Rescius (Grieks). Voor het Hebreeuws was Jan van Campen aangetrokken, die later in 1521 met zijn colleges zou beginnen.

u en mensen zoals u hun instemming betuigen. De hele onderneming ademt een vrome geest en zal ooit een belangrijk sieraad zijn voor deze universiteit en een parel aan de kroon van keizer Karel. De eer komt allereerst toe aan de zeer illustere heer Jérôme de Busleyden, die alles wat hij bezat aan deze zaak wijdde, waarbij hij zelfs zijn broers hun erfdeel ontnam. Maar hij zal hun niet de eer ontnemen die zij verdienen, omdat ze met extra middelen dit prachtige plan steunden. Het zal het nageslacht onmogelijk kunnen ontgaan wat met drietalige welbespraaktheid zal worden bezongen. Geen gering deel van de roem zal toevallen aan hen die als eersten een begin hebben gemaakt met het onderwijs hier, dat in de toekomst grote bekendheid zal genieten. Voor het geval hij ongevoelig is voor aardse roem: het getuigt in elk geval van vroomheid te streven naar aanzien bij Christus. Laat dan je vriend Agathius op jouw aanraden spoedig hier komen, en dat het lot hem gunstig gezind mag zijn.[4.]

Het valse gerucht dat Luther vanuit een hinderlaag is overvallen en gedood, was ook hier doorgedrongen.[5.] Op alle mogelijke manieren heeft men in Worms geprobeerd, nu eens met dreigementen, dan weer met vriendelijke woorden, te bereiken dat hij zijn boeken, die hij allemaal erkent als de zijne, zou onderwerpen aan het keizerlijk gezag. Toen het niet lukte dit voor elkaar te krijgen, is hij door een afgezant van de keizer met een vrijgeleide weer naar Wittenberg gebracht, waartoe hem twintig dagen waren gegeven. Kort daarop zijn, overeenkomstig het edict van de keizer, die woedend is op Luther - daartoe aangezet door anderen of uit een werkelijk zeer intense behoefte om te ijveren voor het christelijk geloof -, zijn boeken in Worms verbrand.[6.] Ook in Leuven is het huiveringwekkende edict gedrukt[7.] dat bestraffing mogelijk maakt van hen die niet gehoorzamen aan de wil van de keizer. Het ga je goed.

Uit Anderlecht, 5 juli 1521

4. Erasmus gebruikt de woorden *agathêi tychêi*, spelend met de naam Agathius.
5. Frederik de Wijze had Luther op 4 mei 1521 naar de Wartburg laten brengen.
6. Op 29 mei 1521, drie dagen na de uitvaardiging van het Edict van Worms.
7. Door Dirk Martens.

1222 *Van Juan Luis Vives*
Brugge, 10 juli 1521

Juan Luis Vives groet de zeer illustere heer Desiderius Erasmus van Rotterdam, zijn zeer geëerde leermeester

Pas nu bericht mij de deken Laurentius[1.] dat Étienne Lecomte jouw kant opgaat en dat hij, voor het geval ik iets zou willen meegeven, morgen rond zonsopgang hiervandaan zal vertrekken. Dus zul je je tevreden moeten stellen met wat mij op dit moment te binnen schiet. Want het lag in mijn bedoeling je een brief te schrijven die goed was voor een lange zit, zoals hij dat uitdrukt,[2.] als ik een bode had gevonden die mij bijtijds had gewaarschuwd.

De dag voordat ik uit Leuven vertrok, heb ik de regent van De Lelie[3.] een brief voor jou gegeven met enkele spreekwoorden, ik neem aan dat hij overhandigd is. Ik liet je ook weten dat ik de dag daarop naar Antwerpen zou gaan; daar trof ik jouw Johannes[4.] aan op de koopmansbeurs. Kort daarop heb ik naar hem laten vragen, om jou te kunnen schrijven, maar hij was nergens meer te vinden; ik was verbaasd dat hij niets van jou voor mij had meegebracht. Toen het in Antwerpen met mijn gezondheid niet beter ging, ben ik naar Brugge gegaan, met het idee dat ik hier niet meer dan twee weken zou blijven; nu is het de zesde week hier, zo hardnekkig hield die ziekte aan. Toch is het grotendeels over en wat nog rest jaagt me weinig schrik aan. Maar aangezien ik hier tot nu toe niets omhanden had, zal ik hier wachten op de komst van de koning en More,[5.] om te zien op wat voor manier ik mezelf hierna in leven kan houden.[6.] Tot nu toe heb ik in mijn onderhoud voorzien met het geld van de koningin,[7.] en dat doe ik nog steeds. Ik heb More geschreven dat ik uitgebreid met hem zal praten als hij hier is. Hij kan vermoeden wat ik wil, maar ik heb niets verteld, aangezien ik dat niet wilde zonder jou om raad gevraagd te hebben; ook al weet ik bijna wel wat die raad zal inhouden: dat ik me verzeker van voldoende vrije tijd voor een leven tussen de boeken, waar ik maar mogelijkheden zie. Ik kan van alles garanderen,

1. Misschien een drukfout in de bron waaruit deze brief bekend is. Bedoeld zal zijn Marcus Laurinus, deken van de St.-Donaas te Brugge.
2. Cicero, *Epistulae ad familiares* 3, 9, 2.
3. Jan de Neve, regent van het Leuvense College De Lelie.
4. Johannes Hovius.
5. In augustus zou in Brugge een ontmoeting plaatsvinden tussen Karel V en Thomas Wolsey, in wiens gezelschap zich Thomas More bevond.
6. Willem van Croÿ, Vives' leerling en beschermheer, was op 6 januari 1521 overleden.
7. Catharina van Aragon.

maar hier heb ik geen invloed op. Als geluk alleen daarin gelegen is, welnu, dan is niet iedereen de smid van zijn eigen geluk, zoals Appius zegt.[8.]

Nu weet je wat ik al de tijd heb gedaan en wat ik binnenkort zal doen. Ik weet welke gedachte bij je opkomt: hoe zit het met Augustinus?[9.] Ik heb zes boeken af, dat wil zeggen: die zijn nagekeken, want er zijn al een heleboel andere geschreven. Die zes zou ik kunnen sturen, als ik iemand had om een afschrift te maken. Maar als ze niet de komende maand augustus worden verstuurd, dan toch voor de winter, naar ik hoop. God weet hoezeer de kwestie me dwarszit; maar wil je dan dat ik me tegen Hem verzet? Ik wilde toch liever Augustinus uitstellen dan dat ik erbij neerviel, of straks ongeschikt ben voor ander werk en overweldigd door ziekten, en niets heb om van te leven. Die dingen kan ik alleen maar met grote moeite heroveren als ik ze eenmaal ben kwijtgeraakt; een uitgestelde Augustinus zal ik makkelijk weer kunnen oppakken, wanneer ik maar wil. Ik vraag je nadrukkelijk, als je vindt dat de schuld niet ligt bij het moment, het toeval of het lot, mij tenminste deze fout te vergeven, áls de fout bij mij ligt.

Ik stuur je nog andere spreekwoorden, die ik al lezend tegenkwam. Schrijf me terug met dezelfde bode die je deze brief brengt, als je tijd hebt; en als je het niet op papier kunt of wilt, laat me dan in elk geval mondeling weten hoe het met je gezondheid is en hoe het verder met je gaat, want daar geef ik evenveel om als om mijn eigen welzijn. Het ga je goed, mijn beste leermeester, mij dierbaarder dan wie ook ter wereld. Brugge, 10 juli 1521

1223 *Aan Conradus Goclenius*
Brugge, 12 augustus [1521]

Erasmus van Rotterdam aan zijn vriend Conradus Goclenius

Vroeger dacht ik dat het landleven alleen om de genoegens die het bood zoveel door de oude schrijvers werd geprezen. Maar uit eigen ervaring weet ik dat het niet zozeer prettig als wel gezond is. Erasmus was bijna ten onder gegaan aan het stadsleven; zoveel last van mijn maag had ik de hele tijd. Ik was al onder behandeling van niet slechts één arts en kreeg drankjes, pillen, darmspoelin-

8. Deze spreuk van Appius Claudius Caecus (censor in 312 v.Chr.) wordt geciteerd in [Sallustius], *Ad Caesarem de re publica* 1, 1, 2 (zonder de ontkenning).
9. Vives' uitgave van *De civitate Dei* zou in 1522 bij Froben in Bazel verschijnen.

gen, poedertjes, zalfjes, baden, kompressen en wat al niet voorgeschreven. Ik intussen had geen tijd om ziek te zijn, zo werd ik door plotselinge bezigheden van de ene naar de andere plek geroepen. En zo werden de tassen gepakt en besteeg ik mijn paard. Mijn dienaar vraagt waar ik naartoe ga. Ik zeg: 'Overal waar een aangenaam klimaat en gezonde lucht me naartoe lokken.' Ik was hier[1.] amper twee dagen of de koorts was in het niets verdwenen, en mijn maag herstelde zich. Ik had duidelijk het gevoel dat ik door deze landelijke omgeving weer opbloeide; mijn eerder zo zwakke maag verdroeg alles. Nooit heb ik in mijn leven iets gedaan, mijn beste Goclenius, waar ik minder spijt van had.

Ik vind het geweldig dat je je met zoveel ijver kwijt van je taak als hoogleraar Latijn, en het college van Busleyden aanzien geeft met je geleerdheid en je talent. Wat een geluk hebben onze jongelui dat ze in deze tijd leven! Ik zou beslist jaloers zijn, als ik niet van ganser harte het algemeen welzijn was toegedaan. Hoe harder die kikkers kwaken, hoe groter het enthousiasme onder de jongelui, die de ongeletterde wetenschap aan de kant schuiven en wat beters willen. Ik weet wat de schaamteloosheid van die lieden verdient. Maar jij moet de tijd die je zou verliezen of toch zeker verkeerd zou gebruiken als je in discussie ging met die gemene kakelaars, besteden aan het bevorderen van de hogere studie. Zal ik je soms laten zien wat een prachtige, hoogstaande vorm van wraak is? Betoon je iemand die zich onberispelijk gedraagt en toegewijd en consciëntieus onderricht geeft in de beste literatuur. Er is geen manier waarop je ze sneller naar de strop drijft; die verdienen ze ten volle, deze mensen, die zich vreselijk gekweld voelen door de algemene voorspoed, die ze niet alleen anderen misgunnen, maar ook zichzelf. Je zou immers nog kunnen begrijpen dat de ene buurman jaloers is op de andere die ook haastig op weg is naar rijkdom.[2.] Maar deze lieden hebben de mogelijkheid gebruik te maken van dezelfde voordelen waarvan ze het zo ergerniswekkend vinden dat anderen er genoegen aan beleven. Dit vooral beviel me altijd zeer aan jullie beiden,[3.] dat niet alleen jullie gedrag vrij is van iedere schandvlek, maar dat ook jullie onderwijs van fatsoen getuigt, en niet alleen van fatsoen, maar ook van zelfbeheersing. Wat zullen mensen met verstand immers denken, wanneer ze horen dat in Leuven het onderwijs in de poëzie en de retorica vrij is van onwelvoeglijke taal of kwaadsprekerij, maar dat de colleges theologie en zelfs de preken tijdens de dienst zo gisten van de meest leugenachtige aantijgingen, dat zelfs gewone mensen ze verfoeien?

1. Dit zal betrekking hebben op Anderlecht, hoewel de brief verzonden is uit Brugge.
2. Hesiodus, *Werken en dagen* 23-24.
3. Naast Goclenius zal Rutgerus Rescius bedoeld zijn, die Grieks doceerde aan het Collegium Trilingue.

Ik had voor More een beeld van jou geschetst,[4.] zonder er zelf iets bij te verzinnen, integendeel, ik heb zelfs een aantal dingen weggelaten. Want ik heb liever dat hij daarover bij mij zijn beklag doet, zodra jullie elkaar door wederzijds contact hebben leren kennen. Hij verlangt er zeer naar je te ontmoeten. Wanneer je hem schrijft, moet je hem feliciteren met zijn hogere waardigheid en positie. Want hoewel hij tot nu slechts raadsheer van de koning was, werd hij kort geleden, zonder dat hij ernaar streefde of het ambieerde, door de gunst van die zeer humane vorst, die geheel uit zichzelf handelde, geridderd en kreeg hij een ambt dat in Engeland hoog aanzien heeft en een niet te versmaden salaris met zich meebrengt, dat van schatbewaarder. Het ga je goed.

Brugge, 12 augustus [1520]

1224 *Aan William Thale*
Brugge, 13 augustus 1521

Erasmus van Rotterdam groet zijn vriend, de zeer illustere heer William Thale

Wanneer stop je eens met je geklaag dat ik je van de lijst met Willems heb afgehaald?[1.] Thale mag zoveel ontbreken op de lijst als hij wil, hij was in elk geval nooit uit mijn gedachten. Overal waar ik ga draag ik een aandenken aan jouw genegenheid voor mij met me mee. Mocht het toch eens gebeuren dat we ons vroegere leven weer konden oppakken, en wat we in Ferrara zijn begonnen en kort daarop in Engeland hebben hervat, op een gelukkige manier konden vervolmaken! Mocht toch een of ander toeval, in jouw voordeel, je naar dat Brabant van ons brengen! Het klimaat in Leuven zul je zelfs prefereren boven het Italiaanse, waar je ooit zo van hield; het is niet alleen aangenaam, maar ook gezond. Nergens kun je rustiger studeren en geen andere plaats heeft een grotere opbrengst aan talent. Nergens zijn er meer of bereidwilliger hoogleraren. Als al deze voordelen je niet hierheen kunnen lok-

4. In brief 1220.
1. Verschillende vrienden van Erasmus hadden de voornaam Willem. Vgl. brieven 1184 en 1191 (laatste alinea). De vriendschap met Thale, ontstaan in december 1508 in Ferrara, zal enige tijd bekoeld zijn geweest, omdat hij in 1511 in Parijs een ongeautoriseerde uitgave van *De ratione studii* had verzorgd op basis van een handschrift dat Erasmus aan Richard Pace in bewaring had gegeven.

ken: het is in ieder geval de reis waard dat je de pest in Engeland ontvlucht, die, naar ik hoor, niemand spaart. Het ga je goed.

Brugge, 13 augustus 1521

1225 *Aan Pierre Barbier*
Brugge, 13 augustus 1521

Erasmus van Rotterdam groet zijn vriend Pierre Barbier

Het is heel vriendelijk van je, mijn beste Barbier, dat je me keer op keer aanspoort om vriendschap met de Leuvense theologen aan te knopen, maar je vuurt beslist iemand aan die vaart heeft, zoals dat heet.[1] Niemand ter wereld sluit zo graag vriendschap als ik, of is zo volhardend daarin. Maar een of andere kwade genius is er de schuld van dat er met hen geen, of alleen wankele vriendschap ontstaat. Ik ben van nature iemand die trouwhartig is en heb mijn vrienden eerder lief dan dat ik hun vriendschap cultiveer. Daar kun jij van meepraten, want jij hebt gezien hoe slordig ik ben geweest in het cultiveren van de vriendschap met die uitnemende heer Jean Le Sauvage, kanselier van de keizer, onze gemeenschappelijke mecenas. Datzelfde geldt voor de vriendschap met de aartsbisschop van Canterbury,[2] Mountjoy en de kardinalen die mij in Rome zeer welgezind waren.[3] En toch, als er bij gelegenheid een beroep op mij zou worden gedaan, zou ik niets weigeren ter wille van mijn vrienden. Maar onder hen bevinden zich er wier vriendschap veel moeilijker te cultiveren is dan van een oppermachtige despoot; en toch hebben deze mensen gekozen voor een levenswijze waarbij het past uiterst benaderbaar te zijn, beleefd en zelfs welwillend, als hun gedrag beantwoordt aan het kleed dat ze dragen. Met Johannes Atensis en de anderen had ik het zonder problemen goed kunnen vinden, als het mogelijk was geweest een paar theologen uit de groep van de karmelieten en dominicanen gunstig te stemmen.[4] Bij ieder beetje argwaan en iedere uitspraak die, waar dan ook gedaan, al dan niet overeenkomstig de waarheid wordt overgebriefd, beginnen ze een nieuwe tragedie. En om de waarheid te zeggen, ik ben van nature meer geneigd tot grappenmakerij dan misschien gepast is, en spreek met meer vrijheid dan in sommige gevallen dienstig is. Ik meet immers de houding van

1. *Adagia* 146.
2. William Warham.
3. Erasmus dacht mogelijk aan Raffaele Riario en Domenico Grimani.
4. Bedoeld zijn Nicolaas Baechem en Vincentius Theoderici.

anderen af aan de mijne; en hoe vaak ik ook bedrogen uitkwam, toch kan ik geen afstand doen van mijn eigen aard. Maar zeg nu zelf, wat stond er in mijn uitgave van het Nieuwe Testament wat voor bepaalde lieden een reden kon zijn om zo gruwelijk tegen het boek tekeer te gaan, en Maarten van Dorp stiekem instructies te geven om Erasmus aan te vallen?[5.]

Zoals je weet, verhuisde ik naar Leuven;[6.] want zo had de keizer het destijds besloten. Ik wilde ieders vriend zijn, maar tegelijk niemands vriendschap najagen. Door toedoen van Atensis vroegen de theologen me vriendschap met hen te sluiten.[7.] Daar ging ik in alle argeloosheid graag op in en ik was bereid alles te vergeten wat er eerder aan vijandigheid in woord of daad was geweest. Toen het een tijdje tamelijk rustig was geweest, dook het Collegium Trilingue op. Dat viel bij sommigen niet in goede aarde, vooral niet bij de karmeliet Nicolaas. Ze zouden een zaak die een zo groot sieraad voor het rijk van onze vorst zou zijn en zo dienstig voor het algemene niveau van de studie, naar mijn idee volledig hebben ondermijnd, als de zeer eerwaarde heer de kardinaal van Tortosa[8.] hun pogingen niet had gedwarsboomd; dat is namelijk wat ik opvang. Ik juichte deze onderneming beslist openlijk en onbeschroomd toe, en dat deed ik uitsluitend omdat ik voor de studie was wegens het algemene nut ervan. Overigens was daar voor mij niets te maaien, al had ik iets gezaaid.[9.]

Aangezien ik begrepen had dat zij zich het meeste ergerden aan het Nieuwe Testament, heb ik maandenlang me in het zweet gewerkt om het te verbeteren.[10.] Ik merkte dat Johannes Atensis zich evenzeer van de anderen onderscheidde in oordeel en kennis als hij boven hen stond wat betreft gezag, zodat je op basis van deze ene persoon de anderen kon inschatten. Daarom drong ik er bij hem op aan, in het bijzijn van Nicolas van Bergen,[11.] bij wie we toen de maaltijd hadden gebruikt, dat hij me met de aandacht en zorgvuldigheid die hem eigen is bij deze taak zou helpen. Ik verklaarde dat ik hard bezig was om te bereiken dat het werk in een zodanige vorm zou verschijnen, dat het bij geen enkel vroom en geleerd man met reden misnoegen kon opwekken; dat mijn ijver en enthousiasme van vroomheid getuigden, maar

5. Zie brieven 304, 337 en 347.
6. In juli 1517.
7. Zie brief 1162, p. 105.
8. Adriaan van Utrecht.
9. Variant op *Adagia* 582: ‘Mihi istic nec seritur, nec metitur’ (er is daar voor mij niets te zaaien of te maaien; zie Plautus, *Epidicus* 265).
10. De tweede editie van Erasmus' uitgave van het Nieuwe Testament was in 1518/1519 verschenen.
11. Nicolas Coppin.

mijn krachten niet tegen een zo grote taak waren opgewassen; dat hij mij een grote dienst zou bewijzen, waarvoor ik hem zeer verplicht zou zijn, als hij mij zou attenderen op plaatsen die naar zijn oordeel verbeterd moesten worden. Toen ik dit uitgebreid uiteengezet had, antwoordde hij dat hij het boek al had gekocht, maar nog niet gelezen; dat hij het evenwel zou gaan lezen en mij zou behandelen alsof ik zijn eigen broer was - want die formulering gebruikte hij. Ook herhaalde hij dat een paar keer. Tijdens het eerste gesprek dat ik met Nicolaus Egmondanus had, verzocht ik hem zonder schroom aan te geven wat hem aan het boek ergerde, met daarbij de opmerking dat ik hem zeer erkentelijk zou zijn. Het enige wat hij antwoordde was dat hij het boek nooit gelezen had. Ik drong hier ook een paar keer op aan bij Latomus en nog vaker bij Dorp.

Eindelijk brak dan het moment aan dat ik voor de tweede editie op weg naar Bazel zou gaan.[12.] Kort daarvoor nodigde Atensis me uit om te komen eten. Ook Egmondanus en Luis Vives waren erbij. Na het eten vertelde ik Atensis dat ik over een paar dagen naar Bazel zou vertrekken. Ik vroeg, smeekte en bezwoer hem om mij vriendelijk terecht te wijzen als iets naar zijn oordeel veranderd moest worden, vooral als er iets was wat wellicht slecht zou zijn voor de goede zeden of het algemene christelijke geloof. Hij antwoordde dat hij het werk volledig had gelezen en dat het hem vroom en tegelijk ook geleerd toescheen. Waarop ik zei: ‘Ik heb liever terechtwijzingen dan lofprijzingen. Ik heb baat bij een terechtwijzing, maar die lof levert me niets op. Nu is er nog de mogelijkheid tot correctie, straks zal dat niet meer gaan.’ Toen hij vervolgens dezelfde lofprijzingen van daarvoor had herhaald, zei ik: ‘Als u meent wat u zegt, waarom vielen bepaalde mensen de eerste uitgave van dit werk aan met zulk vreselijk gebulder?’ Hij antwoordde toen: ‘Voordat ik het gelezen had, had men mij het nodige overgebriefd, maar toen ik het goed gelezen had, merkte ik dat de zaak anders lag. Wat je geschreven hebt, vind ik heel goed; wat je gaat schrijven, weet ik niet.’ Daarop antwoordde ik dat er geen twijfel over mogelijk was dat, als de eerste uitgave zijn goedkeuring had, deze nog veel meer zijn goedkeuring zou hebben. Ten slotte spoorde hij me aan om door te gaan met het bevorderen van de christelijke godsdienst met mijn vrome arbeid (want zo zei hij dat).

Vertrouwend op de woorden van een zo belangrijk man vertrok ik naar Bazel.[13.] Ik maakte het gedeelte af dat het meeste risico met zich meebracht, namelijk de annotatie. Ik keerde terug. Meteen kwam Atensis naar me toe, kwam Dorp naar me toe, terwijl de chirurgijnen meenden dat ik aan de pest

12. Dit was in mei 1518.
13. In mei 1518. Erasmus keerde terug in september van hetzelfde jaar.

leed.[14] Daarmee gaven ze blijk van nog onwankelbare vriendschap. Ik gaf Dorp het deel van het boek dat al gedrukt was, op voorwaarde dat hij het me zou zeggen als er iets was waaraan hij zich ergerde; ik zei dat het nog steeds mogelijk was iets te veranderen - al kostte dat geld -, zolang het boek niet over de drempel van de drukkerij was.

Kort daarop kwam mij een gerucht ter ore over Lee, die driehonderd plaatsen in het Nieuwe Testament afkeurde, plaatsen die de haren te berge deden rijzen en een groot gevaar vormden. Ik probeerde de man tot een gesprek te verleiden en deed hem onder meer dit voorstel, dat als er iets was wat een gevaar voor de zeden of het geloof opleverde, hij het zou meedelen; dat ik het dan zou verbeteren - want het boek was nog niet in de handen van de mensen -, en wel met Lee's naam erbij als eerbewijs, omdat hij me erop had gewezen. Hij weigerde. De zaak werd besproken met Atensis. Deze laatste krabbelde terug, waarschijnlijk omdat hij vermoedde dat de zaak wel eens op een tragedie zou kunnen uitlopen.

Ik gaf Lee antwoord; daarop volgde het pamflet van Latomus,[15] waar een of ander plan achter zat en dat het met slinkse streken op mij had gemunt. Ik antwoordde beleefd, en zelfs, volgens de opvatting van sommigen, weinig strijdvaardig. Je weet dat ik er volstrekt niet toe te brengen was de strijd aan te gaan met Dorp, op wie ik bijzonder gesteld was. Niet veel anders was mijn gezindheid jegens Latomus, van wie ik het idee had dat hij niet afkerig was van de Gratiën en de Muzen. Maar een of andere kwade genius stond niet toe dat onze vriendschap zou gedijen.

Intussen liet men zich ten overstaan van een gemengd publiek laatdunkend over mij uit. Uiteindelijk heeft Atensis me tijdens een druk bezocht college zulke verwijten naar het hoofd geslingerd, dat men absoluut verwachtte dat Erasmus óf zou sterven van verontwaardiging óf zich ergens zou verstoppen. Men ging naar vooraanstaande personen, om hen ertoe over te halen mij te haten. Er werden mensen op pad gestuurd om overal lelijke dingen over mij rond te bazuinen. Dit laatste gebeurde met zoveel vijandigheid, dat iedere willekeurige persoon, zelfs als hij zachtaardig was, tot razernij gebracht had kunnen worden.

Ten slotte verschenen onder een ongelukkig gesternte enkele pamfletten van Luther. Daar begon alle trammelant opnieuw. Ze kwamen gezamenlijk tot de conclusie dat die boeken vermoedelijk door mijn toedoen waren geschreven, omdat een of twee voorredes in iets beter Latijn waren geschre-

14. In september 1518; zie brief 867.
15. Erasmus lijkt de gebeurtenissen hier niet in de juiste volgorde weer te geven. In brief 1080 van 15 maart 1520 zegt hij bezig te zijn met een antwoord aan Lee. Latomus' dialoog (zie brief 934) was in 1519 verschenen.

ven. Baccalaurei kregen de taak om mijn fouten te verzamelen. Weldra was alles vervuld van fouten; ze verzamelden plotseling fouten met hele schepels tegelijk. Geen een daarvan werd intussen onder mijn aandacht gebracht. Tijdens de maaltijden die de colleges organiseerden werd over niets anders gesproken dan de fouten van Erasmus. Aangezien dit maar niet ophield, kreeg ik van Atensis gedaan dat hij samen met een paar geleerden enkele plaatsen zou aanstrepen die hun misnoegen hadden opgewekt. Atensis had er heel weinig, en wel van gering belang, Dorp had er een paar, van nog minder belang. Atensis verklaarde dat hij niet twijfelde aan mijn goede gezindheid, hij vroeg alleen of ik uitleg wilde geven ter wille van de zwakken. Ik gaf uitleg en overhandigde het boekje met aantekeningen aan hem en Dorp. Atensis keurde alles goed. Hij wilde alleen als toevoeging dat de tegenwoordige biecht, zoals nu de praktijk is, door Christus is ingesteld.[16.] Ik wilde niet instaan voor dit dogma, aangezien het voor mij nog niet vaststond. Toen Atensis vervolgens weigerde in te staan voor deze zaak, en het gemor al bedaard was, leek het ook hem het beste dat er in stilte aan de kwestie werd voorbijgegaan.

Toen ook nog de tragedie rond Luther van dag tot dag in hevigheid toenam en het reeds duidelijk was dat ze zinden op een manier om me schade toe te brengen, deed ik mijn beklag bij een aantal belangrijke personen, wat voor monsterlijks ze aan het uitbroeden waren. Alleen Egmondanus, die iets directer is (want dat althans heeft hij als goede eigenschap), gaf toe dat het allemaal kwam door het vermoeden dat ze hadden omtrent Luthers boeken. Ik was verbaasd dat dergelijke mensen een dergelijk fundament gebruikten voor een zo afschuwelijke tragedie en zette uiteen wat het geval was, dat daar geen lettergreep in stond die van mij was, of met mijn medeweten dan wel instemming geschreven was. Ondertussen vlogen overal de meest onbenullige pamfletten in zwermen uit, waarop de Duitsers bijzonder prat gaan. Alles wat verscheen schreven ze aan mij toe. Uiteindelijk heeft Atensis, die volgens mij in de gaten had dat de verdenking een vergissing was, via de toenmalige regent van een van de colleges[17.] en via mijn gastheer, Jan de Neve van Hondschoote, onderhandeld over herstel van de goede verhouding. Ik toonde mij uiterst bereidwillig, ook al had ik, ondanks alles wat mij op zoveel manieren was aangedaan, zelf geen vlieg kwaad gedaan. Er werd vrede gesloten in het college De Valk,[18.] op voorwaarde dat alles wat in het verleden ge-

16. Erasmus' twijfel hieromtrent blijkt uit de aantekening bij Handelingen 19:18 in zijn uitgave van het Nieuwe Testament.
17. Nicolas Coppin, regent van het college De Valk. Jan de Neve was regent van het college De Lelie waar Erasmus verbleef.
18. Zie brief 1162, p. 105.

beurd was zou worden vergeten; zij zouden al het mogelijke doen om mijn reputatie, die ze op zoveel manieren hadden beschadigd, te herstellen; ik zou de pen intomen van bevriende geleerden, zoveel als in mijn vermogen lag. En zie daar, even later verscheen een werkelijke ‘mengelmoes’ van brieven,[19.] die zekere Duitse vrienden uit een paar bundels hadden uitgekozen en in Bazel uitgegeven. Ik heb meer dan eens met zeer nadelige gevolgen voor mijzelf blindgevaren op hun zorgvuldigheid en me ook te veel laten leiden door hun eerder hartstochtelijk dan verstandig elan. In die brieven stonden een paar regels waar men aanstoot aan nam, vooral de karmeliet.[20.] En zie daar, plotseling stak een nieuwe storm op, nog vreselijker dan de vorige. Maar toch was die bundel brieven ongeveer zes maanden gedrukt vóór het begin van de onderhandelingen over herstel van de vrede.[21.]

Je ziet, mijn beste Barbier, dat ik bepaald niet het oordeel van de Leuvense theologen veronachtzaamd heb; ook al was er geen reden om eerder hen dan anderen tot beoordelaars van mijn werk te nemen. Je ziet dat het niet aan mij lag dat er tussen ons geen blijvende christelijke vriendschap was. Toen vervolgens de tragedie rond Luther steeds verder om zich heen greep, deden bepaalde lieden opmerkelijk veel moeite mij daarbij te betrekken. Ik heb twee jaar geleden in een tekst die zelfs gedrukt is,[22.] verklaard dat ik volstrekt niets te maken heb met Luther en dat ik geen andere partij ken dan de christelijke, als je dat al een partij mag noemen. Intussen werd ik met verbazingwekkende woede in het openbaar tijdens preken en colleges gestenigd door de karmeliet en zekere dominicanen,[23.] waarbij soms ook mijn naam werd genoemd. Ik meende dat het beter was dit te verduren dan met zo'n grote zwerm een gevecht aan te gaan.

Verder schrijf je dat er in jouw omgeving niets meer over is van het vermoeden dat ik Luther steun. Dat verbaast me niet; wel dat het ooit ontstaan was. Mocht ik zo vrij van alle zonden zijn als ik vreemd ben aan die zaak! Ik zou niet aarzelen zelfs zonder te biechten te sterven. Het is onmogelijk te zeggen hoeveel en wat voor mensen in het begin aan de kant van Luther stonden. Zelf meende ik na een paar bladzijden geproefd te hebben al te

19. *Farrago* (= mengelmoes) *nova epistolarum*, verschenen bij Froben in Bazel, oktober 1519.
20. Nicolaas Baechem.
21. Wanneer wordt uitgegaan van 13 september 1519 als de datum waarop vrede werd gesloten (zie brief 1022), lijkt het onwaarschijnlijk dat de *Farrago* al zes maanden eerder gedrukt was, aangezien de bundel nog een brief van 15 augustus bevat.
22. Brief 1041.
23. Nicolaas Baechem, Vincentius Theoderici en Laurentius Laurentii.

voorvoelen dat de zaak op onrust zou uitlopen. Ik heb werkelijk zo'n ongelofelijke hekel aan tweedracht, dat ik zelfs afkerig ben van de waarheid als ze aanleiding is tot twist. Als eerste van iedereen raadde ik de man per brief[24.] aan de zaak van het evangelie met evangelische zachtmoedigheid en gematigdheid te behandelen. Ik moedigde hem niet aan, integendeel, in talrijke brieven ontraadde ik zowel Luther zelf als Luthers vrienden door te gaan op de ingeslagen weg. Daar was ik zo pertinent in, dat ik van sommigen per brief het dringende advies kreeg om, als de zaak van Luther mij niet aanstond, dit in elk geval niet te laten merken, want anders zou ik heel wat vooraanstaande en geleerde personen, én hun pen, tegen mij in het harnas jagen.[25.] Als in Luthers geschriften de geest van het evangelie voelbaar was, zoals nog steeds door zeer velen wordt beweerd, dan was mijn bezorgdheid niet zonder vrome bedoeling, omdat ik vreesde voor de algemene vrede; zo niet, dan heb ik als eerste van iedereen me er uit alle macht tegen verzet dat zijn boeken werden verspreid. Als ik je zou vertellen door wie en op welke manieren ik bewerkt ben om me toch vooral aan te sluiten bij de zaak van Luther, met wat voor listen sommigen hebben geprobeerd me in die richting te lokken, met wat voor onhebbelijk gedrag sommigen alles op alles hebben gezet om me in die richting te drijven, dan pas zou je begrijpen hoezeer de ruzies mij tegenstaan. Ik voorzag dat het me vrienden zou gaan kosten, en ik had er in Duitsland zeer veel, die bovendien bijzonder geleerd waren. Ik was me er terdege van bewust hoe hardnekkig de vijandigheid was waarmee sommigen uit deze omgeving mij aanvielen, uit haat tegen de literatuur. Ik zag dat het veiliger was uit te wijken naar de tegenpartij. Maar voor mij staat het nu en voor altijd vast dat het beter is in stukken gescheurd te worden dan tweedracht in de hand te werken, vooral als het gaat om de zaak van het geloof.

Van Luthers medestanders krijg ik dit citaat uit het evangelie te horen: ‘Ik ben niet gekomen om vrede brengen, maar het zwaard’.[26.] Ik meen weliswaar bepaalde gebruiken binnen de kerk te zien waarvoor geldt dat het een hele verbetering voor de christelijke religie zou zijn als ze werden veranderd, maar niets staat mij aan wat met dergelijk tumult geschiedt. Als geleerden na onderling overleg in verzegelde stukken de hoogste leiders van beide machten[27.] erop hadden gewezen, wat volgens hun oordeel van belang was voor de zuiverheid van de evangelische leer, was ook ik misschien een van hen geweest en had ik me ingezet om zo goed als ik kon advies te geven. Maar wat is er krankzinniger dan een zo belangrijke zaak te behandelen met

24. Brief 980.
25. Zie brief 938.
26. Mattheus 10:34.
27. Kerk en staat.

schotschriften en dwaas geschreeuw? Daarin is naar mijn mening de belangrijkste fout gelegen, aan beide kanten; al te zeer is men aan weerszijden als heethoofden te werk gegaan. Onlangs verscheen een boek van de eerwaarde heer de kardinaal van San Sisto,[28.] waarin hij zich geheel onthoudt van namen van personen, zich niet te buiten gaat aan welke vorm van beschimping ook, met louter argumenten en citaten uit gezaghebbende schrijvers de kwestie behandelt, even zorgvuldig als vindingrijk. Ik had graag dat Luthers opvattingen werden bestreden met een paar honderd van dit soort: ze verhelderen de zaak zonder ophef te veroorzaken. Iederéén wil namelijk op de hoogte zijn. Als de tegenpartij de juiste maat uit het oog verloor, was het onze taak die wel in het oog te houden. Ja, het was zelfs geen kwestie van zelfbeheersing, maar van verstand, zich te hoeden voor wat slecht was voor onze zaak en goed voor die van de tegenstanders. Als men dat vanaf het begin had gedaan, was de kwestie niet op onrust uitgelopen, of ik moet me wel heel erg vergissen. Ze kunnen Erasmus niets aanrekenen, behalve dat hij als eerste afkeurde dat men Luther te lijf ging met luidruchtige stemmingmakerij, vooral ten overstaan van het volk; toch keurde ik dat op zo'n manier af, dat het hun vrijstond hun stem te verheffen zoveel ze wilden. Met enkele geleerden van wie nu bekend is dat ze niet geheel vijandig tegenover Luther staan, was ik al bevriend geraakt in het kader van de studie voordat de wereld ooit van Luther had gehoord.

Verder heeft hij volgens zeggen bepaalde dingen uit mijn boeken gehaald. Ik kon evenwel niet garanderen dat niemand in de toekomst mijn werk zou misbruiken, aangezien zelfs de evangelisten en de apostelen dat niet konden. Ik schreef in die tijd wat toen leek bij te dragen tot een goede moraal. Misschien zou ik sommige dingen omzichtiger hebben geformuleerd, als ik vooraf had geweten dat er zulke meer dan tragische tijden zouden aanbreken. De geijkte thema's die ik in mijn stijloefeningen placht te gebruiken, nemen stelling tegen hen die, met verwaarlozing van de bijbel als bron, te veel blijven steken in meer sofistische dan theologische probleempjes; die met voorbijgaan van de dingen die van ware vroomheid getuigen, meer dan gerechtvaardigd is vertrouwden op ceremoniën en meer judaïsme in zich hadden dan christendom; die averechts oordeelden en het belangrijkst vonden wat het minste telt en het onbelangrijkst wat het meeste telt. Geregeld voerde ik met mijn pen oorlog tegen de oorlog, waardoor de wereld al vele eeuwen lang telkens weer in conflict geraakt, wat evenzeer een ramp voor de moraal is als een schande voor de christenheid. Tot nu toe is er niemand gevonden die door mijn boeken een haar slechter is geworden. Veel mensen

28. Het bedoelde werk van Cajetanus (*De divina institutione pontificatus Romani pontificis*) verscheen in 1521 te Rome.

zijn er dankbaar voor dat ze begonnen te ontwaken toen ze van de ware vroomheid proefden. Ik heb me altijd angstvallig gehoed voor stemmingmakerij en onwelvoeglijkheid in mijn werk. Ik ga me niet te buiten aan stellige uitlatingen, ik wil liever raadgever zijn dan dogmaticus. Bij de artikelen[29.] die in Luthers boeken veroordeeld worden, vind ik niets waarover hij het met mij eens is, behalve misschien dat hij, wat door mij op beheerste toon en in de juiste context was gezegd, op een onbeheerste manier formuleert. Bijvoorbeeld, als ik misschien ergens schreef dat Dionysius minder vruchten oplevert dan Origenes of Chrysostomus, schrijft hij dat Dionysius een dwaze en verderfelijke auteur is. Als dat hetzelfde is, is wijn hetzelfde als azijn.

Maar ik hoor je al zeggen: 'Je hebt nog steeds met geen woord Luthers opvattingen bestreden.' Dat ik dat niet deed, lag voornamelijk aan twee dingen: gebrek aan vrije tijd en het besef van eigen onkunde. De studie legde een enorme druk op me, zelfs zo dat mijn gezondheid door het buitensporig harde werken geregeld gevaar liep. Ook besefte ik dat het iets heel anders is mensen aan te sporen tot het bestuderen van de literatuur, op te roepen tot goed gedrag, een aantekening te maken tijdens het lezen van de Heilige Schrift - dan voor het oog van de wereld een geloofskwestie te behandelen. Ik merkte dat aan beide kanten de gemoederen door partijzucht zo verhit waren geraakt, dat het onmogelijk was zich tegenover de ene partij te rechtvaardigen behalve met stemverheffing; en dat de andere zo goed uitgerust was met gevechtstroepen en vlijmscherpe pamfletten, dat ik liever tegenover de lansen van de Zwitsers[30.] kwam te staan dan dat ik door hun pennen werd doorboord. Ze beschikken immers over heel wat personen van wie de geschriften vermoedelijk zullen voortleven onder het nageslacht. Toch geef ik toe dat je, als het om het geloof gaat, zelfs je eigen leven moet veronachtzamen, als tenminste mijn aanleg in de pas had gelopen met wat ik wilde. In elk geval ben ik het niet met Latomus eens dat deze wereldwijde tweedracht hem meer zou hebben mishaagd dan mij, vooral omdat deze zuurdesem[31.] bijna overal de zoetheid van de studie bedorven heeft. Het zou dwaas zijn alles goed te keuren wat Luther heeft geschreven of zal schrijven, maar het is ook niet goed uit haat jegens een auteur te verwerpen wat waar is en te verdraaien wat juist is. Als je Luthers opvattingen bestrijdt door hem keer op keer een ezel, domkop, wild beest, boze geest, antichrist te noemen, wat is er makkelijker dan Luthers opvattingen te bestrijden? Ik heb van al zijn pennenvruchten amper twaalf bladzijden gelezen; ik heb immers geen tijd en

29. Zie brief 1195, noot 6.
30. Zwitserse huursoldaten.
31. Vgl. Mattheus 16:6; 1 Corintiërs 5:6-8.

als ik tijd had, besteedde ik die vrije uren liever aan de oude schrijvers. Toch ben ik tot nu toe nauwelijks iemand tegengekomen, die zegt dat hij spijt heeft zijn boeken gelezen te hebben, ook al staan hem veel dingen niet aan.

Waarom een lang verhaal? De zaak ligt zo, dat het bijzonder moeilijk is de mensen tevreden te stellen op zo'n manier dat je nergens verraad pleegt tegenover de waarheid van het evangelie. Dit vereist niet alleen volmaakte geleerdheid, maar ook uitzonderlijke wijsheid, en bovendien het nodige gezag. Ik voorzie dat het niet zal ontbreken aan mensen die deze taak op zich kunnen en willen nemen, bisschoppen, kardinalen, ja zelfs koningen. Al wat met boekverbrandingen, al wat met edicten van vorsten bereikt kan worden, is ruimschoots volbracht. Kon het de gedachten van de mensen maar in dezelfde mate beïnvloeden als het de tongen beteugelt! Als het een vrome daad is schade toe te brengen aan de zaak van Luther, welnu, misschien heb ik hem wel meer schade toegebracht dan wie van die lieden ook die tegen hem van leer trokken op een manier waar de honden geen brood van lusten of hem in uiterst beledigende schotschriften afmaakten. In de eerste plaats heb ik voortdurend, en wel meteen vanaf het begin, openlijk tegenover zowel vrienden als vijanden van Luther mijn afkeuring uitgesproken over die agressieve en opruiende manier van schrijven. Ik hield niet op, door gesprekken te voeren en brieven te schrijven, talloze mensen aan te raden uit de buurt van die partij te blijven. Niemand kon met zijn enthousiasme mij ertoe brengen me ook maar een beetje in de zaak te mengen. Dit heeft volgens mij de kracht van die partij meer ondermijnd dan de ophef die bepaalde lieden maakten. Dat weten ze in Duitsland heel goed, want niemand van hen die als aanhangers van Luther worden beschouwd, heeft mij het afgelopen jaar een woord geschreven, niemand kwam me opzoeken, niemand liet me groeten, terwijl ze me hiervoor bijna ombrachten met dat soort attenties. Ja, zoals ik begrijp uit brieven van vrienden, beschadigen aanhangers van Luther geregeld mijn reputatie in hun colleges en maken ze me uit voor pelagiaan.[32.] Ze zouden reden hebben om boos op me te worden, als ik ooit deel had uitgemaakt van hun kamp, als ik ooit deze zaak had gepropageerd. Nu zijn ze zonder reden boos, omdat ik hen altijd aangespoord heb die agiterende schrijftrant in te wisselen voor de gematigdheid van het evangelie.

Evenmin sluit ik me aan bij overigens vooraanstaande personen, die zeggen dat de ziekte te erg was om met lichte medicijnen genezen te kunnen worden; dat het lichaam met een krachtig middel ontregeld moest worden, zodat daarna snel genezing zou volgen. Als dat waar is, zou ik liever willen dat dit door anderen werd gedaan dan door mij. Als de verdorven zeden van

32. Pelagius (ca. 400) stelde dat de mens zelf de mogelijkheid had zalig te worden, waarmee hij de rol van de genade verkleinde.

de mensen dat verdienen, zal het God niet ontbreken aan een Nebukadnezar,[33.] door wie Hij zijn volk kan geselen. Ik kan niet ontdekken dat iets dergelijks in de kringen van de apostelen werd gedaan en evenzo staat mij alles tegen wat met tumult geschiedt. Christus verdreef de lieden die in de tempel aan het verkopen en kopen waren,[34.] maar Hij gaf zijn volgelingen nooit de opdracht datzelfde te doen; hij gaf hun de taak om te onderwijzen,[35.] niet om te strijden. Kortom, zoals ik altijd de voorkeur geef aan eendracht, zo wil ik ook in dit geval liever vrede die misschien wat onrechtvaardig is dan een gerechtvaardigde oorlog.[36.] Hoe graag zou ik willen dat de gemoederen aan beide zijden waren bedaard en het streven erop gericht was eensgezind te zijn in de waarheid van het evangelie, voordat we ons haasten om de godsdienstigheid te propageren! Maar die kwestie moet niet bediscussieerd worden in pamfletten die in handen van het volk komen, maar in verzegelde, geheime adviezen. We moeten op zoek naar de oorsprong van dit gevoelen, dat zich zo onder de mensen kon verspreiden. Misschien zou dit kwaad eerder weggenomen kunnen worden als de bronnen waaruit het opborrelde werden weggenomen. Maar dit hoort uit te gaan van de monarchen. Als ik af heb wat met de volgende beurs zal verschijnen, zal ik iets op touw zetten, niet zozeer als een aanval op Luther, tegen wie voldoende is gefulmineerd - als daar al iets mee te bereiken viel -, maar meer om deze onenigheid in te dammen.

Ik weet al wat je gaat zeggen: ‘Aldus trekt men ten strijde.’[37.] Ik mocht willen, mijn beste Barbier, dat dit inderdaad op mij van toepassing was! Maar ik ben bang dat ik ook nu bijna nog te vroeg gekomen ben, als je ziet hoe de strijdkrachten van de bondgenoten zich samentrekken en niet van hun plaats wijken. Werkelijk een schitterende beloning intussen voor mijn moeite: van beide kanten te worden gestenigd! Hier bij ons word ik onder een vals voorwendsel gehekeld als aanhanger van Luther, bij de Duitsers heb ik een slechte naam als tegenstander van Luthers partij. Kon ik maar, zelfs ten koste van mijn leven, niet alleen van mijn reputatie, deze stormachtige tijd veranderen in windstilte! Ik zie geen oplossing, tenzij Christus zelf als een *deus ex machina* een gelukkig einde maakt aan dit ongelukkige toneelstuk. Intussen, terwijl ik haast doof ben geworden voor de term ‘aanhanger van Luther’, begrijp ik nog steeds niet wat het betekent een ‘aanhanger van Luther’ te zijn. Als iedereen een aanhanger van Luther is die zijn boeken

33. 2 Koningen 24-25.
34. Johannes 2:14-16.
35. Mattheus 28:19.
36. Vgl. Cicero, *Epistulae ad familiares* 6, 6, 5.
37. Vgl. Vergilius, *Aeneis* 9, 641.

leest, welnu, ook Latomus leest ze. Als iemand geen aanhanger van Luther is, als hij ze leest om ze te weerleggen of te veroordelen, waarom zal dan in hemelsnaam iemand een aanhanger van Luther zijn, als hij ze leest met de bedoeling eruit te halen wat hem wijzer maakt en vol afschuw te verwerpen wat een dwaling is? Als iemand een aanhanger van Luther is die alles wat hij schrijft en gaat schrijven zonder uitzondering verdedigt en goedkeurt, welnu, zo iemand heb ik tot nu toe niet aangetroffen en ik denk ook niet dat er iemand bestaat met zo'n verward brein. Ikzelf zou waarachtig zelfs Hieronymus of Augstinus niet op die manier toegedaan willen zijn; en amper Paulus zelf, als ik een keer mag overdrijven.

Maar hoe kan men van mij een aanhanger van Luther maken als ik zijn boeken niet lees en niets verdedig? Als iedereen rechtzinnig is die kwaad spreekt over Luther, mag men de christenheid gelukwensen. Maar ik ben bang, mijn beste Barbier, dat er nogal wat mensen zijn die met zware berispingen een paar kleinigheden in Luthers geschriften te lijf gaan - bijvoorbeeld ‘al wat een rechtvaardige doet, is zondig’[38] -, terwijl ze zelf niet geloven wat de grondslag is van ons hele geloof, namelijk dat de ziel voortleeft na de dood van het lichaam. Maar desalniettmin kan ik twee redeneringen bedenken die mij ogenschijnlijk tot een aanhanger van Luther zouden kunnen maken. In de eerste plaats, als iemand een aanhanger van Luther is uit wiens boeken hij iets haalde wat tot een dwaling kon leiden (als hij al iets uit mijn boeken haalde), zou ik een aanhanger van Luther genoemd kunnen worden. Maar volgens deze redenering moet zelfs de apostel Paulus een aanhanger van Luther zijn, uit wiens geschriften hij meer haalde dan uit de mijne. Waar anders haalden de ketters uit vroeger tijden de kiem van hun dwalingen vandaan dan uit de gewijde boeken? Toch zal niemand dat de schrijvers van die boeken aanrekenen. Als bovendien iemand een aanhanger van Luther is die op alle mogelijke manieren het beste met hem voor heeft - en iemand heeft zonder twijfel het beste met hem voor als hij hem aanspoort tot verbetering en wenst dat hij in de goede richting wordt gebogen -, dan was ik, uit dit oogpunt bekeken, beslist in het verleden een aanhanger van Luther en ben ik het nu nog, en zijn alle ware christenen, zoveel als er zijn, het volgens mij ook. Wie wil immers niet liever dat zijn broeder wordt terechtgewezen dan verdelgd?

Maar laat ik toch stoppen met die onzin. Hoe lang nog blijf je me martelen met verlangen naar jou? Wanneer zul je mij het weerzien gunnen? Ik zou willen dat ik je, met je mijter op, in jouw eigen Paria kon ontmoeten![39] Ik

38. Vgl. brief 1195, noot 6.
39. Paria is een Venezolaans schiereiland, tegenover Trinidad. De opmerkingen over een bisdom daar zijn niet serieus.

mag sterven als ik niet liever daar tussen onbekende stammen woon dan hier tussen de razernij van onheuse kritiek! Die ziekte, die zich ooit thuis voelde in de schuilplaatsen van de monniken, is nu zelfs doorgedrongen tot de hoven van koningen. Er is geen drinkend gezelschap of er wordt heftig over Luther gediscussieerd. Al gauw wordt de ruzie in de richting van Erasmus gebogen. Mijn hemel! Wat hoor je daar niet allemaal uit de mond van mensen die daar evenveel verstand van hebben als een kameel van een schilderij! En zij schreeuwen het hardst. Ik heb dit allemaal te danken aan mijn Duitse landgenoten. Ik ben Duitsland van harte toegenegen. Het valt niet te beschrijven hoe het dagelijks meer opbloeit met zeer begenadigde talenten, die mij meer toegewijd zijn dan ik verdiende of eiste. Maar ik had graag gezien dat de vriendschap van sommigen mij wat meer geluk had gebracht dan het geval was. Engeland staat bij iedereen slecht bekend als het om trouw gaat. Maar daar vond ik zulke vrienden - zo trouw, zo standvastig, die mij op een zo verstandige manier steun betuigden -, dat ik me geen betere had kunnen wensen.

Het ga je goed, mijn beste Pierre, en zorg dat je zo gauw mogelijk hierheen komt, beladen met Spaanse dukaten. Want er is hier een verbazingwekkende gouddorst; ik zie immers die goudklompjes helemaal voor me die je me steeds in Paria belooft, precies als de gouden bergen van de Perzen.[40.]

Brugge, 13 augustus 1521

1226 *Aan Hieronymus Froben*
Brugge, 14 augustus 1521

Erasmus van Rotterdam groet zijn vriend Hieronymus Froben

Je bedankt me, mijn beste Hieronymus, omdat je vader als gevolg van mijn brief toeschietelijker tegenover jou is geworden. Maar het hangt van jou af of hij ook zéér toeschietelijk wordt. Dat zal het geval zijn als je je een waarachtig zoon betoont en met overtuiging de belangen van je vader behartigt. Geen wonder als loonarbeiders soms tekortschieten. Maar voor jou geldt dat je, door je vader te helpen, je eigen opdracht uitvoert. Nu ben je op een leeftijd dat je iedere vorm van werk aankunt. Die moet je gebruiken voor lofwaardige dingen. De vrije tijd die je overhoudt, moet je besteden aan lofwaardige studie en het lezen van goede schrijvers. Blijf uit de buurt van verkwisters en leeglopers, keer de geneugten van de jeugd de rug toe en voorzie

40. *Adagia* 815.

jezelf van werkelijk goede eigenschappen. Als je dat doet, zal het je niet ontbreken aan roem of geld; als je het niet doet, heb ik tevergeefs een goed woordje voor je gedaan bij je vader en heb jij niet goed voor jezelf gezorgd. Maar laten we hopen dat het niet zover komt. Ik vertrouw erop, mijn beste Hieronymus, dat je in de toekomst zult zijn zoals wij allebei graag willen. Het ga je goed, en doe de groeten aan de kleine Erasmius,[1.] naar ik hoor een veelbelovend kind.

Brugge, de dag voor Maria-Hemelvaart 1521

1227 *Aan Richard Pace*
Brugge, 23 augustus 1521

Erasmus van Rotterdam groet de zeer illustere Richard Pace, deken van St. Paul's in Londen

Ik hoor niets over mijn papieren met aantekeningen,[1.] mijn beste Pace, wat mij meer zorg geeft dan toen op de kust van Dover in één keer al mijn geld verdwenen was.[2.] Wie ik dit huidige verlies moet aanrekenen, weet ik niet, in elk geval wil en kan ik het niet op jou schuiven.

Het boek waarin Zijne Koninklijke Hoogheid Luthers opvattingen bestrijdt,[3.] zag ik alleen in de handen van Marino,[4.] de pauselijke nuntius. Ik kijk er zeer naar uit het te lezen. Want zonder twijfel is het zoals men kan verwachten van die zo begenadigde geest, die enorm veel vermag, waar hij zich ook op richt. Vroeger werd het als een blijk van wonderbaarlijke vroomheid beschouwd en een plaats onder de heiligen waardig, als een vorst met gewapende troepen de vijanden had verjaagd die de christenen in het nauw dreven. Maar Hendrik VIII strijdt met vernuft en pen voor de bruid van Christus, waarbij hij voldoende duidelijk maakt wat hij tot stand zal brengen als de situatie gebruik van wapens noodzakelijk maakt. Maar wat hij nu tot stand brengt, is intussen naar mijn idee niet alleen veel moeilijker, maar zal ook roem opleveren die blijvender is en meer bij hem past. Want bij oorlogvoering laat de fortuin vele personen delen in de eer, en vaak eist zij het

1. Erasmius Froben.
1. Vgl. brief 1210.
2. Zie brief 1341a, p. 279.
3. Hendrik VIII schreef een werk getiteld *Assertio septem sacramentorum adversus Martinum Lutherum* (Londen, 1521).
4. Marino Caracciolo.

grootste deel voor zichzelf op. Aangezien in dit geval de strijd volledig wordt gevoerd met de middelen van de geest, komt al de lof speciaal toe aan alleen Hendrik. Wij allemaal als beoefenaars of liefhebbers van de literatuur zouden zeer ondankbaar zijn, als we niet met eerbied en lofprijzingen zo'n talent begroeten, dat op unieke wijze onze studie aanzien geeft en haar tot aanbeveling strekt. Verder heb ik er alle vertrouwen in dat deze prachtige en beslist zeldzame manier van handelen vele vorsten zal aanzetten tot wedijver. Zullen priesters, monniken, bisschoppen zich voortaan niet schamen voor hun onkunde op het gebied van de theologie, wanneer ze zien dat een zo machtige koning, die nog jong is, die zoveel aan zijn hoofd heeft, zo'n kennis van de gewijde literatuur heeft verworven, dat hij boeken uitgeeft waarin hij opkomt voor de bedreigde christelijke godsdienst? Ik twijfel er niet aan dat hij hierin heel wat beter geslaagd is dan sommigen die eerder in deze renbaan hun krachten beproefd hebben.

Maar hierover zal ik met grotere stelligheid schrijven zodra ik het boek verslonden heb; ik kijk er werkelijk buitengewoon naar uit het te lezen. Want de eerwaarde heer van York[5.] beloofde het mij ter beschikking te stellen. Ik vond het vreselijk jammer dat je je niet onder het gevolg hier bevond. Ik zou het minder erg gevonden hebben, als je me in elk geval met een brief was komen opzoeken. Vergeet niet, mijn beste Pace, wiens opvolger je bent[6.] en wat je me beloofde. Want ik verwacht dat je gaat zorgen dat ik Colet niet al te erg mis. Je doet zelfs iets groters verwachten. Je zou ruimschoots mijn beden verhoren en jouw beloften inlossen als ik met jouw hulp de schrijfsels terug kon krijgen die ik je in Ferrara in bewaring heb gegeven. Het ga je goed, zeer geachte vriend.

Brugge, 23 augustus 1521

Marcus Laurinus, deken van St.-Donaas, mijn gastheer, die je zeer genegen is, vroeg of ik je namens hem hartelijk wilde groeten

5. Thomas Wolsey.
6. Pace volgde John Colet op als deken van St. Paul's.

1228 *Aan William Warham*
Brugge, 23 augustus 1521

Erasmus van Rotterdam groet de eerwaarde vader William Warham, aartsbisschop van Canterbury, primaat van geheel Engeland

Zodra ik had vernomen dat de zeer eerwaarde kardinaal in Brugge een ontmoeting zou hebben met de keizer,[1.] heb ik me daarheen begeven, om verschillende vrienden weer terug te zien en te omhelzen, die voor mij het dierbaarste en liefste zijn wat ik in mijn leven heb. Ik had werkelijk goede hoop dat ook de eerwaarde heer van Rochester[2.] aanwezig zou zijn, maar het bleek ijdele hoop.

Het boek dat de koning van Engeland schreef ter bestrijding van Luthers opvattingen, heb ik wel gezien, maar nog niet ontvangen, ook al heeft de zeer eerwaarde heer van York[3.] het me meer dan eens beloofd. Ik vermoed dat dit komt door nalatigheid van de persoon aan wie deze taak is opgedragen. Wie zou de houding van zulk een vorst, die op deze wijze onze studie aanzien geeft en de godsdienst verdedigt, niet geweldig vinden? Ooit gold het als het toppunt van vroomheid wanneer koningen naar de wapens hadden gegrepen om de christelijke vrede te handhaven. Hij strijdt met vernuft en pen, waarbij hij voldoende duidelijk maakt, wat hij tot stand zal brengen als de situatie gebruik van wapens vereist. Ik heb er alle vertrouwen in dat de andere vorsten ernaar zullen streven dit prachtige voorbeeld na te volgen.[4.] Ik denk dat uiteindelijk priesters en monniken zich zullen schamen voor hun onkunde op het gebied van de gewijde literatuur, wanneer ze zien dat een zo machtige vorst zover gekomen is met deze studie, dat hij zelfs boeken uitgeeft waarin hij opkomt voor de algemene christelijke godsdienst. Overeenkomstig berichten van vooraanstaande personen, in het bijzonder Mountjoy, staat het voor mij vast dat het boek geheel uit zijn koker komt, zoals dat heet.[5.] Zonder twijfel is het zoals men kan verwachten van die begenadigde geest, die enorm veel vermag, waar hij zich ook op richt. Daar zal ik verder over schrijven zodra ik het boek gelezen heb.

Ik voorzie de meest stormachtige tijden, waarin ik zo'n koers moet aanhouden, dat ik de zaak van Christus niet verraad door mensen naar de mond te praten, maar me evenmin doelloos in enig gevaar stort. Luther wierp de wereld als het ware een appel van Eris[6.] toe en ik merk dat geen enkele streek op aarde ontkwam aan de onrust. Iedereen geeft toe dat het zedelijk verval

1. Karel V ontving kardinaal Thomas Wolsey op 14 augustus 1521.
2. John Fisher.
3. Thomas Wolsey.
4. Bij de vertaling van deze zin is de lezing van de *Epistolae ad diversos* gevolgd (zie Allen).
5. Erasmus gebruikt *Adagia* 519 (‘Nostro Marte’).
6. D.w.z. twistappel. Eris (godin van de twist) veroorzaakte met een gouden appel met het opschrift ‘voor de mooiste’ rivaliteit tussen Hera, Aphrodite en Pallas Athene.

binnen de kerk een krachtige remedie nodig had; maar ik zie dat het bijna werkelijk zo is dat de verkeerd toegepaste medicijnen de ziekte eerder hebben verergerd dan verdreven. Was het maar waar wat de onoverwinnelijke Deense koning Christiaan[7.] vermoedelijk bij wijze van scherts zei, toen ik een soortgelijke opmerking maakte: dat met lichte geneesmiddelen niets wordt bereikt, maar dat het eigen is aan doeltreffende middelen, dat het hele lichaam eerst ontregeld wordt. Ik in elk geval voorzie geen goede afloop, tenzij Christus zelf onze onbezonnenheid een goede wending geeft, zoals Minerva volgens de verhalen voor een goede afloop placht te zorgen als de Atheners verkeerde besluiten hadden genomen.[8.] Voor iemand als ik, die altijd van de vrede hield, moet deze onrust in de wereld wel een grote kwelling zijn. Daar komt bij dat de zaak rond Luther, ook al staat ze ver af van de literatuur, onze studie toch in niet geringe mate in opspraak brengt. Het was door een of ander toeval zo, dat er voordat Luther op het toneel verscheen, al geruime tijd een hevige ruzie gaande was met het soort mensen dat zich nu het krachtigst verzet tegen Luther. Het gaat hier om bepaalde monniken en theologen, die al te veel waarde hechten aan die dorre en warrige kennis.[9.] Nu vallen ze om het hardst Luther aan, zoals de Grieken ooit bij Hector deden, toen hij geveld terneerlag.[10.] Maar we moeten deze Scylla op zo'n manier vermijden, dat we niet meegevoerd worden naar Charybdis.

Sommige mensen dringen erop aan dat ik iets schrijf om Luthers opvattingen te bestrijden. Zodra ik me heb weten los te maken van de dingen waardoor ik nu in beslag word genomen - dat zal binnenkort het geval zijn -, maak ik me gereed om al Luthers boeken te gaan lezen, en van hen die zijn opvattingen hebben bestreden. Het is immers niet iets wat je op goed geluk moet proberen. Hiermee wil ik bereiken dat ik in de ogen van de mensen alles wat in mijn vermogen ligt heb gedaan zowel voor de waardigheid van de paus van Rome als voor de vrede binnen de christelijke godsdienst. Hier wordt hard gewerkt om de oorlog tegen Frankrijk voor te bereiden. De paus, die boos is op zijn voormalige vrienden, heeft zich aan onze zijde geschaard.[11.] Intussen zijn de Turken bezig gewapenderhand Hongarije te verwoesten.[12.]

7. Christiaan II van Denemarken was van juni tot september 1521 in de Nederlanden. Erasmus ontmoette hem in Brugge.
8. Zie *Adagia* 744; vgl. brief 1205.
9. De scholastische theologie.
10. Homerus, *Ilias* 22, 369-375.
11. Leo X, die aanvankelijk Frans I had gesteund bij zijn pogingen het keizerschap te verwerven, sloot in mei 1521 een verbond met Karel V.
12. Op 29 augustus 1521 zou Belgrado veroverd worden door sultan Süleyman I.

Ik bid dat de grote en almachtige Christus Uwe Hoogheid voor ons zal behoeden en bewaren. Het overige zult u horen van de eerwaarde vader Thomas Halsey, bisschop van Elphin,[13.] van wie ik heb gemerkt dat hij mij altijd oprecht welgezind is. Brugge, 23 augustus 1521

1229 *Aan Thomas Lupset*
Brugge, 23 augustus [1521]

Erasmus van Rotterdam groet zijn vriend Thomas Lupset

Zo treurig als ik werd van het bericht over je dood, zo blij ben ik dat je weer bij ons onder de levenden bent. Ik heb het leven van onze vriend Colet samengevat in een brief.[1.] Als je hem niet levensecht uitgebeeld vindt, is dat voor een deel jouw schuld, omdat je me niet volledig hebt ingelicht over zijn kleuren;[2.] iets wat niemand beter kon dan jij. Wat betreft je opmerking dat je je leven inricht naar het model en voorschrift als het ware van deze man, dat heeft natuurlijk helemaal mijn goedkeuring, mits je selectief te werk gaat. Je houdt jezelf een deugdelijk voorbeeld voor ogen. Maar zelfs bij de besten moet je het voortreffelijkste navolgen, en alleen als het geschikt voor je is; immers, niet alles past bij iedereen. Het voortreffelijkste in zijn geval was, dat hij het volk kosteloos liet delen in de zuivere filosofie van Christus, geput uit de heldere bron van de evangeliën; zodat het kennelijk niet zonder Gods wil gebeurde dat hij deze achternaam kreeg, aangezien ‘koheleth’ het Hebreeuwse woord voor prediker is, wat in het Grieks ‘ecclesiastes’ is. Als je je hier vol enthousiasme op richt, zul je uiteindelijk niet voor Colet onderdoen.

Maar dat je jezelf naar zijn voorbeeld elke vorm van avondeten ontzegt, vind ik niet goed, net zo min als ik dat in zijn geval goedvond.[3.] Als je merkt dat je lichaam, omdat je in de kracht van je leven bent, beteugeling behoeft, is het naar mijn idee effectiever met mate eten en drinken te gebruiken dan veel en langdurig te vasten. Zelfbeheersing is vooral gelegen in het vastbesloten zijn jezelf te willen beheersen. Voeg daar nog intensieve en ononder-

13. Blijkbaar bevond Halsey zich in het gevolg van Thomas Wolsey (zie boven, noot 1).
1. Brief 1211.
2. Hierom had Erasmus in brief 1026 gevraagd. Voor de formulering vgl. *Adagia* 306: ‘Tuis te pingam coloribus’ (Ik zal je in je eigen kleuren schilderen).
3. Zie brief 1211, p. 254.

broken studie van de gewijde literatuur bij en je hebt de marteling van het vasten helemaal niet nodig. Vasten beteugelt misschien de hang naar genot bij de jeugd, maar op zo'n manier dat de ouderdom er een zwakke gezondheid aan overhoudt. Bovendien bedwingt het weliswaar de zinnelijke gloed, maar ten koste van de geestelijke kracht.

Ik wens je moeder een gelukbrengende en goedgunstige Mercurius toe, nu ze door haar tong te roeren zonder hulp slag levert met zoveel praatzieke monsters.[4.] Geef mij tien vrouwen zoals zij als voorvechtsters en ik kan rustig slapen, ongeacht op welk oor![5.] Ik vind haar bij uitstek iemand die het waard is weer jong te worden. Doe je voortreffelijke vader[6.] de hartelijke groeten namens mij. Zorg dat het met jou goed gaat, mijn dierbare Lupset. Groet de twee Williams, beide even oprecht van karakter, Gonnell en Dancaster, en verder heer Garrard, Colets vroegere rentmeester.

Brugge, 23 augustus [1520]

1230 *Aan Thomas Linacre*
Brugge, 24 augustus 1521

Erasmus van Rotterdam groet Thomas Linacre, lijfarts van de zeer illustere koning van Engeland

Tot mijn grote verdriet hoorde ik van vrienden dat je gezondheid is achteruitgegaan, terwijl jij waarachtig bij uitstek iemand bent die het verdient noch door ouderdom noch door enige ziekte te worden getroffen. Maar aangezien we allemaal met dat voorbehoud ter wereld zijn gekomen en de schikgodinnen op geen enkele wijze te vermurwen zijn, moeten we proberen, voor zover mogelijk, zelfs na de dood onszelf te overleven.[1.] Bovendien: zoals ouders met meer berusting uit het leven scheiden als ze zien dat hun kinderen een zekere welstand hebben bereikt, zo is het veel waard nu al, door te publiceren wat we in doorwaakte nachten tot stand brachten, als het ware een voorproeve te krijgen van hoe het nageslacht over ons zal oordelen.

4. Het is niet precies duidelijk waar deze passage op slaat. De moeder van Thomas was Alice Lupset; zijn vader, William, een goudsmid, overleed in 1522. Mercurius zal hier de god van de handel zijn.
5. *Adagia* 719.
6. Zie boven, noot 4.
1. Door boeken te publiceren, waartoe Erasmus Linacre in deze brief aanzet.

Maar, als ik dat zo in alle vrijheid tegen je mag zeggen, jij houdt eindeloos die allergeleerdste pennenvruchten van je binnenskamers, zodat je het gevaar loopt niet voor behoedzaam en bescheiden door te gaan, maar voor wreed, omdat je de huidige wetenschap martelt door haar voortdurend te laten uitkijken naar je werken, en je haar zo lang het begeerde profijt van je boeken onthoudt. Misschien word je afgeschrikt door mijn voorbeeld.[2.] Maar let er toch vooral op dat je, door al te ijverig mijn fout te vermijden, niet bij een andere terechtkomt. Weet dat ik altijd klaarsta om je elke gunst te bewijzen waar je van mijn kant op durft te rekenen. Het ga je goed, geachte en zeer geleerde vriend.

Brugge, Sint-Bartholomeusdag, 1521

1231 *Aan Pieter Wichmans*
Brugge, [ca. 29 augustus] 1521

Erasmus van Rotterdam groet de achtenswaardige heer Pieter Wichmans, kanunnik van Anderlecht, zijn gastheer

Je klaagde steeds dat het geloof door de aanhangers van Luther op jammerlijke wijze aan het wankelen is gebracht, maar nu moet je blij zijn over het voorspoedige herstel ervan. Op de dag van Sint-Augustinus[1.] heeft hier iemand een preek gehouden, een man die opviel door zijn priestergewaad.[2.] Hij deed allerlei uitspraken die hem door goddelijke inspiratie werden ingegeven; zo maakte hij op verbluffende wijze de aanval op de positie van de vier zogenaamde bedelorden ongedaan en tegelijk deed hij hetzelfde met de biecht - het was duidelijk dat beide door toedoen van Luthers aanhangers behoorlijk waren gaan wankelen.

De aanval op de positie van de orden maakte hij als volgt ongedaan: ‘Augustinus,’ zei hij, ‘was de bron in het paradijs, waar de vier rivieren uit voortkwamen,[3.] dat wil zeggen de vier bedelorden, die met hun leer en vrome zeden het gehele aardoppervlak bevochtigen en vruchtbaar maken, dat wil zeggen de gehele kerk.’ Als hij Christus de bron had genoemd en de vier rivieren de evangeliën, was de allegorie niet helemaal absurd geweest. Maar wat heeft Augustinus met die orden van doen? Verder, wat betreft zijn op-

2. Erasmus publiceerde veel en snel, met meer kans op kritiek.
1. 28 augustus.
2. Vgl. Seneca, *Epistulae ad Lucilium* 119, 11.
3. Genesis 2:10-14.

merking daarna over het bevochtigen en vruchtbaar maken, aardig wat weldenkende mensen wilden dat het waar was, en heel veel begonnen er te lachen.

De aanval op de biecht maakte hij als volgt ongedaan: ‘Augustinus,’ zei hij, ‘schreef veel boeken over de bekentenis, waarin hij bijna soms futiliteiten bekent, bijvoorbeeld hoe hij een keer met enig genoegen had zitten kijken naar een spin die een vlieg ving.[4.] Dat bewijst dat er niets zo klein is of men behoort het te bekennen.’ In de eerste plaats gebruikt Augustinus daar het woord ‘confessio’, dat een dubbele betekenis heeft, dankbetuiging en bekentenis van schuld. Ook kent hij zichzelf meer lof toe in dat werk dan dat hij schuld erkent. Hij bekent niet tegenover een priester, maar tegenover God. En toch gebruikte die predikant in deze context het alom bekende woord dat voor de massa niets anders betekent dan wat de theologen het sacrament van de biecht noemen.[5.] Terwijl ze in het openbaar voor een grote menigte tal van dergelijke uitspraken doen, verbaast het hen dat ze niet voor goden doorgaan.

Het derde punt slaat misschien op mij, omdat ik in een stijloefening schijnbaar al te veel waarde hechtte aan het huwelijk.[6.] ‘Sommige mensen keuren het celibaat af. Als wij daarentegen niet ongehuwd waren gebleven, zou het christelijk geloof nu verdwenen zijn.’ Vroeger sprak bijna niemand de gelovigen toe zonder dat er klerken waren neergezet die de preek moesten opschrijven. Als ze dat nu zouden doen, mijn hemel! - wat een verhalen zouden we krijgen! Als ze zulke dingen zeggen in een drukke stad als Brugge, met zoveel geleerden en zoveel ook niet gestudeerde mensen met een goed verstand en een bezonnen oordeel, wat denk je dat die lieden wel niet zeggen in dorpen, of als er getafeld wordt! Wat een steunpilaren van het rechtzinnige geloof!

Dit wilde ik je graag vertellen, zodat je niet kunt zeggen dat je niets te horen kreeg over wat zich hier afspeelt; maar ik vertel je meer als we elkaar weer spreken. Het ga je goed.

Brugge, 1521

4. Augustinus, *Bekentenissen* 10, 35, 57.
5. Vgl. brief 1225, noot 16.
6. *Encomium matrimonii*, opgenomen in *De conscribendis epistolis.*

1232 *Aan Nicolaas van Broeckhoven*
Anderlecht, 31 augustus [1521]

Erasmus van Rotterdam groet Nicolaas van 's-Hertogenbosch, schoolhoofd in de beroemde stad Antwerpen

Moge alle gelukzaligheden onze vriend Beatus[1.] gelukkig maken, omdat hij ons Tertullianus heeft geschonken,[2.] de schrijver die zo bewonderd werd door Cyprianus, zo geprezen door Hieronymus.[3.] Had hij hem ons maar compleet en zonder fouten kunnen schenken! Toch zijn we hem zeer veel verschuldigd om de ijver waarmee hij heeft gedaan wat mogelijk was. Tot nu toe heb ik er eerder van geproefd dan erin gelezen. Hij heeft werkelijk een eigen stijl, die mogelijk in die tijd in Afrika goed werd ontvangen, ook al is het een stijl die op ons vrij ontoegankelijk overkomt - iets wat Hieronymus niet verhult, die hem een dichte opeenvolging van kernachtige spreuken toeschrijft, maar tegelijk spreekt van een stroeve manier van uitdrukken.[4.] Maar wie heeft geen bewondering voor die altijd vurige geest, een zo nauwkeurige kennis van de Schrift en een zo paraat geheugen, en dat alles in die vroege tijden, toen het vak theologie nog niet bestond, er geen universiteiten waren, geen geleerde discussies, en nauwelijks interpretatoren van de heilige boeken? Wanneer ik daarover nadenk, mijn beste Nicolaas, schaam ik me voor mijn eigen tijd.

Toch maakt hij dezelfde fout die Hieronymus signaleert bij Origenes:[5.] soms doet hij de Schrift geweld aan, en dat zelfs met nog minder scrupules dan Origenes. Want hij overdenkt en onderzoekt meestal, terwijl Tertullianus dingen met stelligheid beweert en strijdbaar is. Bijvoorbeeld wanneer hij deze woorden van Christus: ‘Wie zijn vrouw wegzendt en een andere trouwt, pleegt echtbreuk’[6.] zo opvat, alsof een scheiding niet wordt veroordeeld, behalve wanneer de vrouw wordt verstoten omdat de man met een ander wil trouwen die aantrekkelijker is.[7.] Wat betreft het feit dat hij de kerk verlaten heeft, hoewel dat niet goed te praten is, verzacht Hieronymus toch zijn schuld door te zeggen: ‘Nadat hij tot op middelbare leeftijd presbyter

1. Het Latijnse woord *beatus* betekent ‘gelukkig’.
2. Dit is de *editio princeps* van Tertullianus' verzamelde werken, verschenen in juli 1521 bij Froben in Bazel.
3. Het titelblad van Beatus' editie vermeldt dat Cyprianus geen dag voorbij liet gaan zonder Tertullianus te lezen. Dit wordt verteld door Hieronymus in *De viris illustribus* 53.
4. Hieronymus, *Epistulae* 58, 10: ‘Tertullianus creber est in sententiis, sed difficilis in loquendo’; vgl. brief 1000 noot 9.
5. Hieronymus, *Epistulae* 98, 10.
6. Mattheus 19:9; Marcus 10:11; Lucas 16:18.
7. Tertullianus, *Adversus Marcionem* 4, 34.

van de kerk was gebleven, is hij daarna door de vijandigheid en beledigingen van de geestelijken van de Roomse kerk vervallen tot het montanisme.'[8.] Iemand die uit naïviteit een vergissing maakt, verdient weliswaar medelijden, maar iedere vorm van ketterij die gepaard gaat met hardleerse koppigheid, dient door vrome geesten verfoeid te worden. Zoals evenwel bij vergif de ene soort dodelijker is dan de andere, zo is bij ketterij de ene soort verderfelijker dan de andere.

Dichterbij de vroomheid blijven soorten ketterij die, door een soort onmatig ijveren voor de naleving van het evangelie, meer eisen dan nodig is.[9.] Zoals de mensen die wilden dat zij, die eenmaal de doop hadden ontvangen, zozeer terugschrokken voor iedere vorm van zedeloosheid, dat ze degenen die weer vervielen tot enige misdaad van gewicht, nooit meer opnamen in de gemeenschap van de kerk. Deze strengheid van de kerkelijke censuur moest anderen ervan weerhouden te zondigen. Want ze waren volgens mij niet van mening dat deze mensen de toegang tot het koninkrijk der hemelen moest worden ontzegd, omdat ze weggestuurd werden bij de deur van de kerk, waar geregeld mensen binnentreden die God zal scheiden van zijn gemeenschap. Maar de remedie van het berouw, die van anderen met een milder standpunt tijdelijk mocht zijn, moest van hen blijvend zijn; ze meenden dat hierdoor de rest van de kudde beter in bedwang te houden was. De heilige Augustinus stond met zijn opvatting niet ver van hen af: hij opent, na boetedoening, de deur van de kerk voor iemand die een keer een misstap heeft begaan, maar hij doet dat niet voor iemand die opnieuw een misstap heeft begaan, om te voorkomen dat de kerkelijke tucht zou verslappen.[10.] Zo keurden die oude schrijvers, aangespoord door het gedrag en de uitspraken van Christus en de apostelen, die overal lovend over de kuisheid spraken, het tweede huwelijk af en eisten maagdelijkheid. Paulus evenwel had bevolen iemand die had geleefd met de vrouw van zijn vader, weer op te nemen in de gemeenschap van de kerk;[11.] en Christus eiste niet het celibaat van de zijnen, maar sprak: 'Wie het vatten kan, die vatte het.'[12.]

Tot deze groep reken ik ook hen die erover nadachten wat een goddeloos en vreselijk gebeuren oorlog was en tegelijk zagen dat overal in de Heilige

8. Hieronymus, *De viris illustribus* 53. Tertullianus sloot zich omstreeks 207 aan bij het montanisme (ontstaan in de 2e eeuw), dat uitging van de nabije wederkomst van Christus.
9. In het nu volgende gedeelte komen kwesties aan de orde die een belangrijke rol spelen in het werk van Tertullianus.
10. Augustinus, *Epistulae* 153, 3, 7.
11. 1 Corintiërs 5:1; 2 Corintiërs 2:5-8.
12. Mattheus 19:12.

Schrift vrede en eendracht zo geprezen werden, en daarom verklaarden dat geen enkele oorlog onder christenen geoorloofd was. Een dergelijke buitensporigheid wordt zelfs bij rechtzinnigen haast voor lief genomen, wanneer ze ons willen afhouden van de tegenovergestelde ondeugden of aansporen tot dingen die erg verschillen van hetgeen wij van hen moeten vermijden. Dat plegen mensen te doen die een krom stekje niet in een rechte stand buigen, maar de andere kant op krom maken, zodat het weer rechtop komt te staan. Van deze aard zijn volgens mij de meeste dwalingen van Tertullianus.

De dwalingen van sommigen waren zo wonderbaarlijk, dat zelfs degenen die ze verkondigden zich ervoor schaamden.[13.] Zoals de dwaasheid eerder dan dwaling van Simon en Menander, die verklaarden dat ze de hoogste kracht van God waren. Of van Basilides met zijn monsterlijke Abraxas; van de Nicolaïeten, die wilden dat vrouwen voor allen gemeenschappelijk waren. Aan deze rij kunnen we nog de Ophiten toevoegen, die de slang vereerden die Eva misleidde, en de Judaïeten, die de redding van de mensheid toeschrijven aan Judas, de verrader van Jezus. Al gauw vervaagden de dromen van Cerinthus en Valentinus, vervaagde het geraaskal van Manichaeus, vervaagde Montanus met zijn parakleet. Er is nauwelijks iemand die weet wie de artotyrieten waren.

Verder ontstonden er ketterijen van de verderfelijkste soort, maar die konden geen wortel schieten, omdat ze evident in strijd waren met de zekerheid van de Schrift, waarvan het onwankelbare gezag altijd met grote eenstemmigheid door kerken over de hele wereld aanvaard is. Zoals van hen die ontkenden dat Christus een menselijk lichaam had; die Hem omgekeerd een menselijke ziel ontzegden; die ontkenden dat hij werkelijk geleden had; die ontkenden dat hij geboren was uit een maagd; die zeiden dat de opstanding zich voltrokken heeft met de opstanding van Christus en dat er geen andere opstanding van de doden te verwachten was.[14.] Maar geen enkele ketterij bracht de wereld meer in beroering dan die van de arianen,[15.] omdat de absurditeit van de monsterlijke dingen die deze richting naar voren bracht niet meteen zichtbaar was en ze zich leek te baseren op getuigenissen uit de Schrift,

13. De meeste personen of groeperingen uit deze alinea komen voor in een werkje getiteld *Adversus omnes haereses*, dat werd toegeschreven aan Tertullianus. Manichaeus en de artotyrieten worden vermeld door Augustinus in *De haeresibus* (46 en 28).
14. Ook voor deze passage maakte Erasmus mogelijk gebruik van [Tertullianus], *Adversus omnes haereses.* De bewering dat Christus geen menselijke ziel had, is afkomstig van Arius (vgl. volgende noot).
15. Arius (ca. 260-336) en zijn aanhangers aanvaardden de leer van de goddelijke drie-eenheid niet.

daar het geleerde mensen waren. Van de ketterij van de pelagianen[16.] kan men, voor zover het de vrije wil betreft, ook in deze tijd nog enkele sporen waarnemen. Maar een groot deel van alle ketterijen lijkt te zijn voortgekomen uit de leerstellingen van de filosofen. Des te verbazingwekkender is het dat ze nu beweren dat ketters niet weerlegd kunnen worden zonder de hulp van de aristotelische filosofie. Natuurlijk, die filosofie bezit een hoge graad van heiligheid, of anders zijn er uitmuntende vaklui die er op die manier mee om weten te gaan. Ook nu zijn er enkele ketterijen uit de scholastische hoek, waarover men misschien beter niet zo verbeten moet strijden dat de wereld in beroering wordt gebracht; vooral omat ze niet bijzonder veel bijdragen tot een goed leven en geen belemmering zijn voor Christus' glorie.

Maar er is een bepaalde soort ketterij, die weliswaar het woord ketterij niet verdient, maar toch zeer veel schade toebrengt aan het leven van de mensen en het gezag van het evangelie behoorlijk in de weg staat: wanneer zij die de filosofie van Christus verkondigen en zich voordoen als de hoogste leiders en de bovenlaag van de gehele christenheid, voor ieders ogen met hun hele manier van leven, al hun streven, al hun pogingen, niets anders overbrengen dan praalzucht zoals we zelfs op het toneel niet zien, onverzadigbare hebzucht, niet te bevredigen genotzucht, een passie voor oorlog, en andere dingen die de Heilige Schrift verfoeit, waarover zelfs de heidense filosofen hun afkeuring uitspreken. Daar praten ze weliswaar niet over, maar het heeft meer invloed dat ze zo leven dan dat ze erover praten.

Tijdens ons recente gesprek gaf je aan dat je overweegt je alleenheerschappij op te geven. Ik vind dat geen goed idee. Als je op het toneel verschenen bent, moet je de rol die je van de regisseur gekregen hebt volledig uitspelen. Als je een goed karakter hebt, en ik ben ervan overtuigd dat je dat hebt, zul je niet ontevreden zijn met deze positie, omdat ze nogal laag lijkt, maar er juist tevreden mee zijn, omdat ze je in staat stelt een belangrijke bijdrage te leveren aan het algemeen welzijn. Je vindt deze onrustige tijden vervelend. Toch moet je intussen, zoals goede zeelui doen, met de wind meegaan totdat het opklaart; want dit slechte weer zal niet lang aanhouden, naar ik hoop. Het ga je goed, mijn dierbare Nicolaas.

Uit Anderlecht, 31 augustus [1520]

16. Zie brief 1225, noot 32.

1232a *Van Arsenius Apostolius*[1.]
Florence, 31 augustus 1521

Arsenius, aartsbisschop van Monemvasia, groet de beroemde Erasmus

Het is vanzelfsprekend dat iets wat gedrukt en gestempeld wordt op iets stoffelijks,[2.] ook zelf vergaat, aangezien het aangebracht is op een vergankelijke ondergrond. Het is, dunkt me, eveneens zeer aannemelijk dat iets wat in het boek van de ziel gegrift en ingeprent is, als iets onvergankelijks blijft bestaan, aangezien het op een onvergankelijke ondergrond is aangebracht. Daarom kan ik jou als vriend ook zien terwijl je niet bij me bent, in de spiegel van mijn ziel en hart als het ware, en respect en genegenheid voor je voelen en deze onuitwisbare liefde vasthouden. Want hoe zou ik jou, de geleerde Erasmus, niet genegen kunnen zijn, over wie men vertelt in landen en steden? Er zijn geen publieke bijeenkomsten of vergaderingen waar het niet over jou gaat! Ik veronderstel dat jij mij even goedgezind bent sinds de geleerde muzen ons samenbrachten in Venetië.[3.] Je zou dat duidelijker kunnen laten zien door mij terug te schrijven; want de kans bestaat dat we, door gewend te raken aan stilzwijgen, de vriendschap verleren.

Degene die deze brief brengt, is een landgenoot van je;[4.] toen hij weer in jouw richting ging, vroeg hij ook een brief van mij aan jou, die ik hem inderdaad gegeven heb, zodat ik misschien van jou een brief terugkrijg. Ik stuur je via hem ook een exemplaar van de *Apophthegmata* die ik onlangs in Rome heb uitgegeven,[5.] als een klein getuigenis van onze wederzijdse vriendschap. Het ga je goed.

Uit Florence, 31 augustus 1521[6.]

1. Deze brief, geschreven in het Grieks, is gepubliceerd door W.J.W. Koster in *Hermeneus* 11 (1938-1939), p. 17-20, en door M.I. Manousakas in *᾽Επ□τηρὶς τοῦ Μ□σαιωνικοῦ ᾽Αρχ□ίου* 8-9 (1958-1959), p. 5-56.
2. De vertaling volgt de lezing *σώμασιν* die Manousakas geeft.
3. In 1508.
4. Het is niet bekend wie dit is.
5. *᾽Αποφθ΄γματα φιλοσόφων καὶ στρατηγῶν, ῥητόρων τ□ καὶ ποιητῶν* (Uitspraken van filosofen en aanvoerders, redenaars en ook dichters), gedrukt zonder plaats en jaar.
6. De datering is verschillend geïnterpreteerd door Koster en Manousakas. Hier is de nog weer andere interpretatie van de *Collected Works of Erasmus* overgenomen.

1233 *Aan Guillaume Budé*
Anderlecht, [ca. september] 1521

Erasmus van Rotterdam groet zijn vriend Guillaume Budé

Toen ik me kort geleden in Brugge in het talrijke gevolg van de keizer bevond, ving ik vele hazen in één wei, zoals het spreekwoord zegt,[1] ofwel, groette ik verscheidene vrienden in een keer, maar vooral de niet minder vriendelijke dan grote, dat wil zeggen: niet minder beminnelijke dan eerwaarde kardinaal van York,[2] die uit naam van zijn koning[3] onderhandelingen voerde en door onze vorst Karel met duidelijk koninklijke gulheid werd ontvangen. Aanwezig waren Cuthbert Tunstall, Thomas More en William Mountjoy, naast talloze anderen, die ik niet zal noemen, omdat ik weet dat het tot nu toe onbekenden voor je zijn. Thomas More had goede hoop dat hij jou zou kunnen begroeten in Calais als lid van het Franse gezantschap.[4] De komst van de kardinaal was me een des te groter genoegen, omdat ik hoopte dat de onrust die nu onder de meest vooraanstaande vorsten ter wereld heerst en een grote bedreiging voor de mensheid vormt, door zijn wijsheid en gezag beteugeld zou worden. Maar zoals de situatie nu is, zie ik niet gebeuren wat ik hoopte, tenzij een *deus ex machina*, zoals dat heet, onze plannen een goede wending geeft. Maar deze onlusten onder koningen verbreken niet de verbintenissen die de muzen aangingen.

Er zijn mensen[5] wier belangen erbij gebaat zijn wanneer de keizer en de koning van Frankrijk niet met elkaar op goede voet staan. Zij zorgen met ontegenzeggelijk tirannieke listigheid voor een broeinest van tweedracht, zodat zij hun tirannie kunnen verstevigen terwijl wij onze middelen uitputten met onderlinge twisten. Je raadt vast wel wie ik bedoel. Ik hoop maar dat beide vorsten dit in de gaten hebben, zodat ze niet naderhand die bekende woorden uitspreken die blijk geven van achteraf verkregen en duur gekocht inzicht: ‘Dat had ik niet gedacht.’[6]

Je kunt met reden More feliciteren. Want de koning heeft hem de eer gegund van een zeer verheven ambt, zonder dat hij ernaar streefde of erom vroeg, met ook nog een niet te versmaden salaris. Hij is namelijk de schatbe-

1. Vgl. *Adagia* 2563 (met ‘twee wilde zwijnen’ i.p.v. hazen).
2. Thomas Wolsey.
3. Hendrik VIII.
4. Budé maakte geen deel uit van dit gezantschap, dat op 4 augustus 1521 in Calais arriveerde.
5. De monniken.
6. Vgl. Valerius Maximus, *Facta et dicta memorabilia* 7, 2, 2 (Erasmus, *Apophthegmata*, *LB* IV, 258 B), waar Scipio Africanus zegt dat het bij oorlogvoering een schande is ‘Non putaram’ (Dat had ik niet gedacht) te zeggen, gezien de gevolgen van een inschattingsfout. Zie ook brief 1161, noot 2.

waarder van zijn vorst. In Engeland is dat een voorname en eervolle functie bij uitstek, zonder dat je al te veel te maken krijgt met vijandschap of vervelende beslommeringen. Er was een concurrent, iemand die redelijk in de gratie was, die zozeer naar deze post streefde, dat hij zelfs bereid was deze op eigen kosten te bekleden. Maar de voortreffelijke koning gaf hier een onbetwijfelbaar bewijs van zijn voorkeur voor More, door iemand die niet naar die post streefde zelfs ook nog salaris te geven, liever dan een onbetaalde magistraat toe te laten. Omdat dit voor de zeer goedgunstige vorst nog niet genoeg was, voegde hij er ook nog de waardigheid van ridder aan toe. Er is geen twijfel over mogelijk dat hij hem eens met grotere eerbewijzen zal overladen, wanneer de gelegenheid zich voordoet, aangezien het voor vorsten veel makkelijker is mensen die celibatair leven hoge posten te geven. Maar More heeft zich op zo'n manier gemengd onder de gehuwden, dat hij zelfs niet bij het overlijden van zijn vrouw tot een vrij man verklaard mag worden. Want hij begroef zijn eerste vrouw,[7.] met wie hij trouwde toen ze een meisje was, en trouwde als weduwnaar deze weduwe.[8.]

Ik wens More des te meer geluk met deze houding van de vorst, omdat ik meen dat de hogere studie erbij krijgt, al wat hij erbij heeft gekregen aan gezag of gunst. Die studie is hij zo welgezind, dat het mensen met talent in Engeland niet zou ontbreken aan een welwillende en gulle mecenas, als zijn middelen overeenkomstig zijn gezindheid waren. De hoven van vorsten plegen hetzelfde te doen als artsen, die het aan hen toevertrouwde lichaam eerst ledigen en vervolgens vullen en sterk maken; ik twijfel niet of het is onze vriend More tot nu toe op die manier vergaan. Hoe het bij jou gelopen is, weet je zelf het beste. Toch hebben mensen met talent zijn gulheid mogen ervaren, hoewel hij geen overvloed had om weg te geven en zelfs gebukt ging onder schulden.

Niet alleen bewijst hij de studie eer in dit opzicht, dat hij, zelf een zeer geleerd man, alle geleerden welgezind is, maar hij zorgt er ook voor dat alle huisgenoten gevormd worden door uiterst lofwaardige studie van de literatuur. Dat was tot nu toe ongekend, maar zal vast en zeker binnenkort door velen worden nagevolgd - zo groot is het succes. Hij heeft drie dochters,[9.] van wie de oudste, Margaret, al getrouwd is met een jongeman[10.] die ten eerste welgesteld is, vervolgens een rechtschapen en bescheiden karakter heeft en ten slotte niet afkerig van onze soort studie is. Hij zorgde dat ze allemaal van jongsaf aan gewend waren aan rein en vroom gedrag en vervolgens aan

7. Jane Colt, overleden in 1511.
8. Alice Middleton.
9. Margaret, Elizabeth en Cecily.
10. Margaret More was op 2 juli 1521 getrouwd met William Roper.

de meer verfijnde literatuur. Aan deze drie dochters voegde hij een vierde meisje[11.] toe, dat hij uit liefdadigheid opvoedde, zodat ze een kameraadje was voor de anderen. Hij heeft een stiefdochter,[12.] een bijzonder knap uitziend en uitzonderlijk getalenteerd meisje, al enkele jaren gehuwd met een jongeman niet zonder enige opleiding, wiens karakter van het zuiverste goud is. Hij heeft een zoon bij zijn eerste vrouw, ongeveer dertien jaar oud, de jongste van de kinderen.[13.]

Een jaar geleden besloot More mij aan de hand van een proeve te laten zien hoever ze met de studie gevorderd waren. Hij liet ze allemaal een brief aan mij schrijven, en wel ieder op eigen kracht. Ze kregen geen onderwerp aangereikt en hun taalgebruik werd nergens verbeterd. Want toen ze hun vader het klad gaven ter verbetering, deed hij alsof hij boos was over hun moeilijk leesbare handschrift en liet hij hen hetzelfde preciezer en netter overschrijven. Toen dit klaar was, stuurde hij de brieven verzegeld en wel naar mij, zonder ook maar een lettergreep veranderd te hebben. Werkelijk, Budé, zelden had ik ergens zoveel bewondering voor. De gedachtegang bevatte niets wat dwaas of kinderlijk was; het taalgebruik was zo, dat je proefde dat ze dagelijks vorderingen maakten. Dit beminnelijke groepje met de twee bruidegoms woont bij hem thuis. Je zult daar geen één meisje zien dat haar tijd in ledigheid doorbrengt, geen één dat opgaat in typische onnozelheden van vrouwen. Zij houden zich bezig met Livius. Want ze hebben zulke vorderingen gemaakt, dat ze dergelijke auteurs lezen en zonder uitleg begrijpen, behalve als er toevallig een woord staat waarbij misschien ook ik, of iemand zoals ik, even halt zou moeten houden.

Zijn vrouw, wier kracht eerder in verstand en ervaring gelegen is dan in geleerdheid, bestuurt het hele instituut met grote handigheid, fungerend als een soort opzichter, die ieder een bepaalde portie opgeeft en eist dat het afkomt, en niet toelaat dat iemand stopt of zich met onbenulligheden bezighoudt.

Je placht hier en daar in je brieven te klagen dat de filologie in jouw geval een slechte naam had, omdat ze je dubbel nadeel had toegebracht, verlies van gezondheid en van bezit.[14.] More daarentegen probeert ervoor te zorgen dat ze om alle mogelijke redenen en bij alle mogelijke personen goed bekend staat, door te benadrukken dat hij het aan boeken te danken heeft dat hij een goede gezondheid heeft, dat hij bij de voortreffelijke vorst, in eigen kring en

11. Margaret Giggs.
12. Alice Middleton, ten tijde van deze brief waarschijnlijk gehuwd met Thomas Elryngton. Na diens dood trouwde ze met Giles Alington.
13. John More (1508-1547).
14. Zie brieven 435, p. 272-273, en 583, p. 289-290.

daarbuiten geliefd en in de gratie is, dat hij het financieel ruimer heeft, dat hij voor zichzelf en voor zijn vrienden prettiger gezelschap is, dat hij meer kan doen voor zijn vaderland, voor verwanten en familie, dat het verkeren in hofkringen, het omgaan met vooraanstaande personen, zijn hele manier van leven hem makkelijker afgaat, dat hij ten slotte de hemel welgevalliger is. De studie stond in de eerste plaats slecht bekend, omdat fervente beoefening ervan zou leiden tot vervreemding van de maatschappij. Welnu, er is geen reis, er zijn geen taken, hoe talrijk of zwaar ook, die de boeken uit More's handen kunnen trekken; en toch zul je niet gauw een ander vinden die meer dan hij voor iedereen iemand voor alle momenten[15.] is, die meer bereid is tot inschikkelijkheid, met wie je makkelijker een ontmoeting hebt, die opgewekter is tijdens een gesprek, die zoveel waarachtig inzicht combineert met zulke prettige omgangsvormen. Zo kon het gebeuren dat liefde voor de boeken tot voor kort nog gold als iets wat nergens toe dient, omdat het geen praktisch nut heeft of tot eer strekt, maar dat er nu in de hogere kringen bijna niemand is die zijn kinderen hun afkomst waardig vindt, als ze niet onderlegd zijn in de literatuur. Zelfs bij monarchen lijkt een belangrijk deel van de koninklijke waardigheid te ontbreken, als men bij hen belezenheid mist.

Verder is er bijna niemand op de wereld die er niet de opvatting op na houdt, dat de vrouwelijke sekse niets heeft aan boeken als het gaat om reine zeden en een goede naam. Ook ikzelf was ooit niet geheel afkerig van deze mening, maar More heeft me volledig op andere gedachten gebracht. Immers, reine zeden bij meisjes worden vooral in gevaar gebracht door twee dingen, nietsdoen en geflirt; liefde voor de boeken houdt beide buiten de deur. Niets houdt een ongeschonden reputatie beter in stand dan vlekkeloos gedrag; ook bewaren zij hun reinheid het beste, die bewust rein van zeden zijn. Maar ik keur het niet af als mensen voor de eer van hun dochters willen zorgen door hen met de handen te laten werken. Niets echter neemt een meisje zo volledig in beslag als de studie. Behalve het voordeel dat ze worden afgehouden van het onzalige nietsdoen, nemen ze bovendien voortreffelijke lessen in zich op, die hen opleiden en aanvuren tot deugdzaamheid. Er zijn er heel wat die door naïviteit en onwetendheid hun eer verloren, voordat ze wisten door welke dingen een zo kostbaar bezit gevaar liep. Ik zie ook niet waarom echtgenoten bang zouden moeten zijn dat ze minder gehoorzame vrouwen hebben als ze geleerde vrouwen hebben; tenzij het zulke mensen zijn, dat ze dingen van hun echtgenotes willen die niet van fatsoenlijke getrouwde vrouwen geëist mogen worden. Integendeel, niets is naar mijn mening ongezeglijker dan onwetendheid. In elk geval heeft een geest die gevormd is door beoefening van de studie, dit voordeel, dat hij

15. *Adagia* 286.

redelijke en solide redeneringen begrijpt en ziet wat gepast en wat dienstig is. En je hebt al bijna overtuigd als je iets hebt uitgelegd. Aangezien daarnaast een huwelijk eerder vreugdevol en duurzaam is door geestelijke genegenheid dan door lichamelijke hartstocht, zijn zij die ook verstandelijke liefde één heeft gemaakt, door veel steviger banden met elkaar verbonden. Een vrouw heeft meer respect voor haar man als ze hem ook ziet als leermeester. Ook zal ze niet minder vroom zijn omdat ze minder bijgelovig is. Ik heb liever één talent van zuiver goud dan drie talenten die vervuild zijn met lood en slakken.

We horen wel eens andere vrouwen na de kerkdienst bij het naar huis gaan beweren dat degene die had gesproken geweldig had gepreekt; en dan geven ze een levensechte beschrijving van zijn gelaatstrekken. Maar ze kunnen niet vertellen wat hij gezegd heeft en welk gehalte dat had. Deze meisjes[16.] vertellen je bijna de hele preek, in de goede volgorde, niet zonder selectief te zijn: als de predikant zich iets liet ontvallen wat dwaas, wat weinig vroom, wat niet ter zake was - zoals we tegenwoordig niet zelden meemaken -, zijn ze in staat erom te lachen, er geen aandacht aan te schenken of het te verfoeien. Dat is pas luisteren naar een preek! Met zulke vrouwen is het pas werkelijk een vreugde samen te leven! Ik ben het namelijk volstrekt oneens met hen die er alleen een partner op na houden om hun lusten te bevredigen, waarvoor halfdwaze vrouwen geschikter zijn. Het moet een vrouw met verstand zijn die ieder binnen het gezin zijn taak laat doen, die het karakter van de kinderen vormt en ontwikkelt, die haar echtgenoot in alle opzichten tevredenstelt. Tijdens een gesprek met More trouwens niet lang geleden wierp ik tegen, dat, als hun iets menselijks overkwam, hun gemis hem zwaarder zou vallen, omdat hij zoveel moeite had besteed aan hun opleiding. Zonder aarzelen antwoordde hij: ‘Als hun iets overkomt wat zich niet laat vermijden, wil ik liever dat ze goed opgeleid dan dom sterven.’ Meteen schoot me een uitspraak van, ik dacht, Phocion te binnen, die, toen hij de gifbeker zou drinken en zijn vrouw uitriep: ‘Mijn lieve man, je zult onschuldig sterven!’, zei: ‘Wat zeg je me daar, vrouw? Wil je soms liever dat ik schuldig sterf?’[17.]

16. De dochters van More.
17. Deze uitspraak wordt toegeschreven aan Socrates, die zich richt tot Xanthippe; zie Valerius Maximus, *Facta et dicta memorabilia*, 7, 2, ext. 1; Diogenes Laertius, *Vitae philosophorum* 2, 35 (vgl. Erasmus, *Apophthegmata*, *LB* IV, 160 E). De vergissing is begrijpelijk, omdat de Atheense staatsman Phocion (4e eeuw v.Chr.) eveneens onschuldig tot de gifbeker werd veroordeeld. Het deed de Grieken denken aan de gebeurtenissen rond Socrates, zoals Plutarchus zegt aan het slot van zijn biografie van Phocion.

Intussen kwam de gedachte bij me op om jullie tweeën, als belangrijke aanvoerders wat dit soort verdiensten betreft, met elkaar te vergelijken, zoals wanneer iemand Camillus vergelijkt met Scipio Africanus. Jij hebt verschillende jaren en bovendien in een ongunstige tijd gestreden tegen de vijanden van de studie; daarmee sta je een punt voor op More. Maar wat jij alleen bij je zonen en broers aandurfde, deed hij zonder aarzelen bij zijn echtgenotes en dochters, waarbij hij moedig voorbijging aan het misnoegen dat deze nieuwigheid opriep. Op dat punt overtreft hij jou weer. Jij hebt door het publiceren van boeken meer gedaan voor de opkomst van de literatuur in beide talen dan hij; dat zul je in de toekomst nog overvloediger doen, zoals we onszelf in het vooruitzicht stellen, wanneer je een keer begint je rijkdom uit je schatkisten tevoorschijn te halen en aan de mensen uit te delen.[18.] Hoewel de jeugd ook van More iets groots verwacht, omdat hij nog ver verwijderd is van de ouderdom en een vader[19.] heeft die niet jonger dan, ik geloof, tachtig is en voor zijn leeftijd zeer vitaal, zodat je amper iemand vindt die minder gebukt gaat onder de last der jaren. Daarom mogen we ook bij More uitgaan van een lang leven. Ik weet wel waarmee je de studie van het Grieks het meest een dienst zou bewijzen: als je voor ons in een rijk voorzien woordenboek niet alleen woorden opneemt, maar ook uitleg geeft bij speciaal taalgebruik en wendingen in het Grieks die niet iedereen kent en doorziet. Ik geef toe dat deze stof weinig verheven en beneden je waardigheid is; maar ik denk dat het een weldenkend mens niet misstaat zich om het algemeen belang tot een bepaald niveau te verlagen; dat is wat Plato eist van de wijze man die hij beschrijft.[20.]

Aleandro is al geruime tijd hier bij ons, maar ik kreeg tot nu toe maar weinig gelegenheid om hem te zien, omdat hij het druk had met de huidige kwestie rond Luther, waarbij hij zich werkelijk een flink en daadkrachtig man betoonde. Zodra hij daar klaar mee is, of liever omdat hij daar al bijna klaar mee is, zal het mogelijk zijn een paar keer in zijn even plezierige als geleerde gezelschap te verkeren. Vives is een even succesvolle als ijverige deelnemer aan de literaire wedren; als ik zijn karakter goed genoeg ken, zal hij niet rusten voordat hij iedereen achter zich heeft gelaten. Ik ben jullie allen dankbaar voor de raadgevingen waarmee jullie Brie op andere gedachten hebben gebracht, en hem dankbaar voor het vertrouwen dat hij in het oordeel van zijn vrienden stelde. More zal niets vijandigs beginnen, hij is het eerdere ruzietje zelfs al vergeten. Het deed me veel genoegen dat hij[21.] zich in navolging van

18. Zie brief 915, p. 188-189.
19. John More (ca. 1451-1530).
20. Zie Plato, *De re publica* 7, 519 B-520 E.
21. Brie. Kennelijk was de niet-bewaarde brief waarvan hierna sprake is gedeeltelijk in het Grieks geschreven.

jou oefent in tweetalige brieven; ongetwijfeld zal hem lukken wat jij op zeer jonge leeftijd, maar met groot succes, als eerste hebt aangedurfd, in Frankrijk en in onze tijd. Zijn even vriendelijke als geleerde brief zal ik beantwoorden zodra ik tijd heb.

Ik schreef dit van mijn buitenverblijf te Anderlecht, aangezien ik, daartoe aangespoord door jouw voorbeeld, ook zelf ben begonnen enige tijd buiten de stad door te brengen; mocht het mij vergund zijn ook naar jouw voorbeeld huizen te bouwen![22.] Hoe dit ook zij, het verblijf buiten de stad bekomt me zo goed, dat ik dat voortaan ieder jaar ga doen. Het ga je goed.

1521

1233a *Van Bonifacius Amerbach*[1.] [Bazel, september 1521]

Het is nu een of twee jaar geleden, Erasmus, sieraard onder de geleerden, dat ik naar Avignon ging voor de rechtenstudie, en al die tijd heb ik u geen enkele brief gestuurd. Nu ik weer thuis ben - want zo had het lot besloten - wegens het woeden van de pest, doet zich een dubbele aanleiding voor om u te schrijven. Hoewel elk van beide op zichzelf genoeg is, ben ik bijzonder blij dat ze zich allebei voordeden, mits ik mij intussen verontschuldigd zal hebben voor mijn stilzwijgen van een of twee jaar, dat niet zozeer uw belangrijke werkzaamheden als oorzaak had, waarbij u niet gestoord mocht worden, als wel iedere keer veroorzaakt werd door een gebrek aan boden. Mijn achting en genegenheid jegens u bleven intussen ongeschonden en namen dagelijks toe. Daarvan zal iedereen kunnen getuigen met wie ik omging, en in het bijzonder de coryfee van de rechtenstudie van deze tijd, Andrea Alciati. Hij is een uitnemend heraut en beoordelaar van uw werk en zal als een volkomen betrouwbare getuige vertellen over mijn genegenheid jegens u.

Maar luister eens, zult u zeggen, welke omstandigheden gaven je aanleiding om me te schrijven? Francesco Calvo uit Pavia toonde u enkele jaren geleden een brief of aansporing geschreven door Alciati en gericht aan ik weet niet wie.[2.] Het was in elk geval een enkel exemplaar dat Alciati hem had gege-

22. Vgl. brieven 435, p. 273, en 568, p. 256.

1. In de uitgave van Allen is dit brief 1201. De brief is overgeleverd in een kladversie en is waarschijnlijk niet af.
2. De bedoelde tekst van Alciati, gericht tegen het kloosterleven, is in 1695 in Leiden gedrukt onder de titel *Contra vitam monasticam, ad collegam olim suum, qui transierat ad Franciscanos, Bernardum Mattium epistola.*

ven. Door hem word ik aangespoord, andere keren mondeling en nu per brief, om u te smeken ervoor te zorgen dat een bepaalde brief die Calvo u gaf, niet in handen van andere mensen komt. Waarschijnlijk herinnert u zich deze brief of aansporing, gericht aan ik weet niet wie; hij kwam er pas achter (aangezien ze heel goede vrienden zijn) dat hij uit zijn bibliotheek meegenomen was, toen Calvo vertelde dat hij aan u gegeven was.

1234 *Aan Johann Schudelin*
Anderlecht, 4 september 1521

Erasmus van Rotterdam groet Johann Schudelin, schoolmeester te Memmingen

Gabriel Stendelin, iemand die mij om vele redenen dierbaar is, kreeg zonder moeite van mij gedaan dat ik het niet erg vond dat u, een onbekende, mij lastigviel met uw brief. Nog meer kreeg hij van Erasmus gedaan: dat hij bij alle drukte, zo niet terugschreef, dan toch in elk geval degene teruggroette door wie hij op deze wijze werd aangezet tot vriendschap. Wat betreft het feit dat men daar, zoals u zegt, zoveel waarde hecht aan mijn pennenvruchten: als het waar is wat u beweert, ben ik blij dat de resultaten van mijn doorwaakte nachten enkele mensen met een goed karakter prikkelen om naar een beter leven te streven, nu ze zovelen hebben aangezet tot haat jegens mij. Zorgt u vooral, mijn beste Johannes, dat u zich vol ijver toelegt op de taak die u, naar verluidt, tot nu toe op zeer verdienstelijke wijze hebt vervuld. Het is niet zozeer uw taak vol vuur te vechten tegen de beschermers van de oude onwetendheid, als wel de jeugd die nog gevormd en onderricht kan worden, de kiem mee te geven van hogere kennis en oprechte vroomheid. Als vorsten niet openstaan voor verstandige adviezen, als de leiders van de kerk het loon van de wereld verkiezen boven de beloning van Christus, als theologen en monniken geen afscheid kunnen nemen van de reeds lange tijd al te vurig aanbeden Synagoga,[1.] als het volk niet van zijn gewoonten af te brengen is, blijft dan toch tenminste deze ene manier over, die goede hoop geeft dat de

1. De Latijnse tekst in de uitgave van Allen heeft ‘synagogam’ (zonder hoofdletter). Erasmus lijkt hier evenwel de vrouwengestalte Synagoga te bedoelen, een personificatie van het judaïsme die voorkomt in de beeldende kunst. Haar tegenhanger is Ecclesia, die de christelijke kerk verbeeldt. Erasmus spreekt op deze wijze zijn afkeuring uit over godsdienstigheid die de nadruk legt op regels en uiterlijkheden. Vgl. brief 1137.

wereld zich ooit zal beteren, als jonge wijn in nieuwe zakken wordt gedaan.[2.] Eens zal dit gewas opkomen en, zelfs zonder strijd, een eind maken aan de invloed van deze even domme als hardleerse lieden. Met goed onderwijs voor kinderen en de verspreiding van de werken van de oude schrijvers zullen hun ongodsdienstige godsdienst en ongestudeerde studie langzaamaan vervagen. Zo moet je het dus aanpakken! Het ga je goed.

Anderlecht, 4 september 1521

1235 *Aan Pierre Barbier*
Anderlecht, 23 september 1521

Erasmus van Rotterdam groet Pierre Barbier

Er lichtte hier een sprankje hoop op voor mij, dat je ooit nog eens bij ons terug zult keren; als ik daarin maar niet teleurgesteld word! Het is te hopen dat het succes dat je hebt bij de afhandeling van het jaargeld even groot is als de traagheid waarmee je handelt. Jan de Hondt blijft steeds zichzelf gelijk.

Die vriend van ons[1.] - was zijn ziel toch maar niet zo zwart als zijn kleed wit was! - overtreft zichzelf dagelijks; de man gaat nu publiekelijk zo te keer, dat het voor iedereen onverdraaglijk is. Om voorbij te gaan aan een heleboel andere dingen: toen hij onlangs tijdens een openbaar college bij de passage gekomen was ‘Allen zullen wij ontslapen, maar niet allen zullen wij veranderd worden,’[2.] zei hij: ‘Hier komt Erasmus met een ketterse opvatting, want hij poneert het tegengestelde van wat de kerk aanhoudt.’ In de eerste plaats, laten we ervan uitgaan - wat niet zo is - dat de lezing, die in alle Griekse handschriften wordt gevonden (die hier meer dan waar ook eensluidend zijn), van ketterij getuigt, dan nog kom ik niet met een ketterse opvatting wanneer ik alleen maar vertaal, evenmin als dat bij Hieronymus het geval was toen hij Origenes' boeken *Peri archôn* (Over de grondbeginselen) vertaalde. Nu is het evenwel zo, dat ik in de aantekeningen uitleg dat er ook vroeger twee lezingen waren, wat blijkt uit Hieronymus en de persoon van wie korte commentaren op alle brieven van Paulus bewaard zijn gebleven.[3.] Verder is het zo dat

2. Mattheus 9:17.
1. Nicolaas Baechem, die als karmeliet een witte mantel droeg.
2. 1 Corintiërs 15:51; dit is de lezing van de Vulgaat, tegenover: ‘Allen zullen wij niet ontslapen, maar allen zullen wij veranderd worden’.
3. Erasmus had deze commentaren opgenomen in de uitgave van Hieronymus uit 1516, zonder ze aan hem toe te schrijven.

Thomas bij zijn bespreking van beide lezingen schrijft dat de lezing die door de Grieken wordt aangehouden, geen ketterse strekking heeft. Toch schaamde deze theoloog en karmeliet zich er niet voor op zijn leeftijd zo'n dolle uitspraak te doen tijdens een normaal college, een college theologie nog wel, alsof hij tegen boomstammen stond te praten in plaats van mensen. Hij verwaardigt zich niet te lezen wat ik schreef, en toch schaamt hij zich er niet voor uitspraken te doen over iets wat hij niet kent. Misschien had hij alleen maar tijdens een drinkpartij gehoord hoe mijn vertaling luidde. Ook denkt hij nu voor een kenner van de dialectiek door te gaan, omdat hij het over 'het tegengestelde' heeft. Hij hoorde na te gaan, niet wat de woorden op het eerste gezicht betekenen, maar hoe ze opgevat moeten worden en op welke personen ze toegepast moeten worden. Ten slotte: zelfs als je met de lezing twee kanten op kunt, wankelt de kerk niet, ook al blijft haar iets onbekend over de manier waarop de opstanding verloopt, bijvoorbeeld of allen zullen sterven, omdat Christus niet wilde dat wij wisten hoe die tijd zou zijn.[4.] Zoals hij tijdens een college is, zo is hij op de instituten, zelfs zo dat hij velen weerhoudt van de beoefening van de gewijde theologie door zijn moeilijk karakter. Kwam de eerwaarde heer van Tortosa[5.] maar terug om een eind te maken aan zijn onbeheerst gedrag!

Ik heb Zúñiga geantwoord; het boek wordt nu gedrukt in Leuven.[6.] Zijn verhandeling viel zelfs bij Aleandro verkeerd, hoewel die hem in het begin wel aanstond. Om eerlijk te zijn heb ik spijt van de moeite die ik erin stak. Het Nieuwe Testament, dat ik met ongelofelijk veel inspanning heb verbeterd en uitgebreid, wordt voor de derde keer in Bazel gedrukt. Maar wanneer komt er een einde aan al deze tragedies? Zo niets anders, dan gaat intussen zeker toch de befaamde sereniteit van de christelijke geest ten onder en raken de liefhebbers van de studie en masse vervreemd van de gewijde literatuur. Zorg jij dat het goed met je gaat; anders zal ik je na je sterven, wat God verhoede, aanklagen wegens aangedaan onrecht, aangezien je niet kunt sterven zonder dat ik grote schade lijd.[7.]

Uit Anderlecht, 23 september 1521

4. Mattheus 24:36; Handelingen 1:7.
5. Adriaan van Utrecht.
6. *Apologia respondens ad ea quae Iacobus Lopis Stunica taxaverat in prima duntaxat Novi Testamenti aeditione*, uitgegeven door Dirk Martens (Leuven, 1521).
7. Vgl. brief 1245.

1236 *Aan Paolo Bombace*
Anderlecht, 23 september 1521

Erasmus van Rotterdam groet de zeer geleerde Paolo Bombace

Wat hoor ik nu, mijn beste Bombace?[1] Paus Leo, de grote Leo, las de brief die ik je zo achteloos en op vertrouwelijke toon had geschreven? Hoe kwam hij erbij zijn aandacht en blik te richten op zulke onbenulligheden? Hij liet het daar niet bij, maar vroeg nogmaals om de brief, om hem aan geleerde mensen te laten zien? Hij las niet alleen die ene aan jou, maar ook brieven die ik aan andere goede vrienden had geschreven? Maar ik heb de gewoonte mijn hele hart vrijmoedig en onbekommerd uit te storten bij dat soort vrienden, wat zich zoal voordoet aan zorgen of nietigheden. Ik ben verloren als het waar is wat je zegt, vooral omdat ik zelf geen benul heb waarover ik in dergelijke brieven aan het keuvelen ben geweest. Je vond dat ik in die brief te lang uitweidde over X.[2] Maar ik dacht dat ik mijn woorden niet op een goudschaaltje hoefde te wegen als ik aan zo'n goede vriend schreef. In de brief die ik aan de paus zelf had geschreven,[3] heb ik in elk geval met geen woord over hem gerept. Overigens, als je de werkelijke situatie kende, zou je zeggen dat ik me vrij aardig heb ingehouden toen ik over hem klaagde. Maar toch schrijf ik al deze narigheid toe aan een paar boze tongen, die met verbazingwekkende listigheid hebben geprobeerd een wig tussen ons te drijven. Die misdadige opzet ontging me niet, maar eer we er allebei achter kwamen, was het te laat.

Je schrijft dat je zoveel rijkdom hebt vergaard in Rome, en dat nog wel zonder verplichtingen en niet verbonden aan priesterdiensten, die je aan niets anders dan je eigen inzet hebt te danken. Ook al hebben jouw verdiensten recht op een veel grotere beloning, toch wens ik je, als je kijkt hoe de tijden zijn, geluk met de voorspoed die je geniet, nu je die zware last van de armoede van je afgezet hebt. Ik zie je nu rondkijken naar een vrij en kalm soort leven om je, als in een veilige en rustige haven, in terug te trekken. Maar ik ben nogal bang dat het jou zal vergaan als de wezel bij Horatius, die als een mager dier de graanzolder binnen was gekropen en er volgegeten niet meer uit kon;[4] en toch ben ik van mening dat je daarnaar moet streven. Maar waar

1. Deze brief is het antwoord op nr. 1213.
2. Girolamo Aleandro.
3. Brief 1143 en/of een antwoord op brief 1180 (de vertaling 'In de brieven' is eveneens mogelijk).
4. Zie Horatius, *Epistulae* 1, 7, 29-33, waar het ingesloten dier een 'vulpecula' (vosje) of - volgens een emendatie - 'nitedula' (hazelmuis) is en de wezel commentaar levert.

maak je daar meer kans op dan in Rome? Want ik raad je aan Bologna op alle mogelijke manieren te mijden, al was het maar om de mensen die aan je touw gaan knabbelen.[5.] Alhoewel, je weet dat het onze vriend Scipio Carteromachus zelfs in Rome niet gelukt is de vrijheid te vinden waar hij als geen ander verzot op is.

Hoewel mijn bezit lager getaxeerd wordt dan dat van jou, ben ik toch gestopt met klagen over Mercurius.[6.] Ik kan aardig rondkomen. Er kan soms zelfs een goudstuk af voor een nooddruftige vriend, wat aangeeft hoe weinig ik op iemand hoef te leunen. Ik ben niet uit op hoge ambten, vooral niet tegen zo'n hoge prijs. Als het mogelijk was geweest ze voor niets of althans met geringe kosten te krijgen, en op het goede moment, zou ik niet menen dat ze geheel en al te verwerpen waren, al was het maar hierom, dat ze, zo niets anders, dan toch in elk geval het voordeel hebben dat ik niet blootgesteld word aan de verachting van willekeurige onverlaten. Wat dit betreft, zoals bij alles, had More een scherpere blik dan ik. Want hij, een ridder, is raadsman en schatbewaarder van de voortreffelijke koning, wat allebei vrij weinig verplichtingen met zich meebrengt en vooral eervol is, zodat hij bij de goeden nog geliefder en bij de slechten nog gevreesder is. Want het zijn zulke tijden, dat zelfs iemand die zo uitzonderlijk goedhartig is en zo buitengewoon prettig in de omgang niet aan alle vijandigheid kan ontkomen.

De brief die je naar Bazel had gestuurd, heb ik ontvangen. Cornelius,[7.] die ik bij jou en, als ik het wel heb, Aleandro had aanbevolen, is in Alessandria[8.] door het Franse garnizoen beroofd van brieven, geld en kleding. Daarna werd hij zonder kleren in een kerker geworpen. Uiteindelijk kon hij kiezen wat hij wilde: zonder kleren maken dat hij wegkwam, of hangen. Zo bereikte hij, met alleen een linnen hemd aan, Bazel. Daar had hij enkele dagen nodig om op verhaal te komen; vervolgens kreeg hij Duitse kleren en ook nog een goudstuk als reisgeld. Zo arriveerde hij bij ons, waar hij opnieuw van reisgeld moest worden voorzien. Hij zei dat jij tegelijk ook aan de eerwaarde kardinaal Campeggi had geschreven. Als er iets belangrijks bij was, wees zo vriendelijk nog een keer over hetzelfde onderwerp te schrijven.

5. Zie *Adagia* 383, over iemand die in de onderwereld was veroordeeld tot het draaien van een touw dat meteen weer achter zijn rug door een ezel werd opgegeten (zie ook *Adagia* 382). Erasmus bedoelt dat er in Bologna, waar Bombace vandaan kwam, mensen zullen zijn die van zijn rijkdom willen profiteren.
6. Als god van de handel en winst.
7. Misschien Cornelis Batt.
8. Deze Italiaanse stad was van 1515 tot 1522 in handen van de Fransen.

Die Spanjaard over wie je schrijft, is Diego Zúñiga, die in een opschepperig boekje tekeergaat tegen de eerste uitgave van het Nieuwe Testament.[9.] Op het eerste gezicht lijkt het heel wat, zoals hij zich presenteert. Zodra je het van dichterbij hebt gekeken, zul je zeggen dat het louter lucht is. Ik heb geantwoord met een beknopte apologie.[10.] Ik heb nu al spijt van alle moeite, want het boek is van dien aard, dat zelfs Aleandro er niets van moet hebben, en ook zou het mijn reputatie niet beschadigen, tenminste niet in de ogen van redelijke en ontwikkelde mensen. Toch antwoordde ik niet alleen beknopt, maar ook beleefd, niet dat hij dat verdiende, maar omdat ik mijn reputatie wegens gematigdheid die ik tot nu toe heb weten op te houden, niet kwijt wilde raken.

Ik ben me ervan bewust en denk er steeds aan, mijn beste Bombace, hoeveel ik te danken heb aan de gezindheid van Leo jegens mij, waarvan ik al verscheidene blijken heb ontvangen. Ook heb ik me niet zo afzijdig gehouden van zijn zaak als je denkt. Eerst heb ik mijn best gedaan om het uitbreken van deze onlusten te voorkomen, vervolgens, na het uitbreken ervan, om ze te sussen, en uiteindelijk, toen de brand al om zich heen gegrepen had, om een evenwicht te zoeken met zo min mogelijk nadelige gevolgen voor de algemene vrede. Want dat vond ik vooral belangrijk, zowel voor de waardigheid van de paus van Rome, als voor een zodanige beëindiging van deze tragedie dat het eenmaal bedwongen kwaad niet nogmaals tot een uitbarsting kon komen. Toen ook dat niet echt lukte (door toedoen van bepaalde lieden die liever aan hun eigen belang dan aan het algemeen welzijn dachten), weerhield ik velen ervan zich met dit toneelstuk in te laten, deels door het schrijven van brieven, deels door met hen te praten.

Er zijn talloze redenen waarom ik tot nu toe niet in publicaties de strijd aanbond met Luther. Het is niet nodig die nu allemaal langs te gaan; de voornaamste was, dat ik volstrekt geen tijd had om te lezen wat Luther heeft geschreven, zo ging ik op in het herzien van mijn eigen werk. Je weet wat een veelschrijver hij is. Ook is hij niet alleen; hij heeft honderd handen. Verder was het niet genoeg geweest zijn boeken een keer door te lezen, je moet ze telkens weer opnieuw herlezen. Zelfs dat is niet genoeg. Overal publiceren allerlei mensen boekwerken waarin ze zijn opvattingen bestrijden, die ik allemaal moet bekijken, als ik de eenmaal aangevatte taak naar behoren wil volbrengen. Om intussen nog niet te spreken over het feit dat men, door mij die kant uit te trekken, voorbijgaat aan het spreekwoord ‘het paard naar het vlakke veld’.[11.]

9. Zie brief 1216, noot 1.
10. Zie brief 1235, noot 6.
11. *Adagia* 782. De strekking is dat iemand daar hoort waar hij op zijn best is.

De kwestie brengt veel risico met zich mee en ik beweeg me makkelijker op een ander studieterrein. Daarnaast zou het niet onredelijk zijn wanneer ik, nu ik er zoveel boeken op heb zitten, vrijgesteld werd, zodat ik voortaan in alle rust van de studie kon genieten. Dat vereiste mijn leeftijd, die zich steeds meer laat gelden, dat was een rechtvaardige beloning voor alles wat ik tot nu toe doorstond om de studie in het algemeen te bevorderen. Het is zo'n soort taak dat ik, als ik er eenmaal aan begin, er mijn hele leven aan vastzit.

Mijn beste Bombace! Het klinkt zo makkelijk: ‘Bestrijd Luthers opvattingen.’ Maar daar komt meer bij kijken dan bij het in elkaar zetten van een wagen, om met Hesiodus te spreken.[12.] Het ontgaat me niet hoe verschillend het oordeel van de mensen is, hoe geïrriteerd ze reageren, vooral in deze tijden, die lastiger zijn dan bijna welke ook. De universiteiten ten zuiden van de Alpen zijn het op veel punten niet eens met de noordelijke. Zelfs theologen van eenzelfde universiteit hebben tijdens openbare disputaties en op schrift een andere mening dan tijdens een eerlijk gesprek. Bovendien is het erg moeilijk je pen zo te sturen dat je de waardigheid van de mensen respecteert en tegelijk in geen enkel opzicht Christus' glorie schaadt; dat je de vorsten op aarde behaagt en tegelijk in geen enkel opzicht de vorst Christus mishaagt. Als dit kwaad met pamfletten uit de wereld geholpen kan worden, dagelijks komen er zwermen boeken te voorschijn, zodat Erasmus helemaal niet nodig is; en als het met geschreeuw kan, het ontbreekt niet aan Stentors.[13.] Alom geen gebrek aan boekverbrandingen. In de edicten is niets schrikwekkends overgeslagen. Maar ik ben bang dat met deze maatregelen het kwaad eerder tijdelijk wordt onderdrukt dan verdelgd, om weldra tot een ergere uitbarsting te komen. Dat zou ik werkelijk afschuwelijk vinden en ik hoop vurig dat het niet zover komt. Geen enkele streek steunt de pauselijke waardigheid met meer overtuiging dan de onze hier. Maar de weerzinwekkende manier waarop bepaalde lieden haar verdedigden, werkte geweldig in haar nadeel. Als zij zich niet zo dwaas hadden gedragen, was dit stadium nooit bereikt. Ja, als ze ook nu slechts drie maanden hun mond zouden houden, zou die hele Luther met zijn pamfletten niet interessant meer zijn en zou er in de maatschappij zelfs niet het minste beetje wegens hem veranderen.

Ik ben volop bezig met het herzien van het Nieuwe Testament en een aantal andere pennenvruchten van me, naar het voorbeeld van de beren mijn vormeloze geesteskinderen beetje bij beetje in model likkend.[14.] Maar ik hoop binnenkort iets meer vrije tijd te hebben. Ik heb Girolamo Aleandro

12. Hesiodus, *Werken en dagen* 453-456; vgl. *Adagia* 3288.
13. Volgens de *Ilias* een van de Grieken die Troje belegerden, bekend om zijn luide stem (vgl. *Adagia* 1237).
14. Vgl. Ovidius, *Metamorfosen* 15, 379-381.

dringend verzocht mij toestemming te geven om te lezen wat Luther heeft geschreven. Want tegenwoordig wemelt het overal van kleingeestige vitters en spionnen.[15.] Hij zei dat hij dat niet kon, tenzij hij uitdrukkelijk toestemming van de paus kreeg. In de eerste plaats zou ik daarom willen dat je voor mij die toestemming regelt in de vorm van een of andere breve. Want ik zou niet willen dat die ellendelingen een kans krijgen: dat is namelijk het enige waar ze op wachten.[16.] Ik ben altijd een zo overtuigd voorstander geweest van een vreedzame samenleving, dat weinigen mij daarin overtroffen. Ik zou graag mijn leven geven voor de evangelische waarheid. Ik weet heel goed hoeveel ik ook persoonlijk verschuldigd ben aan de uitzonderlijke goedgunstigheid van de paus jegens mij. Als het mij gegeven zal zijn nog drie of vier jaar te leven, zal ik óf ten onder gaan aan mijn pogingen óf bereiken dat hij mij een niet geheel ondankbaar mens zal noemen. Zijn buitengewone goedheid verdient geprezen te worden in de werken van alle geleerden. Anderen zullen dat, denk ik, op gelukkiger wijze doen, maar in elk geval niemand met meer vuur dan ik. Als de natuur mij welsprekendheid ontzegt, zullen mijn hart en mijn vurig gemoed daarvoor zorgen. Er zijn mensen die menen dat zijn zaken prachtig geregeld zijn, als ze hem zo schrikwekkend hebben gemaakt als maar kan; mijn streven is er vooral op gericht dat de wereld Leo liefheeft, meer dan dat ze hem vreest.

Maar als hijzelf mij niet de hand boven het hoofd houdt bij die taak, zie ik niet hoe ik ongeschonden kan blijven: met zoveel overgave wordt er door bepaalde lieden die ik verfoei tegen mij samengespannen. Ze verkondigen kletspraat over mij met naam en toenaam, ze hekelen mij ten overstaan van de menigte tijdens openbare colleges en preken, ze beschuldigen mij ten overstaan van vorsten. Ze stoken mensen op om schotschriften te publiceren waarin ze mijn reputatie aan flarden scheuren; ja, ze dreigen zelfs met dolken en gif. Het blijft voor niemand verborgen waartoe die lieden in staat zijn. Ik zou niet aarzelen alle mogelijke verwensingen tegen mijzelf uit te spreken, als er een zo kort pamflet van Luther is, dat ik het helemaal heb gelezen; of als er in alles wat aan hem wordt toegeschreven of wat ter verdediging van hem in omloop is, een lettergreep staat die van mij is of met mijn instemming geschreven is; of als ik ooit een stelling van hem geprobeerd heb te verdedigen. Sommige lieden zijn zelfs zo verdorven, dat ze ook werken aan mij toeschrijven die Luther tijdens de rijksdag van de keizer[17.] erkend heeft als de zijne.

15. Erasmus duidt de spionnen aan met ‘Corycaei’ (vgl. *Adagia* 144). Corycus in Cilicië stond bekend als piratennest.
16. Vgl. *Adagia* 1068.
17. De Rijksdag van Worms (1521).

Onlangs vroeg iemand me tijdens een druk bezocht feestmaal wat het begin was van *De captivitate Babylonica.*[18] Ik vond het erg moeilijk daar antwoord op te geven: dat is wel het laatste waar ik me mee bezig had gehouden! Toen ik daarop vroeg waarom hij dat wilde weten, gaf hij toe dat sommige mensen het vermoeden hadden dat het werk van mij was, omdat de eerste woorden luiden: 'Of ik nu wil of niet', wat niet veel verschilt van de beginwoorden van mijn *Panegyricus*, een gelukwens voor Filips bij zijn terugkeer uit Spanje,[19] die begint met 'Of u nu wilt of niet'. Een leuke hypothese! Aleandro wist te vertellen dat er drie pamfletten aan mij werden toegeschreven, waarvan er een *Eubulus* getiteld is en de ander *Lamentationes Petri.*[20] Ik mag sterven als ik ooit van de titels had gehoord voordat hij ze had genoemd. Het eerste boekje heb ik nog niet te pakken kunnen krijgen. In het andere wordt er zo over mij geschreven, dat ik, als ik wist van wie het was, hem niet erg dankbaar zou zijn. En toch wil ik liever beschimpt dan geprezen worden in dit soort pamfletten.

Sommigen willen ons doen geloven dat de Lutherse pest in deze omgeving is ontstaan. Ik weet dat niets minder waar is dan dat. Verder plukten bepaalde lieden die zich kennelijk verveelden, passages uit mijn boeken waar Luther ogenschijnlijk de ruimte vandaan haalde voor zijn dwalingen. Waarom verzamelen ze niet eerder dergelijke passages uit de evangeliën en de brieven van de apostelen, uit Augustinus, Bernardus en ook Thomas zelf? Waar haalden de meeste ketters uit vroeger tijden de ruimte vandaan voor hun dwalingen? Toch uit de heilige boeken, die ze verkeerd begrepen? Ik durf gerust heel Duitsland, en alle mensen elders die Luther steunen, te vragen of ze kunnen bewijzen dat Luther hulp van mij heeft gekregen bij ook maar één woord in alle boeken die hij tot nu toe heeft uitgegeven, ja, of ze brieven willen laten zien die ik hierover heb geschreven, zelfs in de tijd dat er nog hoop was dat Luther zijn talent en zijn pen in dienst zou stellen van Christus' glorie. Die zullen duidelijk maken dat ik op alle mogelijke manieren geprobeerd heb te voorkomen dat deze tragedie zou ontstaan. En toch keurde ik niet zonder meer goed wat zijn tegenstanders op touw hadden gezet, en merkte ik dat heel wat dingen werden aanvaard die beter veranderd konden wor-

18. Zie brief 1217, noot 10.
19. Eind 1503. De *Panegyricus* is uitgesproken op 6 januari 1504 en kort daarna gepubliceerd.
20. Beide pamfletten verschenen onder pseudoniem en zonder plaats of jaar. Het eerste (*Oratio Constantii Eubuli Moventini de virtute clavium et bulla condemnationis Leonis decimi contra Martinum Lutherum*) wordt toegeschreven aan Paulus Phrygio, het tweede aan Nicolaus Lesdorpius, hoofd van de Latijnse school in Groningen.

den. De vriendschap die er al lange tijd tussen Aleandro en mij bestond, was bijna door toedoen van giftige tongen verbroken; want ze hebben talent voor dit soort trucs. Toen de zaak aan het licht was gekomen, veranderde Aleandro zijn houding, maar het is meer een wens van hem om de eenmaal uitgesproken woorden terug te halen[21.] dan dat het uitvoerbaar is. Daarom, mijn zeer geleerde Bombace, als Zijne Heiligheid tegenover deze schaamteloze lasteraars vasthoudt aan mijn onschuld, zal ik naar beste vermogen vasthouden aan de zuiverheid van de christelijke godsdienst en aan zijn eigen waardigheid.

Ik sta nog steeds in dubio of ik naar Bazel zal gaan. Al hele jaren 'ga' ik erheen, maar telkens doet zich iets voor wat mij hier houdt. Deze keer had ik besloten werkelijk op weg te gaan, om, als ik in Bazel af had wat ik wilde, met al mijn spullen naar Rome te verhuizen, met de bedoeling dat ik daar de rest van mijn leven zou doorbrengen te midden van geleerden en goed gevulde biliotheken. Ik zou al aan de reis zijn begonnen, want dankzij het zomerse buitenleven is mijn conditie er flink op vooruitgegaan, maar ik werd afgeschrikt door de gruwelijke oorlog die zich steeds verder uitbreidt. En toch sta ik nog steeds te popelen, en misschien waag ik het erop, vooral omdat Aleandro daartoe oproept, wiens advies op praktisch gebied voor mij even zwaar weegt als zijn oordeel op het gebied van de studie. Geniet intussen van je rijkdom; je kunt mij als metgezel verwachten, mits dit tumult onder de vorsten bedaart. Je moet me vooral aanbevelen bij de eerwaarde kardinaal Campeggi en jouw beschermheer, de kardinaal van Santi Quattro.[22.] Het ga je goed, trouwste onder de beschermheren en oprechtste onder de vrienden. Groet de heer Francesco Chierigati voor mij. Van mijn buitenverblijf.

23 september 1521

1237 *Aan Bernard Bucho van Aytta*
Anderlecht, 24 september 1521

Erasmus van Rotterdam groet de hooggeachte heer Bernard Bucho van Friesland, deken van Den Haag

Geachte heer, na een lange tijd in Leuven gekwakkeld te hebben, ging ik voor herstel van mijn gezondheid buiten de stad wonen. Bij het ordenen van wat er aan papier mee zou gaan, heb ik alles blad voor blad uitgekamd, maar

21. Vgl. Horatius, *Ars poetica* 390.
22. Lorenzo Pucci.

het geleende boekje ben ik niet tegengekomen; terwijl ik weet dat ik het goed heb opgeborgen, om te zorgen dat er niets mee kon gebeuren. Ik weet ook zeker dat er niets mee gebeurd is, maar tot mijn spijt heb ik het niet bij de hand. Het is iets wat me geregeld overkomt: dat ik angstvallig voorzorgsmaatregelen neem dat bepaalde dingen niet zoekraken en dat juist die zoekraken. Ik verwacht binnenkort weer het buitenleven te verwisselen voor het stadsleven en dan zal ik opnieuw mijn spullen uitkammen. Ik zou het beslist vervelend vinden als u iets kwijtraakt waar u op gesteld bent, terwijl ik er geen profijt van heb.

Dat de Friese natie warmloopt voor de literatuur, is werkelijk niets nieuws, aangezien ze ons al lang geleden Rudolf Agricola, von Langen en de familie Canter heeft geschonken. Dat rijke mensen van hoge afkomst hun kinderen ongeschikt achten om hun bezit en illustere naam te erven, als ze niet gevormd zijn door hogere studie, dat is iets nieuws en daarvoor mogen we deze gelukkige tijden dankbaar zijn. Het klimaat in Leuven is zeer aangenaam en er is geen plek waar men rustiger kan studeren. Nergens draagt de jeugd de literatuur een warmer hart toe; voor velen verloopt het allemaal bijzonder goed, onder vergeefs protest van de ingewijden in de oude onwetendheid. Kon mijn advies maar even gelukkig uitvallen voor u als de bedoelingen oprecht zijn waarmee ik het u wil geven! Ik geef slechts namen, de keuze is aan u.

In Leuven bevindt zich momenteel Jacobus Ceratinus, iemand die aardig wat afweet van de beide talen, met een goed en zuiver karakter - ik weet dat u daar evenzeer op let als op geleerdheid. Hij is door de pest en door de oorlog - de twee ergste dingen die een mens kan overkomen - uit Doornik verdreven; hij doceerde daar aan het college voor de talen dat in oprichting is. Dan is er Hermann van Westfalen.[1.] Hij woont in het college De Lelie. Het is een jongeman met een goed karakter, die in alle opzichten geleerd is, maar vooral onvermoeibaar als het gaat om de zorg voor jonge mensen en hun vorming en opleiding. Aan hetzelfde college is Adrien van Soissons[2.] verbonden, iemand die niet alleen volkomen thuis is in beide talen, maar ook veel weet van filosofie en niet weinig van het keizerlijk recht, met een betrouwbaar karakter. Dan is er Rutgerus Rescius, hoogleraar Grieks aan het nieuwe college dat is opgericht door Jérôme de Busleyden;[3.] zijn onalledaagse geleerdheid wordt gesierd door werkelijk ongelofelijke bescheidenheid en wat je beslist een soort maagdelijke schroom kunt noemen. Dan is er Conradus Goclenius, een man gekenmerkt door een scherp oordeel, allerminst gewone

1. Hermann Stuve.
2. Adrien Amerot.
3. Het Collegium Trilingue.

geleerdheid, onvermoeibare ijver, verheven geest, een karakter gekruid met buitengewone beleefdheid en beminnelijkheid, grote betrouwbaarheid, terwijl hij ook inzicht heeft in het maatschappelijk verkeer, iets wat men nogal eens mist bij beoefenaars van de studie. Dan is er Adrianus Barlandus, wars van opsmuk, een oprecht en vriendelijk man, die in staat is zich werkelijk op elk moment in zuiver Latijn uit te drukken en al jarenlange ervaring op dit gebied heeft. Dan is er Melchior van Trier,[4.] verbonden aan het college du Château, met een onberispelijk karakter, zo druk met de filosofie dat hij er bijna uitgeput door raakt, al sinds lang een beoefenaar van de theologie; toch voegde hij bij die kwaliteiten ook nog onalledaagse kennis van de beide talen. Dan is er Luis Vives, een in alle opzichten buitengewoon geleerd man, maar ik denk dat een dergelijke taak hem niet aanstaat. Verder zijn er niet alleen deze mensen, maar nog vele anderen die ik niet zo goed ken. Voor degenen die ik noemde zou ik zonder aarzelen durven in te staan. Wie van hen u ook kiest, u zult de kinderen van uw vriend niet op een slechte manier onderbrengen.

Zou u de uitnemende heer Nicolaas Everaerts, president van het Hof van Holland, de groeten terug willen doen namens mij? Dat het lot deze man zo lang mogelijk voor ons mag bewaren! Zo iemand, dan is hij het wel die geboren is voor de staat. Ik zal hem gauw schrijven. Want op dit moment ben ik bezig twee boden met brieven te beladen, een die zich naar Spanje, en een ander die zich naar Rome zal spoeden. Het ga u goed, geëerde vriend in de Heer.

Uit Anderlecht, 24 september 1521

1238 *Aan Nicolaas Everaerts*
Anderlecht, [ca. oktober 1521]

Erasmus van Rotterdam groet de zeer deskundige doctor in de beide rechten, Nicolaas Everaerts, president van het Hof van Holland

Ook al staat vaderlandsliefde bij mij niet bovenaan, toch zou mijn genegenheid voor u alleen al mij makkelijk kunnen meetrekken, ik zal niet zeggen naar Holland, maar naar iedere willekeurige ver weg gelegen streek. Maar hoewel ik al een hele tijd van plan ben op weg te gaan en geregeld mijn vertrek voorbereid, doet zich telkens weer iets nieuws voor waardoor ik me niet van deze omgeving kan losmaken. Want het is niet mijn bedoeling dat

4. Melchior Matthaei van Vianden.

eiland van u te bezoeken anders dan in de zomermaanden.[1] Maar de zomer is bij ons zo kort, dat er soms helemaal geen zomer is: hij is voorbij voordat we in de gaten hadden dat hij er was. Nooit is mij zo duidelijk gebleken dat ons leven eerder bepaald wordt door het weer dan door voedsel. Ik heb deze hele zomer buiten de stad doorgebracht en niets was ooit zo'n succes. Dankzij de zuivere lucht hier had ik zoveel nieuwe energie toen ik terugging, dat ik een ander mens leek. Toch ben ik mijn eigen Holland niet minder welgezind omdat ik op gespannen voet sta met het weer daar. Integendeel, het doet me een enorm genoegen wanneer ik zie dat het, naast de overvloed aan andere dingen, ook rijk is aan grote talenten die het waard zijn in de herinnering van het nageslacht voort te leven. Hoe vaak immers heb ik het gelukkig geprezen dat het Maarten van Dorp heeft,[2] de enige theoloog uit onze omgeving die de scholastische theologie heeft weten te verbinden met kennis van de betere literatuur, gedegen inzicht met waarachtige welsprekendheid. Maar de afgelopen dagen kreeg ik bezoek van Herman Lethmaet, afkomstig uit Gouda, die Dorp misschien wel zal evenaren of zelfs overtreffen, ware het niet dat Dorp met onverdroten ijver dagelijks zichzelf overtreft.

Herman was, voordat hij de renbaan van de theologie betrad, met succes begonnen zich de Griekse en zogeheten schone letteren eigen te maken, maar hij deed het bij die wedloop in de theologie aan de Sorbonne zo goed, dat hij alle stemmen kreeg en de eerste plaats behaalde, en dat nog wel aan een universiteit die volgens iedereen de eerste plaats inneemt als het om dit soort studie gaat. Maar hij is niet alleen onderwezen in die spitsvondigheden waarmee men elkaar aan de universiteiten te lijf gaat; alles wat er is aan raadgevingen, geschiedverhalen of vroege theologen, heeft hij uitgeplozen en kent hij op zijn duimpje. Hij denkt snel en pakt de dingen vlug op, zijn honger naar kennis is onverzadigbaar, zijn oordeel trefzeker en direct gereed en, wat je bij dit soort mensen niet vaak ziet, hij kent geen arrogantie, geen ontstemdheid, geen trots. Hij is uiterst beleefd, uiterst bescheiden. Hij luistert geduldig naar iedereen. Hij wijkt zelfs voor ondergeschikten. De meesten die de eindstreep aan de Sorbonne halen, doen meteen alsof ze nooit meer hoeven te studeren en trekken zich terug zonder werk, of wachten op een kans om de ene prebende op de andere te stapelen zonder nog een boek aan te raken. Hij, die de lauwerkrans van de theologie met zoveel lof heeft verkregen, is bezig de beste schrijvers te verslinden met een gretigheid alsof hij niet klaar is met de studie, maar nu pas echt mag beginnen met studeren. Hij

1. Everaerts was afkomstig van Walcheren. In brief 663 schetst Cuthbert Tunstall een weinig aantrekkelijk beeld van Zeeland.
2. Dorp was afkomstig uit Naaldwijk.

omarmt die meer op de mens gerichte studie evenwel zo, dat hij zijn vak niet verwaarloost. Daarom heb ik werkelijk goede hoop, dat hij en niemand anders degene zal zijn die de oude en nieuwe kennis zo vermengt en op elkaar afstemt, dat de aanhangers van beide richtingen volop aan hun trekken komen. Want hij is amper dertig. Hij heeft een goede gezondheid, wat uitzicht geeft op een lang leven, des te meer omdat hij uiterst sober leeft - als de man tenminste kans ziet om dat vol te houden tussen de Hollanders. Het staat voor mij vast dat er nog meer zoals hij zullen opstaan, mits men hier te lande leert uitnemende talenten eer te betonen en inziet hoeveel waarachtiger en duurzamer de roem is die men daarmee zal verwerven.

Ik beveel Herman niet bij u aan, want ongetwijfeld kent u hem beter dan ik; ook ontgaat het me niet met welk enthousiasme u altijd dit soort mensen tegemoet treedt. Ik vraag alleen of u hem ook bij andere vooraanstaande mensen in ons beider geboorteland Holland wilt aanbevelen. Hij zal sneller bij iedereen goed bekend staan, als de steun van de voornaamsten hem tot aanbeveling strekt en hij goedkeuring verdient volgens het oordeel van juist die mensen die zelf in ieders ogen goedkeuring verdienen. Hijzelf is niet uit op roem, maar des te meer verdient hij die. Verder is het van belang voor het algemeen welzijn dat ook het volk een voortreffelijke indruk heeft van voortreffelijke mensen.

De hogere soort studie was bezig overal aardig door te dringen, hoe hard de kikkers ook kwaakten, als de tragedie die rond Luther ontstond niet alles in de war had gestuurd. En alsof dat niet genoeg ellende is, vrees ik dat ze niet alleen in de war wordt gestuurd, maar volledig ten onder gaat, als niet een *deus ex machina* het huidige oorlogstumult, dat steeds verder om zich heen grijpt, tot bedaren brengt. De hele christelijke wereld, als het ware in tweeën gesplitst, raakt onderling slaags in een rampzalige oorlog. Twee vorsten, oppermachtig, maar ook nog jong en eerder vol vuur door verheven gedachten dan wijs door ervaring, streven met volle overgave elkaars ondergang na en trekken de wereld met zich mee naar de ondergang. Waar blijft intussen in hemelsnaam het gezag van de paus van Rome? Hij kan, wanneer een lucratieve zaak onder zijn aandacht wordt gebracht, zelfs over engelen en boze geesten heersen; nu zou hij niets kunnen uitrichten om zijn zonen af te houden van een zo funeste oorlog? Waar blijven nu die predikanten met hun al te luide stemmen? Nu hebben ze hun tong verloren of gebruiken ze die voor vleierij. Misschien komt er een moment dat onze Karel zal zeggen: 'Ik had niet gedacht[3] dat oorlog zoiets verschrikkelijks was.' Toch zal die uitspraak te duur betaald zijn. Maar wij kunnen in deze situatie niets anders dan de hemel om betere tijden vragen. Als er aan ons hof tien mensen zoals u zou-

3. Vgl. brief 1233, noot 6.

den zijn, zou er beter met de belangen van de mensheid worden omgegaan.

Maar om terug te komen op het onderwerp van de studie, nu de zaak rond Luther is afgehandeld (hopelijk op de juiste manier!), is de studie weer terug bij af. Openlijk veroordelen ze tijdens preken en openbare colleges de talen en een meer verfijnde stijl, sommigen gaan met geweldige scheldpartijen tekeer tegen Erasmus, met naam en al. Ik zie werkelijk niet wat hun voor ogen staat. Want als het hun bedoeling is het volk duidelijk te maken, dat er bij die orden[4.] mensen te vinden zijn die ongegeneerd kwaadspreken: daarvan is het volk al meer overtuigd dan voor hen dienstig is. Als het hun bedoeling is jonge mensen die geen affiniteit hebben met de literatuur naar een studie theologie in hun trant te lokken, konden ze hen niet erger afschrikken dan door zich zo te gedragen. In Parijs en Cambridge bloeit de theologische studie als nooit tevoren. Hoe dat komt? Ze schikken zich naar de veranderende tijden; nu een meer literaire stijl zelfs stormenderhand probeert door te breken, jagen ze hem niet als vijand de deur uit, maar verwelkomen ze hem als gast. Dat de belangstelling voor de colleges van de theologen in Leuven terugloopt (want daar klagen sommigen over), kunnen ze mij niet aanrekenen, aangezien ik nooit een woord heb gezegd om iemand op andere ideeën te brengen. Het zijn een paar mensen die met hun even dolzinnige als domme vuilspuiterij weldenkende mensen op een afstand houden. Verder rekent het volk de hele groep aan wat door een paar wordt gedaan, wanneer het merkt dat het vaak en ongestraft wordt gedaan, en wanneer ze zo'n ophef maken om een enkel woordje uit de mond van de hoogleraar Grieks,[5.] waardoor niemand zich gekwetst hoeft te voelen.

Ik ben het er volkomen mee eens dat ze met het keizerlijk edict[6.] schotschriften een halt hebben toegeroepen, al klaagt niemand van hen over de meer dan verschrikkelijke smaadschriften die Pfefferkorn, naar ik hoor, telkens opnieuw in Keulen laat verschijnen; het is geen geheim wie hem daartoe aanzetten.[7.] Ze hadden meteen ook tongen van dat slag, nog misdadiger dan smaadschriften, met een keizerlijk edict een halt moeten toeroepen. Zo niet, dan worden de goeden fraai behandeld, als zulke grappenmakers, die niets hebben behalve hun schaamteloosheid en lastertaal, ongestraft publiekelijk andermans reputatie kunnen aanvallen, terwijl het de anderen niet geoorloofd is dat ze, door boeken te verspreiden waar het maar mogelijk is, voor hun reputa-

4. Dominicanen en karmelieten.
5. Rutgerus Rescius, zie brief 1240.
6. Het Edict van Worms (1521).
7. Pfefferkorn bleef ook na de veroordeling van Reuchlin (zie brief 1155, noot 2) pamfletten tegen hem schrijven, volgens Erasmus' veronderstelling daartoe aangezet door de dominicanen.

tie opkomen. Ze zijn verontwaardigd als iemand in een brief aan een vriend klaagt over iets wat zij zelf publiekelijk onder de aandacht van het volk brengen. Persoonlijk zou ik me liever willen verdedigen op een manier dat ik anderen niet schaad; maar als iemand een ander zo aanvalt dat die laatste zijn eigen leven niet kan beschermen zonder de aanvaller van het leven te beroven, ligt de schuld volgens de wetten bij degene die de aanleiding gaf.[8.] U zult zeggen: 'Daag hem voor het gerecht!' Waar dan? Ze erkennen noch hun vorst, noch hun bisschop als rechter. De theologen, naar wier willekeur zaken worden geregeld, gedragen zich zo, dat het lijkt alsof ze door hen bewerkt zijn. De priors steunen hen of zijn niet bevoegd over hen recht te spreken. Dus moet hun zogeheten vicaris worden gezocht. Intussen zal de persoon die vandaag tekeerging ten overstaan van het volk, elders aan het ontbijt zitten. En zo durven de grappenmakers alles, omdat ze weten dat ze die omstandigheden mee hebben. U zou het amper geloven hoezeer ze met deze manier van handelen de gehele menigte van zich vervreemden, en vooral vooraanstaande mensen met verstand. Zodra ze daar lucht van krijgen, geven ze mij natuurlijk de schuld van problemen die ze zelf met hun eigen wagen hebben binnengehaald.[9.] Ik voor mij moet zelfs lachen om alle heisa die ze maken; alleen betreur ik het dat door de schuld van mensen de theologie een slechte naam krijgt, dat de zoetheid van de studie door de slechte zuurdesem[10.] bedorven wordt en het normbesef wordt aangetast. Het ga u goed, zeer geachte heer.

Uit Anderlecht, 1521

1239 *Aan Gabriël Ofhuys*
Anderlecht, 14 oktober [1521]

Erasmus van Rotterdam groet de kartuizer Gabriël Ofhuys

Naast de studie en wat ik verder te doen heb blijft er amper tijd over om, zoals dat heet, mijn oren te krabben.[1.] Toch zend ik je je versjes,[2.] want ik wil niet dat je zou kunnen klagen dat Erasmus, waarlijk de jouwe in Christus, bij wel-

8. Het Romeinse recht kende het principe 'vim vi repellere licet' (men mag geweld met geweld terugdrijven).
9. *Adagia* 50.
10. Vgl. Mattheus 16:6; 1 Corintiërs 5:6-8.
1. *Adagia* 1215.
2. Misschien (niet overgeleverde) bijschriften bij werk van Ofhuys, die zich blijkens deze brief in zijn vrije tijd bezighield met de beeldende kunst.

ke gelegenheid ook niet gedaan heeft wat je wilde. Ik weet dat ledigheid de weg is naar allerlei kwaad. Daarom heb ik liever dat je de tijd die je niet aan godsdienstige taken hoeft te besteden, doorbrengt met dit soort bezigheden, dan dat je afglijdt naar iets slechters. Niettemin zou het veel beter zijn het levensechte en doeltreffende beeld van Christus en Paulus uit de heilige boeken dieper in je hart te drukken dan het met potlood, koper en papier uit te drukken. Dat is volgens mij juist wat je doet, mijn beste Gabriël, en waar je zo vlijtig mee bezig bent is niets anders dan wat een vruchtbare geest extra heeft; dat prijst zelfs Hieronymus in zijn vriend Nepotianus.[3.] Ik geloof niet dat er sinds Christus' geboorte een tijd was waarin de mensen doortrapter waren dan nu; des te minder hoef jij ontevreden te zijn over jouw manier van leven. Mijn lot sleurt me daarheen waar de stormen woeden. Ik mag niet zwijgen, maar ik mag ook geen dingen zeggen die Christus waardig zijn. Christus roept: 'Houdt goede moed, Ik heb de wereld overwonnen.'[4.] Het lijkt alsof de wereld straks gaat roepen: 'Ik heb Christus overwonnen' - zozeer hebben, in plaats van de evangelische waarden, eerzucht, genotzucht, hebzucht, arrogantie, ijdelheid, schaamteloosheid, jaloezie, sluwheid de overhand; ook onder hen die zich voordoen als het licht en het zout van deze wereld.[5.]

Ik kom weer bij je langs zodra ik gelegenheid heb. Doe intussen de groeten aan je voortreffelijke overste,[6.] de beheerder en de persoon die mij in het langslopen zeer hartelijk (zoals duidelijk was) groette. Moge Christus, de enige hoop van een vroom gemoed, je in goede gezondheid en altijd vol verlangen naar hemelse zaken bewaren en verheffen, mijn zeer dierbare broeder in Christus.

Uit Anderlecht, 14 oktober [1520]

1240 *Aan Rutgerus Rescius*
Anderlecht, [oktober?] 1521

Erasmus groet zijn vriend Rutgerus Rescius

Als je niet zo schandalig was behandeld,[1.] mijn zeer geleerde Rescius, zou ik je beslist aanraden zelfs op onredelijke voorwaarden vrede te sluiten. Ze hebben je evenwel zo behandeld, dat het ieders afschuw zou wekken als een meester

3. Hieronymus, *Epistulae* 60, 12.
4. Johannes 16:33.
5. Mattheus 5:13.
6. Jan Meerhout.
1. Voor de problemen die Rescius als hoogleraar aan het Collegium Trilingue met de Leuvense universiteit had, zie brief 1046.

zich tegenover zijn slaaf iets had gepermitteerd in de trant van wat deze sluwe samenzweerders hadden uitgedacht - mensen die tot taak hadden brave geleerden te beschermen tegen elke vorm van onrecht. Om die reden zou ik het niet durven je ertoe over te halen iets te doen wat ik niettemin graag zag gebeuren in jouw belang. Ongelofelijk wat een machtswellust! Terwijl zijzelf al bij het minste beledigende woordje beginnen te steigeren, verlangen ze dat jij na zo'n schandalige behandeling je mond houdt en haast ook nog om vergeving vraagt, want hun waardigheid mag natuurlijk geen knauw krijgen. Het voorval verdiende het onder de aandacht van het nageslacht te komen, maar ik denk dat het een hoogstaander soort wraak is als je, zoals je tot nu toe hebt gedaan, zoveel mogelijk respect afdwingt voor het vak Grieks, door je onberispelijk karakter en de aandacht die je aan het onderwijs besteedt.

Als je er niet toe kunt besluiten van het proces af te zien - iets wat ik niet van je zou willen vragen, aangezien je reputatie op het spel staat -, zorg dat je blijft procederen op de manier waarop je dat tot nu toe hebt gedaan. Want toen ik laatst in Leuven was, zag je er zo welgedaan, blozend en opgewekt uit, dat je kennelijk door het proces eerder doorvoed raakt dan vermagert. De medicus Jan Calaber is een waardige tegenstander, die al even bleek en mager is als jij; als je zijn leeftijd niet meerekent lijkt hij zoveel op je, dat iemand zou kunnen denken dat je tegen je vader procedeert. Overigens handelde de man naar mijn idee niet uit kwaadwilligheid, maar uit onderdanigheid. Het ga je goed, mijn allerdierbaarste Rescius.

Anderlecht, 1521

1241 *Van Wolfgang Faber Capito*
[Halle?], 14 oktober 1521

Fabricius Capito groet de absoluut geleerdste en zeer christelijke Erasmus van Rotterdam heel hartelijk

Ik schreef onlangs vrij breedvoerig en misschien van de hak op de tak,[1.] met opzet, want het is opletten geblazen met zoveel hinderlagen om ons heen. Dit is naar jouw voorbeeld, want alles wat je me schrijft is voorzichtig en omhuld geformuleerd. Die tactiek neem ik graag van je over, maar dat talent van je kan ik niet nabootsen. Meestal heb ik de energie ook niet en ben ik

1. Deze brief is niet bewaard gebleven.

uitgeput door de ongelofelijke hoeveelheid werk, want ik ben een hoveling.[2.] De aanhangers van Luther zijn in alle opzichten dolzinniger, brutaler en arroganter; ze zetten hun tanden in iedere willekeurige persoon; met de onbeschoftheid van barbaren schelden ze iedereen in het gezicht uit; ze geven publiekelijk hun minachting te kennen voor ieder intelligent persoon behalve zichzelf. Ik heb al een keer protest bij hen aangetekend en hun gevraagd zich niet zover door hun geestdrift mee te laten voeren, dat ze met beledigingen hun zaak verdedigen, en vooral heb ik hen bezworen zich te onthouden van het jagen op weerlegbare kleinigheden bij auteurs; immers, zoveel hoogmoed stoot mensen met een redelijk oordeel in hoge mate af. Ik hoop dat ze in het vervolg meer respect tonen als ze het over jou hebben. Er is geen college waarin ze niet ten overstaan van hun aanhangers kritiek op je leveren, maar naar buiten toe draaien ze de zaken om en maken ze je tot leider van hun partij. Ik zeg het in alle eerlijkheid: ik word er heel boos om, want ik geef heel veel om de eer van je naam. Zoals ik al zei, zullen ze geleidelijk gematigder met je omgaan, voor zover ik het kan bekijken. Eens zal koning Karel tot heel andere gedachten komen. Ik vind het een goede opmerking van Glapion.[3.] Zonder twijfel zal Christus een eind maken aan deze ellende. Want dat men het evangelie verkondigt en leest zal niemand kunnen verbieden; met het verbranden van boeken bereik je niets. Heel wat mensen hebben maar één vurig verlangen: dat de leiders van de kerk hen om de waarheid vervolgen; ze zeggen dat dan hun zaak bekrachtigd is; dat die echter vooralsnog wankel is, zonder een getuigenis van bloed als het ware. Ik heb een grondige hekel aan schotschriften. Ze zullen een keer tegenmaatregelen uitlokken, wat hopelijk niet snel gebeurt, want dan gebeurt het op een verkeerde manier. Wat betreft Karlstadt: ik weet dat de koning van gedachten is veranderd.[4.] De priesters bij ons trouwen, met instemming van de vorsten of in elk geval zonder dat ze er iets tegen doen.

Na zijn terugkeer uit Worms nam mijn meester[5.] het op zich de Heilige Schrift te lezen. Hij zei laatst dat hij begreep dat het geloof niet in gevaar komt, maar dat er iets aan geld en macht verloren zal gaan. Hij belooft grootmoedig dat hij het algemeen belang zal steunen. En hij is nog jong, en bovendien een vorst. Veel mensen zien dit niet, wat maakt dat ze feller tekeergaan. Er gaat

2. Capito was verbonden aan het hof van Albrecht van Brandenburg; vgl. brief 1158.
3. Het is niet bekend om welke opmerking het gaat.
4. Andreas Karlstadt was in het voorjaar van 1521 op uitnodiging van Christiaan II naar Denemarken gegaan in verband met de hervormingen die de koning beoogde, maar die vervolgens niet werden uitgevoerd.
5. Zie boven, noot 2.

geen dag voorbij zonder dat hij zich erop toelegt...[6.] jou voor zich te winnen. Want hij begint een vermoeden te krijgen van de kracht van een verborgen waarheid, die jij als eerste hebt opgedolven. Schrijf bij herhaling wat hij moet doen, want het lijkt... dat een boek, alsof het slechts iets anders nastreeft, de betrouwbaarste remedie als het ware tegen de kwaal is. Hij heeft ingezien dat de meeste bepalingen te ver gaan, en hij zou ze kort geleden zo laten veranderen, voor zo ver het van hem afhing,... ook al is hij een vorst en heeft hij te maken met de meest schaamteloze vleierij, en heeft hij bovendien een opleiding zoals bij hen gebruikelijk. Hij vroeg me excuses over te brengen voor de geringe aandacht die hij jou had gegeven, wat hij toeschreef aan schroom en eerbied, niet aan gebrek aan hartelijkheid. Hij is geweldig bang voor schotschriften, waardoor hij zozeer naar de partij van de monniken wordt gedreven; daarom raad ik iedereen nadrukkelijk aan hem te sparen. Als je iets om me geeft: ik smeek je om een aanwijzing wat ik van jou moet proberen, zolang de vorst naar mij luistert; het eerste moment dat hij blijk geeft van een ongunstiger houding tegenover de hogere vormen van studie, ben ik bij hem weg. Ik zal zelf ook mijn uiterste best doen het algemeen belang te dienen. Het ga je goed, en laat Aleandro met rust. Het ziet ernaar uit dat we een boel moeten slikken. Het lot zal een uitweg vinden.[7.] Het ga je goed. 14 oktober 1521

1241a *Van Girolamo Aleandro*[1.] [Leuven?, ca. 20-25 oktober 1521?]

Ik schreef je gisteren met de keizerlijke boden verschillende dingen in antwoord op de brief die je voor mij aan Karl[2.] had meegegeven; want ik ging ervan uit dat de mijne je langs die weg sneller zou bereiken, vooral omdat Karl niet zeker wist of hij eerst zijn ouders zou bezoeken voordat hij weer naar jou zou gaan. Ook al was er geen noodzaak om hem nu nog een brief voor jou

6. De markering hier en op twee plaatsen verderop is afkomstig uit de enige bron die van deze brief bekend is, Paulus Merula's *Vita Des. Erasmi* (Leiden, 1607), p. 144-145. Allen veronderstelt dat het handschrift dat Merula gebruikte, op die plaatsen incompleet of onleesbaar was.
7. Vergilius, *Aeneis* 3, 395.
1. Deze brief, nummer 2680 in de uitgave van Allen, komt voor in een brievenboek van Aleandro, waar hij voorzien is van het opschrift ‘Eidem Erasmo’.
2. De tekst heeft ‘Carolus’; de bedoelde persoon zou Karl Harst kunnen zijn.

mee te geven, toch wilde ik in ieder geval een paar regels schrijven, om twee redenen: dat hij niet met lege handen bij mij vandaan zou gaan en je geloof zou hechten aan wat hij jou namens mij zal vertellen. Dat ik de man hier twee dagen vasthield, kwam door de beslommeringen van mijn werk waardoor ik dagelijks bijna word overstelpt; ook waren er veel dingen die ik je hoopte te schrijven, maar ik veranderde van gedachten en vond het beter ze te bewaren om je ze persoonlijk te vertellen. Het ga je goed.

1242 *Aan Stanislaus Thurzo*
[Bazel, ca. 20 november 1521]

Erasmus van Rotterdam groet de eerwaarde vader Stanislaus, bisschop van Olomouc

Ik was uw broer Thurzo, bisschop van Wrocław,[1] werkelijk buitengewoon genegen. Ik raakte bevriend met hem door een uiterst sympathieke brief van hem, terwijl we elkaar ons hele leven nooit hadden gezien, of liever, nadat hij een afbeelding van mij had ontdekt in mijn pennenvruchten en hij op zijn beurt voor mij de ware aard van zijn hart in een paar brieven tot uitdrukking had gebracht. De dood van deze man was extra droevig voor mij, niet alleen omdat ik zelf een zo geweldig beschermheer en vriend had verloren (ook al acht ik geen enkel verlies zwaarder voor een mens dan het verlies van een rechtschapen vriend), maar veel meer omdat zijn vroegtijdige dood de wereld had beroofd van een zo geweldig sieraad voor de kerk. Zoals ooit velen een bacchusstaf droegen, maar weinigen bacchanten waren,[2] zo zijn het in deze tijd niet allemaal bisschoppen die mijters dragen. Maar er is goede hoop dat Christus' koninkrijk, om de komst waarvan we vragen in ons dagelijks gebed,[3] zal bloeien, als mannen zoals u, die niet alleen aanzien hebben door hun afkomst, maar ook door de gaven van Christus, aan het roer van de kerk komen te staan en al wat ze te bieden hebben op het gebied van afkomst, waardigheid of talent, aanwenden tot voordeel van de kudde die hun is toevertrouwd, en tot winst van Hem aan wie iedereen rekenschap zal afleggen.

Als mijn verdriet niet wordt weggenomen, dan wordt het in elk geval verzacht door de brief van Uwe Hoogheid, die laat zien dat u, een tweede Thurzo en werkelijk familie van hem omdat u op hem lijkt in kennis en karakter, de

1. Johannes Thurzo, overleden op 2 augustus 1520. Vgl. brief 850.
2. *Adagia* 606.
3. Vgl. Mattheus 6:10.

plaats hebt ingenomen van uw overleden broer als iemand die Erasmus genegen is. Ik ben blij dat de schade zo goed mogelijk is gecompenseerd; maar had het toch mogen gebeuren dat dat uitermate kostbare bezit werd verdubbeld, dat u uw voortreffelijke broer niet had hoeven missen en ik het voordeel had van twee beschermheren in plaats van één! Ik ontving het eerste bericht van zijn overlijden in Brussel van Jarosław Łaski,[4.] Pools gezant, een jong iemand met de juiste scholing. Ik kon het nauwelijks geloven, hoe stellig zijn toon ook was. Kort daarna gaf Sander, proost van Wrocław, me weer hoop met zijn bewering dat hij dankzij informatie uit brieven van vrienden zeker wist dat Thurzo weer hersteld was. Dezelfde man echter ontving korte tijd later een brief waarin het tegendeel stond, zodat mijn ongegronde vreugde overging in terechte droefheid. Maar zo is de reeds welbekende jaloezie van het lot: het laat de mooiste dingen alleen maar aan de wereld zien en de minder goede laat het tot walgens toe voortbestaan.

U biedt mij in uw goedheid zo bereidwillig uw diensten aan, maar het zou beter passen dat ik, nietige beschermeling, de mijne aanbied aan u, een zo machtig beschermheer. Uw steun en belangstelling zijn mij zeer welkom; ik heb dat harder nodig dan ooit tevoren in de strijd tegen bepaalde lieden die op een onhebbelijke manier samenzweren tegen de literatuur en de oorspronkelijke theologie van vroeger, die popelt om weer tot bloei te komen. Hun schaamteloosheid kent geen grenzen, zodat ik soms bijna spijt krijg van al mijn doorwaakte nachten. Ik kijk ten zeerste uit naar een ontmoeting met Velius, maar ik heb hem nog niet gezien. Hij liet uw brief achter bij vrienden; het geschenkje, dat u bedoelde als blijk van uw gezindheid jegens mij, zal hij zelf geven wanneer we elkaar treffen. In plaats van uw gewijde handen kuste ik verschillende keren uw brief, door u eigenhandig geschreven, zoals u mij verzekert. Moge de grote en almachtige Christus Uwe Hoogheid voor ons behoeden en bewaren.

1243 *Aan Stanislaus Thurzo*
Bazel, 22 november 1521

Amper had ik mijn eerdere brief aan u verzegeld,[1.] of Velius kwam naar Bazel gesneld op het horen van geruchten over mijn komst (want hij was juist naar Freiburg verhuisd), liet het geschenkje van Uwe Hoogheid zien en prees het ook nog op alle mogelijke manieren zozeer aan, dat ik er niet minder blij mee

4. Hieronim Jarosław Łaski.
1. Brief 1242.

was dan wanneer het van veel groter waarde was geweest. Velius zelf is me veel dierbaarder geworden dan hij hiervoor was toen ik een paar dingen had gezien die zijn talent bewezen, wegens zijn ongelofelijke wellevendheid, terwijl dit soort mensen over het algemeen wat vervreemd zijn van de dagelijkse omgang met anderen. Hij bleek ook een veel gezegender man dan ik had gedacht. In de eerste plaats geeft zijn deftige en elegante kleding aan dat hij redelijk welgesteld is. Verder laat zijn uiterlijk zien dat zijn zeer gezegend talent, dankzij een zeldzaam moment van goddelijke toegevendheid, een even gezegend onderkomen heeft getroffen. Met recht vereert en prijst hij Uwe Hoogheid zo. Hij vereert u als een soort godheid en prijst u uitbundig. Aan de andere kant toont het feit dat u een zodanig man zo nauw aan u verbindt en zo royaal steunt, dat uw oordeel evenzeer prijzenswaardig is als uw vrijgevigheid. Daarom moet ik u wel allebei gelukwensen met de ander, u met zo'n beschermeling en heraut van uw verdiensten, hem met zo'n uitnemende mecenas. Nogmaals, het ga Uwe Eerwaardigheid goed, bij wie ik me ten zeerste aanbeveel. Bazel, 22 november 1521

1244 *Aan Willibald Pirckheimer*
Bazel, 29 november 1521

Gegroet, hooggeachte vriend. Je laatste brief werd mij overhandigd toen ik met Aleandro aan het praten was.[1] Want toen wij in Leuven toevallig in dezelfde herberg[2] verbleven, sprak hij geregeld over jou, en wel op zo'n manier dat hij jou goedgezind leek te zijn. Want hij liet een document zien waarmee je van die narigheid af zou zijn.[3] Je bent niet de enige die daarover klaagt, mijn beste Willibald. Ze beramen op verschillende manieren mijn ondergang. Ik vraag me werkelijk af wat voor godheid invloed had op Luthers geest dat hij, terwijl zoveel vrienden hem probeerden af te brengen van het provoceren van de paus, op steeds agressiever toon is gaan schrijven. Maar nog meer verbaas ik me over het boosaardig streven van bepaalde lieden, die probeerden sommigen, of ze wilden of niet, voor hun opvatting te winnen, alsof ze graag met een hele groep ten onder wilden gaan. Wat anders trachtten ze met zulke pamfletten te bereiken dan hun eigen ondergang? Mensen die zo schrijven, die zo'n dreigende toon aanslaan, moesten troepen paraat

1. Dit gesprek vond plaats in de tweede helft van oktober 1521, voor Erasmus' vertrek naar Bazel.
2. Vgl. brief 1342.
3. Zie brief 1182.

hebben, als ze er zonder kleerscheuren wilden afkomen. Zie toch hoeveel vooruitgang ze boekten! De toestand van de literatuur verslechterde door de weerstand die ze opriepen, en de meest respectabele mensen die bij uitstek de evangelische waarheid aanhangen, krijgen te maken met de risico's van verdenking. Ze hebben een wereldwijde scheuring teweeggebracht, die misschien wel jaren gaat duren en steeds erger zal worden. Hun ongelukkige greep naar de vrijheid verdubbelt juist de slavernij; het is nu zo erg dat je zelfs niet voor de waarheid mag opkomen. Uiterst misdadige lieden hebben een wapen aangereikt gekregen om zich te wreken op de meest respectabele mensen. Duitsland is ernstig gebrandmerkt, aangezien de driestheid van enkelen gewoonlijk de hele gemeenschap wordt aangerekend. Men miste bij ons al wijsheid en overleg; en nu zullen wij, die in elk geval als krijgshaftig golden, ook nog worden veracht, en wel door de meest verachtelijke lieden, als mensen die verstand noch wapens hebben.[4.] Enkele edelen hier bedreigen de rijkdom van de geestelijken, alsof het slot van het toneelstuk rond Luther in die richting gaat; en zo drijven ze alle kapittels naar de tegenpartij. Tegen mij is tot nu toe nog niets openlijk ondernomen, behalve dat in het bijzonder enkele dominicanen in Leuven mij in preken vol leugens zwartmaken bij het volk, en tegenover vorsten allerlei slechte dingen over mij vertellen. Sommigen dwingen me Luthers opvattingen te bestrijden, terwijl ik nog niet eens de tijd heb om zijn boeken te lezen. Het beste is volgens mij te zwijgen in deze zaak. Ik zou je willen aanraden Leo zelf te schrijven om je zaak te verdedigen. Hij heeft een uiterst vriendelijk karakter en draagt geleerden een warm hart toe. Ik heb tegen Aleandro over de zaak gezegd wat in jouw belang is, en naar mijn mening de waarheid is. Het ga je goed.

Bazel, de dag vóór de dag van Sint-Andreas, 1521. In haast.

Ik merkte dat sommige Duitsers, in wie ik een onbeperkt vertrouwen had, allerminst te vertrouwen zijn.[5.]

Je Erasmus

Aan de illustere heer Willibald Pirckheimer, raadslid van Nürnberg en raadsheer van Zijne Keizerlijke Majesteit

4. Vgl. brief 1168, waar het gebruik van anonieme pamfletten wordt voorgesteld als een middel dat de krijgshaftige Duitsers onwaardig is.
5. Erasmus doelt op de redacteuren van de *Farrago* (1519) en *Epistolae ad diversos* (1521), die daarin meer opnamen dan Erasmus wenselijk achtte.

1245 *Van Pierre Barbier*
Vitoria, 29 november 1521

Gegroet, mijn zeer geleerde heer Erasmus. Mij zijn een paar dagen geleden twee brieven tegelijk overhandigd, de ene van 23 en de andere van 24 september, allebei geschreven in Anderlecht.[1] De onrustige tijd die we hier[2] als gevolg van de oorlog doormaken, zal er, vrees ik, toe leiden dat ik u in elk geval niet op zo korte termijn een bezoek kan brengen. Om de belofte uit mijn andere brief[3] gestand te doen, dat wil zeggen dat ik vóór Kerstmis naar uw omgeving zal komen of anders zal zorgen voor een manier om het jaargeld aan u toe te wijzen, heb ik de kwestie besproken met enkele mensen die ervaring hebben met dit soort onderhandelingen met Rome. Zo ben ik te weten gekomen dat Zijne Heiligheid, als ik toestemming verleen, zonder problemen de inkomsten van de beneficiën die ik van u, mijn heer Erasmus, heb ontvangen in ruil voor een jaargeld, aan u zal voorbehouden. Als dat gedaan is, zal het niet kunnen gebeuren dat het u aan de gebruikelijke inkomsten zal ontbreken, of ik nu dood of in leven ben. U zult misschien zeggen: 'Daar zal heel wat voor neergeteld moeten worden!' Ik kan daarop antwoorden dat ik, voor de afhandeling hiervan met Zijne Heiligheid, gevolmachtigden zal aanstellen om namens mij een dergelijk jaargeld overeen te komen. Vanaf dit moment, alsof het vanaf dat moment is, zeg ik definitief toe dat ik bij het zien van enkel de ondertekende verklaring, zonder afgifte van pauselijke akten, het genoemde jaargeld zal betalen. Op die manier zal het niet nodig zijn meer kosten te maken dan één dukaat, althans gedurende mijn leven; mocht ik eerder komen te overlijden dan u, hebt u overeenkomstig de strekking van genoemde verklaring de mogelijkheid pauselijke akten te laten afgeven, zonder dat opnieuw toestemming nodig is van mij of wie dan ook. Omdat toewijzing op deze manier niet mogelijk is bij het jaargeld van zes en een half pond groten over de prebende van Kortrijk, heb ik besloten hier of in Vlaanderen een beneficie of prebende daarvoor te nemen, en dan zal ik op dezelfde manier toestemming verlenen met betrekking tot eenzelfde jaargeld, zoals ik al gezegd heb dat ik toestemming zal verlenen waar het de andere beneficiën betreft. Omdat hier niet veel pauselijke notarii zijn, vooral die Latijn kunnen schrijven, moet u alstublieft niet denken dat ik mijn woord niet houd als ik niet met deze brief een volmacht daartoe stuur; maar wat ik niet via deze bode doe, zal ik met de eerstvolgende doen.

Omdat u verder in uw andere brief aan mij schreef, dat u het goed vond dat ik mijn broer[4] een deel van deze beneficiën gunde, schrijf ik met deze brief tegelijk aan hem en stuur ik een volmacht voor het overdragen aan hem

1. Alleen de brief van 23 september is bewaard gebleven (zie nr. 1235).
2. Bij de Frans-Spaanse grens.
3. Deze brief is niet bewaard gebleven.
4. Nicolas Barbier.

van de kerk van Sint-Egidius in het Waasland, met het verzoek om meteen gevolmachtigden aan te stellen om een jaarlijkse uitkering van alle inkomsten tot uw gebruik overeen te komen, zoals u tot nu toe hebt ontvangen. Ik stuur dit naar u, want ik wil dat hij weet dat hij deze gunst van u krijgt, meer dan van welke andere persoon ook. Ik doe dat tegelijk met de bedoeling dat u, tenzij u het goed vindt, de genoemde volmacht niet verschaft, als hij niet eerst daartoe bevoegde gevolmachtigden zal hebben aangesteld die namens hem, in het geval de beneficie voor de genoemde kerk op hem zal overgaan, een jaargeld kunnen overeenkomen zoals u elk jaar voor de genoemde kerk placht te ontvangen. Tegelijk met de bedoeling dat u, als u en degenen die u in dezen als raadgevers zult gebruiken, ertoe zullen besluiten, een dergelijke volmacht niet geeft totdat ik toestemming verleend zal hebben aangaande het voornoemde jaargeld. Zoals ik al vooraf zei, wordt op deze manier bereikt dat u omtrent mijn broer geen enkele twijfel kunt hebben. Na de genoemde toestemming van mijn kant zal hij immers, zodra hij de beneficie zal hebben ontvangen, niet onder de verplichting uit kunnen om het jaargeld te betalen. Niet dat ik twijfel aan de betrouwbaarheid van mijn broer ten aanzien van u, of aan uw verwachting ten aanzien van hem, maar om problemen geen enkele kans te geven, voor zover dat gemakkelijk kan. Want als de beneficie voor hem vrij zou komen voordat ik toestemming verleende aangaande een dergelijk jaargeld, zou hij intussen kunnen overlijden en zou u uw jaargeld en ik de beneficie kwijt zijn.

Ik ga niet schrijven over de gebeurtenissen hier, want ik wil u niet de kans geven om de spot te drijven met mijn stijl, die zo weinig lijkt op die van Livius. Als ik een stijl had als mijn heer Erasmus, zou ik beslist mijn vorst Karel bezingen, zoveel als de waarheid en de betamelijkheid toestonden. Er is niets wat ik u op dit moment zou kunnen aanraden omtrent die Leuvense intriges, want ik merk dat het eerder schaadt dan baat wat ik zeg.[5.] Ik zal het enige doen wat ik kan: ik zal bidden dat God u en al uw zaken zo stuurt, dat het tot zijn glorie en eer, tot uw heil en tot ons aller nut is, wat u, naar ik vol vertrouwen hoop, zult doen; en u, mijn heer Erasmus, vraag ik datzelfde te doen.

Het ga u goed. Uit Vitoria, 29 november 1521

Pierre Barbier, uw toegewijde dienaar

Aan de zeer geleerde en zeer welwillende heer Erasmus van Rotterdam, die ik altijd zal hoogachten

5. Vgl. het begin van brief 1225.

1246 *Van William Tate*
Richmond, 4 december 1521

De heer Desiderius Erasmus van Rotterdam, leraar in de ware filosofie en heilige theologie, wordt hartelijk gegroet door William Tate, de minste onder de doctoren in de rechten

Wat mij ertoe bracht u te schrijven, zeer geleerde heer, was niet alleen de oude vriendschap, die we ooit hier in Engeland sloten en in de Franse stad Orléans voortzetten, maar ook het feit dat u degenen die dagelijks streven naar grotere kennis van de filosofie, namelijk die van Christus, juist de breedste weg en al helemaal het pad wijst.[1.] Daarom denk ik dat het voor mij niet makkelijk onder woorden te brengen is, hoeveel voordeel u de strijders in Christus zult brengen. U bent zonder twijfel voorbestemd voor deze gelukkige tijd en ik voel grote vreugde dat ik die tijd mag meemaken. Mijn vreugde zou echter nog groter zijn, als de afstand tussen ons zou toelaten dat ik nu zo af en toe bij mij thuis van uw gezelschap mocht genieten. In gedachten ben ik daar bij u, ook al vindt mijn lichaam het hier vreselijk tussen enkele nijdige keffers die het voortdurend op rechtschapen en geleerde mensen gemunt hebben. Maar terwijl zij anderen treffen met hun woorden, verscheuren zij zichzelf. Vandaar de uitspraak van de wijze: gevoelens van afgunst worden tot slagen voor de lasteraar zelf.[2.] Maar houd u vooral goede moed; ze krijgen iets toegeworpen als ze hun bekken opensperren, en hun wordt flink de mond gesnoerd.

U heeft waarschijnlijk al het nieuws gehoord over de zeer machtige en fijnzinnige vorst, onze koning Hendrik, de achtste met die naam, die iedereen achter zich laat in gaven van lichaam en geest, en geheel naar verdienste voor de gehele wereld niet alleen door de kerk van Rome, maar ook omdat hij er recht op heeft is uitgeroepen tot de krachtigste verdediger van het geloof.[3.] Hij heeft met zijn eigen pen op een fijnzinnige manier een boekje samengesteld tegen de Lutherse ketterij, die namelijk waarmee hij onbesuisd

1. Misschien een toespeling op een spreekwoordelijk geworden versregel van Ennius, geciteerd door Cicero (*De divinatione* 1, 132): ‘qui sibi semitam non sapiunt, alteri monstrant viam’ (zij die voor zichzelf het pad niet kennen, wijzen anderen de grote weg; niet in de *Adagia*).
2. Tate citeert de uitspraak in het Grieks. De bron is niet gevonden.
3. Paus Leo X kende Hendrik VIII op 11 oktober 1521 de titel ‘Fidei Defensor’ (Defender of the Faith) toe wegens het hierna genoemde boek dat de koning had geschreven.

probeert bijna alle sacramenten teniet te doen; een boekje niet zonder opschrift, want het heeft de, om zo te zeggen, allerchristelijkste titel *Assertio septem sacramentorum* (Verdediging van de zeven sacramenten).[4.] Ik heb ervoor gezorgd dat dit boekje u met instemming van Zijne Koninklijke Hoogheid werd toegestuurd. Lees het alstublieft door. Ik denk namelijk dat u zult merken dat het niet alleen door een geleerd en welwillend vorst, maar ook door een groot theoloog is voortgebracht. Daarom, mijn allerdierbaarste Erasmus, laat uw vriend Tate zo snel mogelijk horen wat u van dit goddelijke werk vindt. Ik vraag het u nadrukkelijk en kijk dagelijks uit naar uw oordeel in deze kwestie.

Het ga u goed, sieraad van onze tijd. Uit Richmond[5.] nabij Londen, 4 december, in het jaar van onze Heiland 1521

Uw vriend Tate uit York

1247 *Van Konrad Peutinger*
Augsburg, 9 december 1521

Konrad Peutinger van Augsburg wenst de heer Desiderius Erasmus van Rotterdam enz. welzijn en waar geluk

U wens ik geluk met uw terugkeer in Bazel; Opper-Duitsland wens ik ook geluk, omdat het u opnieuw tot zijn groot voordeel, naar wij stellig mogen verwachten, mag verwelkomen. Het schitterende sieraad van uw voortreffelijk gezelschap valt het land immers toe met dit voorbehoud, dat u wilt dat het enkel in het voordeel geldt van de liefhebbers van de studie en iedereen met een goed karakter. Nog meer pleegt u met uw uitzonderlijke wijsheid, deugdzaamheid en nauwkeurige kennis uit te blinken boven anderen, naarmate u overeenkomstig uw uitzonderlijke vriendelijkheid en welwillendheid een ieder hartelijk ontvangt. Dat heb ikzelf ook het afgelopen jaar in Brussel op een zeer plezierige manier ervaren. Want ik herinner me nog goed de aangename en zinvolle gesprekken met u en de in elke deugd uitblinkende illustere Engelsman Thomas More. Het is zelfs zo, dat ik, hoewel ik niet in uw nabijheid ben, u in mijn fantasie zie en hoor vertellen, wanneer ik de presbyter Hieronymus, in de door uw verfijnde geleerdheid herstelde vorm, en uw andere zeer geleerde werken lees. Want ik pleeg al lezend in hun verbazingwekkende gezelschap te verkeren, als zich een vrij moment voordoet naast mijn juridische werk.

4. Zie brief 1227, noot 3.
5. In Richmond bevond zich een van de koninklijke paleizen.

Zie toch wat zich gisteren voordeed. Het was de tweede adventzondag. Ontspannen, omdat het een vrije dag was, vermaakte ik me met mijn muntenverzameling[1.] en het lezen van Tacitus' geschiedenis van de keizers. Mijn vrouw Margarethe[2.] zat bij me, maar aan een andere tafel. Zij was bezig met uw Latijnse vertaling van het Nieuwe Testament en tegelijk de Duitse vertaling, die zeer oud is en van weinig geleerdheid getuigt. Al gauw haalde ze me van mijn liefhebberijen af met de opmerking: 'Ik lees Mattheus, hoofdstuk 20, en zie dat onze vriend Erasmus iets aan Mattheus heeft toegevoegd.' Ik antwoordde: 'En wat is daarmee?' Zij nogmaals: 'Maar hij heeft iets wat er ook niet in het Duits staat.' Al gauw was het evangelie van Mattheus, zoals geïnterpreteerd door dezelfde Hieronymus, erbij gehaald, waar eveneens de woorden 'Et baptismo quo baptisor, baptisabimini' (en met de doop, waarmede Ik gedoopt word, zult gij gedoopt worden) niet te vinden waren.[3.] Ik werd aangespoord uw annotaties te raadplegen, waar we meteen van u de informatie kregen dat deze woorden, behalve bij Marcus, ook bij Mattheus worden vermeld door Origenes, Chrysostomus en Vulgarius.[4.] Vervolgens wilde ze dat we de preken 12 van Origenes en 66 van Chrysostomus over Mattheus lazen, waardoor ons volkomen duidelijk werd wat u op grond van het Grieks had hersteld. Ik hoop dat het u niet onaangenaam zal zijn dat u, een zo vooraanstaand leraar, niet alleen mij, maar ook mijn vrouw dagelijks onderwijst.

Met onze stad, waar een tijd lang de pest woedde, gaat het nu evenwel beter; want terwijl op aarde alles wit wordt van de sneeuw, verschrompelt door winterse kou, verstart door vorst en ijs, keert de vroegere hemelse genade terug. Ons huis is echter tot nu toe gespaard gebleven. Als zich toch eens een gelegenheid voordeed, dat we u, ook in ons land, opnieuw persoonlijk zouden kunnen bezoeken! Het blaadje dat ik heb ingesloten,[5.] heeft mijn

1. Peutinger was een liefhebber van oudheden. Zijn naam is verbonden aan een kaart uit de late oudheid waarvan een middeleeuwse kopie bewaard is gebleven (Tabula Peutingeriana).
2. Margarethe Welser.
3. In sommige Griekse handschriften is dit gedeelte van Jezus' woorden niet alleen bij Marcus (10:39) te vinden, maar ook in de vergelijkbare passage bij Mattheus (20:23). In de Vulgaat, die Peutinger en zijn vrouw raadpleegden, komt het alleen bij Marcus voor.
4. Zoals Peutinger aangeeft, verwijst Erasmus in de aantekening bij Mattheus 20:23 in zijn uitgave van het Nieuwe Testament naar deze drie auteurs. De laatste van hen is de Bulgaarse aartsbisschop Theophylactus van Achrida, die Erasmus bij vergissing had aangeduid als Vulgarius. Dit is in de latere drukken verbeterd.
5. Zie hieronder.

vrouw eigenhandig geschreven. Zoudt u mij willen berichten wat u recent de drukpers waard achtte? Het ga u goed. Mijn vrouw groet u in Christus.

Uit Augsburg, 9 december 1521

Aan de eerwaarde en zeer geleerde heer Desiderius Erasmus van Rotterdam, enz., mijn hooggeachte heer en leraar

Bazel

'Potestis bibere poculum quod ego bibiturus sum, et baptismate quo baptizor, baptizari?' Dicunt ei, 'Possumus.' Ait illis: 'Calicem quidem meum bibetis et baptismate quo ego baptizor, baptizabimini: sedere autem' enz.[6.]

'Mögend ir trincken den kelch den ich wird trincken, vnd mit dem tawf, darin ich getawft, ir getawft werden?' Sy sprachen, 'Wir mögen.' Vnd er sprach zu yn: 'Wan meinen kelch werden ir trincken vnd mit dem tauf, darin ich getauft, ir getauft werden: aber zu sitzen' enz.

De gebruikelijke Duitse vertaling heeft alleen dit: 'Mögend ir trincken den kelch den ich wird trincken?' Sy sprachen, 'Wir mögen.' Vnd der Herr sprach: 'Ja, mein kelch werden ir trincken' enz. Hier staat niets over de doop.

Margarethe Peutingerin uit Augsburg

1248 *Aan Matthäus Schiner*
Bazel, 14 december 1521

Deze brief is gedrukt achter de parafrase op het evangelie van Mattheus die op 15 maart 1522 bij Froben in Bazel verscheen. Het boek is opgedragen aan Karel V.

Erasmus van Rotterdam groet de zeer eerwaarde heer Matthäus, kardinaal van Sion

Eindelijk dan toch heb ik me aan de reis naar Duitsland gewaagd, hoewel de hele weg overal wemelde van soldaten; nu ze met zo'n groot aantal waren gaf ik niets om hen, terwijl ik voor een paar doodsbang zou zijn geweest. Ik wilde vreselijk graag aanwezig zijn bij het opnieuw geboren worden van het Nieuwe Testament, nu voor de derde keer. Die Griek wilde liever drie keer

6. Mattheus 20:22-23, geciteerd naar de tweede druk van Erasmus' vertaling van het Nieuwe Testament.

aan het front zijn geluk in de oorlog beproeven dan eenmaal baren.[1] Maar hoeveel slechter sta ik ervoor, die zo vaak hetzelfde kind ter wereld moet brengen! Maar aangezien van een ezelin wordt verteld dat ze door het vuur gaat om haar jongen te redden,[2] is het niet vreemd dat ik mij af en toe dwars door zoveel gevaren naar mijn kinderen spoed. Maar het scheelde niet veel of ik had de riskante en zware tocht voor niets afgelegd, want al gauw begon ik door de benauwde warmte van de kachels[3] last van mijn gezondheid te krijgen, en toen ik amper hersteld was, kwam de ziekte in zo hevige vorm terug, dat ik in levensgevaar verkeerde.

Maar hoewel halfdood voltooide ik intussen toch de parafrase op het evangelie van Mattheus, een werk dat ik u in Brussel had toegezegd, en u, op weg naar Milaan, namens mij aan Duitsland had beloofd[4] - en Uwe Hoogheid weet precies hoe brutaal zij is als schuldeiser. Daarom wilde ik in één moeite door uw en mijn woord gestand doen. De stof paste bij mijn toestand, want het is vroom en begerenswaardig zelfs te bezwijken onder die taak. In hoeverre ons werk overeenkomt weet ik niet, maar we gaan er allebei beslist geheel in op. Hopelijk hebben we allebei succes met wat we doen, of liever, strekt het gelijkelijk tot Christus' glorie wat wij allemaal doen! Een ongelukkig gesternte of kwade genius van enigerlei soort veroorzaakt al die onrust onder de mensen. Alsof het niet genoeg is dat koninkrijken, staten, wereldleiders op deze manier in onderlinge oorlogen met elkaar botsen, wordt ook nog de studie, ook nog de godsdienst en het christelijk geloof aan het wankelen gebracht door ruzies met alle gevaren van dien. Ik mag dan misschien geen remedie weten tegen zulke kwalen, maar in elk geval zal niemand op mijn aanwijzing of instigatie partij kiezen.

Ik merk dat we leven in een slechte tijd vol gevaren. Wat sommigen voor plannen hebben of wat de wereld gaat baren, is onduidelijk. Ik blijf doen wat ik altijd deed: aan de kant van Christus' glorie staan. Ik ben maar een armzalig mensje, dat nog minder dan niets kan; niettemin doet het mij plezier als de evangelische leer weer tot bloei komt en als het ware weer opvlamt. Ik hoop dat het mij gegeven is daarbij zoveel gewicht in de schaal te leggen als mijn wens is! In elk geval doe ik in alle oprechtheid een ijverige poging. Ik weet van mezelf, en heb Christus als getuige, dat ik geen rijkdom nastreef, die ik nooit heb begeerd, evenmin eerbewijzen, waar ik altijd een hekel aan had, en genietingen nog veel minder, die niet passen bij mijn leeftijd, gesteld al dat ik ze wilde, en waarvan ik weet dat ik ze over korte tijd achter moet

1. Euripides, *Medea* 250-251, waar de woorden worden uitgesproken door Medea.
2. Plinius, *Naturalis historia* 8, 68, 169.
3. Erasmus laat in verschillende brieven zijn afkeer van de ‘Kachelofen’ blijken.
4. Vgl. brief 1255. Schiner vertrok op 30 juni 1521 uit Brussel.

laten. Mijn streven richt zich er eerder op enig proviand klaar te maken, zodat ik, aldus toegerust, een voorspoedige reis heb als ik hiervandaan naar Christus ga, voor wie al mijn zwoegen is. Hopelijk is deze poging van mij even succesvol als het geval was bij de brieven van de apostelen! Want ze worden nu overal volop gelezen, zelfs door leken. Hopelijk is het Uwe Eminentie in deze stormachtige tijden vergund te doen wat als enige gedaan moest worden! Toch weet ik dat u zoveel als maar mogelijk is Christus' zaak steunt; daarom staat het voor mij buiten kijf dat u ook Erasmus steunt.

Ik heb mijn boek opgedragen aan de voortreffelijke vorst Karel,[5.] enerzijds omdat ik voorzag dat iets als dit Zijne Majesteit een groot plezier zou doen, gezien zijn uitzonderlijke vroomheid, anderzijds omdat ik hoop dat meer mensen zin krijgen om het te lezen als het voorzien is van een zo geliefde naam. Er begint zich hier een gerucht over onze Leo te verspreiden, waarvan ik ten zeerste wens dat het niet waar is.[6.] Er bestond geen zachtmoediger mens dan hij; de manier waarop hij de hogere wetenschappen bevorderde, was uniek. Hij was mij genegen met een bijna speciale goedgunstigheid; maar hij was een sterfelijk mens. Als God heeft besloten zijn herder tot waarachtiger geluk te verheffen, bid ik dat wij iemand krijgen zoals u, als al iemand meer als u kan zijn dan u zelf bent. Moge de Here Jezus Uwe Eerwaardigheid lange tijd in volle kracht en gezondheid bewaren.

Bazel, 14 december 1521

1249 *Aan Matthäus Schiner*
Bazel, 14 december 1521

Deze brief is grotendeels een korte versie van de voorgaande.

Erasmus van Rotterdam groet Matthäus, kardinaal van Sion

We gaan allebei geheel op in ons werk. Hopelijk verloopt het succesvol waar we mee bezig zijn, of liever strekt het gelijkelijk tot Christus' glorie wat wij allemaal doen! De parafrase op Mattheus waaraan ik op uw instigatie was begonnen, zult u met de volgende beurs[1.] gedrukt en wel te zien krijgen, als Christus tijd van leven geeft. Ik ben ook aanwezig bij het opnieuw geboren worden van het Nieuwe Testament, nu voor de derde keer.

5. Erasmus deed dat met brief 1255.
6. Paus Leo X was op 1 december 1521 gestorven.
1. In Frankfurt.

Ik merk dat we leven in een slechte tijd vol gevaren. Wat anderen voor plannen hebben weet ik niet; ikzelf wil in elk geval, als het kan, iedereen tevredenstellen. Als het gaat om de kwestie rond Luther, ik heb misschien meer gedaan dan bepaalde lieden die zich erop beroemen wonderen te hebben verricht. Bij ons hier zijn er tongen - machtige, maar al te losse - die rondstrooien dat ik het boegbeeld ben van Luthers partij; maar Duitsland zelf heeft daar heel andere ideeën over, wat voor mij niet ongevaarlijk is. Al ben ik maar een armzalig mensje en een zondaar, toch sta ik aan de kant van Christus' glorie, en om Hem aan de kant van degenen die zijn glorie vergroten. Ik streef geen rijkdom na, evenmin eerbewijzen en genietingen nog veel minder, waarvan ik weet dat ik ze, gesteld al dat ik erom zou geven, over korte tijd achter moet laten. Hopelijk is het u in deze stormachtige tijden vergund alleen datgene te doen wat als enige gedaan moest worden! Toch weet ik dat u zoveel als maar mogelijk is Christus steunt; daarom zult u ook Erasmus steunen.

Er begint zich hier een gerucht over paus Leo te verspreiden, waarvan ik absoluut wil dat het niet waar is. Duitsland ontving ons op de gebruikelijke manier; de benauwde warmte van de kachels werd me bijna fataal. Moge de Here Jezus Uwe Heiligheid lange tijd in gezondheid en volle kracht bewaren.

Bazel, 14 december 1521

1250 *Aan Andrea Alciati*
Bazel, 14 december 1521

Erasmus van Rotterdam groet Andrea Alciati

Zeer geleerde heer, Bonifacius Amerbach bazuint gul en welbespraakt uw lof uit. Niet alleen wat hij over u zegt, wat altijd zeer eervol is, maar ook wat hij mij van uw pennenvruchten liet zien, die favoriet bij hem zijn, maakte dat ik groot respect kreeg, zowel voor uw geleerdheid, die voor uw leeftijd bijna ongelofelijk is, als voor uw onberispelijk karakter, dat overloopt van allerlei prettige eigenschappen.

De dood van onze vriend Pyrrhus[1] trof mij pijnlijk. Ik hield van hem zoals hij was, bijna meer dan van wie ook; want ik kende hem vanaf zijn jeugd. Vanwege hem keek ik er extra naar uit om naar Milaan te gaan, als die botterik van een Mars niet met zijn woeste strijdgewoel alles in de war had ge-

1. Jean Pyrrhus d'Angleberme.

stuurd.[2.] Hij had mij namelijk geschreven dat hij nog wat onbeduidende stukjes van mij had, waarvan ik me zelf niet meer herinnerde dat ik ze had geschreven. Die wilde ik beslist ophalen, met geen ander doel dan ze te vernietigen. Want een bepaalde groep Duitsers volgt tegenwoordig de volslagen dwaze strategie om niets ongepubliceerd te laten, ongeacht de schade die ze daarmee aan iemands reputatie toebrengen.

U had in een brief aan Bonifacius nadrukkelijk instructies gegeven met betrekking tot uw pleidooi,[3.] maar ik had zelf al strikte voorzorgsmaatregelen genomen, die zover gingen dat ik het niemand te lezen gaf, behalve één goede vriend, wiens betrouwbaarheid buiten kijf staat. Daarom kunt u wat deze zaak betreft rustig slapen, ongeacht op welk oor.[4.] Het ga u goed.

Bazel, 14 december 1521

1251 *Van Johannes Sapidus*
[Sélestat], 30 december 1521

Johannes Sapidus groet Erasmus van Rotterdam

Degenen die je deze brief brengen,[1.] mijn beste Erasmus - dierbaarste van alle vrienden die ik ooit had of zal hebben -, hoorden uit betrouwbare bron het nieuws dat je bij ons terug bent en nu in Bazel woont. Meteen zijn ze, verleid en gedreven door één enkel verlangen, een wonderbaarlijk verlangen namelijk om u te zien, in deze richting vertrokken, met achterlating van ouders, vaderland en privézaken, zonder acht te slaan op de tocht die door de vrieskou en andere omstandigheden bepaald niet makkelijk was, of zelfs op de kosten. Het moet wel iets belangrijks zijn wat hen zozeer drijft om je te zien. Om gemakkelijker (dachten ze zelf) de mogelijkheid daartoe en de toestemming daarvoor te krijgen, zijn ze enkele mijlen afgeweken van de aanvankelijke directe route, mijn kant op, want ze wilden graag een aanbevelingsbrief van de persoon van wie zij ooit les hadden en die naar hun stellige overtuiging veel invloed op Erasmus heeft. Ik stoor je niet graag met mijn onbeduidendheden, mijn beste Erasmus, vooral in deze tijd, waarin je door gewichtige en moeilijke zaken in beslag genomen wordt, en mijn werk

2. Milaan was op 19 november 1521 door de pauselijke en keizerlijke legers veroverd op de Fransen.
3. Zie brief 1233a.
4. *Adagia* 719.
1. Het is niet bekend wie dit waren.

laat het ook niet makkelijk toe. Toch kon ik het niet over mijn hart verkrijgen de jongelui, gezegend wat betreft karakter én verstand, die u zeer bewonderen en - met meer ernst dan gevoel voor timing - een zo eervol verzoek doen, niet ter wille te zijn. Ik weet dat ik me in dit geval onbeleefd gedraag: ik behoorde zoiets volstrekt niet aan je te vragen; ik ken echter ook jouw vriendelijkheid, die te groot is om mijn verzoek verkeerd op te nemen. Daarom hangt het van jou af, of liever, laat het jouw taak zijn om, zoals ze mij vermurwden om jou, mij op mijn beurt toe te staan jou te vermurwen om hen. Dat zal je doen wanneer je hun - en dat is het enige wat ze gedaan willen krijgen - jouw aanblik vergunt. Hun haastig vertrek laat niet toe dat ik meer schrijf. Ik zou graag willen dat iedereen daar van mij de groeten krijgt.

Het ga je goed. 30 december 1521

Aan de heer Erasmus van Rotterdam, de geleerdste van iedereen, zijn grote en invloedrijke leermeester

Lijst van brieven

1122. Aan Matthias [Meyner] 13
1123. Aan Petrus Mosellanus 14
1124. Aan Konrad von Thüngen 15
1125. Aan hertog Georg van Saksen 16
1126. Aan Hermann von dem Busche 18
1127. Aan [Ludwig Platz] 30
1127a. Aan Maarten Luther 31
1128. Aan Johann Lang 35
1129. Aan John Fisher 36
1130. Aan Jan van Merleberghe 37
1131. Aan Haio Herman van Friesland 39
1132. Aan Thomas Wolsey 39
1133. Aan Guillaume Budé 41
1134. Aan Sebastian von Rotenhan 42
1135. Van Ulrich von Hutten 43
1136. Aan Leontius 45
1137. Aan Johannes Thurzo 46
1138. Aan William Burbank 48
1139. Aan Willibald Pirckheimer 50
1140. Aan Maarten Lips 54
1141. Aan Gerard Geldenhouwer 55
1141a. Aan Jan Dirksz van der Haer 56
1142. Van Georg Schirn 57
1143. Aan Leo X 61
1144. Aan Francesco Chierigati 64
1145. Van Frans van Cranevelt 68
1146. Aan Johannes Alexander Brassicanus 69
1147. Aan Petrus Manius 70
1148. Aan Konrad Frick en Lorenz Effinger 73
1149. Aan Jakob Villinger 74
1150. Aan Mercurino Gattinara 75
1151. Aan Érard de la Marck 76

1152. Aan Albrecht van Brandenburg 77
1153. Aan Godschalk Rosemondt 78
1154. Van Arkleb van Boskovice 86
1155. Aan Johann Reuchlin 88
1156. Aan Konrad Peutinger 89
1157. Aan Justus Jonas 93
1158. Aan Johannes Oecolampadius 94
1159. Aan Riccardo Sbruglio 95
1160. Aan Paulus Ricius 97
1161. Van Ulrich von Hutten 98
1162. Aan Thomas More 102
1163. Aan Adrianus Cornelii Barlandus 110
1164. Aan Godschalk Rosemondt 111
1165. Aan Wolfgang Faber Capito 114
1166. Aan [...] 116
1167. Aan Lorenzo Campeggi 121
1168. Aan Christoph Hegendorf 136
1169. Aan Agostino Scarpinelli 137
1170. Aan Leonardus Priccardus 139
1171. Aan Matthäus Schiner 140
1172. Aan Godschalk Rosemondt 144
1173. Aan Frans van Cranevelt 145
1174. Aan Maarten Lips 152

1175. Aan Polidoro Virgilio 152
1176. Aan Thomas Bedyll 157
1177. Aan Andreas Knopken 157
1178. Aan Godfried Rhodus 159
1179. Aan Matthäus Schiner 160
1180. Van Leo X 161
1181. Aan Silvestro Gigli 162
1182. Aan Willibald Pirckheimer 164
1183. Aan [Arkleb van Boskovice] 164
1184. Aan Guillaume Budé 169
1185. Aan Nicolas Bérault 171
1186. Aan Nicolaas Everaerts 172
1187. Aan Lorenzo Bartolini 173
1188. Aan Nicolaas Everaerts 174
1189. Aan Maarten Lips 176
1190. Aan Maarten Lips 177
1191. Aan Lodewijk van Vlaanderen 177
1192. Aan Alexander Schweiss 179
1192a. Aan Georgius Spalatinus 182
1193. Aan de lezer 183
1194. Aan de lezer 184
1195. Aan Luigi Marliano 185
1196. Aan [Vincentius Theoderici] 191
1197. Van Mercurino Gattinara 213
1198. Van Luigi Marliano 214
1199. Aan Luigi Marliano 216
1200. Aan Wilhelmus Frederici 218
1201. Van Bonifacius Amerbach Deze brief is te vinden onder nummer 1233a. 220
1202. Aan Justus Jonas 220
1203. Aan Ludwig Baer 231
1204. Aan Adrianus Cornelii Barlandus 232
1205. Aan William Warham 233
1206. Aan Beatus Rhenanus 235
1207. Van Basilius Amerbach 240

1208. Aan Maximiliaan van Horn 242
1209. Aan Conradus Goclenius 243
1210. Aan Richard Pace 243
1211. Aan Justus Jonas 244
1212. Aan Louis Guillard 264
1213. Van Paolo Bombace 266
1214. Aan Lieven Hugenoys 270
1215. Aan Karl Harst 271
1216. Aan Pierre Barbier 272
1217. Aan de Leuvense theologen 275
1218. Aan Richard Pace 280
1219. Aan William Blount, lord Mountjoy 282
1220. Aan Thomas More 287
1221. Aan Daniël Tayspil 288
1222. Van Juan Luis Vives 290
1223. Aan Conradus Goclenius 292
1224. Aan William Thale 294
1225. Aan Pierre Barbier 295
1226. Aan Hieronymus Froben 307
1227. Aan Richard Pace 308
1228. Aan William Warham 309
1229. Aan Thomas Lupset 312
1230. Aan Thomas Linacre 313
1231. Aan Pieter Wichmans 314
1232. Aan Nicolaas van Broeckhoven 315
1232a. Van Arsenius Apostolius 319
1233. Aan Guillaume Budé 320
1233a. Van Bonifacius Amerbach 327
1234. Aan Johann Schudelin 328
1235. Aan Pierre Barbier 329
1236. Aan Paolo Bombace 330
1237. Aan Bernard Bucho van Aytta 337
1238. Aan Nicolaas Everaerts 339
1239. Aan Gabriël Ofhuys 343
1240. Aan Rutgerus Rescius 344
1241. Van Wolfgang Faber Capito 345
1241a. Van Girolamo Aleandro 347

1242. Aan Stanislaus Thurzo 348

1243. Aan Stanislaus Thurzo 349
1244. Aan Willibald Pirckheimer 350
1245. Van Pierre Barbier 351
1246. Van William Tate 354
1247. Van Konrad Peutinger 355
1248. Aan Matthäus Schiner 357
1249. Aan Matthäus Schiner 359
1250. Aan Andrea Alciati 360
1251. Van Johannes Sapidus 361

Lijst van correspondenten

De cijfers geven de briefnummers weer.

[...] 1166
Alciati, Andrea 1250
Aleandro, Girolamo 1241a
Amerbach, Basilius 1207
Amerbach, Bonifacius 1233a
Apostolius, Arsenius 1232a
Aytta, Bernard Bucho van 1237
Baer, Ludwig 1203
Barbier, Pierre 1216, 1225, 1235, 1245
Barlandus, Adrianus Cornelii 1163, 1204
Bartolini, Lorenzo 1187
Bedyll, Thomas 1176
Bérault, Nicolas 1185
Blount, William, lord Mountjoy 1219
Bombace, Paolo 1213, 1236
Boskovice, Arkleb van 1183, 1154
Brandenburg, Albrecht van 1152
Brassicanus, Johannes Alexander 1146
Broeckhoven, Nicolaas van 1232
Budé, Guillaume 1133, 1184, 1233
Burbank, William 1138
Busche, Hermann von dem 1126
Campeggi, Lorenzo 1167
Capito, Wolfgang Faber 1165, 1241
Chierigati, Francesco 1144
Cranevelt, Frans van 1145, 1173
Effinger, Lorenz 1148
Everaerts, Nicolaas 1186, 1188, 1238
Fisher, John 1129
Frederici, Wilhelmus 1200
Frick, Konrad 1148
Friesland, Haio Herman 1131
Froben, Hieronymus 1226
Gattinara, Mercurino 1150, 1197
Geldenhouwer, Gerard 1141
Georg van Saksen, hertog 1125
Gigli, Silvestro 1181
Goclenius, Conradus 1209, 1223
Guillard, Louis 1212
Haer, Jan Dirksz van der 1141a
Harst, Karl 1215
Hegendorf, Christoph 1168
Horn, Maximiliaan van 1208
Hugenoys, Lieven 1214
Hutten, Ulrich von 1135, 1161
Jonas, Justus 1157, 1202, 1211
Knopken, Andreas 1177

Lang, Johann 1128
Leo X 1143, 1180
Leontius 1136
Leuvense theologen 1217
Lezer 1193, 1194
Linacre, Thomas 1230
Lips, Maarten 1140, 1174, 1189, 1190
Lupset, Thomas 1229
Luther, Maarten 1127a
Manius, Petrus 1147
Marck, Érard de la 1151
Marliano, Luigi 1195, 1198, 1199

Merleberghe, Jan van 1130
[Meyner], Matthias 1122
More, Thomas 1162, 1220
Mosellanus, Petrus 1123
Oecolampadius, Johannes 1158
Ofhuys, Gabriël 1239
Pace, Richard 1210, 1218, 1227
Peutinger, Konrad 1156, 1247
Pirckheimer, Willibald 1139, 1182, 1244
[Platz, Ludwig] 1127
Priccardus, Leonardus 1170
Rescius, Rutgerus 1240
Reuchlin, Johann 1155
Rhenanus, Beatus 1206
Rhodus, Godfried 1178
Ricius, Paulus 1160
Rosemondt, Godschalk 1153, 1164, 1172
Rotenhan, Sebastian von 1134
Sapidus, Johannes 1251
Sbruglio, Riccardo 1159
Scarpinelli, Agostino 1169
Schiner, Matthäus 1171, 1179, 1248, 1249
Schirn, Georg 1142
Schudelin, Johann 1234
Schweiss, Alexander 1192
Spalatinus, Georgius 1192a
Tate, William 1246
Tayspil, Daniël 1221
Thale, William 1224
[Theoderici, Vincentius] 1196
Thüngen, Konrad von 1124
Thurzo, Johannes 1137
Thurzo, Stanislaus 1242, 1243
Villinger, Jakob 1149
Virgilio, Polidoro 1175
Vives, Juan Luis 1222
Vlaanderen, Lodewijk 1191
Warham, William 1205, 1228
Wichmans, Pieter 1231
Wolsey, Thomas 1132

Register van persoonsnamen

Het register heeft betrekking op personen (met inbegrip van personages uit de mythologie en literatuur) die in de brieven zelf worden genoemd of aangeduid. De personen zijn zoveel mogelijk gerangschikt op hun achternaam, met uitzondering van regerende vorsten en pausen. Voor personen uit de Oudheid of de Middeleeuwen geldt vaak een afwijkend gebruik. *Cursief* gezette cijfers verwijzen naar nummers van brieven.

A

Adriaan van Utrecht (Adriaan Florisz Boeyens, 1454-1523), kardinaal van Tortosa, paus vanaf 1522, 83, 98, 120, 296, 330
Aerts, Jan (†1537), prior van St.-Maartensdal in Leuven, 177
Agamemnon, Griekse held uit de Trojaanse oorlog, 25
Agricola, Rudolf (1444-1485), Nederlands humanist, 338
Agrippa, zie: Herodes Agrippa II
Ajax, Griekse held uit de Trojaanse oorlog, 25
Albrecht III (1443-1500), hertog van Saksen, 13, 16, 17
Alciati, Andrea (1492-1550), Italiaans jurist, hoogleraar te Avignon, 327, *1250*
Aleandro, Girolamo (1480-1542), hellenist en hebraïst; vriend, na 1520 vijand van Erasmus, 35, 94, 99, 116, 119, 161, 164, 165, 175, 176, 187, 215, 267, 281, 283, 326, 330, 331, 332, 333, 334, 336, 337, *1241a*, 350, 351
Alexander de Grote (356-323 v.Chr.), koning van Macedonië, 58, 206, 263
Alexander VI (Rodrigo Borgia, 1431-1503), paus vanaf 1492, 249, 263
Algoet, Lieven (†1547), kopiist en koerier voor Erasmus, 235
Alington, Giles, tweede echtgenoot van Alice Middleton, stiefdochter van Thomas More 323
Alveldt, Augustin (ca. 1480-ca. 1535), auteur van pamfletten gericht tegen Luther, 83, 87, 134, 173
Ambrosius (337-397), Latijns kerkvader, bisschop van Milaan, 143, 197, 205, 219, 245, 246, 253
Amerbach, Basilius (1488-1535), zoon van de Bazelse drukker Johann Amerbach, *1207*
Amerbach, Bonifacius (1495-1562), Zwitsers humanist en jurist, broer van Basilius, 242, *1233a*, 360
Amerot, Adrien (†1560), geleerde te Leuven, 338

Andrelini, Fausto (ca. 1462-1518), Italiaans humanist, hofdichter van de Franse koning, 154
Angleberme, Jean Pyrrhus d' (ca. 1470-75, †1521), jurist te Orléans, 360
Apollo, Griekse god, aan wie het orakel te Delphi was gewijd, 58, 241
Apostolius, Arsenius (ca. 1468/69-1535), Grieks geleerde, *1232a*
Aratus (ca. 315-vóór 240), Grieks dichter, 224
Aristophanes (ca. 445-ca. 385 v.Chr.), Grieks blijspeldichter, 139
Aristoteles (384-322 v.Chr.), Grieks wijsgeer, 58
Atensis, Johannes, zie: Briart, Jan
Augustinus, Aurelius (354-430), Latijns kerkvader, bisschop van Hippo, 19, 28, 33, 54, 55, 60, 67, 84, 129, 130, 131, 142, 152, 176, 192, 197, 205, 219, 224, 230, 233, 238, 253, 266, 281, 292, 314, 315, 317, 318, 336
Aytta, Bernard Bucho van (1465-1528), Fries geestelijke en jurist, raadsheer van het Hof van Holland, *1237*

B

Bacchus, god van de wijn, 196
Bade, Josse (ca. 1461-1535), uit Gent, drukker en uitgever te Parijs, 155
Baechem, Nicolaas (Nicolaus Egmondanus, †1526), uit Egmond, karmeliet, theoloog te Leuven, 10, 11, 66, 73, 106, 115, 116, 133, 144, 181, 194, 208, 210, 211, 279, 280, 295, 297, 299, 300, 329
Baer, Ludwig (1479-1554), hoogleraar theologie te Bazel, *1203*
Balatro, personage uit de satiren van Horatius, 210
Barbier, Nicolas (bekend 1517-1530), broer van de volgende, 352
Barbier, Pierre (†1551/52), kapelaan en secretaris van Jean Le Sauvage, na diens dood in 1518 in dienst van Adriaan van Utrecht, 10, 214, 215, *1216*, *1225*, *1235*, *1245*
Barlandus, Adrianus Cornelii (1486-1538), geleerde te Leuven, *1163*, *1204*, 339
Barnabas, metgezel van Paulus, 252
Bartolini, Lorenzo (ca. 1494-1533), Italiaans geestelijke, *1187*
Basilides (1e helft 2e eeuw n. Chr.), gnosticus, 318
Basilius (ca. 330-379), kerkvader, bisschop van Caesarea, 238
Batt, Cornelis (bekend 1502-1518), schoolmeester in Groningen, zoon van Jacob Batt, 332
Batt, Jacob (ca. 1466-1502), gemeentesecretaris van Bergen-op-Zoom in 1495/96, leraar van Adolf van Bourgondië, jeugdvriend van Erasmus, 112
Béda, Noël (1470-1537), theoloog te Parijs, 175
Bedyll, Thomas (ca. 1486-1537), secretaris van William Warham, *1176*
Bérault, Nicolas (ca. 1470-ca. 1545), Frans jurist en humanist, 39, *1185*
Bergen, Antoon van (1455-1532), abt van Saint-Bertin bij Sint-Omaars, 249

Bernardus van Clairvaux (1090-1153), cisterciënzer monnik en schrijver, 59, 151, 221, 239, 336
Beroaldo, Filippo (1453-1505), Italiaans humanist, 155, 156
Birkhead, Edmund (†1518), bisschop van St. Asaph, 262, 264
Blount, William, lord Mountjoy (1479-1534), beschermheer van Erasmus, 49, 244, *1219*, 295, 310, 321
Bombace, Paolo (1476-1527), Italiaans humanist, pauselijk functionaris, *1213*, *1236*
Boskovice, Arkleb van (†1528), gouverneur van het markgraafschap Moravië, *1154*, *1183*
Bourgondië, Filips van (ca. 1464-1524), bastaardzoon van Filips de Goede, bisschop van Utrecht, 55
Brandenburg, Albrecht van (1490-1545), aartsbisschop van Mainz en kardinaal, 35, 42, 43, *1152*, 79, 81, 95 124, 194, 227, 275, 276, 346
Brassicanus, Johannes Alexander (1500/1501-1539), Duits jurist en humanist, *1146*
Breitenbach, Georg von (†1541), jurist, hoogleraar te Leipzig, 17
Briart, Jan (1460-1520), hoogleraar theologie te Leuven, 15, 104, 279, 295-299
Brie, Germain de (ca. 1490-1538), geestelijke, jurist, humanist, Frans hoveling, 39, 41, 170, 171, 326
Broeckhoven, Nicolaas van (ca. 1478-1553), van 's-Hertogenbosch, hoofd van de Latijnse school in Antwerpen, *1232*
Brutus, Marcus Iunius (ca. 85-42 v.Chr.), Romeins politicus, vriend van Cicero, moordenaar van Caesar, 225, 239
Budé, Guillaume (1468-1540), Frans humanist, 11, 39, *1133*, *1184*, 171, 172, *1233*
Burbank, William (†1532), kapelaan en secretaris van Thomas Wolsey, *1138*
Bureau, Nicolas (†1551), franciscaan, suffragaanbisschop van Doornik, 66, 180, 265
Busch (von dem Busche), Hermann (Hermannus Buschius) (†1534), Duits humanist, *1126*, 200
Busleyden, Gilles de (ca. 1465-1536), hoofd van de Rekenkamer van Brabant, broer van Jérôme, 146, 289, 290, 338
Busleyden, Jérôme de (ca. 1470-1517), oprichter van het Leuvense Collegium Trilingue 154, 290, 293, 338

C

Caesar, Gaius Julius (100-44 v.Chr.), Romeins staatsman en schrijver, 263
Cajetanus (Tomasso de Vio) (1468-1435), dominicaans theoloog en filosoof, kardinaal, 175, 302

Calaber, Jan (†1527), hoogleraar geneeskunde en rector te Leuven, 345
Callipides, niet met zekerheid geïdentificeerde persoon die spreekwoordelijk is voor iemand die zijn plannen niet uitvoert, 53
Calvo, Francesco Giulio (†1548), Italiaans humanist en drukker, 327, 328
Camillus, Marcus Furius, Romeinse held die in 396 v.Chr. Veii veroverde, 326
Campeggi, Lorenzo (1474-1539), jurist, pauselijk functionaris en kardinaal, *1167*, 165, 332, 337
Campen, Jan van (1491-1538), hebraïst te Leuven, 289
Canter, familie, uit Groningen, bekend om haar belangstelling voor het humanisme, 338
Capito, Wolfgang Faber (ca. 1478-1541), Duits humanist en theoloog te Bazel en (vanaf 1520) Mainz, 95, *1165*, 186, 271, *1241*
Caracciolo, Marino (1469-1538), pauselijk functionaris, 44, 165, 175, 308
Carinus, Ludovicus (ca. 1496-1569), uit Luzern, student te Leuven, vanaf 1520 secretaris van Capito, 116, 271
Carteromachus, zie: Fortiguerra
Casembroot, Leonard (1495-1558), uit Brugge, protégé van Marcus Laurinus, 242
Catharina van Aragon (1485-1536), koningin van Engeland vanaf 1509, 21, 22, 24, 32, 212, 291
Ceratinus, Jacobus, (†1530), humanist uit Hoorn, 338
Cerinthus (ca. 100 na Chr.), gnosticus, 318
Chierigati, Francesco (†1539), pauselijk diplomaat, vanaf 1522 bisschop van Teramo, *1144*, 337
Christiaan II, koning van Denemarken (1481-1559), 311, 346
Chrysostomus, Johannes (349/50-407), Grieks kerkvader, aartsbisschop van Constantinopel, 28, 150, 151, 192, 219, 303, 356
Cicero, Marcus Tullius (106-43 v.Chr.), Romeins staatsman, schrijver en redenaar 69, 90, 138, 212, 225, 233, 239, 253
Claudius Caecus, Appius (censor in 312 v.Chr.), 292
Clava, Antonius (†1529), lid van de Raad van Vlaanderen vanaf 1502/03, 177, 179
Clement, John (†1572), Engels humanist en medicus, 49
Clichtove, Josse (†1543), uit Nieuwpoort, theoloog te Parijs, van 1518 tot 1521 in Doornik 266
Colet, Henry (†1505), vader van John Colet, 252
Colet, John (1467-1519), deken van St. Paul's in Londen, 10, 244, 245, 252-264, 309, 312
Colt, Jane (†1511), eerste vrouw van Thomas More, 322
Coppin, Nicolas (†1535), theoloog te Leuven, 105, 296, 299

Craeys, Sebastiaan (†1523), theoloog, prior van het karmelietenklooster te Antwerpen, 211
Cranevelt, Frans van (1485-1564), pensionaris van Brugge, 66, *1145*, *1173*, 181, 265
Croesus, koning van Lydië ca. 560-546 v.Chr., bekend om zijn rijkdom, 68, 267
Croÿ, Willem van (1498-1521), aartsbisschop van Toledo en kardinaal, 170, 179, 272, 291
Cyprianus, Thascius Caecilius (†258), Grieks kerkvader, bisschop van Carthago, 84, 129, 199, 219, 238, 245, 253, 316

D

Dancaster, William (bekend 1490-ca. 1530), werkzaam in Oxford, stond in contact met John Colet, 313
Dante Alighieri (1265-1321), Italiaans dichter, 253
David, koning van Israël uit het Oude Testament, 223
Deiotarus, Zacharias (†1533), uit Friesland, vanaf 1521 in dienst van William Warham 234
Deloynes, François (ca. 1468-1524), Frans jurist, verbonden aan het Parlement van Parijs, bevriend met Guillaume Budé, 39, 172
Diomedes, Griekse held uit de Trojaanse oorlog, 241
Dionysius de Areopagiet (Pseudo-, ca. 500), christelijk neoplatoons denker, 228, 253, 259, 303
Dorp, Maarten van (1485-1525), theoloog te Leuven, 30, 70, 73, 79, 104, 115-117, 133, 243, 296, 297, 298, 299, 340
Draconites, Johannes (1494-1566), Duits theoloog, 15, 16, 30, 31, 94
Driedo, Jan (†1535), uit Turnhout, door Erasmus om zijn geleerdheid en houding gerespecteerd theoloog te Leuven, 33, 111, 114, 115, 118, 134, 148
Durandus van Saint-Pourçain (ca. 1275-1334), dominicaans theoloog, 246

E

Eck, Johann Maier von (1486-1543), hoogleraar theologie in Ingolstadt, 35, 56, 119, 137, 173
Effinger, Lorenz (†1544), benedictijn, abt van Ettenheimmünster, *1148*
Egmond, Floris van (1469-1539), vanaf 1518 stadhouder van Holland, Zeeland en West-Friesland, 182
Egmond, Maximiliaan van (†1548), zoon van Floris van Egmond, student te Leuven, 182

Egmond, Nicolaas van, Egmondanus, Nicolaus, zie: Baechem, Nicolaas
Egranus, Johannes (†1535), priester te Zwickau, 32
Elryngton, Thomas († vóór 1524), eerste echtgenoot van Alice Middleton, stiefdochter van Thomas More 323
Eobanus Hessus, Helius (1488-1540), humanist en dichter te Erfurt, 94
Eppendorf, Heinrich von (1496-na 1551), protégé van Georg van Saksen, studeerde in Leipzig en Freiburg, verhuisde in 1522 naar Bazel, waar hij na aanvankelijke vriendschap in conflict raakte met Erasmus, 13, 18, 218
Eris, godin van de twist, 310
Eustochium (ca. 368-419/20), heilige, volgelinge van Hieronymus, dochter van Paula, 123
Eva, de vrouw van Adam, 38, 318
Everaerts, Nicolaas (1461/62-1532), jurist, president van het Hof van Holland, 114, *1186*, *1188*, 339, *1238*

F

Faber, Johannes († vóór 1531), dominicaan, prior te Augsburg, raadsheer en hofprediker van keizer Maximiliaan 75, 76, 77, 90, 92, 93, 133, 195, 217, 276
Faventinus, Didymus, pseudoniem van Philippus Melanchthon, 217
Ferdinand I (1503-1564), broer van Karel V, keizer vanaf 1556, 190
Festus (Porcius Festus), stadhouder van Judea ca. 60-62, 224
Filips de Schone (1478-1506), heer der Nederlanden, vader van Karel V, 336
Filips van Luxemburg (1445-1519), bisschop van Terwaan, 247, 249, 250
Fisher, John (1469-1535), bisschop van Rochester, *1129*, 38, 89, 310
Fitzjames, Richard (†1522), bisschop van Londen, 256, 261
Florus, Lucius Annaeus (of Iulius), auteur van een *Epitoma de Tito Livio* (2e eeuw n. Chr.), 233
Fornari, Benedetto de' (bekend 1518-1549), bankier uit Genua, 234
Fortiguerra, Scipione (Carteromachus) (1466-1515), Italiaans hellenist, 332
Frans I (1494-1547), koning van Frankrijk, 36, 180, 311
Frederici, Hieronymus (†1558), zoon van Wilhelmus Frederici, 218
Frederici, Wilhelmus (†1527), hoofdpastoor (persona) van de St.-Maartenskerk in Groningen, *1200*
Frederik III de Wijze (1463-1525), keurvorst van Saksen, beschermer van Luther, 13, 17, 119, 183
Frick, Konrad (†1535), benedictijn, abt van Schuttern, *1148*
Froben, Erasmius (ca. 1515-1549), jongste zoon van Johann Froben, 308
Froben, Hieronymus (1501-1563), drukker en uitgever te Bazel, zoon van Johann Froben, 243, *1226*

Froben, Johann (ca. 1460-1527), drukker en uitgever te Bazel, 62, 153, 156, 160, 177, 237, 238, 243, 292, 316, 357

G

Garrard, William (bekend 1519-1521), huismeester van John Colet, 313
Gattinara, Mercurino Arborio di (1465-1530), grootkanselier van Karel V, *1150*, *1197*
Geldenhouwer, Gerard (1482-1542), humanist uit Nijmegen, *1141*, 71
Georg (1471-1539), hertog van Saksen, neef van Frederik III de Wijze, 13, 14, *1125*
Gerard van Kloster (bekend 1499-1520), prior van Sint-Agnietenberg bij Zwolle, 54
Gerard, Cornelis (Cornelius Aurelius, ca. 1460-1531), uit Gouda, medebroeder van Erasmus in Stein, schrijver van de *Divisiekroniek*, 57
Germaine de Foix (ca. 1488-1538), koningin van Aragon, 138
Geroldseck, Gangolf I van (†1523), graaf en krijgsheer, 74
Ghisbert, stadsarts van Sint-Omaars, waarschijnlijk dezelfde als Ghisbert of Ghysbrecht Hessels († na 1521), lijfarts van Filips de Schone en Karel V, 248
Giggs, Margaret (†1570), pleegdochter van Thomas More, 323
Gigli, Silvestro (1463-1521), uit Lucca, bisschop van Worcester, ambassadeur van Engeland in Rome, 67, *1181*
Glapion, Jean (†1522), biechtvader van Karel V, 346
Glaucus, aanvoerder van de Lyciërs en bondgenoot van de Trojanen tijdens de Trojaanse oorlog, 241
Goclenius, Conradus (†1539), hoogleraar Latijn aan het Collegium Trilingue te Leuven, 11, *1209*, 271, 287, 288, 289, *1223*, 338
Gonnel, William (†1560), in dienst van Erasmus tijdens diens verblijf in Cambridge, huisleraar van de kinderen van Thomas More (1517-1518), 49, 313
Goswinus van Halen (ca. 1468-1530), rector van het fraterhuis van de Broeders des gemenen levens te Groningen, 218
Gregorius van Neocaesarea (3e eeuw), bisschop en heilige, 95
Grimani, Domenico (1461-1523), Venetiaans geleerde en kardinaal, 295
Guérard, Grégoire (bekend Bourgogne 1518-1530), schilder, verwant van Erasmus, 180
Guidacerio, Agazio (1477-1542), Italiaans hebraïst, 289
Guillard, Louis (1491-1565), bisschop van Doornik (1519-1521), 66, 146, *1212*

H

Haer, Jan Dirksz van der (†1538-40), kanunnik te Gorinchem, *1141a*
Halewijn, Joris van (ca. 1470-1536/37), hoveling en geleerde, 288
Hallwyl, Hartmann von (1503-1573), student te Bazel, leerling van Capito, met wie hij de winter van 1520-21 doorbracht in Mainz, 116
Halsey, Thomas (†1522), Engels geestelijke en jurist, 312
Harst, Karl (1492-1563), student te Leuven, later in dienst van Erasmus, *1215*, 347
Hasard, Jacques, dominicaan, broer van de volgende, 115
Hasard, Julien (†1525), uit Edingen (Henegouwen), karmeliet, broer van de vorige, 115
Hattstein, Marquard von (ca. 1488-1522), kanunnik te Mainz, 30
Hector, Trojaanse held, 311
Hegendorf, Christoph (1500-1540), tot 1521 student en schoolmeester in Leipzig, *1168*
Hendrik VII (1457-1509), koning van Engeland, 253
Hendrik VIII (1491-1547), koning van Engeland, 20, 21, 22, 24, 32, 36, 41, 211, 262 308, 309, 321, 354
Hephestius, bijnaam van Jacobus Latomus, 15
Hercules, held uit de Griekse mythologie, 197, 267
Herman, Haio (1498-1500, †1539/40), uit Emden, tot 1521 student te Keulen, Leuven en Parijs, *1131*, 172
Herodes Agrippa II (28-92/93), koning over delen van het Joodse land, 224
Herodes Antipas, tetrarch van Galilea en Perea ten tijde van Jezus, 285
Hesiodus (ca. 700 v.Chr.), Grieks dichter, 40, 293, 334
Hessus, zie: Eobanus Hessus, Helius
Hieronymus (347/48-419/20), Latijns kerkvader, 23, 24, 33, 84, 112, 123, 129, 138, 143, 151, 154, 197, 205, 218, 219, 221, 243, 245, 253, 270, 273, 316, 317, 329, 344, 356
Hilarius (†367/68), Latijns kerkvader, bisschop van Poitiers, 84
Hoevelmans, Hendrik (bekend 1505-na 1521), pastoor van de Onze-Lieve-Vrouwekerk in Antwerpen, 116
Hondt, Jan de (1486?-1571), Vlaams geestelijke, kanunnik te Kortrijk, 329
Hoogstraten, Jacob van (†1527), theoloog, dominicaan, vanaf 1510 inquisiteur van de aartsbisdommen Mainz, Keulen en Trier, 34, 56, 97, 118, 200, 208
Horatius Flaccus, Quintus (63-8 v.Chr.), Romeins dichter, 196, 239, 332
Horn, Maximiliaan van (ca. 1475-1543), hoveling, *1208*
Hovius, Johannes (bekend 1518-1527), in dienst van Erasmus van 1518 tot ca. 1523, 235, 291

Hué, Guillaume (†1522), deken van Parijs, 171
Hugenoys, Lieven (1457-1537), abt van Sint-Bavo in Gent, *1214*
Hugo van Saint-Cher (†1263), dominicaans theoloog en bijbelcommentator, 143
Hutten, Ulrich von (1488-1523), Duits humanist, auteur van satirische en polemische geschriften, voorstander van de reformatie, 37, *1135*, 77, *1161*, 120, 170, 190, 200, 230, 276
Huyn van Amstenrade, Werner (†1534), viceproost te Aken, 139

I

Isolanis, Isidorus de (ca. 1480-1528), uit Milaan, dominicaans theoloog, 83

J

Jakobus, schrijver van een van de brieven uit het Nieuwe Testament, 141, 142, 159, 161
Jethro, bijbelse figuur, schoonvader van Mozes, 133
Jiménez de Cisneros, Francisco (1436-1517), aartsbisschop van Toledo, kardinaal, 35, 36, 272
Jodocus, gefingeerde persoon, 185
Joël, oudtestamentische profeet, 223
Johannes, schrijver van vijf boeken van het Nieuwe Testament, 19, 38, 141, 160, 161, 203, 269
Jonas, Justus (1493-1555), Duits jurist, humanist en theoloog te Erfurt en Wittenberg, 9-11, *1157*, *1202*, *1211*
Judas Iskariot, de verrader van Jezus, 318
Judas, schrijver van een van de brieven uit het Nieuwe Testament, 40, 141, 159
Julius Caesar, zie: Caesar, Gaius Julius
Julius II (Giuliano della Rovere, 1443-1513), paus vanaf 1503, 34, 236, 263, 282
Justina, vrouw van Listrius, 54

K

Karel V (1500-1558), heer der Nederlanden, koning van Spanje, keizer van het Heilige Roomse Rijk, 36, 44, 54, 74, 75, 76, 99, 118, 119, 138, 170, 175, 177, 181, 182, 183, 214, 227, 244, 290, 291, 310, 311, 321, 341, 346, 353, 357, 359
Karlstadt, Andreas (ca. 1480-1541), theoloog te Wittenberg tot 1523, 35, 346
Kidderminster, Richard (ca. 1462-ca. 1531?), abt van de benedictijner abdij van Winchcombe, 18

Klaudyán, Mikuláš (bekend 1504-1522), humanist, behoorde tot de Boheems-Moravische Broeders, 165
Knopken, Andreas (ca. 1468-1539), geestelijke te Trzebiatów, *1177*
Knyvet, Christian (†1523), moeder van John Colet, 252
Krapp, Katharina (1497-1557), echtgenote van Philippus Melanchthon, 136

L

Lachner, Gertrud (†1560), dochter van Wolfgang Lachner, echtgenote van Johann Froben, 243
Lang, Johann (ca. 1486-1548), theoloog te Erfurt, *1128*
Langen, Rudolf von (ca. 1438-1519), humanist uit Everswinkel bij Münster, behorend tot de vriendenkring van Agricola en Hegius, 338
Łaski, Hieronim Jarosław (1496-1541), Pools diplomaat, 349
Latimer, William (ca. 1460-1545), Engels geleerde, 156
Latomus, Jacobus (ca. 1475-1544), theoloog te Leuven, 15, 33, 115, 118, 148, 275, 277, 297, 298, 303, 306
Laurensen, Laurens (†1533), uit Friesland, dominicaan, 73, 111, 115, 117, 144, 149
Laurinus, Marcus (1488-1540), deken van de Sint-Donaaskerk in Brugge, 291, 309
Le Sauvage, Jean (1455-1518), grootkanselier van Bourgondië, kanselier van Castilië, 76, 117, 152, 295
Lecomte, Étienne (†1544), secretaris van het kapittel van de Sint-Donaaskerk in Brugge, 291
Lee, Edward (1482?-1544), Engels theoloog, 14, 15, 18, 32, 35-37, 40, 42, 43, 50, 51, 53, 55, 80, 93, 107, 115, 152, 156, 210, 272, 298
Lee, Wilfred (bekend 1519-1520), broer van de vorige, 18
Lefèvre d'Étaples, Jacques (ca. 1460-1536), Franse humanist en theoloog, 36, 38, 66, 180, 209, 265
Leo X (Giovanni de' Medici) (1475-1521), paus vanaf 1513, 14, 25, 55, *1143*, 82, 84, 90, 92, 98, 104, 121, 123, 126, 129, 134-136, *1180*, 162-165, 167, 168, 181, 182, 186, 197, 226, 229, 234, 266, 267, 279, 311, 331, 333, 335, 351, 354, 359, 360
Leontius, niet met zekerheid geïdentificeerd, *1136*
Lethmaet, Herman (ca. 1492-1555), studeerde theologie in Parijs, kanunnik, later deken van de Mariakerk in Utrecht, 206, 340
Linacre, Thomas (1460-1524), Engels humanist en medicus, 156, *1230*
Linsted, Bartholomew (bekend 1513-1553), prior van Saint Mary Overey in Londen, 18

Lips, Maarten (ca. 1492-1555/59), uit Brussel, tot 1525 kanunnik van Sint-Maartensdal bij Leuven *1140*, *1174*, *1189*, *1190*
Livius (59 v.Chr.-17 na Chr.), Romeins geschiedschrijver, 16, 72, 178, 233, 323, 353
Lodewijk II (1506-1526), koning van Hongarije en Bohemen, 86
Longueil, Christophe de (ca. 1488-1522), Frans jurist en humanist, 173
López Zúñiga, Diego (†1531), werkte mee aan de Complutensische Polyglot, bekritiseerde Erasmus' uitgave van het Nieuwe Testament, 35, 36, 267, 272-274, 330, 333
Lovell, Thomas (bekend vanaf 1501, †1524), Engels geestelijke, 49
Lucianus van Samosata (ca. 120-na 180), Grieks schrijver van onder meer ironische dialogen, 23
Lucilius Iunior, procurator van Sicilië in 63/64, vriend van Seneca, 238
Lupset, Alice (†1545), moeder van Thomas Lupset, 313
Lupset, Thomas (ca. 1498-1530), Engels humanist, protégé van John Colet, ontmoette Erasmus in Cambridge, 27, *1229*
Lupset, William (†1522), goudsmid, vader van Thomas Lupset, 313
Luther, Maarten (1483-1546), kerkhervormer, *1127a*, *passim*

M

Manichaeus (Mani) (216-?276), gnosticus, grondvester van het manicheïsme, 318
Manius, Petrus, dominicaan, niet geïdentificeerd, *1147*
Manuzio, Aldo (1452?-1515), uitgever te Venetië, 156
Marck, Érard de la (1472-1538), prins-bisschop van Luik, 34, 35, 63, *1151*, 124
Marcus, evangelist, 248, 316, 356
Marliano, Luigi (†1521), raadsheer en lijfarts van Karel V, bisschop van Tuy, 138, *1195*, *1198*, *1199*
Mars, god van de oorlog, 360
Martens, Dirk (1446/47?-1534), drukker te Leuven, 111, 115, 141, 162, 183, 184, 232, 291, 330
Maruffo, Raffaele (bekend 1497-1535), koopman en bankier uit Genua, gevestigd in Engeland, 234
Matteus, evangelist, 254, 357, 359
Mauritsz, Jacob (†1522), raadsheer van het Hof van Holland, 176
Maximiliaan I (1459-1519), keizer vanaf 1493, 36, 69, 76
Maximiliaan van Bourgondië, abt van Middelburg, 113
Melanchthon, Philippus (1497-1560), Duits hellenist en kerkhervormer, 35, 36, 136, 217, 230
Mellis, Petrus (bekend 1507-1528), dominicaan uit Antwerpen, 207

Memnon (†333 na Chr.), Perzische legeraanvoerder, 206
Menander, leerling van Simon Magus (zie aldaar), 318
Menelaos, koning van Sparta ten tijde van de Trojaanse oorlog, 25
Mercurius, god van de handel, winst en reizigers, 110, 284, 313, 332
Merleberghe, Jan van (†1533), kanunnik van Sint-Maartensdal te Leuven, *1130*
Metsys, Quinten (ca. 1466-1530), schilder te Antwerpen, 13
Meyner, Matthias (ca. 1474-ca. 1523), ontvanger van de mijnbelasting in Schneeberg (Saksen), *1122*
Middleton, Alice (1471-na 1543), tweede vrouw van Thomas More, 322
Middleton, Alice (bekend 1509-1534), dochter van de voorgaande, 323
Miltitz, Karl von (ca. 1490-1529), pauselijk functionaris, 175
Minerva, Romeinse godin van de wijsheid, 128
Montanus, grondlegger van een christelijke sekte in de 2e eeuw, 318
Montfoort, Barbara van, echtgenote van Maximiliaan van Horn, 242
More, dochters van Thomas, 322-325
More, John (1508-1547), zoon van Thomas More, 323
More, John (ca. 1451-1530), vader van Thomas More, 326
More, Margaret (1505-1544), oudste dochter van Thomas More, 322
More, Thomas (1478-1535), Engels humanist en staatsman, 11, 20, 22, 33, 39, 41, 42, 49, 68, *1162*, 146, 156, 170, 171, 244, 282, *1220*, 291, 294, 321-326, 332, 355
Morychus, bijnaam van Bacchus op Sicilië, 66
Mosellanus, Petrus (1493-1524), hellenist aan de universiteit van Leipzig, *1123*, 17
Mountjoy, zie: Blount, William
Mozes, bijbelse figuur, 57, 133

N

Nassau, Hendrik III van (1483-1538), van 1515 tot 1522 stadhouder van Holland en Zeeland, 179
Nebukadnezar, koning van Babylon, voerde in 587 v.Chr. een deel van de Joden in ballingschap, 305
Nepotianus (†396), neef van Hieronymus' vriend Heliodorus, 344
Nesen, Wilhelm (1493-1524), na een verblijf in Leuven van 1520 tot 1523 schoolhoofd in Frankfurt, 30, 116, 271
Neuenahr, graaf Hermann von (ca. 1492-1530), proost van Aken, vanaf 1524 domproost en aartsbisschoppelijk kanselier van de universiteit in Keulen, 116, 150, 200
Neve, Jan de (†1522), Leuvens geleerde, regent van het Leliecollege, 291, 299

Nicolaas van Lyra (ca. 1270-1349), franciscaan, bijbelcommentator, 143
Noach, bijbelse figuur, 48
Nomentanus, personage uit de satiren van Horatius, 210
Noxus, bijnaam van Jan Briart, 15

O

Odysseus, Griekse held uit de Trojaanse oorlog, 25, 136, 174
Oecolampadius, Johannes (1482-1531), theoloog en humanist, reformator van Bazel, 14, 36, 54, *1158*, 273
Ofhuys, Gabriël (ca. 1475-1535), kartuizer uit het klooster Scheut te Anderlecht, *1239*
Origenes (185-ca. 253/54), Grieks kerkvader, 54, 129, 219, 245, 253, 303, 316, 329, 356
Ovidius Naso, Publius (43 v.Chr.-17 na Chr.), Romeins dichter, 70

P

Pace, Richard (ca. 1483-1536), Engels diplomaat, vanaf 1519 deken van St. Paul's in Londen 49, *1210*, *1218*, 295, *1227*
Palaeologos, Christophorus, monnik van het Sint-Catharinaklooster aan de voet van de berg Sinaï, niet nader bekend, 40
Paludanus, Petrus, waarschijnlijk gefingeerde persoon, 184
Paula (347-404), heilige, volgelinge van Hieronymus, moeder van Eustochium, 123
Paulus, apostel, 22-24, 113, 132, 141, 142, 149, 157, 163, 181, 194, 209, 223, 224, 226, 228, 230, 245, 246, 252, 254, 261, 273, 281, 317, 329, 344
Perotti, Niccolò (1429-1480), auteur van de *Cornucopiae seu Latinae linguae commentarii*, 156
Petit, Guillaume (ca. 1470-1536), dominicaan, biechtvader en bibliothecaris van Frans I, 34
Petrarca, Francesco (1304-1374), humanist en Italiaans dichter, 253
Petrus, apostel, 34, 40, 78, 141, 142, 159, 167, 223, 228, 261, 281
Peutinger, Konrad (1465-1547), stadssecretaris van Augsburg, keizerlijk raadsheer, liefhebber van oudheden 11, 36, *1156*, *1247*
Pfefferkorn, Johann (ca. 1469-na 1521), schrijver van anti-joodse pamfletten, tegenstander van Johann Reuchlin, 123, 342
Phalaris, tiran van Acragas op Sicilië van ca. 570 tot ca. 550, 239
Philippi, Franciscus, niet met zekerheid geïdentificeerd, 49
Philippi, Johannes (bekend 1483-1519), uit Kreuznach, drukker te Parijs, 153, 154

Philippus II (382-336), koning van Macedonië, 58
Phocion (402/1-318), Atheens generaal en staatsman, 325
Phormio, personage uit Terentius' gelijknamige komedie, 149
Piccolomini, Enea Silvio (1405-1464), Italiaans humanist, vanaf 1458 paus Pius II, 239
Pirckheimer, Willibald (1470-1530), geleerde en stadsbestuurder te Neurenberg, keizerlijk raadsheer, *1139*, *1182*, 227, *1244*
Piso, Jacobus (†1527), gezant van Vladislav II, koning van Bohemen en Hongarije, 236
Pistoris, Simon (1489-1562), jurist, hoogleraar te Leipzig, vanaf 1523 kanselier van Georg van Saksen, 17
Plato (427-347 v.Chr.), Grieks wijsgeer, 126, 140, 189, 213, 225, 233, 238, 253, 326
Platz, Ludwig (bekend vanaf 1497, †1547), in 1520 rector van de universiteit te Erfurt, *1127*
Plautus, Titus Maccius (vóór 250-184), Latijns komediedichter, 196, 209, 296
Plinius Caecilius Secundus (Minor), Gaius (61/2-ca. 112), auteur van een verzameling brieven, 192, 239, 358
Plotinus (ca. 205-270), grondlegger van het neoplatonisme, 253
Plutarchus van Chaeronea (ca. 45-na 120), Grieks auteur van biografieën en traktaten op het gebied van de moraalfilosofie, 196, 206, 325
Polidoros, zoon van de Trojaanse koning Priamus, gedood door de volgende, 244
Poliziano, Angelo (1454-1494), humanist en Italiaans dichter, 155, 240
Polym(n)estor, een Thracische koning, personage uit Euripides' *Hecuba*, 153
Priccardus, Leonardus (†1541), kanunnik te Aken, 138, *1170*
Prierias, Silvester (ca. 1456-1523), dominicaan, theoloog en censor te Rome, 83, 134, 173
Pucci, Antonio (1484/85-1544), pauselijk functionaris, bisschop van Pistoia, vanaf 1531 kardinaal, neef van Lorenzo Pucci, 175
Pucci, Lorenzo (1458-1531), pauselijk functionaris, kardinaal, oom van Antonio Pucci, 267, 337
Pylades, figuur uit de Griekse mythologie, neef en vriend van Orestes, 49

R

Radini, Tomasso (1488-1527), theoloog te Rome, 134
Reischach, Simon von (bekend 1485?-1515), kanselier van Georg van Saksen in Friesland, 13, 16
Rescius, Rutgerus (ca. 1497-1545), hoogleraar Grieks aan het Collegium Trilingue in Leuven, 243, 289, 293, 338, 342, *1240*

Reuchlin, Johann (Capnio) (1454/55-1522), Duits jurist, hellenist en hebraïst, 25, 36, 37, 44, 56, 57, 62, *1155*, 97, 123, 150, 174, 180, 278
Rhenanus, Beatus (1485-1547), Duits humanist en geschiedschrijver, 9, 139, *1206*, 240, 316
Rhodus, Godfried, niet geïdentificeerd, *1178*
Riario, Raffaele (1461-1521), kardinaal, 295
Ricius, Paulus (†1541), geleerde en arts van joodse origine, bekeerd tot het christendom, lijfarts van Maximiliaan I en Ferdinand I, *1160*
Roper, William (ca. 1496-1578), echtgenoot van Margaret More, 322
Rosemondt, Godschalk (ca. 1483-1526), theoloog, hoogleraar, decaan en rector te Leuven, *1153*, *1164*, 133, *1172*, 210, 280
Rotenhan, Sebastian von (1478-1532), van 1519 tot 1521 raadsheer van Albrecht van Brandenburg, *1134*
Ruel, Jean du (1474-1537), hoogleraar geneeskunde te Parijs, lijfarts van Frans I, 39
Ruzé, Louis (ca. 1468-1526), stadsbestuurder te Parijs, 39, 172

S

Sadoleto, Iacopo (1477-1547), Italiaans humanist, secretaris van Leo X, 161, 267
Saeverus, zie: Severus
Saint-Thierry, Guillaume de (ca. 1075-1148), tijdgenoot van Bernardus van Clairvaux, wiens leven hij beschreef, 60
Salomo, koning van Israël, zoon van David, 254
Sampson, Richard (ca. 1484-1554), Engels geestelijke, 49
Sander, Michael (†1522), secretaris van Matthäus Schiner, deken van Wrocław, 349
Sapidus, Johannes (Johann Witz) (1490-1561), schoolhoofd in Sélestat en Straatsburg, *1251*
Sasbout, Joost (1487-1546), jurist, raadsheer van het Hof van Holland, 176
Saulus, naam van Paulus in Handelingen 7-13, 206
Savonarola (Savaronella), Girolamo (1452-1498), dominicaan te Florence, 150
Sbruglio, Riccardo (ca. 1480-na 1525), dichter, bezocht verschillende Duitse universiteiten, *1159*
Scarpinelli, Agostino (bekend 1520-1535), protégé van Luigi Marliano, *1169*, 190, 216
Schalbe, Kaspar († na 1526), studeerde in Erfurt, bezocht Erasmus in 1519 samen met Justus Jonas, 94
Schiner, Matthäus (ca. 1465-1522), bisschop van Sion en Novara, kardinaal, 88, 112, *1171*, *1179*, *1248*, *1249*

Schirn, Georg (geen nadere gegevens bekend), *1142*
Schoenraid, Johann (†1541), kanunnik en vanaf 1524, maar misschien al eerder, deken te Aken, 139
Schoonhove, Cornelis van (†1528), fiscaal advocaat in Gent, 270
Schudelin, Johann (bekend 1517-1521), tot 1521 schoolhoofd in Memmingen, *1234*
Schürer, Matthias (ca. 1470-1519), drukker te Straatsburg, 153
Schweiss, Alexander (†1533-36), secretaris van Hendrik III van Nassau, *1192*
Scinzenzeler, Giovanni Angelo (bekend 1500-1526), drukker in Milaan, 156
Scipio Africanus, Publius Cornelius (236-183), Romeins veldheer, overwinnaar van Hannibal, 321, 326
Scotus, Johannes Duns (1266-1308), franciscaans theoloog en filosoof, 20, 28, 32, 168, 246, 253, 257, 261
Seneca, Lucius Annaeus (4 v.Chr.-65 na Chr.), Romeins wijsgeer, tragedieschrijver en staatsman, 43, 238, 239
Sertorius, Quintus (123-72), Romeins veldheer, 33
Severus of Saeverus, niet met zekerheid geïdentificeerd, 138, 190, 216
Sickingen, Franz von (1481-1523), Duitse ridder, voerde met zijn huursoldaten strijd tegen verschillende partijen, bood bescherming aan voorstanders van de reformatie, 99, 101, 119
Simon Magus (Simon de Tovenaar), genoemd in Handelingen 8:9, bestreden als gnosticus, 318
Šlechta, Jan (1466-1525), Boheems edelman, 165
Socrates (469-399 v.Chr.), Grieks wijsgeer, 96, 213, 325
Spalatinus, Georgius (1484-1545), secretaris van Frederik de Wijze, medestander van Luther, *1192a*
Standish, Henry (†1535), Engelse franciscaan, bisschop van St. Asaph, 19-26, 32, 107, 211, 262
Standonck, Jan (1453?-1504), theoloog te Parijs, hoofd van het Collège de Montaigu, 175
Stefanus, gestenigd, 171, 231
Stendelin, Gabriel, genoemd in brief 1234 en een anonieme brief aan Henricus Cornelis Agrippa von Nettesheim uit 1531, 328
Stentor, een van de Grieken die Troje belegerden, bekend om zijn luide stem, 334
Stercke, Jan (†1535), voorzitter van het Collegium Trilingue in Leuven, 289
Stesichorus (ca. 630-ca. 555 v.Chr.?), Grieks lyrisch dichter, 211
Stokesley, John (ca. 1475-1539), Engels geestelijke en hoveling, vanaf 1530 bisschop van Londen, 20, 32, 33, 284
Stromer, Heinrich (1482-1542), medicus te Leipzig, 17

Stuve, Hermann († ca. 1560), tot 1520 schoolmeester te Zwolle, daarna privédocent te Leuven, 338

T

Tacitus, Publius Cornelius (ca. 56 na Chr.), Romeins geschiedschrijver, 12, 356
Tate, William (†1540), Engels jurist, geestelijke en hoveling, *1246*
Tayspil, Daniël (†1533), bisschop van Jbeil, suffragaanbisschop van de bisschop van Terwaan, *1221*
Tertullianus, Quintus Septimius Florens (ca. 160-na 220), Latijns kerkvader, 129, 316-318
Thale, William (bekend 1508-1522), Engelsman die in 1511 op eigen gezag Erasmus' *De ratione studii* uitgaf, *1224*
Theoderici, Vincentius (1481-1526), dominicaan, theoloog te Leuven, 11, 26, 65, 73, 114, 118, 173, *1196*, 275, 295, 300
Theodoricus, gefingeerde persoon, 185
Theophylactus (ca. 1055-na 1107), aartsbisschop van Achrida, bijbelcommentator, 356
Thersites, personage uit de *Ilias*, 136
Theseus, held uit de Griekse mythologie, 267
Thomas van Aquino (1225-1274), dominicaans theoloog en filosoof, 27, 29, 55, 143, 168, 192, 193, 196, 197, 200, 246, 258, 330, 336
Thüngen, Konrad von (ca. 1466-1540), prins-bisschop van Würzburg, *1124*
Thurzo, Johannes (1464/65-1520), bisschop van Wrocław, 11, *1137*, 348
Thurzo, Stanislaus (†1540), bisschop van Olomouc, broer van Johannes Thurzo, *1242*, *1243*
Timoteus, vriend en metgezel van Paulus, 252
Tiro, Marcus Tullius, (vrijgelaten) slaaf en secretaris van Cicero, 239
Toneys, Robert (†1528), Engels geestelijke, 49
Tunstall, Cuthbert (1474-1559), Engels jurist, geestelijke, vanaf 1516 Master of the Rolls, vanaf 1522 bisschop van Londen, 49, 156, 217, 321
Turenhout, Jan, zie: Driedo, Jan
Tychonius (2e helft 4e eeuw), donatist, 130

U

Ulrich (1487-1550), hertog van Württemberg, 37
Ursinus Velius, Caspar (ca. 1493-1539), humanist en dichter uit Silezië, 11, 349, 350

V

Valentinus (ca. 100-ca. 160), gnosticus, 318
Valerius Maximus (1e eeuw na Chr.), samensteller van een verzameling *Facta et dicta memorabilia*, 98, 321, 325
Varro, Marcus Terentius (116-27 v.Chr.), veelzijdig Romeins schrijver, 163
Vasseur, Jean (c. 1440-1508), dominicaan te Sint-Omaars, suffragaanbisschop van de bisschop van Terwaan, 247
Velius, zie: Ursinus Velius, Caspar
Vergara, Juan de (1492-1557), secretaris van kardinaal Jiménez en later van Alonso de Fonseca, 35, 36
Vianden, Melchior Matthaei van (ca. 1490-ca. 1535), geleerde te Leuven, 339
Villinger, Jakob (†1529), schatbewaarder van Maximiliaan I, *1149*
Virgilio, Polidoro (ca. 1470-1555), uit Urbino, werkzaam in Engeland, historicus en samensteller van een Latijnse spreekwoordenverzameling, 115, *1175*, 243
Vitrier, Jean (ca. 1456-1521), franciscaan uit Sint-Omaars, van ca. 1500 tot 1502 gardiaan van het klooster aldaar, 10, 245-252, 264
Vives, Juan Luis (1492-1540), humanist uit Valencia, gevestigd in Brugge, ook werkzaam in Engeland, 170, 171, *1222*, 297, 326, 339
Vlaanderen, Lodewijk van (1488-1555), van 1515 tot 1522 groot-baljuw van Gent, *1191*
Vladislav II (ca. 1456-1516), koning van Bohemen en Hongarije, 236
Voticius, Laurentius, niet met zekerheid geïdentificeerd, 165
Vriendt, Pieter de (†1556), student in Leuven, leraar aan de kapittelschool van Doornik, later jurist, 146, 264
Vulcanus, Romeinse god van het vuur en het smeden, 110
Vulgarius, zie: Theophylactus van Achrida

W

Waele, Willem de (ca. 1479-1540), schepen te Gent, 179
Walters, Lucas (†1515), uit Polen, theoloog te Leuven, 154
Warham, William (ca. 1456-1532), aartsbisschop van Canterbury, 157, *1205*, 261, 295, *1228*
Welles, Thomas (1466-1524), Engels geestelijke, 157
Welser, Margarethe (1481-1552), echtgenote van Konrad Peutinger, 356, 357
Weynsen, Matthias (†1547), uit Dordrecht, franciscaan, gardiaan te Antwerpen, 174, 181, 199
Wichmans, Pieter (†1535), kanunnik van St.-Pieter te Anderlecht, 242, *1231*
Witz, Johann, zie: Sapidus, Johannes

Wolsey, Thomas (†1530), aartsbisschop van York, kardinaal en kanselier van Engeland, *1132*, 49, 115, 244, 282, 291, 309, 310, 312, 321

Z

Zasius, Ulrich (1461-1535), jurist, hoogleraar te Freiburg, 74
Zúñiga, zie: López Zúñiga, Diego